

ISSN: 2148-3434

**ANKARA
ÜNİVERSİTESİ**
**SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ**

ANKARA UNIVERSITY
JOURNAL
OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume: 16 | Sayı/Number : 1 | Ocak/January 2025

16/1

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES*

ISSN: 2148-3434

Cilt/Volume: 16

Sayı/Number : 1

Ocak/January 2025

Sahibi / *Owner*

Prof. Dr. Alper ÖZER

(Sosyal Bilimler Enstitüsü adına / *On behalf of the
Graduate School of Social Sciences*)

Editörler / *Editors*

Alper ÖZER (Baş Editör / *Editor-in-Chief*)

Editör Yardımcıları / *Assistant Editors*

Özlem TARCAN

Esra BÜYÜKBAHÇECİ

Yayın ve Danışma Kurulu / *Editorial and Advisory Boards*

A. Merthan DÜNDAR, Ankara Üniversitesi

Başak KOCA ÖZER, Ankara Üniversitesi

Bhim SINGH, Haydarabat Üniversitesi

Ganga Sahay MEENA, Jawaharlal Nehru Üniversitesi

Halide ASLAN, Ankara Üniversitesi

Jale GARİBOVA, Azerbaijan University of Languages

Kenan BİLİCİ, Ankara Üniversitesi

Kim Dae SUNG, Hankuk University of Foreign Studies

Kyoo Seok YEON, Hankuk University of Foreign Studies

Seda GÜLSÜM GÖKMEN, Ankara Üniversitesi

Semanur ÖZTEMİZ, Hacettepe Üniversitesi

Vinod TIWARI, Delhi Üniversitesi

Yaşar AYDINLI, Bursa Uludağ Üniversitesi

Yılmaz Selim ERDAL, Hacettepe Üniversitesi

Alan Editörleri / *Discipline Editors*

Prof. Dr. Cenker GÖKER, Ankara Üniversitesi (Hukuk Fakültesi)

Prof. Dr. Deniz SEZGİN EMÜLER, Ankara Üniversitesi (İletişim Fakültesi)

Prof. Dr. Elif ÖNAL, Ankara Üniversitesi (Devlet Konservatuvarı)

Prof. Dr. Melike KAPLAN, Ankara Üniversitesi (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi)

Prof. Dr. Nevzat ÖZEL, Ankara Üniversitesi (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi)

Prof. Dr. Şennur KIŞLAK (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi)

Doç. Dr. Ayşem YANAR, Ankara Üniversitesi (Güzel Sanatlar Fakültesi)

Doç. Dr. Cemil KUTLUTÜRK (İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Ozan ZENGİN, Ankara Üniversitesi (Siyasal Bilgiler Fakültesi)

Amaç ve Kapsam

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün süreli yayını olan Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal ve beşeri bilimler alanı ile alanlar ve/veya disiplinler arası bilimsel çalışmalara odaklanan ve yılda iki kez on-line olarak yayımlanan akademik bir dergidir. Bunun yanı sıra Dergi, uluslararası nitelikte hakemli bir dergi olma özelliklerine de sahiptir. Dergide, Türkçe veya İngilizce olarak yazılmış çalışmalar kabul edilmektedir. Makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergi'de yayımlanması için gönderilen çalışmalar, Dergi'nin kapsamında yer alan disiplinlere ilişkin gelişmeleri ve sorunları derinlemesine irdeleyen ve tartışan, bilimsel alanyazını nesnel bakış açısıyla sunan, bilimsel yöntemlere dayanarak gelişmelere ve sorunlara ölçümlenebilir ve uygulanabilir öneriler geliştiren, alana doğrudan katkı ve özgün değer sağlayan nitelikte olmalıdır.

Dergi'ye gönderilen çalışmaların yazarlarının, akademik bir unvana sahip olması veya doktora öğrencisi olması gerekmektedir.

Dergi'nin amaç ve kapsamı ile ilişkilendirilmemiş çalışmalar yayın değerlendirme sürecine dahil edilmemektedir.

Aim and Scope

Journal of Social Sciences, a periodical publication of the Graduate School of Social Sciences of Ankara University, is an on-line academic journal that focuses on social and human sciences and scientific studies between fields and /or disciplines and is published twice a year. It is also an international and refereed journal. It is accepted original research articles on social sciences and humanities in Turkish or in English. Authors are solely responsible for the content of their articles.

Articles submitted for publication in the Journal should explore and discuss developments and problems in the field of social sciences within the scope of the Journal, should objectively present scientific literature, should develop analytical and applicable suggestions for developments and problems based on scientific methods, and should have a direct and original contribution to their respective fields.

Authors of articles submitted to the Journal must have an academic title, or must be a PhD student.

Articles not related to the aim and scope of the Journal are not included to reviewing process.

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES*

ISSN: 2148-3434

Cilt/Volume: 16

Sayı/Number : 1

Ocak/January 2025

**Yazışma ve İnternet Adresi / Mailing
Address and Web-site**

E-mail: sobild@ankara.edu.tr

Web-sitesi: sobild.ankara.edu.tr

İletişim / Contact

Tel: 0 312 214 13 50

Fax: 0 312 600 01 13-14

Adres: Ankara Üniversitesi Tandoğan Yerleşkesi
Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz KANSU Binası B Blok Kat: 6
Beşevler/ANKARA

Yayın Aralığı / Publication Frequency:

Yılda 2 sayı – 6 ayda bir / *Published biannually – Every 6 months.*

Dili / Language: Türkçe-İngilizce / *Turkish-English*

2009 – 2013 ISSN: 1309-3584

2014 ISSN: 2148-3434

**IMAGINED COMMUNITIES AND MODERN NATION BUILDING: A
COMPARATIVE ANALYSIS OF ANDERSON AND GELLNER'S
THEORIES OF NATIONALISM**

*HAYALİ CEMAATLER VE MODERN ULUS İNŞASI: ANDERSON VE
GELLNER'İN MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ*

Ali ÇİÇEK

1 - 12

BİR DÖNÜŞÜM SÜRECİNİN İZDÜŞÜMÜ: 1970'LERDE GAZİNOLAR
*PROJECTION OF A TRANSFORMATION PROCESS: CASINOS IN THE
1970S*

Ali Ulvi ALTUNELLİ

13 - 34

**HAREZM VE ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDEKİ "VEFÂTI BOL-" ÖBEGİNDE
GENITIVE DURUM ANALİZİ**

*GENITIVE CASE ANALYSIS IN THE PHRASE "VEFÂTI BOL-" IN KHOREZM
AND CHAGATAY TURKISH*

Ayberk KURTGEL, Elçin YILMAZKAYA

35 - 61

**IS EXTERNAL DEBT A DETERMINANT OF PRIVATE INVESTMENT?
EVIDENCE FROM SOUTH AFRICA**

*DiŞ BORÇ ÖZEL YATIRIMIN BELİRLEYİCİSİ MİDİR? GÜNEY AFRİKA'DAN
KANIT*

Brian MUYAMBİRİ, John-Baptiste MABEJANE

62 - 72

**KOJÈVECİ EVRENSEL VE HOMOJEN DEVLETİN HUKUKSAL
GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

*AN INVESTIGATION INTO THE JURIDICAL DEVELOPMENT OF KOJÈVEIAN
UNIVERSAL AND HOMOGENEOUS STATE*

Bulut ALTUN

73 - 90

**TÜRKİYE'DE ÇOCUK KURULUŞ BAKIM MODELLERİNDE
GERÇEKLEŞTİRİLEN REHABİLİTASYON HİZMETLERİNE GÜNCEL
BİR BAKIŞ**

*THE CURRENT VIEW OF REHABILITATION SERVICES IN INSTITUTIONAL
CHILD CARE HOMES IN TÜRKİYE*

**Burak Can KORKMAZ, Yavuzhan Barış DEMİRYÜREK,
Kübra ÇOBAN**

91 - 100

**SERMAYENİN TÜRKİYE TARIMINA NÜFUZU VE GETİRDİĞİ
MÜPHEMLİKLER**

*THE PENETRATION OF CAPITAL INTO TURKEY'S AGRICULTURE AND ITS
AMBIGUOUSNESSES*

Cihan CİNEMRE

101 - 116

**KALKINMA BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE KIRSALDA YAŞAYAN
KADINLARIN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMLARININ İNCELENMESİ**
*A REVIEW OF SOCIAL AND ECONOMIC CONDITIONS OF RURAL WOMEN
IN TÜRKİYE IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT*

Deniz TANRISEVEN, Burak Can KORKMAZ

117 - 128

**SOSYAL BÖLÜNMELEER: KLASİK ÇATIŞMA HATLARINDAN YENİ
AYRIŞMA ALANLARINA**
*SOCIAL CLEAVAGES: FROM CLASSICAL CONFLICT LINES TO NEW
AREAS OF SEPARATION*

Devrim Barış ÇELİK

129 - 144

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE LİBERALİZM VE LİBERAL
DEVLET İNŞASI**

*LIBERALISM AND LIBERAL STATE BUILDING IN THE DISCIPLINE OF
INTERNATIONAL RELATIONS*

Mehmet Erkin KARA

145 - 152

**YAKINSAK TEKNOLOJİLER, YARATICI EKONOMİLER VE
YÖNETİŞİM: PLATFORMLAR DÖNEMİNDE DEMOKRATİK BİR
İLETİŞİM DÜZENİ VE KÜLTÜR POLİTİKASI DİYALEKTİĞİNİ YENİDEN
OKUMAK**

*CONVERGED TECHNOLOGIES, CREATIVE ECONOMIES AND
GOVERNANCE: RE-READING THE ONGOING DIALECTICS BETWEEN
DEMOCRATICALLY STRUCTURED COMMUNICATION ORDER AND
CULTURAL POLICIES IN THE AGE OF PLATFORMS*

Serhat KAYMAS

153 - 165

**GELENEKSEL BABALIKTAN YENİ BABALIĞA; BABALARIN ÇOCUK
BAKIMINA KATILIMI**

*FROM TRADITIONAL FATHERHOOD TO NEW FATHERHOOD; FATHERS'S
PARTICIPATION IN CHILD CARE*

Sümeyye KILIÇ, Dolunay ŞENOL

166 - 181

ORTA MACARCA DEVRİNDE (1526-1772) MACAR DİLİNİN GELİŞİMİ
DEVELOPMENT OF THE HUNGARIAN LANGUAGE IN THE MIDDLE
HUNGARIAN PERIOD (1526-1772)

Yasemin ALTAYLI, Ayşe ÖZ

182 - 194

CUMHURİYET'İN YENİ YÜZYILINDA YENİ DÜNYA POLİTİKASI:
KAFİYE ÇAĞI

Ali Emre SUCU

195 - 197

10.33537/sobild.2025.16.1.9

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 05.09.2024
Kabul edildiği tarih: 19.12.2024

Article Info

Date submitted: 05.09.2024
Date accepted: 19.12.2024

IMAGINED COMMUNITIES AND MODERN NATION BUILDING: A COMPARATIVE ANALYSIS OF ANDERSON AND GELLNER'S THEORIES OF NATIONALISM

HAYALİ CEMAATLER VE MODERN ULUS İNŞASI:
ANDERSON VE GELLNER'İN MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİNİN
KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Ali ÇİÇEK

Sivas Cumhuriyet University, Yıldızeli Vocational School
alicicek@cumhuriyet.edu.tr

Anahtar sözcükler

Milliyetçilik, Hayali Cemaatler,
Modernizm, Ulusal Kimlik,
Karşılaştırmalı Analiz.

Keywords

Nationalism, Imagined
Communities, Modernism,
National Identity, Comparative
Analysis.

Öz

Milliyetçilik, modern siyasi söylemdeki en güçlü ve tartışmalı ideolojilerden biri olmaya devam etmekte ve dünya çapında ulusların kimliklerini ve siyasi manzaralarını şekillendirmektedir. Bu makale, Benedict Anderson'ın "hayali cemaatler" kavramı ve Ernest Gellner'in modernist yaklaşımı olmak üzere iki temel milliyetçilik kuramının karşılaştırmalı bir analizini yaparak, bu kuramların ulusal kimlik oluşumunun anlaşılmasına katkılarına araştırmaktadır. Milliyetçilik üzerine yapılan kapsamlı çalışmalara rağmen, bu iki etkili teoriyi tek bir çerçevede sistematik olarak karşılaştırma konusunda bir boşluk devam etmektedir. Bu makale, Anderson'ın kültürel ve medya merkezli bakış açısını Gellner'in yapısal ve ekonomik perspektifiyle yan yana koyarak bu boşluğu doldurmayı ve ulusların nasıl oluştuğu ve sürdürüldüğüne dair daha incelikli bir anlayış sağlamayı amaçlamaktadır. Bu makalenin metodolojisi, Anderson ve Gellner'in birincil metinlerinin eleştirel bir analizini içermekte ve teorilerini milliyetçiliğin tarihsel ve çağdaş örneklerine uygulayan vaka çalışmalarıyla desteklenmektedir. Bu karşılaştırmalı yaklaşım sayesinde, Anderson ulusal toplulukların hayal edilmesinde ortak kültürel deneyimlerin ve medyanın rolünü vurgularken, Gellner modern endüstriyel devletlerin işleyişi için standartlaştırılmış, homojen kültürlerin yaratılmasını gerektiren sosyo-ekonomik koşulların altını çizmektedir. Bu araştırmanın en önemli sonucu, Anderson ve Gellner'in teorilerinin birbirlerini dışlamak yerine, her birinin karmaşık milliyetçilik olgusunun farklı yönlerini aydınlatarak tamamlayıcı olduklarının kabul edilmesidir. Bu sentez sadece milliyetçilik anlayışımızı geliştirmekle kalmamakta, aynı zamanda giderek küreselleşen bir dünyada ulusal kimlik üzerine yapılan çağdaş çalışmalar için de farklı bir perspektif sağlamaktadır.

Abstract

Nationalism remains one of the most potent and contested ideologies in modern political discourse, shaping nations' identities and political landscapes worldwide. This article undertakes a comparative analysis of two foundational theories of nationalism, Benedict Anderson's concept of "imagined communities" and Ernest Gellner's modernist approach, to explore their contributions to the understanding of national identity formation. Despite the extensive scholarship on nationalism, a gap persists in systematically comparing these two influential theories within a single framework. This paper aims to fill this gap by juxtaposing Anderson's cultural and media-centric view with Gellner's structural and economic perspective, providing a more nuanced understanding of how nations are formed and sustained. The methodology of this paper involves a critical analysis of primary texts by Anderson and Gellner, supported by case studies that apply their theories to historical and contemporary examples of nationalism. Through this comparative approach, the paper reveals that while Anderson emphasizes the role of shared cultural experiences and media in imagining national communities, Gellner highlights the socio-economic conditions that necessitate the creation of standardized, homogeneous cultures for the functioning of modern industrial states. This research primarily reveals that Anderson's and Gellner's theories, rather than being mutually exclusive, are complementary, each illuminating different facets of the complex phenomenon of nationalism. This research not only enhances our understanding of nationalism but also provides valuable perspectives for contemporary studies on national identity in an increasingly globalized world.

Introduction

As one of the most potent and pervasive ideologies of the modern era, nationalism has profoundly shaped the political, social and cultural landscapes of societies around the worldwide. In essence, nationalism is an ideology that seeks to align the political boundaries of a state with the cultural and often ethnic identity of its inhabitants (Çiçek et al., 2017: 39). It promotes the idea that a nation (a distinct group of people who share a common language, culture, history and often religion) should have its own sovereign state. This belief has played a central role in the formation of nation-states and has been the driving force behind both the unification and fragmentation of states throughout history (Çiçek & Taylan, 2023: 421; Weber, 2004: 257). The study of nationalism is of great importance as it helps to understand the fundamental forces driving state formation, conflict and identity politics. As a concept, nationalism is a multifaceted ideology encompassing a range of practices, beliefs and sentiments that vary across time and space. The importance of nationalism in modern political thought cannot be overstated, as it continues to influence contemporary global events, from the resurgence of populist movements in the West to the ongoing struggles for self-determination in various regions of the world. Given the centrality of nationalism in shaping the modern world, researchers have sought to unravel its complexities through various theoretical lenses (Bonikowski et al., 2019; Brubaker, 2020; Eser & Çiçek, 2020). These theoretical approaches offer different perspectives on the origins, nature and consequences of nationalism, contributing to a more nuanced understanding of this powerful ideology. The diversity of these perspectives is not only a reflection of the complexity of nationalism but also of the different historical, cultural and political contexts in which scholars have attempted to study it.

Benedict Anderson and Ernest Gellner are among the most influential theorists in nationalism studies, with their groundbreaking works profoundly shaping its intellectual foundations (Özkırıklı, 2020). Anderson, an expert on Southeast Asian history and politics, is best known for his seminal work *Imagined Communities* (1993), in which he argued that nations are socially constructed entities that exist because people believe they do. Anderson's theory emphasizes the role of cultural factors, particularly print capitalism and shared language, in the creation of national consciousness. His approach has been highly influential, offering a cultural and media-centered perspective on the emergence of nationalism that has resonated with interdisciplinary scholars. Ernest Gellner, an Anglo-Czech philosopher and social anthropologist, presents a contrasting view to Anderson in his *Nations and Nationalism* (2018). Gellner's theory is rooted in modernism and argues that nationalism is a product of modern industrial society. He argues that the rise of industrialization required the

creation of standardized, homogeneous cultures in order to maintain social cohesion and ensure the smooth functioning of the modern state. For Gellner, nationalism is not an ancient or primitive sentiment, but a modern phenomenon closely linked to economic and structural transformations in society. By emphasizing the functional and material aspects of nationalism, his work offers a socio-economic explanation for the emergence and persistence of national identities. Anderson and Gellner's contributions to the study of nationalism are important not only because of their innovative ideas but also because their theories challenge and complement each other. Anderson's focus on culture and media as the foundations of national identity contrasts sharply with Gellner's emphasis on economic and structural factors. Together, their theories provide a comprehensive framework for understanding nationalism, encompassing both the cultural and material dimensions of this complex ideology.

The aim of this research is to conduct a comparative analysis of Anderson's concept of "imagined communities" and Ernest Gellner's theory of "the construction of the modern nation". By juxtaposing these two influential theories, the study aims to explore the fundamental differences in the way these thinkers conceptualize the origins, nature and consequences of nationalism. This comparison is not merely an academic exercise; it has important implications for how the role of nationalism is understood in both historical and contemporary contexts. This article seeks to answer a key question: How do Anderson's and Gellner's theories diverge in explaining the emergence and endurance of nationalism? To answer this question, the paper examines key elements of each theory and considers how Anderson's emphasis on cultural and media factors contrasts with Gellner's focus on industrialization and socio-economic structures. The analysis also addressed the strengths and weaknesses of each approach and assessed how well they explain the various manifestations of nationalism in different historical and geographical contexts.

The research methodology of this study is based on qualitative analysis of primary and secondary sources, including Anderson's *Imagined Communities* and Gellner's *Nations and Nationalism*, as well as academic critiques and commentaries on their work. By engaging with these texts, the paper will critically examine the assumptions, arguments and implications underlying each theory. The study will also include a broader review of the literature on nationalism in order to situate Anderson and Gellner's theories within the wider academic debate. The hypothesis of this research is that Anderson's and Gellner's theories, while seemingly opposed, actually offer a complementary perspective on the nature of nationalism. Anderson's cultural approach provides a detailed understanding of how national identities are socially constructed, while Gellner's

structural perspective emphasizes the material conditions that make nationalism a necessary feature of modern society. Taken together, these theories offer a more holistic understanding of nationalism than each of them could provide alone.

This study also aims to fill a gap in the literature by providing a systematic comparison of Anderson and Gellner's theories. Although both thinkers are frequently cited in debates on nationalism, relatively few academic studies have directly compared their ideas (Halaman, 2021; Mathieu & Bodet, 2019; Özkırımlı, 2020). By addressing this gap, the article aims to contribute to the ongoing debate on the origins and nature of nationalism and offer new interpretations and insights that can inform both theoretical and empirical research in the field. Ultimately, this article argues that a comprehensive understanding of nationalism requires engagement with both cultural and structural perspectives. Despite their differences, Anderson and Gellner's theories provide a solid framework for analyzing the complexities of nationalism in the modern world. The research will not only contribute to the academic study of nationalism but also have broader implications for understanding the role of national identity in contemporary global politics. As nationalism continues to shape the political landscape both within and across borders, the perspective offered by Anderson and Gellner remains as relevant today as it was when their work was first published.

1. Benedict Anderson's Imagined Community as a Key Concept of Nation and Nationalism

Benedict Anderson's concept of "imagined communities" is regarded as one of the most influential theories in nationalism research. Anderson argues that nations are imagined communities (1993: 20-21) because the members of even the smallest nation will never know, meet or hear from most of the other members. Yet the image of unity lives on in the minds of each of them. This central thesis challenges traditional notions of nations as primitive entities with deep historical roots. Instead, Anderson argues that nations are modern constructs, products of specific historical conditions that emerged during the decline of religious authority and the rise of print capitalism.

According to Anderson, print capitalism played an important role in the emergence of national consciousness by enabling the widespread dissemination of information in local languages. The invention of the printing press and the subsequent proliferation of printed materials such as newspapers, novels and pamphlets ensured that people speaking different dialects had access to the same information in a standardized language. This facilitated the creation of a shared national identity among different groups of people who began to perceive themselves as part of a larger imagined community. The daily consumption of the same news and stories in a common language fostered a sense of

belonging and solidarity, the basic components of nationalism (Anderson, 1993: 52-62; Özkırımlı, 2020: 181). Anderson's thesis posits that the nation is a socially constructed entity rather than a natural or eternal one. He argues that the process of imagining the nation is inherently inclusive and exclusive. This thesis also defines who belongs to the community and who does not. Thus, the imagined community is not only a cultural construct but also a political one (Wollman & Spencer, 2020: 75), as it shapes the boundaries of the nation-state and influences how political power is exercised within and beyond those boundaries.

Anderson's theory of imagined communities was profoundly shaped by the socio-political landscape of the late 20th century, especially the anti-colonial movements and the emergence of new nation-states in the aftermath of World War II. Anderson has worked in Southeast Asia and is particularly interested in how nationalism emerged in regions colonized by European powers. His work sought to understand how these new nations with diverse populations and fragmented identities were able to construct a unified national identity in the face of colonial legacies (Anderson, 2007, 2023). Anderson's analysis is based on the historical shift from religious communities to secular forms of community. In pre-modern societies, religious communities and dynastic domains were the primary forms of collective identity. These communities were largely defined by sacred texts written in classical languages that could only be understood by a small group of elites. As print capitalism spread and literacy rates increased, sacred languages began to lose their unifying power and vernacular languages became dominant. This shift laid the foundation for the emergence of nations as imagined communities in which a common language and shared experiences became the basis of national identity, rather than religious or dynastic ties.

Anderson also emphasizes the role of colonialism in the development of nationalism. According to Anderson, in many colonized regions, the introduction of Western educational systems and print media created new social classes literate in the colonial language. These classes, often excluded from political power, began to imagine themselves as part of a larger national community that transcended local identities. The dissemination of nationalist ideas through print media played an important role in mobilizing these groups and fostering a sense of collective identity that ultimately contributed to the rise of anti-colonial movements and the formation of new nation-states (Anderson, 1993: 99-128).

Although Anderson's concept of imagined communities has been widely acclaimed for its innovative approach to understanding nationalism, it has also faced various criticisms and limitations. One of the main criticisms of Anderson's theory is its emphasis on cultural and media factors at the expense of political and economic forces. Critics argue that print capitalism and shared language are important in the formation of national identity, but do

not fully account for the role of political power, state institutions and economic interests in the development of nationalism (Harnita et al, 2019; Köktürk, 2016: 34; Xidias, 2017). For example, some researchers have noted that Anderson's theory tends to ignore the role of the state in actively constructing and promoting national identity (Franco, 2013; Öksüz, 2016: 103-108). Nationalism is not only a bottom-up process driven by cultural factors; it is also a top-down phenomenon in which state actors shape and reinforce the idea of the nation using a variety of tools such as educational systems, legal frameworks and public rituals. The role of the state in the formation of nationalism is particularly evident when governments deliberately seek to homogenize diverse populations through policies of assimilation or suppression of minority cultures.

Another criticism of Anderson's approach is that it may overemphasize the essential of print capitalism in the emergence of nationalism, especially in regions where oral traditions and non-print media play an important role in shaping national consciousness (Öksüz, 2016: 218-219). In some cases, national identity has been constructed and sustained through means other than print media, such as oral histories, religious practices and communal storytelling. These alternative forms of communication can be equally powerful in creating a shared identity and sense of belonging within a community (Billig, 2003). Furthermore, Anderson's theory has been criticized for not paying attention to the economic dimensions of nationalism. While recognizing the role of capitalism in the spread of national consciousness, his analysis does not fully engage with how economic inequalities and class struggles shape nationalist movements. For example, in many cases nationalism has been closely linked to economic grievances. Nationalist leaders have used economic problems to rally support and challenge existing power structures. Anderson's focus on cultural and media factors can, therefore, obscure the complex interplay between nationalism and economic forces (Dieckhoff & Jaffrelot, 2018: 34).

Despite these criticisms, Anderson's concept of imagined communities remains a fundamental theory in studying nationalism. Anderson's thesis provides a powerful framework for understanding how nations are socially constructed through shared cultural practices and media, and his theory on the origins and dynamics of nationalism has been a source of inspiration for numerous researchers. However, as with any theoretical approach, it is important to recognize its limitations and consider how it can be complemented by other perspectives that consider the political, economic and social dimensions of nationalism. In conclusion, Benedict Anderson's theory of imagined communities has made an important contribution to the study of nationalism by emphasizing the role of cultural and media factors in the formation of national identity. While his approach has

been criticized for its relative neglect of political and economic forces, it nevertheless offers valuable insights into the ways in which nations are imagined and constructed. In the following sections of the paper, Anderson's theory will be compared with Ernest Gellner's theory of modern nation-building and a comparative analysis of the complexities of nationalism will be presented.

2. Ernest Gellner: The Building of the Modern Nation

Ernest Gellner, known as the pioneer of the modernist approach, stands out as one of the most influential figures in nationalism studies. Gellner's central thesis is that nationalism is not a timeless or primordial phenomenon, but rather a product of modernity. Contrary to traditional views that view nations as ancient, organic entities, Gellner argues that nations are constructed as a result of specific socio-economic conditions that emerged in the modern era (Gellner, 2018: 93-115). His work radically challenges the idea that national identities are based on deep-rooted historical or cultural continuities and instead argues that they are intimately linked to the transformative processes of industrialization.

Gellner's theory is based on the idea that the rise of industrial society required the creation of standardized, homogenous cultures that could support the efficient functioning of the state. According to Gellner, pre-modern societies were characterized by a high degree of cultural diversity with local identities tied to small, self-sufficient communities. These communities were typically organized around agricultural economies and were largely self-sufficient, with little need for interaction beyond their immediate environment. However, the advent of industrialization led to significant social and economic changes that required the integration of these diverse communities into larger, more cohesive units (Gellner, 2018: 113). According to Gellner, nationalism emerged as a response to the needs of an industrial society. Industrialization required a mobile and literate workforce capable of working within a complex economic system. This necessitated the creation of a standardized education system that could instill a common culture and language in the population. Gellner interprets the nation not as a natural or inevitable product of historical evolution but rather as a structure designed to meet the functional needs of modern, industrial society (2018: 202-203). Thus, for Gellner, nationalism is a byproduct of modernization processes and serves to bring individuals together into a coherent, unified political community that can support the demands of industrialization.

Gellner's analysis places a significant emphasis on the role of industrialization in constructing national identity. He argues that the transition from agrarian to industrial economies radically changed the social structure of societies, leading to the breakdown of local, parochial

identities and the rise of broader national identities. Industrialization has led to increased social mobility, urbanization and the spread of new forms of communication, all of which have contributed to the creation of a more connected and interdependent society. In this context, the state has played an essential role in promoting a sense of national identity by implementing standardized education systems (Gellner, 2018: 114-115). In Gellner's theory, education is the cornerstone of national identity. He argues that the creation of a homogeneous culture, which is essential for the functioning of a modern nation-state, is primarily achieved through education (Gellner, 2018: 131). In pre-modern societies, elites largely monopolized education and had little impact on the wider population. However, the demands of an industrial economy required a literate and skilled workforce, which led to the establishment of mass education systems that could instill a common language, culture and set of values in the population. These educational systems were effective in creating a shared identity and sense of belonging among individuals who might otherwise have had little in common.

Gellner argues that this process of cultural standardization was not only a by-product of industrialization, but a necessary condition for its success. A modern industrial society requires a high level of social cohesion and coordination that can only be achieved when individuals share a common culture and language (Hall, 1998). Without this cultural homogeneity, it would be impossible to maintain the complex economic and administrative functions of the state. Thus, for Gellner, nationalism is not merely an ideological construct but a functional imperative of modernity designed to create the conditions in which an industrial society can flourish. In Gellner's analysis, the importance of a homogeneous culture for the functioning of a modern nation-state cannot be overstated. Gellner argues that the nation-state is the only form of political organization that can support the demands of an industrial economy because it provides the necessary cultural and administrative coherence. This coherence is achieved through the imposition of a standardized culture, disseminated through the education system and reinforced by state institutions. Therefore, in Gellner's view, the nation is not an organic community but a constructed entity designed to meet the specific needs of a modern industrial society (Tambini, 1996).

While Gellner's modernist approach to nationalism has been highly influential, it has also attracted significant criticism. One of the main criticisms is that Gellner's theory emphasizes on structural and economic factors at the expense of cultural and historical elements. Critics argue that Gellner's focus on the functional requirements of industrial society ignores the importance of pre-existing cultural identities and the role of historical memory in the formation of national consciousness. In this view, nationalism is not only a response to the

demands of modernity. Still, it is also based on deep-rooted cultural traditions and historical experiences that cannot be easily reduced to economic or structural factors (Breuilly, 1985: 162; Farhi-Rodrig, 2012; MacFarlane, 1996). For example, scholars such as Anthony Smith have argued that Gellner's theory fails to take into account the continuity of ethnic and cultural identities prior to the modern era. Smith's ethno-symbolist approach argues that nationalism often draws on pre-modern myths, symbols and traditions that resonate with the population and provide a sense of continuity with the past (Smith, 2009). This perspective challenges Gellner's view of nationalism as a purely modern phenomenon, arguing that national identities are shaped by a complex interplay of cultural, historical and economic factors.

Another criticism of Gellner's approach is that it may overestimate the role of the state in the construction of national identity. While Gellner emphasizes the importance of state institutions, especially the educational system, in fostering a sense of national identity, critics argue that this perspective underestimates the effectiveness of individuals and communities in shaping their own identities. Nationalism, they argue, is not simply imposed from above by the state, but is also driven by grassroots movements and local initiatives that reflect the aspirations and values of the population (Smith, 1996: 134-137). Furthermore, Gellner's theory has been criticized for its deterministic view that nationalism is an inevitable consequence of industrialization (Kellas, 1991: 44). Critics argue that this perspective does not adequately account for the diversity of nationalist movements and the different forms nationalism can take in different contexts. For instance, the rise of nationalism in agrarian societies or regions with limited industrial development calls into question Gellner's claim that nationalism is primarily a product of modernity (Özkırımlı, 2020: 170-171). Moreover, Gellner's focus on the economic and structural dimensions of nationalism may ignore the role of ideology, emotion and identity in driving nationalist movements.

Despite these criticisms, Gellner's theory remains the cornerstone of the modernist school of thought on nationalism. Moreover, his emphasis on the role of industrialization and education in the construction of national identity provides a powerful framework for understanding the emergence of nations in the modern era. However, as with any theoretical approach, it is also important to recognize its limitations and consider how it can be complemented by other perspectives that take into account the cultural, historical and ideological dimensions of nationalism. In conclusion, Ernest Gellner's modernist approach to nationalism offers a convincing explanation of the rise of nations in the context of industrial society. By emphasizing the role of industrialization and standardized education systems,

Gellner offers a functionalist account of how national identities are constructed and maintained. However, his focus on structural and economic factors has been criticized for ignoring cultural and historical elements that also play an important role in the formation of national consciousness. In the next section of the paper, Gellner's theory is compared with Benedict Anderson's concept of imagined communities and a comparative analysis of the complexities of nationalism is presented.

3. Comparative Analysis: Imagined Communities and Modern Nation Building

In this section of the study, a theoretical comparison of Anderson and Gellner's theories is made. The contrasting theories of Benedict Anderson and Ernest Gellner offer different frameworks for understanding the origins and nature of nations. Anderson's concept of "imagined communities/imagined communities" is deeply rooted in a cultural and media-centered view that suggests that nations are socially constructed entities and emerge from shared cultural experiences facilitated by print capitalism. For Anderson, the nation is an imagined political community because it is socially constructed through collective consciousness rather than grounded in material reality. This shared consciousness is developed and maintained through cultural mediums such as literature, print media and language, which create a sense of belonging among individuals who perceive themselves as part of the same community, even if they have never met (Alinaghian, 2022; Sanjinés, 2013). In contrast, Gellner's theory of nationalism emphasizes structural and economic factors, especially the role of industrialization forming of nations. According to Gellner, the rise of nationalism is closely linked to the demands of modern industrial society, which requires the creation of standardized, homogenous cultures to ensure social cohesion and economic efficiency. In this view, the nation is not an imaginary entity but a functional structure that emerged in response to the specific needs of industrialization. Gellner argues that nationalism is a product of modernity, driven by socio-economic transformations that require the integration of diverse populations into a coherent national unit capable of supporting the industrial economy (Stahl, 2017). The conceptual differences between Anderson and Gellner can be reduced to two fundamental oppositions: Anderson sees nations as cultural constructs, while Gellner sees them as products of socio-economic conditions; Anderson emphasizes the role of media and shared cultural experiences, while Gellner focuses on the structural and economic imperatives of industrial society. These differences highlight the different paths that nationalism can take depending on whether cultural or economic factors are prioritized in the formation of national identity.

On the other hand, the debate between Anderson and Gellner mainly revolves around the relative importance of culture and economy in the formation of national identity.

Anderson's theory emphasizes the power of shared cultural experiences in creating a sense of national belonging. He argues that the nation is a cultural artifact constructed through the imagination of a shared community facilitated by the spread of print media. According to Anderson, the cultural dimensions of nationalism (language, literature and media) are central to the imagination process the nation because they provide how individuals see themselves as part of a larger collective (Anderson, 1993). Gellner, on the other hand, places more emphasis on the economic and structural foundations of nationalism. He argues that the rise of nationalism is closely linked to the socio-economic transformations brought about by industrialization, which required the creation of standardized, homogenous cultures to support the functioning of a modern state. For Gellner, the nation is not merely a cultural construct, but a necessary by-product of industrial society, driven by the need for a literate, mobile workforce capable of functioning within a complex economic system. The state's role in promoting national identity through education and cultural standardization can be seen as a functional response to the demands of industrialization (Gellner, 2018). These different perspectives raise important questions about the origins of national identity: Are nations primarily cultural constructs that emerge from shared experiences and collective imagination, as Anderson argues? Or, as Gellner argues, are they the product of socioeconomic conditions shaped by the structural imperatives of industrial society? The answer probably lies in combining both perspectives, with the relative importance of culture and economy varying according to the specific historical and social context.

In many cases, the development of national identity can be driven by a combination of cultural and economic factors, each reinforcing the other in complex ways. For example, the spread of print capitalism and the rise of mass literacy may have facilitated the spread of nationalist ideas, while the economic demands of industrialization provided the material conditions for the creation of a coherent national community. In this sense, Anderson's and Gellner's theories can be seen as complementary rather than mutually exclusive and offer different but overlapping explanations for the emergence of nationalism.

Anderson and Gellner's theories have important implications for studying nationalism and offer complementary interpretations that can help deepen our understanding of this complex phenomenon. Anderson's focus on the cultural and media dimensions of nationalism emphasizes the importance of shared experiences and collective imagination in the formation of national identity. His theory suggests that nationalism is not only a product of economic or political factors, but is also deeply rooted in cultural practices and narratives that shape how individuals perceive themselves and their

society. By emphasizing the structural and economic foundations of nationalism, Gellner's modernist approach offers a functionalist account of how national identities are constructed and maintained in the context of modern industrial society. Gellner's theory argues that nationalism is not only a cultural phenomenon, but also a response to specific socio-economic conditions of modernity. This perspective emphasizes the importance of industrialization, education and state institutions in fostering a sense of national identity. It underlines the role of nationalism in supporting the functioning of modern states.

Table 1: Theoretical Comparison of Imagined Communities and Modern Nation Building

	Imagined Communities of Anderson	Modern Nation Building of Gellner
Conceptual Basis	Cultural and media-centric view	Structural and economic perspective
Origin of Nations	Socially constructed through collective imagination	Emerged due to industrialization and socio-economic needs
Role of Culture	Central to the formation of national identity	Subordinate to economic and structural needs
Role of Economics	Less emphasized, secondary to cultural factors	Primary driver of national identity formation
State's Role	Not central, focus on practices and media	Central, state-driven standardization and education
Criticism	Overlooks economic and political factors	Neglects cultural and historical elements
Application in Contemporary Studies	Cultural globalization, media studies, post-colonialism	Modernization theory, industrialization, state-building

Taken together, Anderson's and Gellner's theories offer a more comprehensive understanding of nationalism than they could offer alone. Anderson's emphasis on culture and media helps to explain how national identities are imagined and sustained, while Gellner's focus on economy and structure offers insight into the material conditions that make nationalism a functional imperative in modern society. The importance of Anderson and

Gellner's ideas extends beyond the study of nationalism to broader debates about identity, culture and power in global politics. In an increasingly interconnected world where national identities are often shaped by global cultural flows and economic forces, Anderson and Gellner's perspectives are as relevant today as they were when their work was first published (Turan, 2022: 29). Their theories provide valuable tools for analyzing how national identities are constructed and contested in different contexts, from the rise of populist nationalism in the West to struggles for self-government in postcolonial societies. Moreover, a comparative analysis of Anderson and Gellner's theories can help bridge the gap between cultural and structural approaches to the study of nationalism. By recognizing the interplay between cultural and economic factors in the formation of national identity, scholars can develop more detailed and comprehensive theories that explain the various ways in which nationalism manifests itself in different historical and social contexts. This approach not only enhances our understanding of nationalism but also contributes to broader debates about the role of culture and economics in shaping political and social life.

In conclusion, Anderson and Gellner's theories offer different but complementary perspectives on the origins and nature of nationalism. Anderson's emphasis on culture and media provides a valuable framework for understanding the illusory nature of national communities, while Gellner's focus on the structural and economic imperatives of modernity offers insights into the material conditions underlying the rise of nations. Together, these theories enrich our understanding of nationalism and highlight the complex interplay between cultural and economic factors in the formation of national identity. As nationalism in its various forms continues to shape the political landscape, the ideas of Anderson and Gellner remain essential tools for analyzing and interpreting the dynamics of national identity in both historical and contemporary contexts. Moreover, beyond theoretical debates, these two thinkers' theories can potentially be the subject of important debates in practice. The next section of the paper deals with the comparison of these two theories in practice.

4. Comparison of Anderson and Gellner's Theories in Practice

Anderson and Gellner's theories offer a deep and complementary perspective on understanding nationalism. Anderson's concept of imagined communities and Gellner's modernist approach to nationalism through industrialization are crucial in analyzing the emergence and evolution of nations. To further explore and validate Anderson's and Gellner's theories, this chapter links the theories with a series of case studies covering postcolonial societies, European nationalism, and contemporary nationalist movements in the context of globalization. In other words, through these case studies, this chapter aims to demonstrate the

practical application of Anderson and Gellner's ideas, highlighting their strengths and weaknesses in explaining the complexities of nationalism in different historical and geographical contexts.

4.1. The Rise of Nationalism in Postcolonial Societies

In postcolonial societies, Anderson's concept of imagined communities provides a convincing framework for understanding the emergence of national identities. Anderson argues that nations are "imagined" because they are socially constructed entities in which the members of even the smallest nation will never know, meet or hear from most of the other members, but in the minds of each lives the image of unity. This idea resonates strongly in postcolonial contexts where the construction of national identity often occurs in the aftermath of colonial rule. For example, in countries such as India, Indonesia and Nigeria, the nation-building process involved the creation of a unified national identity from diverse ethnic, linguistic and religious groups (Bondarenko, 2023; Wuam, 2012). As Anderson argues, print capitalism played an important role in disseminating nationalist ideas through newspapers, pamphlets and books written in local languages. These printed materials helped to create a shared sense of identity among different groups that had previously identified more with their local or ethnic communities than with the larger nation-state (Schatz, 2004; Sèbe, 2017). In this context, the nation is imagined through collective consciousness, fueled by a common language and shared cultural narratives.

Ernest Gellner's theory that nationalism is a product of modernity and industrialization is also applicable to postcolonial states. Gellner argues that industrialization requires the creation of standardized, homogeneous cultures to ensure the efficient functioning of modern states. In the postcolonial context, this theory is particularly relevant for countries that sought to modernize and industrialize rapidly after independence. Countries such as Tanzania under Julius Nyerere or Ghana under Kwame Nkrumah pursued policies of industrialization and modernization as part of their nation-building efforts. These leaders recognized that creating a unified national identity was essential for economic development and political stability (Crutcher, 1969; Etekpe & Okolo, 2010; Swoyer et al, 2011). In these contexts, Gellner's emphasis on the role of education and the state in developing national identity is particularly pertinent. Postcolonial states established national education systems aimed at creating a literate, skilled workforce that could support the demands of industrialization (Bereketeab, 2020; Doran, 2019). This process involved the promotion of a common language and culture, often at the expense of local identities and traditions.

However, the application of Gellner's theory to postcolonial states reveals some limitations. Unlike the European context where industrialization preceded the formation of national identity, in many postcolonial states nation-building took place simultaneously with or even before industrialization. This suggests that Gellner's framework, while useful for understanding the functional role of nationalism in state-building, may not fully account for the complex interplay between culture, identity and economic development in postcolonial societies.

4.2. Nationalism in Europe: Historical and Modern Perspectives

The emergence of nationalism in Europe in the 18th and 19th centuries is a critical area where both Anderson's and Gellner's theories can be effectively applied. Anderson's concept of imagined communities is particularly relevant to the development of nationalism in countries such as France and Germany, where the spread of print capitalism and the rise of vernacular languages played an important role in the creation of national consciousness (Mann, 1996). In France, for example, using French as the national language, promoted through education and print media, helped to create a unified national identity from a diverse population with various regional dialects and cultures. Similarly, in Germany, the dissemination of nationalist ideas through literature and newspapers written in the German language facilitated the unification of the nation, which in turn helped to create a common sense of identity among German-speaking peoples (Birnbaum, 1992).

Gellner's theory is also highly applicable to the European context, especially in explaining the relationship between industrialization and the rise of nationalism. In Britain, the Industrial Revolution led to significant social and economic changes that required the creation of a coherent national identity. The British state, through the education system and public institutions, promoted a standardized culture that was essential for the functioning of the modern industrial economy (Triandafyllidou, 2020). The same can be said for Germany and Italy, where the process of industrialization was closely linked to the unification of the nation-state. Gellner's emphasis on the state's role in the development of national identity is particularly evident in the case of Bismarck's Germany, where state-led initiatives were vital in fostering a sense of German nationalism.

Comparing Anderson's and Gellner's theories in the European context, it is clear that each offers valuable insights but also has limitations. Anderson's emphasis on cultural and media factors is particularly effective in explaining how national consciousness emerges in countries with strong literary and intellectual traditions (Dieckhoff & Jaffrelot, 2018: 298-300). In Italy, for example, the Risorgimento movement was driven by intellectuals and writers who used print media to promote

the idea of a united Italian nation (Beales & Biagini, 2014; Breuilly, 2009). However, Anderson's theory may be less effective in explaining the role of state institutions and economic factors in the construction of national identity. Gellner's theory, on the other hand, offers a robust explanation of the relationship between industrialization and nationalism, especially in countries such as Britain and Germany. However, it may overlook the importance of cultural and historical factors preceding industrialization. For example, the sense of Scottish or Gaelic identity in the United Kingdom persisted despite the homogenizing effects of industrialization and state-led nationalism (Saylan, 2017). This suggests that Gellner's framework, while useful for understanding the structural and economic foundations of nationalism, may not fully capture the cultural and historical dimensions of national identity.

4.3. The Importance of Anderson and Gellner's Ideas in the Age of Globalization

In the age of globalization, nationalism has taken on new forms and dimensions, raising questions about the continuing validity of Anderson and Gellner's theories. Globalization has brought increasing interconnectedness and the spread of transnational identities, challenging traditional notions of the nation-state. However, nationalism remains a powerful force in global politics, as evidenced by the resurgence of nationalist movements in various parts of the world (Atasoy, 2018).

Anderson's concept of imagined communities remains relevant for understanding how national identities are constructed and sustained in the digital age. The rise of social media and the internet has created new forms of imagined communities where individuals connect and identify with each other across national borders. Online platforms have become spaces where nationalist ideas can be spread and reinforced, creating virtual communities that transcend physical borders (Ahmad, 2022). In this context, Anderson's emphasis on the role of the media in shaping national consciousness is more relevant than ever.

Gellner's theory is particularly relevant in understanding the relationship between nationalism and economic globalization. While globalization has led to the spread of global capitalism, it has also led to economic inequalities and distortions that fuel nationalist sentiments. In many cases, nationalist movements have emerged in response to perceived threats posed by globalization, such as job loss, cultural erosion and the weakening of state sovereignty. Gellner's emphasis on the role of the state and economic factors in the development of national identity can help explain the rise of populist nationalism in countries that feel marginalized by the forces of globalization (Eser & Çiçek, 2020).

To see the continuing relevance of Anderson and Gellner's theories in the contemporary world, it is worth looking at modern nationalist movements. In the United States, the

rise of the "America First" movement under Donald Trump can be seen as an example of nationalism driven by economic factors, which is in line with Gellner's theory. The movement has promoted a vision of nationalism that prioritizes the economic interests of the nation-state by capitalizing on economic concerns and the perceived loss of national sovereignty to global institutions (Ellner, 2010; Ettinger, 2018; Toma, 2018). In contrast, the Catalan independence movement in Spain more closely aligns with Anderson's concept of imagined communities. The movement was driven by a strong sense of cultural identity and historical memory, reinforced by the use of digital media to mobilize support and spread nationalist ideas. The Catalan example shows how nationalism can be imagined and constructed through shared cultural experiences even in the absence of economic factors (Goikoetxea et al, 2023; Jimenez & Garai-Aretxe, 2023). Finally, the Brexit movement in the UK provides a case study where both Anderson's and Gellner's theories are applicable. The Brexit campaign was grounded in cultural narratives of British identity and sovereignty, appealing to a sense of nostalgia for a community imagined in the past. At the same time, the movement was also influenced by economic concerns about immigration and the impact of globalization (Norris & Inglehart, 2019), reflecting Gellner's emphasis on the structural and economic dimensions of nationalism.

Table 2: Anderson and Gellner's Case Studies

	Anderson's Imagined Communities	Gellner's Modern Nation Building
Post-Colonial Nationalism	Focus on the role of print capitalism and shared cultural narratives in constructing national identity	Emphasis on the rule of industrialization and state-led nation-building efforts
European Nationalism	Explains the emergence of nationalism through the spread of vernacular languages and print media	Highlights the link between industrialization and the need for cohesive national identities
Contemporary Nationalism and Globalization	Relevant in analyzing digital nationalism and the role of social media in creating imagined communities	Provides insights into the economic dislocations caused by globalization and the resulting nationalist backlash

In conclusion, the examples presented in this chapter illustrate the practical application of Anderson's and Gellner's theories to various historical and contemporary contexts. Anderson's concept of imagined communities offers valuable insights into the cultural and media dimensions of nationalism, while Gellner's modernist approach provides a solid framework for understanding the structural and economic factors underlying the rise of nations. Together, these theories provide a comprehensive understanding of nationalism, emphasizing the complex interplay between culture, economy and identity in the formation and evolution of nations. As nationalism continues to shape global politics in the 21st century, Anderson and Gellner's ideas remain essential tools for analyzing and interpreting the dynamics of national identity.

Conclusion

This study aims to compare the theories of nationalism presented by two of the most important thinkers in the field of nationalism studies, Benedict Anderson and Ernest Gellner, and to reveal the similarities and contrasts between their theories. Anderson's concept of "imagined communities" and Gellner's modernist approach offers different frameworks for understanding the origins, development and continuity of nationalism. Anderson emphasizes the role of cultural and media practices, especially print capitalism, in creating a shared national consciousness among people who perceive themselves as part of the same community even if they have never met. Gellner, on the other hand, focuses on the structural and economic imperatives of industrial society, arguing that nationalism emerged as a functional response to the needs of modern industrial states.

A comparative analysis of these two theories reveals both complementary and conflicting aspects. On the one hand, Anderson's theory reveals a detailed understanding of how national identities are imagined and constructed through cultural narratives and media and offers important insights into the subjective experience of belonging to a nation. On the other hand, Gellner's theory draws attention to the material conditions that make nationalism a functional necessity in modern societies and emphasizes the role of the state and economic structures in shaping national identity. While Anderson's approach is more culturally oriented and emphasizes the importance of shared experiences, Gellner's theory is more structural and focuses on the socio-economic forces that drive the formation of nations. These differences illustrate the richness and complexity of theories of nationalism and that no single theory can fully capture the multifaceted nature of national identity. Instead, Anderson's and Gellner's theories should be seen as complementary rather than mutually exclusive, each offering valuable insights into different dimensions of nationalism. It should be noted that their contrasting perspectives emphasize the importance of considering

both cultural and structural factors to understand how nations are formed and sustained over time.

Both Anderson and Gellner have made significant contributions to the study of nationalism. Anderson's concept of imagined communities has had a profound impact on the way scholars think about nations and nationalism, shifting the focus of debate from objective factors such as territory and ethnicity to the subjective, imagined nature of national identity. His emphasis on the role of media and cultural practices in shaping national consciousness has opened up new avenues of research, particularly in the study of how national identities are constructed and maintained in different historical and social contexts. Gellner's modernist approach provided a solid framework for understanding the relationship between nationalism and modernity. His theory that nationalism is a product of the socio-economic transformations brought about by industrialization has been instrumental in explaining the rise of nations in the modern era. Gellner's focus on the functional role of nationalism in modern states also contributed to the development of state-centered approaches to the study of nationalism, emphasizing the importance of education, bureaucracy and economic structures in the formation of national identity. Together, Anderson and Gellner's theories continue to shape contemporary debates on nationalism and national identity. Their work has expanded imaginaries of how nations are imagined, constructed and sustained in different contexts. Moreover, by emphasizing the interplay between cultural and structural factors, Anderson and Gellner's theories provide a comprehensive framework for analyzing the complexities of nationalism from its origins in the modern era to its manifestations in the contemporary world.

It can be argued that Anderson and Gellner's ideas in the study of nationalism are enduring and inform even today's debates. In an increasingly globalized world where national identities are often challenged by transnational forces, their theories continue to offer valuable insights into the persistence and transformation of nationalism. Anderson's concept of imagined communities is particularly relevant in the digital age, where the internet and social media have created new forms of imagined communities that transcend national borders. Gellner's emphasis on the relationship between nationalism and modernity also remains relevant, especially in understanding how economic and structural changes continue to shape national identities in the 21st century. There are several areas where future research could build on Anderson and Gellner's theoretical frameworks. For example, further research could explore the effects of digital media and globalization on the construction of national identities, examining how new forms of communication and economic integration are reshaping the ways in which nations are imagined and experienced. Additionally, more work could be done to integrate Anderson and Gellner's theories with other approaches to

nationalism, such as those that emphasize the role of ethnicity, religion or gender in shaping national identity. In conclusion, this study has shown that while Anderson and Gellner offer different perspectives on the origins and nature of nationalism, their theories are not mutually exclusive. Instead, they complement each other in important ways, offering a more holistic understanding of nationalism than either could offer on its own. As nationalism continues to play a central role in global politics, the insights offered by Anderson and Gellner will remain essential tools for scholars seeking to understand the complexities of national identity in both historical and contemporary contexts.

References

- Ahmad, P. (2022). Digital nationalism as an emergent subfield of nationalism studies. The state of the field and key issues. *National Identities*, 24(4), 307–317. <https://doi.org/10.1080/14608944.2022.2050196>
- Alinaghian, S. (2022). Living under a Unified Concept of “Nation” A critical review on Imagined Communities by Benedict Anderson. *Pizhuhish Nāmah-i Intiqādi-i Mutūn va Barnāmah Hā-Yi ‘ulūm-i Insāni (Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences)*, 22(8), 41–63.
- Anderson, B. (2007). *Üç Bayrak Altında* (E. Bademci, Trans.). Metis Yayınları.
- Anderson, B. (2023). *Sınırları Aşarak Yaşamak Bir Sosyal Bilimcinin Yaşamundan Anılar* (A. A. Tekin, Trans.). Metis Yayınları.
- Anderson, B. R. O. (1993). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. Metis.
- Atasoy, F. (2018). *Küreselleşme ve Milliyetçilik*. Ötüken Neşriyat.
- Beales, D., & Biagini, E. F. (2014). *The Risorgimento and the unification of Italy*. Routledge.
- Bereketeab, R. (2020). Education as an Instrument of Nation-Building in Postcolonial Africa. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 20(1), 71–90. <https://doi.org/10.1111/sena.12317>
- Billig, M. (2003). *Banal Milliyetçilik* (C. Şişkolar, Trans.). Gaye Kitabevi Dağıtım.
- Birnbaum, P. (1992). Nationalism: A comparison between France and Germany. *International Social Science Journal*, 44(133).
- Bondarenko, D. M. (2023). *Post-colonial Nations in Historical and Cultural Context*. Rowman & Littlefield.
- Bonikowski, B., Halikiopoulou, D., Kaufmann, E., & Rooduijn, M. (2019). Populism and nationalism in a comparative perspective: A scholarly exchange. *Nations and Nationalism*, 25(1), 58–81. <https://doi.org/10.1111/nana.12480>
- Breuilly, J. (1985). Reflections on Nationalism. *Philosophy of the Social Sciences*, 15(1), 65–75. <https://doi.org/10.1177/004839318501500106>
- Breuilly, J. (2009). Risorgimento nationalism in the light of general debates about nationalism. *Nations & Nationalism*, 15(3). <https://www.academia.edu/download/72180675/j.1469-8129.2009.00405.x20211011-31163-1rw660d.pdf>
- Brubaker, R. (2020). Populism and nationalism. *Nations and Nationalism*, 26(1), 44–66. <https://doi.org/10.1111/nana.12522>
- Çiçek, A., Arslan, E., & Baykal, Ö. N. (2017). Türkiye’de Tek Parti Dönemi Resmi Milliyetçilik- Sivil Milliyetçilik Çatışması: 1944 Irkçılık- Turancılık Davası. *Turan-Sam Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 9, 36–44.
- Çiçek, A., & Taylan, Ö. (2023). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi ve Dicle Üniversitesi Öğrencilerinde Milliyetçilik Algısı Üzerine Bir Saha Araştırması. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (Dicle Üniversitesi'nin 50. Yılına Özel 50 Makale), Article 32 (Dicle Üniversitesi'nin 50. Yılına Özel 50 Makale).
- Crutcher, J. R. (1969). *Political authority in Ghana and Tanzania: The Nkrumah and Nyerere regimes*. [PhD Thesis, University Of Nairobi].
- Dieckhoff, A., & Jaffrelot, C. (Eds.). (2018). *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar* (D. Çetinkasap, Trans.). İletişim Yayınları.
- Doran, C. (2019). Postcolonialism, Anti-colonialism, Nationalism and History. *International Studies*, 56(2–3), 92–108. <https://doi.org/10.1177/0020881719840257>
- Ellner, S. (2010). Hugo Chávez’s First Decade in Office: Breakthroughs and Shortcomings. *Latin American Perspectives*, 37(1), 77–96.
- Ertugay, F. (2017). *Türkiye’de İdeolojiler ve Devlet Algısı*. Kadim Yayınları.
- Eser, H. B., & Çiçek, A. (2020). Avrupa’da Aşırı Sağın Ayak Sesleri: Zenofobinin Patolojik Normalleşmesi. *Alternatif Politika*, 12, 114–144.
- Etekpe, A., & Okolo, P. O. (2010). Comparative Analysis of Post-Independence Social Formations in Ghana and Tanzania: Lessons for Africa in the 21st Century. Available at SSRN 1723204.
- Ettinger, A. (2018). Trump’s National Security Strategy: “America First” meets the establishment. *International Journal: Canada’s Journal of Global Policy Analysis*, 73(3), 474–483. <https://doi.org/10.1177/0020702018790274>

- Farhi-Rodrig, M. (2012). Assessing Gellner. *Philosophy of the Social Sciences*, 42(2), 287–311. <https://doi.org/10.1177/0048393111400708>
- Franco, J. (2013). The nation as imagined community. In *The New Historicism* (pp. 204–212).
- Gellner, E. (2018). *Uluslar ve Ulusçuluk* (G. G. Özdoğan & B. E. Behar, Trans.). Hil Yayınları.
- Goikoetxea, J., Cancela, E., & Jiménez, A. (2023). Digital Nationalism and Global Capitalism: The Cases of Spain and Catalonia. *Ethnopolitics*, 1–9. <https://doi.org/10.1080/17449057.2023.2275881>
- Halaman, M. K. (2021). Milliyetçilik Bağlamında E. Gellner ve B. Anderson Karşılaştırması. *Artibilim Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), Article 1.
- Hall, J. A. (1998). *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*. Cambridge University Press.
- Harnita, P. C., Hergianasari, P., Ahmad, J., & Sari, D. K. (2019). A critical narrative of the Anderson theory of imagined community: An Indonesian perspective. *International Journal of Media, Journalism and Mass Communications (IJMJC)*, 5(3), 45–51.
- Jimenez, A., & Garai-Aretxe, E. (2023). The Catalan Digital Republic: Between Nation Branding and Nation Building. *Ethnopolitics*, 1–19. <https://doi.org/10.1080/17449057.2023.2275883>
- Kellas, J. G. (1991). *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. Macmillan.
- Köktürk, M. (2016). *Millet ve Milliyetçilik*. Ötüken Neşriyat.
- MacFarlane, A. (1996). Ernest Gellner and the escape to modernity. *Poznan Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities*, 48, 207–220.
- Mann, M. (1996). The emergence of modern European nationalism. *Poznan Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities*, 48, 147–170.
- Mathieu, F., & Bodet, M. A. (2019). Interpreting national trajectories with Gellner, Anderson and Smith: The case of Quebec. *Revista d'estudis Autònoms i Federals*, 29, 17–50.
- Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge University Press.
- Öksüz, İ. (2016). *Millet ve Milliyetçilik*. Panama Yayıncılık.
- Özkırmı, U. (2020). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*. Doğu Batı Yayınları.
- Sanjinés, J. (2013). The Nation: An Imagined Community? 1. In *Globalization and the decolonial option* (pp. 149–162). Routledge.
- Saylan, İ. (2017). İskoç Milliyetçiliğinin Dünü, Bugünü ve Birleşik Krallığın Geleceği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14(53), Article 53. <https://doi.org/10.33458/uidergisi.513197>
- Schatz, E. (2004). What Capital Cities Say About State and Nation Building. *Nationalism and Ethnic Politics*, 9(4), 111–140. <https://doi.org/10.1080/13537110390444140>
- Sèbe, B. (2017). From post-colonialism to cosmopolitan nation-building? British and French imperial heroes in twenty-first-century Africa. In *Decolonising Imperial Heroes* (pp. 150–182). Routledge.
- Smith, A. D. (1996). History and modernity: Reflection on the theory of nationalism. *Poznan Studies In The Philosophy Of The Sciences And The Humanities*, 48, 129–146.
- Smith, A. D. (2009). *Ethno-symbolism and nationalism: A cultural approach*. Routledge.
- Stahl, D. (2017). *An Analysis of Ernest Gellner's Nations and Nationalism*. CRC Press.
- Swoyer, S., Capstone, H., & Taylor, S. (2011). Kwame nkrumah and julius Nyerere: Independence, leadership, and legacy. *Washington, DC: Washington Research Library Consortium/ALADINRC*, 1–44.
- Tambini, D. (1996). Explaining monoculturalism: Beyond Gellner's theory of nationalism. *Critical Review*, 10(2), 251–270. <https://doi.org/10.1080/08913819608443420>
- Toma, D. (2018). *America First: Understanding the Trump Doctrine*. Simon and Schuster.
- Triandafyllidou, A. (2020). Nationalism in the 21st century: Neo-tribal or plural? *Nations and Nationalism*, 26(4), 792–806. <https://doi.org/10.1111/nana.12650>
- Turan, A. (2022). *20 Yıllık İktidarın Bir Muhasebesi: Ak Parti ve Milliyetçilik*. Eğitim Yayınevi.
- Weber, M. (2004). *Sosyoloji Yazıları* (T. Parla, Trans.; 6th ed.). İletişim Yayınları.
- Wollman, H., & Spencer, P. (2020). *Milliyetçilik* (K. Kelebekoğlu, Trans.). Yeni İnsan Yayınevi.
- Wuam, T. (2012). Nigeria since 1960: A comparative study in nation-building and development. *Journal of the Historical Society of Nigeria*, 99–116.
- Xidias, J. (2017). *An analysis of Benedict Anderson's Imagined communities*. Macat Library.

BİR DÖNÜŞÜM SÜRECİNİN İZDÜŞÜMÜ: 1970'LERDE GAZİNOLAR

PROJECTION OF A TRANSFORMATION PROCESS:
CASINOS IN THE 1970S

Ali Ulvi ALTUNELLİ

Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
r2aliulvi@hotmail.com

10.33537/sobild.2025.16.1.2

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 22.02.2024
Kabul edildiği tarih: 20.08.2024

Article Info

Date submitted: 22.02.2024
Date accepted: 20.08.2024

Anahtar sözcükler

Assolist, Eğlence, Ekonomi, Göç,
Toplumsal Dönüşüm

Keywords

Lead singer; Entertainment;
Economy; Migration; Social
Transformation

Öz

İnsanların kültürlerini, geleneklerini, eğitimlerini eğlence anlayışlarında gözlemlemek mümkündür. Siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak Türkiye'de önemli izler bırakmış, belirgin dönüşümlerin meydana geldiği, aynı zamanda kaotik bir dönem olan 70'li yıllarda bu dönüşümleri yansıtan önemli olgulardan biri de eğlence anlayışıdır. Bu dönemde eğlence denince de ilk akla gelen şüphesiz gazinolardır. Osmanlı başkenti İstanbul'da ve aynı dönemde önemli bir kozmopolit olan İzmir'de eğlence hayatına giren meyhanelerin alafrangası gazinolar, cumhuriyetle birlikte Ankara'da da özellikle yeni rejimin hedeflediği toplumsal dönüşüme aracılık ederek yaygınlaşmaya başlamıştır. 1950'lerden itibaren artmaya başlayan göçlerin sosyal dokuda meydana getirdiği değişim ve her dönüşüm evresinde kendini konumlandırarak 1970'lerin ışıltılı dünyasına uzanan gazinolar bu dönemin sonlarına doğru eski tadından uzaklaşmaya başlamıştır. Giderek artan ekonomik kriz ve toplumsal kaosa televizyonun yaygınlaşması da eklenince seyirciler güvenli bölgeleri olan evlerinde eğlenmeyi tercih etmişlerdir. Cumhuriyetle birlikte eğlence anlayışı İstanbul, İzmir ve Ankara'da paralel bir seyir izlemiştir. Çalışmada 1970'li yıllarda gazinoların toplum hayatındaki yeri ve etkileri üzerine odaklanılmış; siyasal, ekonomik, sanatsal ve sosyal açıdan toplumun hızla bir çıkmaza sürüklendiği 1970'li yıllarda hem bu durumun gazinolardaki yansımaları irdelenmiş hem dönemin eğlence hayatının önemli bir parçası olan gazinolar tüm öğeleriyle birlikte İstanbul, İzmir ve Ankara üzerinden değerlendirilmiştir.

Abstract

It is possible to observe the cultures, traditions and education of people in their understanding of entertainment. In the 70s, a significant period that political, social, economic and cultural transformations in Turkey and a chaotic period at the same time, one of the important phenomena reflecting these transformations was the understanding of entertainment. In this period, the first thing that comes to mind when it comes to entertainment is undoubtedly the casinos. The casinos, an alafran version of the taverns that entered the entertainment life in the Ottoman capital Istanbul and in the same period in Izmir, an important cosmopolitan city, became widespread in Ankara with the republic, especially by mediating the social transformation targeted by the new regime. The casinos, which reached the glittering world of the 1970s by positioning themselves in every phase of the change and transformation in the social fabric brought about by the increasing migration since the 1950s, started to move away from their old taste towards the end of this period. The growing economic crisis and social chaos, combined with the widespread use of television, led viewers to prefer to be entertained in the safety of their own homes. With the Republic, the concept of entertainment followed a parallel course in Istanbul, Izmir and Ankara. In this study, the reflections of this situation on the casinos in the 1970s, when the society was rapidly drifting into a dead end in political, economic, artistic and social terms, are examined and the casinos, which were an important part of the entertainment life of the period, are discussed with all their elements through Istanbul, Izmir and Ankara.

Giriş

Tanzimat dönemiyle birlikte Batı kültürünün benimsenmeye başlaması eğlence hayatında da etkilerini göstermiş ve Batılı eğlence mekânları Osmanlı coğrafyasında görülmeye başlamıştır. Genellikle Galata'da Bizans'tan beri var olan ve çoğunlukla gayrimüslimlerin gittiği meyhaneler zamanla Müslümanların da uğrak yerleri olmuştur. Osmanlı halkının Tanzimat öncesi eğlence mekanları olan hamam, meyhane, kahvehane ve mesireler yerini Galata'daki meyhanelere, balozlara, Pera'daki pastanelere, kafeşantılara ve oradan da gazinolara bırakmıştır.¹

19. yüzyılla birlikte toplum hayatına giren gazinolar Reşad Ekrem Koçu'nun tabiriyle meyhanenin alafrangasıdır.² Kökeni İtalyanca casino'dur. Ana dilinde kır evi, küçük ev anlamına gelirken, Türk Dil Kurumunun güncel Türkçe sözlüğünde "*Yemek yenilen, gösteri izlenen, müzik dinlenen, bazen oyun sergilenen eğlence yeri*" ve bir diğer anlamıyla "*büyük kahvehane ve birahane*" olarak belirtilmiştir. 19. yüzyılla birlikte gazino; kumar oynanan, dans edilen, yemek yenilen, müzik dinlenen bir mekandır.³ İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyük şehirlerde bulunan şöhretli gazinoların yanında 20. yüzyılın ortalarında küçük şehirlerde, tanınmış ve yerel sanatçıların sahne aldığı çay bahçelerine de halk gazinosu demektedir.⁴

Meyhaneleri Bizans'tan devralan Osmanlı, meyhanenin alafrangasını da Avrupa'dan ithal etmiştir. Gazinoların Osmanlı'ya girişi ve yaygınlaşması da birçok konuda olduğu gibi Tanzimat sonrasına dayanmaktadır. Tanzimat Dönemi toplumda Batı kökenli modernizm ve mevcut düzeni sürdürmek isteyen geleneksel yapı olmak üzere karşıt iki grup oluşmuştur. Bu doğrultuda İstanbul başta olmak üzere şehirler de dönüşmeye başlamıştır. Henüz on sekizinci yüzyılda birtakım hanedan üyesi ve yönetici sınıfı geleneksel sur içini terk ederek Boğaziçi'ne yerleşmeye başlamıştır. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ise devletin merkezi artık Topkapı Sarayı değildir. Yönetimin merkezi kuzeye, Dolmabahçe'ye kaymış, bu durum bu bölgeye insanların yerleşimini artırmış ve dolayısıyla Pera burjuvazisini de hareketlendirmiştir. Başkent yeni mekanlar üzerinden tasarlanmaya başlamıştır.⁵ Başkent İstanbul'dan başlayarak İzmir gibi kozmopolit şehirlere yayılan askerî, siyasi, hukukî, edebî ve sanatsal alanlarda meydana gelen değişim yeni bir kültürün doğmasına yol açmış, bu durum eğlence hayatına da yansımıştır. Levantenlerin,

azınlıkların ve sefaretlerdeki görevlilerin yaşam tarzlarına duyulan ilgi Osmanlı bürokratları, aydınlar ve yavaş yavaş halkın eğlence anlayışında değişime neden olmuştur.

İstanbul'da açılan ilk gazinonun Fransız yazar Jacques Natanson'un babası Natanson tarafından Tanzimat Dönemi'nde açılan Tepebaşı Gazinosu olduğu belirtilse de bununla ilgili net bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Romsı Gadiyoveç, devrin idaresine 1851 yılında Avrupa'nın tüm büyük şehirlerinde insanların yiyip, içip eğlenebildiği gazino ya da kulüplerin bulunduğunu belirttiği ve İstanbul'da da gazinoların açılmasının devletin yararına olduğunu ifade ettiği bir arzuhal sunmuş ve idareden gazino açma izni almıştır.⁶

Gazinoların bu dönem diğer eğlence mekanlarından önemli bir farkı kadın ve erkeğin birlikte eğlenebiliyor olmasıdır. Cumhuriyet öncesinde bu durum gayrimüslimler için geçerlidir. II. Abdülhamid döneminin sonlarında gazinoların yaygınlaşması bu ivmeyi hızlandırmıştır.⁷ Eski komiser Arap Enver'in Arkadi Gazinosu, Akripas ile Misak efendilerin sahneye çıktıkları Pangaltı Hamamı'nın karşısındaki Dimitri'nin Gazinosu, Kemani Tatyos efendinin çıktığı Emperyal Bahçesi, Karaköy'deki Filip'in Gazinosu, Alkazar Amerikan Gazinosu bu dönemin ünlü gazinolarındandır.⁸

1917 yılındaki Bolşevik Devrimi sonrası Beyaz Rusların İstanbul'a gelmesi İstanbul eğlence hayatına hareketlilik ve yenilik getirmiştir. Jak Deleon 1920'lerde Büyükkada'dan Beyoğlu'na, Büyükdere'den Galata'ya kadar İstanbul'un her yerinin Beyaz Rusların açtığı eğlence yerleriyle dolduğunu belirtmektedir. Kantonun dışında tango, fokstrot, çarliston danslarını İstanbul gazinolarında tanıtmışlardır. Beyaz Rusların Galata'daki önde gelen eğlence yeri olan Arkadi Gazinosu'nda tombala ve bilardo oynanır, votka içilirdi. Votkayı İstanbul'a ilk kez Beyaz Rusların getirdiğini de yine Jak Deleon yazmıştır.⁹ Bu dönem değinilmesi gereken gazinolardan biri Eftalipos Gazinosudur. İngiliz ve Fransızların başını çektiği işgal kuvvetlerine hizmet vermesi, Türkleri ise mümkün mertebe kapısından içeri sokmamasıyla nam yapmış olan gazino, 1918 yılında açılmış ve Kurtuluş Savaşı sonrası 1922'de kapanmıştır.¹⁰

Ondokuzuncu yüzyılda Batı kültürünün ön plana çıktığı şehirlerden biri İzmir'dir. Kozmopolit yapısı, limanı, uluslararası ticaretin geçiş noktalarından biri olması dolayısıyla İzmir'de de gazinolar ondokuzuncu yüzyıla

¹ Vefa Zat, Vefa Zat'ın Eski İstanbul'u ve Meyhaneleri, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2019, 180.

² Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi (İstanbul'un Alfabetik Kütüğü), Cilt II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971, 6042.

³ Emrah Zıraman, "Gazino", <https://100sene100nesne.com/gazino/#1960>. Erişim Tarihi: 04.04.2023

⁴ Ayfer Tunç, Bir Maniniz Yoksa Anneler Size gelecek, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 12. Baskı, 2001, 395.

⁵ François Georgeon, Sultan Abdülhamid, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2015, 176.

⁶ Oya Şenyurt, "Mekânın, Zamanın ve Eğlencenin Sınırlarında Osmanlı'da Gazinolar", Mimarlık ve Yaşam Dergisi Journal of Architecture and Life, 3 (2021), 950.

⁷ Tuğrul Kut, "Kahvehaneler", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, 860.

⁸ Murat Can Kabagöz, Gündelik Hayatımızın Tarihi, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, Üçüncü Baskı, 2002, 536.

⁹ Jak Deleon, İstanbul barları Meyhane üzere ruzname Bodrum barları Galata gazinoları, İstanbul: Cep Kitapları, 2. Baskı, 1989, 166.

¹⁰ Deleon, "İstanbul barları", 161-162.

kadar uzanmaktadır. Ondokuzuncu yüzyılda Kramer, Posidon, Kloaridis, Kafe Corso gibi gazinolar yabancıların ve azınlıkların sosyal buluşma mekanı olmuştur. Sadece eğlenmek için değil, buralarda iş görüşmeleri yapılmakta, ticari anlaşmalar imzalanmakta, dost meclisleri kurulmaktaydı.¹¹

Kurtuluş Savaşı'nın merkez üssü Ankara cumhuriyetin ilanından hemen önce başkent ilan edilmiş ve kentin yeni devletin merkezi olduğu tescillenmiştir. Başkent oluşuyla birlikte bürokrasi de Ankara'ya taşınmış özellikle İstanbul'un kozmopolit dünyasından bozkıra gelen bürokratlar başkentten eğlence yaşamının şekillenmesini de sağlamıştır.¹²

Gazinoların dönüşümü, modernleşme çabalarının bir ürünüydü aynı zamanda. Ve bir kültür değişimini ifade etmekteydi. Bireylerin günlük yaşamlarında ve kültürel pratiklerindeki değişim dolaylı olarak gazinolara da yansımakta, toplumsal olana uzanmaktaydı. Her ne kadar farklı bir kimlik ve yönetim biçimiyle kendisini Osmanlı'dan ayırsa da cumhuriyetin geldiği nokta yüz hatta iki yüz yıllık modernleşme adımlarının bir sonucuuydu. Daha çok askerlerin ve aydınların benimsediği Batı normları ve yaşam biçimi cumhuriyet devrinde toplumun tamamına yayılmak istenmişti. Eğlence de bunlardan biriydi ve mekanlarıyla birlikte eğlence de Osmanlı'dan devralınmıştı.

Türkiye'de gazinoların seyri bütünsel bir değişim göstermiştir. Osmanlı döneminde başkent İstanbul ve dönemin kozmopolit şehri İzmir'de etkili olan gazinolara cumhuriyet döneminde başkent Ankara da eklenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında resmi politikanın etkisiyle kadınların toplumsal yaşamda daha görünür kılınması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda yönlendirilen gazinolarda müşteri profili ve müzik türleri 1950'lerden itibaren oluşmaya başlayan yeni burjuvazi ve daha sonra sanayileşmenin de etkisiyle ve kentlere olan göçlerle değişmiştir. Eğlence anlayışı İstanbul, İzmir ve Ankara'da 1960'lar ve 1970'lerde de paralel bir seyir izlemiştir.¹³

Gazinolar sadece eğlencenin değil, aynı zamanda toplumsal normların, cinsiyet rollerinin ve sınıf ilişkilerinin yeniden üretildiği alanlardı. Gazinoların programları, dönemin kültürel iklimini ve toplumun farklı kesimlerinin eğilimlerini ortaya koyması açısından da önemlidir. Gazinoların tarihsel dönüşümü, sadece bir eğlence biçiminin dönüşümü değil, aynı zamanda toplumsal yapının ve kültürel dinamiklerin yeniden düzenlenmesinin de sonucudur. 1970'li yıllar çok sesliliğin ve karşıtlığın tırmandığı bir dönemdir. Bu

doğrultuda bu çalışmanın amacı 1970'li yıllarda gazinoların toplum hayatındaki yerini ve etkilerini anlamaktır. Çalışma gazinoların Türkiye üzerinde görünmeye başladığı Tanzimat Döneminden başlayarak 1970'lere kadarki gelişim süreçlerine değinmekte, 1970'lerde siyasal, ekonomik, sanatsal ve sosyal açıdan toplumun hızla bir çıkmaza sürüklendiği süreçten nasıl etkilendiğine, yine bu süreçlerin, göçlerin ve 1950'lerden itibaren değişmeye başlayan kentlerin ve sosyal dokunun gazinoların eğlence anlayışındaki değişimlere nasıl yansıdığına odaklanmakta, gazinolar tüm öğeleriyle birlikte ele alınmaktadır. Bu çalışma için 1970'lerin basın ve yayın organları incelenmiştir. Ayrıca yaşanan sürecin canlı tanıklarının yazmış olduğu anı kitapları, dönemi anlatan kitaplar, internet kaynakları da çalışmaya eklenmiş, tüm araştırmalara ek olarak daha önce yapılmış olan yüksek lisans ve doktora tezlerinden de faydalanılıp, literatür taraması yapılarak dönemin eğlence hayatının önemli bir parçası olan gazinolar tüm öğeleriyle birlikte İstanbul, İzmir ve Ankara üzerinden değerlendirilmiştir.

Toplumsal Dönüşümün Öncü Mekanları

Gazinolar Tanzimat Devri'nin alafranga atılımlarından biriydi. Çoğunlukla yabancılara ve azınlıklara hitap etmekteydi. Batı üslubunu benimseyen az sayıdaki Osmanlı subay ve aydınları da bu mekanlarda eğlenmekteydi. Birçok alanda olduğu gibi Türk ve Müslümanların eğlence dünyasında görünür olmaya başlamaları cumhuriyetle başlamış ve bir dönem gazinolar ailecek gidilen nezih mekanlar olarak anılmıştır.¹⁴

Gazinolar, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği ve bu rollerin sergilendiği önemli mekanlar olmuşlardır aynı zamanda.¹⁵ Cumhuriyeti kuranların ana hedefi her alanda topyekün kalkınmaydı ve bu doğrultuda kadınların da hem sosyal hayata hem iş hayatına katılımı önemliydi. Bu doğrultuda gazinolar cumhuriyetin sosyal politikalarına uygun şekilde düzenlenmekte ve oluşturulmak istenen yeni sosyete kadınların da erkeklerle bir ve eşit olacağı eğlence düzeyinde gazinolarda temsil edilmekteydi. Dönemin toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rollerin değişimi gazinolar üzerinden de gözlemlenebilmekteydi. Bu bağlamda, gazinoların dönüşümü, toplumsal cinsiyet normlarındaki değişimleri de yansıtmaktadır.

Kadınların erkeklerle birlikte her alanda yana yana olmasını hedefleyen cumhuriyet ve kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün bu hedef aleyhine gelişen herhangi bir

¹¹ Lütfü Dağtaş, İzmir Gazinoları 1800'lerden 1970'lere. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Birinci Basım, 2004, 10.

¹² Zıraman, <https://100sene100nesne.com/gazino/#1960>. Erişim Tarihi: 04.04.2023.

<https://www.eskihayatlar.com/gazinocular-krali-fahrettin-aslan-1981-kadinca-dergisi-0382/>. Erişim Tarihi: 07.05.2023.

¹³ Zıraman, Emrah. "Gazino", <https://100sene100nesne.com/gazino/#1960>. Erişim Tarihi: 04.04.2023.

<https://www.eskihayatlar.com/gazinocular-krali-fahrettin-aslan-1981-kadinca-dergisi-0382/>. Erişim Tarihi: 07.05.2023.

¹⁴ Dönüş Çiçek, "Modernleşme Kurgusunda Sosyal Bir Okul: Ankara Gar Gazinosu", Düünden Bugüne Ankara: Otel, Lokanta, Pastane, Turizm. Ed. Nazmi Kozak, Ankara: Detay Yayıncılık, 2019, 255.

¹⁵ Toplumsal cinsiyet biyolojik cinsiyetten farklı olarak psikolojik ve kültürel. Toplumsal cinsiyet rolleri kişilerin biyolojik cinsiyetine atfedilen toplumsal normlar ve kültürel beklentilerle şekillenir. Ann Oakley, Sex, Gender And Society. New York: 1972, 158-161.

duruma karşı tavrı netti. Örneğin 1926 yılında eski bir polis memuru Rasim Kayra tarafından Büyükdere’de biri erkekler için biri kadınlar için olan iki deniz hamamının ortasına Beyaz Park Gazinosu ve plaj açılmıştı. Açıldığı ilk günden itibaren oldukça rağbet gören bu içkili gazino ve hamamların birbirine çok yakın olması bazı Büyükderelileri rahatsız etmekteydi. Bu durumun ahlaka aykırı olduğunu söyleyen kişiler gazino ve hamamların kapatılması için dilekçe vermiştir. Bir gün İstanbul ziyareti sırasında bu yeni gazinoya uğrayan Mustafa Kemal mekânı ve hamamların suyunu çok beğenmiştir. Bunun üzerine Gazinonun işletmecisi Rasim Kayra, Tahsin Uzer aracılığıyla dilekçe meselesini Mustafa Kemal’e iletmıştır. *“Kadın erkek ne oluyor? Burada doğru olmayan şey mesafenin azlığı değil, deniz hamamında hala harem selamık aranmasıdır.”*¹⁶ Mustafa Kemal tarafından verilen bu cevap dönemin sosyal politikasını da özetlemektedir. Bu noktada gazinolar cumhuriyetin ilk yıllarında kadınların ve erkeklerin kamusal alanda bir arada bulunmasına öncülük eden eğlence mekanları olmuşlardır.

Cumhuriyetle birlikte gelen yeniliklerden biri Müslümanların da içkili mekân çalıştırabilmeye başlamalarıdır. Bu doğrultuda 1928 yılında Dervişzade İbrahim Bey Anadolu Yakası’nda meşhur Sarayburnu Gazinosu’nu, Avrupa Yakasında Küçükçiftlikpark Gazinosu’nu hizmete açarak ilk yerli gazino işletmecilerinden olmuş ve ardıllarına öncülük etmiştir.¹⁷ Gazinolar buldukları yere göre kır gazinosu, sahil gazinosu, plaj gazinosu, istasyon gazinosu şeklinde sınıflandırılmaktadır.¹⁸ 1930’larda kır ve aile gazinolarıyla birlikte gazinolar daha geniş kesimlerin hayatına girdi.¹⁹ Özellikle Alaturka gazino, gece kulübü, pavyon vb. diğer gece eğlence mekânı türlerinden ayrılır.²⁰ Bunların yanında 1930’lu yıllarda İstanbul’da yazları plajlar, yazlık sinemalar, belediye bahçelerinde sergilenen tiyatrolar ve yazlık bahçeler halkın uğrak mekânlarını oluşturmaktaydı. Bunlardan *“yazlık bahçeler”* daha sonra gazino olarak adlandırıldı.²¹

İstanbul’da Fener, Yenikapı, Tepebaşı gazinoları ve İzmir gibi yerlerde deniz kenarları rağbet görürken, Ankara’da Çubuk Baraj Gazinosu ve açık hava gazinoları müdavimlerine ferah bir ortamda müzik ve eğlence imkânı sunmaktaydı.²² Ankara’da toplum kadın ve erkeğin bir arada eğlenmesi için teşvik edilmekte, bunun

için balolar, geceler düzenlenmektedir. Ankara Palas bu politika için önemli bir merkez teşkil ederken devletin desteği ile açılan Ankara gazinoları da yürütücü mekanlar olmaktadır. Alman mimar ve şehir planlamacı Hermann Jensen’in 1928 yılında hazırladığı şehir planına göre kurulan yeni şehirde eğlence Ulus bölgesinde yoğunlaşırken Gençlik Parkı önemli işlev görmekteydi.²³ Dönemin devlet eliyle hayata geçirilen çok yönlü ve önemli projelerinden biri Çubuk Barajı’dır. Şehrin içme suyu ihtiyacını karşılamak için 1929 yılında yapımına başlanmış, 1936 yılında tamamlanmıştır. Cumhuriyetin ilk barajı da olan Çubuk Barajı gölü, yeşilliği, oyun ve piknik alanlarıyla birlikte özellikle Çubuk Baraj Gazinosu Ankaralılar için yeni bir yaşam ve eğlence alanı olmuştur.²⁴

Cumhuriyetin ilk yıllarında taş plaktan, radyoda dinlenen şarkıcılar 1930’larla beraber gazinolarda dinlenmeye başlamıştır. Bu durumun nedeni cumhuriyetin ilk yıllarında alafranga müziğin alaturkanın yerini almaya başlamasıdır. Mustafa Kemal 1928 yılında gittiği bir konser sonrası yaptığı konuşmada Doğu ve Batı müziğini karşılaştırarak Doğu müziğini basit bulmakta, Batı müziğinin medeni dünyanın müziği olduğunu ifade ederek Türklerin fitratına uygun olduğunu belirtmekteydi.²⁵ 1930’lar müzikte alafranganın da bir devlet politikası haline geldiği yıllardır. Alaturka müzik radyolarda çalınmadığından Münir Nurettin Selçuk, Küçükçiftlik Park Gazinosu’nda Safiye Ayla, Hamiyet Yüceses, Belvü Gazinosu’nda Müzeyyen Senar gibi sanatçılar sahnelerde dinleyicileriyle buluşarak Türk Sanat Müziğini icra etmekteydi.²⁶ Bu nedenle sanatçıların çıktığı gazinolara rağbet artmaktaydı. Devlet Ankara’da alafranga türü ön plana çıkaran çalışmalarda bulunurken, İstanbul da aynı istikamette eğlence hayatında da yeni rejime adapte olmaktadır. Fakat değişen sermaye ve toplum yapısı ile birlikte alaturkanın yayılmasına yine İstanbul öncülük etmiştir.²⁷

Ankara ve İstanbul’daki değişimleri İzmir’de de görmek mümkündür. Örneğin 1932 yılında kurulan Şehir Gazinosu cumhuriyetin sosyal politikaları doğrultusunda program yapmıştır. İzmir Şehir Gazinosu’na aileler ilgi göstermiştir. Gazinonun ve İzmir’in ilk yerli işletmecisi Murat Türkmenoğlu’dur. Burada matinelere çok önce düşük gelir gruplarından kişileri ağırlamak için cuma ve

¹⁶ Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi. Cilt V, İstanbul: 1961, 2623-2624

¹⁷ Çiçek, “Modernleşme Kurgusunda Sosyal Bir Okul”, 255.

¹⁸ Şenyurt, Mekânın, Zamanın ve Eğlencenin Sınırlarında Osmanlı’da Gazinolar”, 956.

¹⁹ Kudret Emiroğlu, Gündelik Hayatımızın Tarihi. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, Üçüncü Baskı, 2002, 536.

²⁰ Beken, Musicians, Audience And Power, 73.

²¹ Gökhan Akçura, “Bir Zamanlar Yazlık Bahçeler”, <https://www.istdergi.com/tarih-belge/bir-zamanlar-yazlik-bahceler>, Erişim Tarihi: 04.04.2023.

²² Çiğdem Mater, “Gazinolar Yeniden”, 08.04.2002, İstanbul <https://m.bianet.org/bianet/print/9089-gazinolar-yeniden>, Erişim Tarihi: 08.04.2023.

²³ Zıraman, <https://100sene100nesne.com/gazino/#1960>. Erişim Tarihi: 04.04.2023.

<https://www.eskihayatlar.com/gazinocular-krali-fahrettin-aslan-1981-kadinca-dergisi-0382/>. Erişim Tarihi: 07.05.2023.

²⁴ Dikici, Erken Cumhuriyet Döneminde, 61.

²⁵ Dikici, Erken Cumhuriyet Döneminde, 23.

²⁶ Şeyma Ersoy Çak, Şefika Şehvar Beşiroğlu. Bir Muhabbet Kuşu – Postmodern Göstergeler Işığında Zeki Müren. İkinci Basım, 2017, 30.

²⁷ Zıraman, <https://100sene100nesne.com/gazino/#1960>. Erişim Tarihi: 04.04.2023.

cumartesi günlerinde 'Gazoz Günleri' düzenlenmektedir.²⁸

İzmir'de eğlence dünyasına uzun yıllar etkileyecek olan Kültür Park 1936 yılında açılmıştır. Kökleri İzmir İktisat Kongresi'ne dayanan fuar için kongre sırasında yapılan 'Numune Sergisi' ve sonrasında alınan kararlar 1927 ve 1928 yıllarında yapılan '9 Eylül Sergileri' temel oluşturmuştur.²⁹ Bu panayirlara Anadolu'nun birçok yerinden esnaf, zanaatkar ve çiftçi gelmiştir. 1932 yılında dönemin Belediye Başkanı Behçet Uz'un uluslararası nitelik kazandırdığı Fuar, 1936'da Kültür Park'ın yapılmasıyla buraya taşınmıştır.³⁰

1940'lı yıllara gelindiğinde gazinolarda çeşitli değişimler yaşandığı görülmektedir. Dervişzade İbrahim Bey gibi devrin öncü gazino işletmecilerinden biri de özellikle 1939'dan 1958'e kadar Tepebaşı Belediye Gazinosu'nu işleten Muhiddin Öztuna'dır. İstanbul'da bulunan Tepebaşı Bahçesi'nde o dönem Şehir Tiyatrosu dram ve komedi kısımları ile Açık hava Gazinosu vardır.³¹ Öztuna, Tepebaşı Belediye Gazinosu'na kışlık bölümler yaptırarak her mevsim hizmet vermesini sağlamıştır. İstanbul'un en iyi sanatçılarına ev sahipliği yapan Tepebaşı, fasıl, Türk Sanat Müziği, tango, komedi şovları, oryantal dans, revü şovları, halk müziği gibi çeşitli müzikli ve müziksiz türleri içeriyordu. Akşam 19.00'da başlayan gösteriler gece yarısına kadar sürmekteydi.³² Muhiddin Öztuna yönetimindeki Tepebaşı Gazinosu birçok konuda ardıllarına öncülük etmiştir. Münir Nurettin Beken'in aktardığına göre gazinolarda gösteri ve görselliğin standardizasyonu Tepebaşı'nda kurulmuştur. 1940'lı yıllarla birlikte gazinolarda program içeriği oturmuş ve bu içerik gazinoların kapanmasına kadar sürmüştür.³³

1939 yılında açılan devrin lokomotif gazinolarından biri Taksim Belediye Gazinosu'dur. Dönemin Valisi ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar tarafından Fransız Mimar ve Şehir Plancısı Henri Prost'a hazırlatılan İstanbul şehir planına göre Taksim'in imarı kapsamında yaptırılan gazino dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan, Milli Eğitim ve Maliye Bakanları ve bazı milletvekillerinin katıldığı bir nevi devlet töreniyle açılmış, sonrasında gazinonun işletmesi Belediye tarafından yılda 16 bin 300 lira karşılığında üç yıllığına Romanyalı Yorgopolos'a

verilmişti.³⁴ Gazino Batılılaşma olgusuna uygun olarak işlevselleştirilmiştir. Çay, balo, suare, defileler, geceler vb. etkinliklerin düzenlenmekte olduğu Taksim Belediye Gazinosu birçok çağdaş etkinliğe ev sahipliği yaparken mimari olarak da döneminin en modern yapılarından biri olma özelliğini göstermektedir. Amacına uygun olarak, açıldığı günden itibaren programında alafranga ağırlıklı müzik ve varyete yer almıştır. Dolayısıyla Batılıların ve Batı tarzı eğlence, servis, yemek tercih eden zenginlerin tercihi olmuştur.³⁵

Cumhuriyetle beraber tango, rumba, caz vb. tarzda yeni türlerle tanışan gazinoda alafranga hakim olurken bir yandan halk müziği de gazino repertuarlarına girmeye başlamıştır. Beken'in Yılmaz Öztuna'dan aktardığı bilgilere göre halk müziği 1941 yılında Tepebaşı Belediye Gazinosu'nda seyirci beğenisine sunulmuştur. Bu o dönem için oldukça önemli bir adımdır.³⁶

İkinci Dünya Savaşı sonrası tüm dünya ile birlikte Türkiye de yeni bir döneme girmiştir. Her ne kadar savaşa katılmamış olsa da savaş bittiğinde Türkiye de siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan oldukça yıpranmış bir görüntü vermektedir. 1950'lere gelindiğinde yirmi yedi yıllık tek parti dönemi bitmiş, Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Türkiye'nin yönü yine Batı'dır fakat bu sefer hayranlık duyulan yer Atlantik'in ötesidir. Türkiye Batı Blok'unda yerini alıp NATO'ya girmiş ve Amerikan desteği ile kalkınma hedeflenmiştir. 50'li yıllar yeni iktidarın izlediği politikalar sonucunda tarım ve ticaretle uğraşan bir orta sınıfın yükseldiği, köylerden kentlere göçlerin artmaya başladığı yıllardır.

Yeni Dönem, Yeni İktidar, Yeni Kültür, Yeni Eğlence

14 Mayıs 1950 genel seçimleriyle beraber iktidara gelen Demokrat Parti'nin politikası tarımı merkeze alan, sanayi ve ticareti de bu eksen etrafında geliştirmeyi amaçlayan bir kalkınma modeliydi. Bunun temelinde de toplumun büyük bir kısmının köylerde yaşaması ve dolayısıyla tarımla ilgilenmesi yatmaktaydı.³⁷ Bu politikalar neticesinde köylerle kentleri birbirine bağlamak önem arz etmekte, bunun için de karayolu ile ulaşım ağı genişletilmekteydi. Demokrat Parti liberal politikaları doğrultusunda kalkınmayı da özel teşebbüs üzerinden

²⁸ Gazinonun müdavimleri arasında Demokrat Partililer de bulunmaktaydı. 1950 seçimleriyle beraber siyaset ve eğlence hayatlarına Ankara'da devam ettiler. Dağtaş, İzmir Gazinoları, 33-37.

²⁹ Umur Sönmezdağ, "İzmir Panayirleri", Kınık, 32, (2017), 6.

³⁰ Ruşen Alkar, "İzmir Kadınlar Matinesi Örneğinde Zeki Müren Nostaljisi", 1.Uluslararası Müzik Araştırmaları Sempozyumu: Müzik ve Kültürel Doku. Trabzon: (2013), 443.

³¹ Ümit Bayazoğlu, Hayat, Tatlı Zehir - Aydın Boysan Kitabı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. Baskı, 2007, 219.

³² Beken, Musicians, Audience And Power, 51.

³³ 1940'larda Tepebaşı Gazinosu'nun programına baktığımızda fasilla başlamakta, üvertürler Faide Yıldız, Nevzad Altınok, İnci İzmirliliyle devam etmekte, tiyatro sanatçıları Tevhid Bilge ve Aziz Basmacı'nın (Gazino gösterilerindeki oyuncuların çoğu ya özel Tiyatroların ya da Darülbeydi yani Şehir Tiyatrolarının oyuncularıydı ve bu böyle de devam etti) komedi gösterilerinin ardından solist Mustafa Ağlar sahneye çıkmakta, hemen sonra Mısırlı dansöz Samiye Gama performansını sergilemekte ve Müzeyyen Senar'ın sahnesinin ardından assolist olarak Hamiyet Yüceses

geceyi noktalamaktadır. Sahne alan tüm sanatçılar Türk Sanat Müziği söylemekteydi. Beken, Musicians, Audience And Power, 71, 251-252.

³⁴ "Eğlence Hayatı Taksim Belediye Gazinosu'nda", Milliyet, 23.11.1983, 3.

³⁵ Sena Yapar, Modernleşme Projesinin Mekânı: Taksim Belediye Gazinosu (1939-1967), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, 40-42.

³⁶ Yılmaz Öztuna Refi' Cevad Ulunay'ın halk müziği için sanat olarak kabul edilemeyeceği, folklorik bir unsur olduğu, bu tür müzikle ayı oynatılacağı dolayısıyla ayı havası olduğu şeklinde betimlemeler kullanıldığını belirtirken bu dönemde Halk Müziğinin İstanbul, İzmir ve Ankara'ya oldukça yabancı olduğunu belirtmiş, bir Alaturka gazino sahnesine çıkan ilk Halk Müziği solistin Zehra Bilir olduğunu, gösteride assolistten hemen önce çıktığını ifade etmiştir. Beken, Musicians, Audience And Power, 129.

³⁷ Gökhan Atılğan, "Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında", Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat. Yay. Haz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, İstanbul: Yordam Kitap, 2022, 398.

planlamakta, yerli ve yabancı yatırımlara hukuki alt yapıyı oluşturmaktaydı.³⁸

DP iktidarında yeni ekonomik politikalar doğrultusunda gerek yasal gerek yasal olmayan yollarla ettikleri alanları ve topraklarını genişleten özellikle büyük toprak sahipleri ve orta ölçekli çiftçiler başta olmak üzere taşralı yeni zenginler ortaya çıkmış, bir önceki dönemin muteber bürokratlarının, aydınlarının yerini, muteber taşralılar almaya başlamıştı. Bu ekonomik politikaların getirdiği toplumsal dönüşümün başındaysa köylerden kentlere olan göçler ve şehirlerin hızla değişmeye başlayan demografik ve kültürel yapısı gelmekteydi. Nüfus artış hızının da ivme kazandığı 1950'lerde zenginleşen bu guruplar, şehirlerde yaşamaya başlamış, İstanbul, İzmir, Adana gibi büyük şehirlerin eğlence hayatlarında görünmeye başlamışlardır.³⁹ Ulaşım imkanlarının iyileşmesiyle köylüler bir yandan ürününü satmak için kasabalara ve kentlere daha fazla uğramaya başlarken, makineleşmenin de aynı ölçüde arttığı ve aynı ellerde toplanmaya başladığı bu dönemde makinelerin işgücü bağlamında köylülerin yerini almaya başlamasıyla şehirlere göç artmakta, göç edenler farklı kültürlerle eklemlenmeye başlamaktaydı.⁴⁰

Gazinolar bu dönemde hem bu yeni zenginlerin, hem şehirlere göç etmeye başlayan bu yeni kitlenin de uğrak yerleri olmaya başlamıştır. Dolayısıyla gazinoların programları yeniden şekillenmiştir.⁴¹ 1950'lerden önce gazino işletmecilerinin isteklerine göre şekillenen programlar bu dönem müşterilerin istekleriyle şekillenmeye başlamıştır. Murat Belge yükselen kapitalistleşmenin bu dönem sığ bir kültür oluşturduğundan ve bunun da eğlence sektörünü değiştirdiğinden bahseder. Ona göre gazinolar bu sığ kültürü en iyi ağırlayan yerlerdir.⁴²

Savaş sonrası yazlık bahçeler yerlerini yavaş yavaş bilinen gazino mekanlarına bırakmaya başlamıştır.⁴³ Bu dönem gazinoların en önemli işlevselliği Tanzimat'tan beri var olan bir soruna kendi içlerinde, kendilerine göre çözüm bulmaları oldu. Alafranga ve alaturka türler aynı gazinoda bir arada sergilenmeye başlandı. Gazinolarda ateş dansı gibi gösteriler yapan Avrupalı sanatçıların yanında oryantal dansöz yer almaktaydı. Alaturka gazinolarda Müzeyyen Senar, Hamiyet Yüceses gibi

dönemin önemli sanatçıları Klasik Türk Müziğinin dışına çıkarak, gazino tarzı olarak nitelenen ayrı ve yeni bir söyleyiş biçimi oluşturdular. Zeki Müren de bu dönem parlamış ve gazino alaturkasında farklı bir üslup yaratmıştır.⁴⁴

Ankara'da eğlencenin yönü 1950'lilerden sonra Kızılay'a kayarken sınıfsal farklar da belirginleşmeye başlamış, Ulus giderek orta ve sonra alt sınıfın eğlence mekanına dönüşmüştür.⁴⁵ Matineyi ilk defa Ankara'da kendisinin uyguladığını söyleyen Necdet Yazar'ın Yazar Gazinosu,⁴⁶ Köşk Gazinosu, Lunapark Aile Gazinosu, Kervansaray Gazinosu dönemin önemli gazinolarındandır.⁴⁷ İzmir'deyse Kültür Park 1950'lerde festival alanı olarak düzenlenmiş ve sonrasında sanat ve magazin dünyasının önemli merkezlerinden biri olmuştur.⁴⁸

Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında sosyal hayatta kadın-erkek birlikteliği için öncü mekan olan gazinolar 1950'lerle birlikte kadınların kadın kadına rahatça eğlenebildiği kadınlar matinesini programlarına dahil etmişlerdir.

Matine, Fransızca bir kelime olup tiyatro, sinema vb. yerlerde gündüz gösterisi anlamına gelmektedir. Kadınlar matinesiyse giderek pahalılaştıran bir eğlence yeri olan gazinolarda kadınların bütçelerince ve dilediklerince eğlendikleri, sevdiği sanatçıları dinledikleri, onlara dokundukları, fotoğraf çektirdikleri yerlerdir.⁴⁹

Gazinolar asıl işlevinin dışında balolar, çaylar, davetler, defileler, nişanlar, düğünler için de kullanılmıştır. Akşamları kendi programları doğrultusunda hizmet veren gazinolar, gündüzleri farklı amaçlar için kullanılmaktaydı.⁵⁰

Osmanlı'nın son devrinde gazino müdavimleri gayrimüslimler ve bir kısım Türk aydınıyken, buna cumhuriyetle birlikte gazinonun edindiği misyon dolayısıyla devlet adamları da eklenmiştir. Önceleri gazinolar müdavimlerini belirlerken, daha sonra müdavimler gazinoları belirlemeye başladı. Devlet adamları ve aydınların yerini zenginleşip büyükşehirlere göçenler almıştır. Beken'in Öztuna'dan aktardığına göre de bu yeni müdavimler çok para bırakmaya başladılar gazinolara ve zamanla gazinonun hem repertuarını hem çehresini değiştirdiler.⁵¹ Gazinolara gelmenin bir

³⁸ Atılğan, "Tarımsal Kapitalizmin Sancağı", 401-402.

³⁹ Atılğan, "Tarımsal Kapitalizmin Sancağı", 408-410.

⁴⁰ Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, İstanbul: Kaynak Yayınları, 3. Baskı, 2002, 140.

⁴¹ Alkar, "İzmir Kadınlar Matinesi", 442.

⁴² Murat Belge, "Türkiye'de Günlük Hayat", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, 845.

⁴³ Akçura, "Bir Zamanlar Yazlık Bahçeler", <https://www.istdergi.com/tarih-belge/bir-zamanlar-yazlik-bahceler>. Erişim Tarihi: 04.04.2023

⁴⁴ Kut, "Kahvehaneler" Cilt 4, 863.

⁴⁵ Ömer Can Satır, "Ankara Oyun Havalarının Kısa Tarihi", SDÜ Art-E, Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi, 29, (2022), 291.

⁴⁶ 1950'lerin gazino işletmecilerinden Necdet Yazar matine uygulamasını Ankara'daki gazinosuna ilk kendisinin getirdiğini, çarşamba kadınlar ve

pazar günleri de halk için olan bu uygulamayı İzmir'de de devam ettirdiğini söylemiştir. Dağtaş, İzmir Gazinoları, 80

⁴⁷ Başak Lale, Su İle İlişkili Cumhuriyet Dönemi Ankara Gazinolarını Yeniden Okumak: Göl Gazinosu Üzerine Mekansal Bir İnceleme. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 2021, 23-31

⁴⁸ Alkar, "İzmir Kadınlar Matinesi", 443.

⁴⁹ Alkar, "İzmir Kadınlar Matinesi", 444.

⁵⁰ Azize Bergin de cumhuriyet devrinin dramatik günlerinden birine gazeteci olarak devrin en önemli gazinolarından birine Kristal Gazinosu'nda şahit olmaktaydı. 6 Eylül 1955 günü Kristal Gazinosu'nda düzenlenen Kıbrıs Türktür Derneği'nin toplantısına katılan Bergin yağma ve yıkıma bizzat şahit olmuştu. Azize Bergin, Babıali'de Topuk Tıkırtıları, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, İkinci Baskı, 2004, 81.

⁵¹ Beken, Musicians, Audience And Power, 214-215.

adabımuaşeret gerektirdiği dönemlerde assolistlik yapan Perihan Altındağ şunları söylemekteydi:

Türk musikisinin çok iyi bir dinleyicisi vardı. Gazinoya her tabakadan insan gelirdi. Fakat, bu insanlar müzikten anlayan kişilerdi. Gazinoya gelir, masasına oturur, içkisini içer ve büyük sükunetle sanatçıyı dinlerlerdi. Sanata ve sanatçıya büyük saygı duyarlardı. Dinleyici bizi ancak sahnede görürdü. Kendimizi adeta gizlerdik. Değil bir gece kulübüne gidip eğlenmek, bir pastanede oturup pasta bile yemezdik.⁵²

Cumhuriyete kadar gayrimüslimlerin işletmeciliğini yapan gazinolarda cumhuriyetle beraber yerli işletmeciler görülmeye başlamıştır. İkinci dünya savaşı sırasında zenginleşen tüccarların yanına 1950'lerin tarım politikaları doğrultusunda orta ölçekli ve büyük toprak sahipleri de katılmıştır. Filmlere ve dönemin romanlarına da konu olan "hacı ağalar" olgusu bu dönemde ortaya çıkmış, köylerden kentlere göçün artmaya başlamasıyla köyde zenginleşip şehirde yaşamaya başlayan ve gazino kültürüne eklenip zamanla buraların eğlence anlayışında etkin olan yeni bir zümre belirlemiştir. Birden zenginleşen bu toprak ağaları servetlerini şehvetlerinin emrine sunan, eğitimsiz ve adabı muaşeretten habersiz kişiler olarak betimlenirken, şehir hayatına adapte olamamakla eleştirilmiştir.⁵³ Bütün bunlar gazino işletmeciliğinde de yeni yüzlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Türkiye'nin demografik ve kültürel anlamda daha homojen bir yapıya büründüğü 6-7 Eylül 1955 olaylarından eğlence sektörü ve dolayısıyla gazinolar da etkilenmiştir. 6 Eylül 1955'te başlayıp 7 Eylül 1955 gününe kadar devam eden olaylarda İstanbul'da yaşayan Türkiye Cumhuriyeti'nin Rum, Ermeni ve Yahudi kökenli yurttaşlarına ait ev, iş yeri, ibadethane vb. karşı girişlen yağma ve şiddet olayları bu vatandaşların Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak görülmediklerini hissetmelerine yol açmıştır. Bu durum azınlıklara can ve mal güvenliklerinin olmadığını düşündürmüş ve bu yurttaşlarda ülkelerine aidiyet konusunda kopuşlara neden olmuştur. Dolayısıyla onların yurt dışına göçlerini tetiklemiş, çoğunluğu Rum vatandaşlar olmak üzere kitleler halinde ülkeyi terketmelerine yol açmıştır.⁵⁴ Osmanlı modernleşmesinin sanat ve eğlence ayağındaki yürütücü gücü azınlıklar ve mekansal olarak da Beyoğlu olmuş, cumhuriyet döneminin millileştirme politikalarından etkilenmelerine rağmen varlıklarını

sürdürmüşlerdir. 6-7 Eylül olaylarında eğlence mekanları da tahrip edilmiş, olaylardan sonra Beyoğlu başta olmak üzere özellikle İstanbul'daki eğlence sektöründe çalışan ve yöneticilik yapan azınlıkların ülkeyi terk etmesi gazinoları da etkilemiş, iç göçlerin de etkisiyle gazinolarda yerli unsurların ve yeni patronların etkinliği artmıştır. Bu bağlamda 6-7 Eylül olayları gazinoların dönüşümünde önemli etkenlerden biri olmuştur.

1950'lerden itibaren orta sınıfların, 1970'lerle beraber orta sınıfın yerini alan Gençlik Parkı'nda bulunan sonraları Göl Gazinosu olan Ada Gazinosu kırsaldan kentlere göç edenlerin ve yoksulların eğlence mekanı olmuştur. Gazinonun program içeriği süreç içerisinde gazinolardaki değişimi göstermesi bakımından önemlidir. Gazinoda 1940'larda alafranga müzik yapılırken, 1950'lerden sonra hem alafranga hem alaturka sentez yapılmaktadır. 1960'larla beraber genel eğilim alaturka olmuştur.⁵⁵ Kente göçün ve gecekondulaşmanın en yoğun olduğu yerlerden biri olan başkentte arabesk türündeki artış da aynı hızla olmuştur.

1960'larla birlikte Türkiye bir başka dönüşüm sürecine girmektedir. 1960'lar kentlere göçün hızlandığı ve şehirlerin çehresini dönüştürmeye başladığı yıllardır. 1950'lerden itibaren izlenen liberal ekonomik uygulamalar sonucu kırsal alanların pazara açılması kolaylaşmış, makineleşme kırsal alandaki toplumsal ve ekonomik yapıyı etkileyerek göçlerin artmasına katkıda bulunmuştur.⁵⁶

Tarımı merkeze alan ekonomi modeli 1950'lerin ilk yarısında olumlu seyretmiş, ikinci yarısında tam tersi bir istikamet izlemişti. 1960'lar ise ithal edilen malların ülke içindeki üretimini öngören ithal ikameci modelin benimsendiği Adnan Menderes ve DP hükümetlerinin itibar etmediği 5 yıllık planlama dönemlerinin tekrar muteber olduğu bir dönemdi. Bu doğrultuda Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş ve ilk planın ilk ekonomik hedefi tutturulmuştu.⁵⁷ Sanayi burjuvazisinin şekillenmeye başladığı ve dolayısıyla işçi sınıfının da Türkiye tarihinde ilk kez kitlesel olarak aktif rol aldığı 1960'lı yıllarda işçiler hızla örgütlenmekte ve 1961 anayasasının kendilerine sağladığı hakların getirisi olarak taleplerini daha güçlü ve etkili bir şekilde iletebilmekteydi.⁵⁸

Bu dönem siyasal bilinçlenmenin de artmasıyla ideolojik keskinliklerin belirginleşmeye başladığı bir dönemdir. Tüm dünyadaki politik ve eylemsel hareketlerin yansımaları ve özellikle 1968 yılında Fransa'da başlayan

⁵² Kadir Erçetingöz, "Bir Dönemin En Büyük Eğlencesi Gazinolar Ve Assolistler", Popüler Tarih, 62 (Ekim 2005), 57. Hayat, 16.11.1967,

⁵³ Funda Şenol Cantek, "Ellili Yıllarda Basın", Türkiye'nin 1950'li Yılları. Yay. Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, 434-435.

⁵⁴ Binnaz Tuğba Sasanlar, A Historical Panorama Of An Istanbul Neighborhood: Cihangir From The Late Nineteenth Century To The 2000s, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006, 80-81.

⁵⁵ Erol Demir, "Toplumsal Değişme Süreci İçinde Gençlik Parkı: Sosyolojik Bir Değerlendirme", Planlama-Planing, 38, 2006, 74.

⁵⁶ Emre Kongar, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, İstanbul: Cem Yayınevi, 1976, 388.

⁵⁷ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, 160-161.

⁵⁸ Gökhan Atılğan, "Sanayi Kapitalizminin Şafağında", Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat. Yay. Haz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, İstanbul: Yordam Kitap, 2022, 535.

öğrenci hareketlerinin de artan etkisiyle. Türkiye bu dönemde gençlik hareketlerinin de yoğunlaşmaya başladığı bir döneme girmektedir. Sendikalaşma giderek artmakta, hak arama talepleri toplumun bütün sathına hızla yayılmaktadır.⁵⁹

1960-1980 arası bu süreç işverenler ve çalışanlar arasındaki hak arama mücadelelerinin tarihiydi aynı zamanda. Dolayısıyla ülkenin siyaseti de bu yönde şekillenmekteydi.

Köylerden kentlere göç bu dönemde de hızlanmakta ve gecekondulaşma da artmakta, gerek şehir merkezlerinde yapılan yeni binalar, gerek gecekondulaşma şehirlerin çehresini ve kültürünü değiştirmekteydi. Yeni kültüre adapte olamayan, kendi kültürünü de geldikleri yere adapte etmekte zorlanan bu topluluk, arabesk kültür denen kimilerine göre bir ara kültür kimilerine göre bir sentez kültür oluşturmuştur.

İnsanların kültürlerini, geleneklerini, eğitimlerini eğlence anlayışlarında gözlemlemek mümkündür. Gazinoların programları, patronların ve assolistlerin tercihleri de arabesk kültürün etkileriyle şekil değiştirmekteydi. En azından repertuvarlara bu doğrultuda eklemeler yapılmaktaydı.

27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen askeri müdahalenin ardından kabul edilen 1961 Anayasası cumhuriyet tarihinin en özgürlükçü anayasası olarak bilinmekte ve bu özgürlüğün getirisi olarak her mecrada her düşünceden insanlar kendi fikirleri doğrultusunda örgütlenmekteydiler. Bu yıllarda gazinolar da altın çağını yaşamaktaydı. Yeni türlerin sanat yaşamında girdiği bu dönemde kabareler gazino programlarının önemli bir parçası olmuş, taverna, diskotek gibi eğlence yerleri seyircisini oluşturmaya başlamıştır.⁶⁰

60'lı yıllarda Türkiye'de farklı müzik türleri de görülmeye başlamıştır. Bir yanda arabeskin hızlı yükselişi söz konusuysen, diğer yanda Batı kökenli caz, tango, rock'n'roll etkisinde gelişen Anadolu pop özellikle gençlerin üzerinde etkisini arttırmaktaydı.⁶¹ Bu durum alafranga-alaturka ikilemi bağlamında da olsa birbirinden oldukça farklı gençlik gruplarının yetişmeye başladığını göstermektedir.

1960'larda İstanbul eğlence hayatında yeni bir dönem başlamaktadır; Maksim Dönemi. Maksim Gazinosu'nun tarihçesine bakıldığında temelinde 1917 Ekim Devrimi'nden sonra İstanbul'a gelmeye başlayan Beyaz Rus asilzadelerin İstanbul eğlence hayatını hareketlendirmesi vardır. Amerika'dan Rusya'ya oradan

da İstanbul'a yolu düşenlerden biri de Mississippili eski bir kölenin oğlu Frederick Bruce Thomas'dı. Amerikan ırkçılığın Rusya'ya sığınan Thomas burada evlenip Fyodor Fyodoroviç Tomas adlı siyahı bir Beyaz Rus olmuştu. Bolşeviklerin gelmesiyle de soluğu İstanbul'da alan Thomas'ın Moskova'da açmış olduğu ve çok tutulan Maksim aynı isimle eğlence hayatındaki yerini alarak Taksim'le bir ahenk oluşturmuştu: Taksim Maksim Bar.⁶² 1927 yılında Thomas'ın iflasi nedeniyle kapanan Maksim daha sonra gazino olarak yeniden açıldıysa da eskisi gibi olmadı ve kapandı.⁶³ Fakat 28 Ekim 1961'de televizyonların henüz olmadığı bir dönemde Emin Yeyman ve Fahrettin Aslan tarafından yeniden açılan Maksim Gazinosu radyodan ve sinemadan dinlediği, tanıdığı sanatçılarla halkı buluşturan bir eğlence mekanı olarak gazino ve eğlence dünyasını başka bir seviyeye taşımaktaydı.⁶⁴ 1960'larda gazinoların altın çağını yaşamasında ve bir sonraki dönem de bu hegemonyasını sürdürmesinde önemli mihenk taşlarından biri Maksim Gazinosu ve sahibi "*Gazinocular Kralı*" namı Fahrettin Aslan olmuştur. Bugün gazino ve assolist denince akla gelen birçok kişinin yolu bir şekilde Maksim'den geçmiş, birçoğu da orda yükselmiştir.⁶⁵ Her alanda dönüşümün yaşandığı 1960'larla birlikte erkek assolistler de yavaş yavaş gazinolarda yıldızlaşmaya başlamıştı. Dönemin pop yıldızı Erol Büyükburç, Aslan tarafından Taksim Maksim Gazinosunda assolist olarak sahneye çıkarılmış ve pop müzik burada kendine yer edinirken, gazinolar önemli bir seyirci kitlesi de kazanmıştır.

Devrin rağbet gören türü Alaturka olmasına rağmen 1961'de Aslan ve Yeyman tarafından satın alınan Taksim Belediye Gazinosu 1967'de kapanana kadar alafranga özelliğini sürdürmüştür.⁶⁶ Aslan, Yeyman yönetimindeki Taksim Belediye Gazinosu'nun o dönem getirdiği yeniliklerden biri 1965 yılında uygulanmaya başlanan Ramazan Özel Programı'dır. Program, eski ramazan gecelerini hatırlatmak, turistlere Türk-Müslüman adetlerini göstermek amacıyla hazırlanmış, iftardan sonra başlayan eğlencelerde karagöz, kukla, kanto ve orta oyunu gibi geleneksel gösteriler sunulmuştur.⁶⁷ Yılmaz Öztuna 30'lu, 40'lı ve 50'li yıllarda ramazanda gazinoların kapanmadığını, 1960'lı yıllarda ve sonrasında Anadolu'dan göç eden daha muhafazakar bir nüfusun gelmesiyle bazı gazinoların kapanmaya başladığını söylemekte, kapanmayanların da müşteri sayısında azalış görülmeye başladığını vurgulamaktadır.⁶⁸

Özellikle 1960'lı yıllarla birlikte tüm dünyada gençler arasında uyuşturucu patlaması yaşanmakta ve bu, yeraltı ilişkilerini arttırmaktaydı. Türkiye'de de kumar,

⁵⁹ Atılğan, "Sanayi Kapitalizminin Şafağında", 614..

⁶⁰ Feyza Ceylan, Eğlence Kavramının İstanbul'da Geçirdiği Değişim Süreci ve Mekana Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2004, 59.

⁶¹ Çak, Beşiroğlu, Bir Muhabbet Kuşu, 83.

⁶² Charles King, Pera Palas'ta Gece Yarısı - Modern İstanbul'un Doğuşu, Çev. Ayşen Anadol, İstanbul: 2. Baskı, 2016, 134-135.

⁶³ King, Pera Palas'ta Gece Yarısı, s.136.

⁶⁴ Emel Gülcan, "17 Adımda Bir Devrin Eğlence Mabedi Maksim Gazinosu", listelist.com/egence-mabedi-maksim-gazinosu/. Erişim Tarihi: 13.05.2023.

⁶⁵ Gülcan, "17 Adımda Bir Devrin Eğlence Mabedi Maksim Gazinosu", listelist.com/egence-mabedi-maksim-gazinosu/. Erişim Tarihi: 13.05.2023.

⁶⁶ Yapar, Modernleşme Projesinin Mekânı, 69.

⁶⁷ "Taksim Belediye Gazinosunda Ramazan Eğlenceleri", Milliyet, 24 Aralık, 1965, 8.

⁶⁸ *Beken, Musicians, Audience And Power*, 62-63.

kaçakçılık ve haraç ile birlikte yaygınlaşan uyuşturucu yeraltı dünyasının zenginlerini yaratmış, bunlar da sanattan siyasete, spordan, iş dünyasına kadar her yere nüfuz etmeye başlamıştı.⁶⁹ Münir Nurettin Beken'e göre Dervişzade İbrahim, Muhiddin Öztuna gibi erken cumhuriyet devrinin seçkin işletmecilerinin yerini 1950'ler ve 1960'larla birlikte yeraltı dünyasıyla ilişkili olan isimler almıştır.⁷⁰

1970'lere gelirken şehirlere göç hızlanmakta, yeni oluşmaya başlayan işçi sınıfının etkisiyle dünyayla paralel olarak Türkiye'de de öğrenci ve işçi hareketlerinin yoğunlaşmaya başladığı bir döneme girilmekteydi. 1961 Anayasasının sağladığı olanaklarla sol akımlar daha rahat ifade edilme olanağı bulurken, işçi sınıfı Türkiye İşçi Partisi aracılığıyla mecliste de temsil edilmeye başlamış, hatta cumhuriyetin kurucu partisi Cumhuriyet Halk Partisi yerini ortanın solunda konumlandırmıştı. İşçiler, öğrenciler, aydınlar ve toplum arasında hak arama talepleri ve mücadeleleri güçlenmekteydi. Bu durum beraberinde karşıtlığı da getirmiş 1961 Anayasası'nın yürütmeyi etkisizleştirdiği AP iktidarı tarafından sıkça dile getirilirken, karşıt görüşler arasında şiddet eğilimleri görünmeye başlamıştı.⁷¹ İlk etapta ekonomik göstergeler planlandığı gibi seyretse de enflasyon, tüketimi belli bir grubun etrafında sınırlarken,⁷² göçlerin hızlanması işsizliği artırmakta, gecekondulaşmayı tetiklemekte, toplumun ekonomik durumu kötüleşirken, sosyal farklılıklar belirginleşmekteydi. Bu durumun dönemin eğlence sektörüne yansımaları daha fazla eğlenme ihtiyacı oldu, fakat ekonomik şartlar hem gazinoları hem de müşterileri zorlarken, patronlar orta yol bulmaya çalışmakta, buna göre çareler üretmekteydi. Seyircinin ilgisini çekmek için sinemadan destek alınmış, assolistler sahneleri aktörler ve aktrislerle paylaşmaya başlamışlardı. Gazinoların altın yılları yavaş yavaş değerini kaybetmeye başlamıştı. Göçler sürekli artarken arabesk de aynı hızla toplumu sarmaktaydı. Yeni türlerin ve yeni yüzlerin kitleleri sürüklemeye başlaması gazinoları da etkilemeye başlamıştı. Zıtlıkların oldukça arttığı bu dönemde alaturka ve alafrağa ise gazinolarda birlikte var olmayı başarmıştı.

1970'lerde Eğlencenin Adresi: Gazinolar

1970'ler Türkiye'de derin izler bırakmış kaotik bir dönemdir. Yine bir askerî muhtırayla başlayan dönemde, *bu anayasa bize lüks* diyen bir başbakan⁷³ ve dönemin hükümetleri bu sözün gereklerini yerine getirerek anayasayı topluma uydurmaya çalışmışlardır. Bu pek bir

şey değiştirmede, fakat sonraki on yılı da işaret etmekteydi.

12 Mart Muhtırası dönemin başbakanı Süleyman Demirel'e verilmişti. Başbakanlığı döneminde 1961 anayasasının yürütmeyi zayıflattığı ve değiştirilmesi gerektiği yönünde sürekli eleştirilerde bulunan Süleyman Demirel ve Adalet Partisi hükümetleri, muhtıra sonrası Nihat Erim başbakanlığındaki hükümetlerin hak ve özgürlükleri kısıtlayan, siyasal iktidarı daha etkin hale getiren anayasa değişikliklerine destek vermişti.⁷⁴ Fakat bu herhangi bir soruna çözüm olmadı. Muhtıra sonrası yapılan seçimler siyasi ve ekonomik istikrarsızlığı tetiklerken, şiddet turmanmaya başladı. Özellikle 1975 yılında kurulan Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde ideolojik bloklar keskinleşmeye başladı. Dönemin sonuna doğru her gün yüzlerce insanın hayatını kaybettiği ve Kahramanmaraş, Çorum gibi yerlerde mezhepsel farklılıkların, 1 Mayıs 1977'de ideolojik karşıtlıkların neden olduğu kitlesel katliamların yaşandığı bir iç savaş ortamına gelindi. Siyaset kurumu ise sorunları çözmenin çok uzağındaydı. Dünya genelinde var olan ekonomik bunalımın Türkiye'de şiddetlenmesi 1970'lerin ikinci yarısına denk gelmekteydi. Kıbrıs Barış Harekatı sonrası uygulanan Amerikan ambargosu ve dış borç alımlarının durması krizi derinleştirirken; tüp, yağ vb. ihtiyaç maddeleri için kuyruklar oluşmakta, karaborsa vurgunları artmaktaydı.⁷⁵

1970'ler nüfus artış hızının devam ettiği, kırsal kesimlerin şehirlere taşındığı yıllardır. Sanayi sektörü büyüme eğilimi gösterirken holdingleşme oranı bir önceki on yılın çok üzerinde seyretti. Tarım kesiminin ekonomideki etkisi giderek azalmakta, göçlerin etkisiyle özellikle hizmet sektöründe artışların yaşandığı ve işsizliğin de artmaya başladığı bir dönem yaşanmaktaydı. Sanayi kapitalizmi giderek güçlenirken işçi sınıfı da güçlenmekte ve eylemliliğini artırmaktaydı. Öğrenci hareketleri ve işçi eylemlerinin yoğunlaştığı bu dönemde, artan göçler nedeniyle şehirlerin kültürü ve mimari yapısı değişmeye, dönüşmeye başlamıştı. 1970'lerin ikinci yarısı itibarıyla ithal ikameci sanayileşme modeli tıkanma noktasına gelmiş, ülke derin bir ekonomik krizle yüzleşmiştir. Yüksek enflasyon, işsizlik ve dış borçların artışı, ekonomik yapının kırılganlığını ortaya koymuştur. Bu ekonomik kriz, toplumsal sınıflar arasında daha belirgin bir şekilde hissedilmiş ve sınıfsal çatışmaları tetiklemiştir.⁷⁶ Böyle dönemlerde eğlenme ihtiyacı daha belirgin olmakta, eğlencenin işlevi daha da önem kazanmaktaydı. Dolayısıyla 1970'ler eğlencesiyle toplum

⁶⁹ Fatih Alemdar, *En Meşhur 100 Mafya Babası*. İstanbul: 1. Baskı, 2015, 89.

⁷⁰ Beken, *Musicians, Audience And Power*, 55

⁷¹ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2006, 163-164.

⁷² Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 172.

⁷³ 12 Mart 1971'de ordu yönetimi tarafından hükümete verilen muhtıra sonrası istifa eden başbakan Süleyman Demirel'in yerine başbakan olan Nihat Erim bir mülakatında böyle bir Anayasamın batılı devletler için bile fazla olduğundan ve Türkiye için lüks olduğundan bahsetmekte, hatta

"gerekirse hürriyetlerin üstünü şalla örteriz" diyebilmekteydi. Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, 167. Erim'in halefi ve partisi AP de iktidarı süresince aynı şeyi düşünmekteydi. Nitekim Demirel 12 Mart'ta muhtıra kendisine verilmiş olmasına rağmen 12 Mart hükümetlerinin Anayasa değişikliklerine destek vermiştir.

⁷⁴ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 183.

⁷⁵ Ebru Deniz Ozan, "İki Darbe Arasında Kriz Sarmalı", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. Yay. Haz. Gökhan Atıldan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, İstanbul: Yordam Kitap, 2022, 669.

⁷⁶ Ozan, "İki Darbe Arasında", 2022, 670-671.

hayatında önemli bir yer edinmiş ve eğlence denince ilk akla gelen gazinolar olmuştur.

60'larda altın çağını yaşayan sinema ve tiyatrodaki sıkıntılar baş göstermeye başladı. Fakat ilk etapta gazinolar için durum o kadar kötü değildi. Gazinolar hala eğlence dünyasının assolistiydi. 70'ler gazinoların magazin basınının da merkezi oldukları dönemdir. Assolistlerle gazino patronları arasındaki ilişkiler, kimin nerde çıkacağı, ne kadar alacağı, transfer çalımları (tabi ki assolistler için) toplum tarafından merakla takip edilmekteydi. Dönemin tanıklarından Ayfer Tunç pazarlıkların gazetelerden neredeyse canlı yayınlandığını belirtirken, Zeki Müren'in gardırobunun özellikle magazin basınının en önemli geçim kaynağı olduğunu ifade etmekteydi.⁷⁷ İzmir Fuarı döneminde ise İzmir gazinolarının assolist savaşı gazetelerin ana kaynağını teşkil etmekteydi.

Bu dönem gazinolar assolistlerin yanında sinema yıldızlarına, tiyatrocuların gösterilerine, kabarelere yer vererek kitlelerini genişletirken toplumsal statülerin gazinolardaki karşılığı ise rezervasyonlarda gizliydi. Genellikle rezervasyon usulü çalışmakla birlikte siyasetten, spora, ordudan ağır abilere, patronun arkadaşlarından ünlülere toplumun birçok sınıfından nüfuzlu kişilere ayrılan sahneye yakın masalar olurdu. Haliyle bu masaların garsonları da özel olmaktadır.⁷⁸ Fakat halk için giderek pahalı bir eğlence aracına dönüşmeye başlayan gazinolar için yeni çözümler de üretilir: Matineler ve fiks menü.⁷⁹

Kadınlar matinesi

1950'lerde Türk eğlence hayatına giren kadınlar matinesi 1970'li yıllarda yeniden revaçtaydı. Bunun önemli sebeplerinden biri televizyon yayınlarının başlamasıdır. Türkiye'de 1952'de İTÜ TV'nin yayınlarına başlamasıyla bir kısım İstanbullunun izleme şansı bulduğu televizyon, 1968 yılında TRT'nin yayına başlamasıyla yavaş yavaş tüm ülkeye yayılmaya başlamıştır.⁸⁰ Televizyonun 1970'lerle birlikte izleyiciye evde vakit geçirebileceği ucuz ve güvenli bir eğlence olanağı sunması, ekonominin giderek kötüleştiği ve toplumsal olayların artmaya başladığı bu dönemde seyircinin evde kalmasını sağlamaktaydı. Bu durum gazinoları olumsuz etkilediyse de ekonomik durumu iyi olan müdavimlerinin yanında matineler ve fiks menüyle gazinolar ilk etapta krizle baş edebildiler. Televizyonun yaygınlaşan etkisinin gazinolar için oluşturduğu tehlikeler kadınlar ve aileler için uygun

eğlence yerleri olan matineleri 70'lerde yeniden hareketlendirdi.⁸¹

Kadınlar matinesi genellikle sınırlı bir gelire sahip orta sınıf ailelerden oluşan kadın müdavimlerin bir çeşit 'gün'üydü. Tek fark assolist ve kadrosuydu. Genellikle çarşamba günleri olan matinelere fiks menü yerine evlerden getirilen yemekler yenirdi. Sadece giriş ve içecekler paralıydı. Çocuklarını da matinelere getiren kadınlar genellikle komşu ve akrabalarıyla gazinolara giderlerdi. Çocuklar da vardı matineler de, yaşlılar da vardı.⁸²

Hayat dergisinde yer alan bir yazıdan öğrendiğimize göre çarşambaları 12-17 arası birçok büyük gazino kadınlara ayrılmıştı. Fakat sevdiği sanatçıyı yakından görmek isteyen kadınlar sabahın ilk ışıklarıyla sıraya girmektedirler. Erkeklerin katıyen sokulmadığı gazinoların erkek garsonları ise aileden sayılmaktaydı. Haftalık stresin atıldığı bu saatlerde birbirinden şık ve süslü hanımlar bütün hünelerini de göstermekteydi. Bazıları dedikodu yaparken, bazıları adını Zeki Müren'in kirpiklerinden alan örgüler örmekte, bazıları sahneye çıkmayı düşlerken, bazıları akşam sürekli aynı gazinoya gelen kocasının hayran olduğu assolisti merak etmeydi.⁸³ Sahneye atlayıp dans konusundaki hünelerini göstermek, artık ailelerinden biri gibi gördükleri şarkıcıya sarılmak vb. seyirci eylemlerinin başlangıcı yine matinelere dayanmaktaydı.⁸⁴ İçkisiz eğlence yerleri olan matinelere kadınlar gönülünce eğlenmekteydiler. Erol Büyükburç örneğinde olduğu gibi sahneye zıplayıp, sanatçıların sevgiden tarumar edilmesinden, sütyen vb. kıyafetlerin sahneye atılmasına kadar yapılan birçok eylem kadınların ya masa altından gizlice farklı içki türlerini deneyimlediklerini ya da günlük yaşamlarının baskısını üzerlerinden atarak özgürlüğün sınırlarında gezindiklerini düşündürmekteydi.

1970'lerle birlikte artan ekonomik kaygılar patronların matine günlerini artırmalarını sağladı. Çarşamba kadınlar matinesi devam etmekle birlikte pazarları aile matineleri düzenlenmekteydi. Sanatçılar haftada 2 gün ücretsiz gazino programı yapmayı kabul etmişlerdi.⁸⁵ Bazı yerlerde cuma ve cumartesi günleri de matineler olabilmekte, masaları kaldıran işletmeciler koyabildikleri kadar sandalye koyarak kârını maksimize etmeye çalışmaktaydı.⁸⁶

Meltem Eranıl'ın dönemin tanıklarıyla yaptığı mülakatlarda kadın müdavimler o anları hayatlarının en güzel dakikaları olarak değerlendirirken, matinelerin

⁷⁷ Tunç, Bir Maniniz Yoksa, 143-144.

⁷⁸ Çak, Beşiroğlu, Bir Muhabbet Kuşu, 89.

⁷⁹ Zıraman, <https://100sene100nesne.com/gazino/#1960>. Erişim Tarihi: 04.04.2023.

⁸⁰ Çak, Beşiroğlu, Bir Muhabbet Kuşu, 133.

⁸¹ Meltem Eranıl Demirli, Reading Izmir Culture Park Through Women's Experiences: Matinee Practices In The 1970s' Casino Spaces. Doktora Tezi, The Graduate School of Economics and Social Sciences of İhsan Doğramacı Bilkent University, 2018, 12.

⁸² Gülcan, "17 Adımda Bir Devrin Eğlence Mabedi Maksim Gazinosu", listelist.com/eglenme-mabedi-maksim-gazinosu/, Erişim Tarihi: 13.05.2023.

⁸³ "İstanbul'un Büyük Gazinolarında Hanımlar Matinesi", *Hayat*, 7, 06.02.1964, 6-7.

⁸⁴ Eranıl Demirli, Reading Izmir Culture, 153.

⁸⁵ Eranıl Demirli, Reading Izmir Culture, 129.

⁸⁶ Eranıl Demirli, Reading Izmir Culture, 146.

stres ve sıkıntılarında uzaklaştıkları nadir anlardan olduğunu söylemekte kendilerini özgür hissettiklerini ifade etmekteydiler.⁸⁷

1970li yıllarda gazinolar sunduğu programlarla geniş kitlelerin zevklerine hitap etme olanağı bulmuş, farklı sosyal sınıflardan insanlar tarafından erişilebilmiştir. Gazinolar kadınlar matinesiyle kadınların görünür kılınmasına ve sosyal ortamlara adapte olmasına olanak sağlarken, fiiks menü ile en azından başlarda orta sınıf ailelere eğlenme imkânı vermiştir.

Repertuvar ve etkinlik bülteni

Kentleşme ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını biçimlendirmektedir. 60'lı yıllarda gazino repertuvarlarında görülen çeşitlilik 70'lerde de devam etmiştir. Bunda temel nedenlerinden biri kentlerin demografik yapısında meydana gelen değişimdir. 1950'de %22 olan Kent nüfusu 1960'da %25, 1970'de %35, 1975'de %41 olmuştur. Nicelik olarak da 1950'de Kırsal nüfus 17 milyon, kent nüfusu 3,8 milyonken 1975'e gelindiğinde kırsal nüfus 23 milyona, kentsel nüfus da 16,8 milyona gelmiştir.⁸⁸ Kentleşmeyi etkileyen olguların başında göçler gelmekte ve bu durum kültürel değişimi de beraberinde getirmektedir. Göçler nedeniyle göç edenler arabeskte kendini bulmaya devam etmekte, pop müzik de ivmesini sürdürmekteydi.⁸⁹ Değişen müşteri profili ise Eranıl'a göre gazinolar için bir kırılma noktasıydı.⁹⁰

1970'ler aynı zamanda orta sınıfların beğenisinin gazinolarda hakim olmaya başladığı yıllardır. Bu bağlamda gazinolar yeni bir orta sınıfın ortaya çıkışını ve bu sınıfın kültürel tüketim pratiklerini de yansıtmaktadır. Cumhuriyetin Batılılaşma hamlelerinin müzikteki yansıması olarak gazinolarda başlarda alafrağanın hakimiyeti söz konusuysen 1950'lerde alaturka-alafrağa dengesi kurulmuştur. 1960'larda denge bozulmaya başlamış, 1970'lerde gazinoların çok sesli repertuvarlarında alaturka hakim eğilim konumuna gelmiştir. Bu duruma arabeskin etkisi önemlidir. Münir Nurettin Beken gazino repertuvarlarının baş ve gövdesini oluşturan üç ana tür olan Türk Sanat Müziği, Türk Pop Müziği ve arabeskin tango, kanto, Batı pop müziği, Osmanlı saray müziği, Türk Halk Müziği, Arap popüler

müziği, Hint film müziği gibi alaturka ve alafrağa türlerin türevleri olduğunu belirtmektedir.⁹¹ Sanat ve halk müziği öğelerini içeren, Batı ve Mısır ezgilerinin sentezinden oluşan arabesk melodilerle ise Türkiye'nin tanışması 1940'lara, sinemalarda gösterilen şarkılı Mısır ve Hint filmlerindeki müziklere uzanmaktadır.⁹² 1960'ların ikinci yarısından itibaren büyük şehirlere akın eden kitleler arabeskin de etkisini artırmaktaydı. Göçlerin sonucu hızla artan gecekondu mahallelerinde⁹³ çarpık kentleşmenin yanında ekonomik ve kültürel sancılar da arabesk müzikte karşılık bulmaktaydı. Bu yıllarda Orhan Gencebay'ın şekillendirdiği arabesk kitleleri peşinden sürüklerken,⁹⁴ Müzeyyen Senar, Zeki Müren, Bülent Ersoy, Neşe Karaböcek gibi assolistler de repertuvarlarına arabeski eklemiştir.⁹⁵

Ticaretin temelinde yatan arz-talep ilişkisi ticarethaneleşen gazino düzeninde de geçerliydi. Müşteri velinimetti ve ne talep ediyorsa o sunuluyordu. Dolayısıyla 1970'lerde bütün müzik türlerini gazino repertuvarlarında da görmek mümkündü. Her ne kadar içeriği değişen alaturka müziğin hakimiyeti sürse de Anadolu rock, pop, oryantal vb. türleri de gazinolarda görmek mümkündü. Gazinonun hem arabesk hem pop orkestrası vardı.⁹⁶ Anadolu popunun temsilcileri Barış Manço, Cem Karaca, Kurtalan Ekspres, Beyaz Kelebekler, Sezen Aksu, Seyyal Taner, Nilüfer gibi sanatçılar da gazinolarda sahne almaktaydılar.

Gazinoların dönüşümü, bu kültürel gerilimi de yansıtır. 1970'lerde gazinolar, bir yandan geleneksel müzik ve eğlence biçimlerini korurken, diğer yandan Batı etkisiyle popülerleşen yeni müzik türlerini de sahnelemiştir. Bu durum, gazinoların hem geleneksel hem de modern kültürel talepleri karşılayan hibrit mekanlar haline gelmesine yol açmıştır. Böylece, gazinolar, dönemin kültürel çatışmalarını ve bu çatışmalara dair tutumunu da ortaya koymaktadır.

1930'larda başlayan ve 1970'ler ve sonrasında da devam eden gazino sezonları ikiye ayrılmaktaydı. Yeni bir gösteriyle başlayan sezonlar ulusal bayramlar ve yılbaşı günleriyle işaretlenirdi. Kış tatili 29 Ekim civarında, kış sezonu Mayıs başında biterdi. Yaz sezonu 19 Mayıs'ta başlar, 30 Ağustos'a yakın İzmir Fuarı'na geçilirdi.⁹⁷ Bu

⁸⁷ Eranıl Demirli, Reading İzmir Culture, 157.

⁸⁸ 1950-1960 arası %80, 1960-1970 arası %70 artan kent nüfusu 1970'de 12,7 milyona ulaşmıştır. Kongar, İmparatorluktan Günümüze, 367-368.

⁸⁹ Ayhan Erol, "Bir Dönemin Popüler İkonu Olarak Zeki Müren", Biyografya, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2002, 86.

⁹⁰ Eranıl Demirli, Reading İzmir Culture, 84.

⁹¹ Beken, Musicians, Audience And Power, 247.

⁹² Eranıl Demirli, Reading İzmir Culture, 80.

⁹³ Kırsal bölgelerden kentlere göçün artmasıyla birlikte konut sorunu da baş göstermeye başlamış, buralardan gelen insanlar yasal mevzuatları gözetmeksizin kendilerine ait olmayan (belediyelerin, devletin ve başka kişilerin) arazileri üzerinde konutlar yapmaya başlamışlardır. Buralarda konut yapan kişiler polis müdahalesine fırsat tanımamak için geceleri süratli bir biçimde bu yapıları bitirebilmekteydiler. Dolayısıyla bu olgu da kendi adını kendi koymuştu: Gecekondu. Zamanla İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentler gecekonduyla sarılmaya, kentlerin sınırları

değişmeye başlamaktaydı (Yetmişlere gelindiğinde gecekondu nüfusu Ankara'da %65, İstanbul'da %45, İzmir'de %35, Adana'da %45'di.). 1953'de 80.000 olan gecekondu sayısı 1972'de 700.000'i bulmuştur. Gecekondulaşmayı engellemek için çıkarılan yasalara işe yaramamıştır. Kongar, İmparatorluktan Günümüze, 386-388. Bu durum gecekonduyla, yerli halktan oluşan iki farklı kesimi, iki farklı kültürü ortaya çıkarmıştır.

⁹⁴ E. Filiz Dürük, "Türk Popüler Müzik Üretimi Ve Ürünlerindeki Karma Yapıyı Hazırlayan Toplumsal Ve Müziksel Etkenler", Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, 1, (2011), 36.

⁹⁵ Zıraman, <https://100sene100nesne.com/gazino/#1960>. Erişim Tarihi: 04.04.2023.

⁹⁶ Cornelia Lund, Holger Lund, Style And Society - Istanbul's Music Scene In The 1960s And 1970s: Musical Hybridism, The Gazino, And Social Tolerance, Beitrage zur Populärmusikforschung, 42, (2015), 191.

⁹⁷ Beken, Musicians, Audience And Power, 62.

dönem İstanbul piyasası buraya taşındığından İstanbul gazinoları için ölü zamandı.

Gazinolar eğlence dünyasında belirledikleri andan itibaren müziğin yanı sıra çeşitli türlerde gösterilerle de müşterilerinin ilgisini çeken bir şov alanı olmuştur. Tiyatro, pandomim gibi görsel sanatların da sergilendiği gazinolar karagöz, meddah gibi geleneksel sanatlara da yer vererek müşteri profiline göre programlar oluşturmaktaydı. Öyle ki sirk gösterileri bile sergilenmekteydi.⁹⁸ Tiyatro ve dansın yanında 20. yüzyılda akrobasi gösterileri, oryantal dans, komedi skeçleri, alafranga dans revüleri gazino sahnelerindeki yerlerini almıştır.⁹⁹

Fasilla başlayan program; uvertürler (fasıldan sonra sahneye çıkan tecrübesiz şarkıcılar), halk oyunları grubu, solistler, dansözle sürerdi ve tabii ki assolistler en son çıkıyordu. 1970'lere gelirken tiyatro sanatçılarının gösterileri, kabare gösterileri, komedyenler ve akrobatlar da gazino eğlencesinin önemli bir parçası olmuştu.¹⁰⁰

1970'lere geldiğinde içerik süreleri değişmekle birlikte programlar başlangıçtaki niteliğini sürdürmekteydi. Yine fasilla başlanıp, uvertürlerle devam edilmekte, komedyen ve dansözün gösterileriyle devrin popüler sanatçısının ardından sahne alan assolistle program sona ermekteydi. Bu dönemde assolistler kendi kadrolarını da belirlemekte ve genel olarak bu kadrolarla sahne almaktaydılar. 1976 yılında Maksim Gazinosu'nun tanıtım afişinden öğrendiğimize göre Gönül Yazar'ın assolistlik yaptığı programda Ahmet Özhan ve Seyyal Taner solist altları, oryantalde Seher Şeniz, Yazar'ın yakın arkadaşlarından Sevda Karaca, Ümit Tokcan, Bahar Erdeniz ve o zamanların Nur Belda'sı bu zamanların Nur Yoldaş'ı uvertür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kadronun komedyeni ise her dönemin güldüreni Müjdat Gezen'dir.¹⁰¹

Dönemin afişlerine baktığımızda hiyerarşik bir yapı gözümüze çarpmaktadır. Assolistlerin ön planda olduğu afişlerde sanatçıların önem sırasına göre fotoğrafları ve isimleri büyük tutulmaktaydı¹⁰² Afiş ve fotoğrafların oldukça önemli olduğu bu dönemde gazete ve dergi ilanlarında da belirgin bir artış vardır.

1970'lerde gazinoların önemli başka bir misyonu ise nostalji meraklıları üzerinedir. Önceki dönemlerin hit şarkıları bu dönemde repertuvarlardaki yerlerini alarak orta yaş ve üstü müdavimlere geçmişin zevkini yeniden

yaşatırken, yeni kuşaklara da bu devri tanıtma imkanı sunmaktaydı.¹⁰³

Gazino programlarının çeşitliliği müşteri sayısını artırma ve koruma konusunda önemlidir. Özellikle büyük gazinolar başlangıçtan itibaren bu konuya hassasiyetle eğilmiştir. Dolayısıyla komedi gösterileri ve dansın yanında akrobatik ve fiziksel gösteriler de gazinoların itibarına katkıda bulunabilirler. Dönemin meşhur jönlere Cüneyt Arkın da bu dönem gazino sahnelerine çıkmıştır, ama bir farkla. Cüneyt Arkın birçok meslektaşının aksine şarkı söylemek için değil, gösteri yapmak için sahneye çıkmıştı. Yıllar sonra bir reklam için uçan tekmesiyle buzdolabının sağlamlığını test eden Cüneyt Arkın yetmişli yıllarda tuğlaları kırarak çok az gazino müdavimine nasip olacak bir gösteri sunmaktaydı.¹⁰⁴

Maksim Gazinosu, İzmir Fuarı, Ulus-Maltepe-Çankaya: Bir millet eğleniyor

1970'lere geldiğinde Maksim Gazinosu'nun patronu tek başına Fahrettin Aslan'dı. Gazino nice solistlere kapılarını açmış, birçok sanatçıyı müzik dünyasına ve topluma kazandırmıştır. Bu dönemde ünü önce Taksim'i aşip karşıya Caddebostan'dan, Bebek'e, Taşlık'a sonra İstanbul'u aşip Ankara'ya kadar uzanmıştır. Taksim Maksim Gazinosu'ysa Büyük Maksim'dir.¹⁰⁵

Reklam gazinosu olarak da adlandırılan Maksim, dokunduğu sanatçıyı parlatmaktaydı. Bu yüzden Maksim Gazinosu'na çıkmak bir sanatçı için çok büyük bir adımdı. Zeki Müren'le beraber dönemin divası Müzeyyen Senar'ı da ağırlayan Maksim; Emel Sayın, Bülent Ersoy, Muazzez Abacı, Hamiyet Yüceses, Gönül Akkor, Gönül Yazar, Şükran Ay, Behiye Aksoy, Sezen Aksu, Esengül, Seçil Heper, Ajda Pekkan gibi birçok assoliste de dokunup onları kariyerlerinde önemli yerlere getirmişti. Maksim Gazinosu saz heyeti, üç uvertür, orta solist, türkücü, ikinci solist, arada dansöz ve komedyenden oluşan kadrosuyla klasikleşen gazino programına sahip alaturka gazinoydu.¹⁰⁶

Maksim'in dışında İstanbul'un önemli gazinoları ise Osman Kavran'ın Lunapark Gazinosu, Bebek Aşıyan Gazinosu, Behzat Şenyıldız'ın Çakıl Gazinosu'dur.

Gazinoların İzmir ayağına geldiğinde burayı diğerlerinden ayıran en temel özellik İzmir Fuarı'dır. 26 Ağustos-9 Eylül tarihleri arasında Kültürpark'ta gerçekleştirilen İzmir Enternasyonal Fuarı hem ticaret

⁹⁸ Şenyurt, "Mekânın, Zamanın ve Eğlencenin Sınırlarında Osmanlı'da Gazinolar", 963.

⁹⁹ Çak, Beşiroğlu, Bir Muhabbet Kuşu, 31.

¹⁰⁰ "Oryantal dans 1930'larda gazino şovunda yerini çoktan almıştı. İkinci Dünya Savaşı'na kadar çoğu büyük gazino prestij meselesi olarak Kahire'den Arap dansçılar getirdi. Gösterinin tanımlayıcı kısmı assolistti. Assolistler, birkaç istisna dışında hemen her zaman Türk Sanat Müziği icracıdır. Bir assolist, izleyicileri gazinoya çekecek kadar ünlü olmalıdır." Beken, Musicians, Audience And Power, 251-252.

¹⁰¹ "1976 yılında İstanbul gazino programları", <https://turkiyeningazinotarihi.blogspot.com/2012/12/1976-ylnda-istanbul-gazino-programlar.html>. Erişim Tarihi: 26.05.2023

¹⁰² Gülcan, "17 Adımda Bir Devrin Eğlence Mabedi Maksim Gazinosu", listelist.com/eglenme-mabedi-maksim-gazinosu/. Erişim Tarihi: 13.05.2023.

¹⁰³ Beken, Musicians, Audience And Power, 250.

¹⁰⁴ Beken, Musicians, Audience And Power, 140

¹⁰⁵ Gülcan, "17 Adımda Bir Devrin Eğlence Mabedi Maksim Gazinosu", listelist.com/eglenme-mabedi-maksim-gazinosu/. Erişim Tarihi: 13.05.2023.

¹⁰⁶ Gülcan, "17 Adımda Bir Devrin Eğlence Mabedi Maksim Gazinosu", listelist.com/eglenme-mabedi-maksim-gazinosu/. Erişim Tarihi: 13.05.2023.

hem eğlence mekanıydı. Fuar gazinoları diğer gazinolarla benzer programa sahiplerdi. İstanbul'dan fuar için gelen kadrolar değişebilmekte fakat içerik aynı kalmaktaydı. Assolistlerden, komedyenlere, sinemacıardan, kabarelere kadar 22 gün 22 gece süren bir gösteri şöleni İzmir ve çehresini hareketlendirmektedir.¹⁰⁷ Fuar yaklaştıkça patronlar, assolistler için birbirleriyle mücadele etmekte, kimin nerede çıkacağı, hangi assolistin kimlerle çalışacağı, ne kadar alacağı magazin basınının en önemli konuları arasında yer almaktadır.

1970'lerde İzmir'de adını Müzeyyen Senar'dan alan, Çamlık Senar Çay Bahçesi, Zeki Müren'in 18 yıl aralıksız çıktığı ve ismini meşhur şarkısından esinlenerek koyduğu Manolya Bahçesi vardı.¹⁰⁸ Akasyalar Çay Bahçesi, Küçük Göl Gazinosu, Cennet Bahçesi Gazinosu, Ada Gazinosu, Göl Gazinosu, Villa Çay Bahçesi, Paraşüt Kule Gazinosu, Atış Poligonu Gazinosu, Kübana, Mogambo, Sarmaşık, Kervansaray, Açık Hava Tiyatrosu, Ekici-Över Gazinosu, Lunapark Gazinosu fuarın bilinen gazinoları arasındadır.¹⁰⁹

1970'lerde meydana gelen toplumsal ve ekonomik sorunlar İzmir'i de oldukça olumsuz etkilemiştir. Lütfü Dağtaş bu dönemde sosyo-ekonomik koşullardan dolayı görkemli İzmir gazino geçmişinin tarihe karıştığını, gazinoların sadece fuar alanına ve fuar zamanlarına hapsedildiğini belirtmektedir. Dağtaş, sinema yıldızlarının ve birçok skandalın hakim olduğu gazinolarda sanatın gazinolardan çıkarıldığını ifade etmekteydi.¹¹⁰ 1930'lardan 1950'lere kadar cumhuriyetin ideallerini sergileyen park 1950'lerden 1980'lere kadar bu ideallerin yerini eğlence kültürünün aldığı bir alandı.¹¹¹ Bu durum aslında Türkiye'deki genel durumun izdüşümüdür.

1970'lerde Ankara'da farklı semtlerde açılmış farklı mekanlarda başta dönemin gençleri olmak üzere kişiler eğitimine, kültürüne, beğenisine göre belli semtlerin insanları olmaya başlamıştır. 1960'lı yıllara kadar Ankara'da 12 gazino (10 tanesi 1950 öncesidir) açılmışken 1960-1980 yılları arasında 9 tanesi Çankaya, 2 tanesi de Altındağ'da olmak üzere 11 gazino açılmıştır.¹¹² Bu dönemde eğlence mekânları Ulus, Maltepe, Çankaya üçgeninde seyretmekte, Ulus-Dışkapı pavyonların, Ulus-Yenişehir-Kızılay gazino ve kulüplerin, Maltepe ise pavyon ve gazinoların müdavimlerini ağırlamakta, Çankaya'da gece kulüplerinin sayısı artmaktaydı. En tercih edilen mekanlarsa Çankaya

Kavaklıdere ve Bahçelievler 7. Cadde'de bulunmaktaydı.¹¹³

Fahrettin Aslan Maksim'i Ankara'da açtığında başkent in eğlence hayatı daha da hareketlendi. Gazinolar özellikle 1970'lere kadar Ankara Radyosu'nun sanatçıları nı görmek imkânı sağladıkları için Ankara halkının tercihi olmaktaydı. Gençlik Parkı'nda daha sonra nikah salonu olacak Göl Gazinosu, Başkent Gazinosu, Samanpazarı'ndaki Esenpark Gazinosu yerel sanatçıların yanında Zeki Müren, Behiye Aksoy, Gönül Yazar, Hamiyet Yüceses, Sevim Çağlayan, Erol Büyükburç gibi assolistlerin sahne aldığı gazinolardı. Bunların yanında Altınna, Grand, Süreyya, Marmara Otel, Dedeman Ruf gazinosu gibi daha küçük ölçekli gazinolar da 1970'lerin Ankara'sının hızlı eğlence yaşamının uğrak mekanlarıydı.¹¹⁴

Assolistler

1970'lerin eğlence dünyası denince akla ilk gazinolar ve gazinoların mihenk taşı assolistler gelecektir. Assolistler çoğu zaman çalıştığı gazinolarla özdeşleşmiş, hatta oralara isimlerini vermişlerdir.

Tanzimat'la birlikte Batı'dan çok sayıda kelime alınmıştır. Bunlardan biri de 'assolist'tir. Birçok kelime gibi Fransızcadan Türkçeye geçen bir kelime olan 'assolist' solistlerin şahıdır. Alanında çok ünlü bir sanatçı olan assolist, gazino programında sahneye en son çıkan kişidir.¹¹⁵ Beken'in de belirttiği gibi istisnalar dışında assolistler hep kadındır. Assolist olabilmenin ilk ve en önemli şartı ise Türk Sanat Müziği söyleyebilmektir.¹¹⁶ Türk Sanat Müziğiyle başlanmalı diğer türlere geçilmek isteniyorsa ondan sonra geçilmelidir.

Alaturkanın kökeni klasik Türk Müziği, Türk Sanat Müziğine o da Osmanlı Saray müziğine kadar uzanmaktadır. Hatta Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında alaturka müziğe olan mesafenin Doğu'yu ve dolayısıyla Osmanlı'yı çağrıştırmamasından kaynaklandığı da ileri sürülmektedir.¹¹⁷ Türk Sanat Müziği ve Klasik Türk müziği 20. yüzyıldan itibaren gazinoların temel müzik dinletisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazino assolistleri öncelikle bu türdeki eserleri iyi yorumlayanlar arasından seçilmiştir. 1970'lerde de bu durum ağırlıklı olarak böyledir.

Assolistler için biraz gerilere gittiğimizde Safiye Ayla'yı görürüz. Cumhuriyetle serpilip, olgunlaşmış, gerek taş plaklarla gerek radyo performansıyla ve gazinolarda seyirciyle kurduğu ilişkiyle döneminin önemli

¹⁰⁷ Zıraman, <https://100sene100nesne.com/gazino/#1960>. Erişim Tarihi: 04.04.2023.

<https://www.eskihayatlar.com/gazinocular-krali-fahrettin-aslan-1981-kadinca-dergisi-0382/>. Erişim Tarihi: 07.05.2023.

¹⁰⁸ Sönmezdağ, "İzmir Panayıruları", s.8.

¹⁰⁹ Eranıl Demirli, Reading Izmir Culture, 59.

¹¹⁰ Dağtaş, İzmir Gazinoları, 110.

¹¹¹ Eranıl Demirli, Reading Izmir Culture, 31.

¹¹² Lale, Su İle İlişkili, 33-37.

¹¹³ "Geçmişten Günümüze Ankara Geceleri", <https://ankaraningeceleri.weebly.com/blog/gecmisten-gunumuze-ankara-geceleri>, Erişim Tarihi: 11.04.2023

¹¹⁴ Erdal İpekşen, "Ankara'nın Dünden Bugüne Sosyal Yaşamı (III)", <https://www.hurriyet.com.tr/ankara-nin-dunden-bugune-88-yillik-sosyal-yasami-iii-18270517>, Erişim Tarihi: 11.04.2023

¹¹⁵ <https://www.sozluk.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 23.04.2023.

¹¹⁶ Beken, Musicians, Audience And Power, 185.

¹¹⁷ Dürük, "Türk Popüler Müzik", 36.

assolistlerinden biri olmuştur. Daha sonra solo söyleme şartıyla assolistliği gazinolarda bir merteye haline getiren sanatçı Müzeyyen Senar gelmektedir. Müzeyyen Senar, Çamlık Senar Gazinosu'na ismi verilen bir assolisttir. İlk yerli gazinocularımızdan Dervişzade İbrahim'in keşfidir. Dervişzade Senar'ı bir radyo programında dinlemiş ve 1933 yılında meşhur Belvü Gazinosu'na çıkarmıştır. Yaptığı programlarda kendinden öncekiler gibi programın repertuvarına bağlı kalmayıp seyirci tepkisine göre şarkılar söyleyen Müzeyyen Senar, kıyafetleri, saç şekli, tarzı ve tavrıyla kendinden sonraki assolistler için örnek teşkil etmiştir.¹¹⁸ Ölümüne kadar kendisine olan ilgi ve alaka değişmemiştir.¹¹⁹ Dönemin önemli assolistlerinden bir diğeri Çakır ve Kristal gazinolarında sahne alan Hamiyet Yüceses'ti. Bir 'Makber' ki Yüceses okuduğunda bayılır, seyirciyi de bayıltmış.

1970'lere gelindiğinde bir ara assolist sıkıntısından sinema yıldızlarına yönelen gazinocular mevcut assolistlerin yanında yeni yüzler ve yeni assolistlerin de belirmesiyle assolist kapma savaşları başlattılar. Bu dönem seyirci çekmek için türlü yöntemler deneyen gazinolar gösteri dünyasına daha da ağırlık verdiler. Dönemin assolistleri kadrolarıyla birlikte sahne almaktaydılar. Kendilerinden önce kimin çıkacağına assolistler karar vermekteydi. Assolistliğini sinemada da devam ettiren, Ankara Radyosu'ndan Fahrettin Aslan'ın keşfi Emel Sayın; *Taş Bebek* adlı filmiyle özdeşleşen sanatçı Gönül Yazar; Ankara Radyosu'ndan Maksim Gazinosu'nun bir diğeri Behiye Aksoy, yine Maksim'de kariyerleri parlayan Seçil Heper, Muazzez Abacı, Osman Kavran'ın ve Lunapark Gazinosu'nun yıldızı, kariyerinde yolu Maksim'e düşmeyen nadir assolistlerden Neşe Karaböcek dönemin en çok talep gören kadın assolistleriydi.¹²⁰

Her işletmenin temel amacı olduğu gibi gazinolarda da amaç müşteri sürekliliğini sağlamaktır. Bu konuda da gazinoların yürütücü gücü assolistlerdir. Bir assolistin seyirciyle ilişkisi oldukça önemlidir. Şarkı söylemenin yanında sahne aynı zamanda gösteri alanıdır. Gazino programları da izleyicisine interaktif bir gösteri sunmaktadır. Seyirciyle etkileşim riskli bir alandır. Özellikle içkili mekanlarda bu riskin katsayısı yükselmektedir. Gelenekçi ve daha kapalı aile yapısına sahip taşradan büyük şehirlere göçün yoğunlaştığı bu dönemde seyirciyle, özellikle de kadın izleyiciyle iletişim hassas bir konu olabilmekte, bu da en kolay kadın assolistlerle ya da geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin erkeğe atfettiği özellikleri dışında değerlendirilen

assolistlerle çözülmekteydi. Assolistlerin dışında herhangi bir çalgıcının, müzisyenin seyirciyle iletişimi ise pek onaylanmamaktaydı.¹²¹ 1970'li yılların kadın olmayan önemli assolistlerinden Zeki Müren ve Bülent Ersoy (en azından o dönem kadın olmayan) ise sanatçı kişiliklerinin yanında geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin dışında kalan yaklaşımlarından dolayı da assolistlik makamında olağan karşılanmıştır.

Assolistler genelde kadın olmaktadır fakat bu dönem kendine özgü duruşuyla ve eğlence dünyasına kattıklarıyla Zeki Müren'den ayrıca bahsetmek gerekir.

1955 yılında ilk kez Küçükçiftlik Park Gazinosu'nda sahne alan Zeki Müren gazino programını bir tür gösteriye dönüştürmekteydi. Müren programını üçe ayırmaktaydı. Her programın tavrı ve kostümü de farklı olmaktadır. Smokinle başladığı programının ilk bölümünde klasik parçalar söyler, ardından Türk Sanat Müziğiyle birlikte ikinci bölüm başlardı. Sanat müziğinin kostümü ise beyaz smokindi. Programın üçüncü ve son bölümünde ise dönemin popüler şarkılarıyla, daha canlı ve parlak olan kendi tasarımlarını giyerdi.¹²² Güzel Sanatlar Akademisi mezunu olan Zeki Müren kostümlerini kendi çizer, onlara isim verir ve adeta defileye çıkardı.¹²³ Kostümlerin isimlerinden bazıları şunlardı: '*Hani Ayrılmayacaktık?*', '*Geceler*', '*Mimozaların Tebessümü*', '*Sırdaş*', '*Şampanyanın Rüyası*', '*Avucumdaki Dua*', '*Cennet Bahçeleri*', '*Çapkın Kızlıklar*'.¹²⁴

T şeklinde sahneyi gazinolara getiren Zeki Müren, sahneye çıkışından itibaren giydiği kostümlerle kıyafet devrimini de kendisinin yaptığını belirtmekte, mini ve maxi kostümleriyle seyircinin karşısına çıkmaktan çekinmemekte, eleştiriler üzerine "*Güzelliğine güvenmeseydim bacaklarımı teşhire cesaret edemezdim.*" diyebilmekteydi.¹²⁵ Assolistler üzerinde repertuvarın, kostüme birçok konuda belirleyici olan Fahrettin Aslan dahi Zeki Müren'in kıyafetlerine fazla müdahale etmezken, ondan sonra çalıştığı assolistlerin kıyafetleri konusundaysa daha titiz davranmıştır.¹²⁶ Öyle ki dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın geleceği gün sahneye mini etekle çıkmamasını söyleyen Aslan'a mini kostümüyle sahneye çıkarak yanıt veren Zeki Müren "*Cumhurbaşkanı geliyor diye elbise mi değiştireyim?*" demiştir.¹²⁷ Salıncakla sahneye inen, her kostümüne isim veren Zeki Müren, sesi ve yorumunun yanında her zaman fark yaratmasıyla da seyirciyle beraber magazin basınının da ilgi odağı olmuştur.

¹¹⁸ Serenat İstanbullu, "Müzeyyen Senar'ın Hayatı Ve Müziksel Çalışmaları", *Akü Amader*, 12 (2020), 230.

¹¹⁹ 87 yaşında, assolist olduğu dönemlerden kalma bir edayla 'Haydar Haydar' şarkısını söylerken rakı kadehi ile yaptığı raks ve final, sahne aldığı dönemlerdeki gazino performansı ile ilgili küçük bir ipucu vermektedir.

¹²⁰ Erçetingöz, "Bir Dönemin En Büyük Eğlencesi", 62.

¹²¹ Beken, *Musicians, Audience And Power*, 188.

¹²² Beken, *Musicians, Audience And Power*, 241.

¹²³ *Gazino*, 2, 1973, 8.

¹²⁴ Gökhan Akçura, *Yıldızların Altında/Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Eğlence Yaşamı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, 2022, 408.

¹²⁵ eskihayatlar.com/zeki-muren-mini-etek-ne-zaman-giydi-, Erişim Tarihi: 11.05.2023. *Hayat*, 35, 27 Ağustos 1970.

¹²⁶ Çak, *Beşiroğlu, Bir Muhabbet Kuşu*, 89.

¹²⁷ "Kral gibi yaşadı kral gibi öldü", <https://www.gazetevatan.com/gundem/kral-gibi-yasadi-kral-gibi-oldu-63191>. Erişim Tarihi: 08.06.2023

1960'ların aykırılığının gazino sahnelerindeki karşılığı olan Zeki Müren bütün bu tavırlarıyla birlikte toplumun hemen her kesimi tarafından dinlenmekte, Müren'in gösterileri her seferinde dolmaktaydı. Bu durum Zeki Müren'in özellikle göçlerin arttığı ve gecekondulaşmanın yoğunlaştığı bir dönemde bu kesimin eğilimlerini fark edip ona göre programını revize edebilmesinden de kaynaklanmaktadır. Müren sahnede halkın tavrını ve tarzını yansıtmayı başarmıştır.¹²⁸ Özellikle 1980'lere kadar devletin ve seçkinlerin dışladığı bir müzik türü olan arabeski repertuvarına alarak kırsaldan kentlere göç eden halkı da kendisine çekebilmiştir.

Birçok assolist gibi Zeki Müren de özellikle kendisinin bulunduğu etkinliklerde başka birinin ön plana çıkmasını istememekteydi. Nurhan Damcıoğlu, Saadet Sun, Gülistan Okan, Ajda Pekkan gibi sanatçıların da yer aldığı '*Zeki Müren'li Mehtap Galası*' programı sırasında Ajda Pekkan'dan sonra sahneye çıkacak olan Zeki Müren'in Halit Kıvanç'a nazikçe kendi isminin söylenmesinin yeterli olacağını belirtmesi,¹²⁹ THM sanatçısı Muzaffer Akgün'ün Zeki Müren'den daha fazla alkış aldığı için işine son verilmesi assolist egosunun Zeki Müren'deki tezahürünün bazılarıydı.¹³⁰

1980'lerde Türkiye ve dünyaya hakim olmaya başlayan Amerikan ikonlarından çok önce Türkiye'nin yerli ikonu vardı. Gazinolara ve sahnelere getirdiği yenilikler, giydiği kıyafetler, seyirci ile kurduğu ilişki, hitabeti hala konuşulmakta ve farkında bile olmadan birçok kişi tarafından tekrarlanmaktadır. Kendisinin de bir röportajında dediği gibi taklitleriyle Zeki Müren hala yaşamaktadır.¹³¹

1970'lerle birlikte Erol Büyükburç'un açtığı yoldan giden erkek sanatçıların sayısı artmaktaydı. Barış Manço, Cem Karaca, Ahmet Özhan gibi sanatçılar gazino sahnelerinde kendi tarzlarında geceyi tamamlamaktaydı.

Çiçek yağmuruna tutulan assolistler sahneye çıkarken kulise gönderilen çiçeklerden en gösterişlisini getirir ve gönderenlerin adını okurdu.¹³² Hayranları çoktu, tabi ki aşıkları, takımtılları da. Ayfer Tunç'un ifadesiyle nazik, seviyeli, ailece gidilen gazino ortamı değişmeye, yeraltı

dünyası daha görünür olmaya başladıkça ilişkiler de farklılaşmaya başlamıştı.¹³³ Dönemin parlayan assolistlerinden Muazzez Abacı'ya âşık olan Hasan Heybetli gibi Abacı'yı evliliğe razı etmek için sanatçının çalıştığı gazinoya her gün 24 adet kırmızı gül gönderen ve sonunda başarılı olan yeraltının romantik aşıkları da vardı, başkaları da vardı.¹³⁴

Gazino patronları

1970'ler yeraltı dünyasının gazinolarda daha görünür olmaya başladığı en meşhur gazinolardan, küçük ölçekli gazinolara kadar patronların da yeraltı dünyasıyla etkileşim halinde oldukları bir dönemdir.¹³⁵ Fahrettin Aslan¹³⁶, Osman Kavran, Behzat Şenyıldız gibi devrin en ünlü gazinolarının patronlarından Aslan ve Kavran'ın yeraltı dünyasıyla ilişkileri de buna örnektir.¹³⁷

Bu dönemde gazinolarda tek yetkili olmaya başlayan gazino patronları assolist keşiflerinin yanında sermayelerinden aldıkları destekle sanat yönetmenliğine soyunmakta, müşteri sayısı ve seyirci tepkilerine göre kendilerince sanatsal kararlar almaktaydılar. Özellikle assolist seçiminde son karar gazino patronlarına aitti. Fahrettin Aslan'ın belirttiği gibi kararlar çoğu zaman da kimseye danışmadan alınmaktaydı.¹³⁸ Bunun yanında arkadaş çevresinden de öneriler olmaktadır. Sonraları bu konuda yeraltı dünyasından birtakım kişiler gazino patronlarına reddedemeyeceği teklifler yapmışlar, beraber olduğu kadınların sesine, sözüne bakmaksızın assolist olmasını istemişlerdir.¹³⁹ Aynı dönemde gazino patronları Gönül Yazar'ın sahneye çıkmasına ortak bir bildiriyle yasak koydular. Bunun üzerine kara listedeki Gönül Yazar'ı sahneye çıkaran gazinocunun öldürülmesi dönemin şahitleri için olağandı.¹⁴⁰

Gazino patronları denince Fahrettin Aslan'dan ayrıca bahsetmek gerekir. 1932 yılında Erzurum'un İspir ilçesinde doğan Fahrettin Aslan doğarken annesini, dokuz yaşında babasını kaybetmiştir. Beş yaşına kadar ablası tarafından büyütülen Aslan, Sirkeci'de bir otelde müdürlük yapan abisinin yanına gelmiş daha sonra Astorya Gazinosu'nda komi olarak işe başlamıştır. 1946 yılında Emin Yeyman'ın sahip olduğu Cumhuriyet

¹²⁸ Çak, Beşiroğlu, Bir Muhabbet Kuşu, 138.

¹²⁹ Aydın Engin, Bir Koltukta Kaç Karpuz – Halit Kıvanç Kitabı, İstanbul, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2004. 248.

¹³⁰ Muzaffer Akgün "*Ne olur yeni sahne alacağım gazinoda beni fazla alkışlamayınız.*" şeklinde ilan vermiştir. Erçetingöz, "Bir Dönemin En Büyük Eğlencesi", 58

¹³¹ Çölaşan, Tarihe Düşülen Notlar, 307.

¹³² Gülcan, "*17 Adımda Bir Devrin Eğlence Mabedi Maksim Gazinosu*", listelist.com/eglenca-mabedi-maksim-gazinosu/, Erişim Tarihi: 13.05.2023

¹³³ Tunç, Bir Maniniz Yoksa, 142.

¹³⁴ 1979 yılında Semiramis Gazinosu'nun solisti Esengül, gazinonun patronu ve şef garsonu, İsmail Hacısüleymanoğlu tarafından öldürülmüştür. Fatih Alemdar, En Meşhur 100 Mafya Babası, İstanbul: 1. Baskı, 2015, 129-134.

¹³⁵ 1973 yılında İstanbul Emniyet Müdürlüğü tarafından yapılan bir araştırmaya göre, İstanbul'da bulunan gece kulüpleri, barlar, pavyonlar, içkili gazinolar, kulüp adı altında kumarhaneler işletenlerin yüzde 80'inin poliste sabıkası olduğu tespit edilmiştir. Bazı eğlence yerlerinin gayri resmi olarak tamamıyla sabıkalarının olduğu ve buralara giden vatandaş

kurbanlık koyun gözü ile bakıldığı belirtilmiştir. S. Güler, "*Eğlence Yerlerinin Çoğu Sabıkahların Elinde*", Cumhuriyet, 07.02.1973, s.1.

¹³⁶ 12 Eylül sonrası Sıkıyönetim Komutanlığı Kaçakçılık Daire Başkanlığı'na bağlı birimler tarafından başlatılan soruşturmada Eski İstanbul Emniyet Müdürü Şükrü Balci, yeraltı dünyasının ünlü kabadayısı Dündar Kılıç ve Gazinocular Kralı Fahrettin Aslan arasındaki ilişki açığa çıkmaktaydı. Daha sonra reddettiği ifadesinde eski Emniyet Müdürüne rüşvet verdiklerini söyleyen Aslan, Dündar Kılıç ve bazı kabadayılardan kendisini tehdit ederek kulüplerinde kumar oynattıklarını, kaybettiği yüksek meblağların dışında zorla senet imzalatılarak kendisini sürekli borçlandırdıklarını ifade etmekteydi. Erhan Akyıldız, "Şükrü Balci'ya 10 milyon lira rüşvet verdik", Nokta, 34, 15-21 Ekim 1984, 32-33.

¹³⁷ Beken, Musicians, Audience And Power, 55

¹³⁸ Beken, Musicians, Audience And Power, 233

¹³⁹ Funda Şenol Cantek, "Gazino sahnelerinden bakınca Türkiye", <https://www.gazeteduvar.com.tr/gazino-sahnelerinden-bakinca-turkiye-makale-1541480>. Erişim Tarihi: 24.10.2023.

¹⁴⁰ "Gazino Mafia'sı silaha sarıldı", Günaydın, 18.05.1983.

Pavyonu'nda şef olarak çalışmaya başlayan Aslan, daha sonra patronunun Taşlık Gazinosu'na ortaklık teklifiyle gazino patronluğuna adım atmıştır. 1961 yılında Yeyman'la birlikte eğlence ve gazino tarihine damga vuran Maksim Gazinosu'nu açmışlardır. Bu yıllarda yine Emin Yeyman'la beraber alafrağa müzik yapan Taksim Belediye Gazinosu'nu da almışlardır. Sonraları Yeyman'dan hisseleri devralan Fahrettin Aslan, Maksim'in şubelerini artırmış, Ankara ve İzmir'de de gazinolar açarak gazinocular krallığına uzanmıştır.¹⁴¹ Başta Maksim Gazinosu'nda olmak üzere seyircilerin radyo ve televizyondan tanıdıkları birçok sesi onlarla buluşturmuş, birçok kişiyi de müzik ve eğlence hayatına kazandırmıştır.

Dönemin gazino patronlarından Nuri Yalçuk assolistlere en az ödeme yapan gazino patronunun Fahrettin Aslan olduğunu belirtmekte, Aslan da bunu teyit etmektedir.¹⁴² Fahrettin Aslan'ın az ödeyip çok kazanmasında Maksim'in marka değerinin payı büyüktür.

Fahrettin Aslan'la çalışmamış çok az assolist vardır. Dolayısıyla assolistler konusundaki görüşleri önemlidir. Zeki Müren ikondur ama Fahrettin Aslan'a göre ekol Müzeyyen Senar'dır. Sonraki assolistlerin çoğunun Senar'ı takip ettiğini belirten Aslan, kendi gazinosuna çıkan solistler için de ölçüsünün Müzeyyen Senar olduğunu, kendilerine onun gibi söylerlerse başarılı olacaklarını söylediğini belirtmektedir. Zeki Müren'in halkı sevdiğini ve toplumun psikolojisinden iyi anladığını belirten Aslan, Müren'in hitap etmesini de iyi bildiğini, günün şartlarına göre davrandığını ve ona göre bir repertuar belirlediğini söylemiş ve çok büyük bir sanatkar olduğunu vurgulamıştır. Gönül Yazar içinse müzik bilgisi ve icrasının çok iyi olduğunu söylemektedir. Aslan, gazinolar için önemli olan temel etkenlerden birinin seyirciyle iletişim olduğunu, Gönül Yazar'ın oyunculuk yeteneği dolayısıyla bunu çok iyi başardığını ve komple bir assolist olduğunu belirtmiştir. Hafız Nihat'ın kendisine önerdiği Ankara Radyosu sanatçılarından Muazzez Abacı için de çok büyük bir sanatkar diyen Aslan, Bülent Ersoy için de aynı nitelermeyi yapmış, gazinolarda popüler şarkıların revaçta olduğu bir dönemde müşterilerin alaturka talebinin vücut bulmuş hali olduğunu ifade etmiştir.¹⁴³ Sinemacılarla restleştiği ve onlarla çalışmak istemediği dönemde ise Ajda Pekkan'ı onlardan ayırmakta Pekkan'ın artık assolist olduğunu belirlemektedir.¹⁴⁴

Sinemacılar – Artist Ne Arar Gazinoda?

Eğlence tarihi açısından baktığımızda gazinolar adına bu dönemin dikkate değer olaylarından biri sinema yıldızlarının gazino sahnelerine taşınması olmuştur. Sinemanın yükselip popülerleşmesinden beri gazinolar arasında organik bir bağ vardı. 1950'lerden itibaren gazinoların sinemada tasviri yapılmış ve assolistlerin anlatıldığı filmler çekilmiştir. Bu sayede assolistleri dinleme imkânı olmayan ücra kasabalara gazinolar, assolistleriyle beraber götürülmüştür.¹⁴⁵ Münir Nurettin Selçuk'un dahi yer aldığı beyaz perdede Zeki Müren, Emel Sayın, Gönül Yazar gibi gazino assolistleri sinema filmleriyle de seyirci karşısına çıkmışlardır.¹⁴⁶ Fakat 1970'lere gelindiğinde durum bambaşka bir hal almaya başladı. Gazino neonlarında "Yılın Bombası" bir bir patlamaktaydı. Sinema dünyasının yıldızları birer birer gazino sahnelerinde üstelik solist olarak sahne almaktaydılar.

Dönemin ekonomik ve toplumsal olgularının yansımalarını sinema sektöründen gözlemek mümkündür Yeşilçam'da uzun yıllardır bono ile ödemeler yapılmaktaydı. Film yapımcıları, rejisörden oyuncuya, figürandan afişçiye ve senariste kadar çalışanlara uzun vadeli bonolar vermekteydiler. Buna rağmen film şirketlerinin birçoğu kapanmakta ya da iflâs etmiş gibi gösterip isim değiştirmekte ve ödenmeyen bonolar birkaç yılda milyonlara ulaşmaktaydı. Bu durum sinema sektörünü önemli ölçüde etkiledi. Sinema sektöründe çalışan hemen herkesin on binlerce liralık bonusu paraya çevirememekteydi.¹⁴⁷ Buna ek olarak dönemin ekonomik sıkıntıları dolayısıyla renkli film çekmenin zorlukları, sokakların giderek tehlikeli bir hal alması ve televizyonun hızla yaygınlaşması paralel seyredince sinema sektörü aynı hızla krize sürüklenmeye başlamıştı.¹⁴⁸ Bu koşullar gazino sahiplerini yeni arayışlara yöneltmişti. Gazinocular yine sinema yıldızlarına teklif götürdüler ve bu sefer el yükselttiler. Sinema sektörü krizin etkilerini azaltmak için erkek seyircilere yönelince seks filmleri patlamaya başladı. Ekonomik ve sosyal sıkıntıların baş gösterdiği gecekondu mahallelerinden "Batsın bu dünya" sesleri yükselince krizi fırsata çevirme odaklı prodüktörler arabeskçilerin başrollerinde olduğu bol türkölü arabesk filmlere yöneldi. Seks filmleri ve arabesk filmler arasında sıkışan ve seyirciyle de iletişimini sürdürmek isteyen aktörler, aktrisler için fazla şans kalmamıştı. Teklifi kabul ettiler.

1970 yılında "Gazinocular sinemada yıldız bırakmadılar" başlıklı bir yazı kaleme alan Turhan Gürkan gazino patronlarının gazinolarını daha da cazip kılmak için seyircinin aşına olduğu sinema oyuncularını sahneye

¹⁴¹ Akyıldız, Nokta, 36-37.

¹⁴² Dağtaş, İzmir Gazinoları, 115.

¹⁴³ <https://www.eskihayatlar.com/gazinocular-krali-fahrettin-aslan-1981-kadinca-dergisi-0382/>, Erişim Tarihi: 07.05.2023. Kadınca, Sayı:30, Mayıs 1981,

¹⁴⁴ "Gazinolarının kapıları Yeşilçam'a kapandı", Milliyet, 18.06.1972, s.10.

¹⁴⁵ *Beken*, Musicians, Audience And Power, 184

¹⁴⁶ *Beken*, Musicians, Audience And Power, 57

¹⁴⁷ Turhan Gürkan, "Türk müziğini sinema artistleri öldürüyor", Cumhuriyet, 04.09.1970, s.6.

¹⁴⁸ Eranlı Demirli, Reading Izmir Culture, 65

çıkardığını belirtmektedir. Gürkan yazısında Leylâ Sayar, Muhterem Nur, Neriman Koksall, Efgan Efehan, Ajda Pekkan, Selma Güneri, Öztürk Serengil, Selda Alkor, Nebahat Çehre gibi birçok oyuncunun ya hiç film çekmediğinden ya da çok az çektiğinden yakınmaktaydı. Sadece Fatma Girik, Sadri Alışık ve Murat Soydan'ın hem sinemayı hem gazinoyu idare ettiklerini belirten Gürkan, Türkan Şoray ve Hülya Koçyiğit'in teklifleri geri çevirdiğini fakat sürekli fiyat yükselten patronlara ne kadar dayanabileceklerini sorgulamaktaydı.¹⁴⁹ Hülya Koçyiğit fazla dayanamayıp 1976 yılında gazino assolisti olmuştur.¹⁵⁰

1973 yılına gelindiğinde *Gazino* dergisi de sahneye çıkan sanatçıları ve oyuncularını haberleştirmekte 10 yılda 57'si kadın 23'ü erkek olmak üzere 80 sinema, tiyatro ve opera yıldızının şarkıcı olduğunu, peşin paranın yıldızları cezbediğini yazmaktaydı. Haberde pop müzikte Ajda Pekkan, Selma Güneri; Türk müziğinde Göksel Arsoy, Murat Soydan, Fatma Girik, Efgan Efehan; kantoda Nurhan Damcıoğlu; komedyenler Öztürk Serengil, Müjdat Gezen, Münir Özkul, Sadri Alışık; dansöz olarak da Seher Şeniz'in başarılı olduğu belirtilirken, dergi sinema ve tiyatrolardan gazinolara geçenlerin uzun bir listesini yayımlamaktaydı.¹⁵¹

Sinema sanatçıları sahneye ilk kendisinin taşıdığını ifade eden Nuri Yalçuk'un şu sözlerini Lütfü Dağtaş aktarmıştır:

Ondan sonra işte Türkiye'deki çeşitli sanatçıların hepsini tek tek koyduk. Fuar zamanı da buraya Türkiye'nin ses sanatçıları, film sanatçıları hepsini tek tek koymaya başladım. Türkiye'de birçok film sanatçısını sahneye çıkartan benim ilk defa. Ayhan Işıklar, İzzet Günaylar, Fatma Girikler, Selda Alkorlar, Nebahat Çehreler. Bir Fuar, 27 tane sanatçı vardı, en küçüğü Nazan Şoray'dı. 26 bin liralık kadro vardı. 27 tane sanatçıdan, hesabını yap! Şimdi o kadroyu kurmaya kalksan, 150 milyara kuramazsın. En yüksek parayı Ajda Pekkan'la Emel Sayın alıyordu, 2500 lira. Vallahi. 1967-70'ler olması lazım.¹⁵²

1970'li yıllarda sinemadan gazinolara geçen sanatçılardan biri de İzzet Günay'dır. Altmışlı yılların sonundan itibaren sahneye çıkmak için teklif aldığı belirtilen Günay, 1973 sonrası sinemayı da sarsan

ekonomik kriz sonucu seks filmlerinden kaçmak için sahneye çıkmak zorunda kaldığını ve birçok oyuncunun da bu nedenle gazino patronlarının tekliflerini kabul ettiğini ifade etmiştir. İçlerinde ilk Göksel Arsoy'un ve sonrasında Efgan Efehan'ın sahneye çıktığını, Ayhan Işıklar, Ekrem Bora, Murat Soydan, Belgin Doruk gibi önemli oyuncuların sahne alıp şarkı söylediklerini aktaran Günay, Kartal Tibet'inse avans alıp sahneye çıkmadığını söylemiştir. Ayrıca Türkan Şoray ve Ediz Hun'un sahneye çıkmadığını da eklemiş, sahnede çok az kaldıklarını, sinema sanatçılarının genelde solist altı olduklarını vurgulamıştır. İzzet Günay kendilerini ikna edeninse dönemin bir başka önemli gazino patronu Osman Kavran'ın yakın dostu ve çalışanı komedyen Öztürk Serengil¹⁵³ olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁴

Gazino patronlarının sinema yıldızlarını gazinolara çıkarmalarıysa onlara zamanla pahalıya patlamaya başlamıştır. Henüz 1969 yılında çok para istedikleri gerekçesiyle sinema sanatçılarıyla çalışmak istemediğini belirten Osman Kavran, sinemacıların bunu hak etmediklerini de eklemekteydi. 1972 yılında bir açıklama da Gazinocular Kralı'ndan geldi. Sinemadan birçok kişiyi gazinolara taşıyan Fahrettin Aslan, bunun nedenini o dönemde yaşanan assolist sıkıntısına bağlamakta, bir assolistin birden fazla gazinoda sahne almasının kendilerini Yeşilçam'a muhtaç ettiğini belirtmekteydi. Başlangıçta sinema yıldızlarının da gazinoculara muhtaç olduğunu ifade eden Aslan, gelinen noktada sinemacıların astronomik ücretler talep ettiğini vurgulamakta, Ajda Pekkan dışında bir daha sinema dünyasından kimsenin gazinosunda çalışamayacağını eklemekteydi.¹⁵⁵

1974 yılındaysa *Cumhuriyet* gazetesinde sinema yıldızlarının Yeşilçam'a geri dönmeye başladığı yazılmaktaydı. Haberde TV'deki yarışmaların yanı sıra, Kıbrıs Barış Harekati'nin da etkisiyle boşalmaya başlayan gazinolardaki ekonomik sıkıntıların bu duruma neden olduğu öne sürülmekteydi. İstanbul, Ankara ve İzmir'in en çok iş yapan patronları Fahrettin Aslan, Osman Kavran ve Behzat Şenyıldız şarkıcıları sınıflara ayırmış ve ücretlerinde indirim gitme kararı almıştı. Patronlar Zeki Müren, Emel Sayın, Gönül Yazar, Neşe Karaböcek, Sevim Tuna, Behiye Aksoy, Ajda Pekkan, Gönül Akkor, Muazzez Abacı ve Müşerref Tezcan'ı birinci sınıf olarak belirlemişlerdir. Nesrin Sipahi, Aysel İpar, Seçil Heper, Güzide Kasacı, Sevim Deran, Kamuran Bengü'den oluşan sanatçılar ikinci sınıf ve tabii ki sinema yıldızlarını da

¹⁴⁹ Turhan Gürkan, "Gazinocular sinemada yıldız bırakmadılar", *Cumhuriyet*, 04.08.1970, 6.

¹⁵⁰ Akçura, Yıldızların Altında, 503. Türkan Şoray direne direne kazanmış, gazinolarda sahne almamıştır

¹⁵¹ *Gazino*, 1, 1973, 18.

¹⁵² Dağtaş, İzmir Gazinoları, 113.

¹⁵³ İşçilikten patronluğa uzanan bir gazino macerasına sahip olan Öztürk Serengil, doğal olarak ilginç anılara da sahiptir. Dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın da izlediği bir gazino gösterisi sırasında Cumhurbaşkanıyla ilgili yaptığı bir şaka sonrası Osman Kavran tarafından kovulan Serengil, durumu Cevdet Sunay'a anlattıktan sonra

tekrar çalışmaya başlayabilmiştir. Anlaşılan sadece sanatçıları değil, Cumhurbaşkanı da ikna kabiliyetine sahiptir. Emin Çölaşan, *Tarihe Düşülen Notlar*, Ankara: Ümit Yayıncılık, Birinci Baskı, 2000, 232.

¹⁵⁴ "Siz tiyatrocusunuz, sinemacısınız. Sanatçılıktan başka bir şey yapın demiyorum ki. Hem şu şu şu, şarkıcılığı kabul ettiler. Ben size köftecilik, kahvehane yeri açmayı önermiyorum, gösteri sanatının bir başka dalını öneriyorum. Sen tiyatro, sinema yaptın. Altı şarkı okuyup, yirmi, bilemedin yirmi beş dakikada sahneden ineceksin". Dağtaş, *İzmir Gazinoları*, 117-118.

¹⁵⁵ "Gazinoların kapıları Yeşilçam'a kapandı", *Milliyet*, 18.06.1972, s.10.

üçüncü sınıf olarak belirlemişlerdir. Patronlar birinci sınıfa 5 bin, ikinci sınıfa 3 bin, sinema artistlerine ise 2 bin verilmesini kararlaştırmışlardır. Üçüncü sınıf olarak belirlenen sinema yıldızları arasında Fatma Girik, Ayhan Işık, Sadri Alışık, Nebahat Çehre, İzzet Günay, Fikret Hakan, Sevda Ferdağ, Ekrem Bora, Selma Güneri, Murat Soydan, Sezer Güvenirgil, Seyyal Taner gibi oyuncular vardı. Bu karar sonrası ücretleri yarıya indirilen sanatçılar ayaklanmış, kararın uygulanamayacağını, en azından bazı assolistlere el altından ödeme yapılacağını ve arkası bulunmayanlarsa yazık olacağını söylemişlerdir. Film yıldızlarsa filmlere dönmeye başladılar.¹⁵⁶ Ücret politikası onlar üzerinde etkili oldu fakat gazinoların sinemadan transferlerini sona erdiremedi. Hatta 1976 yılında Filiz Akın ve Fatma Girik'ten sonra sinemanın dört yapraklı yoncasından bir diğeri Hülya Koçyiğit de İzmir Ekici-Över Gazinosu'nda assolist olarak sahne almaya başlamıştır.¹⁵⁷ Artık onlar aynı zamanda gazinoların üç yapraklı yoncasıdır. Türkan Şoray'sa ısrarla '*ben sinemanın sultanıyım*' demeye devam etti. İzmir'de çıktığı ilk konserinde seyirciden olumlu karşılık aldığı belirtilen Hülya Koçyiğit için Fahrettin Aslan daha sonra *Kadınca* dergisine verdiği bir röportajda şunları söylemekteydi:

Assolistlik bu kadar ucuz olmamalı. Assolistlik sanatkarlıktır. Bu kadar da sahtekarlık olmaz ki. Mektebine gitmek, hocalardan ders almak, çekirdekten yetişmek gerekir. Alaturka bilmek, müzik sevmek lâzımdır. Mesut Cemil bu türleri assolist olarak görse ruhu muazzep olurdu. Bunların neresi assolist? Bunlar tokatçı¹⁵⁸

Sahneye çıkan sinema sanatçıları seyircinin ilgisini çekmekteydi. Göksel Arsoy gibi iyi söyleyenleri de vardı. Fakat eleştiriler de beraberinde gelmişti. Sinemacılar müzikle ilgili olmamakla, şarkıları bilmemekle, sesleri olmamakla, Türk Müziğini bozmakla, gerçek sanatçıları gölgelemekle suçlanmaktaydılar. Kusurlarını oynayarak gidermeye çalıştıkları ve hatta gazino patronlarının onları sesleri için değil bacakları ve göğüsleri için sahneye çıkardıkları söylenmekteydi.¹⁵⁹ Patronlar da kazanırken onları yüceltmekte kaybederken sinema artisti olduklarını hatırlamakta, paragöz olmakla suçlanmaktaydı. Eleştiriler haklı mıydı, yoksa ağır mıydı tartışılır. Kimi oyuncular için doğru kimileri için ağırdır. Fakat bu eleştirilerden çok sonra sahneye çıkan İzzet Günay'ın da belirttiği gibi o dönem hem sinema hem de

tiyatro sanatçıları yaşam savaşı vermekteydi.¹⁶⁰ Sonraki yıllarda sinemadan gazinolara geçiş devam etti.

1973 yılında gazino sanatçılarından Güneri Tecer gazinoları bırakacağını belirtirken nedenini seyircilerin azalması, gazinolarda çalışanların müzik dünyasının dışından olması şeklinde ifade ederken, patronların rekabetinin de insanlara zarar verdiğini söylemekte ve giderek derinleşecek bir soruna işaret etmekteydi.¹⁶¹

Bir dönemin önemli gazinolarından Kazablanka'nın sahibi Yüksel Anlar verdiği bir röportajda o dönem şarkıcılara verilen paranın müşteriden çıkarılmayacağını vurgulamış, gazinoculuğun bazı kirli işlerin paravani haline geldiğini ve bunu da kendilerinin yapamayacağını belirterek gazino patronluğunu bıraktığını anlatmıştır. Fahrettin Aslan'ın oğlu Sacit Aslan da gazinolar döneminin 1975 yılında bittiğini söylemiştir. O döneme kadar solistlerin sanatlarıyla ön planda olduklarını fakat daha sonra yerlerine onlar gibi iyi yetişmiş sanatçıların gelmediğini vurgulayan Aslan, dolayısıyla assolistlerin sanatları yerine skandallarla ve kıyafetleriyle göz önünde kalmaya çalıştıklarını, bu durumun aile olarak gelen seyirciyi rahatsız ettiğini ifade etmiştir. Bu assolistlerin müşteri profiline de kanun dışı zenginleşen kişilerden oluşmaya başladığını belirten Sacit Aslan bu gibi durumların ve yüksek fiyatların aileleri gazinolardan uzaklaştırdığını söylemiştir.¹⁶²

Türkiye'nin hızla kamplara ayrıldığı 1970'lerin sonlarına doğru her gün onlarca kişi öldürülürken halk, evinden çıkamaz hale gelmişti. Sokağa çıkma yasakları, ekonomik sıkıntılar, hızla artan enflasyon ve televizyonun yaygınlaşmasıyla da insanlar evde vakit geçirmeye daha meyilli hale gelmişti. Gazinolar hala uğrak mekanlar olmalarına rağmen eski günlerinden uzaktı. Önceden ortalama bir memur ailesinin gidebileceği gazinolar pahalı bir eğlence olmuştu.¹⁶³ Bir önceki dönem altın yıllarını yaşayan sinemalar ve tiyatrolarla birlikte gazino sayıları da giderek düşmeye başlamıştı. Tanınan sanatçıların menajerleriyle birlikte yüksek ücret talep etmeleri, reklam giderlerinin artması ve patronların yüksek kâr beklentisi gazinoların fiyatlarını hızla yükseltmişti. Yetmişlerin ikinci yarısı itibarıyla gazinolardaki müşteri çeşitliliği azalmaktaydı.¹⁶⁴ Matineler haftalık değil aylık uğranan yerler olmaya başladılar.¹⁶⁵

Bunların yanında gazinoların gözden düşmeye başlamasının diğer nedenleri olarak değişen eğlence anlayışı, eski gazino müdavimlerinin yenileriyle ikame

¹⁵⁶ "Sahneye geçen yıldızlar sinemaya geri dönüyor", Cumhuriyet, 15.10.1974, s.5.

¹⁵⁷ Akçura, Yıldızların Altında, 503.

¹⁵⁸ "Perde arkasındaki jürinin değişmez başkanı: Fahrettin Aslan ve Gazino Dünyası", Kadınca, 30, Mayıs 1981, <https://www.eskihayatlar.com/gazinocular-krali-fahrettin-aslan-1981-kadınca-dergisi-0382/>, Erişim Tarihi: 07.05.2023

¹⁵⁹ Gürkan, "Türk müziğini sinema artistleri öldürüyor", 6.

¹⁶⁰ Dağtaş, İzmir Gazinoları, 118.

¹⁶¹ Gazino, 2, 1973, 14.

¹⁶² Ayhan Sarı, "Eski gazinolara özlemin konseri...", <http://www.musikidergisi.com/yazar-40-eski-gazinolara-ozlemin-konseri....html>, Erişim Tarihi: 11.06.2023

¹⁶³ Mater, "Gazinolar Yeniden", 08.04.2002, İstanbul <https://m.bianet.org/bianet/print/9089-gazinolar-yeniden>, Erişim Tarihi: 08.04.2023.

¹⁶⁴ "Gazino Sahipleri Anlaştı - Sahne Gerisinde Neler Oluyor", Yankı, 612, (20-26 Aralık 1982), 25.

¹⁶⁵ Eranlı Demirli, Reading Izmir Culture, 163.

olamayı, gençliğin farklı eğlence mekanlarına yönelmeye başlaması, müşterilerin televizyonda ya da sinemada gördüğü kişilere gazinolarda kolayca ulaşması vb. nedenlerin de büyüü bozması ve belli bir kesim üzerindeki etkisini yitirmesi gösterilmektedir.¹⁶⁶ Ayfer Tunç'a göreyse Zeki Müren sahneyi Kitschleştirmiş,¹⁶⁷ gazinolar da bu noktada gazino olmaktan çıkmaya başlamışlardır.

1980'lere gelirken gazinoların cazibesini yitirmesinde, uzun yıllar devam eden program içeriklerinin monotonlaşması önemli bir etkindi. 1979 yılında gazino patronlarının işlerini daha da zorlaştıran yeni bir olgu ortaya çıktı. Büyük ve masraflı prodüksiyonlarla desteklenen müzikaller sanat dünyasında belirmişti. Kendisini 'showman' olarak tanımlayan bir başka sermayedar Egemen Bostancı'nın¹⁶⁸ öncülüğünde dönemin müzik ve dolayısıyla gazino dünyasının ünlüleriyle, sinema, tiyatro gibi sanat dünyasının önemli isimleri bir araya gelmiş ve seyircinin ilgisini çeken yapımlar sahnelemişlerdir. Emel Sayın, Ajda Pekkan, Erol Evgin, Hümeysra, Sezen Aksu, Meral Zeren, Yeliz, Adile Naşit, Münir Özkul, Nükhet Duru, Suna Pekuysal, Şener Şen, Zeki Alasya, Metin Akpınar, Altan Erbulak, Ayfer Feray, Ayten Gökçer, Cihan Ünal, İlyas Salman, Parla Şenol, Müjdat Gezen, Perran Kutman, Abdullah Şahin ve Enver Demirkan gibi kimileri assolistlerin kadrolarında komedyen olarak yer alan tiyatro sanatçıları ile assolistler bu sefer müzikallerde beraber sahne almaktaydılar. 1979 yılında Devlet Tiyatroları eski Genel Müdürü Cüneyt Gökçer yönetiminde "Yedi Kocalı Hüzmüz" ile başlayan müzikaller devrinde Haldun Dormen'in yazıp yönettiği "Hisseli Harikalar Kumpanyası", "Şen Sazın Bülbülleri", Kastelli Kültür ve Sanat Vakfı'nın desteği ile yine Haldun Dormen yönetiminde "Geceye Selam" gibi müzikaller gazino gösterileriyle tiyatroyu bir araya getirmekteydi. Müzikaller tiyatroya zarar verdiği yönünde eleştirilirken seyircinin oldukça ilgisini çekmekteydi.¹⁶⁹ Bu gösteriler ekonomik olarak da seyircilerin bütçelerine daha uygundu. Hem gazinoların hem de müzikallerin assolistlerinden biri olan Sezen Aksu da seyircilerin eski usul eğlenceden bıktığını, farklılık aradığını ve Avrupa standartlarında gösteriler istediğini söylemiş ve müzikallerin bu amaçla hazırlandığını belirtmiştir.

Sonraki yıllarda gazinolardaki gerileyişe gazino içinde alternatif çözümler arayan assolistlerden Neşe Karaböcek'in programının içeriği dönemin sorununa işaret etmesi bakımından da önemlidir:

Halkımız yenilikler istiyor. Gürültülü, monoton eğlence yerlerinden artık kimse hoşlanmıyor. İşte ben de eğlence

hayatımızda, herkesin hoşnut kalacağı yeni bir girişimde bulunuyorum. Buna sahne hayatımızda gerçekleşecek bir devrim gözüyle de bakabiliriz. Küçük, samimi, sıcak lokallerde program yapacağım. Halkla iç içe ve daha uzun süre birlikte olacağım. Sade kendi türümde değil diğer türlerde de şarkı söylüyorum. Klasik Türk Müziği, Hafif Müzik, İspanyolca, Arapça, İbranice parçalardan oluşan bir repertuvarla çıkıyorum sahneye. Programım sırasında bir bölümde benim şarkımla birlikte herkes dans ediyor. Zaman zaman göbek atıyor, hora tepiyor, sahneye sık aralıklarla birçok kere çıkıyorum. Becerilerimi saatle kısıtlamıyorum. Ünümden ve assolistliğimden yararlanıp kısa bir programdan sonra sahneyi bırakmıyorum. Sade bununla da kalmıyorum. Programı yaptığım gazinonun her şeyiyle ilgilenmekteyim.¹⁷⁰

Tanzimatla toplum yaşantısına giren gazinolar devletin ve toplumun dönüşümlerinin izinde gelişimini sürdürmüş, cumhuriyetle beraber devletin resmi politikalarının yürütücü mekanları olurken, çok partili dönemin değişen toplum yapısıyla meydana gelen yeni kültürle gazinolar da dönüşmüş, önemli ve etkin bir eğlence mekanı olmaya devam etmiştir. 1970'lere gelindiğindeyse ekonomik ve sosyal çalkantılar, toplumsal olaylar, iktidar ve hukuk düzeninin yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan kaos ortamından da etkilenmiştir. Ayrıca gazinolar, toplumsal değişimin bir ürünü olmasının yanında bu değişime karşı gösterilen kültürel direncin de bir göstergesidir. 1970'lerde Türkiye'de yaşanan demografik ve sosyal değişimler, gazinoların işleyişine ve sunduğu eğlence biçimlerine doğrudan yansımış, fakat aynı zamanda toplumsal değişime karşı gösterilen kültürel direnç de yine gazinolarda gözlemlenmiştir. Kırdan kente olan göçlerle meydana gelen sosyal dokudaki değişimler ve teknolojikteki gelişmelerin etkisiyle kendini yeniden konumlandırmaya çalışarak toplumun tercihi olmaya devam etmek istemiş fakat değişen eğlence talebine karşılık veremeyerek giderek sönümlenmiştir.

Sonuç

Eğlence tarihi kuvvetle muhtemeldir ki insanlık tarihiyle eşdeğerdir. İnsanlığın dönüşümüne bağlı olarak eğlence de dönüşmüştür. Boş zaman etkinliği olarak algılanan eğlence için Afrika savanalarından modern insana kadar bir yol her zaman bulunmuştur. Diğer canlı türlerinde bile eğleneni görmek mümkündür. Yerleşik hayatla birlikte yerleşik eğlenceler de başlamış, bunlarla ilgili

¹⁶⁶ Reading Izmir Culture, 164.

¹⁶⁷ "Kitsch genel beğeni düzeyine hitap eden, yoz, rüküş, bayağı, nitelsiz, duygusal ürünler için kullanılmaktadır." Atilla İlkyaz, "Çağdaş Sanatın Çıkamaz Sokakı: Kitsch'in Zaferi", İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 1, (2015), 13.

¹⁶⁸ Haldun Dormen, Antrakt, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993, 119.

¹⁶⁹ Zeynep Oral, "Tiyatro", Milliyet Sanat Dergisi. 57: (1 Ekim 1982), 10-12.

¹⁷⁰ Gündüz Tuna, "Gazinolarda Düzen Değişiyor", Milliyet Aktüalite, 28 Kasım 1982, s.7.

mekanlar inşa edilmiştir. Şehirlerin tarihi aynı zamanda yerleşik yaşam eğlence tarihidir.

Sekiz bin yıllık geçmişiyle İstanbul en eski eğlencelerin şehridir.

Tanzimat'la İstanbul'da parıltıları görünmeye başlanan meyhanelerin alafrangası gazinolar, aynı dönemde kozmopolit İzmir'de de eğlence hayatına girmiştir. Cumhuriyetle birlikte yeni göreviyle gazinolar Ankara'yı da etkisi altına almış, her dönüşüm evresinde kendini konumlandırarak 1970'lerin ışıltılı dünyasına uzanmıştır. Devletin alafranga, toplumun alaturka talebi zamanla kendi yolunu bulmuş gazinolar en azından bu konuda karşılıklı sorun etmeyen nadir yerlerden biri olmuştur.

Cumhuriyetle beraber yeni devletin sosyal politikaları doğrultusunda konumlandırılan gazinolar sosyokültürel değişimlerden etkilenmiş, farklılaşmıştır. Cumhuriyet döneminin alafranga atılımını yansıtan gazinolar, 1950'lerle beraber yeni iktidarın izlediği politikalar sonucunda yükselmeye başlayan toprak zenginlerinin, orta sınıfın ve sonraki süreçte köylerden kentlere göçlerin artmasıyla yeni müdavimlerine göre dönüşmeye başlamışlardır. 1970'lere gelindiğinde gazinolara orta sınıfların etkisi hakim olmuştur. Bu dönemde gazinolar daha lüks ve seçkin mekanlara dönüşmüş, Türkiye'de yükselen orta sınıfın kültürel taleplerine cevap veren bir yapı sergilemiştir. Dolayısıyla, gazinolardaki bu dönüşüm, toplumsal sınıf yapısındaki değişimlerin de bir yansımasıdır.

Gazinoların şaşaalı dünyasının kraliçeleri, her icracının hayalindeki merteye olan assolistler Türk Sanat Müziği icrasıyla yola çıkmışlar, 70'lere gelindiğinde değişen toplumsal yapının da talebiyle müzik türlerini ve repertuvarlarını genişleterek seyircilerini artırmaya çalışmışlardır. Yetmişlerde gazinoların kraliçelerini popun, arabeskin ve Anadolu Rock'ın kralları ve sanatçılar zorlamaktaydı.

Sermayenin egemen olmaya başlamasıyla gazinolarda tek söz sahibi olan patronlar gazinoların her şeyleri olmaya başlamışlardır. Öncelikle hedefi doğru assolisti bulmak olan gazinocular 70'lerle birlikte seyirci çekmek için türlü işlere de girmişlerdir.

1960'larda altın yıllarını yaşayan gazinolar 1970'lere gelindiğinde bocalamış, televizyonun da etkisiyle zenginler kulübü olma yolundayken matinelere ve fiş menüyle tekrar halkı çekmeyi başarmıştır. 70'lerin sonlarında ise seyirci yine gelse de eski tadı yoktur. Ekonomik kriz ve toplumsal kaos seyircilerin güvenli bölgelerine, evlerine kapanmalarını sağlamaktadır. Programlarının monotonlaşması ve orta sınıf eğlence mekânı olmaktan giderek uzaklaşmasıyla gazinoların ışıltısı yavaş yavaş solmaya başlamıştır.

Gazinolar, 1970'li yıllardaki ekonomik ve toplumsal olgularla yakından ilişkilidir. Gazinolar, farklı toplumsal sınıfların bir araya geldiği yerlerdir ve bu mekanlardaki

dönüşüm, toplumsal sınıf farklılıklarının kültürel tüketim üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Gazinolardaki dönüşüm, toplumsal sınıf yapısı, cinsiyet rolleri, kültür endüstrisi ve toplumsal değişim gibi olguların izdüşümüdür. Gazinolar, bu toplumsal dinamikleri gösteren ve yeniden üreten alanlar olarak dönemin sosyal yapısını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ahmad, F. (2002), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akçura, G. (2022) *Yıldızların Altında/Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Eğlence Yaşamı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Alemdar, F. (2015). *En Meşhur 100 Mafya Babası*. İstanbul:
- Alkar, (2013). *İzmir Kadınlar Matinesi Örneğinde Zeki Müren Nostaljisi*. 1.*Uluslararası Müzik Araştırmaları Sempozyumu: Müzik ve Kültürel Doku*. Trabzon: 439-453.
- Akyıldız, E. (15-21 Ekim 1984). Şükrü Balcı'ya 10 milyon lira rüşvet verdik. *Nokta*, (34), 31-37.
- Atılğan, G. (2022) *Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. G. Atılğan, C. Saraçoğlu, A.Uslu (Yay.Haz.), İstanbul: Yordam Kitap, 393-520.
- Atılğan, G. (2022) *Sanayi Kapitalizminin Şafağında, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. G. Atılğan, C. Saraçoğlu, A.Uslu (Yay.Haz.), İstanbul: Yordam Kitap, 393-520.
- Bayazoğlu, Ü. (2007). *Hayat, Tatlı Zehir - Aydın Boysan Kitabı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Beken, M. N. (1998). *Musicians, Audience And Power: The Changing Aesthetics In The Music At The Maksim Gazino Of Istanbul* (Doktora Tezi). University of Maryland.
- Belge, M. (1983). *Türkiye'de Günlük Hayat. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 3*. İstanbul: İletişim Yayınları. 836-850.
- Bergin, A. (2004). *Babıali'de Topuk Tıkırtıları*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Ceylan, F. (2004). *Eğlence Kavramının İstanbul'da Geçirdiği Değişim Süreci ve Mekana Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çak, Ş. E. Beşiroğlu, Ş. Ş. (2017). *Bir Muhabbet Kuşu – Postmodern Göstergeler Işığında Zeki Müren*.

- Çiçek, D. (2019) Modernleşme Kurgusunda Sosyal Bir Okul: Ankara Gar Gazinosu. N. Kozak (Ed.), *Dünden Bugüne Ankara: Otel, Lokanta, Pastane, Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık. 245-273.
- Çölaşan, E. (2000). Tarihe Düşülen Notlar. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Dağtaş, L. (2004) İzmir Gazinoları 1800'lerden 1970'lere. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Deleon, J. (1989). İstanbul barları Meyhane üzere ruzname Bodrum barları Galata gazinoları. İstanbul: Cep Kitapları.
- Demir, E. (2006). Toplumsal Değişme Süreci İçinde Gençlik Parkı: Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Planlama-Planung*, (38), 69-77.
- Dormen, H. (1993) Antrakt. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Dikici, Z. (2019). *Erken Cumhuriyet Döneminde Başkentte Modernleşme, Eğlence Hayatı Ve Ankara Palas* (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dürük, E. F. (2011). Türk Popüler Müzik Üretimi Ve Ürünlerindeki Karma Yapıyı Hazırlayan Toplumsal Ve Müziksel Etkenler. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (1), 33-42.
- Emiroğlu, K. (2002). Gündelik Hayatımızın Tarihi. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Engin, A. (2004). Bir Koltukta Kaç Karpuz – Halit Kıvanç Kitabı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eranıl Demirli, M. (2018). *Reading Izmir Culture Park Through Women's Experiences: Matinee Practices In The 1970s' Casino Spaces* (Doktora Tezi). The Graduate School of Economics and Social Sciences of İhsan Doğramacı Bilkent University.
- Erçetingöz, K. (Ekim 2005). Bir Dönemin En Büyük Eğlencesi Gazinolar Ve Assolistler. *Popüler Tarih*, (62), 55-61.
- Erol, A. (2002). Bir Dönemin Popüler İkonu Olarak Zeki Müren. *Biyografi*. İstanbul: Bağlam Yayınları. 43-99.
- Georgeon, F. (2015). *Sultan Abdülhamid*. (A. Berktaş, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürkan, T. (04.08.1970). Gazinocular sinemada yıldız bırakmadılar. *Cumhuriyet*.
- Gürkan, T. (04.09.1970). Türk müziğini sinema artistleri öldürüyor. *Cumhuriyet*.
- İlkyaz, A. (2015). Çağdaş Sanatın Çıkamaz Sokağı: Kitsch'in Zaferi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, (1) 11-20.
- İstanbullu, S. (2020). Müzeyyen Senar'ın Hayatı Ve Müziksel Çalışmaları, *Akü Amader*, (12), 225-241.
- Kabagöz, M. C. (2016). Eğlenirken Modernleşmek. Ankara: Heretik Yayınları.
- King, C. (2016). Pera Palas'ta Gece Yarısı – Modern İstanbul'un Doğuşu. (A. Anadol, Çev.) İstanbul.
- Koçu, R. E. (1971). İstanbul Ansiklopedisi (İstanbul'un Alfabetik Kütüğü) Cilt II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Koçu, R. E. (1961). İstanbul Ansiklopedisi Cilt V, İstanbul.
- Kongar, E. (1976). İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kut, T. (1983). Kahvehaneler. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 3*, İstanbul: İletişim Yayınları, 858-860.
- Kut, T. (1983). "Kahvehaneler", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları. 861-876.
- Lale B. (2021). *Su ile İlişkili Cumhuriyet Dönemi Ankara Gazinolarını Yeniden Okumak: Göl Gazinosu Üzerine Mekansal Bir İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- Lund, C. Holger, L. (2015). *Style And Society - Istanbul's Music Scene In The 1960s And 1970s: Musical Hybridism, The Casino, And Social Tolerance, Beiträge zur Populärmusikforschung*, (42) 177-198.
- Oakley, A. (1972) Sex, Gender And Society. New York: 1972.
- Oral, Z. (1 Ekim 1982). Tiyatro. *Milliyet Sanat Dergisi*. (57): 9-12.
- Ozan, E.D. (2022) İki Darbe Arasında Kriz Sarmalı, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat. G. Atılğan, C. Saraçoğlu, A.Uslu (Yay.Haz.), İstanbul: Yordam Kitap, 393-520.
- Sasanlar, B. T. (2006).A Historical Panorama Of An Istanbul Neighborhood: Cihangir From The Late Nineteenth Century To The 2000s (Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Satır, Ö. C. (2022). Ankara Oyun Havalarının Kısa Tarihi. *SDÜ Art-E, Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, (29), 284-306.
- Sönmezdağ, U. (2017). İzmir Panayırıları. *Kınık*, (32), 6-13.
- Şenol Cantek, F. (2019) Ellili Yıllarda Basım, Türkiye'nin 1950'li Yılları. M. K. Kaynar (Yay.Haz.), İstanbul: İletişim Yayınları, 423-450.

- Şenyurt, O. Mekânın, Zamanın ve Eğlencenin Sınırlarında Osmanlı'da Gazinolar. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi Journal of Architecture and Life*, (3), 947-967.
- Tuna, G. (28 Kasım 1982). Gazinolarda Düzen Değişiyor. *Milliyet Aktüalite*.
- Tunç, A. (2001). Bir Maniniz Yoksa Annemler Size gelecek. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yapar, S. (2014). *Modernleşme Projesinin Mekânı: Taksim Belediye Gazinosu (1939-1967)* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zat, V. (2019). Vefa Zat'ın Eski İstanbul'u ve Meyhaneleri. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Akçura, G. *Bir Zamanlar Yazlık Bahçeler*. Erişim Tarihi: 04.04.2023. <https://www.istdergi.com/tarih-belge/bir-zamanlar-yazlik-bahceler>.
- Cantek, F. Ş. *Gazino sahnelerinden bakınca Türkiye*. Erişim Tarihi: 24.10.2023. <https://www.gazeteduvar.com.tr/gazino-sahnelerinden-bakinca-turkiye-makale-1541480>.
- Gülcan, E. *17 Adımda Bir Devrin Eğlence Mabedi Maksim Gazinosu*. Erişim Tarihi: 13.05.2023. listelist.com/eglenme-mabedi-maksim-gazinosu/.
- Mater, Ç. *Gazinolar Yeniden*, (08.04.2002), 08.04.2023. <https://m.bianet.org/bianet/print/9089-gazinolar-yeniden>. Erişim Tarihi:
- İpekşen, E. *Ankara'nın Dünden Bugüne Sosyal Yaşamı (III)*. Erişim Tarihi: 11.04.2023. <https://www.hurriyet.com.tr/ankara-nin-dunden-bugune-88-yillik-sosyal-yasami-iii-18270517>.
- Sarı, A. *Eski gazinolara özlemin konseri...* Erişim Tarihi: 11.06.2023 http://www.musikidergisi.com/yazar-40-eski_gazinolar_ozlemin_konseri....html.
- Zıraman, E. *Gazino*. Erişim Tarihi: 04.04.2023. <https://100sene100nesne.com/gazino/#1960>.
- <https://www.sozluk.gov.tr>. Erişim Tarihi: 23.04.2023.
- <https://www.eskihayatlar.com/gazinocular-krali-fahrettin-aslan-1981-kadinca-dergisi-0382/>. Erişim Tarihi: 07.05.2023.
- <https://www.eskihayatlar.com/zeki-muren-mini-etek-ne-zaman-giydi->. Erişim Tarihi: 11.05.2023.
- <https://www.gazetevatan.com/gundem/kral-gibi-yasadi-kral-gibi-oldu-63191>. Erişim Tarihi: 08.06.2023
- <https://ankaraningeceleri.weebly.com/blog/gecmisten-gunumuz-ankara-geceleri>. Erişim Tarihi: 11.04.2023.
- <https://turkiyeningazinotarihi.blogspot.com/2012/12/1976-yinda-istanbul-gazino-programlar.html>. Erişim Tarihi: 26.05.2023.

Cumhuriyet
Günaydın
Hayat
Gazino
Kadınca
Milliyet
Milliyet Sanat Dergisi
Nokta Haftalık Haber Dergisi
Yankı

10.33537/sobild.2025.16.1.14

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 25.08.2024
Kabul edildiği tarih: 07.11.2024

Article Info

Date submitted: 25.08.2024
Date accepted: 07.11.2024

HAREZM VE ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDEKİ “VEFÂTI BOL-” ÖBEĞİNDE GENITIVE DURUM ANALİZİ^{1 2}

GENITIVE CASE ANALYSIS IN THE PHRASE “VEFÂTI BOL-” IN KHOREZM AND CHAGATAY TURKISH

Ayberk KURTGEL

Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
ayberkkurtgel@gmail.com

Elçin YILMAZKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
elcinyilmazkaya@gmail.com

Anahtar sözcükler

Vefâti bol-; Genitive; Harezmi Türkçesi; Çağatay Türkçesi; Belirlilik

Keywords

Vefâti bol-; Genitive; Khorezm Turkish; Chagatay Turkish; Definiteness

Öz

Harezmi ve Çağatay Türkçesinde sıklıkla karşılaşılan “vefâti bol-” öbeğinde yer alan “vefâti” adı, üzerinde Possessive (Poss) barındırmasına rağmen “Fâtıma razhâ Peygâmbir ‘as’dın altı ay soñ vefâti boldı” gibi tümcelerde Genitive biçim birimine bağlanmamaktadır. Bu durumun aksine “Havvânırñ vefâti boldı” örneğinde Genitive görmek mümkündür. Ayrıca “vefâti bol-” öbeğinin, “bol-” eylemi dışında yanına “turur” koşacını alarak yüklemlemediği de (*Havvânırñ vefâti turur) görülmüştür. Bu çalışmada bunların nedenleri arasında, ilgili Ad Öbeğinin (AÖ) yüklemleşme esnasında tümce başında Konu Öbeğini (Topic Phrase) oluşturacak bir Sifat İşlevli Yan Tümcenin henüz gelişmediği vurgulanmıştır (*bolğan Havvânırñ vefâti turur). Konu Öbeğinin olmayışı, Belirleyici Öbeğinden (Determiner Phrase) yüklemleşme esnasında bir yaklaşım öne sürülmüştür. Diğer yandan, Ad Öbeğinden oluşan ve Possessive’li başa sahip olan diğer unsurların Genitive ile “vefâti” başına bağlanamaması, Bağlanma Teorisi (Binding Theory) etrafında incelenmiştir. Adılların B İlkesini ihlal etmesinden dolayı bu öbeklerin Genitive ile çekimlenip “vefâti” başıyla öbekleşmediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Abstract

The noun “vefâti” in the phrase “vefâti bol-”, which is frequently encountered in Khorezm and Chagatay Turkish, is not connected to the Genitive morpheme in sentences such as “Fâtıma razhâ Peygâmbir ‘as’dın altı ay soñ vefâti boldı” although it contains a Possessive (Poss). On the contrary, it is possible to see the Genitive in the example “Havvânırñ vefâti boldı”. In addition, it was observed that the phrase “vefâti bol-” cannot be predicated by taking the copula “turur” (*Havvânırñ vefâti turur) except for the verb “bol-”. In the study, among the reasons for these, it is emphasized that a Relative Clause that will form the Topic Phrase at the beginning of the sentence has not yet developed during the predication of the relevant Noun Phrase (NP) (*bolğan Havvânırñ vefâti turur). The absence of a Topic Phrase also means the absence of a Determiner Phrase. Since the phrase is not modified by the Relative Clause, “vefâti” sometimes can assign the Genitive to nouns, apart from the verb “bol-”. An approach has been put forward that in nouns that are not inflected with Genitive, the verb “bol-” assigns the Nominative Case. However, in Turkish, while particles, demonstratives and numbers have great influence to be marked nouns with Genitive, the fact that Genitive does not exist at the morphological level in Khorezm Turkish has paved the way for us to think of the Genitive as clitic. On the other hand, the fact that other elements consisting of Noun Phrase and having a Possessive head cannot be connected to the head “vefâti” with Genitive has been examined around the Binding Theory. Since the pronouns violate Principle B, these phrases cannot be inflected with Genitive and cannot be phrased with the head “vefâti” finding has been reached.

¹Evrensel Dil Bilgisi çerçevesinde yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda Genitive ve Possessive gibi terimlerin Türkçe tam karşılığı bulunmaması ve kullanımlarının pek yaygın olmamasından ilgili terimlerin İngilizcesi tercih edilmiştir.

²Bu çalışma, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanmakta olan “Eski Türkçede Genitive Yapı” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

0. Giriş

Türkçede “*bol-*” eylemi, Eski Türkçeden itibaren yanına bir ad olarak yardımcı eylem veya hafif eylem (light verb) olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra “*bol-*” eylemi, tarihî metinlerde “*vefâtı bol-*” örneğinde asıl eylem formunda ortaya çıkmaktadır. Sözü edilen örneğe Nehcû'l-Ferâdis (NF), Kısasü'l-Enbiyâ (KE) ve Neseb-nâme Tercümesi (NT) eserlerinde rastlanmaktadır. Metinlerden elde edilen verilere bakıldığında öbeğin, Gösterici ('Gös', Specifier 'SPEC') veya Tümleçle ('Tüm', Complement 'COMP') birleşmesi bakımından farklı görünüşler sergilediği görülmektedir. Konuyla ilgili, metinlerden elde edilen veriler aşağıdaki gibidir:

(1) “*vefât-ı*” biçiminde 3. tekil kişi uyumuyla oluşan bu sözcük, uyuma girdiği kimi örneklerde Genitive Durum ('GenD', Genitive Case 'GENC) ile öbekleşmemektedir. GenD almayan adlar genellikle özel adlar olduğu gibi (1a), özel ad dışındakileri de GenD'siz olarak görmek mümkündür. Özel ad dışındaki adlar, çoğul biçim birimi olarak bir kümeyle (şahâbalar) veya o kümenin içindeki üyeleri bildiren parçacilla (ba'zıları) ortaya çıkabilir (1b). Parçacillı yapının dışında da GenD almayan çoğul adlara rastlanmaktadır (1c):

a. “[5] (7)

...*Taqı Fâtıma-nu 'Alî-ka cüftlendür-di, velîkin Fâtıma razhâ-Ø*

and Fatma-ACC Ali-DAT marry-PST however Fatma may Allah be pleased-NOM

Peygâmbet 'as'-dın altı ay (8) sonġ vefât-ı bol-dı-Ø ...”

prophet pbuh-ABL six month after death-3SG.POSS become-PST-3SG

‘...Fatma’yı da Ali’yle evlendirdi. Ancak Fatma Radiyallahu Anha, Peygamber Aleyhisselam’dan altı ay sonra vefat etti...’

‘...He married Fatima to Ali. However, Fatma (may Allah be pleased with her) died six months after the Prophet (Hz. Muhammed, peace be upon him ‘PBUH’)...’

NF (Eckmann, 1995)

b. “[80] (1)

...*şahâba-lar-Ø taqı ba'zı-ları-Ø anda vefât-ı*

companion-PL-NOM and some-3PL.POSS-NOM there death-3SG.POSS

bol-dı-lar...”

become-PST-3PL

‘...sahabelerin bazıları da orada vefat etti...’

‘...some of the companions also died there...’

NF (Eckmann, 1995)

c. “[424] (7)...*At[a]-ları-Ø¹ vefât-ı bol-dı-Ø...*”

ancestor-3PL.POSS-NOM death-3SG.POSS become-PST-3PL

‘...ataları vefat etti...’

‘...their ancestors died...’

NF (Eckmann, 1995; Ata, 1998)

(2) GenD almadan “*vefâtı*” ile öbek kuran adların yanı sıra GenD alanlara ilişkin örnekler de mevcuttur. Bunlar genellikle 3. tekil kişi uyumuyla ortaya çıksa da (2a-b) Neseb-nâme Tercümesi’nde 1. tekil kişi uyumuyla kurulan GenD’li öbeklere de rastlanmaktadır (2c):

¹ Metin çevirisinde “*atlar*” olarak geçen bu sözcüğün aslının Aysu Ata tarafından hazırlanan dizinde “*ata*” olduğu tespit edilmiş ve tarafımızca köşeli parantez içinde metin tamiri yapılmıştır.

a. “[19r] (20)...*Havvā-nuḡ vefāt-ı bol-dı-Ø...*”

Havva-GEN death-3SG.POSS become-PST-3SG

‘...Havva vefat etti...’

‘...Havva died...’

KE (Ata, 2019)

b. “[34] (2)

...*Beşir-nuḡ yüz-i-Ø qap-qara bol-dı-Ø taqı ol kéçe*

Bashir-GEN face-3SG.POSS-NOM pitch-black become-PST-3SG and that night

vefāt-ı bol-dı-Ø...”

death-3SG.POSS become-PST-3SG

‘...Beşir’in yüzü kapkara oldu ve o gece vefat etti...’

‘...Bashir’s face turned black and he died that night...’

NF (Eckmann, 1995)

c. “144...*Men-iḡ vefāt-ım bol-ğan-dın keyin...*”

1SG-GEN death-1SG.POSS become-PTCP-ABL after

‘...Ben vefat ettikten sonra...’

‘...After I died...’

NT (Eraslan, 1996)

(3) Bazı örneklerde ise uyum biçim birimine sahip öbeklerin “*vefātı*” başıyla birleştiği görülür. Bu tür örneklerin geçtiği yerlerde dikkati çeken, diğer öbek başının GenD almadan “*vefātı*” başına bağlanmasıdır:

a. “[255] (3)...*Sufyān bin Uyayna-nuḡ ata-sı-Ø*

Sufyan who is son of Uyayna-GEN father-3SG.POSS-NOM

vefāt-ı bol-dı-Ø...”

death-3SG.POSS become-PST-3SG

‘...Sufyan bin Uyayna’nın babası vefat etti...’

‘...Uyayna who is father of Sufyan died...’

NF (Eckmann, 1995)

b. “[107] (3)

...*cüft-üm-Ø vefāt-ı bol-up tur-ur-Ø...*”

husband-1SG.POSS-NOM death-3SG.POSS become-PST stand.COP-PRS-3SG

‘...eşim vefat etmiştir...’

‘...my husband had died...’

NF (Eckmann, 1995)

c. “[131] (4)

...*Ol kimerse-ler cümle-si-Ø (5) şehir-de vefāt-ı bol-dı-lar-Ø...*”

those person-PL all-3SG.POSS-NOM city-LOC death-3SG.POSS become-PST-3PL

‘...O kişilerin hepsi şehirde vefat etti...’

‘...All of those people died in the city...’

NF (Eckmann, 1995)

(4) “*vefât*” başı bazı yerlerde yanına özel ad olarak Ad-Ad Birleşği (AAB)² gibi davranmaktadır. Bu durum, Kısasü'l-Enbiyâ'da aşağıda verilen örneklerde görülmektedir:

a. “[117r] (15)...Şu'ayb-Ø *vefât-ı* *bol-muş* *ér-di-Ø...*”

Shuayb-NOM death-3SG.POSS become-EV.PST be.COP-PST-3SG

‘...Şuayb vefat etmişti...’

‘...Shuayb had died...’

KE (Ata, 2019)

b. “[218v] (14)

...kaçan *Hadice-Ø* *vefât-ı* *bol-dı* *ér-se-Ø...* (15) *Ebü Tâlib-Ø*

when Hatice-NOM death-3SG.POSS become-PST be.COP-CON-3SG Ebu Talib-NOM

*vefâ[t-ı]*³ (16) *bol-dı* *ér-se-Ø...*”

death-3SG.POSS become-PST be.COP-CON-3SG

‘...Hatice/Ebu Talib vefat ettiğinde...’

‘...when Hatice/Ebu Talib died...’

KE (Ata, 2019)

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yukarıdaki örnekler, Üretici Dil Bilgisi bakış açısıyla Belirlilik (‘Bel’, Definiteness ‘DEF’), Belirleyici Öbeği (‘BelÖ’, Determiner Phrase ‘DP’) ve Konu Öbeği (‘KÖ’, Topic Phrase ‘TOPP’) çerçevesinde analiz edilecektir. GenD’nin, yukarıdaki yapılarla ortaya çıkıp çıkmaması üzerindeki olası nedenler üzerinde durulacaktır.

1. Alan Yazını

“*Vefât*” sözcüğü, 14. yüzyıldan itibaren kaleme alınmış eserlerde geçmektedir. Sözcüğe; Eski Türkçede, Karahanlı Türkçesi metinleri olan Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakâyık, Dîvânü Lugâti't-Türk'te ve Karahanlıca Kur'an Tercümesi'nde rastlanmamaktadır. “*vefât*” sözcüğünün birçok metinde yalın olarak ad formunda kullanılmasının yanı sıra “*bol-/ol-, kıl-, et-/it-, bul-, tap-, eyle-*” gibi birleşik eylemlerle de öbekleştiği görülmektedir. “*vefâti boldı*” öbeği, Harezmi ve Çağatay Türkçelerinde görülmekle birlikte Volga Bulgarcasında da mevcuttur (Abik, 2005). XIII-XIV. yüzyıla ait olan Volga Bulgar Kitabeleri'nde, bir kişinin ölümüyle ilgili “*wafâti baltuwi (Vefat etti, harf. Vefâti oldu)*” ifadesine sıklıkla rastlanmaktadır. Tatarca kitabelerde de bu ifade “*wafât boldı*” olarak yer almakta ve “*wafât bolgan bu*” söylemine karşılık gelmektedir. Klapproth'un yayımlanmış olduğu kitabelerin birinde “*wafâti bolmuş*” cümlesi de yer almaktadır (Tekin, 1988).

Bulgarcadaki “*wafâti baltuwi*” söyleyişinin, Arapçadaki “*kānet vefātuhu (Vefâti oldu)*” cümlesinin çevirisi olduğu ifade edilmektedir. Ancak, “*kānet vefātuhu*” cümlesi için, yayımlanmış Arapça Bulgar kitabelerinde böyle bir ifadenin geçmediği, bu kitabelerde vefat ile ilgili söylemlerin “*tuvuffiye (vefat etti)*” cümlesiyle aktarıldığı bilinmektedir. “*vefâti*” sözcüğü ise “*wafât-i*” olmak üzere iyelik kategorisi altında çözümlenmektedir (Tekin, 1988). “*vefâti < vefât+i*” biçiminde çekimlenen sözcükteki ekin 3. tekil kişiyi gösterdiği ve bu kullanımda “*bol-*” eyleminin esas eylem olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir (Abik, 2005). “*bol-*” eylemi adlaşan eylemlerle veya doğrudan adlarla öbekleşerek ana ve yardımcı eylem olabilmektedir. Bunun dışında “*ol-, er-/i-*” eylemleri de hem asıl hem de yardımcı eylem olarak karşımıza çıkabilir (Şahin, 2018; Baydar, 2013; Gabain, 1988; Öner, 2006; Karabeyoğlu, 2007; Kaşgarlı, 2015; Özalan, 2014; G. Kunduracı, 2011; Ağca, 2007; Akman Acungil; 2015; Erdal, 2004).

GenD, çekim kategorisi içinde ad çekim kategorisine dâhildir ve asıl işlevi, başka bir öbeğin ifade ettiği unsurun sahibini bildiren ad öbeği üzerinde yer almaktır (Carlier & Verstraete, 2013; Göksel & Kerslake, 2005). GenD tümcede, Ad Öncül (Prenominal) ve Ad Ardıl (Postnominal) konumda olabilir (Campe, 2013). Alan çalışmalarına bakıldığında belirli bir prototipe sahip olan GenD, bazı noktalarda bu prototipten farklı görünüşler sergilemektedir. Bu duruma etki eden unsurlar, anlam bilimsel (semantic) süreçlerdir (Carlier & Verstraete, 2013).

² Bu Türkçe terim, A. Kunduracı (2013)'te Noun-Noun Compound (NNC) terimi temel alınarak oluşturulmuştur.

³ Aynı ifade [219v] (5)'te de geçmektedir (Ata, 2019).

Yapılan çalışmalarda adcıl GenD'ler; Gösterici, Tümleç ve Eklenti (Adjunct) çerçevesinde incelenmektedir (Van Peteghem & Paykin, 2013; Carlier vd., 2013). GenD'nin yerini Parçacıl Durumların (Partitive Case) alabildiği gibi, Dolaylı Durumlar (Oblique Case) da alabilmektedir (Carlier & Verstraete, 2013). Ad kategorisinin dışında, Eski İsvetçede bağlaç ve klitikler, GenD işaretlemde önemli rol oynar (Norde, 2013). Eski Türkçeden itibaren ise GenD'yi, Adıllar (Pronouns) üzerinde görmek mümkündür:

(1) "mān-ij balik-īm-ta-kī bodun bukun"

1SG-GEN city-1SG.POSS-LOC-ATTR nation nation

'...Benim şehrimdeki halk...'

'...The nation in my city...' (Erdal, 2004)

GenD ile kurulan öbekler, bir baş Ad (A) tarafından yönetilir. Bazen GenD'nin, bir AÖ başı tarafından yönetilmediği görülebilir. Böyle durumlarda İlgeç Öbeği ('İÖ', Preposition Phrase, 'PP') başları bu görevi üstlenebilir. İlgeçler, GenD'yi yönetebilmesinin yanı sıra, Yönelme veya Vasıta Durumuyla ('Yönd', Dative 'Dat'; 'VD', Instrumental, 'Inst') çekimlenmiş adları da yönetebilmektedir. Fakat Eski Türkçede ilgeçler, GenD'yi (2a) ve Belirtme Durumunu ('BD', Accusative Case 'ACCC') Tümleç olarak seçer (2b):

(2) a. "agir ayig kilinc-lar-ım olar-niñ tag arı-zun"

hard grave work-PL-1SG.POSS 3PL-GEN like purify-3SG.IMP

alkin-zun"

disappear-3SG.IMP

"May my grave sins get purified away and disappear like theirs."

'Büyük günahlarım onlarınki gibi temizlensin ve yok olsun.' (Erdal, 2004)

b. "kürägü-ñ-in üçün"

disobedient/elusive-2SG.POSS-ACC because of

"ele avuca sığmaz olduğun için"

(KT-D 23; BK-D 19)

'Because of you're disobedient/elusive'

Türkçede baş adlar üzerinde bulunan iyelik biçim birimleri ise farklı yönlerden ele alınmaktadır. Tatarcada GenD, Ezafe-2 ve Ezafe-3 olarak sınıflandırılmaktadır. Ezafe-3, GenD biçim birimli öbeklerden oluşur. Bunlarla öbekteşen iyelik zamiri biçim birimleri, BelÖ'de yer almaktadır. Ezafe-2'deki biçim birimlerin ise BelÖ özelliği yoktur ve onlar Küçük Adcıl'da (Small Nominal) ortaya çıkmaktadır (Pereltsvaig & Lyutikova, 2014). Yapılan çalışmalarda, Çekim Öbeği ('ÇekÖ', Inflectional Phrase 'IP') ve BelÖ yapısı birbiriyle eş değer görülmektedir. ÇekÖ'nün öznesi (subject), eylemcil yapının öznesini oluştururken BelÖ'nün öznesi ise adcıldır. Adcıl baştaki uyum biçim birimi de φ-özelliklerine (phi-feature) benzer özellikleri taşıması bakımından yüklemdeki kişi uyumuyla benzerlikler içerir (Abney, 1983; Coene & D'hulst, 2003). Türkiye Türkçesindeki (TT) adcıl uyumun da BelÖ başında yüklendiğini savunan araştırmacılar vardır. GenD, Gös konumundadır. Eski Türkçedeki adcıl uyumlar ise genellikle baş üzerinde açıkça yer almadığından kusurlu (default) olarak değerlendirilmektedir (Türker, 2019).

GenD'nin dışsal adcıl baş tarafından işaretlendiğini ifade eden çalışmalar da mevcuttur (Aygen, 2002). GenD ile işaretlenmiş bir sözcüğün baş adından Poss biçim birimi kaldırıldığında Possessor, Niteleyici (Modifier) işlevdedir. Poss olduğunda ise GenD'li sözcük Üye (Argument) konumundadır (Öztürk & Erguvanlı Taylan, 2016). Bazı araştırmacılar tarafından, öbek işaretleyici -sI biçim birimi ise diğer uyum biçim birimlerinden ayrı tutulmaktadır. -sI; kişi, uyum ve sayı özelliği kodlamamaktadır. Bu nedenle aitlik eki olarak ele alınmaktadır. Bunun nedenleri arasında, 1. ve 2. kişi aitlik biçim birimlerinin türetim biçim birimlerinden önce gelmesi gösterilmektedir (anne-m-lik). Fakat -sI için böyle bir durum söz konusu değildir (*anne-si-lik) (A. Kunduracı, 2015).

Türk lehçelerinde ve bazı Altay dillerinde de farklı yapılar göze çarpmaktadır. Saha Türkçesinde Sıfat İşlevli Yan Tümce yapısında ('SİYT', Relative Clause 'RC') adcıl uyum biçim birimi eylem üzerinde değil adın üzerinde işaretlenmektedir. Özne de bu nedenle SİYT'de, Yalın Durum ('YalD', Nominative Case 'NOMC') yerine GenD almaktadır. YalD ile çekimlenen özneler, öbeklerin bozulmasına yol açmaktadır:

(3) a. “*Masha aqa-ty-n atyylas-pyt at-a⁴*
Masha father-3sP-GEN buy-PTPL horse-3sP
‘the horse that Masha’s father bought’”

‘Masha’nın babasının aldığı at’

b. “**Masha aqa-ta atyylas-pyt at*
Masha father-3sP(NOM) buy-PTPL horse
‘the horse that Masha’s father bought’”

(Baker & Vinokurova, 2010)

(3a)’daki örneğin benzerini Kırgız Türkçesinde de görmekteyiz. Kırgızcadaki niteleyici tümcedeki eylemin yalnızca sıfat-fiil biçim birimi aldığı ve herhangi bir uyum biçim birimi barındırmadığı görülmektedir. Adcıl uyum Sahacada olduğu gibi yine eylemin değil adın üzerinde yer almaktadır. Eylemler özneyle uyuma girmediği için φ-özelligi eylemin üzerinde değildir. φ-özelligi dışsal addadır:

(4) “*Ali-nin öl-tür-gön öküz-ü*

Ali-gen die-caus-p ox-3.sg

‘The ox which Ali killed’”

‘Ali’nin öldürdüğü öküz’

(Kornfilt & Whitman, 2012)

Türkiye Türkçesinde SİYT’de uyum, eylem üzerinde işlenmektedir. Japoncada ise nitelenen ad üzerinde uyum biçim birimi yer almazken özne YalD’dedir:

(5) a. “[[*Ali-nin ekmeğ-in -i al-dığ -ı] fırın*
Ali-gen bread-3.sg-acc buy-fn -3.sg bakery
‘the bakery where Ali buys/bought his bread’”

b. “[[*Eri ga/ *no pan o katta] mise]*
Eri nom/gen bread acc bought store
‘the store where Eri bought bread’”

(Kornfilt & Whitman, 2012)

‘Eri’nin ekmeği aldığı fırın’

Bir Moğol dili olan Dagurcada GenD, nitelediği ad üzerinde de ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda GenD, Yan Tümce (YT) olarak kurulmayan AÖ’lerin başında da bulunmaktadır:

(6) “a. [[*mini au - sen] mer^y -min^y] sain.*
[[*1sGen buy-PERF] horse-1sGen] good*
‘The horse I bought is good.’”

‘Aldığım at iyidir.’

“b. [*mini mer^y -min^y] sain.*
[[*1sGen horse-1sGen] good*
‘My horse is good.’”

(Miyagawa, 2008)

‘Atım iyidir.’

Miyagawa’nın; Japonca, Türkçe ve Dagurca’yı karşılaştırdığı çalışmasında bu üç dilde GenD, YalD ve adcıl uyumun hangi başta işlendiğiyle ilgili çıkarımlarını şöyle özetlemek mümkündür:

(7) (i) Dagur ve Japoncadaki GenD, BelÖ ile işaretlenmek için uygun bir görünüm sergilemektedir. Bundan dolayı, SİYT’de Görünüş Öbeği (‘GörÖ’, Aspect Phrase ‘ASPP’) yer almaktadır.

⁴ Bu örnek ve bunu takip eden alıntı örnekler, asıl kaynakta geçtiği şekilde bire bir alıntılanmış için glossing verilerinde düzenlemeye gidilmemiştir. Ancak tarafımızdan oluşturulan glossing için, çalışmayı değerlendiren 1. hakemin önerisiyle “The Leipzig Glossing Rules” (Leipzig Glossing Rules, 2015) temel alınmıştır.

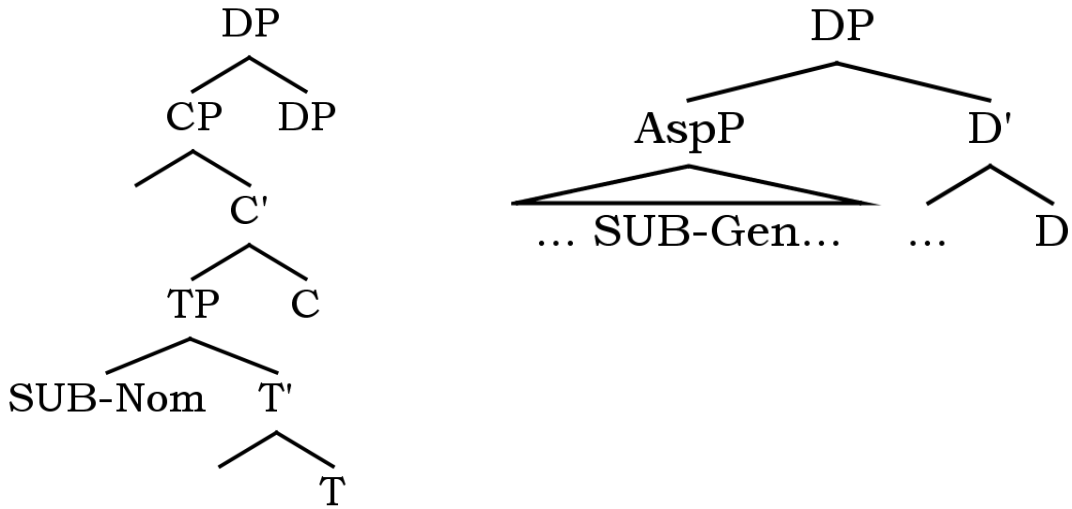
(ii) Dagur'daki teta sondası GenD ile uyuma girmektedir. Türkçedeki adıl uyum ise eylem üzerinde yer aldığından Tümleyici Öbeğinde ('TümÖ', Complement Phrase 'COMPP') işaretlenmektedir.

(iii) Görünüş, Japonca ve Dagur'da GenD ile çekimlenmiş SİYT'li öznelerde ortaya çıkmaktadır. Türkçedeki Tüm ise Zamandan ('Z', Tense 'T') elde edilmektedir.

(iv) Türkçede GenD'li özne, TümÖ ile kendini göstermektedir. TümÖ'de Bel başı yoktur. Bundan dolayı özne Dagur'da olduğu gibi GenD'li bir başla uyuma girememektedir.

Miyagawa tarafından aşağıdaki ağaç diyagramında SİYT tipleri gösterilmektedir. Japoncada SİYT'ler sıfatların indirgenmiş (reduced) hâlini temsil ettiğinden düşük konumda yer almaktadır ve GenD ile çekimlendiklerinde GörÖ altında bulunmaktadırlar. YalD alan özneler ise Zaman Öbeğinin ('ZÖ', Tense Phrase 'TP') üzerinde TümÖ'de işlenmektedir. Ancak Türkçede SİYT'ler, tam çekimli tümceler (finite) olmadığından ve uyum eylem üzerinde gerçekleştiğinden ZÖ'nün etkin olduğu görülmektedir. Bu nedenle de TümÖ altında yer almaktadırlar:

(8) "a. full (nominative)" "b. reduced (genitive)"

(Miyagawa, 2008)

Türkçede kimi dillerde olduğu gibi adları niteleyen Belirlilik artikelleri (Definiteness articles) yoktur. Ancak Belirlilik kavramı her dil için geçerlidir. GenD, sayı (numeral), niceleyici (quantifier), özel ad (proper noun) ve gösterimsel (demonstratives) gibi unsurların belirleyici işlevi olduğu bilinmektedir. İngilizcede özel adlar, içsel olarak belirlidir. Bu nedenle önlerinde onları niteleyen Belirlilik artikeli bulunmaz. Ancak İtalyancada özel adların artikelle işaretlenmesinde bir sakınca yoktur. Bazı çalışmalarda gösterimsellerin ve Belirlilik artikellerinin söz dizimsel⁵ hiyerarşi içinde aynı pozisyonu yani Gös'ü işgal ettiği ileri sürülmüştür. Kimi çalışmalarda ise gösterimsellerin ve artikellerin her zaman aynı konumda olmadığı ifade edilmektedir. Bazı dillerde Gös konumunda olmak zorunluyken bazı dillerde ise nadiren bu konumun doldurulduğu görülmektedir. Gös konumu, adların en solunda bulunur. Bu konumda soru zamirleri (interrogative pronouns), artikeller, bazı gösterimseller, sahiplik ad öbekleri (possessive noun phrases), sahiplik sıfatları (possessive adjectives) yer alır (Alexiadou vd., 2007; Giusti, 2002; Löbel, 1993; Lyons, 1999).

2. Yan Tümce ve Küçük Tümcelerde "vefâtı bol" Öbeği ve Tarihi Türkçede Bazı Yan Tümcelerde İyelik Uyumu ve Genitive Durum

GenD, Türkçedeki bazı kullanımlarda adlara Belirlilik ve birtakım bağlamlar çerçevesinde Özgüllük (Specificity) katmaktadır (Kornfilt, 1997; Erk Emeksiz, 2003; Tura, 1986). Çalışmamızın temelini oluşturan örneklerde özel adların GenD alıp almaması, onların belirleyici özellik kazanmasında etken değildir. Çünkü adların GenD alması her tümceye göre değişkenlik göstermektedir. GenD almayan

⁵ "Söz dizimi, biçim bilimi, biçim birimi" gibi terimler, dil bilimi literatüründe kanıksanmış olarak birleşik yazılsa da Türk Dil Kurumu tarafından bu terimlerin ayrı yazılması uygun görüldüğü için, çalışmamızda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu temel alınmıştır. Bu konuya dikkat çeken 2. hakeme teşekkürlerimizi sunarız.

adlara bakıldığında tümce içerisinde eylemin öznesini temsil ettiğine ilişkin bir izlenim oluşmaktadır. Bu durum (9)'da, Giriş bölümündeki (1a)'da belirtilen tümce üzerinden şöyle gösterilebilir:

(9) [AÖ[A Fâtıma razhâ_{EyÖ-YalD}] [BÖ[B Peygâmbir 'as'dın altı ay sonġ]] [EÖ[A vefât-ı] [E⁰ bol-dı]]”

(9)'daki “*Fâtıma razhâ*” AÖ'sü, YalD alarak eylemin öznesini temsil etmesinin yanı sıra yüklem içerisindeki adın, adcıl uyum biçim birimi almasından dolayı da adcıl özne görevindedir. Bu durum aslında TT'deki birtakım yapılarda da kendini göstermektedir:

(10) a. Hasan-Ø Ali-yi ziyaret et-ti-Ø.

Hasan-NOM Ali-ACC visit-PST-3SG

'Hasan visited Ali.'

b. *Hasan-Ø Ali-yi ziyaret-i et-ti-Ø.

Hasan-NOM Ali-ACC visit-3SG.POSS do-PST-3SG

c. Hasan-ın Ali-yi ziyaret-i beş dakika sür-dü-Ø.

Hasan-GEN Ali-ACC visit-3SG.POSS five minute last-PST-3SG

'Hasan's visit to Ali lasted five minutes.'

d. Hasan-Ø Ali-yi ziyaret-i sonra-sı ev-e git-ti-Ø.

Hasan-NOM Ali-ACC visit-3SG.POSS after-3SG.POSS home-DAT go-PST-3SG

'Hasan went home after visiting Ali.'

(10a)'da “*ziyaret et-*” eylemiyle eylemcil uyuma giren özne, “*Hasan*”dır. Aynı özne, (10b)'de adcıl uyumla oluşan adla uyuma girememektedir. Burada adcıl uyum, EÖ alanı içinde yer alamamaktadır. Ancak EÖ başı olan “*et-*” hafif eylemi silindiğinde hem GenD alıp adcıl uyuma dâhil olmakta (10c) hem de GenD almadan eylemcil uyumla ortaya çıkmaktadır (10d). Ayrıca, (10d)'deki tümce, silinmiş GenD barındırmaktadır:

(11) [AÖ[Gös Hasan_{YalD}] [~~Gös Hasan~~_{GenD}] [A[A Ali-yi] [A⁰ ziyaret-i]] sonrası eve gitti.

(11)'de görüldüğü üzere Gös konumunda yer alan YalD'deki ad hem GenD ile uyuma giren Küçük Tümce'nin (‘KT’, Small Clause ‘SC’) (Rothstein, 1995; Guéron & Hoekstra, 1995; Moro, 1995; Contreras, 1995; Rapoport, 1995; Raposo & Uriagereka, 1995; Sportiche, 1995; Starke, 1995; Stowell, 1995; Taraldsen, 1995) hem de “*git-*” ana eyleminin öznesini temsil etmektedir. Büyük Adıl (‘ADL’, Pronoun ‘PRO’) tarafından özne denetleme (subject control) gerçekleşmektedir (Carnie, 2013):

(12) [AÖ[ADL GösHasan_i] [A[A Ali-yi] [A⁰ ziyaret-i]] sonrası [*t_i*] eve gitti.

Türkiye Türkçesinde, KT içinde yalnızca eylem silindiğinde adın iyelik uyum biçim birimi alması söz konusudur. Tarihi Türkçedeki örnekler bakıldığında ise Yan Tümce (‘YT’, Subordinate Clause ‘SUBC’) veya KT oluşturan tümcelerde eylem silinse de silinmese de ad, iyelik uyumuyla ortaya çıkabilmektedir (13a-c-d-e). Eylemin silinmediği kimi kullanımlarda ise iyelik uyumu, adın üzerinde yer almayabilir (13b):

(13) a. “[104] (1)

...Peygâmbar-Ø vefât-ı bol-muşta yüz-i-nge ört-gen

prophet-NOM death-3SG.POSS become-ADV face-3SG.POSS-DAT cover-PTCP

çöprek sen-de bar-mu?...”

cloth you-LOC is there-Q

‘...Peygamber vefat ettiğinde yüzüne örtülen örtü sende var mı?...’

‘...Do you have the cloth that the Prophet covered his face with when he died?...’

YT (Eckmann, 1995)

b. “[198r] (21)

...Resül ‘aleyhi’s-selâm-Ø vefât bol-muşda tokuz hatun-lar-ı
prophet pbuh-NOM death become-ADV nine wife-PL-3SG.POSS
kal-dı-Ø...”
leave-PST-3PL

‘...Resul aleyhisselam vefat ettiğinde geride dokuz karısı kaldı...’

‘...When the Prophet died, he left behind his nine wives.’

YT (Ata, 2019)

c. “[6] (7)

...Abū Ṭālib-Ø (8) vefât-ı-dın üç kün qal-muş er-di-Ø...”
Ebu Talib-NOM death-3SG.POSS-ABL three day pass-EV.PST be.COP-PST-3SG

‘...Ebu Talib’in vefâtının üzerinden üç gün geçmişti...’

‘...Three days had passed since the death of Abu Talib...’

KT (Eckmann, 1995)

d. “[206] (8)

...İmām Şāfi‘î-ni rahmi vefât-ı-dın sonġ (9) tüş-üm-de
Imam Shafi-ACC pbuh death-3SG.POSS-ABL after dream-1SG.POSS-LOC
kör-dü-m...”
see-PST-1SG

‘...İmam Şafi’yi vefâtından sonra/vefat ettikten sonra rüyamda gördüm...’

‘...I saw Imam Shafi in my dream after his death...’

KT (Eckmann, 1995)

e. “[5] (17)

...Peygāmbār ‘as-Ø Abū Ṭālib-niġ vefât-ı-nġa inġen
prophet pbuh-NOM Ebu Talib-GEN death-3SG.POSS-DAT very
qađġūr-dı-Ø...”
sadden-PST-3SG

‘...Peygamber aleyhisselam Ebu Talib’in vefâtına çok üzüldü...’

‘...The Prophet was very saddened by the death of Abu Talib...’

KT (Eckmann, 1995)

Adların ve eylemlerin adcıl uyuma girmesine tarihi Türkçede de rastlanmaktadır. Uygur Türkçesinden alınan aşağıdaki örneklerde bu durum görülmektedir. (14a)’da YT’de, nitelenen adın düşmüş olduğu ve nitelene işlevli eylemin adcıl uyum biçim birimlerini aldığı görülmektedir. (14b)’de ise nitelenen adın üzerinde iyelik uyumu vardır. Eylem üzerinde herhangi bir işaretleyici görülmemektedir. Ayrıca adın silindiği (14a)’da uyum, GenD ile öbek kurmaktayken (14b)’de GenD mevcut değildir:

(14) a.

“[...Kişi-ler-ning sansız özlüg-üg ölür-müş-leri]-n kör-tü-m...”
person-PL-GEN many living-ACC kill-FN-3PL.POSS-ACC see-PST-1SG

‘...İnsanların birçok canlıyı öldürdüğünü gördüm...’

‘...I have seen people kill many living things...’

(Şen, 2021)

b.

“[...*Kişi oğl-ı-Ø kentü kör-miş emgek-i-j-n*

person son-3SG.POSS-NOM own see-PTCP suffering-3SG.POSS-ACC

ata-yur-lar...”

express-PROG-3PL

‘...İnsanoğlu, kendi çekmiş olduğu eziyetleri dile getirir...’

‘...Human being expresses their own sufferings...’

(Şen, 2021)

3. Analiz

3.1 “*vefâtı bol*” Öbeğinin Yan Tümce, Küçük Tümce ve Ana Tümcedeki GenD-Poss İlişkisi

Verilen örnekler çerçevesinde, uyum biçim biriminin YT türlerinde yalnızca eylem üzerinde ortaya çıkmadığı gözlemlenmektedir. (13)’teki örneklerin, ana tümce düzeninden YT ve KT’ye evrilme aşamaları incelenmeye değerdir. Buna göre, *ol-* veya *et-* gibi hafif eylemlerle kurulan birleşik eylemlerde, eylem kaldırıldığında GenD’li AÖ’nün yüklem oluşturabilme koşullarını değerlendirmek yerinde olacaktır. (10)’daki tümcelerde ele alınan unsurların yüklemleşebilme koşulları (15)’te verilmektedir:

(15) a. *Hasan-ın ziyaret-i(-dir).

Hasan-GEN visit-3SG.POSS(-COP)

b. *Hasan-ın Ali-yi ziyaret-i(-dir).

c. *Hasan Ali-yi ziyaret(-tir).

(15a-b)’deki AÖ, BD alan ad olsun veya olmasın hiçbir şekilde yüklemleşmemektedir. (15c)’de adıl uyum kaldırıldığında da ad, eylemcil özneye tümce oluşturamamaktadır. (15c)’de özne, yönetilmek için nasıl bir eyleme ihtiyaç duyuyorsa (15a-b)’deki “*Hasan’ın ziyaret*” öbeğinin de yüklemleşebilmek için yönetebileceği bir özneye ihtiyacı vardır:

(16) a. Ziyaret, Hasan-ın (Ali-yi) ziyaret-i(-dir).

visit Hasan-GEN (Ali-ACC) visit-3SG.POSS(-COP)

‘...Visit is Hasan’s visit to Ali...’

b. Dün-kü görüşme, Hasan-ın (Ali-yi) ziyaret-i(-dir).

yesterday-ATTR meeting Hasan-GEN (Ali-ACC) visit-3SG.POSS(-COP)

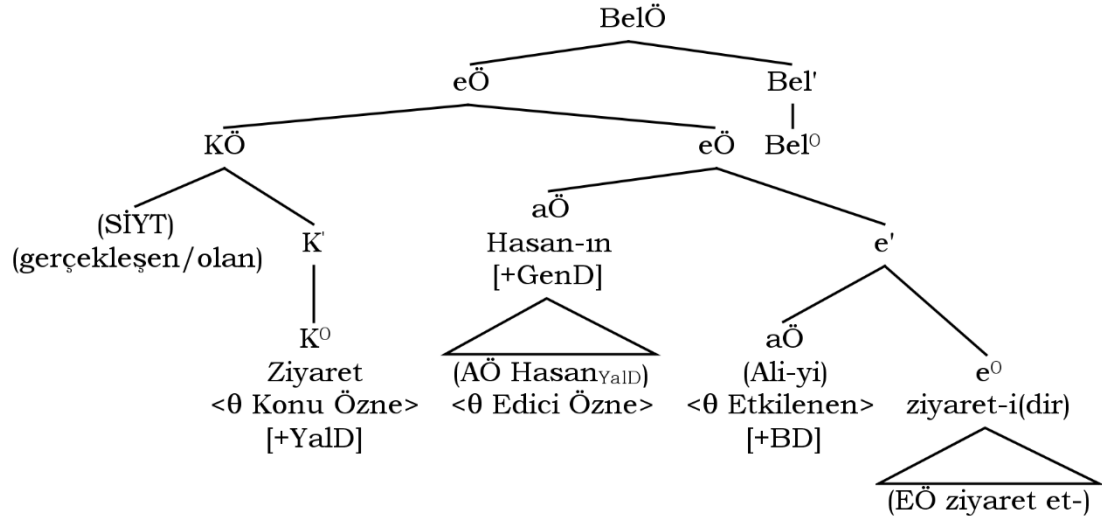
‘...Yesterday’s meeting was Hasan’s visit to Ali...’

(16a-b)’de “*ziyaret*” ve *dünkü* “*görüşme*” özne konumundadır. Öyleyse yüklemcil başın üzerindeki adıl uyum, eylem tarafından kalıntılanan durum yükleme özelliğini üstlenmektedir ve özne θ -rolü (theta role) atamaktadır. Aynı zamanda bu baş, BD de işaretlemektedir. Ancak aynı durumu (15c)’de gözlemlemek mümkün değildir. “*Ziyaret*”in bir özne ve BD atayamaması onun hâlâ eyleme yapısal olarak bağlı olduğunu kanıtlamaktadır. “*Hasan*”, özne olmak için hazırdır. Yalnızca tek gereken “*et-*” eylemidir. Bu tümcede, BD’nin atanması için de eylem gerekmektedir. (15a-b)’deki tümceler bu hâliyle KT’yi temsil etmektedir ve devam ettirildiğinde bir ana tümceye bağlanmaları mümkündür. (15c) ise ana tümceye ancak eylemle bağlanabileceğinden YT formundadır. Burada vurgulamak istediğimiz husus, ana tümceye bağlanabilir hâlde olan KT ve YT’lerin neden ana tümceye dönüşürken (15)’teki gibi sorunlu yapılar ürettiğidir.

Adıl başların atadığı özne, baş sözcüğün anlamsal içeriğini ve ifade ettiği konuyu belirtmekte, özgülleştirmektedir. Bunlar da tümce başında Belirlilik ifade ederek hafif veya asıl eylemlerin kapalı olarak SİYT kurmasıyla mümkün olabilir. SİYT yerine (16b)’deki gibi sıfatla oluşan AÖ’lerle de Belirlilik aktarılabilir. Bu nedenle çözümlememizde, kapalı olarak BelÖ altında Konu Öbeği önerilmektedir. Çünkü Belirleyicilerin temeli söyleme dayanmaktadır. Tümcede ifade edilen unsurların referans ilişkisine, aşinalığına ve gösterimsel ifadelerine göre Konu Öbeği ve Odak Öbeği (‘OÖ’, Focus Phrase ‘FOCP’) BelÖ’de yer alabilir (Lyons, 1999; Alexiadou vd., 2007):

(17) a. [_{Bel}Ö[e_Ö[K_Ö[(SİYT) (gerçekleşen/olan)] [_K[K⁰ Ziyaret]]] [_eÖ[a_Ö Hasan-ın] [_e’[a_Ö (Ali-yi)] [_e⁰ ziyaret -i(dir)]]]] [_{Bel}’[Bel⁰]]]

b.

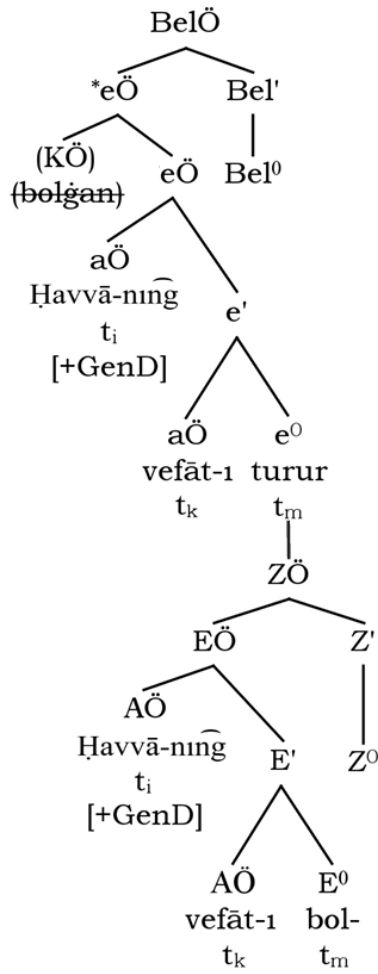
(17b)'deki diyagramda görüldüğü üzere, EÖ'deki "et-" eylemi Edici (Agent) barındırdığından yani eylemin gerçekleşmesine sebep olan bir unsur içerdiğinden Küçük Eylem Öbeği'ne ('eÖ', Little Verb Phrase 'vP') dönüşmekte ve rol atamaktadır (Adger, 2002; Carnie, 2013). "Ziyaret et-" yüklemine öznesi de baştan AÖ altında eylemcil özne olarak işlenmekteyken daha sonra Küçük Ad Öbeği'nde ('aÖ', 'nP'), adıl özne konumunda GenD yüklenmektedir. Ancak eÖ başı tarafından Konu Özne atandığından işlevini yitirmektedir.

Giriş bölümünde, ana tümcelerin hep "vefâtı bol-" biçiminde oluştuğu görülmektedir. "vefâtı" adıl başının, yanına "turur" koşacı olarak yüklemleştigiine dair örnekler mevcut değildir. Tarihi Türkçede bu örneklerde KT oluşabilmesi, eylemin YT'lerde olduğu gibi ana tümceye bağlılığının zorunlu olmadığını kanıtlamaktadır. (17)'de AÖ'nün koşaçla tümce oluşturabilmesi, ana eylem veya hafif eylem tarafından tümce başında kapalı olarak temsil edilebilmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak "vefâtı bol-" yapısında "bol-" eylemi, henüz tümce başında SİYT kuramadığı ve Belirlilik işlevinde kullanılmadığı için bu yapı, koşaç tümcesi olarak karşımıza çıkamamaktadır. (18)'de, Giriş'te verilen (2a)'daki örnek tekrarlanmaktadır:

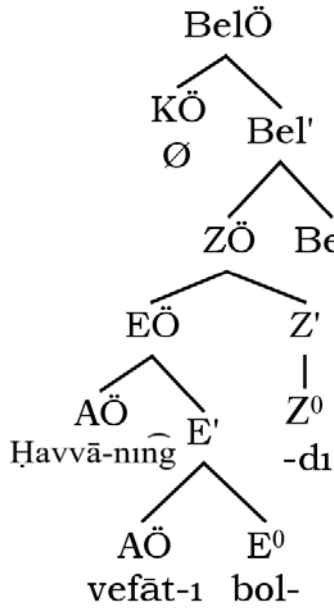
(18) [_{Bel}Ö[K_Ö bol-ın Ø] [_{Bel}’[Z_Ö[E_Ö[A_Ö Havvâniŋ] [_E’[A_Ö vefâtı] [_E⁰ bol-]]] [_Z’[Z⁰ -dı]]] [_{Bel}⁰]]]

(18)'deki örnek, ağaç diyagramında (19a-b) olmak üzere gösterilmektedir. (18)'de ve makalenin konusunu oluşturan örneklerin her birinde ele aldığımız yüklem, sebep veya Edici bildirmediğinden eÖ'de işlenmemektedir (19a). Yüklem gösterimi EÖ altında olmak üzere (19b)'deki gibidir:

(19) a.

b.

SİYT oluşturan eylemler, TT'deki gibi tümce başında açıkça yer almadığı için bu konum (19b)'de görüldüğü üzere boştur. (10a)'daki eylemcil özneye yüklemleşen “*ziyaret et-*” EÖ'sü ve (16a-b)'de adıl uyumla yüklemleşen AÖ, öznenin GenD almasına göre farklılaşırken “*vefâti bol-*” EÖ'sünde tümce başına henüz Belirleyici işlevde olan SİYT eylemi taşınmadığı için bu EÖ'nün, her iki tümce çeşidini de barındırmakta olduğu söylenebilir. Buna göre bazı örneklerin GenD almamasının nedenlerinden biri, o öznelerin “*vefâti bol-*” öbeği içinde eylem tarafından daha baskın şekilde yönetilmesinden kaynaklanmaktadır. GenD alan öznelerin yer aldığı tümcelerde, aslında yerini “*turur*” koşacına henüz bırakmamış bir eylem görülmektedir. Bu kullanımlarda “*bol-*” eyleminin tümcenin en altında yer almasından ve tümce başına taşıma işleminin başlamamış olmasından dolayı GenD'nin adıl uyum başı tarafından atanması mümkündür. Burada ise adıl uyum, eyleme göre daha baskındır.

(13a-b)'deki örneklere tekrar bakacak olursak YT'de yer alan “*vefât bol-*” veya “*vefâti bol-*” öbeklerinin de ana tümcedeki eylemcil yüklemle benzer olarak eylemcil işlevle kullanıldıkları görülmektedir. Ayrıca diğer Türk dillerinde ve tarihi Türkçedeki SİYT'lerde uyumun eylem yerine adın üzerinde yer alabilmesi, (13a) türünden bir tümcede uyumun zarf-fiillerin üzerinde gelişimini tamamlamadan önce ad üzerinde yer alıp almadığını düşündürür niteliktedir. TT'deki “*-diğİnda*” zarf-fiil ekinin iyelik biçim birimi barındırmasına rağmen öznelerin YalD ile çekimlenmesi gibi (Ali geldiğinde) (13a)'daki öznenin de YalD alması bu noktada benzerlik teşkil etmektedir. (13c-d-e)'de ise “*bol-*” eyleminin silindiği ve bunun sonucunda da KT'lerin oluştuğu göze çarpmaktadır. Bu tümcelerin tarafımızca yapılan çevirileri üzerinden bir değerlendirme yapıldığında TT'deki “*vefat et-*” EÖ'sünün KT'ye dönüştüğünde GenD-Poss yapısının kurulmasının zorunlu olduğu ortaya çıkmaktadır. Aksi takdirde tümceler dil bilgisi dışı olacaktır:

(20) (13c)

a. *Ebu Talib-Ø vefat üzeri-n-den üç gün

Ebu Talib-NOM death after-PRN'n'-ABL three day

geç-miş-ti-Ø

pass-EV.PST-COP.PST-3SG

(13d)

b. *İmam Şafi-yi vefat-tan sonra rüya-m-da gör-dü-m.

Imam Shafi-ACC death-ABL after dream-1SG.POSS-LOC see-PST-1SG

(13e)

c. *Peygamber aleyhisselam-Ø Ebu Talib-Ø vefat-a çok üzül-dü-Ø.

prophet pbuh-NOM Ebu Talib-NOM death-DAT very sadden-PST-3SG

(20)'deki KT'lerin oluşumuna bir de ana tümcelerin yüklemiş olduğu Durum çerçevesinde bakmak gerekmektedir. Ana tümce tarafından KT'ye dönüşen adlara Durum atanması, onların ancak KT altında GenD-Poss yapısı oluşturmasıyla mümkün olmaktadır. Bu da asıl eylemin KT'ye dönüşürken Üye atama özelliğini Poss başına devrettiğine; Poss başının da GenD'yi kendisine Üye olarak seçtiğine işaret etmektedir. (20a-c)'de, ana tümcedeki eylemlerin bundan sorumlu olduğu görülmektedir. (20b)'de ise “*sonra*” İlgeç Öbeği başı, Durum atamadan sorumludur. (20)'deki tümceleri bahsettiğimiz unsurlar çerçevesinde kurallı tümce yapan hususlar (21)'de verilmektedir:

(21) a. KT[iÖ[AÖ Ebu Talib-in_{GenD}] [iÖ[i[AÖ[AÖ vefat-1-nın_{GenD} ti] [A'[A⁰ etme-si-nin_{GenD} ti] (A_{EÖ} vefat-et-)]]] [i⁰ üzerinden]]]] üç gün geçmişti.

b. AT[iÖ[AÖ İmam Şafi-yi_{BD} ti] KT[iÖ[AÖ İmam Şafi-nin_{GenD} ti] [i[AÖ vefât-1-ndan] [i⁰ sonra]]]] rüyamda gördüm.

c. Peygamber aleyhisselam KT[AÖ[AÖ Ebu Talib-in_{GenD}] [A'[A⁰ vefât-1-na]]] çok üzüldü.

(21a)'da “*üzerinden*” İÖ başı, EÖ'nün silinmeden önce adlaşmasıyla birlikte aldığı Poss uyumu ve GenD'den oluşan Tümlece (etmesinin) bağlanmaktadır. Burada İÖ başı tarafından Tümlece GenD atanmakta ve Durum atanmasından önce de Poss zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır. Ardından eylemin silinmesiyle, KT'ye dönüşen EÖ başının üzerindeki biçim birimler, “*vefâtinun*” baş adının üzerine taşınmaktadır. (21b)'de yine İÖ başının Durum atadığı görülmektedir. Burada ana tümce, KT'nin

üstünde bulunduğu için BD almış ad, hem KT'nin öznesini hem de ana tümcenin nesnesini temsil etmektedir. Poss başın yüklediği GenD, ana tümce tarafından engellenmektedir. (21c)'de de -A Durumu atanmadan önce, baş ad üzerinde Poss'un belirlediği ve onun da GenD atadığına rastlanmaktadır. Üzerinde durduğumuz bu noktada akıllarda bir soru işaretini kalabilir. İlgeçler veya eylemler tarafından Durum atanması sırasında adlar üzerinde her zaman Poss ve GenD yer almamaktadır (Örn.: *yemekten sonra, habere sevin-*), daha doğrusu bir zorunluluk yoktur. Öyleyse bu tür örneklerde neden bu unsurlar zorunlu olarak adların üzerinde yer almaktadır? Bu soruya yaklaşımımız; Özne, Edici veya Durum içeren tümcelerin, KT'ye evrilirken Üye olarak barındırdığı tüm unsurlarının adıl biçim birimler yoluyla temsil edilmesi gerekliliğine dayanmaktadır. Bu sayede Durum atama özelliği de yukarıda görüldüğü üzere Poss başlarına geçmekte; Özne veya Ediciler de YalD yerine GenD ile işaretlenmektedirler. Gerçekleşen bu işlemlerde, KT'nin etkisi vardır. Ayrıca Özne pozisyonunda da GenD-Poss AÖ'sünü görmek mümkündür. AÖ'nün Özne pozisyonunda yer alabilmesi yani YalD yüklenebilmesi için de GenD-Poss uyumu gereklidir:

(22) $KT\bar{O}[A\bar{O}[A\bar{O} \text{ İmam Şafi-nin}_{GenD}] [A^0 \text{ vefat-1}_{YalD}]]$ herkesi üzdü.

(13c-d-e)'deki asıl metinde geçen tümcelere baktığımızda, ilgeçlerin veya eylemlerin KT barındıran adlara Durum ataması için Poss'un varlığının tarihi Türkçede de devam ettiği görülmektedir. Ancak Poss daima GenD atamamaktadır. Bazen YalD bazen ise GenD işaretleyen Poss için Durum yükleme seçimlidir (optional). (18)'de tümce başında SİYT oluşturan eylemlerin henüz gelişmediğini öne sürdüğümüzde koşaçla tümce oluşabilmesi için eylemlerin yerlerini terk etmediğini vurgulamıştık. Koşaçlı baştan oluşan ana tümce gelişmediğinden Gös konumunu dolduracak GenD'nin de gelişmemesi de olasılıklar arasındadır. Ana tümcenin yüklemine adıl Tümleçle oluşturan "*bol-*" eyleminin (*vefâtu bol-*) hem koşaçlı yapıyı hem de asıl eylem işlevini üstlenmesi; GenD'nin KT'de de seçimlik olarak YalD ile nöbetleşmesinin nedenlerinden biri olabilir:

(23) a. Yana $KT\bar{O}[A\bar{O}[A\bar{O} \text{ Abû Tâlib}_{YalD}] [A^0 \text{ vefat-1-dın}]]$ üç kün qalmış erdi...

b. $AT[IO[A\bar{O} \text{ İmâm Şafi-î-nibD} (rahmi) ti] KT\bar{O}[IO[A\bar{O} \text{ İmâm Şafi-ning}_{GenD} / \text{İmâm Şafi}_{YalD} ti] [I^0 \text{ vefât-1-dın}]] [I^0 \text{ song}]]$ tüşümde kördüm...

c. Peygâmbâr 'as $KT\bar{O}[A\bar{O}[A\bar{O} \text{ Abû Tâlibning}] [A^0 \text{ vefât-1-nğa}]]$ inğen qağğürdı...

3.2 Parçacıl ve Çoğul Barındıran Öbeklerde Genitive

3.2.1 Parçacıl Başlı Öbeklerde Genitive

Giriş bölümü (1b)'de, parçacıl baştan oluşan "*şahâbalar* taçı *ba'zıları*" öbeği, oluşum esnasında GenD ile çekimlenmediği gibi "*vefâtu bol-*" EÖ'sünün Üyesi konumundayken de parçacılı baş GenD ile işaretlenmemektedir. Üzerinde durduğumuz örneğin dışında, baş işlevinde olan parçacıların GenD ile öbek kurduğu (24a) veya GenD biçim birimi alıp adıl uyumlu başa bağlandığı görülmektedir (24b). Parçacılı öbeklerde Harezmi Türkçesinde, GenD'nin yerini Çıkma Durumu ('ÇıkD', Ablative Case 'ABLC') da almaktadır (24c):

(24) a. "[47] (9)

...Ol Mekke kâfir-lar-ı ol musulmân-lar-nuğ (10)

those Mecca infidel-PL-3SG.POSS those Muslim-PL-GEN

ba'zı-ları-nu öltür-di-ler...

some-3PL.POSS-ACC kill-PST-3PL

'...O Mekke kâfirleri, o Müslümanların bazılarını öldürdüler...'

'...Those Meccan infidels killed some of those Muslims...'

NF (Eckmann, 1995)

b. "[301] (8)...*Ba'zı-lar-nuğ elig-leri-ni kes-er-ler...*

some-PL-GEN hand-3PL.POSS-ACC cut off-PRS-3PL

'...(Onlar) bazılarının ellerini keserler...'

'...(They) cut off some people's hands...'

NF (Eckmann, 1995)

c. “[318] (4)... ‘*Arif-lar-dın (5) ba‘zı-sı ayt-ur-Ø...*”

wise-PL-ABL some-3SG.POSS say-PRS-3PL

‘...Ariflerden bazısı der ki...’

‘...Some of wises say that...’

NF (Eckmann, 1995)

TT’de de *-DAn* biçim birimi, GenD’nin yerine kullanılarak parçacılı yapılar oluşturabilir (Kornfilt, 1996; von Heusinger & Kornfilt, 2017, 2021; Kornfilt & von Heusinger, 2009). “*Bazı*” parçacılıyla ilgili aşağıdaki tümceler örnek gösterilebilir:

(25) a. “*Meyve-ler-den bazı-lar-ın-ı ye-di-m.*”

fruit-PL-ABL some-PL-3.SG-ACC eat-PST-1.SG

‘I ate some of the fruits.’”

b. “*Meyve-ler-in bazı-lar-ın-ı ye-di-m.*”

fruit-PL-GEN some-PL-3.SG-ACC eat-PST-1.SG

‘I ate some of the fruits.’”

(von Heusinger & Kornfilt, 2021)

Sayılarla (Say) kurulan *-DAn* biçim birimli parçacılarda (*meyveler-den altı-sı-n-ı yedim*) sayıların üzerindeki biçim birimler, *tane* gibi Sınıflandırıcıların (Classifier) üzerine devredilebilir (*meyveler-den altı tane-si-n-i yedim*). *-DAn* biçim birimiyle kurulan yapılarda Sınıflandırıcı üzerinden uyum ve Durum biçim birimleri silinebilirken (*meyveler-den altı tane yedim*) GenD ile kurulan yapılarda bu biçim birimlerin silinmesi mümkün değildir (*meyveler-in altı *(tane) yedim*). Sınıflandırıcı silindiğinde ise sayıların üzerinden eklerin (26a-b-c)’de olduğu gibi kaldırılması, dil bilgisi dışıdır. Aynı durum, “*bazı*” parçacılı için de geçerlidir:

(26) “a. **meyva-lar-dan altı / bazı-lar ye-di-m*”

fruit-PL-ABL six / some-PL eat-PST-1.SG”

“b. **meyva-lar-dan altı-yı / bazı-lar-ı ye-di-m*”

fruit-PL-ABL six-ACC / some-PL-ACC eat-PST-1.SG”

“c. **meyva-lar-dan altı-sı / bazı-lar-ı ye-di-m*”

fruit-PL-ABL six -3.SG / some-PL-3.SG eat-PST-1.SG”

“d. *meyva-lar-dan altı-sın-ı / bazı-lar-ın-ı ye-di-m*”

fruit-PL-ABL six-3.SG-ACC / some-PL-3.SG-ACC eat-PST-1.SG

‘I ate six / some of the fruits’”

(Kornfilt & von Heusinger, 2009)

Harezmi Türkçesinde “*bazı*” parçacılı, “*ba‘zı, ba‘zısı ve ba‘zıları*” olmak üzere farklı şekillerde görmek mümkündür (Ata, 1998). Bunlar, bir önceki tümcede geçen özneyi temsil etmekle birlikte bir kümenin azınlığını ifade eder (27b). Ancak parçacılar her zaman önceki tümcenin öznesini temsil etmez. Herhangi bir kişi veya nesneden söz edileceği zaman tek başına özne konumunda yer alabilir (27a):

(27) a. “[17] (12)

... ‘*Arab tilinçe ħammālatu’l-ħaṭab otun yā tiken keltür-gen-ke (13)*

in Arab language ħammālatu’l-ħaṭab wood or thorn bring-PTCP-DAT

ayt-ur-lar. Ba‘zı-ları ay-mıṣ-lar...”

say-PRS-3PL some-3PL.POSS say-EV.PST-3PL

‘...Arapçada ħammālatu’l-ħaṭab odun ya da diken getirene denir. Bazıları demişler ki...’

‘...In Arabic, the bringer of wood or thorns is called ‘ħammālatu’l-ħaṭab’. Some people have said that...’

NF (Eckmann, 1995)

b. “[49] (14)

...Mekke kâfir-lar-ı cümle qorq-tı-lar; ba'zı-ları êl-din qaç-ıp
 Mecca infidel-PL-3SG.POSS all fear-PST-3PL some-3PL.POSS city-ABL flee-ADV
 çık-tı-lar, ba'zı-ları musulman bol-dı-lar...”
 leave-PST-3PL some-3PL.POSS Muslim become-PST-3PL

‘...Mekke kâfirlerinin hepsi korktu; bazıları şehirden kaçıp gitti. Bazıları Müslüman oldu...’

‘...All the Meccan infidels feared; some of them fled from the city and some of them became Muslim...’

NF (Eckmann, 1995)

(27a)’daki parçacılın (27b)’deki gibi bir özneye gönderimde bulunmaması, üzerindeki uyum biçim birimlerinin de bir ada gönderimde bulunmadığını göstermektedir. Gönderimde bulunanlar ise asıl özneye iki farklı tümce olarak ayrıldıklarından GenD ile kapalı olarak uyuma girmektedir. Eğer (27a)’daki gibi açıkça ifade edilmeyen bir özneye ve/veya varlığa gönderimde bulunuluyorsa sözlükçeyi de ele almak gerekmektedir. “Ba’zı”nın uyumla veya çoğulla çekimlenmiş türevleri, sözlükçede ve zihinsel süreçlerde herhangi bir soyut kümenin varlığından kaynaklanmaktadır. Öyleyse burada “kişi” veya “insan” gibi dünyasal gerçekliğe ait bir kümeyi referans noktası olarak alabiliriz. Bu kümedeki sözcükler, o dönemde yaşamış olan insanların sözlükçesinde hem GenD’de hem de ÇıkD’de bulunabilir. Çünkü (24a-c)’de görüldüğü üzere ilgili Durumların o dönemde kullanıldığına ilişkin kanıtlara rastlanmaktadır. Bu da o dönemden itibaren parçacılı yapıları, bu her iki durum çerçevesinde düşünmenin mümkün olduğunu bizlere göstermektedir. Durumların varlığı soyut olarak kabul görmemiş olsaydı (27b)’ye benzer örneklerde parçacılın bir önceki tümcede gönderimde bulunduğu ad YalD’de bile olsa parçacılı devam eden tümcede mutlaka GenD veya ÇıkD’li bir ad gerekirdi. Dolayısıyla adlar, devam eden tümcelerde ortaya çıkıp biçim bilimsel olarak Durum yüklenmese de bu özelliklerini önceki tümcedeki ada yani YalD’ye devretmiş olmaları mümkün görünmektedir.

Parçacılı yapılar, incelediğimiz tümcelerde baş unsurdurlar. Bu yapılarla baş unsur, yanına iki farklı Durumu alabiliyorsa GenD’nin Gösterici, ÇıkD’nin ise Tümleç görevi gördüğünden söz edilebilir. Buna göre parçacılar, Harezmi Türkçesi döneminde de bağımlı öğelerdir. İki ayrı tümceyle oluşan parçacıların TT’ye göre tek farkı, GenD’nin ve ÇıkD’nin açık olarak yer almamasında herhangi bir sorunun ortaya çıkmamasıdır. YalD, bu Durumları üstlenerek daha güçlü bir Belirleyici konumu oluşturmaktadır. Ancak Türkiye Türkçesinde bir sonraki tümcede yer alan parçacıl için ağırlıklı olarak GenD veya ÇıkD’ye ihtiyaç duyulmaktadır. TT’de ilk tümcedeki YalD, nadir olarak GenD veya ÇıkD’yi üstlenmekteyse de Belirleyici işlevi diğer ikisine göre zayıftır (28c-d):

(28) a. “...‘Arab tilinçe hammâlatu’l-ḥaṭab otun yâ tiken keltürgenke ayturlar. [BelÖ[AÖ-Kişiler-niŋ] [A[A için din AİÖ]]/[AÖ-Kişiler-din]/[AÖ-Kişiler-niŋ] [Bel’[Par Ba’zı-lar-] [Bel⁰-1-Ø_{YalD}]]] ayılmışlar...”

b. “...[AÖ[AÖ Mekke] [A[A⁰ kâfirleri_{YalD} (ti)]]] cümle qorqtılar; [BelÖ[AÖ-Mekke] [A[A⁰ kâfirleri-niŋ]]] [A[A⁰ için din ÇıkD (ti) AİÖ]]/[AÖ[AÖ Mekke] [A[A⁰ kâfirleri-din ÇıkD (ti)]]/[AÖ[AÖ Mekke] [A[A⁰ kâfirleri-niŋ_{GenD} (ti)]]] [Bel’[Par Ba’zı-lar-] [Bel⁰-1-Ø_{YalD}]]] êldin qaçıp çıktılar, ba’zıları musulman boldılar...”

c. Sınıf-ta [AÖ[Say altı] [A[A⁰ öğrenci-Ø_{YalD}]]] vardı. [BelÖ[AÖ Öğrenci-ler-in_{GenD}]

class-LOC six student-NOM there were student-PL-GEN

/ [AÖ Öğrenci-ler-den] [Bel’[Par ba’zı-lar-] [Bel⁰-1-Ø_{YalD}]]] konuş-ur-ken

student-PL-ABL some-3PL.POSS-NOM talk-PRS-ADV

bazı-ları-Ø müzik dinli-yor-du-Ø.

some-3PL.POSS-NOM music listen-PROG-PST.COP-3PL

‘...There were six students in the class. Some of the students were talking while others were listening to music...’

d. Sınıfta [AÖ[Say altı] [A[A⁰ öğrenci-Ø_{YalD}]]] vardı. [BelÖ[AÖ Öğrenci-ler-in_{GenD}]/[AÖ Öğrenci-ler-den] [Bel’[Par ba’zı-lar-] [Bel⁰-1-Ø_{YalD}]]] konuşurken bazıları müzik dinliyordu.

Burada tartıştığımız konu, parçacıkların kendisine zorunlu olarak GenD'li veya ÇıkD'li bir sözcük seçmesi gerektiğine yönelik değildir. Önemli olan nokta, BelÖ'nün biçim bilimsel düzeyde tam anlamıyla gelişip gelişmediğidir. Görüldüğü üzere tarihî metinlerde parçacıkların her iki türünde de belirli bir kümenin varlığının kabul edildiği açıktır. TT ile bu metinlerin tek farkı, Belirleyicinin biçim bilimsel düzeyde kendini var etmesinin ne kadar gerekli olduğudur. TT biçim bilimsel açıdan Belirleyiciyi işlemektedir. Tarihî Türkçede ise bu süreç, kimi zaman biçim bilimsel düzeyde işlese de tam olarak netlik kazanmamıştır.

Tarihî metinlerde, parçacılı başın öbek oluşturmasında Durumun zorunlu olmadığı gibi üzerinde durduğumuz örnekte de parçacılı başın Durum biçim birimi olarak “*vefâti bol-*” öbeğine bağlanması zorunluluk teşkil etmemektedir. Parçacılı başın “*şahâbalar taqı ba'zıları*” kullanımında her ne kadar içsel olarak Belirlilik ifade etse de biçim bilimsel düzeyde bu Belirliliği henüz kodlayamadığı görülmektedir. Parçacılın üzerindeki çokluk ve uyum biçim birimleri bizlere, bağlı olduğu kümenin bir gruptan oluştuğu ve her bir ögenin bu kümeyi oluşturan elemanlar olduğu bilgisini vermektedir. Dolayısıyla bu biçim birimler, Belirlilikle güçlü bir uyum içerisindedir. Belirlilik ifade eden bu öbeğin önünde, henüz gelişmediği varsayılan “*bolğan*” SİYT'si gelişmiş olsaydı; parçacılın, belki bu iki Belirleyici tarafından GenD ile çekimlenme olasılığının artabileceğinden söz edebilirdik. Ancak buna ilişkin elimizde somut kanıtlar olmadığından “*vefâti bol-*” öbeğinin öznesini oluşturan parçacılın da YalD'de çekimlendiğinden bahsetmek yerinde olacaktır. Ayrıca parçacılın Belirleyiciden oluşmasına rağmen GenD almaması, Belirleyiciler arasındaki ifade gücünü de kanıtlamaktadır. “*Bolğan*” SİYT'sinin zaman içinde gelişerek TT'de GenD'nin yüklenmesini tetiklemesi, tümce formundan oluşan Belirleyicilerin parçacılara göre daha güçlü olduğunun göstergesidir. Ele aldığımız bu tarihî metinlerde parçacılın tek başına Belirleyici işlevinde olması, GenD alıp EÖ ile öbek kurması için yeterli değildir.

3.2.2 Çoğulla Oluşan Öbeklerde Genitive

Türkçede çoğul biçim birimi, adlara eklenerek onlara genel anlam katabilir: “*anne-ler günü (mother-PL day-sI)*”. Ancak başın önündeki ad her zaman, çoğul biçim birimiyle çekimlenmemektedir: “**elma-lar ağaç-ı (apple-PL tree-sI)*”. Çoğul biçim birimi genellikle baş adın üzerinde görülebileceği gibi (“*elma ağaç-lar-ı (apple tree-PL-sI)*”) bazen abartılı bir anlam katılmak istendiğinde başın önündeki ad üzerinde rahatlıkla yer alabilir: “*orman-lar kral-ı (forest-PL king-sI)*” (A. Kunduracı, 2013). Verilen bu örneklerde çoğul biçim biriminin, AAB oluşturduğu görülmektedir. Bizim üzerinde durduğumuz nokta ise çoğul biçim biriminin söz dizimsel işlemlerde nasıl davrandığıyla ilgilidir. TT'de söz dizimsel işlemlerde genel anlam ifade eden sayılabilen ve sayılamayan adlar, çoğul biçim biriminden sonra GenD ile çekimlenmektedir:

- (29) a. Ağaç-lar-*(ın) varlığı-1 sıcaklığı-ın
tree-PL-*(GEN) presence-3SG.POSS temperature-GEN
düşme-si-n-de etkili-dir.
reducing-3SG.POSS-PRN'n'-LOC effective-COP
'...The presence of trees is effective in reducing the temperature...'
- b. Zeytinyağ-lar-ı-(nın) tad-ı-n-ı pek
olive oil-PL-3SG.POSS-(GEN) taste-3SG.POSS-PRN'n'-ACC very much
sev-me-m.⁶
like-NEG-1SG
'...I don't like the taste of olive oil very much...'
- c. Su-lar-*(ın) ph değer-i aynı değil-dir.
water-PL-*(GEN) ph value-3SG.POSS same not-COP
'...Ph value of water is not same...'

⁶ Örnek, şu tümce üzerinden oluşturulmuştur: “*etin tadını sevmiyorum.*” (A. Kunduracı, 2013).

(29b), (29a-c)'deki adlara göre farklıdır. Çünkü GenD'nin sözcüğe eklenmesi seçimliktir. Bunun nedeni “zeytinyağı” sözcüğünün oluşumundaki Poss biçim birimi olabilir. Çoğulla çekimlenmiş birleşik türünden oluşan sözcüklerde GenD, diğerlerine göre rahatlıkla silinebilmektedir. Buna benzer örnekler mevcuttur: “folklor kıyafetleri sergisi, başkan adayları toplantısı”. Peki neden çoğul ve Poss'la oluşan başlar, GenD'ye ihtiyaç duymadan diğer bir başa bağlanmaktadır? Bu soruya ilk olarak AAB türünden öbeklerin bazı kavramları ifade etmesi üzerinden yaklaşımda bulunmak bize yol gösterebilir. AAB ile oluşan kavramlar, konuşurlar ve onların dünyasal gerçekliği çerçevesinde Özgüllük ve Belirlilik içermektedir. Dolayısıyla “folklor kıyafetleri”nin, “başkan adayları”nın ve “zeytinyağları”nın nasıl olduğu, neyi içerdiği ve hangi konsept etrafında toplandığı, zihin sözlükçesinde kayıtlıdır. Bu nedenle, Belirli olan bir olgu üzerine tekrar GenD'nin yer alması, sözlükçe tarafından gerekli görülüyor olabilir. İkinci husus ise AAB'lerin bağlandıkları başların hangi GenD'li unsura bağlandığıyla ilgilidir. Verdiğimiz örnekler “derneğin folklor kıyafetleri sergisi” veya “kulübün başkan adayları toplantısı” gibi GenD alan bir adla genişletilebilmektedir. Öyleyse AAB'ler; “sergisi”, “toplantısı” gibi birincil başların Gös konumunu tam olarak oluşturamamaktadırlar. Gös konumu; “derneğin”, “kulübün” gibi adlar tarafından doldurulmaktadır.

Birincil başlar aslında GenD'li Gös konumlarına bağlı olduklarından çoğul biçim birimli başlar üzerinden GenD silinebilmektedir. Bu da bizlere bir başın ancak bir GenD'yi yönetebildiğini ve AAB üzerindeki GenD'nin askıya alınarak (Suspended Affixation) (Kabak, 2007; Kabak & Vogel, 2001; Broadwell, 2008) Gös'e devredildiğini göstermektedir. Yani çoğul biçim birimli genel adlar, Gös konumunu yitirdiğinde GenD ile çekimlenmek gibi bir zorunlulukları yoktur. Ancak (29a)'da AAB'den oluşmayan başla, (29b)'deki AAB birleşimi içerisindeki baş için aynı yaklaşım geçerli değildir. Çoğul biçim birimli bu adlar, genel ifade barındırmalarının yanı sıra başların tek Gös konumunu oluşturmaktadırlar. Asıl olarak bu adların GenD ile çekimlenmesi, çoğul biçim birimiyle ilgili değildir. Bu adlar, “ağaç” ve “su” gibi tek başlarına da genelleme içermektedir. Adların önünde Belirlilik veya Belirsizlik ifade eden sayı olduğunda GenD'ye rastlanır:

- (30) a. (herhangi) (bir) ağaç-Ø_{Say}-ın varlığı-1
any tree-NUM-GEN presence-3SG.POSS
'the presence of any tree'
- b. iki ağaç-Ø_{Say}-ın varlığı-1
two tree-NUM-GEN presence-3SG.POSS
'the presence of two trees'
- c. *iki ağaç-lar-ın varlığı-1
two tree-PL-GEN presence-3SG.POSS

Bilindiği üzere Türkçede sayının var olduğu yerlerde çoğul biçim birimi adın üzerine kodlanmamaktadır. Bu nedenle (30c) yanlıştır. (30a)'da ise (30b)'deki gibi sayı uyumunun boş olarak yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla (30a-b)'de sayı, Belirli veya Belirsiz de olsa boşken bile GenD'nin işaretlenmesini tetiklemektedir. Çoğul biçim birimi almış genel adlarda ise sayının ne olduğu belirtilmediği için çoğul biçim birim ad üzerinde yer almakta, sayı tarafından engellenmemektedir. (29) ve (30)'daki örnekler bize GenD'nin genel adlar üzerinde ortaya çıkmasının çoğul biçim birimiyle değil de sayı ile ilgili olduğunu kanıtlamaktadır. Çoğul, sayı tarafından engellense bile ad üzerindeki varlığı belirlidir. Her iki örnek türündeki tek fark, çoğulun açık veya kapalı olarak yer alıp almadığıdır.

Genel adlar, sayı tarafından baskılandığı için Belirlilik kazanmakta ve Gös konumunda bulunmaktadır. Bu noktada, sayı ve GenD ilişkisinin neden AAB'lerde aynı şekilde işlemediği düşünülebilir. Konuya bu noktadan bakıldığında Gös'ten sonra gelen sayının, birleşikteki çoğul biçim biriminden bağımsız olduğu gözlemlenmektedir: “derneğin iki folklor kıyafetleri sergisi”, “kulübün üç başkan adayları toplantısı”. Örneklerdeki bu sayılar AAB'nin öbek kurduğu “sergisi” ve “toplantısı” başlarını nitelemektedir. Çoğullu AAB'ler, birincil başlarla da bir AAB oluşturduğundan sayı hiçbirinin arasına girememektedir. AAB'de genel anlam ifade eden adların sayıdan bağımsız olmalarından dolayı Gen alamamaları, onların Gös konumunda olmadıklarının diğer bir göstergesidir.

TT üzerine tartıştığımız bu örneklerin ardından Giriş bölümü (1c)'deki örneği yeniden ele alalım:

- (31) (1c) “[424] (7)...At[a]ları vefatı boldı...”

(31)'de genel anlam ifade eden “*ataları*” adının “*vefâtı*” başına bağlanmak için GenD almasını tetikleyen bir durum yoktur. Öyleyse Harezmi döneminde genel adların önünde Belirsiz olarak yer alan sayı, GenD'nin işaretlenmesinde herhangi bir role sahip değildir. Sayı da bunu tetiklemezse GenD'nin böyle niceleyicilerle doğrudan bağının olmadığı akıllara gelmektedir. GenD, bu tür kullanımlarda da sözcük üzerinde zorunluluk teşkil etmemektedir. (31)'deki genel ad dışında çoğul bildiren öznelerin görüldüğü tümcelerde “*vefâtı*” başının “*vefâtları*” olarak çekimlendiğine dair bir kullanım mevcuttur:

(32) “[5] (1)

...*Hadîca hâatun razhâ-Ø*

Peyğāmbar-dın sekkiz oğlan

Hatice wife may Allah be pleased-NOM prophet-ABL eight son

tuğur-dı-Ø: tört-i erkek taqı tört-i qız er-di-Ø (2)

give birth-PST-3SG four-3SG.POSS boy and four-3SG.POSS girl be.COP-PST-3PL

Erkek-i 'Abdullāh taqı Qāsım er-di-Ø, taqı Tayyib taqı Zāhir.

male-3SG.POSS Abdullah and Kasım be.COP-PST-3PL and Tayyib and Zahir

Bu tört-i nāresīde erken vefāt-ları bol-dı-Ø...”

those four-3SG.POSS non-adolescent early death-3PL.POSS become-PST-3PL

‘...Hatice hatunun (razha) Peygamber’den sekiz oğlu oldu. Bunların dördü erkek dördü ise kızdı. Erkekler: Abdullah, Osman, Tayyib ve Zahir’di. Dördü de ergenliğe girmeden vefat etti...’

‘...Hatice wife (may Allah be pleased) had eight sons from the Prophet. Four of them were boys and four girls. The boys were Abdullah, Osman, Tayyib and Zahir. All four died before reaching puberty...’ (Eckmann, 1995)

(32)'de “*törtü*” sayısı; “Abdullah, Osman, Tayyib ve Zahir”e gönderimde bulunmaktadır. Bundan dolayı yüklem, “*vefâtları*” olarak karşımıza çıkmaktadır. Sayılar temel olarak Belirlilik içermektedirler. Bu nedenle TT’de GenD ile çekimlenip Gös konumunda yer alırlar (dördünün vefâtı). Ancak “*vefâtı bol-*” kullanımında parçacıkların ve çoğulların ardından sayıların da GenD’ye ihtiyaç duymadığı görülmektedir. Analizin başında, tümcenin önüne henüz “*bol-*” veya herhangi bir eylemin taşınmadığını söylemiştik. Belirleyici konumunu dolduran “*bolğan*” SİYT’sinin oluşmamasının yanı sıra özel adların içsel olarak Belirliliğe sahip olması⁷, yerine göre GenD’nin işaretlenmesini gerekli kılmayabilir. (32)'de, bu özel adları temsil eden sayı gibi dilsel öğeler de asıl olarak parçacılı temsil etmektedir. Kısaca tüm bu unsurların kendi içinde anlamsal olarak Belirlilik barındırması, bizlere GenD’nin ekten ziyade klitik olarak yorumlanabileceğini göstermektedir.

Diğer yandan TT’de gösterimsellerin de adlara Belirlilik kattığından söz etmeliyiz. Gösterimsellerin olduğu yerde adlar GenD ile işaretlenmektedir: “*o evin penceresi, bu gömleğin düğmesi, şu bahçe kapısının rengi*”. Örneklerde gösterimsellerin GenD’yi tetiklediği açıkça görülmekteyken Giriş bölümünde yer alan (3c)’deki örnekte çoğul adı baskılayan gösterimsel, GenD’nin yüklenmesi konusunda bir etkiye sahip değildir:

(33) (3c) “[131] (4)...*Ol kimerseler cümlesi* (5) şehirde *vefâtı boldılar*...”

(33)'te gösterimselin dışında başka bir konu daha dikkatimizi çekmektedir. O da “*cümlesi*” başının -sI Poss biçim birimini hangi işlevde kullandığıyla ilgilidir. “*Cümle*” sözcüğü tarihi Türkçede “*hep, tamamıyla, tamamen, bütün, herkes*” anlamında belirteç işlevinde de kullanılabilir. (34)'teki örnek bunu kanıtlamaktadır:

(34) “[12] (2)

...*Muhammed-Ø secde-ke bar-mışda* (3) üst-ü-nge

Muhammed-NOM prostration-DAT arrive-ADV on-3SG.POSS-DAT

⁷ Hatırlanacağı üzere “*Havvânunü vefâtı boldı*” örneğindeki GenD’nin adcl uyum tarafından atanabileceğini söylemiştik. Bu nedenle (32)'de verdiğimiz örnekte, özel adların içsel olarak Belirlilik barındırması için hiçbir zaman GenD ile işaretlenemeyeceği anlamı çıkarılmamalıdır. Ayrıca İtalyancada özel adlar da Belirleyiciyle işaretlenebilmektedir (Alexiadou vd., 2007; Giusti, 2002). Dolayısıyla örneklerin elde edildiği bu dönemlerde, dilin gelişim aşamasında, klitikten eke doğru bir geçiş yolu izlenmiş olması; anlamsal ve söz dizimsel işlemlerden kaynaklanan birtakım biçimlenme farklılıklarının doğmuş olması yüksek ihtimaldir.

bırağ-sa-Ø, ton-lar-ı cümle necis bol-sa-Ø tē-p
 leave-SBJV-3SG dress-PL-3SG.POSS all dirty become-SBJV-3SG say-ADV
fermanla-dı er-se-Ø, bir mel'ün-Ø ay-dı-Ø: Men bar-a-yın
 order-PST be.COP-CON-3SG a cursed-NOM say-PST-3SG 1SG arrive-OPT-1SG
tē-p. Munlar-Ø yığlış-ıp (4) baq-ıp tur-ur er-di-ler.
 say-EV.PST those-NOM weep together-ADV look-ADV stand-PROG be.COP-PST-3PL
Peyğāmbār-Ø 'as secde-ke bar-dı-Ø. Ol mel'ün-Ø tēwe-niñ
 prophet-NOM pbuh prostration-DAT arrive-PST-3SG that cursed-NOM camel-GEN
necāsatlıǵ būken-ler-i-n-i, baǵarsuq-lar-ı-n-ı, (5) cümle-si-n-i
 filthy intestine-PL-3SG.POSS-PRN'n'-ACC all-3SG.POSS-PRN'n'-ACC
Peyğāmbār 'as üze-si-ñge kemiş-ti-Ø. Ton-lar-ı-n-ı
 prophet pbuh on-3SG.POSS-DAT spill-PST-3SG dress-PL-3SG.POSS-PRN'n'-ACC
cümle necis qıl-dı er-se-Ø, Abū Cehl taqtı
 all dirty make-PST do.COP-CON-3SG Abu Jahl and
yārān-lar-ı-Ø cümle külüş-ti-ler..."
 companion-PL-3SG.POSS-NOM all laugh together-PST-3PL

'...Muhammed secdeye gittiğinde (Ebu Cehil, birisi bağırsakları Muhammed'in) üstüne bıraksın da giysilerinin hepsi kirlense diye buyruk verdi. (İçlerinden) lanetlenmiş biri "Ben gideyim." dedi. Bunlar (diğer kişiler) ağlaşarak bakıp duruyorlardı. Peygamber 'as secdeye vardı. O lanetlenmiş kişi, devenin pis olan bağırsaklarının hepsini Peygamber 'as'ın üzerine döktü. Kıyafetleri baştan aşağı kirlendi. Ebu Cehil ise dostlarıyla birlikte gülüştü...'

'...When Muhammad prostrate, (Abu Jahl) ordered (someone) to leave (intestines) on (Muhammed) so that all his clothes would become dirty, but one of them, who was cursed, said, "I will go." Those (the others) looked on, weeping together. The Prophet (pbuh) prostrated. That cursed person spilled all the camel's filthy intestines on the Prophet (pbuh). His clothes became dirty from head to toe. Abu Jahl laughed with his companions...'

(Eckmann, 1995)

(34)'te, "cümle" ve "cümles" olmak üzere iki kullanım görülmektedir. Bunlar, ad veya belirteç görevinde kullanılabilir. Ancak *-sI* biçim birimiyle çekimlenen her "cümle"nin, ad işlevinde kullanıldığı pek açık değildir. Öyleyse, GenD ile işaretlenmeyen "kimerseler" adı için özneyi temsil eden ve YalD'de çekimlenmiş bir unsur olması yönünde bir yaklaşımda bulunmak mümkündür. Çünkü (33)'te "cümle" sözcüğünün kullanıldığı yerlerde de *-sI* biçim biriminin sadece adı işaretlediğine dair net bir kanıt olmamakla birlikte belirteç görevinde de kullanıldığına dair çıkarım yapılabilir. *-sI*, baş olarak öbek kurabileceği bir birime bağlanmamaktadır. Ancak bunun aksine, (34)'te *-sI* ile çekimlenen "cümle", GenD'li yapıyla (tēweniñ) öbeğeşebilmektedir. Bu noktada konuya belirteçler bakımından yaklaşacak olursak *-sI* ile çekimlenmeyip belirteç olarak yorumladığımız sözcüklerin *-sI*'dan gerçekten yoksun olup olmadığı sorgulanmalıdır. Çünkü baş unsur olarak *-sI*, GenD'yi tetiklemek için ne kadar zayıf kalıyorsa yokluğunda da aynı düzeyde AÖ bağlamında sözcüklere etki eden bir güce sahip değildir. Dolayısıyla *-sI*'nın burada Durum atayan bir birim değil de belirtecin seçimlik bir üyesi olarak klitik görevini üstlenmesi, önerilerimiz arasındadır.

3.3 "vefātı" Başına GenD'siz Olarak Bağlanan Poss Başlı Öbekler

Giriş bölümü (3a-b)'de, Poss'la çekimlenmiş öbeklerin GenD olarak "vefātı" başına bağlanmadığını ifade etmiştik. (35a-b)'de bu örnekler tekrarlanmaktadır:

(35) (3a) a. "[255] (3)...Sufyān bin 'Uyaynanıñ atası vefātı boldı..."

(3b) b. "[107] (3)...cūftüm vefātı bolup turur..."

Bu örneklerde Poss'a kadar olan kısım bir tümceyi temsil etmektedir. Bu tümceler bitimlidir ve adilları düşürülmüş olan öznelere sahiptirler:

(36) a. (Ol,) *Sufyān bin 'Uyaynanuḡ atası* (turur).

b. (Ol,) (menim) *cüftüm* (turur).

“*Turur*” koşacının metin içerisinde birçok yerde adları yüklemleştirebilme işlevinde kullanılması, bizi (36a-b)’de KT olarak var olduğunu düşünmeye yönlendirmiştir. 3.1’de, “*vefāti*” başının koşaçla çekimlenerek yüklemleşemediğini vurguladığımızda başın bağlı olduğu GenD’li yapı da yüklem içerisine dâhil edilmekteydi. Ancak burada hâlihazırda “*vefāti*” başından önce bir tümce vardır ve bu tümce “*bolğan*” gibi henüz oluşumunu tamamlamamış boş bir SİYT’ye sahip değildir. Tümceler; aslında düşürülmüş adlarla oluşurken adılın ifade ettiği kişiye Belirlilik, biriciklik katmaktadır. Bu Belirliliği (37a-b)’deki gibi düşünebiliriz:

(37) a. *Sufyān bin 'Uyaynanuḡ atası* (~~*bol-ğan-ə*~~)

b. *cüftüm* (~~*bol-ğan-ə*~~)

(37)’de vurgulamak istediğimiz ana husus, “*turur*”lu tümcelerin “*bol-*” yardımcı eylemiyle adlı nitelmesiyle “*vefāti*” başına bağlanabileceğidir. Ancak adılın kendi alanı içinde öncülü olan bir ada bağlı olması, Bağlanma Teorisi’nde (Binding Theory) B İlkesini (Principal B) ihlal etmektedir. B İlkesine göre adıl, kendi alanı içinde bağımsızdır. Onu yöneten öncül bir unsur yoktur (Carnie, 2013; Adger, 2002). Metin içinde bu öncül unsur yani özel ad geçmemiş olsa bile adılın mutlaka gerçek bir ada bağlanacağı bilinmektedir. Ancak bu adılların SİYT konumunda gerçek bir ada gönderimde bulunması, (38a-b)’de olduğu gibi bozukluğa yol açtığı için de GenD adıl üzerinde yer alamamaktadır. “*Atası*” ve “*cüftüm*” gibi başlar ise “*bol-*” eylemi ile öbek oluşturduklarından GenD, adıl üzerinden bu başlara da taşınmamaktadır:

(38) a. * $[\text{öA } \emptyset \text{ t}_i]$ *Sufyān bin 'Uyaynanuḡ atası*-(**GEN t_n*) [$\text{SİYT bol-ğan a-nuḡt}_n \text{ t}_i$] *vefāti boldı*.

b. * $[\text{öA } \emptyset \text{ t}_k]$ *cüftüm*-(**GEN t_m*) [$\text{SİYT bol-ğan a-nuḡt}_m \text{ t}_k$] *vefāti bolup turur*.

3.4 Özel Adlarla Oluşturulan Ad-Ad Birleşikleri

Giriş bölümü (4a-b)’de verilen öbeklerde özel adlar, “*vefāti*” başının hemen bitişiğinde yer alarak yapı oluşturmaktadır. Analizimizin başında ele aldığımız konuyla ilgili her ne kadar söz dizimsel ve yapısal çıkarımlara dayalı önerilerde bulunsak da konuyu anlam bilimsel yönden de değerlendirmek gerekmektedir. Günümüzde olduğu gibi Harezmi Türkçesi döneminde de özel adlarla oluşan kimi öbeklerde kavramlaştırma yoluna gidilmiş olabilir. Konuya açıklık getirmek adına TT’den şu örnekler verilebilir: *Ajda bardaḡı*, *Hürrem yüzüḡü*, *Velioḡlu hayratı*. Bu tür örnekler; tanınmış birtakım kişiler, onların eserleri veya onlarla özdeşleşen eşyalarla oluşturulmuştur. Benzer ifadelerin, yanına eylem aldığı durumlar ise şöyle örneklendirilebilir: *Fransız ihtilali oldu*. (4a-b)’deki alıntılarda adı geçen kişiler, o dönemde tanınmış, saygın ve oldukça önemli dini şahsiyetlerdir. Harezmi döneminde yaşayan insanların zihin sözlükçelerinde böyle kullanımların olması, özel şahsiyetler adına “*vefat*” olayını özgünleştirdiklerine, kayda değer ve not düşülmesi gereken bir olay olarak algıladıklarına işaret ediyor olabilir. Giriş bölümü (1a)’da GenD almayan özel adla (4a-b)’de GenD almayan adların bu nedenlerle birbirlerinden farklılaşmaları mümkün görünmektedir. Kanaatimizce “*vefāti*” başıyla yan yana kullanılan özel adların kavram oluşturma ihtimali, diğerlerine göre daha yüksektir.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada temel olarak “*vefāti bol-*” EÖ’sündeki Poss işaretli adın, GenD’li veya GenD’siz olan adlarla öbek kurmasını tetikleyen etkenler üzerinde durulmuştur. Tartışmalarımızdan çıkarılan sonuç ve öneriler, maddeler hâlinde şöyle özetlenebilir:

i) “*vefāti*” başı, TT’de olduğu gibi koşaçla yüklemleşmemektedir. TT’de GenD ile öbeksiz Poss’lu başlar, koşaçla yüklemleşebilmek için tümce başında SİYT’li bir tümce barındırmaktadır. SİYT, burada AÖ’yü konuşturarak tümceye Belirlilik katmaktadır. AÖ hakkında tümce başında bilgi vermektedir. Ancak Harezmi Türkçesinden ele aldığımız örneklerde böyle bir SİYT’nin henüz gelişmediği görülmektedir. Dolayısıyla koşaçla yüklemleşemeyen “*vefāti*” başı, “*bol-*” eylemiyle bu işlevini yerine getirmiş olabilir. Bunun sonucunda da GenD’li adlar, “*vefāti*” ile öbeksiz “*bol-*” eylemini yalnız bırakmış ve onun asıl eylem olarak kullanılmasına neden olmuştur. GenD’siz öbeklerde ise öznelerin YaID işlevini korumasından söz edilebilir. Kanaatimizce bu tür tümcelerde özne, “*bol-*” eylemi tarafından yönetilmektedir. 2. bölüm (10b)’de verdiğimiz örnek, TT için her ne kadar yanlış olsa da Harezmi Türkçesinde bu yapıların SİYT formunun gelişmemesinden dolayı kullanıldığı düşünülmektedir. Harezmi

Türkçesinde kabul gören “*GenD’siz özne + vefâti bol-*” yapısının zaman içinde SİYT’nin gelişmesiyle TT’ye gelindiğinde (10b)’deki gibi yerini bozuk formlara bırakmış olması yaklaşımlarımız arasındadır.

ii) 2. bölüm (13a)’da zarf-fiille oluşan YT’lerde de “*vefâti*” adı üzerindeki Poss’un korunduğu görülmektedir. Poss’un burada zarf-fiil üzerinde olmayışı, 1. bölümde çeşitli Türk dillerinden verilen YT uyumuna ilişkin örneklerin ardından farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Hafif eylemle oluşan adlar, eyleme zarf-fiil eklendiğinde Poss’u devretmemektedir. Zarf-fiiller Poss uyumu olmadan kullanılmaktadır.

iii) YT’li ve KT’li tümceleri incelememizin sebebi, aynı yapıların bu tümcelerde nasıl davrandığını gözlemlemektir. YT’lerin de burada ana tümceler gibi davranması, yine tümce başında KÖ oluşturan SİYT’nin yokluğundan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ortaya çıkan durum, yalnızca ana tümceyle sınırlandırılmamalıdır. İlgeç ve eylemler, Harezmi Türkçesinde de adlara Durum atamaktadır. Ancak KT’lerde adlar üzerinde Poss’lar her zaman GenD atayamamaktadır.

iv) Harezmi Türkçesinin parçacılı yapılarında adlar, devam eden tümcelerde yer almamaktadır. Bu durum YalD’nin, ÇıkD ve GenD’den daha güçlü Belirleyici işlevinde olduğunu göstermektedir. TT’de ise bir sonraki tümcelerde ÇıkD ve GenD kullanılabildiği için YalD’nin çok güçlü bir işlevi yoktur. Esasen, tarihi metinlerde parçacılar, soyut bir küme olsun veya olmasın belirli bir kümenin varlığını zihinde kodlamaktadır. Ancak Belirleyiciyi biçim bilimsel düzeyde kodlama konusuna gelindiğinde Harezmi Türkçesinin bunu tam olarak yerine getiremediği anlaşılmaktadır. TT’deki parçacılı adlarda ise bu, düzenli olarak işlemektedir. Bu nedenle Harezmi Türkçesinde “*vefâti bol-*” öbeğinin öznesini oluşturan parçacıl, YalD’de çekimlenmektedir.

v) Günümüz Türkçesinde genel adlar, Gös konumunda sayı tarafından baskılanmaktadır. GenD almaları da bundan kaynaklanmaktadır. Çoğul biçim biriminin GenD konusunda bir etkisi yoktur. Harezmi Türkçesinde ise sayının GenD’yi tetikleme söz konusu değildir. (32)’deki örnekte, özel adlara gönderimde bulunan sayının (*törtü*) üzerinde de GenD’nin görülmemesi, onun parçacılarda ve sayılarda klitik olabileceği yorumunu akıllara getirmektedir.

vi) (33)’te “*cümlesî*” başının Poss almasından dolayı GenD’yi tetikleme gerektiği düşünülebilir. Ancak devamında verdiğimiz örneklerde “*cümle*” ve “*cümlesî*” türünden kullanımların, hem belirteç hem de ad görevinde olduğu görülmektedir. (33)’te belirteç olabileceğini düşündüğümüz “*cümlesî*” için, “*kimersele*”in de GenD yüklenmesini tetikleyecek bir unsur yoktur. Aynı zamanda burada, “*ol*” gösterimseli de GenD’yi etkilememektedir. Bu da biçim bilimsel olarak GenD’nin zayıf olduğunu ifade etmektedir.

vii) Poss’lu öbeklerin “*vefâti*” başına GenD’siz bağlandığını gördüğümüz (35a-b)’de, koşaçlı tümcelerin KT olarak varlığından söz edilmişti. Koşaçlı tümceler bir üst tümceye bağlanırken tümce başındaki düşmüş adılın “*bol-*” tarafından kapalı olarak nitelenmesi, B ilkesi ihlaline neden olmaktadır. Bundan dolayı adıl, ne üzerine GenD alabilmekte ne de Poss’lu başlara GenD’yi devredebilmektedir. Bu öbeklerin “*vefâti*” başına GenD’siz bağlanmasının arka planındaki neden, tarafımızca bu şekilde değerlendirilmektedir.

viii) Özel adların AAB etrafında kavram oluşturmak için bir araya gelmesi, Harezmi Türkçesi döneminde de mümkün görünmektedir. Bu sayede, önemli görülen kişilerin ölümleri hafızalara kazınmış; AAB’ler kavramlaştırılmıştır.

Türkçe Kısaltmalar

AT	ana tümce
BK-D	Bilge Kağan - Doğu
BÖ	belirteç öbeği
EÖ	eylem öbeği
EyÖ	eylemcil özne
KT-D	Kül Tigin - Doğu
KTÖ	küçük tümce öbeği
ÖA	özel ad

ParÖ	parçacıl öbeği
ZÖ	zaman öbeği

İngilizce Kısaltmalar

ABL	ablative
ACC	accusative
ADV	adverb(ial)
ATTR	attributive
CAUS	causative
COMPP/CP	complement phrase
CON	conditional
COP	copula
DAT	dative
EV	evidential
FN/fn	factive nominalizer
IMP	imperative
LOC	locative
NEG	negation, negative
NUM	numeral
OPT	optative
PERF	perfect
PL	plural
PRN'n'	pronominal 'n'
PROG	progressive
PRS	present
PST	past
PTPL/PTCP/P	participle
Q	question particle/marker
SBJV	subjunctive
SG/s	singular
sP	singular possessive
SUB	subjective
TP	tense phrase

Kaynakça

- Abik, A. D. (2005). Türkçede “Vefât” Kelimesi ve Yardımcı Eylemleri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 13-28.
- Abney, S. P. (1983). *The English Noun Phrase in Its Sentential Aspect*. [Unpublished Doctoral Dissertation]. Indiana University, USA.
- Adger, D. (2002). *Core Syntax: A Minimalist Approach*. Oxford University Press.
- Ağca, F. (2007). Manihesit ve Budist Türkçe Metinlerde Eylem + -mA + İyEk “bol-” Yapısı Üzerine. *Türkbilgi*, (14), 3-21.
- Akman Acungil, F. (2015). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerinde eylem + -mA+ “bol-” / “bol-” +eylem + -mA Yapısı ve Kiplik Anlamları. *Gazi Türkiyat*, (17), 121-134.
- Alexiadou, A., Haegeman, L. & Stavrou, M. (2007). *Noun Phrase in the Generative Perspective*. Mouton de Gruyter.
- Ata, A. (2019). *Kıssaü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) - I Giriş-Metin-Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferâdis - Uşmağlarınġ Açık Yolu - Cennetlerin Açık Yolu/III Dizin-Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aygen, N. G. (2002). *Finiteness, Case and Clausal Architecture*. [Unpublished Doctoral Dissertation]. Harvard University, USA. Access Link: https://www.academia.edu/39775646/Aygen_Harvard_Dissertation
- Baker, M. C. & Vinokurova, N. (2010). Two Modalies of Case Assignment: Case in Sakha. *Natural Language & Linguist Theory*, 28, 593-642.
- Baydar, T. (2013). İsim + Yardımcı Eylem Şeklinde Oluşan Birleşik Eylemler Üzerine. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED], (49), 55-66.
- Broadwell, G. A. (2008). Turkish Suspended Affixation Is Lexical Sharing. M. Butt & T. H. King (Eds.), *Proceedings Of LFG08*, (pp. 198-213). CSLI Publications.
- Campe, P. (2013). Word order restrictions in adnominal constructions. The case of the German pre-versus postnominal genitive. In A. Carlier & J.C. Verstraete (Eds.), *The Genitive* (pp. 255-298). John Benjamins Publishing Company.
- Carlier, A., Goyens, M. & Lamiroy, B. (2013). De: A genitive marker in French? Its grammaticalization path from Latin to French. In A. Carlier & J.C. Verstraete (Eds.), *The Genitive* (pp. 141-216). John Benjamins Publishing Company.
- Carlier, A. & Verstraete, J.C. (2013). Genitive case and genitive constructions: An introduction. In A. Carlier & J.C. Verstraete (Eds.), *The Genitive* (pp. 1-16). John Benjamins Publishing Company.
- Carnie, A. (2013). *Syntax A Generative Introduction*. Wiley-Blackwell.
- Coene, M. & D'hulst, Y. (2003). Introduction: The Syntax and Semantics of Noun Phrases. In M. Coene & Y. D'hulst (Eds.), *From NP to DP: Volume 1: The Syntax and Semantics of Noun Phrases* (pp. 1-33). John Benjamins Publishing Company.
- Contreras, H. (1995). Small Clauses and Complex Predicates. In A. Cardinaletti & M. T. Guasti (Eds.), *Syntax and Semantics, Small Clauses* (pp. 135-152). Academic Press.
- Eckmann, J. (1995). *Nehcü'l-Ferâdis - Uşmağlarınġ Açık Yolu- Cennetlerin Açık Yolu*. Yayına Hazırlayanlar: S. Tezcan & H. Zülfikar. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (1996). *Neseb-nâme Tercümesi*. Yesevi Yayıncılık.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. (3rd ed). Brill.
- Erk Emeksiz, Z. (2003). *Özgüllük ve Belirlilik* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Giusti, G. (2002). The Functional Structure of Noun Phrases: A Bare Phrase Structure Approach. In G. Cinque (Eds.), *Functional Structure in DP and IP: The Cartography of Syntactic Structures* (pp. 54-90). Oxford University Press.
- Göksel, A. & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. Routledge.
- Guéron, J. & Hoekstra, T. (1995). The Temporal Interpretation of Predication. In A. Cardinaletti & M. T. Guasti (Eds.), *Syntax and Semantics, Small Clauses* (pp. 77-107). Academic Press.

- Kabak, B. (2007). Turkish Suspended Affixation. *Linguistics*, 45(2), 311-347.
- Kabak, B. & Vogel, I. (2001). The Phonological Word And Stress Assignment in Turkish. *Phonology*, 18(3), 315-360.
- Karabeyoğlu, A. R. (2007). Orhon Yazıtları'nda "bol-" ve Er- Eylemleri Üzerine. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (22), 87-100.
- Kaşgarlı, R. A. (2015). "bol-" Eyleminin Yeni Uygurcadaki İşlevi Üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 51(51), 95-135.
- Kornfilt, J. & Whitman, J. (2012). Genitive Subjects in TP Nominalizations. In I. Gianina (Eds.), *Proceedings of JeNom 4* (pp. 1-34). Working Papers of the SFB.
- Kornfilt, J. & von Heusinger, K. (2009). Specificity and Partitivity in Some Altaic Languages. In R. Vermeulen & R. Shibagaki (Eds.), *Proceedings of WAFL 5* (pp. 19-40). Cambridge, MA: MITWPL 58.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish Descriptive Grammars*. Routledge.
- Kornfilt, J. (1996). Naked Partitive Phrases in Turkish. In J. Hoeksema (Eds.), *Partitives: Studies on the Syntax and Semantics of Partitive and Related Constructions* (pp. 107-142). Mouton de Gruyter.
- Kunduracı, A. (2015). Türkçede Aitlik Ulamı ve Biçimsel İfadesi. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 1, 43-62.
- Kunduracı, A. (2013). *Turkish Noun-Noun Compounds: A Process-Based Paradigmatic Account*. [Unpublished Doctoral Dissertation]. University of Calgary.
- Kunduracı, G. (2011). *Eski Türkçede "bol-" Eylemi Üzerine Bir Araştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Löbel, E. (1993). On the Parametrization of Lexical Properties. In G. Fanselow (Eds.), *The Parametrization of Universal Grammar, Linguistik Aktuell* (pp. 183-199). John Benjamins Publishing Company.
- Lyons, C. (1999). *Definiteness*. Cambridge University Press.
- Miyagawa, S. (2008). Genitive Subjects in Altaic. *Proceedings of the Workshop on Altaic Formal Linguistics, MIT Working Papers in Linguistics*, 4, 1-18.
- Moro, A. (1995). Small Clauses With Predicative Nominals. In A. Cardinaletti & M. T. Guasti (Eds.), *Syntax and Semantics, Small Clauses* (pp. 109-132). Academic Press.
- Norde, M. (2013). Tracing the origins of the Swedish group genitive. In A. Carlier & J.C. Verstraete (Eds.), *The Genitive* (pp. 299-332). John Benjamins Publishing Company.
- Öner, M. (2006). Türkçede İsimden Eylem Yapımı Üzerine Notlar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 60-76.
- Özalan, U. (2014). Türk Dilinin Çağdaş Dialektlerinde Cevherî Ek Eylem Olarak +(B)O(L)-. *TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 6-31.
- Öztürk, E. & Erguvanlı Taylan, E. (2016). Possessive Constructions in Turkish. *Lingua*, 182, 88-108.
- Pereltsvaig, A. & Lyutikova, E. (2014). Possessives within and beyond NP: Two ezafe-constructions in Tatar. In A. Bondaruk, G. Dalmi & A. Grosu (Eds.), *Advances in the Syntax of DPs. Structure, agreement, and case* (pp. 193-219). John Benjamins Publishing Company.
- Rapoport, T. R. (1995). Specificity, Objects, and Nominal Small Clauses. In A. Cardinaletti & M. T. Guasti (Eds.), *Syntax and Semantics, Small Clauses* (pp. 153-177). Academic Press.
- Raposo, E. & Uriagereka, J. (1995). Two Types of Small Clauses (Toward a Syntax of Theme/Rheme Relations). In A. Cardinaletti & M. T. Guasti (Eds.), *Syntax and Semantics, Small Clauses* (pp. 179-206). Academic Press.
- Rothstein, S. (1995). Small Clause and Copular Constructions. In A. Cardinaletti & M. T. Guasti (Eds.), *Syntax and Semantics, Small Clauses* (pp. 27-48). Academic Press.
- Sportiche, D. (1995). French Predicate Clitics and Clause Structure. In A. Cardinaletti & M. T. Guasti (Eds.), *Syntax and Semantics, Small Clauses* (pp. 287-324). Academic Press.
- Starke, M. (1995). On the Format for Small Clauses. In A. Cardinaletti, M. T. Guasti (Eds.), *Syntax and Semantics, Small Clauses* (pp. 237-269). Academic Press.

- Stowell, T. (1995). Remarks on Clause Structure. In. A. Cardinaletti & M. T. Guasti (Eds.), *Syntax and Semantics, Small Clauses* (pp. 271-286). Academic Press.
- Şahin, H. (2018). Türk Dili Sözlüklerinde Madde Başı Olarak “bol-”/“Ol-” ve “Er-/İ-” Eylemleri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 2(1), 156-162.
- Şen, S. (2021). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. Kesit Yayınları.
- Taraldsen, K. T. (1995). Participle-based Small Clause Complements of fâ ‘get’ in Norwegian. In. A. Cardinaletti & M. T. Guasti (Eds.), *Syntax and Semantics, Small Clauses* (pp. 207-233). Academic Press.
- Tekin, T. (1988). *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarca*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- The Leipzig Glossing Rules (2015, May 31) The Leipzig Glossing Rules: Conventions for Interlinear Morpheme-by-Morpheme Glosses. *Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology Department of Linguistics*.
- <https://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>
- Tura, S. S. (1986). Definiteness and Referentiality: Nonverbal Sentences. In D. I. Slobin & K. Zimmer (Eds.), *Studies in Turkish Linguistics* (pp. 165-194). John Benjamins Publishing Company.
- Türker, L. (2019). *Noun Phrases in Article-less Languages: Uzbek and Beyond*. John Benjamins Publishing Company.
- Van Peteghem, M. & Paykin, K. (2013). The Russian genitive within the NP and the VP. In A. Carlier & J.C. Verstraete (Eds.), *The Genitive* (pp. 55-104). John Benjamins Publishing Company.
- von Heusinger, K. & Kornfilt, J. (2021). Turkish Partitive Constructions and (Non-)exhaustivity. In. G. Giusti & P. Sleeman (Eds.), *Partitive Determiners, Partitive Pronouns and Partitive Case* (pp. 263-294). de Gruyter.
- von Heusinger, K. & Kornfilt, J. (2017). Partitivity and Case Marking in Turkish and Related Languages. *Glossa: A Journal of General Linguistics*, 2(1), 1-40.

Extended Abstract

Genitive Case (GenC) is included in the category of noun inflection within the category of inflection and its main function is to be on the noun phrase that indicates the owner of the element expressed by another phrase. When we look at the studies conducted in the field, GenC has a certain prototype, but it is observed that it exhibits different appearances from this prototype at some points. The elements affecting this situation are semantic processes. In addition to marking the possessor of noun phrases, GenC is also used in the function of marking the subject of some non-finite sentences. GenC is of noun origin. Therefore, since Old Turkish, it can also be formed as a pronoun: “*māniḡ balīkīmtakī bodun bukun*”. In addition to marking the subjects of subordinate clauses, there are also places where they are used as predicates: “*māniḡ ... kazgancīm siziḡ ārmāz mū?*”.

This study mainly focuses on the factors that trigger the noun that signed with Possessive (Poss) in the Verb Phrase (VP) “*vefāti bol-*” to form phrases with nouns with or without GenC. The noun “*vefāti*” in the phrase “*vefāti bol-*”, which is frequently encountered in Khorezm and Chagatay Turkish, is not connected to the GenC morpheme in sentences such as “*Fāṭīma razhā Peyḡāmbēr ‘as’dın altı ay soḡ vefāti boldī*” although it contains a Poss. On the contrary, it is possible to see the GenC in the example “*Ḥavvānuḡ vefāti boldī*”. In addition, it was observed that the phrase “*vefāti bol-*” cannot be predicated by taking the copula “*turur*” (**Ḥavvānuḡ vefāti turur*) except for the verb “*bol-*”. Following these determinations that form the basis of the research questions, some results were obtained. Our findings are as follows:

The head “*vefāti*” cannot be predicated with a copula as in Türkiye Turkish (TT). In TT, the heads with Poss that phrase with GenC contain a sentence with Relative Clause (RC) at the beginning of the sentence in order to be predicated with a copula. RC adds Definiteness to the sentence by making Noun Phrase (NP) the Topic here. It provides information about NP at the beginning of the sentence. However, in the examples we have examined from Khorezm Turkish, it is seen that such a RC has not yet developed. Therefore, the head “*vefāti*” that cannot be predicated with a copula may have fulfilled this function with the verb “*bol-*”. As a result, the nouns with GenC phrased with “*vefāti*”, leaving the verb “*bol-*” alone and causing it to be used as the main verb. In the phrases without GenC, it can be said that the subjects

preserve their Nominative Case (NOMC) function. In our opinion, the subject in such sentences is governed by the verb “*bol-*”. Although the example we gave in section 2 (10b) is wrong for TT, it is thought that these structures were used in Khorezm Turkish because the RC form did not develop. Our approach is that the structure “*non-GenC + vefāti bol-*”, which was accepted in Khorezm Turkish, was replaced by corrupted forms as in (10b) in TT with the development of RC over time.

In the 2th section (13a), it is seen that the Poss on the noun “*vefāti*” is preserved in the non-finites formed with gerundiums. The fact that Poss is not on the gerundiums here provides a different perspective after the examples of non-finite harmony given from various Turkish languages in the 1st section. Nouns formed with light verbs do not transfer Poss when an gerundium is added to the verb. Gerundiums are used without Poss harmony.

In the partitive structures of Khorezm Turkish, nouns are not included in the following sentences. This situation shows that NC has a stronger Determiner function than Ablative (ABL) and GenC. In TT, since ABL and GenC can be used in the following sentences, NC does not have a very strong function. Essentially, in historical texts, partitives mentally encode the existence of a certain set, whether it is an abstract set or not. However, when it comes to coding the Determiner at the morphological level, it is understood that Khorezm Turkish cannot do this completely. In addition to this, this works regularly in the

partitive nouns in TT. For this reason, the partitive that forms the subject of the phrase “*vefāti bol-*” in Khorezm Turkish is inflected in NC.

In (35a-b), where we see that the phrases with Poss are connected to the beginning of “*vefāti*” without GenC, the existence of the copula sentences as Small Clause (SC) was mentioned. When the copula sentences are connected to a higher sentence, the covert modification of the elided pronoun at the beginning of the sentence by “*bol-*” causes a violation of Principle B. Therefore, the pronoun can neither take GenC nor transfer GenC to the head with Poss. The reason behind the connection of these phrases to the head “*vefāti*” without GenC is evaluated in this way by us.

Finally, while particles, demonstratives and numbers have great influence to be marked nouns with GenC, the fact that GenC does not exist at the morphological level in Khorezm Turkish has paved the way for us to think of the GenC as clitic.

10.33537/sobild.2025.16.1.7

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 30.07.2024
Kabul edildiği tarih: 03.12.2024

Article Info

Date submitted: 30.07.2024
Date accepted: 03.12.2024

IS EXTERNAL DEBT A DETERMINANT OF PRIVATE INVESTMENT? EVIDENCE FROM SOUTH AFRICA.

DiŞ BORÇ ÖZEL YATIRIMIN BELİRLEYİCİSİ MİDİR? GÜNEY AFRİKA'DAN KANIT.

Brian MUYAMBİRİ

Dr., Senior Lecturer, Department of Business Studies,
School of Business and Management Studies,
Botswana Open University, brianmuy@gmail.com

John-Baptiste MABEJANE

Dr., Lecturer, Department of Finance & Investment Management,
College of Business and Economics,
University of Johannesburg,

Anahtar sözcükler

Dış Borç, Yatırım, Ekonomik
Büyüme, Güney Afrika

JEL Kodu: F34, O40

Keywords

External Debt, Investment,
Economic Growth, South Africa

JEL Codes: F34, O40

Öz

Bu makale, borç ve yatırım arasında teorik olarak çıkarılan ilişkiyi ampirik olarak doğrulamak amacıyla, finansal gelişme, ticaret, tasarruflar ve ekonomik büyümeyi aralıklı faktörler olarak dikkate alarak Güney Afrika'da 1976'dan 2021'e kadar dış borç ve yatırım arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Makalede analiz için otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) sınır testi stratejisi kullanılmaktadır. Çalışma bulguları, hem kısa vadede hem de uzun vadede dış borcun Güney Afrika'daki özel yatırımlar üzerinde zararlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ek bulgular, ekonomik büyüme, finansal gelişme ve gayri safi yurt içi tasarruf gibi faktörlerin Güney Afrika'daki özel yatırım seviyelerindeki dalgalanmaları açıklamada önemli bir rol oynamadığını gösteriyor. Bu durum, bu değişkenlerin hem kısa hem de uzun vadede özel yatırıma teşvik etmek için politika araçları olarak etkili bir şekilde kullanılamayacağını göstermektedir. Ayrıca analiz, ticari açıklık ile özel yatırım arasında olumlu bir korelasyon olduğunu öne sürüyor. Politika ve strateji açısından bakıldığında, ticari açıklığı teşvik eden politikalar uygulanırken dış borcun azaltılmasına odaklanılmalıdır.

Abstract

This article examines the relationship between external debt and investment in South Africa from 1976 to 2021, considering financial development, trade, savings, and economic growth as intermittent factors, in order to empirically verify the theoretically deduced relationship between debt and investment. The paper utilizes an autoregressive distributed lag (ARDL) bounds testing strategy for analysis. The study findings indicate that, in both the short term and the long run, external debt has a detrimental impact on private investment in South Africa. Additional findings indicate that factors such as economic growth, financial development, and gross domestic saving do not play a significant role in explaining fluctuations in private investment levels in South Africa. This suggests that these variables cannot be effectively utilized as policy tools to stimulate private investment, both in the short and long run. Additionally, the analysis suggests that there is a favorable correlation between trade openness and private investment. From a policy and strategy standpoint, the focus should be on reducing external debt while implementing policies that encourage trade openness.

1. Introduction

Economic growth remains a critical macroeconomic objective for all countries, irrespective of the economic development status. The fundamental Keynesian expenditure-output model and all its derivatives that followed in response to changing economic theories and developments indicate the interaction of different factors in determining economic growth or output. Gross domestic savings, trade, gross capital formation (private investment) and consumption are identified as the traditional factors determining economic growth (Keynes, 1936). Macroeconomic policy formulation, adoption and implementation should be preceded by an analysis examining the determination of these factors whose interaction determines economic growth. Misunderstanding the determination of these variables may result in fragile and unsustainable economic growth or even result in total policy failure.

Romer (1990) posits that private investment in physical and human capital is a significant factor determining economic growth and further asserts that increased capital stock enhances productivity and efficiency in the country. Without undermining the other factors determining economic growth, this study focuses on investigating the determination of private investment and intends to perform this analysis for the South African economy. As with economic growth, private investment is also determined through a complex process. Several economic theories offer insights into understanding how private investment is determined. Nevertheless, these ideas do not contradict each other, because the significance of the factors that influence private investment might fluctuate in various economic situations. Other factors, such as financial development, trade, external debt, and private savings, determine private investment. These factors must be considered when formulating policies. King and Levine (1993) assert that a well-functioning financial system supports economic growth by facilitating investment and capital allocation. Financial Constraint Theory posits that financial factors, such as credit availability, can significantly determine private investment (Fazzari, Hubbard & Petersen, 1988).

Financial intermediaries are crucial in channelling funds from savers to investors and facilitating private investment (Adrian & Ashcraft, 2016). In addition, the institutional theory highlights the significance of institutions in influencing financial development and private investment (Ruiz, 2018). This assertion suggests that financial development is critical in determining private investment. Flassbeck (2012) asserts that general economic savings determine private investment. Other studies, such as Batu (2016), suggest that trade liberalization determines the level of private investment in the economy. Another factor that is found to be vital in

determining private investment is external debt. The relationship between external debt and private investment relatively attracts most policy concerns, such as debt overhang and the effect of private investment crowding out (Tuffour, 2012). The debt overhang theory argues that excessive external debt can hinder economic growth as resources are diverted to debt servicing, limiting investment (Kharusi & Ada, 2018).

No study explicitly examines the relationship between external debt and private investment in South Africa. Previous research, such as Senadza, Fiagbe and Quartey (2017), have explored the impact of external debt on economic growth in sub-Saharan nations, which is similar in scope to the current study. The paucity of research on the subject matter is also apparent in other geographical contexts. The majority of the research has focused on examining the impact of external debt on economic growth. Acquah and Ibrahim (2020) investigated the correlation between foreign direct investment, economic growth, and financial sector development in Africa. While their study also explores financial development, it does not address private investment and external debt, which are the specific focus of the current study.

Researchers and policymakers consider combining these theories to understand and promote private investment in an economy. Understanding how investment is determined is critical in policy formulation and application. Governments play a pivotal role in shaping the relationship between external debt and private investment through policy decisions. Prudent debt management strategies, transparent fiscal policies, and efforts to attract foreign investment can positively influence this relationship. Governments must adopt prudent fiscal policies, prioritize debt sustainability, and create an investor-friendly climate to foster private sector growth. By understanding and addressing the dynamics between external debt and private investment, countries can pave the way for sustainable economic development.

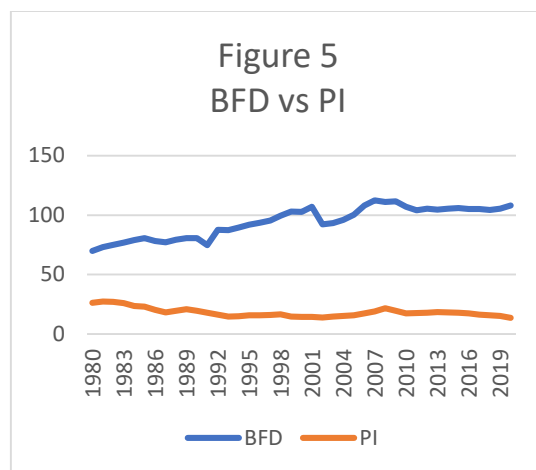
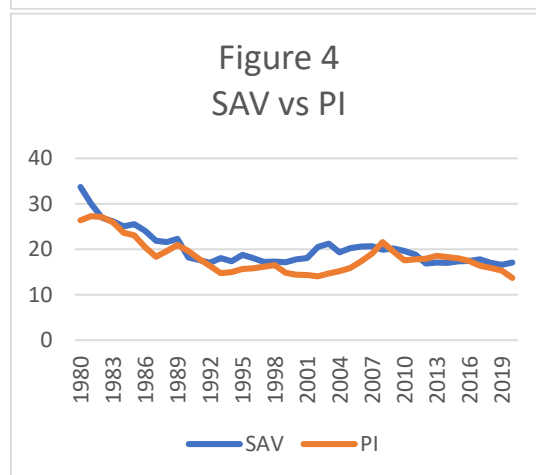
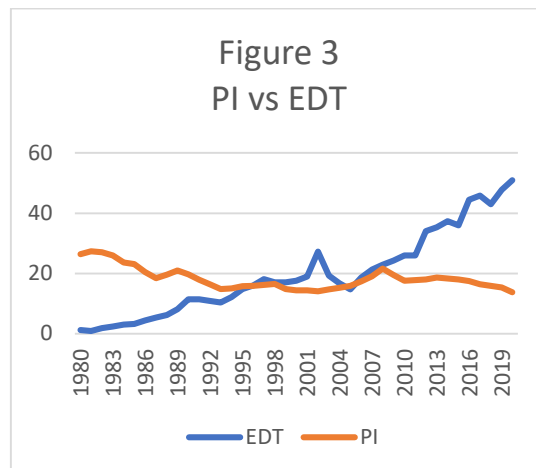
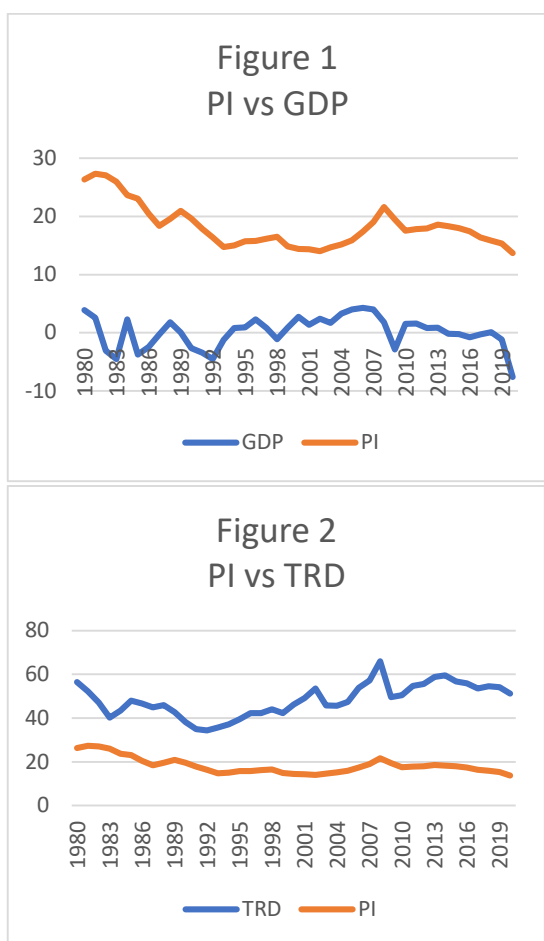
The rest of this study is structured as follows: The section following this section presents literature, which will be immediately followed by the methodology, the results and finally, conclusions and recommendations.

2. Overview of the Economy and Private Investment in South Africa

During the apartheid era (1944-1994), South Africa faced international sanctions and isolation due to the discriminatory ruling policies it adopted. This affected its activity level in all forms of international markets (Freund & Padayachee, 2021). Despite these challenges, the country still accumulated external debt, often at higher interest rates, to finance its development projects and sustain private investment and economic growth. Following the termination of apartheid and the formation

of a democratic administration in 1994, South Africa was reintegrated into the worldwide economy. It was at this point that the country engaged in debt restructuring. South Africa's external debt levels have fluctuated over the years, influenced by commodity prices, exchange rates, and global economic conditions. Like many developing countries, South Africa faces the challenge of balancing the need for external financing with the sustainability of its debt level. The country has a well-diversified economy, and trade is crucial to economic growth. It is a WTO member and has trade agreements with several African countries and the Southern African region. (International Trade Center, 2024, <https://www.intracen.org/>).

Trend of Economic Variables in South Africa

Source: Own computations from World Bank WDI data (2024) NB: PI-Private Investment, GDP-Gross Domestic Product, TRD – Trade, EDT-External Debt, SAV-Savings, BFD – Bank-based Financial Development.

Figures 1-5 above indicate that private investment (PI) has declined since 1980. Figure 1 shows that GDP has been almost constant, with slight inclines and declines throughout the entire period of observation. Figure 2 indicates that trade followed a constant growth pattern but experienced a surge around 1992 that persisted until

2007, then experienced a sharp decline. Figure 3 indicates that external debt has been on a surge from the study's inception point to the end of the observation period. Figure 4 shows that domestic private savings has been declining throughout the entire period of the study. Figure 5 shows that the level of financial development has been increasing since 1980 but has remained almost stable for the last five years of the study. Figures 1, 2 and 4 indicate a slide synchronized movement between economic growth, trade openness, gross domestic savings, and private investment. Figures 3 and 5 show an unsynchronized movement between external debt, financial development and private investment respectively.

3. Literature review

As already indicated, more research needs to be done to examine the factors that determine private investment in South Africa. There is evidence that this topic has been researched in other settings. Paramount and topical is the relationship between external debt and private investment. Reinhart and Rogoff (2010) highlight the negative correlation between high external debt levels and economic growth. These findings suggest that as external debt rises, private investment may be constrained by the burden of servicing debt, reducing the capital available for private enterprises. Scholars like Easterly and Kraay (2000) emphasize that high levels of external debt may deter foreign investors, impacting the overall investment climate. Akomolafe, Bosede, Emmanuel and Mark. (2015) using time series data from 1980-2010 indicate that domestic debt crowds out domestic investment in both the short and long run. However, the result indicates that external debt crowds domestic investment in the long run. The result suggests that the government should make efforts to decrease its debt burden by enhancing its sources of income through economic diversification. Additionally, any future borrowing should be used wisely and for its intended purpose.

Tuffour (2012) used data from 1970- 2009 to examine external debt's effect on Ghana's private investment. With the aid of Least Square estimation techniques and multiple regression analysis, the study uncovered that debt overhang existed in the country and that external debt was crowding out private investment. The study further suggests that colossal debt and debt service raised future tax expectations and discouraged the private sector from undertaking investment projects. While the accelerator effect was present, the cost of investment goods negatively influenced private investment demand. Additional research has demonstrated a detrimental correlation. between external debt and private investment are Turan and Yanıkkaya (2021), using data from developing countries, and Olaoye (2019), using data from Nigeria and a combination of

Granger causality, Johansen cointegration and Error correction mechanism.

Financial development also plays a crucial role in facilitating private investment by providing a well-functioning financial system that efficiently allocates resources from the deficit to surplus units in the economy. Ekpo (2016) conducted a study to examine the determinants of private investment in Nigeria. Among others, the study identifies the proper mobilization of investible funds in the economy by the banking sector in the country as one of the critical determinants of private investment in the country. Misati and Nyamongo (2011) also conducted a study investigating the effect of financial development using data from Sub-Saharan countries. The study found that the credit to the private sector and the turnover ratio significantly affect private investment in the country. The study additionally discovers that the informal financial sector has a favorable impact on private investment. It further suggests that institutional determinants are significant in influencing the quantity of private investment in Africa.

Financial development and gross domestic savings are two variables that are closely linked to each other. Savings rides on the platform facilitated by financial development to effect private investment. Orji, Ogbuabor and Anthony-Orji (2015) conducted a study examining the relationship between private investment and savings in Nigeria using the linear regression model, granger causality model and the dummy regression model. The study finds that previous savings significantly positively affect private investment. Tehranchian and Behraves (2011) examined the relationship between savings and investments in Iran using the ARDL method. The results of the study have shown that there is a long-run direct relationship between savings and investment. The study established that savings and investment are aligned and that the hypothesis of complete capital immobility cannot be rejected in the case of Iran.

Increased international trade can provide businesses with expanded market opportunities. When companies can access larger markets through trade agreements and reduced barriers, it may encourage private investment as businesses seek to capitalize on those opportunities. Rodrik (1991) asserts that the political economy of trade policies and their stability can influence private investment decisions. Political stability and a favorable trade environment can encourage businesses to invest. In their study, Musila and Yiheyis (2015) examined the impact of trade openness on investment levels and economic growth rates in Kenya. They utilized annual time series data for their analysis. The analysis reveals a favorable correlation between trade openness and the degree of private investment in Kenya.

4. Methodology

Consistent with the previously mentioned empirical studies on the investment-external debt modelling, the study adopts the following general model:

$$I_t = \rho_0 + \rho_1 D_t + \rho_2 B_t + \rho_3 T_t + \rho_4 ED_t + \rho_5 S_t + \varepsilon_t \dots\dots\dots 1$$

Where: *I* is the gross fixed capital formation (an indicator of the extent of private investment), *D* is the growth rate of real per capita GDP (an indicator of the rate of growth of the desired level of real output), *B* is the index for bank-based financial development, *T* is trade, *ED* is the external debt, *S* is the gross domestic savings, and ε is the error term.

The model hypothesizes a direct relationship between external debt and investment.

The link between private investment and its determinants has been examined using the autoregressive distributed lag (ARDL) cointegration approach. This test has various advantages over the usually used residual-based and maximum likelihood-based approaches. The applicability of this test, irrespective of whether the variables are I(0) or I(1), is significant. Applying OLS to ARDL with an acceptable lag length yields short- and long-run parameters with asymptotic inferences. The ARDL representation of the cointegration test equation to be tested for is provided as:

$$\begin{aligned} \Delta I_t = & \alpha_0 + \sum_{i=0}^n \alpha_{1i} \Delta D_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta B_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{3i} \Delta T_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^n \alpha_{4i} \Delta ED_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{5i} \Delta S_{t-i} \\ & + \sum_{i=1}^n \alpha_{6i} \Delta I_{t-i} + \sigma_1 D_{t-1} + \sigma_2 B_{t-1} + \sigma_3 T_{t-1} \\ & + \sigma_4 ED_{t-1} + \sigma_5 S_{t-1} + \sigma_6 I_{t-1} + \mu_{1t} \end{aligned} \dots\dots\dots 2$$

Assuming all other variables remain unchanged except for the Δ , which is the difference operator, $\alpha_0, \alpha_{i,1} - \alpha_{i,6}$ and $\sigma_{i,1} - \sigma_{i,6}$, are the corresponding coefficients, and μ_{1t} is the error term.

The model above is estimated under the assumption that there is a cointegration connection, which serves as the null hypothesis. That is:

$$H_0: \sigma_{i,1} = \sigma_{i,2} = \sigma_{i,3} = \sigma_{i,4} = \sigma_{i,5} = \sigma_{i,6} = 0 \dots\dots\dots 3$$

Evaluated against the alternative hypothesis that a cointegration connection exists:

$$H_1: \sigma_{i,1} \neq \sigma_{i,2} \neq \sigma_{i,3} \neq \sigma_{i,4} \neq \sigma_{i,5} \neq \sigma_{i,6} \neq 0 \dots\dots\dots 4$$

The null hypothesis suggests that there is no long-term link present. The estimated F-statistic is compared to the lower and upper bound critical values provided by Pesaran et al. (2001:300) to determine its validity. If the estimated F-statistic falls within the specified range, the test result is inconclusive. If the value exceeds the upper limit, the null hypothesis that there is no effect at that level is rejected. If the value falls below the lower threshold, it is not possible to reject the null hypothesis that there is no effect at that level.

Once the variables contained in the ARDL representations are determined to be cointegrated, an error correction model is computed.

$$\begin{aligned} \Delta I_t = & \alpha_0 + \sum_{i=0}^n \alpha_{1i} \Delta D_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta B_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{3i} \Delta MG_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^n \alpha_{4i} \Delta ED_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{5i} \Delta S_{t-i} \\ & + \sum_{i=1}^n \alpha_{6i} \Delta I_{t-i} + \xi_1 ECM_{t-1} + \mu_t \end{aligned} \dots\dots\dots 5$$

Where all other variables are as defined, ECM is the error correction term that is delayed by one time period and μ_t is the residual term.

The speed of adjustment parameter, represented by the lagged error-correction component (ξ_1), is anticipated to have a statistically significant and negative value. This will provide more evidence to support the presence of a cointegration connection. The study utilized data from South Africa spanning from 1976 to 2021. The primary data source utilized was the World Development Indicators, specifically obtained from the World Bank in the year 2024 (World Bank, 2024).

5. Empirical Results

Augmented Dickey-Fuller Generalized Least Square, Perron (1997) PPUroot, and Ng-Perron Modified unit root tests were used to test integration levels for all variables in the estimated model. The ARDL limits test requires all variables to test integrated to one or fewer. Table 1a and Table 1b show that all variables are at most integrated of order 1.

Table 1a: Unit Root Tests Results

Dickey-Fuller Generalised Least Square (DF-GLS)

<i>Variable</i>	Levels		First Differences	
	No trend	Trend included	No trend	Trend included
<i>ED</i>	1.358872	-1.88316	-6.94221***	-7.42006***
<i>D</i>	-2.67615***	-2.84599	-5.98693***	-6.45077***
<i>S</i>	-0.76922	-1.82687	-2.05942**	-5.22072***
<i>F</i>	-0.54912	-2.34019	-6.32505***	-6.78101***
<i>T</i>	-1.76862*	-2.38794	-5.4046***	-6.21305***
<i>I</i>	-1.14212	-2.20858	-3.79354***	-3.95204***
Perron (1997) Unit Root Test (PPURoot)				
<i>Variable</i>	No trend		No trend	
	No trend	Trend included	No trend	Trend included
<i>ED</i>	-3.82197	-7.13524***	-7.92411***	-8.62453***
<i>D</i>	-4.12072	-4.68325	-6.0203***	-5.54139*
<i>S</i>	-4.95714*	-3.97341	-6.93126***	-7.22953***
<i>F</i>	-3.93169	-3.86095	-5.08156*	-7.50534
<i>T</i>	-3.85775	-3.62407	-7.4541***	-7.29617***
<i>I</i>	-4.23515	-3.22876	-5.74145**	-5.69909**
Associated Breakpoints Perron (1997) Unit Root Test (PPURoot)				
<i>Variable</i>	Levels		First Differences	
	No trend	Trend included	No trend	Trend included
<i>ED</i>	2011	2002	2002	2002
<i>D</i>	1994	2009	1992	1994
<i>S</i>	2001	2000	1992	2004
<i>zF</i>	1991	1991	1991	2002
<i>T</i>	1999	2008	2008	2008
<i>I</i>	2005	2005	2008	2008

Note: The symbols *, **, and *** indicate stationarity at the significance levels of 10%, 5%, and 1% correspondingly.

Table 1b: **Ng-Perron Modified Unit Root**

Test				
MZa				
Variable	Levels		First Differences	
	No trend	Trend included	No trend	Trend included
<i>ED</i>	2.47124	-6.97119	-19.1298***	-18.8348**
<i>D</i>	-12.4784**	-12.3272	-19.4863***	-19.2183**
<i>S</i>	-0.10935	-2.60092	-6.36692*	-18.1309**
<i>F</i>	-0.37832	-8.64805	-19.4415***	-19.2732**
<i>T</i>	-5.16173	-7.07885	-19.0223***	-19.3487**
<i>I</i>	-2.64539	-7.03316	-15.5875***	-15.9007*
MZt				
Variable	Levels		First Differences	
	No trend	Trend included	No trend	Trend included
<i>ED</i>	1.74499	-1.65441	-3.06765***	-3.0665**
<i>D</i>	-2.04456**	-2.26681	-2.96578***	-2.94741**
<i>S</i>	-0.08002	-1.07454	-1.68985*	-3.00926**
<i>F</i>	-0.22057	-2.0219	-3.11589***	-3.08918**
<i>T</i>	-1.60627	-1.87934	-3.08172***	-3.08256**
<i>I</i>	-0.93817	-1.87522	-2.7129***	-2.78624*
MSB				
Variable	Levels		First Differences	
	No trend	Trend included	No trend	Trend included
<i>ED</i>	0.70612	0.23732	0.16036***	0.16281**
<i>D</i>	0.16385***	0.18389*	0.1522***	0.15336**
<i>S</i>	0.73176	0.41314	0.26541*	0.16597**
<i>F</i>	0.58302	0.2338	0.16027***	0.16028**
<i>T</i>	0.31119	0.26549	0.16201***	0.15932***
<i>I</i>	0.35464	0.26663	0.17404**	0.17523*
MPT				
Variable	Levels		First Differences	
	No trend	Trend included	No trend	Trend included
<i>ED</i>	48.0904	13.3024	1.37023***	4.85194**
<i>D</i>	3.56917*	8.51558	1.79864**	5.64303*
<i>S</i>	32.2674	32.6933	4.15462*	5.03582**
<i>F</i>	21.7287	10.734	1.26704***	4.81942**
<i>T</i>	4.7471	12.8756	1.29621***	4.87742**
<i>I</i>	8.44767	12.9565	1.86426**	5.92884*

Note: The symbols *, **, and *** indicate stationarity at the significance levels of 10%, 5%, and 1% correspondingly.

Table 1a and Table 1b provide confirmation that the ARDL bounds testing approach is suitable for the data and, as a result, it is utilized. The ARDL bounds testing approach is used to assess the presence of cointegration between variables, indicating the existence of a long-term link. The ARDL limits tests for cointegration have been conducted and the empirical findings are presented in Table 2. Once it has been confirmed that the order of

integration is at most 1, the next step is to assess the potential for cointegration among the variables by employing the ARDL limits testing approach. The ARDL limits tests for cointegration have been conducted and the empirical findings are presented in Table 3.

Table 2; Bounds F-Test for Cointegration

	Dependent Variable	Function			F-Statistic	Cointegration Status
South Africa	I	F (I D, B, ED, S,T)			4.1131**	Cointegrated
Asymptotic Critical Values						
	1%		5%		10%	
<i>Pesaran et al., 2001: 300 Table CI(iii) case III</i>	I (0)	I (1)	I (0)	I (1)	I (0)	I (1)
	3.41	4.68	2.62	3.79	2.26	3.35
<i>Narayan (2004: 26-28) Table A1-3 Case II</i>	I (0)	I (1)	I (0)	I (1)	I (0)	I (1)
	3.67	5.01	2.69	3.83	2.28	3.30

Note: The symbols *, **, and *** indicate statistical significance at the 10%, 5%, and 1% significance levels, respectively.

The results suggest that the calculated F-statistic exceeds the upper critical threshold at a significance level of 5%. This indicates that there is a relationship of long-term equilibrium between the series, and it verifies that investment, economic growth, financial development based on banks, external debt and savings are integrated across the entire time of study. After confirming

cointegration, the best lag chosen using the Schwarz Bayesian Criterion (SIC) is ARDL (1,1,1,0,0,1). The long-run and short-run coefficients for both calculated ARDL models can be found in Table 3. The left side of Table 3 presents the outcomes in the long run, whereas the right side presents the outcomes in the short run.

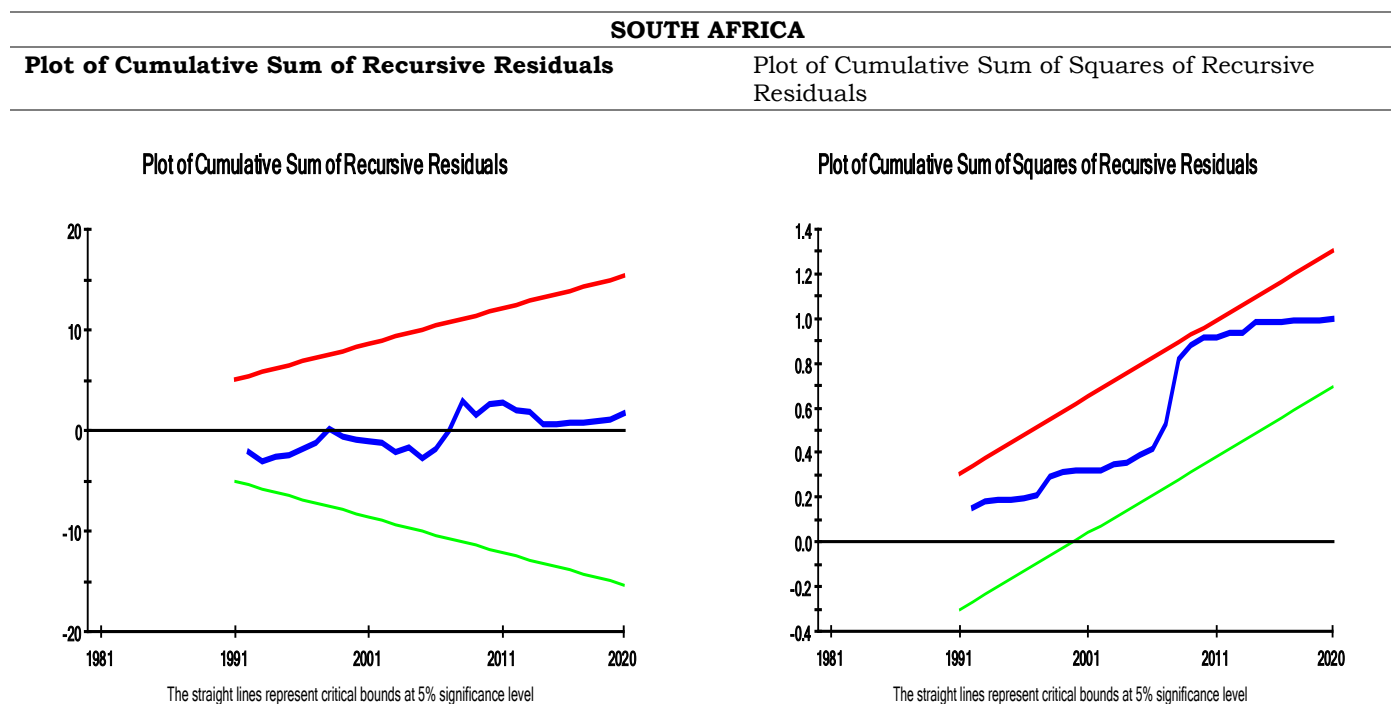
Table 3: Estimated Long Run and Short Run coefficients

SOUTH AFRICA							
ARDL (1,1,1,0,0,1) selected based on Schwarz Bayesian Criterion							
Estimated Long-Run Coefficients				Estimated Short-Run Coefficients			
Dependent variable is I				Dependent variable is dI			
Regressor	Coefficient	T-Ratio	Prob. Values	Regressor	Coefficient	T-Ratio	Prob. Values
D	0.17760	0.45042	0.655	dD	0.042120	0.50073	0.620
B	-0.076271	-0.73645	0.467	dB	-0.018089	-0.72631	0.473
T	0.58111**	2.6389	0.013	dT	0.13782***	3.1294	0.004
ED	-0.23680*	-1.9513	0.060	dED	-0.05616**	-2.1576	0.038
S	0.12664	0.30260	0.764	dS	0.030034	0.29017	0.773
C	-1.3966	-0.12195	0.904	ecm(-1)	-0.23717***	-2.8723	0.007
R-Squared	0.97433	R-Bar-Squared	0.96663	DW-statistic		1.8126	

Note: The symbols *, **, and *** indicate statistical significance at the 10%, 5%, and 1% significance levels, respectively.

Table 4; ARDL – VECM Diagnostics Tests

Test Statistics	SOUTH AFRICA	
	LM Version	F Version
A: Serial Correlation	0.57182[0.450]	0.42059[0.522]
B: Functional Form	0.34868[0.555]	0.25502[0.617]
C: Normality	1.4036[0.496]	Not applicable
D: Heteroscedasticity	2.7027[0.100]	2.7536[0.105]

Table 5; Plot of CUSUM and CUSUMQ

The results of this study show that for both the short-run and the long-run equations, the coefficient of economic growth rate is positive but insignificant. The finding suggests that the level of economic growth in South Africa is optional for bolstering domestic private investment in both the long and the short run. The coefficient of the financial development variable is also insignificant in the short- and long-run equations, indicating that private investment does not respond to changes in financial development in the country. Likewise, the gross domestic savings variable is also found insignificant in the short and the long-run equations, indicating that domestic savings in the country are irrelevant in determining the level of domestic private investment. Kasuga (2004) suggests that a lack of association and a negative association between domestic savings and investment is possible in developing countries due to the imperfection in the capital markets and inefficiency of the financial system resulting from agency problems.

In both the long-run and the short-run equations, the coefficient of the trade openness variable is significant and positive. Therefore, trade openness is a significantly consequential factor in determining investment in South Africa. This finding is consistent with Musila and Yiheyis (2015) study investigating the effects of trade openness on the level of investment and the rate of economic growth in Kenya. The coefficient for the external debt is significant and negative in the long-run and short-run equations; there is evidence that external debt is not beneficial in promoting domestic private investment, pointing to external debt overhang and external debt crowding-out effect.

As anticipated, the error correction term (ECM(-1)) displays a negative and statistically significant value. The estimated models successfully passed all diagnostic tests conducted for serial correlation, functional form, normalcy, and heteroscedasticity, as shown in Table 4.

The diagnostic tests employed in this study included the Lagrange multiplier test for residual serial correlation, Ramsey's RESET test utilizing the square of the fitted values, a normality test based on skewness and kurtosis of residuals, and a heteroscedasticity test based on the regression of squared residuals on squared fitted values. The stability of the model is further confirmed by the CUSUM and CUSUMQ tests at the 5% level of significance (see table 5).

6. Conclusions.

The study has demonstrated that economic growth does not have a crucial role in influencing the level of private investment in South Africa. While the majority of evidence indicates that private investment plays a crucial role in driving economic growth, it is important to note that this relationship is not unidirectional. Enhancing economic growth is expected to bolster investors' confidence. The rise in economic growth is expected to lead to a surge in demand for products and services, thus driving up private investments due to increased profits and incomes, among other factors. This does not appear to be true in South Africa. If the objective is to enhance private investment, authorities should not primarily focus on economic growth as a crucial determinant of driving private investment.

Financial development improves the efficiency of the financial market in transferring savings and capital into investment. The study has indicated that private investment in South Africa is not significantly influenced by factors such as economic growth, financial development, and private savings. Therefore, savings and financial development are not effective tools for a strategy that seeks to stimulate private investment in South Africa.

The analysis has revealed a negative relationship between the external debt variable and private investment. This suggests that the country has over the required level for external debt to stimulate private investment. However, the study results show that it is essential to implement a policy that encourages trade openness, as it is a crucial factor in stimulating private investment. The policymakers should implement policies that promote the decrease of foreign borrowing and prioritize tactics that stimulate domestic funding as the main source of financing to enhance domestic investment within the country.

References

- Acquah, A. M., & Ibrahim, M. (2020). Foreign direct investment, economic growth and financial sector development in Africa. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 10(4), 315-334.
- Adrian, T., & Ashcraft, A. B. (2016). Shadow banking: a review of the literature. *Banking Crises: Perspectives from The New Palgrave Dictionary*, 282-315.
- Akomolafe, K. J., Bosede, O., Emmanuel, O., & Mark, A. (2015). Public debt and private investment in Nigeria. *American Journal of Economics*, 5(5), 501-507.
- Batu, M. M. (2016). Determinants of private investment: A systematic review. *International Journal of Economics, Finance and Management Sciences*, 4(2), 52-56.
- Easterly, W., & Kraay, A. (2000). Small states, small problems? Income, growth, and volatility in small states. *World development*, 28(11), 2013-2027.
- Ekpo, U. N. (2016). Determinants of private investment in Nigeria: An empirical exploration. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 7(11), 80-92.
- Flassbeck, H. (2012). Savings, investment and growth: theory and reality. *G-24 Policy Brief No*, 35.
- Flassbeck, H. (2012). Savings, investment and growth: theory and reality. *G-24 Policy Brief No*, 35.
- Freund, B., & Padayachee, V. (2021). The Economic History of South Africa 1948-94. *The Oxford Handbook of the South African Economy*, 47.
- Kasuga, H. (2004). Saving-investment correlations in developing countries. *Economics letters*, 83(3), 371-376.
- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. London: Macmillan
- King, R. G., & Levine, R. (1993). "Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right." *The Quarterly Journal of Economics*, 108(3), 717-737.
- Misati, R. N., & Nyamongo, E. M. (2011). Financial development and private investment in Sub-Saharan Africa. *Journal of Economics and Business*, 63(2), 139-151.
- Misati, R. N., & Nyamongo, E. M. (2011). Financial development and private investment in Sub-Saharan Africa. *Journal of Economics and Business*, 63(2), 139-151.

- Misati, R. N., & Nyamongo, E. M. (2011). Financial development and private investment in Sub-Saharan Africa. *Journal of Economics and Business*, 63(2), 139-151.
- Musila, J. W., & Yiheyis, Z. (2015). The impact of trade openness on growth: The case of Kenya. *Journal of Policy Modeling*, 37(2), 342-354.
- Musila, J. W., & Yiheyis, Z. (2015). The impact of trade openness on growth: The case of Kenya. *Journal of Policy Modeling*, 37(2), 342-354.
- Narayan, P. (2004). Reformulating critical values for the bounds F-statistics approach to cointegration: an application to the tourism demand model for Fiji. *Monash University Discussion Papers*, 2(04), 1-32
- Olaoye, O. O. (2019). External Debt and Private Investment in Nigeria. *BVIMSR Journal of Management Research*, 11(1).
- Orji, A., Ogbuabor, J. E., & Anthony-Orji, O. I. (2015). Private Savings and Private Investment in Nigeria: What Determines what and what Causes what. *International Research Journal of Finance and Economics*, 135, 13-27.
- Perron, P. (1997). Further evidence on breaking trend functions in macroeconomic variables. *Journal of Econometrics*, 80(2): 355-385.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. (2001). Bound testing approaches to the analysis of level relationship. *Journal of Applied Econometrics*, 16 (3): 289-326.
- Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2010). Growth in a Time of Debt. *American economic review*, 100(2), 573-578.
- Rodrik, D. (1991). Policy uncertainty and private investment in developing countries. *Journal of Development Economics*, 36(2), 229-242.
- Rodrik, D. (1991). Policy uncertainty and private investment in developing countries. *Journal of Development Economics*, 36(2), 229-242.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, 98(5), S71-S102.
- Ruiz, J. L. (2018). Financial development, institutional investors, and economic growth. *International Review of Economics & Finance*, 54, 218-224.
- Senadza, B., Fiagbe, K., & Quartey, P. (2017). The effect of external debt on economic growth in Sub-Saharan Africa. *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research (IJBESAR)*, 11(1).
- Tehranchian, A. M., & Behraves, M. (2011). The relationship between savings and investment in Iran: Testing Feldstein's and Horioka's theory. *African journal of business management*, 5(4), 1408.
- Tuffour, J. K. (2012). An analysis of the effect of external debt on crowding-out of private investment in Ghana. *Journal of Business Research*, 6(1-2), 75-85.
- Turan, T., & Yanıkkaya, H. (2021). External debt, growth and investment for developing countries: some evidence for the debt overhang hypothesis. *Portuguese Economic Journal*, 20(3), 319-341.
- World Bank (2024). *World Development Indicators 2023*. Washington, DC: World Bank. doi: 10.1596/978-1-4648-0163-1. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO.

10.33537/sobild.2025.16.1.1

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 10.02.2024
Kabul edildiği tarih: 10.01.2025

Article Info

Date submitted: 10.02.2024
Date accepted: 10.01.2025

KOJÈVECİ EVRENSEL VE HOMOJEN DEVLETİN HUKUKSAL GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

AN INVESTIGATION INTO THE JURIDICAL DEVELOPMENT
OF KOJÈVEIAN UNIVERSAL AND HOMOGENEOUS STATE

Bulut ALTUN

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Siyaset Bilimi Programı, bltaltun@gmail.com

Anahtar sözcükler

Efendi; Köle; Eşitlik; Eşdeğerlik;
Hakkaniyet; Evrensel ve Homojen
Devlet

Keywords

Master; Slave; Equality;
Equivalence; Equity; Universal
and Homogeneous State

Öz

Bir Hukuk Fenomenolojisi Taslağı, Kojève'in evrensel ve homojen devlet fikrinin en detaylı sunumunu içerir. Kojève için evrensel ve homojen devlet, mutlak adaletin hukuk olarak gerçekleştiği bir sınır durumunu ifade etmektedir. Görelî adalet idealleri ve bu ideallere tekabül eden hukuklar, köle-efendi diyalektiklerinden ve böylece tanınma arzusundan kaynaklanan politik çatışma ve ihtilafla nitelenebilirler. Her ne kadar, adalet idealleri ve adalet ideallerinin uygulanması olarak hukuk politik olarak tezahür etmiş olursa olsun, hukuk özgül ve özerk bir süreçle kendi diyalektik gelişmesini ortaya koyar. Mutlak adalet ideali, hukukun özerk ve özgül süreçlerinin politik olanın alanını belirleme yeteneğine ulaşmasıyla hukuksallaşabilecektir. Köle-efendi kategorilerinin aşılmasıyla politika nötralize edilmediği takdirde mutlak adalet ideali gerçekleşemeyecektir. Mutlak adalet ideali, evrensel tanınmayı başaran ve yurttaşlıkla efendi-köle diyalektikini aşan evrensel ve homojen devletin ortaya çıkışıyla kurulacaktır. Paradigmatik adalet fikirleri olan kölenin adalet fikri (eşdeğerlik olarak adalet) ve efendinin adalet fikrinin (eşitlik olarak adalet), hakkaniyet olarak adalet fikrinde gerçekleşen sentezi, politik olanın savaş ve mücadele mantığını bastıracaktır. Kojève, Hegel gibi devletin evrensel tanınmayı gerçekleştirme potansiyeli olduğunu kabul eder, bununla birlikte Kojève için hukukun politikayı bastırmasını ima eden evrensel tanınma ulus ötesi politik birimlerin dolayısıyla mümkün olacaktır. Kojève için II. Dünya savaşı sonunda çağın politik hedefi evrensel ve homojen devlete erişilmesine yönelik ulus ötesi politik birimler yaratmak olacaktır.

Abstract

Outline of a Phenomenology of Right contains the most detailed presentation of Kojève's idea of the universal and homogeneous state. For Kojève, the universal and homogeneous state denotes a limit case where absolute justice is realized as law. Relative ideals of justice and the laws corresponding to these ideals could be characterized by political conflict and division arising from the slave-master dialectic and thus from the desire for recognition. However politically the ideals of justice and law as the implementation of the ideals of justice manifest themselves, law reveals its own dialectical development through a specific and autonomous process. The ideal of absolute justice can be juridicized when the autonomous and specific processes of law achieve the ability to demarcate the sphere of the political. Unless politics is neutralized by overcoming the slave-master categories, the ideal of absolute justice will not be realized. The ideal of absolute justice would be established with the emergence of the universal and homogeneous state, which achieves universal recognition and transcends the master-slave dialectic through citizenship. The synthesis of the paradigmatic ideas of justice, the slave's idea of justice (justice as equivalence) and the master's idea of justice (justice as equality), in the idea of justice as equity, would suppress the political logic of war and struggle. Kojève, like Hegel, accepts that the state has the potential to achieve universal recognition, however for Kojève universal recognition, which implies the suppression of politics by law, would be possible through the mediation of transnational political units. For Kojève, by the end of the World War II, the political goal of the era should be to create transnational political units to attain universal and homogeneous state.

Giriş

Alexandre Kojève felsefe, hukuk, politika bilimi, matematik ve estetikten, kuantum mekaniğine uzanan çok geniş bir alanda çalışmalarında bulunmuş XX. yüzyılın en önemli filozoflarından biridir. Kojève yaratıcı bir şekilde alımladığı Hegel felsefesi içinde filozofun tarihe katılımının gerekliliğini görmüş ve bu felsefenin pratik-politik sonuçlarının yaratılmasına yönelik bir çabada bulunmuştur. Kojève, Hegel'le birlikte felsefi anlamda tarihin sona erdiğini ve ardıllarına mutlak sistemdeki belirli noktaları açıklığa kavuşturmak ve evrensel dünya devletine ulaşılması için çeşitli roller oynamaktan başka hiçbir şeyin kalmadığını düşünüyordu.

Kojève'in 1943 tarihli *Bir Hukuk Fenomenolojisi Taslağı*¹ adlı eseri bu sistemin pratik-politik tamamlanmasını hukuk yoluyla sağlayacağını kanıtlamaya yöneliktir. Bu eser, Kojève'in evrensel ve homojen devlet fikrinin tiranik yollardan değil, bir hukuki entegrasyonla gerçekleşmekte olduğunu göstermesi açısından diğer eserlerinden farklılaşır. Kojève, II. Dünya Savaşı süresince Hegelci bilgeliliğin temsil ettiği sonun başlangıcını tamamlayacak politik-pratik metinler kaleme almıştır. Stalin'e tarihsel rolünün doğruluğunu felsefi olarak açıklayan 1940 yılına ait 900 sayfalık bir mektup, bir nevi Hegelci fenomenolojinin bilimsel politik eylem programının bir güncellemesiydi (Weslati, 2014). Vichy Fransası'nda Petain'e hitaben ironik bir çağrıyı da içeren 1942 tarihli *Otorite Kavramı* filozofun tarihe katılımına ait bir örnekti. *Bir Hukuk Fenomenolojisi Taslağı* ise, Kojève'in felsefi politik pratiğinin en kapsamlı ve ayrıntılı ürünü olarak ortaya çıkar. Kojève'in bu eseri, De Gaulle'e bir Latin imparatorluğu kurmayı denemesi tavsiyesiyle yazılan 1945 tarihli *Bir Fransız Dış Politikası Taslağı* eserindeki projeye desteklenir. Kojève için Heidegger için olduğu gibi Sovyetler ve Amerikalılar metafizik olarak aynıydı (Love, 2018: 176). Avrupa'yı kurtaracak ve yayacak ulus ötesi oyunu ancak Fransa oynayabilirdi. Kojève, II. Dünya Savaşı sonrasında bu projesine uygun olarak Fransa Dış Ekonomik İşler Bakanlığı'ndaki mütevazı danışmanlık görevini oldukça aşan sorumluluklar üstlenmişti. Kendi ifadesine ve yakın çevresinden Raymond Aron gibi entelektüellerin gözlemine göre Fransa'nın dış politikasında en etkili politik kişiliklerinden biri haline gelmişti (Rosen, 1997).

Kojève'e göre II. Dünya savaşıyla birlikte "devlet" artık sona ermiştir ve Fransız Devrimi -Napoleon'dan sonra gerçekleşmesi önünde hiçbir engel bulunmayan evrensel haklar rejimi, hukukun üstünlüğünün kurulmasına yol açarak kendisini feda edecek yeni bir politik formu gerekli kılmaktadır (Kojève, 1955). Kojève'e göre bu ulus-devlet sonrası yeni politik form, yeni bir adalet kavramına dayanmayacaktır. Kojève için paradigmatik adalet

kavramları olan eşitlik (efendi) ve eşdeğerlik (köle), köle-efendi diyalektiğinden çıkmaktadır. Yeni politik form sadece, eşitlik ve eşdeğerlik olarak adalet fikirlerinin sentezi olan hakkaniyet olarak adaletin gerçekleşmesine yol açacaktır. Kojève köle-efendi diyalektiği çerçevesinde dost-düşman ayrımına dayalı Schmittçi politik olan formülasyonunu benimsemektedir. Kojève ölüm-kalım mücadelesini ya da hakiki ölme ve öldürme olasılığını insanlığın kaynağı olarak görmekte Carl Schmitt'le beraberdir. Bununla birlikte Kojève kendisini Schmitt'le yan yana getiren bu ortak zeminin hukuki entegrasyon yoluyla sağlanacak evrensel ve homojen devletle yok olacağını öngörmektedir (Howse, 2006: 95). Ulus ötesi politik form, Schmitt'in düşündüğü gibi geniş alanlarda politik olanın kendisini yeniden öne sürmesinden ziyade hukukun (evrensel ve homojen devletle birlikte) evrensel entegrasyonunu desteklemeye yönelik ulus üstü topluluklar, federasyon, imparatorluk gibi ara formlar olarak ortaya çıkacaktır (Rech&Grzybowski, 2017).

Kojève'e göre yeryüzü potansiyel ya da aktüel düşmanlıklarla devletlere bölündüğü sürece adalet daima politik ve dolayısıyla da devletlerin politik elitlerinin çıkarlarına bağımlı kalmaktadır. Bununla birlikte Kojève için evrensel ve homojen devlet başarılanı değil, politik olanın düşmanları bertaraf etmeye yönelik etkinliği gereklidir. Politika kendi başarısının kurbanı olarak sona erecektir. Kojève'e göre, hukuki entegrasyonun mantığı (yani hukukun özgül ve özerk süreçleri) bir noktada ortak bir kamu hukukuna ve dolayısıyla devletlerin artık egemen olmadığı bir federasyonun anayasal temeline yol açacaktır. Üstelik bu birleşme ve federalleşme, sınırlı bir devletler kümesiyle başlasa da hukukun kendi içkin sebepleri dolayısıyla evrenselleşmeye doğru yönelecektir. Köle-efendi diyalektiği içinden politik olarak beliren adalet fikirleri kendilerine özgül ve özerk bir alan içinde gelişirler. Hukuk, efendi-köle diyalektiği yurttaş sentezine ulaşana değil, otantik biçimde tezahür edememektedir (Howse&Frost, 2007). Fakat hukuk, bütün politik uygulanma süreçlerine rağmen kendi otantik fenomenine doğru gelişmekten alıkonamaz. Bilakis hukukun bütün bu politik uygulanma süreçleri, bu süreçlerin kendisini iptal etmesine varır. Efendi hukuku ve köle hukuku, yurttaş hukukuna doğru sentezlenerek politik olanın çatışmacı karakterinin nötralizasyonuna ve hukukun otantik fenomeninin tezahürüne yol açar.

1. Kojève'in Fenomenolojik Yöntemi

Kojève'in hukuksal düşüncesi, Hegelci fenomenolojik yöntemin hukuksal bilişe uygulanmasına dayanır. Hegelci fenomenolojinin özgün niteliği, insani deneyimin özgün bir mantıksal yapı sergilediği, ancak bu mantıksal yapının klasik rasyonalist düşüncedekinden farklı olarak, insanın tarihsel varoluşundan ayrılmış özler olarak

¹ Kojève'in kitabının orijinal ismi *Esquisse d'une Phénoménologie du Droit*'dir, *droit* sözcüğünün hem hak hem de hukuk anlamına gelmesinden dolayı, benim de kullandığım İngilizce çevirisinde kitabın adı *Outline of a Phenomenology of Right* olarak karşılanmakla birlikte, kitabın İngilizce çevirisinin içeriğinde *droit* sözcüğü çevrilmeden bırakılmıştır.

Ben Türkçe'de hukuk sözcüğünün terim anlamı dışında hak sözcüğünün çoğul şekli olmasını göz önünde bulundurarak hem hak hem de hukuk anlamına gelen *droit* için yetkin bir karşılık olduğunu düşündüm.

anlaşılamayacağı fikridir (Rosen, 1974: 45). Kojève bu çerçevede insanın hukuksal deneyimi içerisinde insanın tarihsel varoluşundan ayrıştırılamayan bir hukuksal öz bulur. Kojève doğal hukukçular gibi hukuksal deneyimin mantığını hukuksal deneyimin içeriği üzerine formlar dayatılmasından türetmez, Kojève için hukuksal deneyimin mantığı hukuksal deneyimin somut ve tarihsel bağlamları içinde yerleşiktir. Kojève fenomenolojik yöntemle adaleti bir tarafta hukuku tarihsel varlığından ayıran doğal hukukçu tezlerden, diğer tarafta hukuksal konvansiyonların tarihsel göreliliğini hukukun yegane hakikati olarak gören pozitivist ekollerden ayrıştırır.

Hukuksal fenomenoloji, tarihsel insanın bilincinde ifade edilen hukukun zamandaki ve uzamdaki varlığının hukukun özüne ilişkin bir fikir taşıdığını tarif eder. Tarihsel-hukuksal fenomenlerin incelenmesi sadece değişken ve görelî bir konvansiyonlar serisi sunmaktan ziyade bu fenomenlerin bir adalet fikrinin ışığında hukuksal özneler için erişilebilir olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte belirli bir tarihsel hukuki sisteme bağlı hukuki özün (adalet fikrinin) anlamı tarihsel kalırsa doğal hukukun özleri tarihüstü kılan yaklaşımı ile hukuku salt tarihsel varlığına indirgeyen pozitivist yaklaşım arasındaki dikotomi aşılacaktır (Kojève, 2000: 86-91). Bu nedenle Kojève için hukuksal öz ve hukuksal varoluş arasındaki dikotominin ortadan kaldırılması, hukuksal varoluşu ile özü arasında bir örtüşmeyle nitelenebilir olan nihai ya da mutlak hukuksal düzenin olanağına bağlıdır. Tarihte ortaya çıkan tüm hukuk sistemleri bu mutlak hukukun bakış açısından artık görelî olarak gözükmeyecektir, bu mutlak ve nihai hukuk sisteminin varoluşundan ayrı bir adalet fikri (hukuksal öz) öne sürülemez, başka bir deyişle bu nihai ve mutlak hukuksal sistemin pozitif hukuku bütün adalet fikirlerini kapsayan mutlak adalet kavramından ayrıştırılamayacaktır (Love, 2018: 222). Kojève bu temelde hukuk deneyiminin ve bu deneyiminin ampirik içeriklerinin evrimini hukuksal özün tarihsel gelişim mantığından koparmayan bir yaklaşım ortaya koyar.

2. Tanınma Mücadelesi ve Temel Adalet Fikirlerinin Doğuşu

Kojève'e göre insan kendisini insan olarak yaratmasını onu hayvani arzudan ayrıştıran özgün bir arzuya borçludur. Bir hayvanın arzusunu gerçekleştirme, arzusunu arzu olarak yok etmesine dayanmaktadır. Bir hayvan arzusunu arzusuna ait boşluğu doldurarak, bir yokluğun yerine bir mevcudiyet koyarak tatmin etmektedir. İnsanın sayesinde kendisini yarattığı arzuysa, hayvani arzudan farklı olarak tatmin edilmek suretiyle yok edilmek üzere doğmaz, tatmin edildiğinde dahi bir boşluk olarak kendini sürdürür. Çünkü insani arzu kendisini olduğu şeyle, bir boşlukla doldurmaya dayanır. İnsani arzu bir boşlukla, bir yoklukla tatmin edilir. İnsanı insan kılan arzu, onun arzuyu arzulasıdır, bir boşluğu arzulasıdır. Hayvan bir boşluğu kapatmak için arzular, insan bu boşluğu sürdürmek için arzular.

Bununla birlikte hayvan için olduğu gibi insan için de arzunun karakteri, arzu nesnesini kendisine asimile etmektir, içselleştirmektir. Dolayısıyla insani arzu da, yani başkasının arzusuna yönelik arzu da, başkasının arzusunu kendiye ait kılmaya yönelik arzudur. Onu kendimize katarak arzu olarak korurken onun bize dışsallığının üstesinden geliriz. Başkasının arzusunu kendimize katarız, dolayısıyla başkasının arzusu böylece bize ait olur. Başkasının arzusunu arzularak ve o arzuyu kendimize ait kılarak, başkasının arzusunun nesnesi haline gelmiş olmaktadır. Arzuladığımız arzunun doyumunu, arzusunu arzulası varlığın sadece bizi arzulasıdır. Arzusunu arzulası varlığın arzusu hala bir arzu (boşluk) olarak kalacaktır, ama artık bu arzu bana dışsal olmayacak ve dolayısıyla benim için, bana yönelik bir arzu olacaktır. Ben birinin arzusunu arzu ettiğimde, onun nezdinde mutlak bir değer olarak kabul edilmeyi arzu etmekteyimdir. Yani arzuya yönelik arzu tanınma arzusudur ve insanın insanlığı bu arzudan kaynaklanmaktadır. İnsan, arzuya yönelik arzusunu tatmin ettiği edimi sayesinde insandır. İnsan sadece tanındığı sürece bir insan olarak var olur (Kojève, 2000: 210-212) (Pirotte, 2005).

O halde insani arzu (arzuya yönelik arzu), insandaki hayvani arzuya galip geldiğinde insan insan olarak ortaya çıkabilir. İnsanın insanlığı, arzuya arzunun hayvani arzuyu iptal etmesine dayanmaktadır. İnsanın doğal ya da hayvani arzularının çeşitliliği ve birbirleriyle çelişebildikleri göz önünde bulundurulursa bütün doğal arzuların en temel ve doğal tutkusunun (arzusunun) kendilerini sürdürülebilmek olduğu fark edilebilir (Rosen, 1969: 208). Bu nedenle doğal ya da hayvani arzu, son tahlilde öz-korunum arzusuna indirgenebilir, başka bir deyişle doğal ya da hayvani arzu hayvansal insanın sürdürülebilirliğine indirgenebilir. İnsani arzu, bu hayvani sürdürülebilirlik güdüsüne galip gelirse insandaki insan insandaki hayvanı yenmiş olacaktır. Dolayısıyla insani arzu ancak bu hayvani arzunun temelindeki öz-korunum arzusunu tehlikeye atarak ve ondan feragat etme kabiliyeti göstererek galip gelebilir. İnsanın insan olarak doğuşu tanınma arzusu uğruna ölüm tehlikesine atılabilmeye bağlıdır (Brandom, 2007:128). İnsanın insansallığı ondaki hayvanın bu tarzda yenilmesiyle nitelenebildiği için, doğa bütünüyle yadsınması gereken bir değersizlik ve bu yadsımayla insanı gerçekleştirmekse bir değer olarak tezahür eder. Dolayısıyla insan kendisini mücadele ile doğal varlığına karşıtlık içinde yaratırken kendisine bir değer ve bu değeri başarmaya yönelik ödevin bizatihi varoluş biçimi olarak gözükür. Bu nedenle insanın insanlığını başarmasına yönelik süreç olgusal gerçekliğinin bir değer olarak gözükmesinden ayrıştırılabilir değildir (Kojève, 2000:217).

Henüz insanlığını başarmamış bir doğal insanın önündeki seçenekleri mantıksal bir kurgu içinde göz önüne getirebiliriz. Bu doğal insan, ya kendi gibi tanınma arzusunu tatmin etmek için hayatını feda etmeye hazır

başkalarıyla karşı karşıya gelecektir ya da hayatını tehlikeye atmaktan korkarak ona boyun eğen başkalarıyla karşılaşacaktır. Birinci durumda tanınma gerçekleşmeyecektir, çünkü taraflardan ikisi de sonuna değin gitmeye hazırdır ve sonuçta en azından ikisinden biri yaşamını kaybedecektir. Tanınan ve tanınan taraflar ortaya çıkamayacaktır. Bu nedenle tanınma, ikinci durumdaki gibi yaşamını tehlikeye atmaktan çekinen kölenin, yaşamını tehlikeye atmaya hazır efendinin mutlak değerini kabul etmesi şeklinde gerçekleşir. Kuşkusuz kölenin efendiyi tanıması bir çatışmaya girmeye varmadan gerçekleşebileceği gibi, çatışmaya giren taraflardan birinin sonuna değin gidememesi neticesinde boyun eğmeyi kabul etmesi şeklinde de tezahür edebilir (Howse&Frost, 2007) (Kojève, 2000: 223).

Tanınma mücadelesine tutuşan iki taraf, birbirlerinin tikel özellikleri nedeniyle karşı karşıya gelmemiştir. Tarafları karşı karşıya getiren, tarafların birbirlerine duyduğu kişisel husumet değildir. Dolayısıyla taraflar için birbirleri olumsaldırlar. Karşısındakinin bir başka kişiyle ikame edilmesi taraflar açısından hiçbir şeyi değiştirmeyecektir (Kojève, 2000: 227). Tanınma mücadelesi tikelliklerden arı olarak bütünüyle evrensel bir karakter arz eder, düşmanlar da birbirlerine tüm tikel mülahazalardan soyutlanmışlıkları içinde olumsal olarak gözüktürler. Taraflar, başka çatışmaların taraflarının kendi düşmanları olmuş olabileceğini ve düşmanlarının bu evrensel ikame edilebilirliklerinin tanınma mücadelesi bakımından hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini görmektedirler. Taraflar düşmanlarının bu olumsallıkları sayesinde, olumsal politik dostluklar kurabilmektedirler. Bir çatışmanın tarafları başka çatışmadaki tarafların potansiyel düşmanlar olduklarına bakarak o çatışmaların taraflarıyla ortak düşmanlara karşı bir politik dostluk grubu oluştururlar. Ben bir çatışmanın tarafıysam ve başka bir çatışmadaki taraflar da benim pekala düşmanım olabilirlerse başka çatışmadaki (olumsal) bir düşmana karşı onun düşmanıya politik bir dostluk kurabilirim. Ben bu nedenle belirli bir politik dostlar grubunun üyesi olarak (yine kendisini benim grubuma ya da başka bir gruba karşı dostluk grubu olarak oluşturmuş) düşman bir grupla tanınma mücadelesinde karşı karşıya gelebilirim. Ayrıca efendi için bir politik dostlar grubunun üyesi olmak köle tarafından tanınmaktan farklı bir tanınmayı da beraberinde getirmektedir (Kojève, 2007: 227).

Efendi rakibini köleleştirdiği durumda, köleleştirdiği rakibi tarafından özgül bir ilişki içinde, bir yeganelik olarak tanınmaktadır. Efendi ve köle arasında efendinin tikelliklerinin tanındığı bir bağ kurulmaktadır, ilaveten köle de efendinin özgül kölesidir, köle de bu bakımdan biriciktir. Bir savaşçı-efendi grubu içinde tanınmaksa, bu grup düşmanların olumsallığı ve tikel niteliklerden

soyutlanmış bir evrensellik temelinde olumsal olarak biraraya geldiği için bütünüyle bir evrensellik olarak tanınmak anlamına gelir. Politik dostlar grubunun üyesi herhangi bir tikel karakteri nedeniyle bu gruba ait değildir, bu grubun üyeleri birbirlerinin gözünde başkaları tarafından olumsal biçimde ikame edilebilir olarak gözüktürler, hiçbiri diğerine biricik olarak gözüktürmez. Hepsini birbirini tanıma mücadelesinde yaşamını tehlikeye atabilen eşitleri olarak tanır. Böylece bu evrensel karakterlerinde politik dostlar birbirlerini diğer üyeleri tarafından ya da bu politik dostlar grubuna katılacak başka üyeler tarafından ikame edilebilir eşitleri olarak tanırlar. Politik dostlar grubu birbirleri tarafından ikame edilebilirliklerinde birbirlerini eşitleri olarak tanırlar. Hepsini sonuna değin gitmekte, ölümü göze almakta eşitlenmişlerdir. Birbirlerini biricikliklerinde değil, ortaklıklarında tanımaktadırlar (Kojève, 2000: 228).

Kojève için hukuk, ancak tanınma mücadelesinde ortaya çıkan politik dostlar grubu içinde belirebilir. Çünkü hukuk sadece çıkarsız ve tarafsız bir üçüncü tarafın düşman olmayan taraflar arasındaki etkileşime müdahil olmasıyla ortaya çıkar (Kojève, 2000: 232). Düşmanlar arasında, hukuki ilişkinin gerektirdiği bir etkileşim olamaz, çünkü çatışma ve savaş, tarafların karşılıklı biçimde etkileşim olanağını dışlamalarıdır. Savaş ilkesel olarak bir tarafın diğerini bastırmasıdır. Dolayısıyla hukuk ancak politik dostlar arasında ortaya çıkabilir (Kojève, 2000: 324). Hukuki durumun ortaya çıkması için taraflardan birinin etkisi ve diğerinin tepkisinden oluşan etkileşim ve çıkarsız ve tarafsız olduğu varsayılan üçüncünün (üçüncü tarafın) müdahil olarak bir adalet idealini uygulamak suretiyle tepkiyi iptal etmesi gereklidir. Böylelikle etkide bulunan tarafın bu etkiye hakkı olduğu ve diğer tarafın tepkisinin haksız olduğu söylenebilir². Bu durumda, bir etkileşime giren politik dostlar hukuki özne karakteri arz ederler. Onların hukuki özne olmak karakterleri de tanınma mücadelesine bağlı olarak gelişmiştir. Efendi, hem köle tarafından hem de politik dostları tarafından tanınmasında, kendisini de tanımaktadır. Efendi, hayvansal bir basit kendilik duygusundan kendisine ilişkin bir farkındalığa ilerlemektedir. Efendi, bu öz-farkındalığı sayesinde kendisini bir hukuki özne olarak göz önüne getirebilme kabiliyeti edinmektedir (Kojève, 2000: 216). Kojève için her hukuk daima bir adalet fikri tarafından öncelenmektedir, çünkü hukuk, daima bir adalet idealinin uygulanmasıdır. Kendilerinin öz-farkındalıklarına ulaşan efendilerin hukuki özne olmaları için efendilerin aynı zamanda adalet fikrine de sahip olmaları gerekmektedir. Kojève tanınma mücadelesinin hukukun kaynağını oluşturabilecek şekilde hukukun ortaya çıkmasına ilişkin koşulları sağladığını göstermek ister.

² Bu noktada, Kojève hukuki ilişkinin tezahürüne ilişkin üç varyantı göz önüne getirir: Hakkı olmak, hakkı olmamak ve görevi olmak. Sonra bu üç hukuki fenomenin, hakkı olmak düşüncesine indirgenebileceğini gösterir (Frost, 1999: 8). Bu en temel paradigmaya göre hukuk bize hakkı olmak fenomeniyle verilir. A'nın etkisini ve B'nin buna karşı tepkisini

içeren bir etkileşimde üçüncü taraf olan C'nin B'nin tepkisini iptal eden müdahilliliği olmadan hakkı olmak fenomeni tezahür etmeyecektir (Kojève, 2007: 42) (Murphy, 2011: 189).

Tanınma mücadelesine tutuşan iki taraf da köleşmek yerine gönüllü olarak savaşa tutuşmayı seçmiştir, iki tarafın da kaybedecekleri ve kazanacakları konusunda bir kabullenmeleri vardır. İkisi de risklerin eşitliği temelinde bir adalet fikrine sahiptirler. İkisi de ikisinden biri diğerini öldürdüğü takdirde adaletsizlik yapmamış olacağını bilincine sahiptirler. Bu karşılıklı kabullenme pozitif bir adalet fikrini göstermese bile, tarafların bu çatışmada adaletsizliğin olmadığını karşılıklı olarak kabul ettikleri anlamına gelir (Kojève, 2000: 219). Bu karşılıklı kabullenme hiç değilse bir adalet olanağını açmaktadır. Bu karşılıklı kabullenme onların kendileri dışındaki bir kuralı paylaşabilecek hukuki özneler olduğuna işaret eder. Taraflardan ikisi de çatışma sonucunda kazanılacak ve kaybedilecekler konusunda birbirinin kabullenmesini görerek yapılmakta olanın habersiz bir saldırıdan başka bir şey olduğunda mutabıktır. Çünkü taraflardan birinin kabullenmesi daima diğerinin kabullenmesini önvarsayar. Tarafların ikisi de yapılmakta olanın basit bir şiddet olmadığını birbirinin kabul ettiğinin farkında olarak çatışmayı kabul eder. Biri diğerine habersizce ya da diğerinin kabulü olmadan saldırsaydı, bu karşılaşmada tanınma arzusu bakımından insani hiçbir şey olmazdı. Yani taraflardan biri savaşı kabullendiğinde bu sadece diğerinin de savaşı kabullendiğini varsayması nedeniyle olabilir. Diğer türlü bir tanınma mücadelesi değildir. Ayrıca biri savaşı kabullenmekle, diğerinin de yaşamını tıpkı kendisi gibi tehlikeye atmakta olduğunu tanımaktadır. Taraflardan biri diğerinin de yaşamının kendisi gibi tehlikeye atılmakta olduğundan emin olmasa böyle bir savaş gerçekleşmezdi, o savaşı yavaşlatmazdı. Dolayısıyla biri ancak diğerinin de kabullenmesinin kendi kabulüyle aynı karakterde olduğunu varsayarak savaşmayı kabullenir. İki kabul de aynı hayat riskini içermektedir. Burada adalet fikri olarak bilinince verili kılınan, eşitlik unsurudur. İki taraf da yapılmakta olanın adaletine ilişkin bir bilinince sahiptir ve onların bilincinde tezahür eden adalet, eşitlik olarak adalettir (Kojève, 2000: 221-222).

Kojève için hukukun kaynağı; adalet fikrinin oluşumu, üçüncü tarafın ortaya çıkışı ve adalet fikrinin üçüncü tarafın zihninde belirişi gösterilerek açıklanabilir. Adalet düşüncesinin kaynağı tanınma mücadelesidir. Bu düşünce, bu mücadelede karşı karşıya gelen iki düşmanın bilinçlerinde ve onların bilinçleri tarafından yaratılmaktadır. Hukuk, bu adalet fikrinin iki düşman dışındaki bir insanın zihninde tezahür etmesiyle doğar (Kojève, 2000: 227). Efendiler, kendi mücadelelerinin tarafları olmanın dışında, başka tanınma mücadelelerinin tanıklarındırlar. Kendi mücadelelerine ilişkin risklerin eşitliğinden kaynaklanan adalet fikri, başka mücadelelerin gözlemcisi olarak onlara bir üçüncünün zihnine verili olduğu biçimde verilir. Mücadeleye tutuşan tarafın gözünde mücadelenin adaleti, bir şekilde karşılıklı özne kabullenmeleridir. Mücadelenin tarafı olarak düşmanımın da benim gibi hayatını riske atmakta olduğunu, bunu kabullendiğini, şartların eşit olduğunu biliyorumdur. Ancak tanınma savaşının gözlemcisi ya da

tanığı olan üçüncü olarak şartların eşitliğini nesnel olarak görürüm (Frost, 1999: 34). Üçüncü olarak bana, düşman tarafların kabullenmeleri karşılıklılıkları içinde gözükür, dolayısıyla savaşan bir tarafın diğerinin yerine geçmesi mücadelenin karakterinde benim için hiçbir şeyi değiştirmez. Üçüncünün gözünde, düşman taraflardan biri diğerinin yerinde olsa dahi yine de mücadeleye gireceklerdir. Dolayısıyla üçüncüye gözükürken haliyle, düşman taraflar tanınma mücadelesinin en başında eşitlik olarak gözükürken bir adalet olduğu için mücadeleye girmişlerdir (Minkkinen, 1999: 54). Yani üçüncüye adalet olarak gözükürken, onların öznel rızaları ya da kabullenmeleri değildir, nesnel olarak beliren eşitlikleridir. Onlar bu eşitlik olarak adalet nedeniyle savaşa girmeyi kabullenmişlerdir. Bu adalet fikri üçüncünün zihninde oluştuğu için, hukukun doğması mümkün olur.

Üçüncü üçüncü olduğu sürece adalet ideali kendisine verili kılınır kılınmaz, müdahil olmaya teşebbüs edecektir. Üçüncünün müdahillliği, kendisini çoktan varolan bir hukukun memuru olarak gördüğü için değil, bir adalet fikrine sahip olduğu için ortaya çıkar. Dolayısıyla üçüncünün yargısının uygulanmayacağını bildiği halde dahi müdahil olmaya teşebbüs ettiği görülür. Çünkü üçüncü bizatihi tarafsız ve çıkarısız olmanın kendisinden zevk duymaktadır. Üçüncü olmanın ve böylece politik yaşamın tikelliklerinden soyutlanmış kalmanın kendisine özgü spesifik bir hazzı vardır. Üçüncü olmaktan zevk alabilmek için bir adalet fikrine sahip olmak gereklidir, tersi değil. Üçüncünün tecrübe ettiği çıkarısız ve tarafsızlık zevki, adalet idealini uygulamaya ya da daha büyük ölçekte gerçekleştirme idealine dayanmaktadır. Bu spesifik biçimde üçüncüyü insanlaştıran bir hazdır. Kojève için tanınma aristokratik toplumda ölümü göze almaya bağlıdır, ancak bu toplumda iyi bir yargıç olmak da tanınmaya yol açmaktadır. Efendinin düşmanlarına karşı cesur olmaya dayanan politik otoritesi ve tanınması dışında, bu efendi dostlar arasında adil bir yargıç olmanın da efendininkinden ayrı bir otoritesi ve tanınırlığı vardır (Kojève, 2000: 175). Üçüncünün kendisine özgü, üçüncü politik olarak angaje olsa bile, politik angajmandan bağımsız bir hukuki otoritesi vardır. Aristokratik toplumda efendiler arasında yine bir efendi olan üçüncü, efendi olarak tanınmanın ötesindeki bir otoriteyle kendisini ilgili kılmaktadır (Kojève, 2000).

Diğer taraftan, çatışmada boyun eğenin (kölenin) bakış açısından savaşın başlangıcındakinden farklı bir adalet fikri açılır. Köle köleliği içinde edindiği güvenliği, efendinin karşılaştığı ve efendi olarak karşılaşmak zorunda olduğu risklerle eşdeğerde görür. Kölenin boyun eğerek kazandığı güvenlik, efendiliğin avantajından daha az değerli değildir. Savaş, eşitlik olarak adalet fikriyle başlar, ancak savaşa son veren ve tanınmayı gerçekleştiren adalet fikri bu eşdeğerlik olarak adalet fikridir. Köle boyun eğişinin güvenlikle tazmin edilmesinde eşdeğerlik olarak adaleti görür. Dolayısıyla

kölenin bakış açısından boyun eğdirmenin ödülü, boyun eğmiş olmaktan kazanılan güvenlikle denktir, eşdeğerlidir (Kojève, 2000: 223). Kölenin bakış açısından insanlık, efendinin bakış açısından farklı olarak sadece efendiliği değil, hem efendiliği hem köleliği içerir. Eşitlik ancak eşdeğerliğin terazisinin/denklemine bir tarafı olarak insani olabilir. Köle efendisi ve kendisi arasındaki eşitsizliği haklılaştırmıştır, kölenin bakış açısından mücadeleyi sonuna kadar götürmenin efendiye yüklediği külfet köleliğin ezasından daha hafif değildir. Çünkü kölenin bakış açısından köle olarak güvende olmanın getirisi, köle olmanın cefasını telafi etmeye yetmektedir. Köle açısından kölelik adildir, çünkü köleliğin külfeti ve nimeti birbirini dengelemektedir, birbirine eşdeğerdir. Köle için kölelik de insanlığın bir formudur. Ama aynı eşdeğerlik penceresinden efendi de onun için bir insandır, efendiliğin getirisi de ölüm riskine değerdir. O da denklemin, eşdeğerliğin diğer tarafında kalarak insandır. Köle hem köleliği hem de efendiliği haklılaştırabilmektedir. İki koşul da (efendilik ve kölelik) eşitsiz ama eşdeğerdedir.

3. Efendi Hukuku, Köle Hukuku ve Yurttaş Hukuku

Tanınma mücadelesinde biri başlangıcında diğeri nihayetinde olmak üzere iki adalet fikriyle karşılaşılır. Bunlar, efendinin adalet fikri ve kölenin adalet fikridir. Hukuki ilişkinin ortaya çıkışının ilk aşamasında kölenin adalet fikri olan eşdeğerlik olarak adalet fikri resmin dışındadır, çünkü köle mağlup olduğu için kendi adalet fikrini uygulayacak yaptırımdan yoksundur, kölenin adalet fikri ilk aşamada aktüel bir hukuka dönüşemez. Kölenin adalet fikrinin karşı konulmaz³ bir yaptırımla desteklenemiyor oluşu, köle hukukunun var olmadığı anlamına gelmez, o yasa gücüne sahip bir üçüncü olarak beliremediği için aktüel bir hukuk olmasa bile bir potansiyel hukuk olarak vardır, yani gerçek bir hukuktur (Kojève, 2000: 154; 230). Efendinin adalet fikri ise yasa gücüyle desteklenerek bir hukuk fenomeninin ortaya çıkışını hazırlamaktadır. Bir hukuki durum ya da ilişki zorunlu biçimde üç tarafı içermektedir. Hukuk fenomeni, etkileşen taraflar arasında “tarafsız ve çıkarısız⁴” bir üçüncünün müdahilliliğiyle ortaya çıkmaktadır. O halde iki taraf arasında tek bir etkinin olabileceği durumlar, hukuki ilişki doğurmaz. Bir tarafın eyleminin diğer tarafın

tepkisini tetiklemesi beklenen durumlarda hukuki ilişki doğar. Tanrı ile insan arasında ya da efendi ile köle arasında hukuki ilişki oluşmaz. Taraflar bir etkileşime girebilmek için aynı ontolojik düzlemde olmalıdırlar.

Üçüncü, bir adalet fikrini taraflar arasındaki verili etkileşime istemli bir biçimde uygular, böylece bu etkileşimi bir hukuki ilişkiye dönüştürür. Üçüncünün müdahilliliği istemli olmalıysa, bu mekanik bir müdahillik olamaz (Kojève, 2000: 75). Yani etkileşimin kendisinde onu hukuki bir ilişkiye dönüştürebilecek hiç birşey yoktur, müdahilliliğin kendine özgü nedeni vardır. Bu neden, üçüncünün efendinin otoritesinden ayrı bir otoriteye bağlı olarak kendisini anlaması ve bu otorite yoluyla tanınmasıdır⁵. Üçüncünün zihninde adalet fikri bir ödev olarak bulunmaktadır, üçüncü bu ödevi gerçekleştirmeye çalıştığı ölçüde insan olacaktır. Dolayısıyla üçüncünün müdahilliliğinin otantik bir tezahürü, bu ödevin başarılmasına bağlıdır. Hukukun özünün gerçekleşmesi, hukuk fenomeninin ortaya çıkmasını sağlayan koşulların mükemmelen gelişmesine bağlıdır. Bu nedenle üçüncü, daima taraflarla aynı ontolojik düzlemde olmalıdır. Hukuki fenomenin gerektirdiği tarafsızlık, çıkarısızlık ve karşı konulmazlık koşulları tıpkı üçüncünün bilincinde tarihsel olarak tezahür eden adalet fikirleri gibi tarihsel olarak gelişmelidir. Zorunlu biçimde insani olan üçüncü, yargısı daima kendi içinde bulunduğu dünyayı değiştirdiği için müdahilliliğinde çıkarları olan ve bunları aşması gereken kişi olarak (çıkarsızlık koşulu) ve aynı zamanda verili bir politik toplumun tarafgirliklerini evrensel bir topluma doğru aşması gereken kişi olarak (tarafsızlık koşulu) insanlaşır. Ayrıca bu tam gelişmiş adalet fikri bir aktüel hukuka dönüştürülecekse üçüncünün müdahilliliğinin gereksindiği yasa gücü, göreliliği bir karşı konulmazlıktan kesin bir karşı konulmazlığa doğru geliştirilmelidir (Kojève, 2000: 81). Hukukun otantik fenomeninin tezahürü, bu gelişmelerin içerdiği tüm politik gelişmeleri kat etmek durumundadır, çünkü bu gereklilik üçüncüye kendi insanlığının başarılması ödevinde bir değer olarak verilir.

Tanınma mücadelesi dolayısıyla ortaya çıkan eşitlik olarak adalet ve eşdeğerlik olarak adalet fikirleri bir üçüncü tarafa gözükersen var olur. Üçüncü, tanınma

³ Hukukun karşı konulmaz bir yaptırım gücüyle desteklenmesi, onu potansiyeliteden aktüeliteye taşımaktadır. Fakat üçüncü, çatışan taraflarla aynı ontolojik düzlemde olacağı için, yani tanrı olamayacağı için karşı konulmazlığı, tarihsel olarak gelişen ve tamamlanan bir karşı konulmazlık olacaktır. Çünkü üçüncünün eksiksiz karşı konulmazlığı, onun yasa gücünün sadece evrensel ve homojen bir toplumda kullanılabilmesiyle gerçekleşebilir.

⁴ Etkileşim halindeki iki taraf arasındaki müdahilliliğin tarafsız olması, tarafların rollerini birbirleriyle değiştirmesinin müdahil olan üçüncünün yargısını hiçbir şekilde etkilememesi anlamına gelir. Üçüncü tarafsız iken, taraflar birbirlerini ikame edebilirler. Üçüncünün çıkarısızlığı ise, bizzatıhi üçüncünün “herkes” tarafından ikame edilebilir olması anlamına gelir. Yani üçüncü ancak “herkes” verili bir etkileşimde onunla aynı yargıda bulunabildiği ölçüde çıkarısız olabilir. Bu bakımdan çıkarısızlık, üçüncünün verdiği karardan etkilenmemesi, verdiği kararlar değişen dünyanın bir parçası olmaması, yani tüm çıkarılardan münezzeh olması anlamına gelmektedir. Hukukun otantik fenomeninin belirlenmesi için tespit edilen bu koşulların kamilen karşılandığı nihai koşula bakacak olursak, tarafsızlık koşulu için politik toplumun tüm dünyayı kapsamaması

gerektiği, yani politik düzenin evrensel olması gerektiğini görürüz; çıkarısızlık koşulunun sağlanması içinse bu evrensel toplumun üyesinin çıkarılarının homojenize edilmesi gerektiğini görürüz. Dolayısıyla Kojève için hukukun özünün aktüel kılınması, evrensel ve homojen toplumu gerektirmektedir. Bu iki koşul sağlandığı takdirde, hukuk kendiliğinden karşı konulmaz olarak belirir. Çünkü bu karşı konulmazlığı ihlal edebilecek düşmanlar (tarafsızlık) ve özel çıkarlar (çıkarsızlık) bertaraf edilmiş olmaktadır. Yani bu nihai durumda, hukuki bir karara karşıtlik olanağı ortadan kaldırılmış olacaktır. Bu durumda adalet, otantik hukuk olarak tecelli edecektir (Kojève, 2007).

⁵ Kojève için yargı otoritesi, ebediyetin otoritesidir. Yargı otoritesi, diğer otorite formları olan, baba otoritesi (geçmiş), efendi otoritesi (şimdiki zaman) ve öngörülül başkanın otoritesinden (gelecek zaman) farklı olarak, zamanda zamansızlık talep eden bir otoritedir. Yargıcın ebediyet atfı otoritesi, ancak zamansallaşarak etkinleşebilir. Ebediyet, ancak dünyada adalet olarak gerçekleştiği ölçüde bir otorite biçimi olarak açığa çıkar (Kojève, 2007: 62). Bu ebediyet otoritesi sayesinde üçüncü, tarafsızlıktan ve çıkarısızlıktan zevk alır, bu ödevin kendisinden zevk alır.

mücadelesine giren iki taraf arasında en başta eşitliğe dayanan bir adaleti görmektedir, birinin efendi olarak belirlediği diğerinin köleleştirildiği sonuç durumunda ise eşdeğerlik olarak adaleti görmektedir. Üçüncü, bu iki boyutu da insani gerçekliği gerçekleştirme ödevinin parçaları olarak görür; onun ödevi eşitliği eşitsizliğin karşısına eşdeğerliği eşdeğersizliğin karşısına koymaya dayanır. Üçüncü için adalet fikri bu değerdir ve bu fikir onun zihninde bir ödev olarak bulunur. Üçüncü bir ödev formunda bir adalet fikrine sahip olduğu ve bu ödevi gerçekleştirmeye çalıştığı ölçüde insan olacaktır. İnsani olduğu varsayılan bir etkileşimde bir eşitsizliği ya da eşdeğersizliği fark ettiği anda, kendisi de insan olduğu sürece bunu aşmaya çalışacaktır (Kojève, 2000: 225). Dolayısıyla hukuk fenomeninin ortaya çıkması için üçüncünün bilincinin bir adalet fikri içermesi ve bu fikri karşılaşacağı sosyal etkileşimlere uygulaması yeterlidir. Kuşkusuz üçüncü üçüncü olduğu sürece bu uygulamada çıkarsızlık, tarafsızlık ve karşı konulmazlık koşullarını aktüel kılacaktır. Bu koşulların tam bir şekilde yerine getirilmesi ile hukuki fenomen, hukukun özünü aktüel kılan bir fenomen olacaktır. Bu durumda hukukun varoluşu bütünüyle onun özüyle dolmuş olur.

Üçüncünün zihninde adalet fikri hem eşitlik hem de eşdeğerlik olarak bulunduğu için, her ne kadar aktüel olarak hukuksallaşabilecek ilk adalet fikri efendiler arasındaki aristokratik eşitlik olsa da, köleler arasında da kölenin eşdeğerlik olarak adalet fikrine sahip, köle olan üçüncüler vardır. Sadece, köle doğası gereği bu fikri uygulayacak yaptırımdan yoksun olduğu için, yani onun yaptırımı hiçbir şekilde karşı konulmaz olamayacağı için bu hukuk salt bir potansiyel hukuk olarak kalmaktadır. Başlangıçta sadece efendiler arasındaki aristokratik adalet fikrine dayalı hukuk aktüel olabilir, bu nedenle sadece aristokratik politik dostlar arasında bir hukuki ilişki doğabilir. Hukuki ilişkinin ya da hukuk fenomeninin aristokratik toplum özelindeki doğuşunu, hukuk fenomeninin belirmesine ilişkin daha önce tespit ettiğimiz koşullara referansla görebiliriz.

Aristokratik politik dostlar birbirlerini evrenselliklerinde tanımaktadırlar ve onları ortak bir düşmana karşı kılan, onların bu evrensellikleridir. Aristokratik politik dostlar, birbirlerini salt evrensellik olarak gördükleri ölçüde birbirleri için politik dostlardır ve politik olarak dost oldukları ölçüde politik olarak ihtilafa düşemezler. Aristokratik politik dostlar sadece tikellikleri itibarıyla ihtilafa düşebilirler. Politik dostlar politik varlıkları bakımından üçüncünün müdahil olabileceği bir nötralliteyi kabul edemezler, çünkü politikada nötrallite yoktur (Schmitt, 2012). Politik dostlar arasında hukuk ancak onlar dostluklarından soyutlamada bulunarak böyle bir nötral zemin kurgusunu kabul ettikleri için mümkündür. Düşmanlar arasında böyle bir kurgu sürdürülemez (Kojève, 2020: 183). Dolayısıyla hukuk, sadece dostlar arasında ve dostların dostluklarından soyutlanıp oluşturdukları bir kurgu olarak var olabilir. Bu politik dostlar grubu aynı zamanda birbirlerinin

mücadelelerinin tanığı olduklarından aristokratik adalet fikri onlara verilir. Aynı zamanda birbirleri için bütünüyle tikelliklerden soyutlanmış biçimde yekdiğerini ikame edebilir olarak tanındıkları için, birbirlerine karşı tarafsız olabilirler. Onlar sadece tikelliklerinde bir üçüncüye ihtiyaç duyarlar ve bir politik dost olan üçüncü onların tikelliklerine yabancı olduğu (onları sadece evrensellik olarak gördüğü için) için taraflardan birini diğerine tercih edemez. Çünkü üçüncü de aristokratik dostluk grubunun tüm üyeleri gibi bir efendidir, tüm efendilerin birbirlerini gördükleri gibi o da ilgili davanın taraflarını salt evrensellik olarak görmektedir. Tüm efendiler ölüm riskini göze almakla insan olarak üçüncünün gözünde eşittir (Kojève, 2020: 229). Bu nedenle üçüncünün kendi insanlığını başarmasına ait ödev, politik dostlarının etkileşimlerine müdahale etmek ve onların kabul ettiği gibi kendisinin de kabul ettiği eşitlik olarak adalet idealine uymalarını sağlamaktır. Bu nedenle onun müdahalesi, onların etkileşimlerini hukuki durumlara dönüştürecektir.

Üçüncü politik dostluk grubunun bir üyesidir, onları salt evrenselliklerinde dost olarak görür, bu nedenle onlara karşı tarafsızdır. Fakat üçüncünün üçüncü olarak davrandığı müddetçe aynı zamanda çıkarsız da olması gerekmektedir. Çıkarsız olmak demek üçüncünün rasyonel bir şekilde benim yerimde kim olsa aynı kararı verirdi diyebilmesidir. Lakin, onun yargısı onun bulunduğu dünyada onu da ilgilendirecek yansımalar yaratacaktır. Üçüncü, dünyada bulunduğu sürece çıkarlara sahiptir. Üçüncü için dünyada olmak, bir politik düzenin parçası olmaktır, bu bahiste verili bir aristokratik dostluk grubunun üyesi olmaktır. Üçüncü, verili politik dostluk grubunun üyesi olarak tarafsızlık koşulunu verili politik dostluk grubu ölçüğünde sağlamaktadır, fakat bu koşulu sağlamak onun müdahillliğini müdahillığının sonuçlarından etkilenen bir çıkarsallığa dönüştürmektedir. Üçüncünün müdahillliği politik düzenin bir fonksiyonu olmaktadır. Fakat bu durumda üçüncü eğer çıkarsızlık koşuluna ilişkin hiçbir mülahaza yürütemeyecek olursa kendi adalet fikrini uyguluyor olmayacaktır, hukuki fenomen ortaya çıkmayacaktır. Dolayısıyla, üçüncü, dünyada ve politik düzende bulunmasına rağmen çıkarsızlaşmalıdır (Kojève, 2020: 81). Üçüncü, kendisinin kendisi olmak nedeniyle davada/çatışmada bir çıkarı olmadığını rasyonel biçimde söyleyebilmelidir. Fakat bunu söyleyemez, yani dünyadaki herhangi birinin onun yerine geçse dahi ilgili bir davada aynı kararı vereceğini söyleyemez. Çünkü o, düşmanları olan verili bir politik toplumun parçasıdır. Bu çıkarsızlaşmayı verili bir politik toplumun parçası olarak ancak kısmi bir şekilde yerine getirebilecektir. Sadece belirli bir grup dahilindeki herhangi birinin onu ikame etmesinin kararda bir değişikliğe neden olmayacağını söyleyebilecektir. Yani çıkarsızlık koşulunu sağlamak için kendisini ancak ait olduğu politik düzen ölçüğünde

herhangi biri⁶ olarak göz önüne getirebilir. Üçüncü verili bir toplumun parçasıyken, onun içinden herhangi biri olarak çıkarsızlığı sağlayabileceği grup tüm dünya olamaz, sadece bu verili topluma ait belirli bir grup olabilir. Bu belirli grup, üçüncünün aristokratik toplumda uygulayabileceği eşitlik olarak adalet fikrini paylaşanlardan oluşmalıdır. Dolayısıyla üçüncünün kararı, herhangi birinin değil, sadece bu belirli gruptaki herhangi birinin verebileceği bir karar olarak koşullu bir çıkarsızlığa sahip olacaktır. Üçüncü, aristokratik dostlar grubunun adalet fikrini uygulayacaksa, bu politik dostlar grubu tarafından kabul edilmeyen adalet fikirlerine dayalı potansiyel hukuk⁷ları dışarıda tutmalıdır.

Kararları içinde bulunduğu politik düzenin fonskiyonu olan üçüncü, çıkarsızlık koşulunu münhasır bir hukuki grup oluşturarak ve kararının bu grup içindeki herhangi biri tarafından aynıyla tekrar edileceğini varsayarak karşılar. Dolayısıyla hukukun ortaya çıkmasının gerektirdiği çıkarsızlığın önvarsaydığı şekilde, herhangi biri tarafından aynı kararın oluşturulabilme gerekliliği bu münhasır grup içindeki herhangi biri şeklinde koşullandırılarak uygulanabilecektir⁸ (Frost, 1999: 14) (Kojève, 2000: 91). Bu durumda aristokratik toplumda üçüncüler, politik dost grubu içinden çıkmakla birlikte münhasır bir hukuki grup oluşturacaklardır. Bu başlangıç durumunda, aristokratik toplumun politik grubu ile münhasır hukuki grubu örtüşecektir. Bununla birlikte her ne kadar bu grupla başlangıçta örtüşse de, politik dostlar grubunun içinde bu grubun genel yapısından bağımsız bir münhasır hukuki grup çoktan vücuda gelmiş olmaktadır. Münhasır hukuki grup, bir davada karşısına gelen tarafların birbiriyle yer değiştirmesinin onu hiç ilgilendirmemesi (tarafsızlık) ve kendisinin ya da münhasır gruptaki bir diğerinin bu davaya bakması arasında bir fark olmaması (çıkarsızlık) koşulları temelinde politik gruptan ayrılmış bir gruptur. Fakat aynı zamanda bu grubun münhasır (dışlayıcı) olma vasfı, adalet ideali politik grubun adalet idealiyle aynı olduğu için başka hukukları dışlamasıyla temin edilmektedir. Münhasır hukuki grup, aynı adalet fikrini paylaştığı politik dostluk grubuyla örtüşmektedir. Bununla birlikte münhasır hukuki grup, politik gruptan ayrı bir grup olarak oluşumunu salt kendi adalet idealini uygulamak doğrultusundaki ilgisine ve bu ilginin gerektirdiği koşulları sağlamak çabasına borçludur. Yani

münhasır hukuki grubun politik grupla örtüşmesini temin eden özsel sebepler yoktur (Kojève, 2000: 142). Münhasır hukuki grup bir tarafta politik düzenin gereklilikleriyle bağlıdır, diğer tarafta onun kendine has ilgisi onu özerk bir alan yaratmaya sevk etmektedir. Çünkü aristokratik politik dostluk grubu, kendi içindeki tikel çatışmaları çözmek için ihtiyaç duyması temelinde hukuki grubu yaratmıştır. Politika hukuka mecbur kalmıştır. Ama hukuki grubun temel ilgisi adalet fikrini uygulamak yoluyla kendi insani gerçekliğini kurmaktır.

Aristokratik toplumda, aktüel hukuk eşitlik hukukudur. Bu, aristokratik toplumdaki münhasır hukuki grubun eşdeğerlik hukukunu (köle hukukunu) ve ona bağlı türevsel hukukları dışlayabildiği anlamına gelmektedir. Aristokratik toplumda eşitlik hukuku aktüel bir hukuk olduğu gibi aristokratik toplum tarafından tanınan ve böylece otorite sahibi olan bir hukuktur. Diğer tarafta köle hukuku köleler nezdinde otorite sahibi olan (tanınan) potansiyel bir hukuk olarak karşımıza çıkar. Bu karşılaştırmada aristokratik hukuk çarpıcı bir farklılık ortaya koyar. Aristokratik hukuk, bir potansiyalitenin aktüaliteye dönüşmesi olmamıştır. Aristokratik hukuk, ilksel hukuki fenomen olarak aktüel bir hukuk olarak doğmuştur. Çünkü aristokratik hukuk, eşitlik hukuktur ve bu eşitlik taraflardan birinin diğerini ikame edebilmesine dayanan (birinin diğerinin yerine geçmesine mani olacak hiçbir tikelliğin tanınmadığı) saf bir evrensellelikle nitelenebilmektedir. Bu mutlak ve saf evrensellelik, kendi içinde farklılaşma göstermediği için kendisine ilişkin bir perspektifi yoktur. Nesnel biçimde herkes birbirini ikame edebilir. Birinin bakış açısı diğerinkinden farklılaşamaz. Eşitlik olarak adalet, ne ise o olarak tezahür eder, bir nevi mükemmel olarak doğmuş ve gelişmeye kapalı bir adalettir (Frost, 1999:37). Aristokratik hukuk mutlak bir nesnellik olarak ortaya çıktığı için olduğu şeyden farklı bir şekilde gözükmez. Bu nedenle aristokratik hukuk kendinde içsel gelişme olasılığı barındıran bir hukuk olarak doğmamıştır, o en baştan bütünüyle aktüelize olmuş olarak, bir tamlık olarak doğmuştur. Aristokratik hukuk kendi içinden başka bir şey olmaya doğru evrilmeye müsait olmamakla birlikte, doğduğu biçimde yayılmaya, toplumsal yaşamın tüm boyutlarına nüfuz etmeye meyledecektir (Kojève,

⁶ Bu herhangi biri olma niteliği, yargıçların kur'a ile belirlenmesinde ya da kabul edilen bir hukuki yasa için yasama meclisinin herhangi bir üyesinin yasaya lehtar olmuş olabileceği olgusuyla somutlanabilir. Kojève için üçüncü taraf sadece yargıçlığı içermez. Üçüncü; eylemin gayesini iptal eden hukuki yasayı, eylemi iptal eden yargıç ve eyleme iradesini iptal eden kolluk olarak tezahür edebilir (Kojève, 2007).

⁷ Köleler arasında da bir üçüncü ortaya çıkabilir, dolayısıyla köle hukuku bir potansiyel hukuk olarak gerçek bir hukuktur. Ancak açıktır ki köleler köle olarak kaldıkları sürece aralarındaki hukuki ilişki bir tepkiyi iptal edecek yasa gücüne sahip olamaz. Bu nedenle kölelerin (aktüel) hukuku efendinin hukukudur. Kölenin eşdeğerlik hukuku ancak köle köle olmaktan kurtulduğunda aktüel olabilir. Köle sadece köle olarak ve köle kalarak kölelikten özgürleşemeyeceğine, efendilikle bir senteze ihtiyaç duyduğuna göre kendi adalet ilkesini aristokratik adalet ilkesiyle sentezleyerek kendi hukunu aktüelize edebilecektir. Kölenin eşdeğerlik hukuku, burjuva hukuku olarak aktüelize edilebilir.

⁸ Üçüncü düzenin gerekleriyle bağlantıya, özerk bir fenomen olarak hukuk boşa düşürülecekmiş gibi gözükür. Üçüncünün dünyadaki herhangi biri olabileceği koşul sadece münhasır hukuki grup ve dışlanan potansiyel hukuk(lar) ayrımının kalkmasıyla sağlanmış olacaktır. Bu aynı zamanda hukuki fenomenin tarafsızlık ve çıkarsızlık koşullarının yetkin bir şekilde karşılanarak hukukun otantik biçimde belirdiği evrensel toplum koşuluna işaret etmektedir. Politika hukuka zorunlu biçimde ihtiyaç duyarken, hukuk sadece kendisini otantik olarak gösterebilmek için politikanın yardımına ihtiyaç duyar ve bir kere hukuk otantik olarak tezahür eedebileceği koşullara ulaştığında politikaya ihtiyacı kalmayacaktır. Hukuk evrenselleşene değin politikaya ve dost-düşman ayrımına ihtiyaç duyar, ancak evrenselleştğinde bu evrensellelik bizatihi tüm düşmanların bastırılmasını gerektirdiği için kendi başına varolmayı sürdürebilecek ve içinde bulunduğu düzen evrensel ve homojen düzen olduğu için düzenin politik çıkarlarından etkilenmeksizin (çünkü evrensel toplum düşmanlarını masnetmiş olması bakımından gayri politiktir) kendisini sürdürebilecektir.

2000: 266). Böylece aristokratik eşitlik hukuku kölelere de uygulanmaya meyleder.

Aristokratik hukuk, efendi ve köleler ile kölelerin kendi arasındaki ilişkiyi kapsayacak şekilde uygulanma eğilimi gösterir. Bir gelişme potansiyeline sahip olmamakla birlikte yayılma eğilimi gösteren aristokratik hukuk, kölelere de uygulanarak köleler için de haklar yaratacaksa, politik dostlar grubunun aristokratik saflığını bozan unsurlar bu dostlar grubuna ara formlar olarak dahil olabilecektir. Bu noktada aristokratik toplumun yönetici politik grubuyla hukuki grubunun, aktüel aristokratik hukukun bu yayılmasının getirdiği talepler ve sonuçlarla uyumluluğu farklılık gösterir. Politik grupla hukuki grubun normal olarak kavranan ilksel örtüşmesi bozulabilir. Hukuki grup kendi adalet idealini uygulamak için politik grubun yardımına ihtiyaç duysa da asla politik grubun taleplerini kendi adalet idealini uygulama kaygısı karşısında önceliklendirmez⁹. Kendisini tarafsız ve çıkarısız bir şekilde adalet fikrini uygulamak yoluyla insanlaştıran üçüncü için hem eşitlik olarak adalet fikri (aristokratik adalet fikri) hem de eşdeğerlik olarak adalet fikri (kölenin adalet fikri) verilir. O eğer aktüel kılınmak olanağı olsaydı, potansiyel köle hukuku için de bir üçüncü rolü oynayabilirdi.

Aristokratik toplumda salt bir potansiyel hukuk olan eşdeğerlik hukuku (köle hukuku) aktüel kılınacaksa, bu en baştan aktüel bir hukuk olarak doğmuş olan aristokratik hukukun, otoritesinin tükendiği ve salt zora dayanmaya başladığı bir noktada köle hukukunun potansiyelini (tanınmaktan kaynaklı otoritesini) içermesiyle mümkün olacaktır. Eşitlik olarak adalet fikrine dayalı aristokratik hukuk, köle hukukunun potansiyalitesine eklenmelidir¹⁰. Köle hukuku bu eklenmeyi başarabilir, çünkü potansiyel bir hukuk olan köle hukuku ancak kölenin kendisini başka bir şey yapmasıyla (ki kölenin perspektifleri olduğu için bu mümkündür) gerçekleşebilecektir (Frost, 1999: 39). Köle daha en baştan tanınma mücadelesinde perspektiflere sahip bir adalet fikrine bağlanmıştır. Köle en baştan beri eşdeğerlik olarak adalet ilkesi temelinde kendisini başkasının gözünden görebilmektedir. Köle kendisini başkasının gözünden görebildiği için efendinin eşitlik olarak adalet fikrinin kendisine ait eşdeğerlik olarak adalet fikrinin sadece bir kefesi, bir tarafı olduğunu görmüştür. Köle hep ötekinin bakış açısından ne olup bittiğini görmek ister. Köle, neyin bir tazmin, bir telafi, neyin bir zarar olduğunun ilgili tarafın bakışına ait olduğunun farkındadır. Köle, efendiyi de bu eşdeğerliğin bir parçası olarak tikelliği içinde görebilir (Kojève, 2000: 253). Efendi kölenin gözünde de insanlığın diğer yanını temsil etmektedir. Onlar da eşdeğerliğin, eşdeğerlik

denkleminin diğer tarafında, hayatlarını tehlikeye atmanın karşılığında efendi olarak insanlaşmışlardır. Kölenin gözünde efendi de girdiği riskin bedeli olarak, kendi eşitlik olarak adalet fikri içinde insandır. Kölenin bu perspektivizmi ona kendisini dönüştürme potansiyeli sağlar. Köle efendi hukukuna tabidir ve efendilerin eşiti olmayı istemektedir, dolayısıyla o aristokratik toplumun karşısına eşitlik talebiyle dikilebilir. Ancak bu başkaldırıcı yapabildiği sürece bir köle değil, bir burjuvadır. Yani köle eşitlik temelinde başkaldırarak bir burjuva olur, ama başkaldırısının pozitif projesi eşdeğerlik olarak adaletin kurulmasıdır. Köle kendi hukukunu aktüel kılmak için eşitlik olarak adalet fikriyle eklenilebilir. Bu nedenle eşdeğerlik hukuku köle hukuku olarak değil, burjuva hukuku olarak gerçekleşebilecektir. Köle köle kalmak suretiyle kendi hukukunu aktüel kılamayacak, aristokratik toplumun karşısına bir devrimci ya da burjuva olarak dikilecektir (Kojève, 2000: 266). Dolayısıyla kölelerin devrimine aristokratik adalet fikri olan eşitlik isteği yol açar. Burjuvalar kölenin tabi olduğu aktüel hukuk olan aristokratik hukuka bakarak devrim yaparlar. Fakat aynı zamanda bu devrimle kendi eşdeğerlik olarak adalet anlayışlarını dayattıkları için devrimin başında adaletsizlik olarak gözüken eşitsizlikler devrimden sonra artık öyle gözükmezler.

Eşitlik olarak adalet ile eşdeğerlik olarak adalet fikirleri arasındaki bir sentez, eşdeğerlik olarak adaletin perspektival doğası sayesinde mümkündür. Eşdeğerlik olarak adalet, eşitliğin insani varoluşun bir boyutu olduğunu teslim etmektedir. Eşitlik kendisine gözükmeye kapalı olduğu için eşdeğerlik denkleminin bir parçası olduğunu görememektedir. Buna mukabil, eşitliğin eşdeğerliğin perspektivizmine eklenmek bakımından bir elverişliliği söz konusudur. Eşitlik, adaletin ilksel fenomenidir ve eşitliğin tezahür ettiği zihin eşdeğerlik olarak adalet potansiyelinden yoksun değildir. Efendiye eşdeğerlik olarak adalet fikri bir adalet fikri olarak verili olmasa bile, efendi eşdeğerlik olarak adaletin farkındalığına sahiptir (Kaldı ki üçüncüye iki adalet fikri de en baştan verilir). Eşdeğerlik olarak adalet fikri, telafi, tazmin ve sözleşmede adaleti görür, efendi de tanınma mücadelesinin başında risklerin eşitliği temelinde bir adalet fikrine sahip olarak bir hukuki özne haline gelmiş ve bununla da aynı zamanda sözleşme yapabilecek bir hukuki özne vasfı kazanmıştır. Kendilerini ölümüne riske atanlar, çoktan bir sözleşme yapacak durumdadırlar (Kojève, 2007: 220). Çünkü en önce efendiler hukuki özneler olarak ortaya çıkarlar ve telafi, tazmin ve sözleşme mantığını fark edebildikleri halde bunu seçmezler. Yani aristokratik adalet köle

⁹ Burada bir olgu-değer ayırımı yer yoktur. Çünkü Kojève bir fenomenoloji sunmaktadır, insanın hukuk yoluyla kendisine nasıl gözüktüğüne ilişkin bir portre sunmaktadır. Hukukun insan bilincine bu veriliği bir olan-olması gereken ayırımı dışlar. Çünkü hukuk bizatihi politikanın kendisinden soyutlamada bulunarak yarattığı bir kurgudur. Burada sadece hukukun otantisitesi içinde gözükmemesinin koşullarının tarihsel olarak sağlanması hakkında konuşulabilir. Hukuki grubun kaldığı tesirler ve etkilendiği olgusalıklarla ilgili sonsuz bir liste

çıkarılabilir, fakat bu hukuk fenomeninin spesifik özü olan adalet fikrini etkilemeyecektir. İnsani varlığın hukukta görünürlüğe gelmesine ait hukuk fenomeni eidetik indirgemeye tabi tutulduktan sonra elde kalan *noema* adalettir. Hukukun spesifik özü adalettir (Frost, 1999:5).

¹⁰ Efendi hukuku ve köle hukuku, saf paradigmalardan oluşan soyutlamalardır. Bunlar az ya da çok karma biçimde gözlemlenebilirler.

adaletini dışlasa bile, köle adaleti efendi tarafından bir olasılık olarak mülhaza edilebilir olduğu için dışlanmaktadır. Aristokratik adalet köle adaletine kör değildir, köle adaleti olasılığını değerlendirip reddetmektedir. Bu dışlamaya rağmen efendi, kendi hukukunun genişlemesi ve kölelere uygulanmasıyla uzlaşabilir, çünkü burjuva olarak haklara sahip olan köle kendi adalet anlayışı çerçevesinde efendinin eşiti değil, eşdeğeri haline gelmektedir. Ancak köle kendisini aynı zamanda efendinin eşiti haline gelmiş olarak göz önünde bulunduracaktır. Bu yoldan efendi olmayanı (bir köle olan burjuvayı) efendi olarak tanıyan efendi de artık efendi olmayacaktır. Yani aristokratik hukuk kendi kapsamsal genişlemesinin sonucu olarak uygulanamaz duruma düşer. Efendi olmayanları efendi olarak tanıdığı ölçüde o kendi içinden dönüşmeyecek, başka bir şey haline gelmeyecek, sadece onu kendisine sentezleyen burjuva hukukuna doğru geçiş yapacaktır (Kojève, 2000: 241).

Eşdeğerlik hukukunda eşitlik hukukundan farklı olarak başka bir şeye dönüşme potansiyeli vardır. Bu nedenle aristokratik hukuktan farklı olarak burjuva hukukunun gelişmesi için içkin hukuki sebepler vardır. Burjuvanın eşdeğerlik hukuku bu dönüşme potansiyeli sayesinde, eşitlik hukukuyla eklenilebilir (Frost, 1999: 38). Fakat bu dönüşüm, eşdeğerlik hukukunun eşitlik hukukuna yol açması ve baştaki efendi hukukuna dönülmesi değildir. Köle burjuva olarak efendinin eşiti olmayı iddia etse de, bir efendi haline gelmek efendi olmak değildir. Bu nedenle köle efendi olmak için isyan etse de bir yurttaş olur. Burjuva hukukunun evriminde eşitlikçi ideale bağlı bir devrim içerilmektedir, ancak bu, burjuva hukukunun aristokratik hukuka doğru asimilasyonu değildir. Nasıl isyan eden köle olarak burjuva, bir efendi değil, fakat bir yurttaş olma potansiyeli taşıyorsa, burjuva hukuku olarak aktüelize olan köle hukuku bir yurttaş hukuku olma potansiyeli taşır. Burjuva hukuku eşitlikçi hale gelerek eşdeğerliğin eşitlikle hakkaniyete doğru kaynaştığı bir yurttaş hukuku olur. Potansiyel bir hukuk olan burjuva hukuku, gelişerek aktüelleşecekse, devlet hukuku olmayı talep edecektir. Dolayısıyla burjuva, bir yönetici olmalıdır. Ama bir aristokratik politikacı değil, bir yurttaş olan yönetici. Köle kendi hukukunu aktüel kılar kılmaz artık bir köle değildir ve onun hukuku da saf bir burjuva hukuku değil bir yurttaş hukukudur. Burjuva hukuku yurttaş hukuku olarak aktüelize olur (Kojève, 2000: 264-266).

Köle hukuku bağımlı ve potansiyel durumundan kurtularak toplumun özerkliğiyle örtüşen bir hukuk olmak için kendisini bir devlet hukuku kılmalıdır. Dolayısıyla aktüel hukukun devlet yaptırımına sahip olduğunu söylemek (daha genel anlamda yasa gücüne sahip olduğunu söylemek), onun yalıtılmış ve özerk bir toplumun hukuku olduğunu söylemektir (Kojève, 2000: 124-125). Köle hukuku bir devlet hukuku olarak burjuva hukuku biçiminde aktüelize olmuştur. Fakat burjuva hukuku bir yurttaş hukuku olarak aktüelize olmayı sürdürmektedir. Köle devleti ele geçirmeksizin, yani

toplumun özerkliğine bağımlı kalan dışlanan bir hukuk olarak kendi adalet idealini gerçekleştiremezdi, bu nedenle köle kendi hukukunu aktüelize ederken kendi hukukunu aynı zamanda bir devlet hukuku yapacaktır, devlet hukuku haline gelen bir köle hukuku artık bir köle hukuku olmayacaktır. Köle ne köle olarak kalarak özgürleşmiştir ne de efendi haline gelerek özgürleşmiştir, köle bu ikisinin bir sentezi olan yurttaş olarak özgürleşmektedir, buna paralel olarak aktüelize olan köle hukuku ne köle hukukudur ne de aristokratik hukuktur, hakkaniyet ilkesine dayalı yurttaş hukukudur. Yani köle hukukunun burjuva hukuku olarak aktüelizasyonu, onun aristokratik hukukla sentezlenmesidir. Hakkaniyet olarak adalet dayanan bu hukuk hala aktüelize olmaktaki bir hukuk olarak potansiyalitesini tüketmemiştir.

Aristokratik politik grubun demokratizasyonu ve aristokratik hukukun burjuva hukukuna eklenerek burjuva hukukunun aktüelizasyonuna katılması süreçleri, verili bir toplumun politik grubuyla onun münhasır hukuki grubu arasında zıtlamalara yol açar. Hukuk daima üçüncü tarafından uygulandığı için hukuktur. Yani üçüncü üçüncü olduğu sürece tarafsız ve çıkarısız olduğu için efendi ya da köle olmasından da soyutlamada bulunabilir. Bu nedenle, bir kölenin eşitlik olarak adalet fikrinin ilkelerini uygulayabilmesi gibi, bir efendi de eşdeğerlik olarak adalet fikrinin ilkelerini uygulayabilir. Dolayısıyla politik grubu aristokratik olan toplumda, münhasır hukuki grup aristokratik olmak zorunda değildir. Aristokratik politik grup, burjuva hukuki grubun adalet idealine uyum sağlamak zorunda kalarak kendisini demokratize edebilir. Aristokratik toplumdaki politik grup ve hukuki grup arasındaki örtüşme geçicidir. Politik grup aristokratizmde ısrar ederek kapalı kalacaksa, potansiyeli olmayan, salt aktüel olarak doğmuş olan kendi hukukunun kudretsiz bir hukuk olduğuyla, yani otoritesini kaybederek zora dayanmaya mecbur bir hukuk olduğuyla yüzleşecektir (Kojève, 2000: 155-156). Bu durumda politik grupla örtüşmekte olan hukuki grup, kendi kudretsiz hukukunun henüz aktüel kılınmamış ama potansiyel (ve böylece kudreti olan) köle hukuku tarafından tehdit edildiğini görecektir. Ne hukuki grup ne de politik grup bu potansiyelle eklenmeden kendisini sürdürebilecektir. Hukuki grup salt kendini sürdürmek için bu potansiyel hukuku kendisine dahil etmek istememektedir, çünkü bu grup tüm insanlığı homojenize bir tarzda kapsamadan sadece koşullu ve kısmi biçimde tarafsız ve çıkarısız olabilecektir. Yani hukuki grubun tüm politik bağlanmışlığına rağmen, özerkliği söz konusudur.

4. Yurttaş Hukukunun Aktüelizasyonu Olarak Uluslararası Hukuk

Bir devlet, bütün üyeleri dost olan ve üyesi olmayanlara düşmanca davranan bir toplumu gerektirir. Düşmanları olan bir dostlar grubu olmanın dışında devleti politik kılan diğer kategori, onun yönetici grup ve yönetilen grup olarak ayrışmasıdır (Kojève, 2000: 154-155). Yönetilenler

yurttaş olmaları bakımından (yönetici grup olarak hükümet şeklinde tezahür eden) devletin dostlarıdır. Bir politik dostlar grubu olarak devlet, düşmanlarını ya masseder ya da kendini onlardan arındırır¹¹. Devlet, yurttaş statüsünü belirler. Kojève'e göre bu statünün kendisinde hukuki hiçbir şey yoktur. Bu statüyü belirleyen yasa, ülkenin adını ya da bayrağının rengini belirleyen devlet yasasından farksızdır. Hukuki değil, politik bir yasadır. Yurttaş yurttaşlığa uygun davranmazsa, bir yalın kişi gibi davranırsa devlet politik olarak müdahil olur ve onu yurttaşlığa çeker. Devlet burada taraftır ve bunda hukuki hiçbir şey yoktur. Yurttaş yurttaş olarak devletle çatışmaya giriyorsa hukuki ilişkiden değil, devrimci durumdan bahsedilir. Bu çatışmanın da hukuki olarak yasadışı olduğu söylenemez, sadece politik olarak yasadışı olduğu söylenebilir. Çünkü bu devrimci durum, aktüel hukukun dışında oluşuyordu. Yürürlükteki hukuku yadsımanın hukukten suç olduğu söylenemez. Dolayısıyla devrimci olmadığı halde bir yurttaş devletle çatışmaya giriyorsa yurttaş olarak değil yalın kişi olarak giriyordur. Devlet bu çatışmada bir üçüncü değil, bir taraftır. Devletin müdahalesi bir üçüncünün değil, savaşılan bir tarafın müdahalesidir. Yurttaşla devlet arasında bu bakımdan hukuki bir ilişki olamaz. Yurttaş devletin düşmanı haline geldiyse, dost ve düşman arasında bir etkileşim olamayacağından, yani tüm mesele etkileşimin yok edilmesi olduğundan onlar arasında hukuki bir ilişki olamaz (Kojève, 2000: 146-147).

Devletin, dostları ile ve dostları arasında yurttaşlığa ilişkin olmayan, onları yalın bireyler olarak almaya dayanan bir hukuki ilişkisi olabilir. Devletin tarafsız ve çıkarısız bir üçüncü olarak tezahür edebileceği durumlar, devletin sayesinde eylemlerini gerçekleştirdiği yönetici grubun üyeleri ve yalın bireyler (ve bu yalın bireylerin kendi içlerindeki) arasındaki çatışmalardır. Devlet ancak bu durumlarda politik karakterinden soyutlanarak bir üçüncü olabilir. Devlet tarafsız kalabileceği gayripolitik (özel, yalın bireye ait) etkileşimler için üçüncü olarak belirebilir. Hukuki ilişki sadece dostlar arasındadır ve devletin müdahillliği de yurttaşları olan dostları arasında olabilir. Devlet üçüncü iken, iki taraf da birbirini ikame edebilen dostlar olduğu ölçüde devlet üçüncülüğünün gerektirdiği şekilde tarafsız olabilir. Ama devlet onlara yurttaş ve böylece dostlar olarak bakacaksa onlara politik bir çıkar ve tarafsızlıkla bakıyor olacaktır. Yani devlet hem sadece yurttaşları olan dostlar arasında üçüncü olabilir, ama yine de ancak ve ancak onların yurttaşlık (politik) karakterinden soyutlamada bulunarak bir üçüncü olabilir. Çünkü hukuk, politikanın kendisinden soyutlamada bulunarak oluşturduğu bir kurgudur. Dolayısıyla devlet, politik olduğu (yani düşmanları olduğu) sürece mutlak anlamda tarafsız olamayacaktır, ayrıca devletin sayesinde bir üçüncü olarak tezahür

edebildiği münhasır hukuki grup evrensel olmadığı sürece çıkarısız olamayacaktır (Kojève, 2000: 298).

Devletin üçüncülüğünün çıkarısız olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü üçüncü, hala münhasır bir hukuki grup olacaktır, yani bu grubun içinden herhangi biri olacaktır. Ayrıca devletin tüm karşı konulmazlık görüntüsüne rağmen kendisinin uyguladığı iç hukukun yaptırımından kurtulmak olanağı hala vardır. Bunu potansiyel bir hukuk olarak uluslararası hukukun ortaya çıkışında da görürüz. Tikel bir iç hukuk yurttaş karşısında bütünüyle zorlayıcı olamamaktadır. İç hukukun kendisi bir üçüncü olmanın gerektirdiği şekilde karşı konulmaz olamamaktadır. Yurttaş pekala yurttaşlığını değiştirebilmektedir ya da iç hukukun alanından uzaklaşabilmektedir. Devlet, üçüncünün karşı konulmazlığına sahip değildir, çünkü bu karşı konulmazlık, tüm toplum bu şekilde müdahil olur ve hüküm kurardı, ilgili hükme bir karşıtlık olmazdı demektir (Kojève, 2000: 315). Üçüncünün karşı konulmazlığı, hukuku ihlal edenin tüm toplum olarak üçüncünün karşısında olmasına dayanır. Yani karşı konulmazlık aslında üçüncünün herhangi biri olması (çıkarsızlık) gerekliliğinin bir sonucudur. Devlet evrensel olmadığı sürece politik düşmanları olacaktır ve o belirli potansiyel hukukları bastırdığı için herhangi birinin aynı müdahillliği sergileyebileceğini söyleyemez, sadece münhasır bir hukuki grubun herhangi bir üyesinin aynı müdahillliği uygulayabileceğini söyleyebilir. Dolayısıyla onun yargısı az ya da çok karşı konulabilir, tüm toplumun yargısı değildir. Toplum evrensel ve homojen değil iken, karşı konulmazlık da koşullu kalacaktır (Kojève, 2000: 326). Bu durumda iç hukukun kendisi bütünüyle aktüelize olmuş değildir, yurttaşlık hukukunun tüm potansiyeli gerçekleştirilmiş değildir. O hala bir şey olmaktadır. Potansiyelitesini tüketmemiş ve hala aktüelize olma sürecindeki yurttaş hukukları olan iç hukuklar, kendilerini aktüelize etmeye meylettikleri ölçüde kendi kısmi ve çoğul karakterlerini aşmaya da meyletmektedirler, onların aktüelizasyon yolunda olmaları onların uluslararasılaşmasıdır. Diğer taraftan uluslararası hukuk, iç hukukların henüz tüketilmemiş bir potansiyelitesi olarak tezahür etmektedir. İç hukuk devlet hukuku olmak vasfıyla aktüelize olan ve hala önemli ölçüde potansiyel olan bir hukuktur, diğer taraftan onun bu potansiyel karakteri uluslararası hukuktur ve uluslararası hukuk bir devlet yaptırımıyla desteklenen iç hukuk olmaması nedeniyle aktüelize olamamaktadır. Yani uluslararası hukuk aktüel bir şekilde var olmak için devlet yaptırımıyla uygulanan bir hukuk olmalıdır, diğer taraftan iç hukuk eksiksiz biçimde aktüel olmak için uluslararasılaşmalıdır. O halde hukuk hukuk olarak tezahür edebilmek için bir tarafta devleti aşmak mecburiyetindedir, diğer tarafta devletin kendi dostları içindeki politik olmayan (yalın bireysellikten

¹¹ Kojève'e göre aslında hiçbir ulus-devlet düşmanlarını ne tam anlamıyla massedebilir ne de bertaraf edebilir. Bu sınıra sadece evrensel ve homojen devletle ulaşılabilir. Bu sınır durumunda artık düşmanlar yoktur, politik bir alan yoktur. Evrensel ve homojen devlette dost-

düşman ayrımının bütün politik potansiyeli tüketilmiştir, çünkü aktüelize edilmiştir. Aktüelitede potansiyelini tüketir tüketmez kendisini ilga eder.

kaynaklanan) anlaşmazlıklarını çözmek için kendisine duyduğu ihtiyacı kullanacaktır. Hukuk kendi özerk evrimini sürdürmek için politikaya (ve devlete) muhtaçtır, ama bu evrimin kendisi onun devlete ihtiyacını ortadan kaldırmaya yönelir (Kojève, 2000: 316).

Uluslararası kamu hukuku iç hukukların yanında potansiyel bir hukuk olarak kalmaktadır. Çünkü bir hukukun potansiyel durumdan aktüel duruma geçmesi için gayrihukuki davranış yalıtılmış bir hukuki sistem içinde iptal edilmelidir ve bu yalıtılmış hukuki sistemi, kendisini mevcut durumda devlet olarak düzenleyen toplum temin etmektedir (Kojève, 2000: 127). Hukuk, devlet sayesinde iç hukuk olarak aktüelleşmekle gayrihukuki edimin öznesini topluma katabilmekte ve yine toplumun içinde bu edimin üstesinden gelebilmektedir. Ama iç hukukların özerkliği temin eden toplumlar, evrensel ve homojen olmadığı için bu üstesinden gelme ve iç hukukun karşı konulmazlığı kısmi kalmaktadır. Gayrihukuki edimin öznesi toplum evrensel olmadığı sürece toplumu terk edebilmekte ve onun gayrihukuki davranışı iptal edilememektedir. Tam da bu nedenle uluslararası hukuk, otoritesi olan bir hukuk yani potansiyel bir hukuk olarak tezahür edebilmektedir. Devlet, hukukun aktüel olması için gerekli koşul olan toplumun yalıtılmış ve böylece özerk olmasını ancak eksik biçimde sağlamaktadır. Bu eksiklik onun devlet olma vasfının eksikliğinden değil, evrensel olamayışından kaynaklanmaktadır. İç hukuku aktüel kılan devlet, bir dışı yokmuş gibi davranır, bütünüyle yalıtılmış gibi davranır. Ama onun bir dışı vardır, o evrensel değildir ve dışı olduğu ölçüde yalıtılmışlığı ve özerkliği kusurludur. Yani hakiki anlamda özerk ve yalıtılmış toplum, evrensel toplumdur. Dolayısıyla evrensel bir toplumda potansiyel bir hukuk ister istemez aktüel kılınmış olacaktır. Uluslararası hukuk da aktüel olmadığı için devletleri uluslararası toplumun içine zorunlu biçimde dahil edemez. Uluslararası hukuk özerkleşirse, yani bir dışı olmayan (yani düşmanları olmayan) bir iç hukuk haline gelebilirse, üçüncü tarafsız, çıkarısız ve karşı konulmaz olarak belirecektir (Kojève, 2000).

Devlet olarak örgütlenmiş bir toplumda yegane aktüel hukuk, devlet hukuku olsa da devlette potansiyel hukuklar var olmayı sürdürmektedir. Devlet hukuku tam olarak kendi sınırları içinde aktüelize olamamaktadır, onun münhasır hukuki grubu birtakım potansiyel hukukları dışlamaktadır, devlet hukukunun üçüncülüğü (yargılayacağı dostlarını dostun evrenselliği içinde görerek tarafsız kaldığı kabul edilse dahi) hem çıkarısızlık hem de karşı konulmazlık bakımlarından sınırlıdır. Devlet yaptırımından yoksun potansiyel hukuklarsa, güçsüzdürler, yasa gücünden yoksundurlar. Bu hukukların potansiyel oldukları halde mevcut olmaları ya da gerçek olmaları otoriteleri nedeniyledir. Buna mukabil devlet hukuku ancak zor kullanımıyla aktüel olarak var olabilir. Kuşkusuz devlet hukukunun hiçbir otoritesi ya da potansiyalitesi olmasaydı, zor yoluyla aktüelize olmayı sürdüremezdi. Devlet hukuku aktüelize olma sürecinde

otoriteden çok zora dayanmaya meylettiği sürece bütünüyle aktüelize olmaya yaklaşmaktadır ve böylece potansiyalitesini tüketmektedir. Dolayısıyla bir burjuva hukuku olarak uygulanan devlet hukuku yurttaş hukuku olmanın potansiyalitesine başvurmadan kendisini sürdürmez. İç hukuklar uluslararasılaşmadan yurttaş hukuku olarak kendilerini sürdürmezler, onlar bu uluslararası hukuk potansiyeline dayanmalıdırlar. Diğer taraftan uluslararası hukuk da bir iç hukuka dönüşmeden aktüel olamayacaktır, salt potansiyel olarak kalacaktır (Kojève, 2000).

Devletin iç hukuku onun münhasır hukuki grubunun otoritesi sayesinde aktüelize olmayı sürdürebilmektedir. Bununla birlikte münhasır hukuki grubun dayandığı adalet fikri (eşitlik ve eşdeğerlik olarak adaletin henüz yetkin olmayan bireşimleri) potansiyalitesini tükettiği ve böylece münhasır hukuki grup otoritesini kaybettiği ölçüde, bu adalet fikrinin uygulanmasına dayanan hukuk adaletsizlik olarak tezahür edecektir. Devlet hukuku kudretsiz, potansiyalitesini tüketmiş bir aktüeliteye dönüşmüş olacaktır. Gitgide daha çok zora dayanacaktır. Bu potansiyalitesini ve otoritesini kaybeden hukukun adaletsizlik olarak belirmesinin nedeni iç hukukun otorite sahibi potansiyel hukukları baskılamasıdır (Kojève, 2000: 156). Çünkü devletin münhasır hukuki grubu dışında var olan (yani dışlanan ya da bastırılan) potansiyel hukukların da kendilerine ait hukuki grupları ve otoriteleri vardır. Ve potansiyalitesini tüketen iç hukuklar, bu potansiyel hukuklara nispetle adaletsiz olarak belirebilmektedirler. Bu potansiyel hukuklar aktüelize olmaya meylederken, mevcut aktüel hukukların üstesinden gelmelidirler. Aktüel devlet hukuku ise, potansiyalitesini tükettiği için bu yeni potansiyel hukuka karşı sadece zorla karşı koyabilir. Bu zor da bu aktüel hukukun bir zamanlar sahip olduğu otoritenin kadavrasından başka bir şey değildir. Otoritesi olmadığı için kudretsiz bir zordur. Yeni potansiyel hukuka gelince o devlet hukukunun zoruna/şiddetine ancak otoritesiyle karşı koyabilir. Bir zamanlar etkili olmuş olan eski hukuk bu yeni hukukun otoritesine karşı koyamayacaktır. Er ya da geç yerini yeni devlet hukukuna bırakacaktır ki bu yeni devlet hukuku yeni hukuki potansiyeli aktüelize eden hukuktur. Dolayısıyla tüm bu süreç politik grup ve hukuki grubun yeni hukuki potansiyeye ilişkin tutumuyla şekillenecektir. Burjuva devleti çerçevesinde bu çekişme, bütünüyle aktüelize olarak potansiyalitesini tüketen iç hukuk karşısında yurttaş hukukunun uluslararasılaşma potansiyalitesinin öne çıkmasıyla vuku bulur. Hukukun bu evrimi sadece münhasır hukuki grup dağılarak evrenselleştiğinde tamamlanmış olacaktır. Bu hukuki grup tüm insanlığı içermeyen, münhasır bir meclis gibi kaldığı sürece adalet idealinin yeni hukuki biçimleri otorite kazanarak pozitif hukuku gayriadil olarak zan altında bırakabilecektir. Dışlanan ya da bastırılan adalet idealleri yeni potansiyeller olarak oyuna girmeyi bekleyeceklerdir. Politik grubun adalet idealleri kadavraya dönüştürülmeyi sürdürecektir (Kojève, 2000: 157).

Hukuki grupla politik grup arasındaki örtüşme, hukuki grup tüm insanlığı kapsamadığı sürece geçicidir. Politik grup ve münhasır hukuki grup, örtüşmeleriyle bir potansiyel hukuku tam olarak aktüelize ettiklerinde bu aktüel hukuk potansiyelitesini tüketmiş olacak ve böylece kudretsiz bir aktüalite haline gelecektir, dolayısıyla bu durumda dışlanan bir hukuki grubun otoritesi ve onun ortaya koyduğu potansiyel hukuk bu kudretsiz aktüaliteyi alt etmeye hazırdır. Bu çerçevede, politik grup ve münhasır hukuki grup arasındaki normal durum, potansiyaliteye sahip bir aktüalite (yani daima otoriteye sahip bir aktüalite, potansiyelitesini tüketmeyen bir aktüalite) olanağının kurulacağı momente değin iki grup arasındaki örtüşmelerin istikrarsızlığıdır. Bu moment, hukuki grubun artık dışlayıcı ve münhasır olmamasına, çıkarsızlığın gerektirdiği herhangi biri olmak koşulunu evrensel bir şekilde yerine getirebilmesine işaret eder. Çünkü hukuki grup dışlayıcı olarak kaldığı sürece yeni hukuki potansiyeliterler ortaya çıkacaktır. Hukukun aktüalitesi hukuku potansiyelitesinden ayırtırmayı ve hukuku iktidarsızlaştırmayı sürdürecektir. Hukuk dışlayıcı bir hukuki grubun adalet idealinden ayrı olarak sentetik yurttaş adaletinin uygulanması olursa, üçüncü, tarafsızlık ve çıkarsızlık şartını tam olarak yerine getirebilir. Bu durumda üçüncü sadece münhasır bir hukuki grubun üyesi değil, herhangi biri olabilir. Ve bu durumda tüm düşmanlar massedilmiş olacağı için tarafsızlığı tehdit eden politik çıkarlar da bertaraf edilmiştir, toplum homojenize olduğu için özel çıkarlar da minimize edilmiştir. Evrensel ve homojen toplum, tam anlamında politik olan politikanın sonudur, salt yönetsellikle tanımlanabilir bir devlete işaret eder. Politikanın bütün serüveni, hukuka olan ihtiyacında hukukun özerkleşmesinden kaçınmaması ve nihayetinde hukukun hakimiyeti altına girerek sönümlenmesidir (Howse, 2006) (Kojève, 2000: 324).

20. yüzyılın en önemli hukuksal düşünürlerinden biri olan Kelsen'in uluslararası kamu hukukunun üstünlüğüne dayalı monist hukuk görüşü, benzerlikleriyle olduğu kadar farklılıklarıyla da Kojèveci hukuksal kozmopolitizm fikrini mukayeseli bir şekilde tartışmaya izin verecek kritik içgörüler sağlar (Von Bernstorff, 2016: 227). Kelsen'in iç hukukları uluslararası kamu hukukuyla bütünleşik bir biçimde kavramaya izin veren temel norm düşüncesi, herhangi bir diyalektiğe boyun eğmeyen olumsuzluk ve içkinlik karakterleriyle, Kojève'in adalet idealleri düşüncesinden farklılaşır. Bununla birlikte Kojève'in bakış açısından, Kelsen tarafından savunulan özerk bir normatif sistem olarak hukuk düşüncesi hukukun özerkleşme sürecini politik ve sosyal bağlamı içinde değerlendirmeyen soyut bir formalizm örneği olarak gözükecektir. Kojève'in bakış açısından Kelsen, devlete ilişkin volontarist ve egemenlikçi görüşten kaçınmak isterken hukukun özerkliğini bir oluş içerisinde değil, Kantçı bir transandantal argümana dayandırarak tarif etmektedir (Von Bernstorff, 2010: 52). Buna karşılık Kojève, politik grup tarafından ifade edilen devletçi egemenliğin kendi

diyalektiği içinde kendisini iptal etmesine dair bir resim sunmayı dener. Kojève için hukukun özerkliği, Kantçı anlamda bir transandantal güvenceyle temin edilmiş olmaktan ziyade politik ve tarihsel mücadelenin içinden gelişir. Kojèveci monist hukuk anlayışı, Kelsen'in yaptığı gibi salt hukuki sistemin içsel normatif isnat silsilesi temelinde bir hukuksal entegrasyon tanımı sunmak yerine, hukukla etkileşimden asla dışlanamayacak politik ve toplumsal faktörlerle birlikte hukukun özerkleşme sürecini açıklamayı hedefler. Kojève'in fenomenolojik yaklaşımı, Kelsen'in neo-Kantçı yaklaşımından farklı olarak "olan"ın ve "olması gereken"in içiçe geçtiği bir tartışma yürütmeye dayanır. Diğer taraftan Kojève temel aldığı adalet fikirlerini hukuki fenomenlerin içkin mantığının tanımlanması olarak sunsa da Kelsen'in bakış açısından Kojève'in bu girişimi hukuki analizin saflığını sosyolojik, etik ve politik atıflar yoluyla bozmak anlamına gelecektir.

5. Bir İç Hukuk Olarak Uluslararası Hukuk ya da Evrensel ve Homojen Devlet

Kojève'e göre potansiyel bir hukuk olarak uluslararası hukuk, iç hukukların tekil devletlerle sınırlı ve dolayısıyla çıkarsızlığı ve tarafsızlığı (ve dolayısıyla karşı konulmazlığı) bakımından koşullu aktüalitelere (bu aktüaliterler potansiyeliterlerini tüketen aktüaliterler olduğu sürece) yerini almaya meyleder. Fakat potansiyel bir hukuk olarak uluslararası hukuk, iç hukukların belirli bir bileşimini tezahür ettirdiği eşitlik ve eşdeğerlik olarak adalet ideallerinden farklı ideallere dayanmamaktadır. Aynı adalet ideallerine bağlı uluslararası hukuk, iç hukukların sınırlılıklarından kaynaklanan bu karma bileşimleri bir senteze doğru geliştirme potansiyeline sahiptir. Bu çerçevede uluslararası hukuk, yeni bir adalet idealinin ürünü değildir; o, iç hukukun devletler arası etkileşimlere uzanmasıdır. Uluslararası hukuk, iç hukuku veri olarak başlamaktadır. Egemen devletlerin bir iç hukuku olmasaydı, salt egemen devletlerin etkileşimlerden bir hukuk ortaya çıkamazdı (Kojève, 2000: 314).

Salt egemen devletlerin etkileşimlerinden bir hukuk doğamaz, çünkü bu etkileşimlerde hukuki bir üçüncü ortaya çıkamaz, fakat politik üçüncülükler belirir. Devletler devlet oldukları sürece aralarındaki yegane politik etkileşim savaş olabilir. Savaş ise bir etkileşim değildir, savaş karşılıklı biçimde tarafların etkileşim olanağını dışlamalarıdır. Üçüncü, savaşta hukuki olarak beliremez, ancak belirli durumlarda hukuki olarak olmasa bile politik olarak belirebilir. Politik etkileşimlerin hukuki bir karakter arz etmesi için, bu etkileşimler politik olarak nötral kalan bir üçüncüyle ilişkilendirilebilmelidir. Ama politikada nötralite olamayacağına göre, yani böyle bir nötralite varsayımı politik olmamak anlamına geleceğine göre uluslararası hukukun devletlerarası politik ilişkilerden doğamayacağı açıktır. Politik etkileşimlerde sadece bir politik üçüncü belirebilir, bu üçüncü anlaşmazlıklarda bir tahkim rolü oynayabilir, hatta bir savaşı da durdurabilir. Ama bunu hukuki bir

üçüncü olarak yapamaz, tarafı ve çıkarı olan bir politik üçüncü olarak yapılabilir. Politik üçüncünün tahkim rolü oynayabildiği ve tarafsız olabildiği durumlar vardır, bu durumlarda iki taraf da onun gözünde birbirini ikame edebilir olarak gözükebilir. Ama politik üçüncü onlara tarafsız baktığında, yani efendiler gibi davranan egemen devletler soyutlaması içinde onları gördüğünde bunda bir çıkarı olacaktır. Bu durumda sadece bir adalet idealini uyguluyor olmayacaktır (Kojève, 2000: 319-320).

Egemen devletler olan taraflar arasında nötral ve böylece hukuki üçüncü rolünü sadece politik olmayan bir toplum oynayabilir. Bu toplum, (sadece dostlar arasında bir hukuki ilişki olabileceği için) düşman olmayan iki tarafın parçası olduğu bir ulus ötesi devletler topluluğu olmalıdır. Aynı ulus ötesi topluluğun parçası olan bu dost (düşman olmayan) devletler, bu topluluk politik olmayan bir topluluk olduğu sürece onu kendi aralarındaki politik etkileşimlerine müdahil olabilecek bir hukuki üçüncü olarak görebilirler. Yani uluslararası kamu hukuku bu politik olmayan ulus ötesi topluluğun iç hukukuna doğru dönüştürülerek aktüel kılınabilmektedir. Uluslararası kamu hukukunun devlet yaptırımlı iç hukukların adalet ideallerinden, yurttaş hukukundan ayrı bir doğuşu yoktur. O sadece bu yurttaş hukukun tamamlanmasında bir evredir. Bu hukuk, etkileşim halindeki devletlere bu devletlerin üyesi oldukları ulus ötesi topluluğa ait hukukun uygulanmasıdır. Yani belirli bir ulus ötesi topluluğa ait hukukun uygulanması olarak uluslararası kamu hukuku, (ulus ötesi topluluğun) bir iç hukuk meselesidir. O halde uluslararası hukuku uygulayan üçüncü¹²nün, üye devletleri devlet olarak tutmakta hiçbir avantajı olamaz (Kojève, 2000: 321). Bu devletlerin politik gruplarıyla münhasır hukuki grupları arasında, eşitlik ve eşdeğerlik olarak adalet idealleri arasındaki somut bir dengeye dayanan burjuva hukuku yoluyla sağlanan örtüşme, burjuva hukukunun yurttaş hukuku olarak aktüelize olmayı sürdürmesiyle bozulur. Tekil bir devletin münhasır hukuki grubu, yurttaş hukukunun uluslararasılaşma potansiyelini dışarıda bırakmayıp, onu kendine katarsa (ki böylece salt biçimde aktüelleşerek zora dayanan bir hukukun savunucusu olmaktan esirgenir) devletin politik grupları ile olan örtüşmesi bozulur. O artık devletin politik gruplarının adalet idealinden farklı bir bileşimi savunmaktadır. Bu nedenle münhasır hukuki grup, devletin politik gruplarının ve egemenliğinin bastırılmasına yönelecektir. Kuşkusuz devletin politik grubu ve münhasır hukuki grubu arasındaki örtüşmenin bozulması, devletin politik grubunun iç hukukun uluslararasılaşmasına ait adalet idealini benimsemesi, münhasır hukuki grubunsa buna direnmesi neticesinde de ortaya çıkabilir. Fakat bu çok daha az olası bir durumdur. Çünkü tekil devletler bir efendi gibi davranmaktadırlar.

Efendi gibi davranan egemen devletlerin politik gruplarıyla münhasır hukuki grupları arasındaki örtüşmezlik ya da çatışma çeşitli formlar alır. Uluslararası topluluk, yurttaş hukukunun aktüelizasyonunun sonucudur, bu olgu, yurttaş hukukundaki eşdeğerlik olarak adalet fikrinin potansiyelitesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla uluslararası hukuk, egemen devletlere karşı eşdeğerlik temelli burjuva hukuku uyguluyor olarak tebarüz eder. Devletler politik grupları yoluyla kendileriyle özdeşliklerini sürdürmek istedikleri sürece kendi iç hukuklarının potansiyellerini engelliyor olacaklardır, yeni bir potansiyeli aktüelize edemedikleri için zamanla otoritesi olmayan bir zor uyguluyor olarak tezahür edeceklerdir. Egemen devletin münhasır hukuki grubu yeni potansiyelleri içine katamadan otoritesini sürdüremeyeceği için iç hukukun uluslararasılaşma potansiyeliyle işbirliği kurmak isteyecektir. Uluslararası topluluğa ait uluslararası hukuk, devletler karşısında bir burjuva hukuku olduğu için ve devletler onun karşısında bir efendi gibi tezahür ettiği için, devletin kendiyile özdeş kalmakta ısrar etmesi durumunda, aristokratik (efendi gibi davranan) politik grubun yerinden edilmesine dayanan bir devrim gerçekleşebilir. Bu devrim, bir burjuva devrimine benzeyecektir. Fakat uluslararası hukukun, tekil devleti devlet olarak ele geçirmekte ve böylece tekil devletin politik grubunun yerini almakta hiçbir çıkarı yoktur. Diğer bir olasılık olarak, uluslararası hukuk, devleti ve politik grubu ikame etmek yerine bütünüyle ortadan kaldırırsa, (kendisini aktüelize edeceği toplumu dağıtmamak koşuluyla) devletsiz ve apolitik bir toplum yaratmış olacaktır. Bu devletsiz toplum, apolitik olduğu ölçüde de evrensel bir topluma doğru birleşebilecek ve aktüelleşen bir uluslararası hukuka tabi olabilecektir. Kojève'in olası gördüğü seçenek ise, tekil devletlerin politik gruplarının bu dönüşüm için eğitilmeleri ve bu dönüşüme alıştırmalarıdır. Egemen devletlerin politik gruplarının yurttaşlık hukukunun gerektirdiği sentetik adalet idealini benimsemeleri zor da olsa olanaklıdır. Bu durumda artık bir politik evrim söz konusudur. Böylece yönetici grubun fikirleri barışçıl bir biçimde dönüştürülmektedir (Kojève, 2000: 157-158).

Görülür ki uluslararası hukuku uygulayan politik olmayan üçüncünün, devletlerin kendilerini devlet olarak sürdürmesinde hiçbir çıkarı yoktur. Üçüncünün (ulus ötesi topluluğun) çıkarı, yurttaş hukukunun karşı konulmazlığını temin etmek ve bu hukuku aktüel kılmak için onu devlet yaptırımına sahip bir evrensel iç hukuk kılmaktır. Çünkü karşı konulmaz olmadığı ve bir iç hukuka dönüştürülmediği sürece bu politik olmayan ulus ötesi topluluğun hukuku, potansiyel bir hukuk olarak kalır. Bu politik olmayan topluluk, karşı konulmaz olmak için efendi gibi davranan egemen devletleri topluluğu terk etmekten alıkoymak zorundadır (Kojève, 2000: 323). Bu nedenle bu politik olmayan devlet ötesi topluluk, bir

¹² Uluslararası hukuka ait üçüncülük, devletlerin üyesi olduğu topluluğun münhasır hukuki grubunda tecelli eder. Ayrıca ulus ötesi topluluğun münhasır hukuki grubuyla aynı adalet idealini paylaşan üye

devletler içinde konumlanmış münhasır hukuki gruplar da uluslararası hukuka ait üçüncü olarak göz önüne getirilebilirler.

devlet olmaya meylederken (yani potansiyelini aktüelize ederken) parçası/üyeleri olan devletlerin egemen-efendi kimliklerini bastırmalıdır. Demek ki bu potansiyel hukuk (politik olmayan topluluğun münhasır hukuki grubu tarafından benimsenen hukuk ve yurttaş hukukunun potansiyalitesini açmak için ve otoritelerini korumak için onlarla işbirliği yapmak zorunda kalacak olan, egemen devletlerin münhasır hukuki gruplarının katıldığı hukuk) aktüelize olma eğilimi gösterirken, üyesi olan egemen devletlerin egemenliklerini bertaraf etmek isteyecektir. Böylece de bu politik olmayan topluluğun salt potansiyel bir hukuk olan uluslararası hukuku aktüelize olurken bir (evrensel ve homojen devlete ait) iç hukuka dönüşecektir.

Politik olmayan ulus ötesi topluluğun devletleşmesi, aristokratik ve burjuva adalet ideallerinin sentezi olarak uygulanan yurttaş hukukunun kamilen aktüelize olmasıdır. Devletle aktüelize olmaya başlayan yurttaş hukuku, egemen devletlerin çoğul hukuklarının potansiyellerini eksiksiz biçimde aktüelize eden evrensel ve homojen devletle tamamlanacaktır. Dolayısıyla evrensel ve homojen devlet artık politik anlamında devlet olmaya ihtiyaç duymayan bir devlettir. Çünkü yurttaş hukukunun aktüelizasyonunu başlatan devlet bu aktüelizasyonun tamamlanmasıyla mükemmel bir devlete (yani hukukundan kimsenin kaçamaması anlamında karşı konulmaz, tüm düşmanlarından arındırılmış olmak anlamında evrensel ve özel çıkarların etkilerinin minimize edilmesi anlamında homojen) dönüşerek politik vasfını yitirir. Evrensel olduğu ölçüde tüm düşmanlarını massetmiştir ve politik karakterini bu şekilde kaybederek salt yönetsel bir aygıt dönüşmüştür. Diğer taraftan da homojen olduğu ölçüde üçüncünün herhangi biri olmak koşulu çıkarılsızlık temelinde temin edilmiştir. Homojen olmak karakteri, üçüncüye (hukuki gruba) ait tüm münhasır (dışlayıcı) sıfatlarının bertaraf edilebilmesini sağlar (Frost, 1999: 15). Bu sınır koşul, Kantçı en iyi rejimin kendisine doğru sonsuz ilerlemeyle sadece yakınsamanın mümkün olduğu asimptotik koşul gibidir. Üçüncünün kesin anlamında herhangi biri olmasına ancak sonsuz biçimde yakınsanabilecektir¹³. Evrensel ve homojen devlet, bu anlamda da devlet olarak sönümlenmek uğruna sürekli çabalayan ama bu doğrultuda çabaladığı ölçüde de kendisini yöneten-yönetilen ayrımında yeniden üreten bir devlettir, dolayısıyla o dost-düşman kategorisini bertaraf ettiği için politik olmaktan sarfi nazar edebilse bile, yöneten-yönetilen ayrımını sürdürmekle (politik olmayan) yönetsel bir devlettir (Howse, 2006: 96). Hukuk otantik biçimde tezahür edebilmek için evrensel ve homojen devleti

gerçekleştirerek politikayı bastırmalıdır. Bu aynı zamanda politikanın yardımıyla politikayı bastırmak anlamına gelir.

Politik olmayan ulus ötesi topluluk devletleşirken onun en somut uğrağı bir federasyon haline gelmesidir, yani üyeleriyle bir yöneten-yönetilen ilişkisi kurabilmesidir. Federatif ulus ötesi topluluk henüz evrensel ve homojen devlet değildir. Federatif topluluk, üyeleri dost olan, dolayısıyla üyeleri arasında politik bir ilişkinin olmadığı bir topluluktur (Pullano, 2017: 75). Topluluk içindeki üyeler, topluluğun bir üçüncü olarak belirebilmesi için dost olmalıdır. Dolayısıyla topluluğa katılmak, onların politik olma ve böylece devlet olma kapasitelerini bizatihi kısıtlamaktadır. Diğer taraftan ulus ötesi topluluğa üye devletlerin topluluk dışında düşmanlara sahip olarak politik olacakları düşünülebilir. Fakat ulus ötesi topluluk evrensel değilken daima kendisini evrenselleştirmeye meyledecektir. Dışarı ile ilişki kuracaktır, bu temasta da kendi adalet idealini başarmak için politik olmalıdır, dışarıda dost ve düşmanları olmalarıdır. Bu nedenle üye devletler diledikleri gibi federatif topluluğun üyesi olmayanlarla dost-düşman ilişkisine giremeyeceklerdir. Yani egemen olamayacaklardır. Ulus ötesi federatif topluluğun tüm eğilimi hukuku evrensel kılarak politikaya son vermek için politikleşmek, yani devletleşmek ve bu süreçte de tüm üyeleriyle bir yöneten yönetilen ilişkisi kurmaktır (Murphy, 2011: 200). Evrenselleştikçe egemenliklerini massederek devletleri sönümlendirecektir. Yani politik olmayan bir topluluk evrenselleşmek için devletleşmelidir ve politikleşmelidir ve ne zaman evrenselleşirse artık düşmanları kalmayacağı için gayripolitik olabilecektir. Bu yurttaş hukuku tam biçimde aktüelize olmak için politikaya ihtiyaç duyar, bunu başardığında da ise artık politikaya ihtiyacı yoktur. Ulus ötesi topluluğun üyelerinin egemenliklerini bastırma tutumu, onun bir devlet olma arzusundan kaynaklanmamaktadır, o sadece hukukunu aktüel kılmak için üyelerin egemenliklerini bastırarak yönetsel bir devlete dönüşmektedir. Ulus ötesi topluluğun devlet karakteri, politik değil, yönetsel-hukuki üstünlüğüne dayanır. Üye devletler egemen olduğu müddetçe üçüncünün (ulus ötesi topluluğun) müdahalesi karşı konulmaz olmayacaktır. Dolayısıyla ulus ötesi topluluk üye devletlerle bir yöneten yönetilen ilişkisi kurarak karşı konulmaz olabilir (Kojève, 2000: 361).

Uluslararası hukuk, evrensel ve homojen devlete doğru federasyon yoluyla aktüelize olurken, gitgide bir iç hukuka dönüşmektedir. Ulus ötesi topluluğun uluslararası hukuku bir iç hukuka dönüşmektedir. Bu

¹³ Kojèveci evrensel ve homojen devlet fikri, *Hegel Okumasına Giriş*'te kendini tarih üzerinden gerçekleştiren tin olarak sunulmuştu (Kojève, 1980) (Hegel, 2001: 198; pf.259). Evrensel ve homojen devlet, Kantçı bir inanç ya da umut kabilinden değildi. *Bir Hukuk Fenomenolojisi Taslağı*'nda Kojève'in ulus ötesi politik formlara ilişkin ulus-devletlerin egemenlik fikrinden kaynaklanan Kantçı kuşkuları gidermeye çalıştığını görürüz. Kant için bir egemen devletin ulus ötesi bir birliğe katılarak kendi egemenliğinden feragat etmesi, ancak söz konusu devletin diğer tüm devletlerin de bunu yapacağından emin olmasıyla olanaklı olabilir. Bundan hiçbir zaman tam olarak emin olamayacağına göre, ulus ötesi birliğin sürekliliği bir umuda ya da inanca bağlı kalmalıydı (Blomme,

2023). Kojève efendi gibi davranan egemen devletlerin bir uluslararası anayasalaşmaya ve hukuki entegrasyona tabi duruma geleceklerini salt apriori bir formel kabul olarak değil, diyalektik içerikten türeterek göstermek ister. Bununla birlikte Kojève'in evrensel ve homojen devletten bir sınır durum koşulu olarak bahsettiği görülür, Kojève bilhassa tüm bireysel çıkarların bastırıldığı bir homojenizasyon konusunda şüphecidir. Bu bakımdan *Bir Hukuk Fenomenolojisi Taslağı*'nda Kojève her ne kadar ulus ötesi birlikler konusunda Kantçı soru işaretlerini bertaraf etmeye çalışsa da, Kantçı kozmopolitanizme ait asimptotik yakınsama fikrine yakın bir pozisyon alır (Kant, 2006: 92, pf. 8:368).

dönüşüm, devletlerin alansal hukuklarının ulus ötesi topluluğa üye başka devletlerin yurttaşlarına uygulanmalarında kendi sınırsal özelliklerinin aşılması ve böylece iç hukukların ulus ötesi topluluğun üçüncülüğü muvacehesinde uyumlulaşmasıyla ilerler (Kojève, 2000: 322-323). Yani üyelerinin ilişkileri politik ilişkiler olmaktan gitgide arınacaktır. Ulus ötesi topluluk anayasacılık yoluyla, geleneksel uluslararası hukukun sınırlarını aşan bir uluslarüstü hukuk düzeninin yaratılmasına yol alacaktır. Federasyonda üye devletler sadece kendi yurttaşlarına karşı devlet olabileceklerdir. Bunun dışında dost-düşman tayin edemeyeceklerdir. Ulus ötesi federatif topluluk, henüz evrensel ve homojen bir devlet olmadığı, yani düşmanları olduğu için, kendisine özgü politik dostlar organizasyonunu ve yurttaş statüsünü belirleyen bir anayasaya ihtiyacı olacaktır. Anayasa bu politik dostlar grubunun politik varlıkları içindeki teşekkülünün bir beyanıdır. Federe devletler, egemen değil, salt yönetsel devletler olarak bu anayasaya uymakla kalmayacak onları toplumlarına uygulayacaklardır. Bu federasyon evrensel olmadığı sürece, bir dışı olacaktır, yani düşmanları olacaktır ve bu nedenle politik olacaktır. Federasyon, sentetik hakkaniyet hukukunun tarafsızlaşarak ve çıkarısızlaşarak (ve böylece karşı konulmazlaşarak) hakiki bir üçüncü olmak fikrine uygun olarak düşmanlarını massetmeye ve genişlemeye meyledecektir. Federal devlet düşmanlarını massettikçe, federasyonun üye devletlerin egemen olmaya yönelik eğilimleri de yenilmiş olacaktır. Dolayısıyla federasyonun hukuki düzeninin yayılmasıyla oluşan entegrasyon, dışarıda düşmanlarını massederek evrenselleştikçe içeride de federe üyelerini daha etkin bir şekilde yönetsel aygıtlara dönüştürebilecektir (Kojève, 2000: 327).

Sonuç

Kojève adaletin hukuk olarak tezahür etmesini temin eden bir evrensel ve homojen devlet resmi sunar. Bu nihai hukuka karşı, hiçbir yeni adalet ideali öne sürülemeyecektir. Kojève için bu nihai hukuk, paradigmatik iki adalet idealine tekabül eden iki hukukun sentezi olarak gerçekleşmektedir. Sentez, eşdeğerlik olarak adalet dayalı burjuva hukukunun eşitsizliklerinin ve eşitliğe dayalı aristokratik hukukun eşdeğersizliklerinin bertaraf edilmesiyle gerçekleşir. Eşitliğe dayalı aristokratik hukuk, Fransız Devrimi ve Napolyon'dan sonra eşitliğin ancak eşdeğersizlikleri bertaraf ettiği sürece rasyonel olarak kabul edilebilir olduğuyula yüzleşmiştir. Mükemmel bir eşitlik fikri eşdeğerliği bizatihi içerdiği için, bu temelde eşitlik hukuku kendisinde saklı olarak bulunan eşdeğerlik fikrini tezahür ettirmekle uzlaşmak dışında bir dönüşüm geçirmemiştir. Buna mukabil, bu dönüşümlerle hakim hukuk haline gelen eşdeğerlik hukuku ise, eşitlik hukukundan farklı olarak dinamik bir hukuktur. Dolayısıyla hakkaniyet hukuku, bizatihi eşdeğerlik hukukunun gelişmesinden doğacaktır. Çünkü eşdeğerlik hukuku sadece eşitsizliklerini bertaraf ederek aktüelize

olabilecektir. Burjuva hukukuna bağlı piyasa eşdeğerliği, içkin hukuki potansiyelleri temelinde eşitlikle bir senteze doğru tamamlanmaya elverişlidir. Bu çerçevede Kojève, hakkaniyet hukukuna doğru evrensel bir entegrasyonun, ekonomik bir entegrasyonu önvarsaydığını öne sürer. Hakkaniyet hukukuna doğru entegrasyon Kojève için bölüşüm ve dağıtım ilişkilerini düzenleyen yeni bir yeryüzü *nomosu* gerektirmektedir (Kojève, 2001). Kojève Schmitt'ten farklı olarak, bu *nomosun* artık edinime değil, vermeye dayanacağını öne sürer. Eski dünyanın *nomosu* edinime ve edinimi alansal olarak bölüştürmeye ve dağıtmaya dayanmıştı (Schmitt, 1993). Burjuva eşdeğerliğine ait ekonomik entegrasyon ancak eşitsizlikleri bertaraf ederek dolayısıyla hakkaniyete doğru gelişerek aktüelize olabilecektir. Dolayısıyla yeni *nomos*, edinime değil, merkez ülkelerden çevre ülkelere doğru, eşitsizleri eşitleştiren bir vermeye dayalı olabilir (Kojève, 2001). Ulus-devlet aktüel kalmak için başka bir politik forma, imparatorluğa dönüşmelidir. Yeni yeryüzü *nomosu* olanaklı kıldığı ekonomik entegrasyonla aslında sentetik adaleti idealini gerçekleştirmeye yol açacaktır. Çünkü bu ekonomik entegrasyonda olup biten, eşdeğerlik olarak adaletin aktüelizasyonunda eşitsizliklerini iptal etmesinden başka bir şey değildir.

Henüz çok uzak bir geleceğe ait olan evrensel ve homojen devlet, ancak bu ara politik formları temsil eden imparatorluk ya da federasyon yoluyla başarılabilir. İmparatorluktaki ekonomik entegrasyon ve ortak pazar, eşdeğerlik hukukunun aktüelizasyonunu teşvik edecektir, eşdeğerlikse potansiyelleri gerçekleştikçe eşitlikle sentezlenecektir, çünkü gerçek bir eşdeğerlik eşitlikle olanaklıdır. Ulus-devlet kendisine ilişkin idealiyle çürütülür. Ulus-devlet düşündüğü gibi güçlü bir ulus-devlet olarak savaş kazanamaz. Hiçbir ulus-devlet ulus-devlet olarak savaş kazanamaz. Çünkü ideal bir ulus-devlet olduğu sürece düşmanına bir *nomos* uygulaması ve onu kapsamaması mümkün değildir. Düşmanlarını massetmek için kendini dönüştürmelidir (Kletzer, 2006: 13). Kendisine ilişkin ideali onu bir imparatorluğa doğru birleşmeye sevk eder. Kojève için imparatorluğun kuruluşunda öncü rolü Fransa oynayabilir. Fransa'nın öncülüğünde bir Latin imparatorluğu kurulabilir. Kojève için Latin imparatorluğu gerçek bir ekonomik birliğin sonucunda ortaya çıkacak gerçek bir politik birliktir (Howse, 2004) (Kojève, 2004). Kojève, burjuva hukukuna bağlı piyasa eşdeğerliğiyle ile sosyalist eşitliğin nihai senteziyle, insanileştirilmiş bir boş zamana ve sanata, aşka ve edebiyata kendini veren bir insana yol açmayı ister. Bu politik birlik düşmanlarını massettikçe, hakkaniyet hukukunu gerçekleştirecek olan evrensel ve homojen devlete doğru gelişerek nihai momentte dağılacaktır.

Erken eserlerinden itibaren Kojèveci tarihin sonu ve evrensel ve homojen devlet teziyle açık bir diyalog sürdüren İtalyan filozof Giorgio Agamben, Kojève'in Latin imparatorluğu önerisini Protestan çalışma etiğinin hakim olduğu bir Avrupa düşüncesine karşı yeniden gündeme

getirmiştir. Agamben'in çalışmanın ve emeğin dışındaki yaşamı yeniden anlamlandırmaya yönelik önerisi, Kojève'in çalışmalarını politik yazıları başta olmak üzere sürekli bir referans haline getirdiği daha geniş bir Kojève incelemesinin parçasıdır. Agamben'e göre Kojève'in düşüncesi onun tarihin sonunu ilan etmesine ve yaşamın efendi ve burjuva formlarından bağımsız bir şekilde değerlendirilmesine izin vermemektedir (Prozorov, 2014: 227). Agamben için Kojève'de olduğu gibi devletin krize girmediği bir tarihin sonu düşüncesi bir tarihsel dönem olarak kalmaya ve bu döneme özgü bir uluslararası düzenlenime başvurmaya mecbur kalmaktadır. Agamben'e göre Kojèveci tarihin sonu ya hala tarihin içindedir ve küreselleşme olgusu gibi zamana tabi bir tarihsel dönem karakteri arz eder ya da liberal devletin muzaffer çıktığı bir dönem olarak aslında son olmayan bir sondur. Agamben'e göre Kojève (tarihsel) insanı teleolojik ve işlevsel olarak kavramış olduğu için tarihin sonrasındaki insanı potansiyellerini tüketmiş bir anlamsızlık evreni içinde düşünmek zorunda kalmıştır. Agamben için köle hukukunun potansiyellerinin başarılmasıyla sona eren tarih anlayışı, hukukun politikaya ve yaşama ilişkisine ait yeni formların düşünülmesinin önüne geçmektedir. Çünkü Kojève insanın devlet tarafından tanınarak tatmin edilemeyecek tekil taleplerini hayvani, anlamsız ya da işlevsiz olarak tanımlamaktadır. Agamben'e göre bu teleolojik kavrayış, tarihin sonu ve devletin sonunu birlikte düşünmeye engel olmaktadır, çünkü devlet bu durumda bizatihi kimlik talepleri ve tanınma arayışlarıyla beslenmektedir (Agamben, 2000: 111). Agamben Kojève'in ancak emek yoluyla insanlaşan köle kavramsallaştırmasının karşısına kendisini işsiz ve işlevsiz kılarak tarihi sonlandıran köle kavramsallaştırmasını koyar. Agamben insanın devletin onu belirli bir işlev ve *telos* çerçevesinde tanınmasıyla tanımlanamayacağını, insanın tam da işlevsizlikle tanımlanabileceğini dolayısıyla tarihin sonunun kölenin tanınmasına değil, kölenin artık işlemez ve işlevsiz olmasına bağlı olduğunu söyler. Bu işlemezlilikte insan kendisini saf potansiyalite olarak ortaya koyabileceği bir başlangıç yapabilir. Yani Agamben için tarihin sonu tüm teleolojilerin, varsayılan tanınma yükümlülüklerinin ve tarihsel görevlerin tamamlanmasından ziyade askıya alınmasına bağlıdır (Prozorov, 2014: 130-131).

KAYNAKÇA

- Agamben, G. (2000). *Means without End: Notes on Politics*. University of Minnesota Press. Minneapolis.
- Blomme, H. (2023). World State versus Federation of States. Did Kant intentionally offer a free choice to future scholars?. *Studia Kantiana*. 18(3)/257.
- Brandom, R. B. (2007). The structure of desire and recognition: Self-consciousness and self-constitution. *Philosophy and Social Criticism* 33 (1):127-150.

- Frost, B. (1999). A Critical Introduction to Alexandre Kojève's "Esquisse d'Une Phénoménologie du Droit." *The Review of Metaphysics*, 52(3), 595-640.
- Hegel, G.W. F. (2001). *Philosophy of Right*, Çev. S.W. Dyde, Batoche Books, Kitchener; 2001.
- Howse, R. (2004) *Kojève's Latin Empire From the "End of History" to the "epoch of Empires"* <https://www.hoover.org/research/Kojèves-latin-empire>. 11.11.2023 tarihinde erişildi.
- Howse, R. (2006). Europe and the New World Order: Lessons from Alexandre Kojève's Engagement with Schmitt's 'Nomos der Erde'. *Leiden Journal of International Law*, 19, pp 93-103
- Howse, R & Frost, B. (2007) Introductory Essay, The Plausibility of the Universal and Homogenous State, *Alexandre Kojève, Outline Of A Phenomenology Of Right* içinde, 1-27 (Bryan-Paul Frost ed, Bryan-Paul Frost & Robert Howse çev., 2007)
- Howse, R & Teitel, R. (2013) *Does Humanity Law Require (or Imply) A Progressive Theory of History? (And Other Questions for Martti Koskenniemi)*. *Temple Journal of International Law*, 27, 2013.
- Kant, I. (2006). *Toward Perpetual Peace. Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History* içinde (Colclasure, D. L., Waldron, J., Doyle, M. W., & Wood, A. W., P. Kleingeld, Ed.). Yale University Press.
- Kletzer, C. (2006). *Alexandre Kojève's Hegelianism and the Formation of Europe*. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 8, 133-151.
- Kojève, A (1955) Letter to Carl Schmitt, 2 Mayıs ve 16 Mayıs. De Vries E (2001) *Alexandre Kojève-Carl Schmitt Correspondence and Alexandre Kojève, "Colonialism from a European Perspective,"* içinde. *Interpretation* 29(1): 91-130, 94-95.
- Kojève, A. (1980) *Introduction to the Reading of Hegel*. Ed. Allan Bloom. Çev. James.H. Nichols. Cornell University Press. Ithaca & London.
- Kojève, A. (2000). *Outline of a Phenomenology of Right*. Çev. Bryan-Paul Frost and Robert Howse. Rowman & Littlefield Publishers.
- Kojève, A, & Schmitt, C. (2001). Alexandre Kojève-Carl Schmitt Correspondence. Çev. Erik de Vries. *Interpretation: A Journal of Political Philosophy* 29 (1): 91-115.
- Kojève, A. (2001). Colonialism from a European Perspective. Çev. Erik de Vries. *Interpretation: A Journal of Political Philosophy* 29 (1): 115-130.
- Kojève, A. (2004). "Outline of a Doctrine of French Policy (August 27, 1945)," çev. Erik de Vries, *Policy Review* (August 2004)

- Kojève, A. (2007). *Otorite Kavramı*. Çev. Murat Erşen. Bağlam Yayınları. İstanbul.
- Love, J. (2018). *The Black Circle: A Life of Alexandre Kojève*. Columbia University Press.
- Minkinen, P. (1999). *Thinking without Desire: A first Philosophy of Law*. Oxford: Hart Publishing.
- Murphy, G.(2011). Alexandre Kojève: Cosmopolitanism at the End of History. *Cosmopolitanism in the Age of Globalization Citizens without States* içinde. Trepanier, L., & Habib, K. M. (Eds.). University Press of Kentucky.
- Pirotte, D. (2005). Théorie du désir anthropogène. *Alexandre Kojève: Un système anthropologique* içinde Paris cedex 14: Presses Universitaires de France.
- Prozorov, S. (2014). *Agamben and Politics: A Critical Introduction*. Edinburgh University Press.
- Pullano, T. (2017). Kojève et l'europe comme empire du droit. *Philosophie*, 135, 54-77.
- Rech, W. &Grzybowski, J.(2017) Between regional community and global society: Europe in the shadow of Schmitt and Kojève. *Journal of International Political Theory* , 2017, 13 (2), pp.143-161.
- Rosen, S. (1974). *An Introduction to the Science of Wisdom*. Yale University Press.
- Rosen, S. (1997) Kojève's Paris: A Memoir, *Parallax*, 3:1, 1-12,
- Schmitt,C.(1993)
Appropriation/Distribution/Production: Toward a Proper Formulation of Basic Questions of any Social and Economic Order. *Telos: Critical Theory of the Contemporary* 1993 (95):52-64.
- Schmitt, C. (1955) Letter to Alexandre Kojève, 7 Haziran.
De Vries E (2001) *Alexandre Kojève–Carl Schmitt Correspondence and Alexandre Kojève*, “Colonialism from a European Perspective,” içinde. *Interpretation* 29(1): 91–130, 94–95.
- Schmitt, C. (2012). *Siyasal Kavramı*. Çeviren: Ece Göztepe. Metis.
- Von Bernstorff, J. (2010). *The Public International Law Theory of Hans Kelsen: Believing in Universal Law* Cambridge. Cambridge University Press.
- Von Bernstorff, J. (2016). Hans Kelsen and the Return of Universalism, Orford, A. & Hoffmann, F. (Der.), *The Oxford Handbook of the Theory of International Law*. Oxford Handbooks.
- Weslati, H. (2014). Kojève's letter to Stalin. *Radical Philosophy*. 184. 7-18.

10.33537/sobild.2025.16.1.3

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 27.04.2024
Kabul edildiği tarih: 25.08.2024

Article Info

Date submitted: 27.04.2024
Date accepted: 25.08.2024

TÜRKİYE'DE ÇOCUK KURULUŞ BAKIM MODELLERİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN REHABİLİTASYON HİZMETLERİNE GÜNCEL BİR BAKIŞ

THE CURRENT VIEW OF REHABILITATION SERVICES IN INSTITUTIONAL CHILD CARE HOMES IN TÜRKİYE

Burak Can KORKMAZ

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Psikolojisi Anabilim Dalı
b.korkmaz@hss18.gmul.ac.uk

Yavuzhan Barış DEMİRYÜREK

Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı
yavuzhandemiryurek@gmail.com

Kübra ÇOBAN

Türk Halk Bilimi Bilim Uzmanı, kubracoban006@gmail.com

Anahtar sözcükler

Rehabilitasyon; Psikososyal Destek; Anka Çocuk Destek Programı; Korunma ve Bakım Altında Olan Çocuk; Korunma ve Bakım İhtiyacı Bulunan Çocuk.

Keywords

Rehabilitation; Psychosocial Support; Anka Child Support Program; Children under Care and Protection; Children in Need of Care and Protection.

Öz

Dünyada giderek artış gösteren koruma ve bakım altındaki çocuklar toplumun önemli bir bölümünü oluşturması yönüyle politika yapıcılar tarafından dikkat çekmektedir. Bazı ülkelerde bu çocukların temel ihtiyaçlarının dahi karşılanmadığı konusunda endişeler mevcuttur. Bu durumun aksine Türkiye'de ise etkili ve sistematik bir anlayış çerçevesinde yapılandırıldığı çocuk bakım kuruluş modelleri içerisinde koruma ve bakım altındaki çocukların rehabilitasyon hizmetlerini sürdürmektedir. Dünyadaki gelişmiş ülkelerdeki uygulamalarla paralellik gösteren ve inovasyon örneği olarak kabul edilen gelişmeler sonucunda Türkiye'de rehabilitasyon hizmetlerinin günümüzde çok daha etkin bir hale geldiği söylenebilir. Dolayısıyla, bu çalışma kapsamında koruma ve bakım altındaki çocukların yaşamını sürdürmekte olduğu farklı çocuk bakım kuruluş modellerinde uygulanan rehabilitasyon hizmetlerinin günümüzün değişen koşulları ve yeni yasal düzenlemeler bağlamında güncel literatüre dayandırılarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu anlamda, İhtisaslaşmış Çocuk Evleri Sitesinde uygulanmakta olan Anka Çocuk Destek Programı ile Çocuk Evi ve Çocuk Evleri Sitesinde bulunan çocuklara özel olarak hazırlanmış Çocuk Destek Gelişim ve Eğitim Programı (ÇODEP) incelenmiştir. Psikososyal destek programlarının yanı sıra eğitim ve ruh sağlığı açısından Türkiye'deki çocuk bakım kuruluş modellerinde uygulanan rehabilitasyon hizmetleri değerlendirilmiştir. Ayrıca, bu çalışmada konuya ilişkin olarak uygulama ve politika önerileri sunmak adına bulgular ve çıkarımlar tartışılmıştır.

Abstract

The increasing number of children in need of care and protection (CNCP) worldwide attracts attention from policymakers as they constitute an essential part of society. There are concerns that in some countries, even the basic needs of these children are not met. On the contrary, Türkiye continues its rehabilitation services for CNCP within the institutional child care. Rehabilitation services in Türkiye have become much more effective today due to developments that are parallel to the practices in developed countries in the world and are considered an example of innovation. Therefore, this study examines the rehabilitation services applied in different institutional child care homes where CNCP live, based on the current literature in the context of today's changing conditions and new legal regulations. In this sense, the Anka Child Support Program implemented in the Specialized Children's Homes Sites and the Child Support Development and Education Program (CODEP) prepared explicitly for children in the Children's Home and Children's Homes Site were examined. Additionally, rehabilitation services implemented in childcare institution models in Türkiye were evaluated in terms of education and mental health. In this study, findings and implications were discussed to provide practice and policy recommendations on the subject.

Introduction

The family has a critical place in society, and parents are the fundamental agents of socialization that foster the healthy development of their children. Nonetheless, not all children are fortunate enough to be raised by their parents (Duraismy et al., 2023, p. 126). In this respect, children may have to live away from their families for various reasons, such as economic difficulties experienced by the family or the absence of both parents, so it is the responsibility of institutional child care services to nurture, educate, and empower them (Sudarso, 2024, p. 24).

The urgent need to study and improve services for children in need of care and protection (CNCP) living in institutional child care homes stems from their vulnerable status. When desired behavioral change and treatment of traumatic experiences are challenging, this vulnerable status of CNCP complicates the rehabilitation processes. Providing effective rehabilitation and social integration is a challenging task for childcare institutions. In this regard, understanding current issues related to the rehabilitation of CNCP is a critical step to ensuring optimal rehabilitation by regulating non-functional services (Wanglar, 2021, p. 1). That is why this study seeks to develop insight into the institutional child care homes in Türkiye.

Although children need to undergo a rehabilitation process after being taken under protection and care, on the contrary, they can be neglected and abused when living in institutional child care homes in the world (Yaman, 2023, p. 323). Hence, institutional child care experience significantly varies according to current practices. In some countries, such as Tanzania, the use of harsh physical discipline and concerns about maltreatment and psychological distress for CNCP make the importance of services for CNCP more vital (Clarke et al., 2021, p. 260). The policies and approaches applied to CNCP vary depending on countries' economic, social, and cultural characteristics (Sayın and Pash, 2021, p. 196). Some countries have enacted policies to prevent CNCP from low-income families from entering institutional child care, such as providing economic support to those families (Kellehear et al., 2020, p. 128). Even if the number of CNCP and institutional child care homes decreases, the number of CNCP never completely disappears. In contrast, numerous studies suggest that the number of CNCP worldwide is growing due to population increase (Darsana and Vinod, 2022, p. 1; Kalpana, 2020, p. 434). Accordingly, the number of CNCP worldwide is estimated at between 143 million and 210 million, while 250,000 children are adopted every year (Ghorpade and Bhore, 2023, p. 237). Given that they constitute a significant part of society, the rehabilitation of CNCP is a concern for all segments of society. It can be evaluated as more crucial for countries such as Türkiye, whose population is relatively higher than most other countries in the world. For example, in Haiti, where the

number of CNCP is high, it is reported that even basic needs such as proper nutrition are lacking in institutional child care (Jong and Kim, 2023, p. 1). Considering that there are problems even in meeting basic needs, institutional child care homes may experience challenges regarding the existence and functionality of rehabilitation services because both the provision of basic needs and rehabilitation services may require a complex and multidisciplinary process.

Rehabilitation services provided to CNCP worldwide might not always continue with the same level of opportunities due to adverse conditions. For example, Abu-Ras et al. (2023, p. 2) reveal that rehabilitation services for CNCP were disrupted during the COVID-19 pandemic because of funding cuts. Hence, in addition to the effectiveness of rehabilitation services, whether they are provided in a sustainable and planned manner is another purpose of this article so the future of current social policies related to child care and protection can be predicted.

Institutional child care homes in Türkiye have undergone considerable developments. In this regard, Türkiye has implemented different innovation examples, such as children's homes (Erol et al., 2021, p. 635). Examining the examples in Türkiye, which provides services within the framework of a more effective and systematic understanding, from meeting CNCP' basic needs to providing care processes, is considered valuable in terms of other countries taking good practices and implementing them. Additionally, research on the theoretical and practical aspects of CNCP rehabilitation processes is scarce in some parts of the world. For example, a review of institutional child care in Southeast Asia reports that most studies in this field neglect to investigate CNCP' experiences in these settings (Rogers et al., 2021, p. 10). On the other hand, in Türkiye, the effectiveness of rehabilitation services and the experiences of CNCP accommodated in institutional child care homes have been examined by many studies (Aydoğdu, 2016, p. 63; Barut, 2018, p. 327; Bilgin and Mavili, 2017, p. 104; Kesen and Daşbaşı, 2015, p. 73; Kutlu, 2005, p. 89; Sayar, 2006, p. 113), and the lived experiences of children have been revealed. For this reason, research on the rehabilitation processes of CNCP in institutional child care homes in Türkiye can produce accurate findings thanks to transparent and well-documented studies.

Current social policies in Türkiye prioritize children living with their families rather than including them in institutional child care homes (Çavuş and Çalış, 2021, p. 1571). It is not possible for children to stay with the family if they are neglected or abused, but taking the child from the family and including them in institutional child care homes is considered a last resort by law (Şimşek, 2021, p. 537). Compared to family care, institutional child care is effective at meeting the physical needs of children but not social, emotional, and mental needs (Duran, 2021, p.

25). In this context, the family environment is the ideal and desired environment for the child, but children living in institutional childcare homes are deprived of this ideal environment (Yaman, 2019, p. 1). Furthermore, children in institutional child care may be exposed to traumatic life experiences such as neglect, abuse, and peer bullying (Erbay and Çalış, 2022, p. 10). Moreover, these children can be harmed by being stigmatized and develop a feeling that they do not belong where they are (Şimşek and Ocağcı, 64, p. 64). Institutional child care homes, where physical needs are effectively met, should be considered in terms of other unmet needs. Taken all together, it is crucial to focus on rehabilitation processes for institutional child care and to produce policy recommendations to improve these processes. Investigating the rehabilitation processes in Türkiye, which is similar to the developed countries in the world in terms of psychosocial support processes applied to CNCP who are victims of abuse (Küçükkaraca and Öğütçü, 2019, p. 313), may reveal critical implications. More importantly, Türkiye has innovative practices and rehabilitation processes that can be an example for other countries (Erol et al., 2021, p. 635). Thus, this study focuses on Türkiye in terms of rehabilitation services for CNCP living in institutional childcare homes.

Method

This article aims to examine the rehabilitation services implemented in institutional child care homes in Türkiye, based on current literature, in the context of today's changing conditions and new legal regulations. The first step was to identify keywords. "Anka Child Support Program", "Child Support Development and Education Program", "psychosocial", "orphan", "children in need of care and protection" and "orphanage" were used as keywords for the English literature review. At the same time "Anka Çocuk Destek Programı", "Çocuk Destek Gelişim ve Eğitim Programı", "Psikososyal", "Kimsesiz Çocuk", "Korunma ve Bakım İhtiyacı Olan Çocuk", "Çocuk Yuvası", "Çocuk Evi" were applied for Turkish literature review. A comprehensive literature search was implemented using Google Scholar, Scopus, and Web of Science databases. The review was conducted between March 04, 2024, and April 15, 2024. After the literature review, all eligible studies investigating rehabilitation services in institutional child care homes were used in this article. Lastly, these rehabilitation services were discussed by considering today's changing conditions and new legal regulations.

Findings

1. Psychosocial Support Programs

The rehabilitation services received by CNCP in Türkiye are very diverse and vary according to the CNCP' current needs and traumatic experiences. Before investigating the rehabilitation services implemented for CNCP in Türkiye, it is necessary to understand the current status of institutional childcare homes. Children under

protection and care in Türkiye receive services from the Ministry of Family and Social Services in accordance with the related laws (Çavuş and Çalış, 2021, p. 1570). Services for children, earlier provided under the name of the General Directorate of Social Services and Child Protection Agency, became more effective after being a part of the Ministry of Family and Social Services (Sütçü et al., 2023, p. 195). Providing services for CNCP in Türkiye within the same ministry from past to present can be considered an opportunity to establish a functional system. In this regard, The Ministry of Family and Social Services has constantly evaluated the different regulations implemented over time, maintaining the positive ones and changing the negative ones. For example, while ward-type structures were used for institutional child care before the 2000s, regulations were later carried out to ensure that children grow up in family warmth in home-type structures (the Ministry of Family and Social Services, 2023, p. 121). Children's Homes are described as the newest and healthiest model of institutional child care in Türkiye (Yıldız and Karataş, 2024, p. 116). Children's Homes, which started in the early 2000s, are a home-type care model where fewer children, such as 5-8, stay with a care staff (Özpolat, 2023, p. 147).

Compared to ward-type structures, the Children's Home care model is considered more effective in socializing children and revealing their talents (Yıldız and Karataş, 2024, p. 128). Providing rehabilitation services to CNCP in Children's Home care models is a crucial step because the success of psychoeducation and therapeutic approaches mostly depends on children being open and receptive. In this sense, children can likely be more open to development in an institutional childcare setting, where children feel more special among fewer children and get closer to the warmth of the family. The Regulation on "Child Protection Services Planning and Working Procedures and Principles of Child Care Institutions" was published by the Ministry of Family and Social Services (2022), and it divides institutional child care homes into three categories: Children's Homes, Children's Homes Sites, Specialized Children's Homes Sites. Children's Homes Sites refers to the institutional child care model in which more than one Children's Homes are located on the same campus, while Specialized Children's Homes Sites are defined as the institutional child care model where children need active rehabilitation due to life-changing experiences, like sexual abuse. The needs of the children in each of the three institutional childcare homes vary, so the rehabilitation processes they receive also differ. The Child Support Development and Education Program (CODEP) was developed for children living in Children's Homes and Children's Homes Sites to maintain and support normal development (Elmacı, 2022, p. 428). On the other hand, the Anka Child Support Program was developed to provide psychosocial support to delinquent and abused children living in Specialized Children's Homes Sites (Aydın, 2018, p. 36; Bilgin and Mavili, p.

124; Karataş, 2016, p. 79; Tekin, 2021, p. 218). Thus, rehabilitation is critical for these children to continue their lives without any psychosocial problems. The Anka Child Support Program is valuable for this study because it is commonly used on children in need of rehabilitation.

The Anka Child Support Program was established with the financial support of the European Union and the technical support of UNICEF (Aktay, 2020, p. 178; Öztürk and Tat, 2021, p. 199). Receiving support from different international stakeholders makes the Anka Child Support Program more effective. The program has been prepared with the participation of professionals who actively work with CNCP, ministry employees, and academics (Batman and Demirel, 2023, p. 7), so there is a national effort to shape the program's cultural characteristics and ensure its effectiveness in practice. Since The Anka Child Support Program is directly aimed at rehabilitating children in need, the expression first included in the regulation as "rehabilitation service" was later changed to "psychosocial support service". The name of the Anka Child Support Program was included in the same regulation (Özkaptan, 2022). Using the term psychosocial instead of rehabilitation is valuable in that it emphasizes the multidimensional treatment and development of CNCP. Anka Child Support program, which started to be implemented in December 2014, aims to treat problems arising from adverse life experiences and create positive behavioral changes by considering their individual differences and needs (Solmaz, 2017, p. 40; Yılkan and Yaman, 2019, p. 117). Therefore, this program prioritizes different development areas and goals for CNCP.

A content similar to the Anka Child Support Program has not been developed in Türkiye before, so this program is a milestone for CNCP in need of rehabilitation (Tapan, 2016, p. 26; Tomrukçu, 2019, p. 46). Psychosocial support is provided within the framework of the Anka Child Support program for CNCP who are accepted to institutional child care and falls under state protection. A consultant from among teachers, psychological counselors, sociologists, psychologists, social workers, and child development specialists is appointed to carry out the official procedures for the CNCP. The consultant fills out the individual needs and risk assessment form within the first ten days after the CNCP's arrival at institutional child care homes. The form is applied to determine the content of the psychosocial support program that will be implemented for CNCP. The form comprises a variety of information such as the way the child comes to the center, the reason for coming, the economic situation of the family, the place of residence, friend relations, the child's educational status, physical condition, mental state, substance use status, as well as any history of abuse and delinquency. Group and individual counseling services are provided to CNCP and their families according to the needs and risks that arise after the form (Abukan, 2020, p. 42; Aykul et al., 2022,

p. 106; Kılıç, 2016, p. 11; Kök, 2019, p. 90; Sarıbaş, 2019, p. 42; Yıldız, 2018, p.10; Yılmaz, 2019, p. 57). Group and individual counseling sessions address past experiences, cognitive processes, communication issues, and restructuring thoughts (Göğebakan, 2018, p. 45). Within the scope of the Anka Child Support Program, individualized interventions are provided to CNCP and assessed quarterly by their permanent consultant. This process is managed according to the needs of CNCP. After the psychosocial program is completed, an appropriate decision is made for CNCP, considering all the dynamics. After necessary evaluations are completed, it is decided whether CNCP will continue receiving institutional care with the Anka Child Support Program, return to their families, or be placed in another institutional child care model suitable for their current status (Barut, 2018, p. 28; Mısırlı, 2020, p. 49).

Changes in the counselors providing rehabilitation services may reduce the program's effectiveness due to the program's implementation by professionals who do not know the child. Designating a counselor for the child who will stay in Specialized Children's Homes Sites for a certain period and ensuring that the counselor does not change is critical for the healthy continuation of rehabilitation. Establishing a trusting relationship can be very difficult for children who have experienced traumatic experiences, so they may need time to undergo an effective rehabilitation process with their counselor. On the other hand, since the consultant who accompanies the child during the rehabilitation process is a field expert such as a teacher, psychological counselor, psychologist, sociologist, and child development specialist, the child's traumatic experience is approached sensitively. More importantly, the rehabilitation process for a child with a traumatic experience begins in a structured and systematic manner, within a maximum of 10 days, without waiting. Filling out the individual needs and risk assessment form within a reasonable time and starting the rehabilitation process, instead of rushing into the rehabilitation process without knowing the children or waiting too long and causing irreversible harm to the children, indicates a systematic rehabilitation process. Evaluating the rehabilitation process every three months and reviewing the child's condition ensures that alternatives are taken into consideration.

2. Education

Education is a significant tool that supports individuals in adapting to their environments and is also considered a milestone of development and desired behavior change (Ali and Shishigu, 2020, p. 1). CNCP can be regarded as children who are most exposed to many different environments in that they are moved away from the family environment, placed in different institutional child care homes according to their current needs, and expected to be integrated into society at the age of 18. Education can accelerate the rehabilitation of CNCP by improving their adaptation abilities in the face of the

many changes they face before and after their inclusion in institutional child care homes. Consequently, school is at the center of rehabilitation as it directs children to better behavior, attitude, and lifestyle by controlling, regulating, and processing them, especially those at risk of crime (Kanyuka, 1989, p. 67).

Education is among Türkiye's top priorities for children in institutional child care homes. The individual needs and risk assessment form, which is filled out in the first ten days for children, also includes their current educational status, which is beneficial in ensuring the flow of information and carrying out urgent interventions. Education, which constitutes another leg of rehabilitation, is among the issues that the Ministry of Family and Social Services focuses on. Efforts are being made for CNCP to keep them in formal education and increase their success (Yılkan and Yaman, 2019, p. 117). Ensuring socialization in the school environment as a continuation of the psychosocial support received in institutional child care homes is a crucial point in the rehabilitation of the child. CNCP who have lost their right to formal education by failing for two years are enrolled in open primary school, open middle school, or open high school according to their level without wasting time, and all educational opportunities are also offered for these children (Aydın, 2018, p. 36). Therefore, institutional child care homes support the effective participation of children who have not been able to participate in education for various reasons and who have fallen behind.

The Ministry of Family and Social Services works in cooperation with the Ministry of National Education on the education of CNCP (Elmacı, 2022, p. 1079, Yıldız, 2018, p. 7). The collaboration of both ministries is crucial in accelerating the procedures for CNCP, whose transactions in institutional child care homes and schools are likely to slow down as they are carried out in bureaucracy compared to children living with families. The presence of field experts such as teachers, psychological counselors, psychologists, sociologists, and child development specialists in institutional child care homes and schools, which have similar responsibilities to CNCP in terms of rehabilitation, can ensure that procedures are carried out in a coordinated and faster manner. Institutional child care homes aim to integrate CNCP into society (Batman and Demirel, 2023, p. 8). In this respect, schools are places that represent the society where the child can show the output of the rehabilitation process. Additionally, schools have a complementary feature to the child's rehabilitation, so institutional child care homes also create the educational part of the child's rehabilitation process by promptly enrolling them in schools and coordinating with the schools.

3. Mental Health

In institutional child care homes, rehabilitation services for CNCP are adjusted according to their current mental health. Unlike the CNCP living in Children's Homes and Children's Homes Sites, who have fewer adaptation problems and have a healthy development, mental health is more vital for the CNCP living in Specialized Children Homes Sites. For this reason, the Anka Child Support Program is used for all CNCP living in Specialized Children Homes Sites according to their needs and mental health status. On the other hand, CNCP living in Children's Homes and Children's Homes Sites gain daily living skills by benefiting from the Child Support Development and Education Program (CODEP), which is within the scope of preventive mental health. Taken all together, CNCP are prepared for life by receiving different rehabilitation services according to their current mental health needs.

Since the rehabilitation process of CNCP with traumatic experiences and mental health problems is quite complicated, necessary evaluations and interventions should be provided by a multidisciplinary team (Kök, 2019, p. 91). Accordingly, CNCP in institutional child care homes receive rehabilitation services from a multidisciplinary team of teachers, psychological counselors, sociologists, psychologists, social workers, and child development specialists (Ministry of Family and Social Services, 2022). Moreover, in terms of developing a multidisciplinary understanding, the Ministry of Family and Social Services, the Ministry of Internal Affairs, the Ministry of Youth and Sports, the Ministry of Health, and the Turkish Green Crescent Society continue to provide services to children who are victims of trauma by coordinating (Yıldız, 2018, p. 7). These findings suggest a considerable effort given to high-risk CNCP with a multidisciplinary team and approach.

CNCP's parental deprivation is another significant issue regarding mental health. Whether CNCP in institutional child care homes continue to communicate with their families and, if so, whether this communication is healthy or not are considered among the factors affecting the mental health of CNCP (Yulaf and Gümüştaş, 2019, p. 905). Allowing children who are mistreated by their parents to continue to communicate or not letting children who get along well with their parents communicate can be equally harmful. For this reason, CNCP's consultant, who is expected to review all the dynamics, can make a sound decision by noting both the traumatic experiences and family history of the child in the form. Thanks to the form that is filled out within the first ten days of CNCP's arrival at institutional child care homes and evaluated every three months, if the counselor changes, CNCP's information is transferred in a healthy way, and any traumatic experience is not overlooked. Knowing the clinical characteristics of children under institutional child care is critical in terms of preventive mental health and structuring health services to be

planned (Karagöz, 2023, p. 155). The conversion of Institutional childcare models from ward type to home type has also ensured fewer children in a single house, providing more opportunities for professional and care personnel to observe and detect (Yaşar and Özbet, 2019, p. 47). Therefore, it has become easier to detect and intervene in mental health problems exhibited by CNCP.

CNCP with traumatic experiences can be included in judicial processes if they are victims or perpetrators. These judicial processes can be very damaging to the mental health of CNCP. In this regard, CNCP are involved in judicial processes under the accompaniment and protection of their consultants, who are experts in the field (Gögebakan, 2018, p. 43); therefore, by ensuring their psychological readiness, in case of any problem, the proper intervention and guidance can be provided by the expert who knows about them. Additionally, it is suggested that CNCP who grow up isolated from their families in institutional child care homes and have irregular relationships with the care personnel and professionals around them cannot exhibit secure attachment (Pak, 2018, p. 3). From this point of view, the counselor who is constantly with the child in judicial proceedings, school, hospital, and social activities is considered crucial for the child to develop a secure attachment and benefit from rehabilitation services to the maximum extent by improving the trust relationship.

Discussion, Conclusion And Recommendations

In Türkiye, CNCP are placed in one of the Children's Homes, Children's Homes Sites, or Specialized Children's Homes Sites, depending on their rehabilitation needs. CNCP with traumatic experiences and severe rehabilitation needs are provided to live temporarily in Specialized Children's Homes Sites to receive psychosocial support. In this sense, the Anka Child Support Program is organized and implemented according to the needs of CNCP accepted to Specialized Children's Homes Sites. Accordingly, an evaluation is made every three months about the program's effectiveness and CNCP changing needs. Children whose rehabilitation needs decrease are transferred to the one among Children's Homes and Children's Homes Sites that best suits their individual characteristics. These care models implement the Child Support Development and Education Program to empower CNCP. Providing rehabilitation services not only to CNCP with traumatic experiences but also to all CNCP is an essential step because the effects of parental deprivation and environmental change make CNCP vulnerable. CNCP who receive direct support for their traumas at Specialized Children's Homes Sites continue to be supported to develop their daily living skills in the Children's Homes and Children's Homes Sites, to which they are transferred when they reach a development and health parallel to their peers. Different institutional child care models according to the rehabilitation needs of CNCP enable the establishment of standards. The fact that the

psychosocial support program is tailored to the needs of CNCP stands out as a factor that increases its effectiveness.

A multidisciplinary team of mental health professionals supports CNCP. In this way, CNCP can be referred to a psychiatrist when experiencing any mental health problem. At the same time, a comprehensive individualized plan is prepared for CNCP within institutional care, and the rehabilitation process is organized. If CNCP can get involved in social and cultural activities, their rehabilitation process can benefit from this socialization. On the other hand, it would be beneficial to include CNCP with severe mental health problems in more individual practices and to include them in social activities as they recover in order to avoid undesired events that may affect both themselves and other CNCP living with them. From this perspective, for CNCP who are recovering from severe mental health problems, increasing social and cultural activities in parallel with this recovery can make the rehabilitation process more effective. The rehabilitation process of difficult children can be quite delayed. At this point, if there is difficulty in convincing them to attend a psychiatric appointment, the child's rehabilitation process is in danger of being interrupted. In this regard, it may be helpful for the relevant personnel to come to the institution to provide an in-house examination for CNCP who cannot be taken to the hospital for treatment but are in urgent need. In addition, since sports can be used as an effective tool in the rehabilitation process of CNCP, they can be directed to sports in line with their interests.

Education is vital as a complement and supporter of rehabilitation processes for CNCP. With this awareness, the Ministry of Family and Social Services ensures the planning and maintenance of the educational processes of CNCP in direct cooperation with the Ministry of National Education. Education constitutes an essential pillar in the rehabilitation of CNCP, who are prioritized to continue their education and aim to attend school as soon as they are accepted into institutional child care homes.

In addition to educational participation, the counselor who supports CNCP in their different needs, such as attending hospitals and courts and participating in social activities, is beneficial in developing CNCP's sense of trust and secure attachment. Since CNCP have already experienced much change, it is aimed at them experiencing less change, so it is considered valuable for a single consultant to accompany CNCP by carrying out CNCP's procedures. This consultant, chosen among field experts, is beneficial in being sensitive to CNCP's needs and intervening promptly. Personnel working in institutional child care homes should be sensitive in their relationships with CNCP due to parental deprivation. In this respect, employing qualified personnel in institutional child care homes is essential, as they actively work face-to-face with CNCP. The knowledge,

experience, and willingness of field experts who are expected to work with CNCP who have had very severe traumatic experiences should be taken into consideration comprehensively before they are employed. Public Personnel Selection Examination (KPSS) and interviews in employing personnel for institutional child care homes are valuable in determining eligible personnel, but field experience and willingness to work with children of candidates can also be thoroughly examined to ensure the quality of rehabilitation services. It is evident that the professional staff directly working in institutional child care models play a critical role in providing rehabilitation services to children because they are the ones who make decisions on important matters related to the child's welfare, such as whether the child should contact their family, receive care in a different institutional child care model, or be returned to their family.

For the personnel working in institutional child care to not be separated from the children with whom they have developed a trusting relationship, it is crucial for them to work with the same children in the same institution for a certain period. However, when the children leave the institution as adults after the age of 18 or in another situation causing CNCP leave the institution, it may be beneficial for the personnel to experience rehabilitation services in different institutions and to transfer the functional aspects of their previous institution to their new institution. At the same time, the personnel who see the functional services in the new institution will move away from being stable and develop themselves by experiencing a different institutional culture. Thus, the rotation of personnel in different institutions affiliated with the Ministry of Family and Social Services may enable them to experience different working cultures and to get a holistic perspective.

Regardless of where they live, CNCP are served by many different personnel. A positive climate among these personnel and within their living spaces can also be reflected in the CNCP. In this regard, there is a need to improve the living spaces of the CNCP supported by mental health experts. The place where CNCP spend most of their time and the people they are with can have a great impact on the rehabilitation process of CNCP. That is why if the outcomes of the CNCP are to be improved, it may be helpful to improve the place where they live and to keep the well-being of the personnel at a high level. It may be difficult for people with different job descriptions, such as security personnel, care personnel, and professional personnel, to hold on to boundaries while providing only child-focused services to CNCP because the maturity level of the children they serve is not always suitable for staying within these boundaries. CNCP's expectations from those who provide service can change constantly; therefore, responding to these expectations, protecting boundaries, and the need for constant coordination between different personnel can be expressed as important issues in the rehabilitation process. In this

sense, future studies should focus on creating a positive climate where CNCP live. After the rehabilitation needs of CNCP are met, they need to be supported with protective factors, and extra effort is required. The cold attitude of the personnel towards the CNCP and seeing the professional work done only as a requirement of the job may conflict with the expectations of the CNCP. For example, CNCP may sometimes want to get involve daily activities, such as playing football and watching movie. In this sense, it can be predicted that the rehabilitation process will be supported if the personnel respond positively to their requests. Incentives to increase the well-being and motivation of the personnel who are expected to show extra effort and warmth can make the rehabilitation process of CNCP better. Improvements on this subject continue in Türkiye in order to create more functional institutional childcare homes. In Türkiye, opportunities for CNCP have improved, psychosocial support programs have been developed, and education and mental health services have been prioritized. Furthermore, CNCPs' psychosocial support needs are met in family-friendly living spaces with advanced facilities, accompanied by a multidisciplinary team of mental health experts.

REFERENCES

- Abukan, B. (2020). *Examining of foster care services for children with traumatic experiences from the eyes of service providers: A practice model proposal*. Master Thesis, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ankara.
- Abu-Ras, W., Ashraf AbuLaban, A., Talat AlQaisi, S., AlQaisi, M. T. and Decker, E. (2023). orphans in Syria and Iraq Juggling Balls: Wars, COVID-19, and the NGO's financial crisis. *International journal of qualitative studies on health and well-being*, 18(1), 2170010.
- Aktay, M. (2020). İstismar ve ihmalin çocuk üzerindeki etkileri ve tedavisi. *Gelişim ve Psikoloji Dergisi*, 1(2), 169-184.
- Ali, T. and Shishigu, A. (2020). Implications of ubuntu/synergy for the education system of Ethiopia. *Education Research International*, 2020, 1-11.
- Aydın, İ. (2018). Türkiye'de Çocuk İstismari ve Çocuk İşçiliği. *İş ve Hayat*, 4(7), 65-81.
- Aydoğdu, F. (2016). Çocuk evinde kalan çocukların karşılaştıkları sorunların ve beklentilerinin incelenmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1), 63-71.
- Aykul, M., Ceyhan, O., Şeker, O. F. ve Aytaç, S. (2022). Çocuk Alanında Çalışan Bakım Elemanlarının Sorunları Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Sosyal Sağlık Dergisi*, 2(2), 100-123.

- Barut, B. (2018). *Relationships between hopelessness level and aggressive attitudes among girls of sexual abuse victim (South East Anatolian region example)*. Master Thesis, Sivas Cumhuriyet University, Sivas.
- Barut, Y. (2018). Parçalanmış Ailelerden Gelen 15-18 Yaş Grubu Yetiştirme Yurdu Çocuklarıyla Normal Aile Çocuklarında Görülen Anksiyete ve Depresyon Sıklığının İncelenmesi. *International Journal Of Social And Humanities Sciences Research (Jshsr)*, 5(17), 327-334.
- Batman, H. ve Demirel, A. C. (2023). Suça Sürüklenen Çocuklarda Çocuk Destek Merkezlerinin Yeri ve Önemi. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 5(2), 1-10.
- Bilgin, Ö. ve Mavili, A. (2017). Kurum Bakımındaki Cinsel İstismar Mağduru Çocuklara İlişkin Bir Araştırma. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 105-128.
- Clarke, E., Boshe, J., Spencer-Rogers, A., Jacques, C. and Walker, R. (2021). Holes in the wall: Examining gaps in knowledge in child and adolescent mental health in Tanzania-Scoping review. *Tropical Medicine and International Health*, 26(3), 258-271.
- Çavuş, F. ve Çalış, N. (2021). İhmal Ve İstismari Önlemeye Yönelik Çocuk Koruma Politikalarında Uzmanlaşmış Koruyucu Aile Modelinin Yeri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(4), 1565-1586.
- Darsana and Vinod, K. S. (2022). Psychosocial Intervention Among orphans: A Meta-Analysis. *Psychological Reports*, 00332941221141309.
- Duraisamy, P., Raman, R., Kashyap, R. S., TN, M. K. and Pandey, M. K. (2023). Impact of parental deprivation and psychological well-being among adolescent orphans: A systematic review. *Journal for ReAttach Therapy and Developmental Diversities*, 6(1s), 125-139.
- Duran, R. (2021). Türkiye Aile Yapısında Evlat Edinme Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 19-31.
- Elmacı, D. (2022). Türkiye'de özel eğitim alanında korunmaya ihtiyacı olan çocuklar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 23(2), 409-429.
- Erbay, E. ve Çalış, N. (2022). Kurum Bakımı Altında Kalan Bireylerin Deneyimleriyle Korunma İhtiyacı Olan Çocuk Olmak: Retrospektif Bir Araştırma. *Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 10-32.
- Erol, Z., Karasoy, G. ve Yıldırım, B. (2021). Sosyal hizmetler alanında sosyal inovasyon odaklı uygulamalar: Kamu kurumları örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(2), 623-641.
- Ghorpade, N. K. and Bhore, N. R. (2023). Effectiveness of Emotion Focused therapy (EFT) on self-esteem and other psychosocial problems: A Systematic Review. *Korean Journal of Physiology and Pharmacology*, 27(3), 237-243.
- Gögebakan, M. (2018). *The relationship between psychological help seeking attitudes, therapeutic alliance and psychopathological characteristics and schemas of abuse and neglect adolescents*. Master Thesis, Hasan Kalyoncu University, Gaziantep.
- Jong, L. and Kim, S. (2023). Oral Health and Nutrition in Children of Haiti. *Journal of Student Research*, 12(1).
- Kalpna, M. (2020). Who will cry for orphans? A review article on orphans' mental health. *Int J Indian Psychol*, 8(3), 433-440.
- Kanyuka, M. (1989). Social control and punishment of young offenders in Malawi. *Acta Criminologica: African Journal of Criminology and Victimology*, 2(1), 66-76.
- Karagöz, D. (2023). Bir Çocuk Psikiyatrisi Kliniğine Başvuran Çocuk Evlerinde Kalan Çocuk ve Ergenlerin Klinik Özelliklerinin İncelenmesi. *Turkish Journal of Child and Adolescent Mental Health*, 30(2).
- Karataş, Z. (2016). *A qualitative analysis of the practices referring to juvenile delinquents in the juvenile justice system*. Master Thesis, Selçuk University, Konya.
- Kellehear, A., Rothchild, J., Defant, G. and Johnson, E. (2020). The decline of American orphanages and the rise of nursing homes: An untold story of women and death. *Ageing International*, 45, 121-135.
- Kesen, N. F. ve Daşbaş, S. (2015). Çocuk Yuvası Ve Yetiştirme Yurdu Deneyimi Olan Yetişkinlerde Şiddet Eğilimi Üzerine Bir Araştırma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 26(2), 73-86.
- Kılıç, Y. (2016). *The comparison of socio-demographic characteristics and psychological symptoms in a group girl of with and without sexual abuse victims who are 11 to 18 ages*. Master Thesis, Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, İstanbul.
- Kök, H. (2019). *Evaluation of services and applications for children who have been sexually abused in Turkey: A model proposal*. Doctoral Thesis, Hacettepe University, Ankara.
- Kutlu, M. (2005). Yetiştirme yurdu yaşantısı geçiren lise öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 3(24), 89-109.

- Küçükkaraca, N. ve Ögütçü, Y. (2019). *Cinsel İstismar Alanında Bakım Ve Rehabilitasyon Hizmeti Veren Kuruluşlardaki Sosyal Hizmet Uygulamalarının Değerlendirilmesi*. Evrensel Değerler Işığında Sosyal Hizmet Uygulamalarında Çağı Yakalamak, Sosyal Hizmet Sempozyumu, Başkent Üniversitesi, Ankara, 303-314.
- Mısırlı, G. N. (2020). *Qualitative analysis of care measure process within the childprotection system*. Master Thesis, Sakarya University, Sakarya.
- Ministry of Family and Social Services. (2022). Çocuk Koruma Hizmetleri Planlama ve Çocuk Bakım Kuruluşlarının Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik. Retrieved March 9, 2024, from <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=39704andMevzuatTur=7andMevzuatTertip=5>
- Ministry of Family and Social Services. (2023). 2023-2028 Türkiye Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı. Retrieved March 9, 2024, from <https://www.aile.gov.tr/media/132816/turkiye-cocuk-haklari-strateji-belgesi-ve-eylem-planı-2023-2028-dijital.pdf>
- Özkaptan, E. E. (2022). *A study on working conditions and social perceptions of family of the social workers that work in child support centers: a mixed method study*. Master Thesis, İstanbul University, İstanbul.
- Özpolat, A. O. (2023). Çocuk İhmal Ve İstismarının Politikalarla İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 141-153.
- Öztürk, A. ve Tat, M. (2021). GÜVENDE: Çocuğu Kötü Muamelenin Etkilerinden Korumak İçin Neler Yapılabilir?. *Gelişim ve Psikoloji Dergisi*, 2(4), 181-207.
- Pak, M. (2018). *Attachment patterns in children in need of protection during early childhood period: Evaluation from care conditions and statements of caregivers*. Master Thesis, Sakarya University, Sakarya.
- Rogers, J., Whitelaw, R., Karunan, V. and Ketnim, P. (2021). Children's experiences of alternative care in mainland Southeast Asia-A scoping review of literature. *Children and Youth Services Review*, 120, 105750.
- Sarıbaş, H. O. (2019). *Evaluation of applications made in 2017 to Manisa provincial Directorate of Ministry of Family and Social Policies*. Master Thesis, Üsküdar University, İstanbul.
- Sayar, Ö. Ö. (2006). Yetiştirme Yurtlarında Akran Şiddeti-Ankara'da İki Yetiştirme Yurdu Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 17(1), 113-132.
- Sayın, K. ve Paslı, F. (2021). Almanya, İngiltere ve Türkiye'nin Koruyucu Aile Sistemlerinin Karşılaştırılması. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 194-215.
- Sudarso, S. (2024). Welfare Transformation Through Productive Business Empowerment: A Review of Khadijah 2 Orphanage Surabaya. *International Journal of Management Science and Information Technology*, 4(1), 24-36.
- Sütçü, S., Batman, H., Eraslan, E. ve Demirel, A. C. (2023). Cumhuriyetin 100. Yılında Geçmişten Günümüze Türkiye'de Çocuk Koruma Sistemi. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 183-198.
- Şimşek, H. (2021). Dilendirilen Çocukların Görünmezliği. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10(2), 517-542.
- Şimşek, E. ve Ocağcı, A. F. (2019). Çocuk Koruma Prensipleri: Avrupa ve Türkiye Verileri. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 18(2), 61-72.
- Solmaz, H. (2017). *Experimental study on the development of leadership skills of preschool children: Now the little ones, the great leaders of future*. Master Thesis, Çanakkale Onsekiz Mart University, Çanakkale.
- Tapan, M. G. (2016). *The history of substance abuse in adolescents investigation of family and social support systems in Gaziantep example*. Master Thesis, Ankara University, Ankara.
- Tekin, Y. (2021). Koronavirüs Salginında Çocukların Aile İçi Şiddetten Korunması. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 4(7), 209-232.
- Tomrukçu, S. (2018). *Social policies implemented to children in municipalities: The case of İstanbul Metropolitan Municipality*. Master Thesis, Yalova University, Yalova.
- Wanglar, E. (2021). Child care institutions in India: Investigating issues and challenges in children's rehabilitation and social integration. *Children and Youth Services Review*, 122, 105915.
- Yaman, F. (2019). "Yapay" Bir Çocuk Koruma Modeli Olarak Sos Çocuk Köyleri Ve Türkiye'deki Uygulamaları. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(45), 935-962.
- Yaman, F. (2023). Pedofili Bireyler Tarafından Çocukların Bilinçli ve Sistematik Cinsel İstismarı: Helmut Kentler "Deneyi" ve Odenwald Okulu Örneği. *İçtimaiyat*, 7(1), 323-340.
- Yaşar, E. Y. ve Özbey, S. (2019). Okul Öncesi Dönemdeki Korunmaya Muhtaç Çocukların Ahlâki Değer Yapılarının Çocuklara İlişkin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi: Ankara Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 17(38), 41-70.

- Yıldız, B. N. ve Karataş, M. (2024). Çocuk evleri hizmet modelinde psikososyal destek sağlayan meslek elemanlarının deneyimleri: Sivil toplum kuruluşu örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 35(1), 113-135.
- Yıldız, M. O. (2018). *Assessment of the work of municipal substance abuse centers*. Master Thesis, Başkent University, Ankara
- Yılkan, İ. ve Yaman, Ö. M. (2019). 1923-2018 Yılları Arasında Sosyal Hizmet Kurumlarının Uygulamış Oldukları Gençlik Hizmetleri Üzerine Kronolojik Bir Bakış. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 7(17), 105-130.
- Yılmaz, E. (2019). *Process analysis of substance addiction policies in the years of 2012-2017 period*. Master Thesis, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ankara.
- Yulaf, Y. ve Gümüştaş, F. (2019). Kurum bakımında yaşayan ve evlat edinilen çocuk ve ergenlerin ruhsal bozukluklar açısından karşılaştırılması. *Cukurova Medical Journal*, 44(3), 904-910.

SERMAYENİN TÜRKİYE TARIMINA NÜFUZU VE GETİRDİĞİ MÜPHEMLİKLER

THE PENETRATION OF CAPITAL INTO TURKEY'S
AGRICULTURE AND ITS AMBIVALENCES

Cihan CİNEMRE

Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Science and Letters,
Department of Sociology, cihan.cinemre@msgsu.edu.tr

10.33537/sobild.2025.16.1.11

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 05.11.2024
Kabul edildiği tarih: 16.12.2024

Article Info

Date submitted: 05.11.2024
Date accepted: 16.12.2024

Anahtar sözcükler

Tarım; Müphemlik; Metalaşma;
Tarım endüstrisi; Üretim tarzı;
Proleterleşme

Keywords

Agriculture; Ambivalence;
Commodification; Agri-business;
Mode of production;
Proletarianization

Öz

Bu çalışma sermayenin özellikle 2000'li yıllardan sonraki dönemde Türkiye tarımına nüfuz etmesiyle ilgilidir. Araştırma konusu, toprak mülkiyetinde ortaya çıkan eşitsizlik, tohumun metalaşması, tarımsal ürünün dolaşımı üzerinde perakende tekellerinin hâkimiyetinin pekişmesi ve tarımsal üretimdeki uluslararası işbölümü doğrultusunda yetiştiricilik örüntüsündeki değişim bakımından ele alınmıştır. Sermayenin hareket kanunlarıyla devlet zorunun birliğinin bu dönüşümü harekete geçirdiği ileri sürülmüştür. Çalışmada, sermayenin tarıma yönelik girişimlerdeki belirleyici bir uğrağın, onun doğrudan tarımsal üretime yatırılmasında yaşanan tereddüt olduğu vurgulanmıştır. Sermayenin bu tutumu onun tarımla ilişkisine içerilmiş müphemliğin temel nedenlerinden biri olarak koyulanmıştır.

Abstract

This work deals with the capital's penetration into Turkey's agriculture particularly in the era following the 2000s. The subject matter is examined in terms of the emergence of inequality in the ownership of the land, the commodification of seed, the consolidation of the rule of retail monopolies over the circulation of agricultural products, and the change in the pattern of cultivation reflecting the international division of labour in agriculture. It is asserted that the unity of the laws of motion of capital with the state coercion impelled these changes. It is emphasised in the study that a crucial moment of capital's mode of engagement with agriculture is its shunning from investing in direct agricultural production, which in turn is postulated as one of the fundamental causes of ambivalence internal to their relationship.

1. Introduction

Throughout the work it is intended to constitute a dialectical understanding of agriculture in Turkey; agriculture is hypothesised as becoming. Through the penetration of capital into the rural, the annihilation of the peasantry occurs in unity with the existence of a new peasantry. The new peasantry that has come to exist is internally differentiated and its relationships within the rural are diversified. Now, peasantry's existence indicates an ontology emerging through its motion within an expanded whole, growing beyond the presupposed locality of the rural.

The specific purpose of this work is to elucidate, despite the persistence of the small peasantry, the emergence of new social relations of production and the commodification of the activities related to agriculture in Turkey in their entirety. The motion constituting that entirety specifically is substantiated in the unity of the opposites – of coercion and the market, the negation and affirmation of the small peasantry, the amassment of wealth and the growing misery, and of proletarianization and capital accumulation with the existence of small peasantry resulting in the latter's subjection to the blind forces of the market. The constitution of these specific unities in Turkey is in effect primarily due to the counter-offensive of the capital, – collaborating with the international organisations of imperialism – which was substantiated in the military coup of September 12, 1980, and further advanced since the beginning of the 2000s. The counter-offensive streamlined the field that the laws of motion of the capital were to be actualised. Thus, the constitution of a new peasantry and a new logic of agricultural production have come to pass. The disruption of the property layout in agriculture ensued, capitalist relations of production flourished throughout the rural, and peasantry was dissolved because of the dominance of the corporations producing agricultural inputs and those that put the agricultural products into circulation. These are supported by the coercive apparatus of the state.

The notion of ambivalence is emphasised in this study because it refers to unpredictability and reciprocity in the workings of the market. Ambivalence indicates that because of the imperatives concerning agricultural production, despite the immense force capital and the state combined might exert, these forces must devise elaborate approaches while dealing with agriculture. Class relations are fundamentally more compelling in the rural than in towns and become ever perplexing due to the diffusion of capital resulting in ambivalences and complexities that challenge the theoretical efforts to understand the rural. Ambivalence is closely related to the notion of uneven development. Today, this notion is actualised through the unequal relationships between the towns and the rural, core and periphery, capital and farmers and between distinct sections of the rural. These relationships are actualised through the global value

chains. With the expansion of commodity circulation to the rural comes along the competition between producers, territories, and the predominance of corporations over them. This means that the distribution of the riches among spaces, peoples, and individual subjects, which always involves some sort of coercion, is invariably variegated. The outcomes of incorporation into commodity circulation are unforeseeable, inconsistent, and contradictory, thus ambivalent.

This work comprises two sections each consisting of two sub-sections to constitute a dialectical understanding of capital's penetration to agriculture in Turkey and the ambivalences it engenders. The first section is primarily theoretically inclined, and it intends to understand the agricultural problem in terms of Marxism's approach to the organisation of agriculture under the sway of capital. The first sub-section deals with capital's methods of engaging in agriculture. Here, capital refraining from getting involved in immediate agricultural production but, nonetheless, seeking to appropriate surplus value through its control over agriculture is posed as a fundamental question. In the second sub-section the pertinacity of the small peasant production partly owing to this demeanour of capital is examined. The persistence of small peasantry is particularly significant to understanding the agriculture of a country like Turkey where unchecked commodification of agriculture takes place throughout a rural property layout in which small commodity production still occupies a considerable place. In the second sub-section, today's primary form of the subjection of the peasantry to the market imperative and the reign of capital, the Global Value Chains (GVCs) are examined as well.

While dealing with the emergence of capitalist farming and with the internal differentiation of the peasantry as its correlate, the emergence of inequality in landed property should be a fundamental topic. Therefore, in the third sub-section, this subject matter is dealt with through the relevant empirical data. The last subsection deals with the commodification of the seed, fundamental input for cultivation, and the agricultural product. Here, the change in the pattern of cultivation is also examined in conjunction with an emphasis on the exertions of the international organisations of imperialism, since they fundamentally are the arbiters of the international division of labour in agriculture.

2 Capital's methods of engaging in agriculture

2.1 On capital's abstaining from the agricultural production as such

Karl Marx concisely brings up the content of capital's penetration into agriculture. The concentration of the means of production and their conversion into capital take place, and simultaneously the immediate producer turns into a waged labour. The new mode of production in its embryonic form is differentiated from peasant farming by the amount of land cultivated on account of a

single capitalist farmer and by the extensive employment of capital in a larger area (Marx, 1991, pp. 814-815). Then, there is the tendency inherent to the capitalist mode of production to reduce the size of the rural population relative to the non-agricultural population, since in the industry (in the narrow sense) the growth of the constant capital in its relationship with the variable capital is related to an absolute growth in the variable capital – even though there is a relative decline in its relationship to the constant (Marx, 1991, p. 775).

The motion that Marx spoke of goes on today; however, today, this is much more extensive. The recently extended breadth of capital's penetration into agriculture happens through a specific form of organisation: the agro-food industrial complex. What this notion indicates is the capital's effort to intervene in every moment of agricultural production, from the production of the agricultural input to the consumption of the agricultural product; and as distinct from the industry, the agricultural production as such is not the primary activity that the capital gravitates towards. Presuming this tendency of capital is crucial today to examine the dominance of capital over agriculture and the workings of the latter. Richard Lewontin implies the validity of this assumption, while considering the capitalist transformation of agriculture, emphasising the necessity to distinguish between farming and the agro-food system. The latter, of course, does not merely correspond to farming as such; it includes the activity of cultivation, but it is more of a matter concerning the production, transportation and marketing of the inputs of the farmer and the transportation, processing and marketing of its final products (Lewontin, 2000, p. 95). This distinction is made by Henry Bernstein through counterposing the notion of agriculture and the agricultural sector (Bernstein, 2010, pp. 64-65). The great transformation that took place in the rural caused by the penetration of capital into agriculture turned farming as the peasant's primary activity and the peasantry in general into aspects of an expanded sphere and conditioned them by the relations of exchange and domination within that sphere.

Capital has an inherent tendency to avoid being invested in direct agricultural production, and one of the fundamental reasons behind this tendency is the separation of land ownership from the farmer in the capitalist mode of production. Marx calls the fixed capital investment made to soil *la terre capital*. These investments turn the soil into capital from being a mere raw material. Landowners take measures against these investments through tenancy contracts. With the expiration of the contract, the improvements made to the soil are to be the property of the landowner. This is one of the reasons for the landowner's effort to keep the duration of the lease as short as possible as the capitalist mode of production develops. In this way, what is sold is not going to be merely the land, but improved land; the capital incorporated into the earth – for which the landowner has

paid nothing – will be joining the property of the landowner (Marx, 1991, pp. 756-757).

Alexander Chayanov's exposition provides further clarity to understand that the capital's mode of penetration into agriculture is contingent on specific constraints that it has to deal with within this branch of production. Large-scale forms of economic organisation are not as beneficial in agriculture as they are in industry. In agriculture, spatial concentration is not possible. Therefore, in the capitalist mode of production, it is not possible to organise farming in line with the principles of horizontal concentration and invariably other ways to control the anarchy in agriculture and to arrange it in accordance with the capitalist principles are sought (Chayanov, 1991, pp. 3-6). According to Lewontin, the failure of capital's classical concentration in farming is due to both the financial and physical features of agricultural production. Since the depreciation of the cultivable land is not possible and the liquidity of the investment made in agricultural plots is very low, the real estate market for the farms is very weak, and the ownership of the cultivable land is not attractive for the capital. There is also the capital's problem of shortening its reproduction time since this is connected to the annual cycle of any plant's growth and a fixed cycle of the maturation of the livestock (Lewontin, 2000, p. 95).

Then, capital does not gravitate towards direct agricultural production but is equally inclined to become involved in agrarian activities. In this case, what must capital do, specifically regarding agriculture? Chayanov mentions that agriculture goes through the stages of industrial capitalism, abandoning the semi-natural forms of existence and becoming subject to commercial capital. Commercial enterprises bring numerous peasant households into their sphere of influence. Commercial capitalism gains control over these small commodity producers and their links to the market, it advances a credit system with equivalent conditions to slavery and transforms the organisation of agricultural production into a particular type of exploitative distribution system based on the deprivation of the worker. Chayanov (1991, pp. 6-7) expands on this mode of organisation through the Muscovite cotton firm Knopa's exploitative relationship with the cotton cultivators. Kautsky (1988, p. 283) evaluates the same relations of production through the organisation of the Swiss factory of the Nestlé Company; the factory processes 10,000 litres of milk daily. The milk is the product of 12,000 cows from 180 villages that are subjected totally to the House of Nestlé. V. I. Lenin (1977, pp. 268-269) speaks of the materialisation of an organisation similar to Nestlé's in Russia with the amalgamation of the production of milk, cheese, and butter. Through the organisation of combined dairy farms, capital subjects the small farmers. Lenin says that, in this case, the role of the combined dairies is like grain elevators classifying grain in commercial grain production in the sense of procuring a

merchandise supply of a specific quality. Through grading, it ceases to be an individual product and becomes a generic (*res fungibilis*) product. The commodification of classified grain causes it to become the subject of speculation, and Cronon (1991, pp. 97-148) in his renowned work expands on the subject matter. To this end, the technologies of transportation, the stockpiling, and the administration of products in immense quantities without spoiling them are required.

In unity with the capital's aversion to engaging in direct agricultural production is its insistence on penetrating into agriculture, nevertheless. This finds its clear expression today in the dominance of huge agro-business monopolies backed by new biogenetics and retail technologies. The agricultural input companies and agri-food corporations are intertwined; the former reigns over the farmers' access to their conditions of production, the latter puts farmers' products into circulation and the reciprocal relationships of these are the primary causes of the *predicament of the peasantries of the periphery*. Friedmann mentions that a combined agri-food sector revealed itself for the first time between 1947 and 1973 – the US-centred food regime era. Since then, agro-food capitalists, prompting global enclosures, have become the most dynamic sector of the global economy. Biology and genetics have replaced chemistry and physics to become the capital's most dynamic technological frontiers. The scale of agro-food capital has grown immensely due to the mergers and their conglomeration with the chemicals industry (Friedmann, 2006, p. 463).

The monopolistic power of corporations and the methods that they have recourse to achieve that power are built on corporate research on biogenetics, the reproduction of intellectual property, and mergers and takeovers. Biogenetics advances on *an act of enclosure* that appropriates the life material produced by nature itself and by humanity in interaction with it over thousands of years. The appropriation takes place to ensure the social dominance of the capitalist class over the others for their profit motives and the realisation of surplus value, which is the source of the latter. Several works approach the subject matter from the vantage of these hypotheses (Lewontin, 2000; Moore, 2015, pp. 263-275; Lewontin and Levins, 2009, pp. 163-267; Middendorf et al., 2000, pp. 107-125). Through mergers and takeovers, the centralisation of capital is intertwined with the monopolistic nature of biogenetics corporations' activities (Hauter, 2012; Howard, 2021, pp. 107-127; Kalaitzandonakes and Bjornson, 1997; Boyd, 2003; Kloppenburg Jr., 2004; Juma, 1989).

Sanctioning of the Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS) simultaneously with the establishment of the World Trade Organisation (WTO) marks a crucial moment in the reign of monopolies. Pagano (2014, p. 1418) asserts that this moment corresponds to a break in the world economy facilitating the emergence of the institutions of intellectual monopoly

capitalism. This new organization of big business not only corresponds to the concentration of knowledge into a few hands but is based on the move from a world of open science and open market into a world of closed science and closed market (Pagano, 2014, p. 1410). The correlative of the stricter intellectual property rights following the 1990s is the expansion of GVC trade and the tendency towards the redistribution of rents in favour of lead firms (Durand and Milberg, 2020, p. 410). The theory of capital and agriculture's peculiar relationship with its inherent inequality must be premised on the co-existence of monopolies, capitalist farmers, and small peasantry. Reckoning with this premise enables a true understanding of the rural relations of production and the relationship between capital and cultivators, which are constitutive of the agricultural setup.

2.2 The simultaneity of distinct modes of production

One of the fundamental aspects of the subject matter dealt with in this work is the staunch determination of small agricultural producers to survive. The survival of the small agricultural producers corresponds to one of the ambivalences stemming from capital's engagement in agriculture and its dialectical understanding is essential to grasp the *sui generis* complexity of the relationship between rural space and capital. The dialectics internal to this mode of ambivalence consist in the particular challenges that capital must encounter in its endeavour to govern agriculture. The penetration of capital into agriculture is necessarily incomplete owing to the nature of agricultural production and land. Despite its evident force, capital in its relationship with agriculture must contrive relationships that are intricate distinct from its relationships with the industry.

Ambivalence refers to the dissipation of abstract theories, ideals, and intentions in the face of the concreteness of an unpredictable space constituted in/through reciprocity. As Marx says, 'Men make their own history, but not just as they please' (1943, p. 23). Ambivalence is the circumscription of the subjectivity and intentions by the pasts of the spaces and the peoples that are constitutive of the real. Thomas J. Puleo and Henry Sivak in their works on catastrophe contrast ambivalence with simplicity, certainty, clarity, and predictability (Puleo and Sivak, 2013, p. 458). Veronica Gago's notion of neoliberalism from below is relevant to understanding the workings of ambivalence in the rural. The concept refers both to the dynamic of resisting exploitation and dispossession and to the foundation for an intensification of that exploitation and dispossession. Gago, while expanding on this dialectic relationship quotes Marx, emphasising his understanding of the real as multiply determined: 'The concrete is concrete because it is the concentration of many determinations, hence unity of the diverse' (Gago, 2017, p. 11).

Space corresponds to concreteness with its complexity and unpredictability, and with respect to rural space, these characteristics become ever compelling compared to towns because of the heterogeneity of the social classes in the rural, since the latter evades universality in various ways. Besides, the complexity of the rural is more advanced at the periphery compared to the core because of the peasantry's imperative to diversify its activities to compensate for the risks stemming from market fluctuations (Wilson and Riggs, 2003, pp. 695-696).

A mediation significant to expand on ambivalence in terms of dialectics – negation of the negation – is resilience, signifying that the exercise of force is never mechanical, and its outcomes are unequivocally variegated. Crowley and Elliott speak of the resilience of peoples against hazards. Resilience is the complex web of social interactions, characteristics, and capacities that enables a community to live with the hazards they face (Crowley and Elliott, 2012, p. 209). This may be transcribed to space's resilience in the face of the interferences made by the state and capital. Capital negates the pre-capitalist relations of production and the layout of land ownership; however, peasants' urge to resist proletarianization and dispossession and rural being scattered over the space negate the negation. The peasantry is effaced to bring forth a new peasantry.

Places are complex, making them both fragile and resistant to rapid changes (Puleo and Sivak, 2013, p. 461). Even though capital throws rural into disarray, this does not correspond to its irreversible annihilation and while the layout of land ownership is being transformed in favour of the capitalist farmer, smallholders and various aspects of pre-capitalist relations of production persist. Murray and Overton speak of various local systems at the periphery that do not entirely dismiss capitalism but are built on a strong foundation of communal self-reliance and reciprocity, enabling them to preserve social forms. They are efforts to disengage from some of the perceived harmful aspects of capitalism. In this way, local economies gain resilience against the creative destruction the market brings (Murray and Overton, 2016, p. 429). Then, we come up with the unity of necessity and freedom, the subjectivity of capital receives its modality through its encounter with agricultural production, and as Benjamin Selwyn indicates, production processes are not a-historical, de-political, and a-social (Selwyn, 2016). For instance, in colonial Nigeria, the struggle over the relations of production and corresponding property relations regarding the production of palm oil signifies that within the organisation of production, which is almost completely integrated into the international circulation of a commodity the small peasantry may still be the dominant element (Buell, 1928, pp. 766-781).

Today, the dialectics of fragility and resistance, inclusion and exclusion manifest themselves primarily through the organisation of Global Value Chains – the primary mode

of incorporating small producers into international commodity circulation. YARA, the Norwegian fertiliser corporation's workings exemplify the actualisation of those dialectical relationships within a GVC and their intrinsic inequality. YARA's investments in intangible assets facilitate the governing of the value chain integration of smallholding Tanzanian farmers while coercing other actors in the chain into a narrow range of tangible production tasks, thus preventing them from developing their own intangible capacities (Tups and Dannenberg, 2023). This mode of inequality along the value chain manifests itself in the distinct compositions of production processes of the subjects operating within the value chain as well. The processing of black tea which involves five distinct phases is a capital-intensive process contrary to tea harvest which is labour-intensive. This divergence matters to understand the unequal relationships between the subjects situated in the earlier and the later stages of the commodity chain of tea (Değirmenci and Karaçimen, 2019, p.142). In Turkey, along the value chain of peanut, the most disadvantaged are the small producers compared to the larger producers in terms of lower gross and net profits (Özalp and Ören, 2023, p. 20). The neoliberal policy and the relations of exchange, exploitation, domination, and dependency along the value chain have increased the production costs at a higher rate than incomes (Özalp and Ören, 2023, p. 5).

The workings of any lead firm in a GVC vindicate Werner and Bair's contention that global value chains are both effects and drivers of uneven development (Werner and Bair, 2019, p. 183). Werner speaks of the enduring and emerging forms of territorial and social unevenness throughout the global economy. Uneven development is implicated in the formation and restructuring of the production networks (Werner, 2016, p. 461). While agriculture ceases to be a mere local matter through the incorporation of small peasantry into international commodity circuits through the GVCs, the uneven development the latter involves manifests itself as the co-existence of distinct but reciprocally related – market imperative mediated – sub-sectors.

In the rural two sub-sectors become distinguishable through their modes of relationships with the market. Akram-Lodhi, Kay, and Borrás Jr apprehend the transformation of agriculture following the 1970s through the decisiveness of the activities correlated to the export-oriented agriculture subsector and the relationships that it accordingly brings about. In their work, the authors draw attention to the existence of a bifurcated agricultural layout, in which two subsectors exist side by side. What is essential to the reconfiguration of this structure are the 'processes facilitating the expanded commodification of products, labour, nature, and space, which affect the relationship between the export and peasant production subsectors.' The key to understanding these processes is the reconfigurations

between the production for the market, the stubborn persistence of the peasant production for use, and the deepening of semi-proletarianization. The binding of the market imperative is intertwined with the processes of semi-proletarianization (Akram-Lodhi, Kay, and Borrás Jr, 2009, pp. 215-216). Semi-proletarians attempt to drift apart from the market imperative regarding food production since they cannot compete with the imported food and local capitalist farmers, but the market imperative imposes itself – to survive, they must sell their increasingly commodified labour power (Akram-Lodhi, Kay, and Borrás Jr, 2009, p. 229). Drifting apart corresponds to what Werner puts forward with the notion of constitutive exclusion, which is the frequent exclusion of livelihoods and regions from global production networks being part and parcel of accumulation through these arrangements and the remaking of uneven development they entail (Werner, 2016, p. 458).

When commodification in agriculture and the internal differentiation of peasantry it brings about are in question, semi-proletarianization must be a decisive notion to reflect on. It indicates the survival of the small peasantry, not a complete proletarianization, and it does not merely consist in the peasant's necessity to become waged labour. Then, the peasant's predicament consists of her existence as a subject who lost her autonomy, desperation in the face of price fluctuations, isolation and constant indebtedness. Chayanov's notion of self-exploitation further renders the understanding of the pertinacity of the small peasantry. Bernstein expounds on this notion. The peasant families – despite their low productivity – are inclined to more intensive farming compared to capitalist farmers and must sell crops at lower prices and rent or buy land at higher prices compared to capitalist farmers. The capital tolerates and even encourages peasant or family farming as long as they produce cheap food, reducing the labour cost of the capitalists or produce labour power (Chayanov, 2010, p. 94). Capitalism has to reproduce its outside constantly thriving on the peculiar combination of exploitation and expropriation that the ambivalent articulation of capitalist and non-capitalist practices enables (Berndt, 2018, p. 11). In an economy articulated to the world capitalist system, peasant households depend on the capitalist class for their reproduction. These relationships between small producers and capital explain both the former's persistence and the acute poverty they must endure (Harriss and Harriss, 1979). The lack of most public works accompanies market dependency and self-exploitation; thus, rural resilience is founded on the consent to impoverishment. Kautsky mentions the degradation of the reproduction of peasantry: as taxation, indebtedness, and the exhaustion of the soil become more cumbersome for agriculture, the peasantry gets involved in competition through overwork and the refusal of any civilised needs; it descends into the depths of barbarism with its own free will (1988, p. 220). Mamdani (1987, p. 213) asserts that even for a casual observer, the social

conditions of the lower-middle and poor peasantry are no less than a shocking desolation. Today, the peasantry's desolation is the outcome of various activities of corporations and their domination, conceptualised by Tiago Teixeira (2024, p. 5) as the dark side of GVCs leading to social downgrading, the reproduction of informal and precarious working and living conditions, and the formation of an exploitable working class and dispossession.

Here, through the reality of self-exploitation and uneven development, we get to the consolidation of the existence of the small peasantry mediated by a concrete dialectical reversal. The small peasant's vulnerability compelling him to mobilise all members of the household in the poorest conditions and through over-work in the most adverse conditions, and his capacity to seriously depress the household's level of reproduction cause peasant family's cost of living and production to be lower than that of the capitalist farmer. Then, the capitalist farmer and lead firms as external forces turn towards the persistence of the small farmer to acquire foodstuff and labour power at lower prices. In sum, there are both impulsive, internal motives for the resilience of the small peasant family and the external ones; the market imperative turns towards this impulse externally and the existence of the small peasantry is this *dialectical relationship*.

Ambivalence mediated by dialectics is evident in various relationships pertaining to this sphere. However, since it is determinative of the fortunes of all subjects partake, the ambivalence of primary importance is the anarchic workings of the market. Peasant's dependency on the market which as Kautsky says 'proved to be even more moody and unpredictable than the weather' (1988, p. 16) to procure her inputs and to dispose of her products leads to her insecurity. Any peasant in Turkey in her isolation at a time when there is no state protection over agriculture, in her subjection to the blind forces of the market, is unsure whether she would get a price for her products or get the price to suffice to cover her production costs. Thus, any peasant's life as such becomes ambivalence itself.

The ambivalence that the market mediated relationships brought about in the rural is expressed in the outlook of the peasantry on the rural life as well. When the village-based labourers are asked about their preference between waged labour work and peasant work, virtually all of them opt for the former on the ground of counteracting the economic risks. The regular waged labour work, in the outlook of the peasantry used to correspond to the reliance on another, to the probability of immediate dismissal without compensation, a drama abound with homesickness and being abroad. The reasoning setting forth that peasantry is more perilous than waged labour signifies the tremendous rupture in the values such as self-sufficiency and freedom affirming peasantry (Özğurlu, 2011, pp. 96-97).

3 On the concrete effects of capital's engagement with Turkey's agriculture

3.1 The change in the layout of land ownership and the emergence of the capitalist farmer

With the state's withdrawal from agriculture following the military coup of September 12, 1980, and leaving the rural's fate to the blind forces of the market, a thorough depeasantation – simultaneous with the internal differentiation of the peasantry – occurred in rural Turkey. It is possible to discern the dissolution that took place in recent years within a motion in which the size of specific holdings expanded, and the formation of the capitalist farmer has accelerated; however, it is not possible to assert the small peasantry's absolute dissolution. What is taking place is essentially the internal differentiation of the peasantry, which Lenin referred to as one of the defining moments of capital's penetration into agriculture in Russia throughout the post-reform era. The beginning of the entire process is the appearance of the inequality in landed property. The former peasantry is completely dissolved and excluded by totally new rural inhabitants who are the basis of a new society in which the commodity economy and capitalist production are dominant. The groups at the two extremes, new types of rural inhabitants are being developed at the expense of the middle peasantry. The common feature of both types is their economy's commodity, money quality. Among the wealthy, a capitalist class of farmers leasing land comes into being. In most cases, plot size requires a labour force larger than the family can provide. The constitution of a rural proletariat is the necessary condition for the existence of the wealthy peasant. An insignificant farming on a patch of land, with the farm in a state of utter ruin, the inability to exist without the sale of labour power (the industry of the destitute peasant), and an extremely low standard of living distinguish the rural proletariat (1977, pp. 176-177).

Therefore, the first step in the study of the penetration of capital into agriculture in Turkey and the multifaceted commodification taking place in it since the beginning of the 2000s should be the differentiation in the size of arable land that separate enterprises own and it is in this sense possible to speak of two opposing tendencies that are in unity. On the one hand, there is further fragmentation of the small and medium-sized plots. This tendency can be distinguished by comparing the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) data of 2001 with the General Census of Agricultural Enterprises and the Agricultural Holding Structure Survey of 2016. For instance, while in 2001 the agricultural enterprises with a land size of less than 20 decares corresponded to 34% of all enterprises, this percentage was almost 38.5% in 2016. Another indicator of the fragmentation of the plots is that while this group of enterprises owned 5.3% of the entire arable land, this percentage fell to 4.5% in 2016. Meanwhile, the largest agricultural enterprises, those

with more than 1000 decares corresponded to 0.15% of the total in 2001, their share has risen almost to 1% in 2016. But more significant is the increase in the share of the land that this group owns, from 5.3% to 15.5% in the same period. At whose expense has this change taken place? The data indicates that while a part of the middle-scale enterprises are fragmented, some of them have been merged or taken over by other enterprises. For instance, while the agricultural enterprises of 20-100 decares had comprised 50% of the total in 2001, they comprised 42% in 2016. Moreover, this group's share of total arable land dropped from 36% to 24.5% in the same period. The share of agricultural enterprises with a plot size of 100-500 decares in the total was 16% and the area they held was 47% of the total in 2001. This group's share in the total number of enterprises has risen to 17%, while their share in total arable land has decreased to 43.5%; therefore, also within this group the fragmentation and the loss of arable land manifest themselves in their unity. On the other hand, a group of agricultural enterprises increasing in numbers are those with plots of 200 to 1000 decares. These comprised 5.5% of all agricultural enterprises in 2001, rising to 8% in 2016. The area that this group owns has increased from 29% to 36.5% in the same period (TURKSTAT 2007; TURKSTAT 2018).

The state acted to establish the preservation of large land ownership firmly. To this end in 1984 the Law of Agricultural Reform on the Land Regulation of the Irrigation (Ministry of Agriculture and Forestry, n. d.) was enacted, authorising the Ministry of Agriculture and Forestry to consolidate land in specific areas. Law Amending the Law on Soil Preservation and Land Utilisation (Official Journal, n. d.) was enacted in 2014. With this law, the ministry was authorised to determine the size of the parcel of arable land with an adequate size that is not to be further shrunk. The arable land of specified minimum was endowed with the quality of indivisible possession. The law pleads that the arable land of indivisible size if subject to inheritance or joint ownership cannot be parcelled out, its shares cannot be sold, transferred or pledged to the third parties.

Another indicator of the emergence of capitalist farming is the drop in the share of the farms solely cultivating the plots they own and the corresponding rise in the share of the farmers cultivating both the plots they own and the plots owned by others. In 2006, the share of agricultural enterprises solely cultivating their own land was 85.1%; this group's share among the total was dropped to 79.5% in 2016. More compelling is the change in the expanse of the land that these two distinct groups cultivate. The share of the area cultivated by the farms cultivating both the land they own and the land owned by the others has risen from 26.4% to 36.4% in the same period. The fall in the share of farmers cultivating only their own land increases with the size of the farm. In this period, among the plots with a size of five to nine decares, the share of the farmers cultivating solely the land they own has fallen

by 4.17% and the plot size that this group cultivates has fallen by 4.6%. However, among the group with a plot size of 500 to 999 decares, the drop in the share of farmers cultivating the land they own is 12.5% and the drop in the share of the land they cultivate is 11.5% (TURKSTAT 2008; TURKSTAT 2018). Therefore, one may conclude that, as capitalist farming develops, marginal farmers who are unable to sustain a livelihood with farming and economically utilise their land lease out their plots and are directed towards other employments. On the one hand, the smaller farms are being fragmented, and on the other hand, larger farms are being established, indicating the *emergence of the capitalist farmer the correlative of which is the expansion of the class of agricultural waged labourers*. Although there is no data on the producers cultivating both the farms they own and work on the farms of the others as waged labour, it is still possible to discern the proletarianization of the rural labour. In 1999, 4% of those employed in agriculture were waged or casual labourers. Their share has risen to 5% in 2004, 7.4% in 2013, and 13% in 2022 (TURKSTAT 2012; TURKSTAT 2014; TURKSTAT 2023a).

What distinguishes the rural dwelling waged labourer from those dwelling towns is the former's ownership of landed property. The predicament of the land-owning waged labourer consists essentially in his inability to secure a subsistence relying merely on cultivation necessitating waged labour work. Metin Özügurlu's (2011) notion of the village-based proletariat encompasses this mode of existence triggered by the new international division of labour and predominant throughout the underdeveloped social formations. This class corresponds to the peasantry working as waged labour off the household or employed in non-agricultural production.

The impossibility of the small peasantry to secure a subsistence relying on the natural economy and its renouncing of cultivation are manifested in the relations of landed property in Gaziantep's Sakçagözü village. In this village %39 of those selling their labour power also hire sharecroppers and lease out their lands which means that those who forsaken the agricultural production are fundamentally small agricultural producers. In the mentioned village %51 of those leasing out their land are the peasants owning a land mass of 50 decares or less. Only %25 of the peasantry who own 50 decares or less lease land. Among those who sell their land %82 are peasants owning 50 decares and less and they fall under this category due to their land sale. This signifies the tendency of the middle peasantry's passage to the rank of the small ones (Taşdoğan and Ağdemir, 2019, pp. 305-306).

On the day of May 13, 2014, the most dreadful labour massacre in the history of Turkey took place resulting in the killing of 301 miners in Manisa's Soma district, a basin providing the most blatant instance of depeasantation and its staggering impacts on rural life.

Coşku Çelik speaks of the people of the Soma basin being coerced into selling their labour power due to the commodification of the means of production and reproduction. Two concurrent acts of privatisation were determinative to bring about this outcome. One is agriculture's, first and foremost tobacco cultivators' falling under the sway of big corporations which rendered it impossible for the small peasantry to sustain its sustenance through cultivation. The second is the handing of the coal production over to the corporations resulting in increased investments throughout the basin. The number of miners has increased fourfold between 2000 and 2013 owing to a great extent the expropriated and impoverished peasantry of the basin formerly maintained their livelihood through tobacco cultivation (Çelik, 2017).

Çelik's account of the Soma basin matters to grasp the nature of the rural waged labour and how it is differentiated from the labour force residing in towns. The peasant families of the basin, albeit continuing agricultural production, are compelled to other sources of income. Former tobacco producers have turned into coal miners; however, they and their families are not separated from the land altogether. These families, through the utilisation of the household's labour in various ways maintain agricultural production. The continuation of agricultural production consists of going to the lowlands for daily work or the unpaid labour of women and children within the household. Indigenous peasant families' continuing involvement with cultivation is what distinguishes them from the migrant coal miners in terms of labour process and class relations. Indigenous miner families carry on their relationship with soil to meet the family's needs at least (Çelik, 2017, p. 801). An analogous pattern is observable elsewhere. In Gaziantep's mountain village Aceroba, although all of the peasants are landed, almost all of them work as waged labourers nevertheless. Of the lowlands village Sakçagözü's population %30 gains income through waged labour and along with agriculture they are engaged in portage, driving, grocery, waitressing and nonskilled factory work (Taşdoğan, Ağdemir, 2019, p. 307).

The tendency towards the inequality in land ownership and the simultaneous proletarianization becomes self-evident in the statement of an agricultural engineer working in İzmir's district of Dikili: 'Small enterprises deteriorate day by day. In 2000 in the farmer registry system, there were 2000 farmers in Dikili... In 10 years 150, all of which are big farmers, will remain. I tell the local peasants; that these are but good days. It's going to be worse ahead. Farming will make money, not the farmer. For instance, all their children work in Dikili for a salary. I say that they rehearse the future... They will be farmhands (Eren, 2017, pp. 813-814). All these indicate at the success of the class struggle carried out by the state and the firms against peasants and workers,

which Selwyn (2016, p. 1771) indicates as constitutive of the formation of an employable/exploitable workforce.

Depeasantation in Turkey is mutually related to the ageing of the rural, this is essentially due to the impossibility of founding a household in any village. Zeynep Ceren Eren maintains that contrary to the previous generations, marriage, rather than settling down in the village, corresponds to departing from it and the possibility of breaking with rural life and the farm and orchard work identified with it. Due to women's desire to leave the village, younger men migrate to nearby towns and cities. A village chief from Bergama district states: 'In the village, the youth could not meet with girls to get married. Everyone thought of wedding their daughters with state officials or tradesmen, this is how the immigration began, in the village no girls remained. Before that the youth could found a household, now they cannot. This is why there are no children left in the village, there is no youth' (Eren, 2017, p. 825). The families who encourage their children to forsake the village life contend their disposition by assigning negative values to village work. They speak of the village work as if it were a filthy job or a disease. This outlook of the peasantry is construed by the author through the notion of 'loss of dignity' pertaining to village life and work (Eren, 2017).

The ageing of the peasantry and the gradual vanishing of marriages from the village life as its correlative becomes evident in the remark made by Carol Delaney regarding the change she came across in her 1997 revisit to the central Anatolian village where she carried out anthropological research between 1980 and 1982: 'The village has shrunk by half and the houses were abandoned despite the signs of modernity. Secondary school was closed down due to lack of students. However, there was also a brand new, impressive building rigged with solar panels for heating and energy. I did not understand why a new public building this big was needed since the village was in decline. One of the villagers with an eerie sense of humour said, "We use the building for funerals", "We need a place to accommodate the visitors attending funerals" ... Nowadays, funerals replaced weddings, once the most important event in the village. The village has become a graveyard... a place to die and for the dead. The village will die with the death of those still living there' (Delaney, 2014, p.11).

3.2 The commodification of seed and agricultural product in Turkey

The thorough commodification that Turkey's agriculture has gone through since the military coup has been put into place through the collaboration of the Turkish state with *international organisations of imperialism*. These are called organisations of imperialism, because as Utsa Patnaik and Prabhat Patnaik (2017, pp. 85-86) correctly indicate, capitalism is a system established in the midst of pre-capitalist small production, interacts with it and

must obtain goods it requires from it; in growing quantities and at non-increasing prices as capital accumulates. To this end, capitalism must exercise coercion on its exterior and this is called imperialism.

The most revealing index concerning the outcomes with respect to agriculture caused by the decisions of January 24, 1980, aiming privatisation and commodification and their enforcement to society through the wave of violence initiated by the military coup should be the terms of trade. Korkut Boratav (2009, pp. 116-117) examines the subject matter with reference to Agriculture's Internal Terms of Trade (AITT) relative to the industrial sector. This measure signifies the ratio between the prices that the farmer gets and the movement of prices she pays for with reference to a base year. Throughout the decade of the September 12 regime and Turgut Özal, AITT depreciated annually on an average of %3.7 and %46.6 in total which corresponds to a slump in agricultural prices unprecedented since the Great Depression.

Following the coup, the number of crops subject to support purchase has been reduced, the input subsidies have been interrupted, and the liberalisation of the import of agricultural products caused terms of trade to move at the expense of agriculture. For instance, in 1980 to purchase 100 kilograms of fertiliser diammonium phosphate the amount of grain that had to be sold was 10.5 kilograms, the latter rose to 107.5 kilograms in 1988. To acquire 800 grams of pesticide Dithane M 45 the quantity of grain to be sold was 13.8 kilograms in 1980, this quantity rose to 60 kilograms in 1988 (Petrol-is, 1988, p. 114).

Turkey's capitalism went through major crises in 1994, 1999, and 2000-2001 and with each crisis, further penetration of capital into agriculture ensued under the supervision of international organisations. Erdoğan's rule began following this crises-ridden era, and the coercive practices concerning the capital's penetration of agriculture are further advanced.

The epitome of the advance of coercive practices through the collaboration of the state with international organisations is December 1999's letter of intent given to the IMF, which is also a document articulating the interests of the agro-food businesses of the core. In this letter, it is mentioned that the subsidised price for cereals will be determined such that the spread between the subsidised price and the projected world market price will not exceed 35% and the spread will further be narrowed down in the coming years. Undoubtedly, this clause is in line with the rulings of the Uruguay Round to enable grain dumping by the US and EU. In the letter, the shift to direct income support is also emphasised. Supposedly the agricultural support policies then were not cost-effective; they distorted market price signals and, thus, the resource allocation. In the letter, it was proposed that the government would gradually phase out the credit subsidies to farmers and that various public sector

enterprises engaged in agriculture would be privatised (IMF, n.d.).

The letter's content is a manifestation of Araghi's notion of the enclosure food regime, (2009, p. 134) which distinctly indicates the configuration of agriculture in the periphery in accordance with the requirements of the core's agri-food industry regarding the disposal of the surplus product. A crucial component of this regime, as Kevin Watkins (1991, pp. 39-40) indicates, is the pressure exercised by corporate grain export interests – first and foremost of Cargill's – and the 1960s structural overproduction in the US causing a shift to aggressive export subsidisation from the control of supply; for the core, the significance of the Agreement on Agriculture (AOA) included in the Uruguay Round stems from this pressure. The agreement asserts contracting parties' reduction of internal and export subsidies to ensure the unfettered sale of EU and US grain in the international market. Following the 10 years since the foundation of the WTO, the agricultural dumping made by the agrobusiness corporations originating in the US and EU wreaked havoc on global markets. All farmers in the world, including those in the US, went bankrupt. On the other hand, global food corporations have greatly benefited from the lower prices of raw materials for their products, owing to the high levels of agricultural dumping (Murphy et al., 2005). AOA is the expression of the subjective, concrete, and coercive power of the US and EU, rather than being an expression of the market's objective, anonymous, and abstract dominance.

The enclosure regime works toward a specific international division of labour, in which a specific pattern of cultivation agriculture is imposed on the periphery. Rosa Luxemburg (2003) in her well-known *Accumulation of Capital* expounds on the rule of Mehmet Ali Pasha over Egypt, who imposed the production of industrial crops – first and foremost of sugar cane and cotton – on the *fellaheen*. Amiya Kumar Bagchi speaks of the distortion in the design of cultivation in Indonesia under Dutch rule through very similar coercion. Intensification of labour by way of the regime of exploitation organised by the Dutchmen induced an increase in yields in a number of crops – first and foremost sugar (2009, p. 100). This mode of specialisation is fundamental to Patnaik's theory of imperialism. The tropic landmass, instead of being cultivated to meet the needs of the indigenous people, is utilised for individual or productive consumption in the core (2017). NAFTA is an instance of enforcing free trade, culminating in the constitution of an international agrarian division of labour in accordance with the needs of the core. Following the agreement, although Mexican farmers increased their fruit and vegetable exports to the US and Canada, they must now live with corn imported from the US (Berndt, 2018, p. 7).

The change in the cultivation pattern towards nontraditional crops indicates the incorporation of a peripheral country's agriculture into GVCs. Robinson mentions that nontraditional agricultural export production takes place more fully under capitalist relations and entails much deeper market integration (2008, p. 60). Selwyn investigates the steering of cultivation towards export and industrial crops through the case of grape production in Northeast Brazil. Agriculture's upward integration into new circuits of globalised capital has been one of the most salient transformations in agricultural production, distribution and consumption since the 1970s (2016, p. 1776). Undoubtedly, in Turkey, today's popular export products were being produced before the liberalisation of foreign trade of agricultural products. However, as Robinson (2008, p. 59) suggests, nontraditional exports may specify the production previously directed at domestic consumption to turn into production for exports.

Cultivation to meet the needs of GVCs is a decisive step in the commodification of agricultural products. To this end, the device that Alford and Phillips designate as facilitative governance and the policies and strategies relevant to promoting the formation and operation of GVCs and GPNs are put to work (2018, p. 102). Therefore, the steering of cultivation towards the market rather than the peasant's subsistence does not take place haphazardly; the farmer is coerced into it. In Turkey, through the premeditated activities of various coercion apparatuses, the specialisation in agricultural production of industrial and export crops has become apparent since the beginning of the 2000s. The production of industrial crops – safflower, rapeseed, corn, and sunflower – has risen significantly between 2003 and 2022, while the wheat cultivated area has shrunk from 91 million hectares to 66.3 million hectares. (TURKSTAT 2023d; TURKSTAT 2023e). The specialisation of Turkey's agriculture in the division of international labour as the producer of fresh vegetables and fruits was consolidated as well (TURKSTAT 2023f; TURKSTAT 2023g). There has been an increase in the number of fruit trees, first and foremost apples, peaches, and apricots. Apple production has risen more than twofold, and the production of peaches has increased almost threefold. The number of nuts trees has also risen. One of the most important agricultural items of export of Turkey is citrus and the number of all citrus trees has risen significantly from 2004 to 2022 (TURKSTAT 2023h; TURKSTAT 2023i; TURKSTAT 2023j).

Zülküf Aydın's study illustrates the conjunction of the change in the cultivation pattern with the emergence of new relations of production in the countryside. In the Kumluca district of Antalya following the landowners' transition to hothouse production of fresh fruits and vegetables the necessary labour force was secured through the exploitation of the displaced sharecropping Kurdish labour force. They produce for big retailers such

as Metro and Tesco-Kipa by engaging in contract production mediated through the agency of local brokers provided that they meet the EuroCap, HACCP, and ISO standards. The standard abiding requires the usage of specific seeds and chemicals which in turn reinforces the dependency of the producers on international monopolies like Monsanto and Dupont operating in the region (Aydın, 2016, pp. 55-57). For instance, due to seed variety selection along the groundnut value chain, the farmer's dependency on the output market is established. Retailers and wholesalers standardise the groundnut as such (Özalp and Ören, p. 5, 2023).

In the Erdemli district of Mersin, the state of affairs is analogous to Kumluca. The change in cultivation took place through the utilisation of hothouses. The change was concurrent with the shrinking of the cultivated land and the peasantry's imperative to work in non-agricultural jobs as waged labour to sustain their livelihood. What maintains the agricultural nature of Erdemli authors say is its urbanisation (Bayraktar et al., 2015). This state of affairs signifies a dialectical reversal in which the peasantry's alienation from the rural is in unity with the reproduction of rural life.

The corporate control of cultivation may be tracked in the villages of Gaziantep as well. Gaziantep's Sakçagözü is a lowlands village, a part of the commoners cultivates potatoes for Pepsi Lay through a contract relationship. The corporation controls the cultivation process as far as the harvest time and provides the inputs. The corporation stipulates cultivators to purchase inputs such as seed, pesticide and fertilizer from itself or the designated brands. In the final stage, the corporation determines the size standards of the potatoes it procures. An analogous relationship of domination takes place between the local maize cultivators of the village and Pioneer which is owned by Du Pont. Those peasants engaged in animal husbandry sell their goat milk to the ice cream company MADO (Taşdoğan and Ağdemir, pp. 303-304, 2019). The cultivation pattern has changed in the Bakırçay basin as well. In the lowlands, the most fundamental change is the substitution of cotton and tobacco with tomato, maize and sunflower (Eren, 2017, p. 818).

The commodification of seed, since it embodies life itself, should be regarded as crucial for the dominance of capital over agriculture, particularly in peripheral countries such as Turkey. One of the fields subjected to the most rapid privatisation and import liberalisation following the military coup has been seed breeding. Following the coup, seed imports rapidly advanced in Turkey; there were less than 5 private seed companies in 1982, and their number rose above 80 in the early 1990s (Gisselquist, Nash, and Pray, 2002, p. 247). From the standpoint of privatisation and transformation of the local seed companies, Turkey's seed market may be regarded as a laboratory (Açıköz, Abay, and Açıköz, 2010, p. 155). Miran (2005, pp. 32-34) examines the post-1980 policy's relation to the increase in the number of seed-producing companies, the

excessive price fluctuations that the cultivators face while buying seeds, and the diversification of the private and public companies in their patterns of supplying seeds. Specifically, this diversification is about, as Pingali and Traxler (2002) indicate, the self-pollinating crops being incompatible with acquiring profits through the investment in research and corporations' preference to work on the development of biological systems to control seed germination and gene expression. These technologies preclude farmers from reserving and replanting seeds. Therefore, in the world seed market, only a number of crops – maize, soybean, cotton, and vegetables – are prevalent. Özkaya expands on the subject matter by examining the increasing power of the transnational seed companies and the efforts of the states and the international organisations – first and foremost, the Union for the Protection of New Varieties of Plants (UPOV) – to actualise that power. The effects of this actualisation are the annihilation of biological diversity, the loss in the nutrient content of fruits and vegetables, and the tendency of seed prices to rise (2007). In sum, in Turkey, corporations' predominance is intensified through the notion of intellectual property, and farmers are subjected to an act of enclosure and are now in the face of greater uncertainty. State coercion – first and foremost through the Seed Law of 2006 (Seed Law of the Republic of Turkey, Main Law No: 5553) – contributed to this course. With this law, severe restrictions have been imposed on the production and circulation of seeds outside the capital's control, and whoever is to acquire seeds for cultivation for the market is almost obliged to obtain them from private companies.

This state of affairs caused the rapid commodification of seeds in Turkey; the amount of seeds sold in Turkey rose from 150,374 tonnes in 2002 to 1,297,360 tonnes in 2022 (TİGEM, 2023, p. 14). There has also been a significant increase in the sales of chemical fertilisers, of which Turkey is heavily dependent on foreign markets to acquire its raw materials – more than %90 (TAGEM, 2018). According to FAOSTAT (n.d.), between 2003 and 2021 there has also been a significant increase in the use of pesticides, insecticides, and fungicides which Turkey's agriculture depends on foreign corporations for their supply.

Farmers in the Global South are squeezed by lead firms from both the buying and supplying ends of GVCs (Tups and Dannenberg, 2023). The buying end of the chain is primarily the retail monopolies. What constitutes monopolistic power is first and foremost the retailer's power of monopsony. Several studies have examined the workings of retail monopolies and their mode of organisation (Coe and Hess, 2005; Reardon and Berdegue, 2002; Biles et al., 2007). Rita Schwentenius and Manuel Ángel Gómez (2002, pp. 494-496) speak of the challenges that in particular the small producers face while selling directly to supermarkets because of the latter's demands from suppliers. The imposition of ever

stringent private standards governing fruit quality and safety prompts supermarket-led firms to attain market dominance and they demand a constant supply of low-cost produce (Alford and Phillips, 2018, p. 103). Those who can meet these demands are large farmers or the small ones organised in cooperatives. All these ultimately come to retailers' grabbing a greater portion of the value produced in agriculture (Barrientos and Visser, 2012; Magdoff et al., 2010; Ponte, 2002; Alford, 2020; Gibbon and Ponte, 2005).

In Turkey, the consolidation of retail monopolies is a matter pertaining to the era following the 1990s. Özcan (2008) examines the case through the predominance of Migros Türk over the circulation of agricultural products. However, the company's dominance is a thing of the past; now the discount markets reign over retailing – a dominance that became discernible beginning with the mid-2000s. According to the Turkish Competition Authority's Final Report on the Evaluation of Fast-Moving Consumption Goods Retailing Sector, the revenue of the organised channel (supermarkets, hypermarkets, and discount markets) increased by 81% from 2019 to 2021, while the revenue of the traditional retailing was increased by 35%. In the same period, while the number of retail stores fell from 192452 to 188915, the number of organised retail stores rose from 32,907 to 39,147.

In this period – probably because the purchasing power of the working class has deteriorated significantly – the revenue of discount markets has significantly risen. While the nominal rise in the revenue of whole retailing has been 57% from 2019 to 2021, the revenue of the discount markets, A101, BİM, and Şok increased by 109%. In the report, the rise in the number of discount stores is also emphasised. It is also mentioned that because there has not been an extensive entry to retailing recently, the growth in the sector primarily taking place through acquisitions and the introduction of new stores by the retail chains – first and foremost by discount markets – is one of the reasons for the high levels of barriers to entry into the market. In recent years, there has been a considerable exit of retailers from the market without any new entries to compensate, which is one of the reasons for the high rates of concentration in the market. In the report, it is mentioned that the monopsony power of the retailers may result in advantages such as direct financial support as direct additional service charges, exclusive supply of products, and the most favoured customer support. These retailers incur costs on the suppliers by reducing shelf and listing prices. In the case of suppliers' refusal of lower prices, their products probably won't show up on the retailers' shelves. Retailers also externalise unforeseeable and extra costs to suppliers (Kazak et al., 2022). Therefore, today, retailers in Turkey have achieved an immense monopolistic power. Here, what Marsden and Wrigley (1995, p. 1908) mention as the deregulating nation-state delivering cheap pools of

unskilled and semi-skilled labour for retailers is a deciding factor.

4. Conclusion

Capital's engagement in agriculture is riddled with various ambivalences; first and foremost, the ambivalence internal to the workings of the market – the objective negation of all subjectivity. Then, it grows out in the peripheral rural the ambivalence, exhibiting itself as the objective and subjective resistance to commodification and the unpredictability of the market. Objective resistance corresponds to the complexity of the rural relations of production and the capital's relationship with the latter the understanding of which through dialectics is necessary. Peasantry's insistence on holding on to its holding, regardless of its economic relevance, poses the rural's subjective resistance to dispossession and proletarianization. In Turkey, despite the intensive interference of capital with agriculture and the state once extensively subsidising it now renouncing its protection leading to tendencies towards dispossession, agriculture indicates a space where small and middle agricultural production still hold a significant place. Then comes about the multiple intricate and vigorous methods that capital makes use of to overcome the rural's capacity to resist incorporation into commodity circulation. Thus, Turkey's rural is constituted by the dialectics of depeasantation and resilience. For sure, the rural is fragile in the face of the capitalist state's onslaught since it is disorganised and scattered over the space but for the same reasons, it is somehow resistant to the penetration of capital. Then, the dialectical principles – negation of the negation, unity of opposites, peoples and space somehow being unreceptive to external effects – are required to comprehend that ambivalence.

The subject matter is important because inasmuch as it concerns the transformation of agriculture, the dissolution and the internal differentiation of the peasantry in Turkey, it is also related to the extremely high levels of food inflation and the accompanying predicament of the working classes in the cities. The high level of food inflation is closely connected to Turkey's farmers dependency on transnational corporations to acquire their inputs and retail monopolies for the sale of their products; throughout this work, it is reflected on this relationship of dependency disrupting both rural life and the livelihood of the urban population.

Peasants' dependency on corporations results in the predicament of both the immediate producers of the rural and cities. Their predicament does not merely consist in the laws of the motion of capital, but rather of its unity with the state's coercion, exacerbated throughout the now almost 23 years of Erdoğan's rule. The methods of coercion are extensive, from the privatisation of public companies to the state's disengagement from intervening in the market, the liberalisation of the international trade

of agricultural products on the one hand to privatisation of water, the utilisation of the fertile soil for the generation of rent, the ruining of the soil with the construction of quarries and mines, and the proletarianization of the direct producers on the other; they are to be regarded in their unity.

The numerous counter-movements that have taken place in rural Turkey in recent years are in dialectical opposition to this onslaught alluding to the incursion of capital backed by the state's coercive power. Any political subject, in order to intervene in the state of affairs in today's Turkey, cannot neglect these counter-movements originating in the rural. Any political subject has to do away with the fracture between the rural and the urban caused by the development of the capitalist mode of production. In this way, the way will be paved for the planned and rational agricultural production that will sublimate the market imperative and corporations' profit motives rule over agriculture and the cities' access to food.

Conflict of interest disclosure: The author reports there are no conflict of interests to declare.

Funding statement: No funding

References

- Açikgöz, N., Abay, C., & Açikgöz, N. (2010). Progresses in the Turkish seed industry. In N. P. Louwaars (Ed.), *Seed policy, legislation and law: Widening a narrow focus* (pp. 155-163). Boca Raton: CRC Press.
- Alford, M. (2020). Antagonistic governance in South African fruit global production networks: A neogramscian perspective. *Global Networks*, 20, 42-64. doi: 10.1111/glob.12223
- Alford, M., & Phillips, N. (2018). The political economy of state governance in global production networks: Change, crisis and contestation in the South African fruit sector. *Review of International Political Economy*, 25, 98-121. doi:10.1080/09692290.2017.1423367
- Akram-Lodhi, H., Kay, C., & Borras Jr., S. M. (2009). The political economy of land and the agrarian question in an era of neoliberal globalization. In A. H. Akram-Lodhi & C. Kay (Eds.), *Peasants and globalization: Political economy, rural transformation and the agrarian question* (pp. 214-238). London: Routledge.
- Araghi, F. (2009). The invisible hand and the visible foot: Peasants, dispossession and globalization. In A. H. Akram-Lodhi & C. Kay (Eds.), *Peasants and globalization: Political economy, rural transformation and the agrarian* (pp. 111-147). London: Routledge.
- Aydın, Z. (2016). Çağdaş tarım sorunu ve yeni köylülük. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 43, 43-63.
- Bagchi, A. K. (2009). Nineteenth century imperialism and structural transformation in colonized countries. In A. H. Akram-Lodhi & C. Kay (Eds.), *Peasants and globalization: Political economy, rural transformation and the agrarian* (pp. 83-110). London: Routledge.
- Barrientos, S. & Visser, M. (2012). *South African Horticulture: Opportunities and challenges for economic and social upgrading in value chains*. Capturing the Gains Working Paper 12.
- Bayraktar, U., Beyhan, B., Kiper, N., Yoloğlu, A. C., & Erkilic H. (2015). Akdeniz Bölgesi'nde kentleşme sürecinin kırsal bleşenleri: 70 yıl sonra Erdemli. *Planlama*, 25, 134-146. doi: 10.5505/planlama.2015.96977
- Berndt, C. (2018). Uneven development, commodity chains and the agrarian question. *Progress in Human Geography*, Virtual Issue, 1-14.
- Bernstein, H. (2010). *Class dynamics of agrarian change*. Halifax: Fernwood Publishing.
- Biles, J. J., Brehm, K., Enrico, A., Kiendl, C., Morgan, E., Teachout, A., & Vasquez, K. (2007). Globalization of food retailing and transformation of supply networks: Consequences for small-scale agricultural producers in Southeastern Mexico. *Journal of Latin American Geography*, 6(2), 55-75.
- Boratav, K. (2009). Tarımsal fiyatlar, istihdam ve köylülüğün kaderi. In *Alpaslan Işıklı'ya armağan* (pp. 115-131). Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Boyd, W. (2003). Wonderful potencies? Deep structure and the problem of monopoly in agricultural biotechnology. In R. A. Schurman & D. D. Takahashi Kelso (Eds.), *Engineering trouble: Biotechnology and its discontents* (pp. 24-63). Berkeley: University of California Press.
- Buell, R. L. (1928). *The native problem in Africa: Volume I*. New York: The Macmillan Company.
- Chayanov, A. (1991). *The theory of peasant co-operatives*. Columbus: Ohio State University Press.
- Coe, N. M. & Hess, M. (2005). The internationalization of retailing: Implications for supply network restructuring in East Asia and Eastern Europe. *Journal of Economic Geography*, 5, 449-473. doi: 10.1093/jeg/lbh068
- Cronon, W. (1991). *Nature's metropolis: Chicago and the Great West*. New York: W. W. Norton & Company.
- Crowley, K., & Elliot, J. R. (2012). Earthquake disasters and resilience in the Global North: Lessons from New Zealand and Japan. *The Geographical Journal*, 178, 208-215. doi: 10.1111/j.1475-4959.2011.00453.x

- Çelik, C. (2017). Kırsal dönüşüm ve metalaşan yaşamlar: Soma Havzası'nda işçileşme süreçleri ve sınıf ilişkileri. *Praksis*, 43, 785-810.
- Değirmenci, E., & Karaçimen, E. (2019). Bir bardak çayın serüveni: Meta zinciri analizinden hareketle çayın ekonomi politiği. *Mülkiye Dergisi*, 43(1), 139-173.
- Delaney, C. (2001). *Tohum ve Toprak*: İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durand, C., & Milberg, W. (2020). Intellectual monopoly in global value chains. *Review of International Political Economy*, 27, 404-429. doi: 10.1080/09692290.2019.1660703
- Eren, Z. C. (2017). Köylülüğün itibar kaybı: Bakırçay Havzası dağ köylerinden kadınların anlatıları ve kırsal dönüşüm. *Praksis*, 43, 811-838.
- FAOSTAT. (n. d.) *Pesticides use*. Food and Agriculture Organization. Retrieved from <https://www.fao.org/faostat/en/#data/RP>
- Friedmann, H. (2006). Focusing on agriculture: A comment on Henry Bernstein's 'Is there an agrarian question in the 21st Century?' *Canadian Journal of Development Studies*, 27, 461-465. doi: 10.1080/02255189.2006.9669167
- Gago, V. (2017). *Neoliberalism from below*. Durham: Duke University Press.
- Gibbon, P. & Ponte, S. (2005). *Trading down: Africa, value chains, and the global economy*. Philadelphia: Temple University Press.
- Gisselquist, D., Nash, J., & Pray, C. (2002). Deregulating the transfer of agricultural technology: Lessons from Bangladesh, India, Turkey, and Zimbabwe. *The World Bank Research Observer*, 17, 237-265. doi: 10.1093/wbro/17.2.237
- Harriss, J., & Harriss, B. (1979). Development studies. *Progress in Human Geography*, 3(4), 576-584.
- Hauter, W. (2012). *Foodopoly: The battle over the future of food and farming in America*. New York: The New Press.
- Howard, P. H. (2021). *Concentration and power in the food system: Who controls what we eat?* London: Bloomsbury Academic.
- IMF. (n. d.) *Letter of intent for stand-by agreement, December 9, 1999*. International Monetary Fund. Retrieved from <https://www.imf.org/external/np/loi/1999/120999.htm>
- Juma, C. (1989). *The gene hunters: Biotechnology and the scramble for seeds*. Princeton: Princeton University Press.
- Kalaitzandonakes, N., & Bjornson, B. (1997). Vertical and horizontal coordination in the agro-biotechnology industry: Evidence and implications. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 29, 129-139. doi: 10.1017/S1074070800029187
- Kautsky, K. (1988). *The agrarian question: In two volumes*. London: Zwan Publications.
- Kazak, E. Ö., Koçak, İ. H., Özaktaş, E., Kocaman, E., Kurdoğlu, B., & Özkan, N. (2022). *Turkish Competition Authority's Final Report on the Evaluation of Fast-moving Consumption Goods Retailing Sector*. Ankara: RK.
- Kloppenburger Jr., J. R. (2004). *First the seed: The political economy of plant biotechnology, 1492-2000*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Lenin, V. I. (1977). The development of capitalism in Russia. In *Collected works: Volume 3* (pp. 21-607). Moscow: Progress Publishers.
- Levins, R. and Lewontin, R. (2009). *The dialectical biologist*. Delhi: Aakar Books.
- Lewontin, R. (2000). The maturing of capitalist agriculture: Farmer as proletarian. In F. Magdoff, J. B. Foster, & F. H. Buttel (Eds.), *Hungry for profit: The agribusiness threat to farmers, food, and the environment* (pp. 93-107). New York: Monthly Review Press.
- Luxemburg, R. (2003). *The accumulation of capital*. London: Routledge.
- Magdoff, F., Foster, J. B., & Buttel, F. H. (2000). An overview. In F. Magdoff, J. B. Foster, & F. H. Buttel (Eds.), *Hungry for profit: The agribusiness threat to farmers, food, and the environment* (pp. 7-21). New York: Monthly Review Press.
- Mamdani, M. (1987). Extreme but not exceptional: Towards an analysis of the agrarian question in Uganda. *The Journal of Peasant Studies*, 14, 191-225. doi: 10.1080/03066158708438327
- Marsden, T., & Wrigley, N. (1995). Regulation, retailing, and consumption. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 27, 1899-1912. doi: 10.1068/a271899
- Marx, K. (1982). *Capital: Volume I*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Marx, K. (1991). *Capital: Volume III*. London: Penguin Books.
- Marx, K. (1943). *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*. London: George Allen & Unwin Ltd.

- Middendorf, G., Skladny, M., Ransom, E., & Busch, L. (2000). New agricultural biotechnologies: The struggle for democratic choice. In F. Magdoff, J. B. Foster, & F. H. Buttel (Eds.), *Hungry for profit: The agribusiness threat to farmers, food, and the environment* (pp. 107-125). New York: Monthly Review Press.
- Ministry of Agriculture and Forestry (n. d.) *Sulama alanlarında arazi düzenlenmesine dair tarım reform kanunu*. Retrieved from <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3083&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Miran, B. (2005). Tarımsal yapı ve üretim. In F. Yavuz (Ed.), *Türkiye'de tarım* (pp. 9-43). Ankara: Ministry of Agriculture and Forestry.
- Moore, J. W. (2015). *Capitalism in the web of life: Ecology and the accumulation of capital*. London: Verso.
- Murphy, S., Lilliston, B., & Lake, M. B. (2005). *WTO agreement on agriculture: A decade of dumping*. Minneapolis: IATP.
- Murray, W. E., & Overton, J. (2016). Peripheries of neoliberalism: Impacts, resistance and retroliberalism as reincarnation. In S. Springer, K. Birch, & J. MacLeavy (Eds.), *The handbook of neoliberalism* (pp. 422-432). New York: Routledge.
- Official Journal (n. d.) *Toprak koruma ve arazi kullanımını kanununda değişiklik yapılması hakkında kanun*. Retrieved from <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140515-1.htm>
- Özalp, B., & Ören, M. N. (2023). Political economy of input-output markets of groundnut: A case from the groundnut value chain of Turkey. *Journal of Agrarian Change*, 24, 1-28. doi: 10.1111/joac.12568
- Özcan, G. B. (2008). Surviving through transplantation and cloning: The Swiss Migros hybrid, Migros-Türk. In C. Smith, B. McSweeney, & R. Fitzgerald (Eds.), *Remaking management: Between global and local* (pp. 181-205). Cambridge: Cambridge University Press.
- Özkaya, T. (2007). Tohumda tekelleşme ve etkileri. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 13(1), 39-48.
- Özügürlü, M. (2011). *Küçük köylülüğe sermaye kapanı*. Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Pagano, U. (2014). The crisis of intellectual monopoly capitalism. *Cambridge Journal of Economics*, 38(6), 1409-1429.
- Patnaik, U. & Patnaik, P. (2017). *A theory of imperialism*. New York: Columbia University Press.
- Petrol-ış (1988). *Year book for 1988*. İstanbul: Petrol-ış Yayın.
- Pingali, P. L., & Traxler, G. (2002). Changing locus of agricultural research: Will the poor benefit from biotechnology and privatization Trends? *Food Policy*, 27(3), 223-238.
- Ponte, S. (2002). The 'latte revolution? Regulation, markets and consumption in the global coffee Chain. *World Development*, 30, 1099-1122. doi: 10.1016/S0305-750X(02)00032-3
- Puleo, T. J., & Sivak, H. (2013). Introduction: the ambivalence of catastrophe. *The Geographical Review*, 103(4), 458-468.
- Reardon, T., & Berdegue, J. A. (2002). The rapid rise of supermarkets in Latin America: Challenges and opportunities for development. *Development Policy Review*, 20, 371-388. doi: 10.1111/1467-7679.00178
- Robinson, W. I. (2008). *Latin America and global capitalism*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Schwentenius, R., & Gómez, M. A. (2002). Supermarkets in Mexico: Impacts on horticulture systems. *Development Policy Review*, 20, 487-502. doi: 10.1111/1467-7679.00185
- Seed law of the Republic of Turkey, Main Law no: 553. (2006). Retrieved from <https://faolex.fao.org/docs/pdf/tur68525E.pdf>
- Selwyn, B. (2016). Global value chains and human development: A class-relational framework. *Third World Quarterly*, 37, 1768-1786. doi: 10.1080/01436597.2016.1156484
- TAGEM (General Directorate of Agricultural Research and Policies). (2018). *Gübre sektör politika belgesi: 2018-2022*. Ankara: Ministry of Agriculture and Forestry.
- Taşdoğan, B., & Ağdemir Z. (2019). Kapitalizm, devlet ve köylü: Gaziantep köylerinde ampirik bir çalışma. *Politik Ekonomik Kuram*, 3(2), 289-337.
- Teixeira, T. (2024). Variegated forms of corporate capture: The state, MNCs, and the dark side of strategic coupling. *Global Networks*, 24, 1-17. doi: 10.1111/glob.12433
- TİGEM (Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü). (2023). *2022 yılı tohumculuk sektör raporu*. Ankara: Ministry of Agriculture and Forestry.
- Tups, G., & Dannenberg, P. (2023). Supplying lead firms, intangible assets and power in global value chains: Explaining governance in the fertilizer chain. *Global Networks*, 23, 772-791. doi: 10.1111/glob.12431
- TURKSTAT. (2007). *Results of general agricultural census agricultural holdings (household) Survey, 2001*. Ankara: Turkish Statistical Institute.

- TURKSTAT. (2008). *Agricultural holdings structure survey, 2006*. Ankara: Turkish Statistical Institute.
- TURKSTAT. (2012). *The results of household labour force survey*. Ankara: Turkish Statistical Institute.
- TURKSTAT. (2014). *The results of household labour force survey*. Ankara: Turkish Statistical Institute.
- TURKSTAT. (2018). *Agricultural holding structure survey, 2016*. Ankara: Turkish Statistical Institute.
- TURKSTAT. (2023a). *Labour force statistics*. Ankara: Turkish Statistical Institute.
- TURKSTAT. (2023b). *Agricultural land and forest area, 1988-2022*. Ankara: Ministry of Agriculture and Forestry.
- TURKSTAT. (2023c). *Oil seeds, 1990-2022*. Ankara: Ministry of Agriculture and Forestry.
- TURKSTAT. (2023d). *Cereals, 1990-2022*. Ankara: Ministry of Agriculture and Forestry.
- TURKSTAT. (2023e). *Production of fruits, beverage and spice crops (for selected products) 2001-2022*. Ankara: Ministry of Agriculture and Forestry.
- TURKSTAT. (2023f). *Production of vegetables (for selected products) 2001-2022*. Ankara: Ministry of Agriculture and Forestry.
- TURKSTAT. (2023g). *Stone fruits, 1988-2022*. Ankara: Ministry of Agriculture and Forestry.
- TURKSTAT. (2023h). *Pome Fruits, 1988-2022*. Ankara: Ministry of Agriculture and Forestry.
- TURKSTAT. (2023i). *Nuts, 1988-2022*. Ankara: Ministry of Agriculture and Forestry.
- TURKSTAT. (2023j). *Citrus fruits, 1988-2022*. Ankara: Ministry of Agriculture and Forestry.
- Watkins, K. (1991). Agriculture and food security in the GATT Uruguay Round. *Review of African Political Economy*, 50, 38-50. doi: 10.1080/03056249108703887
- Werner, M. (2016). Global production networks and uneven development: Exploring geographies of devaluation, disinvestment, and exclusion. *Geography Compass*, 10, 457-469. doi: 10.1111/gec3.12295
- Werner, M. & Bair, J. (2019). Global value chains and uneven development: A disarticulations perspective. In S. Ponte, G. Gereffi, & G. Raj-Reichert (Eds.), *Handbook on global value chains* (pp. 183-198). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Wilson, G., & Rigg, J. (2003). 'Post-productivist' agricultural regimes and the South: Discordant concepts? *Progress in Human Geography*, 27, 681-707. doi: 10.1191/0309132503ph450oa

KALKINMA BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE KIRSALDA YAŞAYAN KADINLARIN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMLARININ İNCELENMESİ

A REVIEW OF SOCIAL AND ECONOMIC CONDITIONS
OF RURAL WOMEN IN TÜRKİYE IN THE CONTEXT
OF DEVELOPMENT

Deniz TANRISEVEN

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, deniz.tanriseven@gmail.com

Burak Can KORKMAZ

Ankara Üniversitesi, b.korkmaz@hss18.qmul.ac.uk

10.33537/sobild.2025.16.1.4

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 04.05.2024

Kabul edildiği tarih: 01.08.2024

Article Info

Date submitted: 04.05.2024

Date accepted: 01.08.2024

Anahtar sözcükler

Kadın; Kırsal; Ekonomi;
Kalkınma; İstihdam; Kırsal
Kadınlar.

Keywords

Women; Rural; Economy;
Development; Employment; Rural
Women.

Öz

Kırsal kesimde yaşayan bireyler ülkenin kalkınmasında önemli görülmektedir. Bu bağlamda, kırsalda yaşayan kadınların tarım faaliyetlerindeki etkisi ile kırsal bölgelerin kalkınmasındaki rolü çalışmalar tarafından vurgulanmaktadır. Fakat, bu noktada kırsalda yaşayan kadınların erkeklerden farklı sosyal ve ekonomik koşullar altında yaşamını sürdürmesi kalkınma açısından rollerini farklılaştırmaktadır. Cinsiyet eşitliği üzerinden yapılan tartışmalar şehir ve kırsalda yaşayan kadınların farklı deneyimleri olduğunu öne sürmektedir. Bu anlamda, bu çalışma kalkınma bağlamında Türkiye'de kırsalda yaşayan kadınların sosyal ve ekonomik koşullarının incelenmesini ve ayrıca bu koşulların Birleşmiş Milletler Milenyum Kalkınma Hedefleri ile Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda tartışılmasını amaçlamaktadır. Türkiye'de kırsalda yaşayan kadınların görünürlük sorunu olduğu dolayısıyla kayıt dışı ve ücretsiz çalışma riskleri altında bulunduğu literatür tarafından belirtilmektedir. Hakları konusunda farkındalık eksikliği görülen kırsalda yaşayan kadınlar için istismar riski ortaya çıkmaktadır. Kırsalda yapılan kalkınmaya yönelik faaliyetlerin merkezinde bulunan kırsalda yaşayan kadınlar için farkındalık artırma kampanyaları, eğitimler ve rehberlik önemli görülmektedir, böylece cinsiyet eşitsizliği ile kadının çalışmasına karşı olan toplumsal normların baskısından sıyrılarak aktif ve verimli bir şekilde kalkınmada rol üstlenmeleri sağlanabilir.

Abstract

Individuals living in rural areas are considered critical in the country's development. In this context, numerous studies emphasize the impact of rural women on agricultural activities and their role in development. However, at this point, the fact that rural women live under different social and economic conditions than men differentiates their roles in terms of development. Discussions on gender equality suggest that women living in cities and rural areas have different experiences. In this sense, this study aims to examine the social and economic conditions of rural women in Türkiye in the context of development and discuss these conditions in line with the United Nations Millennium Development Goals and Sustainable Development Goals. It is emphasized in the literature that women living in rural areas in Türkiye have a visibility problem and, therefore, are at risk of working unregistered and unpaid. There is a risk of abuse for women living in rural areas, where there is a lack of awareness about their rights. Awareness-raising campaigns, training, and guidance are essential for rural women, who are at the center of development activities in rural areas, so they can be freed from the pressure of gender inequality and social norms against women's work and take an active and productive role in development.

Introduction

Agriculture is one of a country's primary sources of income. It is a very important activity that should be supported in the course of development in proportion to the other branches, either as a source of income or to satisfy the need for nourishment appropriately (Erbay, 2013). In the context of the Turkish economy, it also occupies a significant proportion. According to the Ministry of Environment, Urbanisation and Climate Change statistics (2021), agriculture makes up %8 of the Turkish economy, which is approximately 60 billion USD. Moreover, agriculture makes up %16 of the labor force in Türkiye. The statistics show that %23 of the Turkish population is rural, which is a falling statistic (World Bank, 2020).

On the other side, the gender equality question is also a crucial issue in the context of development as well. In this regard, The United Nations has determined 17 Sustainable Development Goals (SDGs) to be achieved by 2030, and the 5th SDG targets gender equality and empower all women (Carlsen & Bruggemann, 2022; Halkos & Gkampoura, 2021; Kroll et al., 2019). Gender equality is often perceived as a narrow concept and neglected (Kantola & Verloo, 2018). The perception of gender equality differs even between men and women, which can be seen as a big problem in solving the issue with a shared understanding (Tominc et al., 2017). Furthermore, gender equality issues are not the same in rural as in urban because even policies' effects reflect differently in both urban and rural (Wang, 2021). Also, gender equality is a broad concept that includes numerous issues, so it cannot be reduced to one area (Rismilda, 2023; Sultana & Chowdhury, 2016). However, many inequalities may be on the rise in rural areas because the literature shows concerns regarding rural women (Fombad & Jiyane, 2019; Lichter, 1989; Pallikadavath, 2004). For example, rural women are found at high risk of poverty (Hooks et al., 2016; Sinclair et al., 2019). Rural women are unaware of their inequalities due to the influence of traditional and established beliefs in their surrounding region (Parveen, 2007), so this may be another reason why the inequalities suffered by rural women remain unresolved. Clearly, rural women will be affected by cultural characteristics and state policies, so country-specific evaluations may be helpful. For example, in Türkiye, there are concerns that rural women are employed in agriculture as unpaid family workers (Marangoz et al., 2016; Şahin & Develi, 2021). As it was mentioned above, significant part of the population in Türkiye lives in rural areas (Eştürk & Kılıç, 2016) (%23) (World Bank, 2020), so rural women can be considered as an important group that needs to be addressed in Türkiye. In this sense, even though Türkiye shows improvement in several issues, rural women in Türkiye should be investigated by considering current literature in order to suggest implications and policy recommendations. Especially in Türkiye, the agricultural

sector has one of the highest proportions of women's employment (Gökdemir & Ergün, 2012; Kızılaslan, 2023), which is %37 (Ministry of Family and Social Policies, 2014). Since it is aimed to empower all women, looking at the current status of rural women in Türkiye is of great importance for gender equality. Thus, this article aims to investigate rural women's social and economic conditions in Türkiye under the context of development.

The problems of women living in rural areas are thought to be more complex. When evaluated in the context of intersectionality theory, it is important to address rural women as a specific group whose problem situations are emphasized by the literature as different from those of individuals living in cities and other women. It is emphasized that women who are individualized in city life live a more traditional life in rural areas (Bescher-Donnelly & Smith, 2019). Understanding the dynamics of rural women, who are more attached to their extended family and therefore sensitive to the needs of the wider environment, is vital in terms of solving their current problems. While the rural population in Türkiye used to be larger, it is increasingly migrating to cities, and development problems in rural areas are striking (Yılmaz, 2015). In rural areas where the patriarchal structure prevails, their relatives affect women's attitudes and behaviors (Özkan & Kaylı, 2022). It can be thought that in a patriarchal system with limited opportunities, boys will be educated more than girls, and in case of limited employment, men will be employed more than women. On the other hand, there are findings that in today's Türkiye, where opportunities have increased, girls are also allowed to go to school (Kurt & Çakır, 2014). The changing social and economic conditions from the past to the present are apparent. Therefore, it is crucial to examine rural women's changes in Türkiye and propose solutions to existing problems.

The United Nations Millennium Declaration was accepted at the Millennium Summit and in September 2000 at the UN General Assembly. With this, 189 member states accepted the "responsibility" for increasing human dignity, equity, and welfare globally (UN, 2000). Following the summit, eight goals were determined to achieve this condition, and it has become the compact for development in a global context under the Millennium Development Goals (MDGs) (Keyzer & Van Wesenbeeck, 2006). This commitment was set to reach up to 2015. After 2015, with more specified and underlined targets, the UN set sustainable development goals (SDGs) under the 17 goals with sub-targets to reach these by 2030 (UN, 2017). These goals represent the global goals for reaching the development context, which is why they are significant. Several goals are directly or indirectly related to "rural women," which can be seen as a vulnerable intersection of gender and socio-economic conditions. While investigating rural women's social and economic conditions in Türkiye, this article addresses MDGs and SDGs.

As mentioned above, this research will benefit from the light of MDGs for the era between 2000 and 2015 and try to benefit from the light of SDGs for post-2015. Moreover, especially in understanding the context of the early 2000s, Yıldırak's (2003) work will shed light on the early 2000s condition since it is an in-depth work with an inside perspective on that era. It is a comprehensive work conducted with 1300 participants in 9 cities (Yıldırak et al., 2003). The SDGs and MDGs which will be focused as follows (United Nations, 2017);

MDGs:

Goal 1: Eradicate extreme poverty and hunger

-Target 1A: Halve, between 1990 and 2015, the proportion of people living on less than \$1.25 a day - Rural

-Target 1B: Achieve Decent Employment for Women, Men, and Young People

Goal 2: Achieve universal primary education

-Target 2A: By 2015, all children can complete a full course of Primary education/primary schooling, girls and boys

Goal 3: Promote gender equality and empower women

SDGs:

Goal 1. End poverty in all its forms everywhere

Proportion of the population living below the international poverty line by sex, age, employment status and geoGraphicic location (rural)

Goal 2. End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture

2.3.1 Volume of production per labour unit by classes of farming/pastoral/forestry enterprise size

2.3.2 Average income of small-scale food producers, by sex and indigenous status

2.4.1 Proportion of agricultural area under productive and sustainable agriculture

2.a.1 The agriculture orientation index for government expenditures 2.a.2 Total official flows (official development assistance plus other official flows) to the agriculture sector

2.b.1 Agricultural export subsidies

Goal 4. Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all

4.5.1 Parity indices (female/male, rural/urban, bottom/top wealth quintile and others such as disability status, indigenous peoples and conflict-affected, as data become available) for all education indicators

Goal 5. Achieve gender equality and empower all women and girls

5.a.1 (a) Proportion of total agricultural population with ownership or secure rights over agricultural land, by sex; and (b) share of women among owners or rights-bearers of agricultural land, by type of tenure

1. Importance and Role of Women in Rural Development

Women are a significant driving force of agricultural development not only by means of agriculture but also through other cross-cutting issues. Food And Agriculture Organization Of The United Nations (FAO) (2011) suggests that globally, women represent %43 of the labor force in the agriculture sector. However, studies argue that labor force statistics underestimate the contribution of women to agricultural work because women are less likely to declare themselves as employed in agriculture and work longer hours than men (Beneria, 1981; Kemal & Akbiyık, 2023). Rural women are less aware of their rights compared to urban women (Rathee & Bhardwaj, 2022), and this may make rural women vulnerable to abuse. In this sense, rural women have less opportunity and access to resources than men (Kaşıkırık, 2022). For example, the wide gender wage gap is attributed to others' underestimation of women's economic activities (Abdou & Shalaby, 2019). According to FAO (2011), in comparison to male farmers, female farmers across all regions have less control over land and livestock. Also, they tend to use fewer improved seed varieties and purchased inputs such as fertilizers. Furthermore, they are less likely to use credit or insurance, have lower levels of education, and are less likely to have access to extension services. FAO put forward that giving women the same opportunities as men could raise agricultural production by 2.5% to 4% in the poorest regions, and the number of malnourished people could be reduced by 12% to 17%. This means productivity is lower because of inequality. If equal opportunities in this field can be provided, productivity will increase, and it will also be an essential step for providing gender equality, which already has to be provided in all fields.

In rural areas, the roles of women and men usually differ. When women are "helping" men in agricultural activities, they are also completing all other aspects of housework. Women's labor is much more apparent in herbal production than animal farming. They are taking all stages of agricultural activities except sales (Doss, 2018). However, their labor is not valued in most cases as they work as unpaid labor (Hoşgör & Kim, 2016; Lahiri-Dutt, 2023; Özen & Baysan, 2022; Reynolds, 2021; Zhang, 2024).

Rural women also play an essential role in future development. According to FAO (2011), a vast body of research from many countries worldwide confirms that putting more income in the hands of women yields beneficial results for child nutrition, health, and education, especially for rural regions. FAO also suggests that education is a critical component of development and

is another important indicator of the importance of rural women in the development context.

Because of the traditions, there is a gender division of labor in Türkiye (Özdemir & Barutçu, 2024; Turan, 2020). These traditions also put women into a place by describing them as “wives” and “mothers” (Budak, 2023; Yavuz, 2022). This prevents women from actively participating in the labor force through formal means in Türkiye. Especially in the rural parts of Türkiye, traditions show much harsher patriarchal structures, and this patriarchy prevents the deserved earnings of women from their labor (Gökdemir & Ergün, 2012). However, agricultural women are a vital driving force of agricultural development and participate more actively than men (Acun, 2021). Considering the unregistered and unmeasured women labor force for various reasons, it is evident that women have way more impact on agricultural development in Türkiye.

According to Yıldırak et al. (2003), women's position in agriculture in Türkiye can be categorized into four subcategories. First, in big enterprises, women do not work in the field. They do not participate in agricultural production except in direct participatory works such as decision-making, management, and accounting. If males are insufficient in these, they may take part in a limited level. Second, in mid-level farms, males operate mechanized tasks and market relations, whereas women undertake labor-intensive work. Third, when males look for non-agricultural income sources in family enterprises, women work in labor-intensive agricultural work. In these types, women's labor division is much more complex than men's because of the hand-craft work. Lastly, for families with no land, both women and men have to look for seasonal work on other farms as seasonal workers. Considering these four subcategories, it is evident that rural women are a significant component of agricultural production. However, according to Schieffer (1987), as long as women's work in agricultural production is accepted as their “duties,” there is no possibility of any fix in their conditions. From this point of view, It is emphasized that women entrepreneurs face social role pressure (Aksay, 2019; Bakay et al., 2020). Thus, entrepreneurial rural women can be suppressed by social roles when they want to participate in economic life. Nevertheless, non-governmental organizations have made significant progress in supporting rural women entrepreneurs in Türkiye (Sefer, 2024). Some studies conducted in recent years show that rural women have begun to receive support from their husbands and their surroundings (Çukur et al., 2021). It can be predicted that rural women will be more supported in today's changing conditions, with the support of implemented policies and increased awareness and consciousness.

2. Women's Social and Economical Conditions under the Light of MDGs (2000-2015)

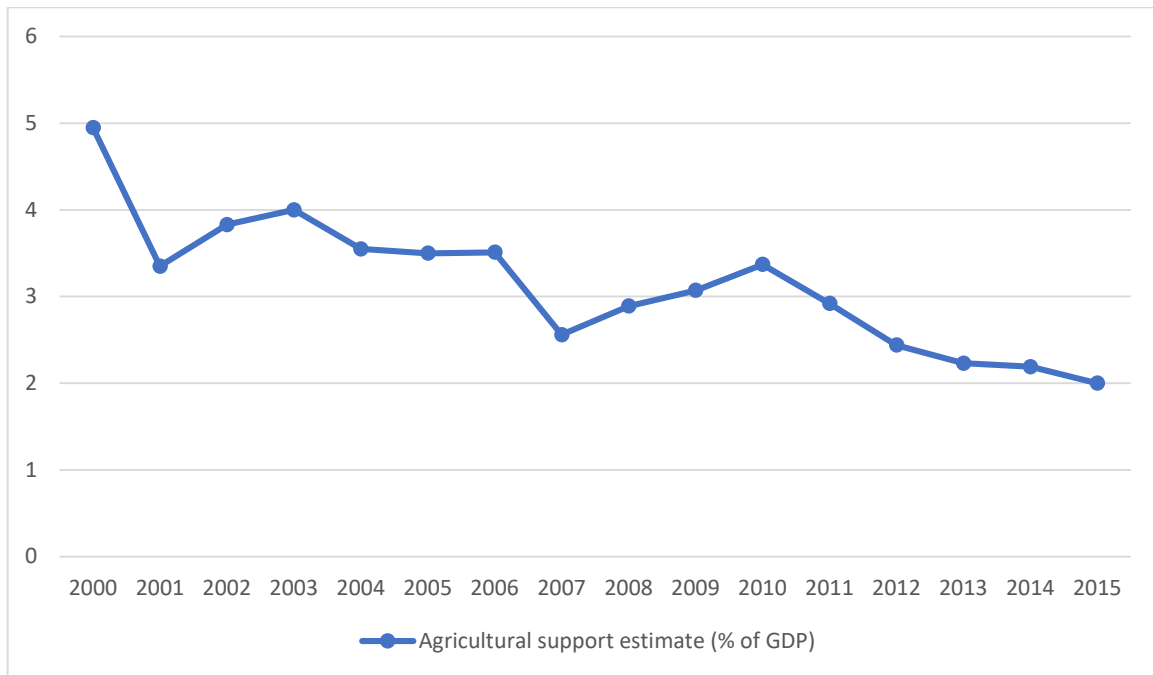
In terms of legal conditions, first and foremost, the Republic of Türkiye is a self-proclaimed “social state” according to its constitution (Turkish Constitution, 2016). So, in a social state functioning correctly, it is the state's responsibility to regulate work life in all sectors, including agriculture. However, in practice, this functioning of the state is a bit controversial. To understand the controversy, it is essential to review the development of legal regulations in the agricultural field. In the early 2000s, one of the biggest problems of agricultural workers was that there needed to be a legislative regulation for agricultural workers (Yıldırak et al., 2003). In the 2000s, one of the regulations was Law no 2925, which was about agricultural workers' social security. However, this Law caused some problems in practice because paying insurance premiums was only given to the workers. This was problematic for women because of social structures and women's lack of employment stability (Gülçubuk, 1999). They were not even taken under Law no 1475 on labor rights. In the mid-2000s, they were taken under this Law. In 2010, a Prime Ministry Circular was published to improve the conditions of mobile agricultural workers. This Circular mainly focuses on providing secure travel for seasonal workers, improving their housing conditions, and establishing boards for seasonal mobile agricultural workers. Despite these regulations, the conditions of seasonal agricultural workers are still a very critical field, especially in the legislative branch. Several scholars claim that current legal conditions promote sub-contractor working of agricultural workers, and for sub-contractors, there is a need for protective acting legislation or regulation (Kaya & Özgülnar, 2013).

Besides legal issues, social conditions are significant in understanding the circumstances of rural women. According to Yıldırak et al. (2003), there were also undesired results regarding the social conditions of rural women. Despite women having physical weakness compared to men, they worked 2 to 5 hours more in a day. Sharing housework responsibilities with husbands rate is only %2,3 in rural areas. More dramatically, more than %50 of the surveyees answered the question “What are you doing in your spare time?” such as housework, handicrafts, childcare, or I have no spare time. Only %42 of them answered the question as resting or entertaining activities such as socializing with friends, reading books, or listening to music. Their marriage conditions are also problematic because of several conditions. First, they are marrying with arranged marriages at a rate of %78,4. This means that they cannot even choose who to marry and marry or not. At a rate of approximately %10, marriage with more than a woman is also spread in rural areas (which can go to 4 wives even if the rate is too low - %0,9). Yıldırak et al. (2003) also suggest that in family structure, even in the 2001 civil code, legally, “Head of the house is

husband" was dismissed, this norm continues especially in rural areas. This was also highly spread due to traditional social structures in the 2000s. According to several scholars, it is still very spread in rural areas (Yüksekkaya, 2018). These social structures are also causing oppression of women's financial ability and independence as well. Women work as paid laborers on farms and as unpaid laborers in houses. However, even their paid labor may not be valued for themselves because it may become the family's money, and the "head of the house," the husband, may collect this money and spend it in the family's name. So, rural women may even have no chance for private spending or personal amusement. This can be seen as an oppressive issue for their identity as individual women. According to Yıldırak et al.'s (2003) research, rural women's interaction of women with global or national level events/incidents is also problematic. %38,4 of the women claim that they do not have any access to news about the outside world. According to the research team analysis, this proportion worsens for seasonal mobile workers. Research team claims that %87 of seasonal agricultural worker women have no reach to the news outside their scope for at least half of the year. Their expectation for the future was also asked in the

same work, and only %2,8 said that they are happy with their life. Others want to start an enterprise (%11,8), buy a personal house and car (%23,6), help people experiencing poverty (%10), have qualified education (for themselves and their children) (%7,9), live in their house in welfare (%21,8), traveling (%2,9), pilgrimage (%2,8), no idea (%4,7) and other (%11,7) (Yıldırak et al., 2003). With these in 2000s gender equality in social, family, legal and structural means seems as essential problems. Most of these problems seem to be still on the table. More recent research shows that rural women working in agriculture are still economically weak and living in poor conditions; housing conditions are still on the table, and their expectations for their children to reach quality education continue. (Çelik et al., 2015; Kovancı & Karakoç, 2024).

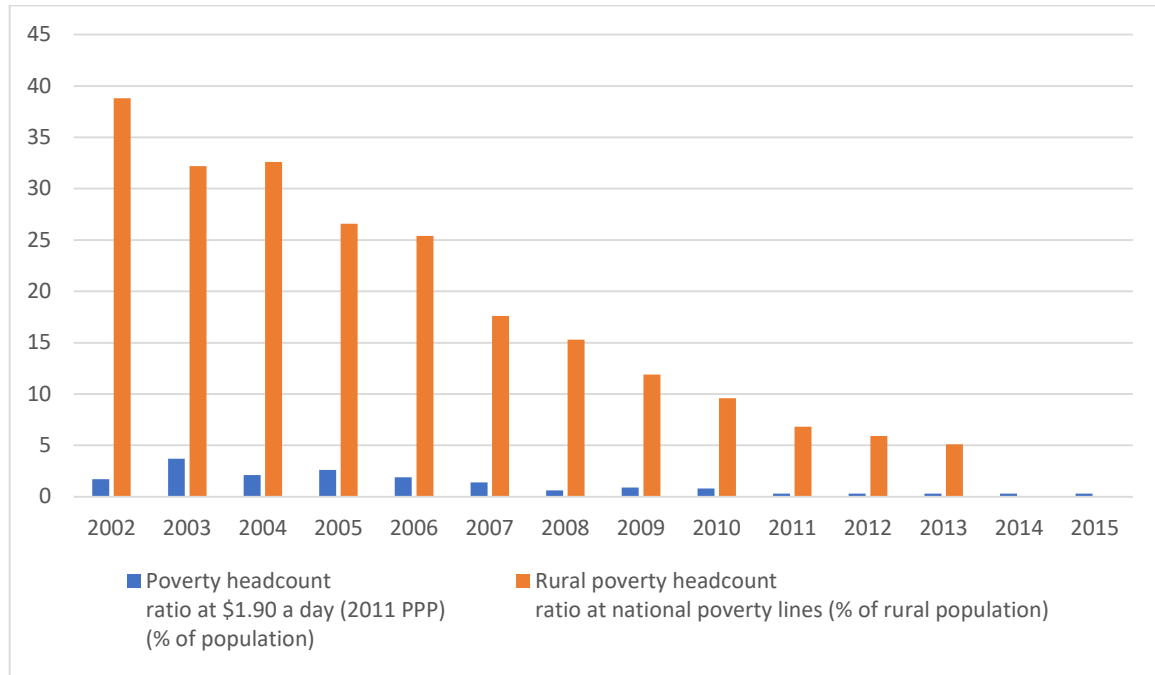
There are promising indicators in the MDGs and not-promising ones. For instance, as it can be seen in the Graphic 1, Türkiye's yearly agricultural support share as a percentage of GDP has decreased systematically year by year. It was %4,95 in 2000 and became %2 in 2015, which is a dramatic decrease. Even if the amount was increased, the decreased proportions are very obvious.

Graphic 1. Agricultural support estimate (% of GDP) in Türkiye

Source: (United Nations, 2017)

Considering poverty and its distribution between rural and urban areas and at the general level, 2015 saw a significant improvement, but it wasn't completely fixed.

Graphic 2. Agricultural Poverty and Poverty Distribution between rural and urban in

Source: (United Nations, 2017)

According to the Graphic 2, living international poverty lines have decreased considerably in the total population and rural population. It can be said that poverty gaps between rural and urban populations are decreasing as well, but the rural population's poverty rate is still 17 times more than the general population. Still, when evaluating this from an MDG perspective, it can be said that Türkiye is successful according to Graphic 2. (The goal was to reduce it by half). However, regarding women's conditions, it is still a big question of how much women can benefit from and enjoy this income distribution in rural areas because of the structural social conditions. As mentioned by Karakoç & Kovancı (2024), rural women are still economically weak and in insecure conditions.

For reviewing social and economical condition of a certain group, education comes forth as an important component, since education is a key element for development. So, access to universal education is an important indicator in both the MDGs and the SDGs. Specifically, the MDGs have an indicator for achieving universal primary education. According to United Nations (2017), the gender parity index by completion rate for primary education in rural areas was 0,95 in total and increased to 0,98 in 2014, which are promising numbers. However, when it comes to lower quantiles, numbers are not very promising but decrease to 0,58 in the Quantile 1 population, which is not a very good value and does not comply with the goal of leaving no one behind. Smits & Hosgör (2006) explain this as there is gender discrimination in families who have low-income levels that they choose to send their sons to school if they feel they have to choose one instead of their daughter. This again points out the structural social problems.

3. Women's Social and Economical Conditions under the Light of SDGs (Post 2015)

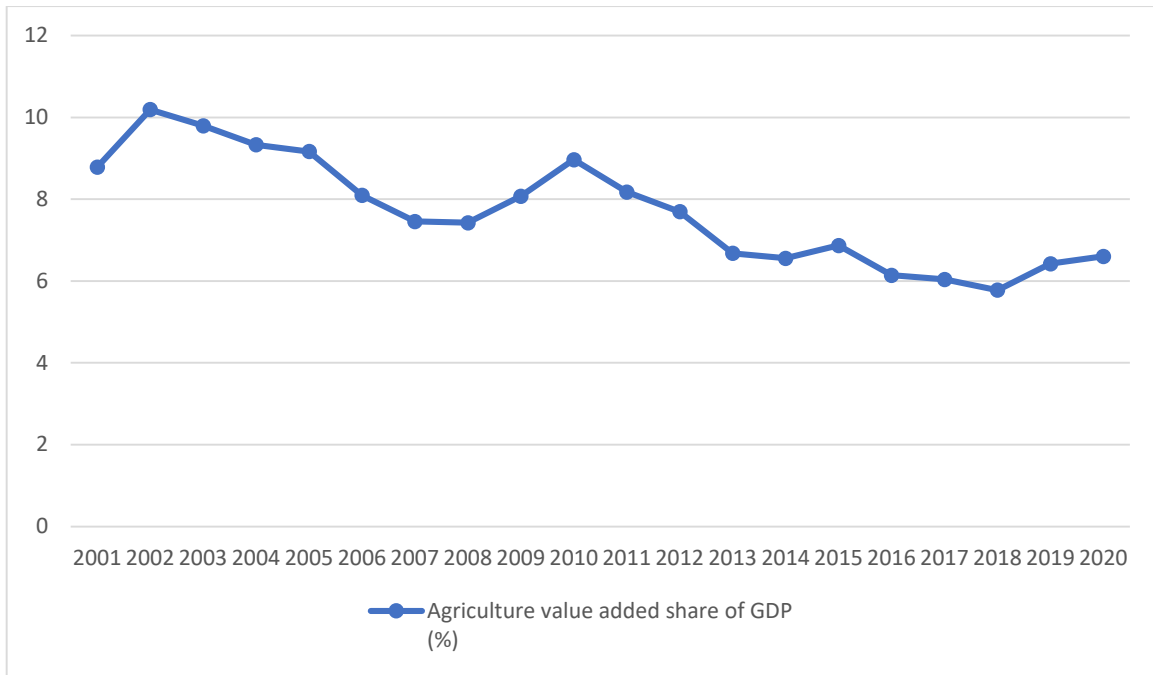
When it comes to reviewing the conditions of rural women in light of SDGs, End Poverty, End Hunger, Inclusive Education, Resilient infrastructure (from the perspective of rural), and, of course, gender equality come forward.

According to UN statistics, in Türkiye, the rural population rate living under the international poverty line is 0,7 today (United Nations, 2022). When we compare this rate with the year 2000's %38,8, it can be said that it is a very promising value. However, considering all geoGraphicic scopes within their conditions, Türkiye's numbers are not very promising. Considering the higher quantiles (quantile refers to socio-economic condition segment in the given society – which was generally set from 1 (lowest) to 5 (highest) quantiles) of the population generally lives in the urban, it can be assumed that conditions are much more dramatic for the rural population. Moreover, as mentioned before, due to structural and traditional social norms in the rural areas of Türkiye, rural women become one of the most resilient social groups against poverty.

When it comes to ending hunger, it is indisputable that the most critical pushing power can be the rural population of any country, and Türkiye is not exempt from this. Because of the reasons mentioned before, women are an essential part of this. To analyze this, it is crucial to understand the productivity and average incomes of both small and large-scale food producers. Unfortunately, data for these are not sufficient. According to Umar and Asghar (2018), the lack of sufficient available data can be caused by governments' unwillingness to show their failures in the international (and national)

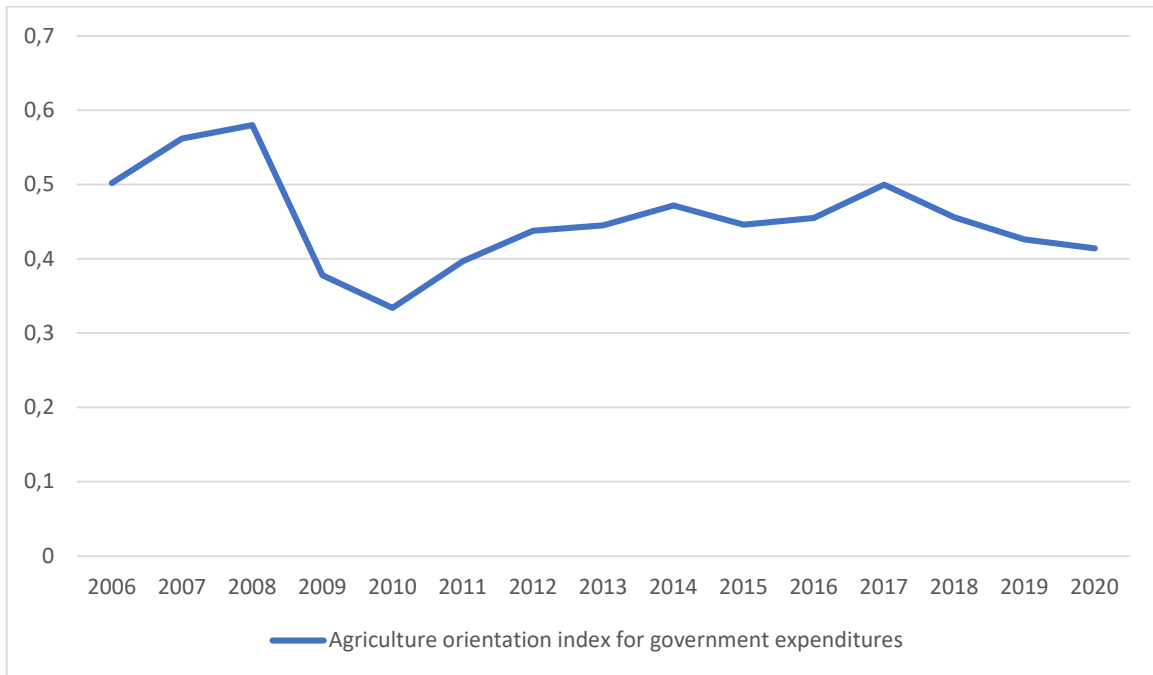
arena. Considering the Turkish government's importance in agricultural development, it can be said that it is at a

decreasing level. Below is the Graphic 3 for the share of GDP and government expenditure index on agriculture.

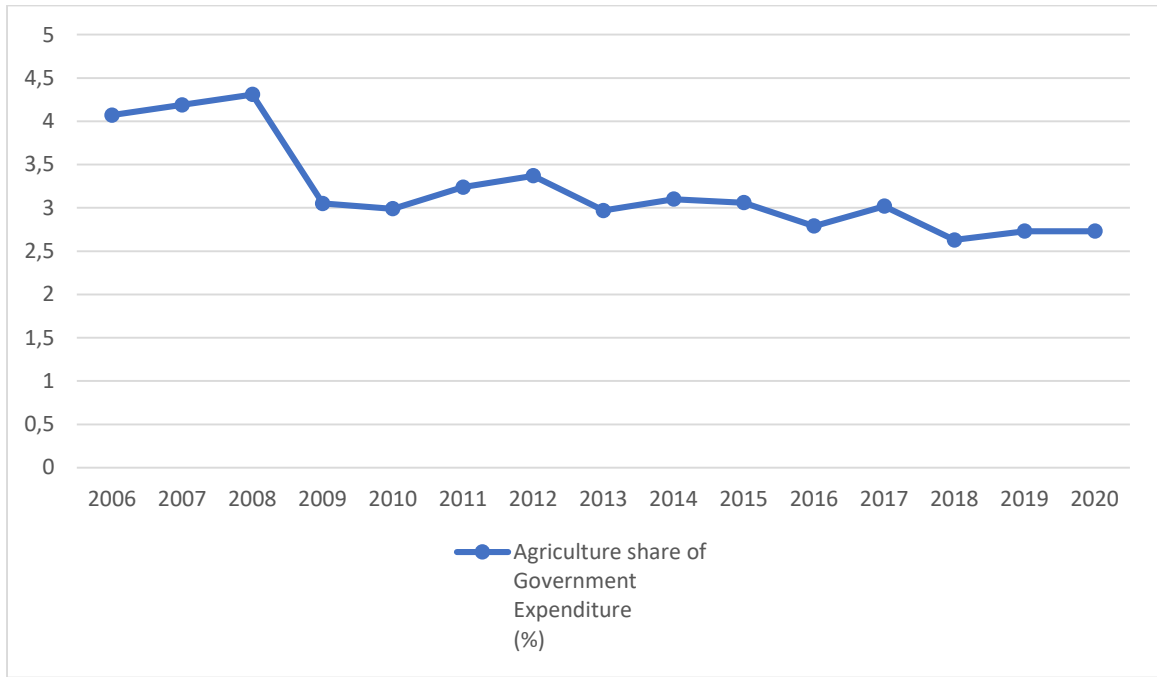

Graphic 3. Government Expenditures on Agriculture in Türkiye

Source: (United Nations, 2017)

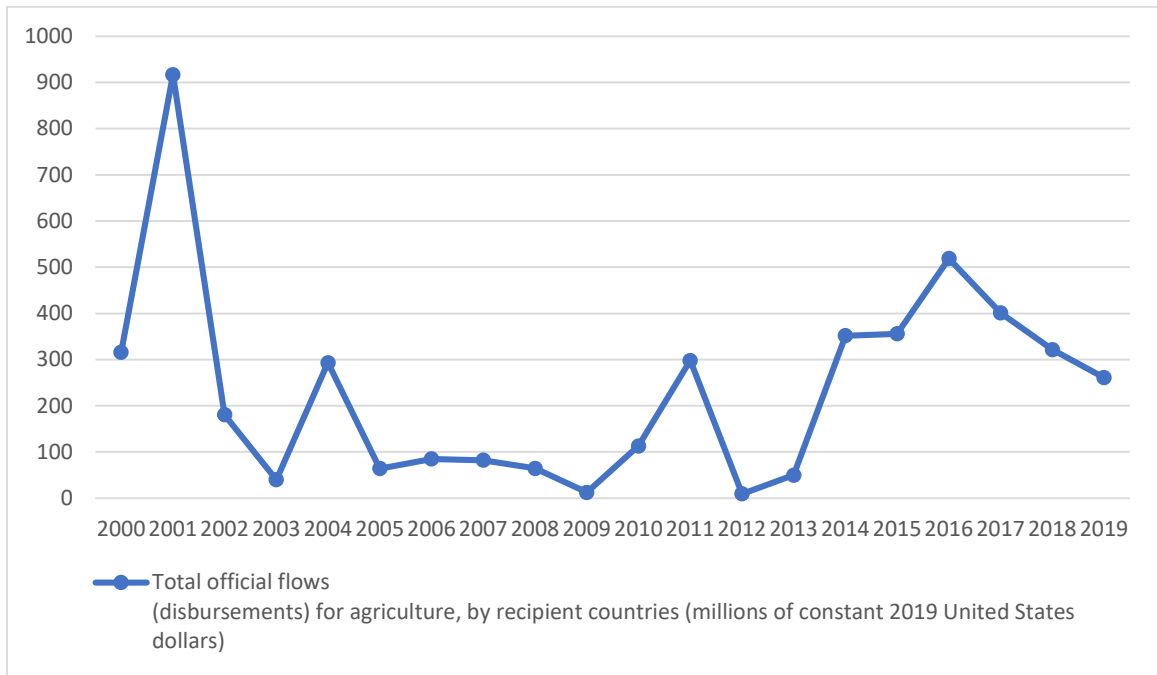

Graphic 4. Agriculture orientation index for government expenditures in Türkiye (Note: Data between 2002-2005 is non-available) Source: (United Nations, 2017)

Graphic 5. Agriculture share of Government Expenditure in Türkiye (Note: Data between 2002-2005 is non-available)

Source: (United Nations, 2017)

Graphic 6. Total official flows (disbursements) for agriculture, for Türkiye

Source: (United Nations, 2017)

It can be seen that all of the data in Graphic 4, Graphic 5 and Graphic 6, GDP share, agriculture orientation index for government expenditures, and agriculture share of government expenditure, are decreasing. If this trend continues, there may be a danger for people in rural areas living in dignity and welfare conditions and for Türkiye by means of food production. When it comes to total official flows (disbursements) for agriculture show an unbalanced trend. Interestingly, in 2001, it saw its top point, then showed a low trend.

As an important indicator under the SDGs, ensuring inclusive and equitable quality education and promoting lifelong learning opportunities for all, as mentioned as the fourth goal of the SDGs, is a significant point of review. According to the United Nations, the proportion of lower secondary schools was %63 in 2003 and decreased to %56 in 2019. The primary level decreased from 72,3 to 70 from 2001 to 2008 (2003 data was unavailable) (United Nations, 2022). This means that Türkiye is drawing a decreasing table in reaching quality education.

Regarding education equality in Türkiye, UN statistics show that the relationship between income and education level is not very promising. According to the UN, quantile 1 level, which is the lowest-income population of Türkiye, has a completion rate of upper-secondary schools %23,7, and it is 84,7 for quantile 5, which is the highest-income population in Türkiye according to 2014 data (which is the most recent available data) (United Nations, 2022). There is a huge gap between low and high-income populations. This gap increases when comparing rural and urban populations. Rather than segments, regional differentiations also pay attention. In the Western parts of Türkiye, schooling rates are highest, at %90 and above; in the eastern part, it decreases to %75 (ERG, 2021). This is consistent with the data on differences between lower and higher-income regions. This points out an income-level and geographical scope (between rural and urban) inequality in education.

Regarding structural and traditionally caused social conditions of rural women, it seems that problems are not entirely solved. Even today, the "house head" mechanism has not been completely dissolved and it can be said that traditional structures are still continuing especially on rural areas in Türkiye. Hence, women have no money left to spend on personal needs, amusement, or care without the consent of their husbands. They are also still unpaid workers in their house, and it has become their reality and neutral social norm (Suzuki & Hoşgör, 2019). Even, if they could find a chance to spend their money of their own will, they would earn less than men despite doing the same work for the same hours (even more hours in some cases) (Peker & Saltık, 2020) These social norms should have been examined and solved via education, advocacy campaigns, and awareness raising by state and civil society. Without fixing structural problems, it becomes impossible to solve regulative problems, and regulative problems just become statistical data. Also, for equal, balanced, and efficient rural development, it is an important indicator of women's land ownership rate. However, for Türkiye, this data is not available from any trustworthy source, but according to many scholars, this is very limited, and only when there is no other option can women become land owners in rural Türkiye. (Gökdemir & Ergün, 2012; Suzuki & Hoşgör, 2019; Yıldırak et al., 2003).

Discussion And Conclusion

Rural development is a crucial component for developing a country, especially by ending hunger. To make rural development more efficient, balanced, and equal, it is essential to provide gender equality. It can be said that Türkiye has proceeded some steps forward from its starting point and showed a decline in certain areas. Türkiye should increase the numerical data showing promising levels, like decreasing the economic gap between rural and urban, and inclusive education for all. However, it should also give more importance to areas showing declining data, such as support for agricultural

production. Also, even data was unavailable as many scholars claimed that Türkiye should give importance to providing equal opportunity between women and men, for instance, on land ownership (giving this example because it is one of the SDG indicators). Above all, traditional structures and social norms are standing on the table without any change, so the Turkish government, with civil society and media, should take action to fix these structures by using tools such as gender awareness campaigns, advocacy campaigns, and providing education for gender equality.

Women living in rural areas have a visibility problem. Women who take on the role of mothers and homemakers due to their roles in the family shaped by social norms continue to be defined by these roles in their participation in economic activities. Therefore, no matter how much and continuous their labor is, the place of women living in rural areas in development is not included as official data unless they can get rid of their other roles to some extent. Despite this, statistics report that women living in rural areas have a great place in development and agriculture. It is tough to achieve full productivity unless rural women's economic and social conditions, which have great potential, are improved. It is essential for these women, whose work is unregistered and seen as worthless, to be encouraged. The first step is to prevent unregistered work. Registered work, which officially gives rights to women living in rural areas, can also be socially beneficial in terms of emphasizing the role of women in development. While the motherhood and homemaker roles of rural women working unregistered jobs are always at the forefront, it can be thought that they may have the chance to organize their other roles when they start working formally. For women who are left at the mercy of other family members, the social and economic conditions they face are shaped according to the prejudices fostered by social norms. However, when they are placed directly in formal employment, they can be empowered to escape the pressure of social norms. Thus, preventing unregistered work of rural women should be the priority.

REFERENCES

- Abdou, D. S., & Shalaby, D. (2019). Determinants of FLFP and its impact on economic growth evidence from: Egypt, Germany, and Pakistan. *Sociol Int J*, 3(2), 203-209. <https://doi.org/10.15406/sij.2019.03.00176>
- Acun, S. (2021, September). Türkiye’de ücretlilerin kayıtlı çalışma olasılığını belirleyen faktörlerin analizi. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 80, pp. 423-450). Istanbul University. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ajite/article/1346282>
- Aksay, B. (2019). Türkiye’de Kadın Girişimciliğinin Son 10 Yılı: Alanyazın Taraması Ve Öneriler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 35-51. <https://doi.org/10.30794/pausbed.459746>
- Bakay, M. E., Müftüoğlu, M., Naltbantoğlu, A., & Çoçan, E. (2020). Kırsal kesimlerdeki kadın girişimciliği ve girişimci kadınların karşılaştıkları sorunlar üzerine nitel bir araştırma: Manisa-demirci örneği. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15, 295-306. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iyasar/issue/53734/631264>
- Beneria, L. (1981). Conceptualizing the labor force: The underestimation of women's economic activities. *The Journal of Development Studies*, 17(3), 10-28. <https://doi.org/10.1080/00220388108421795>
- Bescher-Donnelly, L., & Smith, L. W. (2019). The changing roles and status of rural women. In *The family in rural society* (pp. 167-185). Routledge.
- Budak, D. N. (2023). Takviye Edici Gıda Reklamlarında Kadının Annelik Rolü ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Ünlü Desteğinin Alınlanması: Ceyda Düvenci’nin Sosyal Medyadaki İzleyici Yorumlarının Analizi. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 14(54), 274-297. <https://doi.org/10.5824/ajite.2023.03.006.x>
- Carlsen, L., & Bruggemann, R. (2022). The 17 United Nations’ sustainable development goals: A status by 2020. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 29(3), 219-229. <https://doi.org/10.1080/13504509.2021.1948456>
- Çukur, T., Kızılaslan, N., Kızılaslan, H., & Çukur, F. (2021). Samsun ili Atakum ilçesindeki kadın üreticilerin semt pazarlarında çalışma durumu ve sorunları. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 10(1), 1-9. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gbad/issue/61577/815355>
- Çelik, K., Şimşek, Z., Yüce Tar, Y., & Kırca Duman, A. (2015). Gezici mevsimlik tarım işinde çalışan kadınların çalışma ve yaşam koşullarının irdelenmesi. *The World Bank, Public Disclosure Authorized*, 6, 2-23. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/577571479488978309/pdf/110377-WP-P146215-PUBLIC-TURKISH-kezban-celik-R.pdf>
- Eğitim Reformu Girişimi. (2021). Öğrenciler ve Eğitime Erişim 2021 İzleme Raporu (Students and Access to Education 2021 Monitoring Report). <https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-izleme-raporu-2021-ogrenciler-ve-egitime-erisim/>
- Erbay, R. (2013). Ekonomik Kalkınmada Tarımın Rolü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4). <https://dergipark.org.tr/en/pub/bsbd/issue/43808/538235>
- Eştürk, Ö., & Kılıç, A. (2016). Türkiye kırsalında kadın yoksulluğu. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 143-153. <https://dergipark.org.tr/en/pub/aruiibfdergisi/issue/60488/887222>
- Fombad, M. C., & Jiyane, G. V. (2019). The role of community radios in information dissemination to rural women in South Africa. *Journal of Librarianship and Information Science*, 51(1), 47-58. <https://doi.org/10.1177/0961000616668960>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2011). The State Of Food And Agriculture 2010-2011. <https://www.fao.org/4/i2050e/i2050e.pdf>
- Gökdemir, L., & Ergün, S. (2012). KIRSAL KALKINMADA KADININ ROLÜ. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 68-80. <https://dergipark.org.tr/en/pub/inijoss/issue/8624/415759>
- Gülçubuk, B. (1999). Tarımsal Üretimde ve Kırsal Kalkınmada Kadının Yeri ve Önemi. *Tarım ve Köy Dergisi*, 125, 36-41.
- Halkos, G., & Gkampoura, E. C. (2021). Where do we stand on the 17 Sustainable Development Goals? An overview on progress. *Economic Analysis and Policy*, 70, 94-122. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2021.02.001>
- Hooks, G., Lobao, L. M., & Tickamyer, A. R. (2016). Spatial inequality and rural areas. In *Routledge international handbook of rural studies* (pp. 462-476). Routledge.

- Hoşgör, A. G., & Him, M. S. (2016). Küreselleşme Ve Türkiye'de Kırsal Kadının Ücretli Emeği: Rapano Venosa Üretim Zinciri Üzerinden Batı Karadeniz Bölgesinde Bir Vaka Analizi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 108-130. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/228164>
- Kantola, J., & Verloo, M. (2018). Revisiting gender equality at times of recession: A discussion of the strategies of gender and politics scholarship for dealing with equality. *European Journal of Politics and Gender*, 1(1-2), 205-222. <https://doi.org/10.1332/251510818X15272520831139>
- Kaşıkırık, A. (2022). Tarımsal Emeğin Görünmeyen Yüzü: Tarımda Kadın Temsili Üzerine Bir Araştırma. *UPA Strategic Affairs*, 3(2), 111-131. <https://dergipark.org.tr/en/pub/upa/issue/72602/1176052>
- Kaya, M., & Özgülnar, N. (2015). Mevsimlik (gezici/geçici) tarım işçilerinin iki yerleşim birimindeki yaşam koşulları ve sağlık durumlarına niteliksel bakış. *Turkish Journal Of Public Health*, 13(2), 115-126. <https://doi.org/10.20518/thstd.87652>
- Kemal, U. S., & Akbıyık, N. (2023). Tarım Sektöründe İstihdam ve Çalışanların Sosyal Güvenliği. *Econharran*, 7(12), 25-36. <https://dergipark.org.tr/en/pub/econharran/issue/79153/1298966>
- Keyzer, M., & Van Wesenbeeck, L. (2006). The millennium development goals, how realistic are they?. *De Economist*, 154, 443-466. <https://doi.org/10.1007/s10645-006-9019-9>
- Kızılaslan, N. (2023). Hayvancılık Eğitimlerinin Kırsal Kadınların Tutum ve Davranışlarına Etkisi (Tokat İli Merkez İlçe Araştırması). *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 12(2), 138-148. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gbad/issue/80054/1323125>
- Kovancı, E., & Karakoç, D. Y. (2024). Tarım Sektöründe Çalışan Kadınların Sosyo-Ekonomik Durumu ve Mülkiyet Sorununa İlişkin Bir Alan Araştırması: Adıyaman İli Örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 1-25. <https://doi.org/10.17153/oguibf.1294549>
- Kroll, C., Warchold, A., & Pradhan, P. (2019). Sustainable Development Goals (SDGs): Are we successful in turning trade-offs into synergies?. *Palgrave Communications*, 5(1). <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0335-5>
- Kurt, İ., & Çakır, R. (2014). Dünü Ve Bugünüyle Eğitime Sosyolojik Bir Bakış. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 187-206. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefad/issue/59467/854525>
- Lahiri-Dutt, K. (2023). Framing a gender transformative post-coal future for just transition: A feminist manifesto. *Energy Research & Social Science*, 100, 103097. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2023.103097>
- Lichter, D. T. (1989). The underemployment of American rural women: Prevalence, trends and spatial inequality. *Journal of Rural Studies*, 5(2), 199-208. [https://doi.org/10.1016/0743-0167\(89\)90046-6](https://doi.org/10.1016/0743-0167(89)90046-6)
- Marangoz, M., Gülay, H. I. Z., & Aydın, A. E. (2016). Kırsal Alandaki Kadınların Girişimcilik Eğilimi Üzerine Bir Araştırma. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 3(5), 24-44. <https://dergipark.org.tr/en/pub/assam/issue/31573/346055>
- Ministry of Environment, Urbanisation and Climate Change. (2021). Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Sektörel Dağılımı. https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/gayri-safi-yurtici-hasilanin-sektorel-dagilimi-i-85707#_edn1
- Ministry of Family and Social Policies. (2014). Türkiye'de Kadın İşgücü Profili İstatistiklerinin Analizi. Retrieved from: <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/355/ekutuphane3.5.1.5.1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Özen, A., & Baysan, İ. (2022). Structural Analysis of Women's Labor Force and Unemployment in Turkey. *Ekonomik Yaklaşım*, 33(123). <https://doi.org/10.5455/ey.22000>
- Pallikadavath, S., Foss, M., & Stones, R. W. (2004). Antenatal care: provision and inequality in rural north India. *Social science & medicine*, 59(6), 1147-1158. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2003.11.045>
- Parveen, S. (2007). Gender awareness of rural women in Bangladesh. *Journal of International Women's Studies*, 9(1), 253-269. <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol9/iss1/14>
- Rathee, N., & Bhardwaj, K. (2022). Excruciating truth of victimized women in India. *Educational Quest: An Int. J. of Education and Applied Social Sciences*, 13, 199-205. <https://doi.org/10.30954/2230-7311.3.2022.4>
- Raynolds, L. (2021). Women and agriculture in the third world: a review and critique. *Towards a New Political Economy of Agriculture*, 339-363.

- Rismilda, N. A. (2023). The Relationship between Islamic Law and the Concept of Gender Equality Based on Maqasid Sharia Perspective. *Sinergi International Journal of Law*, 1(3), 175-183. <https://doi.org/10.61194/law.v1i3.90>
- Sefer, B. K. (2024). Kırsal Kalkınmada Kadın Emeği, Sivil Toplum Kuruluşları ve Kadın Kooperatifleri. *Çalışma ve Toplum*, 1(80), 93-126. <https://doi.org/10.54752/ct.1421764>
- Sinclair, K., Ahmadigheidari, D., Dallmann, D., Miller, M., & Melgar-Quinonez, H. (2019). Rural women: Most likely to experience food insecurity and poor health in low-and middle-income countries. *Global Food Security*, 23, 104-115. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2019.04.006>
- Smits, J., & Hoşgör, A. G. (2006). Effects of family background characteristics on educational participation in Turkey. *International Journal of Educational Development*, 26(5), 545-560. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2006.02.002>
- Sultana, T., & Chowdhury, I. U. A. (2016). Female Employment: A Way to National Wellbeing. *Journal of World Economic Research*, 5(5), 59-64. <https://doi.org/10.11648/j.iwer.20160505.12>
- Suzuki Him, M., & Gündüz Hoşgör, A. (2019). Challenging geoGraphical disadvantages and social exclusion: A case study of gendered rural transformation in mountain villages in the Western Black Sea Region of Turkey. *Sociologia ruralis*, 59(3), 540-559. <https://doi.org/10.1111/soru.12258>
- Şahin, K., & Develi, A. (2021). Kadın İstihdamında Kayıt Dışılık Sorunu. *Kesit Akademi Dergisi*, 7(27), 386-400. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kesitakademi/issue/63113/959372>
- Tominc, P., Šebjan, U., & Širec, K. (2017). Perceived gender equality in managerial positions in organizations. *Organizacija*, 50(2), 132-149. <https://doi.org/10.1515/orga-2017-0009>
- Turan, E. A. (2020). Diyarbakırlı Kadınlarda Namus, Kadınlık ve Din. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, (20), 51-85. <https://doi.org/10.26650/iukad.2020.0003>
- Turkish Constitution. (2016). Article 2, Article 10. <https://www.anayasa.gov.tr/Kararlar/GenelKurul/BasvuruKarari/2016-21.pdf>
- United Nations. (2000). United Nations millennium declaration, resolution adopted by the general assembly. *UN General Assembly*.
- United Nations. (2017). New York: United Nations Publications, 2022. Retrieved from: <https://unstats.un.org/sdgs/dataportal/database>
- United Nations. (2022). Resolution adopted by the General Assembly on 6 July 2017. In *Technical Report A/RES/71/313*.
- Özdemir, F. U., & Barutçu, A. (2024). Home, Work and Everyday Life: Gender Dynamics in a Mining City. In *At the Frontiers of Everyday Life: New Research in Cramped Spaces* (pp. 201-219). Cham: Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-46580-2_12
- Özkan, K. S., & Kaylı, D. S. (2022). Kırsal Alanda Yaşayan Kadınların Söylemleri Üzerinden Kadınlık Kimliklerinin Kuruluşu-Manisa Örneği. *Sosyoloji Dergisi*, (43), 125-154. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sosder/issue/70003/1109927>
- Wang, Y. (2021). Closing the gender gap in college attendance: Variation by family background in China over time. *Social science research*, 98, 102578. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2021.102578>
- World Bank. (2020). Rural population (% of total population) - Türkiye. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS?locations=TR>
- Yavuz, A. (2022). "Nisa Bebek" Haberleriyle Çerçevelenen Ve Yeniden Üretilen Annelik. *Pamukkale Üniversitesi İletişim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 187-198. <https://dergipark.org.tr/en/pub/pauibd/issue/75080/1208132>
- Yıldırak, N., Gülçubuk, B., & Gün, S. (2003). *Türkiye'de gezici ve geçici kadın tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşulları ve sorunları*. TARIM-İŞ.
- Yılmaz, M. (2015). Türkiye'de Kırsal Nüfusun Değişimi ve İllere Göre Dağılımı (1980-2012). *Doğu coğrafya dergisi*, 20(33).
- Zhang, L. (2024). Outbreak narrative: China's migrant women labor in the COVID-19. *City, Culture and Society*, 37, 100577. <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2024.100577>

SOSYAL BÖLÜNMELELER: KLASİK ÇATIŞMA HATLARINDAN YENİ AYRIŞMA ALANLARINA¹

SOCIAL CLEAVAGES: FROM CLASSICAL CONFLICT LINES TO NEW AREAS OF SEPARATION

Devrim Barış ÇELİK

PhD Candidate, Department of Political Science and Public Administration, Ankara University, dbcelik@gmail.com

10.33537/sobild.2025.16.1.12

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 29.11.2024
Kabul edildiği tarih: 27.01.2025

Article Info

Date submitted: 29.11.2024
Date accepted: 27.01.2025

Anahtar sözcükler

Lipset; Rokkan; Sosyal Bölünmeler; Dönüşüm; Çatışma Hatları; Toplumsal Çatışma; Toplumsal Değişim; Yeni Sosyal Bölünmeler

Keywords

Lipset; Rokkan; Social Cleavages; Transformation; Conflict Lines; Social Conflict; Social Change; New Social Cleavages

Öz

Toplumlar, ekonomik, kültürel ve siyasi dönüşümlerle sosyal yapılarında sürekli değişim yaşarlar. Sosyal bölünme kavramı, bu değişimleri anlamak için önemli bir kavramdır. Lipset ve Rokkan'ın sosyal bölünme teorisi, siyasi partilerin, parti sistemlerinin ve seçmen davranışlarının tarihsel, sosyolojik ve ekonomik bağlamlarda nasıl şekillendiğini inceler. Merkez-çevre, devlet-kilise, kır-kent ve sınıf temelli bölünmeler gibi klasik eksenler ortaya çıkarır. Ancak, kimlik politikaları, küreselleşme, dijitalleşme gibi çağdaş dinamiklerle bu eksenler daha karmaşık hale gelmiştir. Sosyal bölünme kavramı, toplumsal ve siyasal dinamiklerin analizinde hâlâ güçlü bir teorik çerçeve sunar. Klasik sosyal bölünme hatları, Türkiye gibi ülkelerde siyasi partilerin ideolojik yönelimlerini ve seçmen davranışlarını anlamada hâlâ geçerli bir analiz düzeyidir. Ancak, kimlik politikaları, dijitalleşme ve küreselleşme gibi yeni dinamikler, bu bölünmelere yeni boyutlar eklemektedir. Türkiye'deki sosyal bölünmeler, Batı Avrupa'daki modellerle benzerlik gösterse de yerel dinamiklerle farklılaşmaktadır. Merkez-çevre çatışması ve laiklik-muhafazakârlık gerilimi, Türkiye'nin toplumsal yapısının özgünlüğünü ortaya koyar. Yeni sosyal bölünmeler, sadece bu mevcut dinamiklerle sınırlı değildir. Günümüzde, ekolojik, teknolojik, sağlık, mültecilik ve göçmenlik eksenli kültürel entegrasyon, bilgi ve yanlış bilgi, nesiller arası farklılıklar, mekânsal eşitsizlikler gibi çağdaş meseleler, yeni sosyal çatışma hatları yaratmakta bunlar da yeni bölünme türlerini ortaya çıkarmaktadır.

Abstract

Societies experience continuous transformations in their social structures due to economic, cultural, and political changes. The concept of social cleavage is crucial for understanding these transformations. Lipset and Rokkan's social cleavage theory explores how political parties, party systems, and voter behavior are shaped within historical, sociological, and economic contexts. Classic axes of cleavage, such as center-periphery, state-church, rural-urban, and class-based divisions, expose societal conflict lines stemming from modernization and industrialization. However, these axes have become more complex due to contemporary dynamics like identity politics, globalization, and digitalization. The concept of social cleavage still provides a robust theoretical framework for analyzing social and political dynamics. While classic social cleavage lines remain valid for understanding the ideological orientations of political parties and voter behavior in countries like Turkey, new dynamics such as identity politics, digitalization, and globalization are adding new dimensions to these divisions. Social cleavages in Turkey, while exhibiting similarities with models in Western Europe, also diverge due to local dynamics. The center-periphery conflict and the tension between secularism and conservatism reveal the unique characteristics of Turkey's social structure. New social cleavages are not limited to these existing dynamics. Contemporary issues such as ecological concerns, technology, health, migration and culturally integration, information and misinformation, generational differences, and spatial inequalities are creating new areas of social conflict, thereby giving rise to new types of cleavages.

¹Bu makale, yazarın "Sosyo-Ekonomik Değişimin Seçmen Tercihlerine Etkisi: Gültepe Örneği" isimli doktora tezinden geliştirilerek yeniden yazılmıştır.

Giriş

Toplumların tarihsel, ekonomik, kültürel ve siyasi dönüşümleri, sosyal yapının sürekli bir değişim süreci içinde olduğunu göstermektedir. Bu dinamik süreçte ortaya çıkan sosyal bölünme kavramı, toplumsal ayrışmaları ve bu ayrışmaların siyasi, ekonomik ve kültürel yansımalarını anlamak için temel bir analiz çerçevesi sunmaktadır. Sosyal bölünmeler, toplum içinde derinleşen çatışma hatlarını ve bu hatların seçmen davranışları, siyasi partiler ve parti sistemleri üzerindeki etkilerini incelememize olanak tanır. Bu nedenle, sosyal bölünme kavramı siyaset bilimi ve sosyolojinin kesişim noktasında, merkezi bir öneme sahiptir.

Bu makalede, sosyal bölünme kavramının teorik temelleri, klasik bölünme türleri ve bu bölünmelerin günümüzdeki dönüşümü deskriptif bir yaklaşımla ele alınacaktır. Makalenin amacı, Lipset ve Rokkan'ın öncülüğünde geliştirilen sosyal bölünme teorisini ve bu teorinin temelini oluşturan merkez-çevre, devlet-kilise, kır-kent ve sınıf temelli bölünme hatlarını, detaylı bir şekilde incelemek ve bu bağlamda, Batı Avrupa'nın tarihsel dönüşüm süreçlerinde, siyasi partilerin ve ideolojik yönelimlerin şekillenmesinde bu bölünmelerin rolünü analiz etmektir. Ayrıca, Türkiye gibi farklı ulus-devlet oluşum süreçleri yaşayan toplumlarda da sosyal bölünmelerin, siyasi ve toplumsal yapıların anlaşılması için ne denli önemli bir çerçeve sunduğu değerlendirilecektir.

Bu makale, Lipset ve Rokkan'ın modelini temel alarak, sosyal bölünmelerin tarihsel bağlamda parti sistemleri ve seçmen davranışlarını nasıl etkilediğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bunun yanı sıra, günümüzde kimlik politikaları, küreselleşme ve dijitalleşme gibi yeni dinamiklerin sosyal bölünmeler üzerindeki etkileri değerlendirilerek; yeni sosyal çatışma hatları ve yeni ortaya çıkan ayrışma alanlarıyla birlikte yeni sosyal bölünme türleri tartışılacaktır.

Dolayısıyla bu çalışma, sosyal bölünme kavramının hem klasik hem de çağdaş analizlerde, neden hâlâ güçlü bir teorik araç olduğunu, deskriptif bir bakış açısıyla tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, ağırlıklı olarak ilgili yabancı literatür taranarak, kavramsal çerçeve, bu literatür taraması ile desteklenecektir. Bu doğrultuda, sosyal bölünme kavramının teorik derinliği ve günümüzdeki geçerliliği, yeni sosyal bölünmelerin Türkiye pratiğiyle birlikte değerlendirilerek konuya ilişkin kapsamlı bir bakış açısı sunulmaya çalışılacaktır.

1. Sosyal Bölünme Kavramı

Bölünme (cleavage) kavramı, 19. yüzyılın başlarından itibaren kullanılan bir terim olup, "bölme" sözcüğünden türemiştir. Sözlüklerde "bölünme eylemi",

"yarılma" ve "kentsel ile kırsal sakinler arasındaki toplumsal uçurum" gibi anlamları bulunmaktadır.¹ Sosyal bölünme (social cleavage), toplumdaki derin ve kalıcı ayrışmaları vurgulamak için kullanılan bir kavramdır ve özellikle siyaset sosyolojisi ile siyaset bilimi literatüründe seçmen davranışları, siyasal partiler ve parti sistemlerinin açıklanmasında önemli bir yere sahiptir. Toplumunu sosyal, ekonomik, kültürel veya dini eksenlerde ayıran yapısal farklılıkları ifade eder.

Tosun (1997: 98), sosyal bölünmeyi, bireyler ya da gruplar arasında ekonomik, sosyal, kültürel veya siyasi farklılıkların belirgin hale gelmesi olarak tanımlamaktadır. Bu farklılıklar statü, güç, gelir ve eğitim gibi faktörlere dayanır ve toplumu ayırır. Sosyal bölünme, toplumsal eşitsizlik, ayrımcılık ve farklılıkların sosyal ve/veya ekonomik sonuçları gibi pek çok konuyla ilişkilidir. Ancak kavramın farklı anlamları, literatürde "anlamsal yük" sorununa yol açmakta ve belirli bir bölünme türü ya da kaynağını işaret ederek anlamını daraltmaktadır. Bu makalede, sosyal bölünme ve siyasal bölünme aynı anlamda kullanılmaktadır. (Zuckerman, 1975: 231).

Sosyal bölünme ile siyasal çatışma arasındaki ilişki ise önemli bir tartışma konusudur. Temel varsayım, toplum üyelerinin siyasal ayrışma ve etkileşim biçimlerinin siyasal çatışmaları doğrudan etkilediğidir. Zuckerman (1975: 232-233), Marx ve Weber'in bu konuda önemli başlangıç noktaları sunduğunu belirtir. Marx, sosyal sınıfı siyasal bölünmenin yapı taşı olarak ele alırken; Weber bu kavramı ekonomik, toplumsal statü ve siyasal bileşenler olarak üç ayrı kategoriye ayırarak farklı bir yaklaşımla açıklamaktadır.

Lipset ve Rokkan (1967: 266-282), bölünme kavramını geniş toplumsal gruplar arasında diğerlerine karşıtlık temelinde birleşme algılarıyla oluşan çatışma gruplarını tanımlamak için kullanır. Başlangıçta toplumsal alanda ortaya çıkan bölünmeler, büyük çatışma meselelerine dönüşüp siyasal partilerle ilişkilendiğinde siyasallaşmaktadır (Zuckerman, 1975: 234). Bu, siyasal bölünmenin toplumsal ayrışmalara dayalı bir tür "siyasal ayırım" olarak kavramsallaştırdığını göstermektedir.

Bornschiefer (2009: 1-13), bölünme kavramının ulus inşası, sanayileşme ve endüstri sonrası süreçlerin tetiklediği toplumsal dönüşümlerde yetiştiğini ifade etmektedir. Kavram, bireysel siyasal davranışları makro-tarihsel süreçlerle ilişkilendirerek, siyasal hayattaki "kritik dönemeçlerin" siyaseti uzun yıllar boyunca nasıl şekillendirdiğini anlamayı mümkün kılar. Ayrıca, karşılaştırmalı metodoloji açısından bölünme yaklaşımı, parti sistemleri ve ülkeler arasındaki benzerlik ve farklılıkların kökenlerini anlamak için önemli bir araçtır.

¹ https://www.etymonline.com/word/cleavage#etymonline_v_28206
https://dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce-türkçe/cleavage#google_vignette

2. Sosyal Bölünme Teorisi

Seymour Martin Lipset ve Stein Rokkan'ın 1967 tarihli "Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives" adlı eseri, siyaset bilimi, siyasal iletişim ve sosyoloji alanlarında sosyal bölünme kavramına dair en önemli kuramsal çerçevelerden birini sunmaktadır. Bu eser, siyasal parti sistemleri ve seçmen davranışlarının toplumsal bölünmeler bağlamında nasıl şekillendiğini açıklamaya yönelik kapsamlı bir model geliştirmiştir. Bu makalede "sosyal bölünme teorisi", Lipset ve Rokkan'ın modeli ve bu model üzerindeki eleştiriler temel tartışma eksenlerinde ele alınmaktadır.

1960'ların sonlarından bugüne kadar geçen süreçte parti sistemleri, parti tercihleri ve seçmen mevzilenmeleri (alignments) üzerine yapılan çalışmalar genişlemiş olsa da Lipset ve Rokkan'ın tarihsel-sosyolojik bölünme modeli, Batı Avrupa parti sistemlerinin oluşumu için hâlâ en geçerli açıklamalardan biridir (Tosun, 2003). Lipset ve Rokkan, partilerin oluşumunu ve seçim rekabetini "ulusal devrimler" ve "sanayi devrimi" gibi tarihsel süreçlerin bir yansıması olarak değerlendirmiştir. Bu süreçler, kritik kavşaklar olarak toplumsal yapılar arasında yapısal bölünmeler yaratarak, evrensel oy hakkının gelişimiyle modern parti sistemlerini şekillendiren siyasal çatışmalara yol açmıştır (Schoultz, 2017: 32). Bu bağlamda, toplumsal bölünmeler, siyasal partilerin ideolojik yönelimlerini, seçmen tabanlarını ve siyasal sistemdeki konumlarını belirlemiştir. (Lipset ve Rokkan, 1967: 266-282).

Lipset ve Rokkan, siyasal rekabet kalıplarını istikrara kavuşturma ve kurumsallaştırma sürecinde, siyasal partilerin belirleyici olduğunu ileri sürmektedir. Partilerin örgütsel yapılar geliştirmesi ve uzun vadeli partizan bağlılıklar oluşturmaları, bu rekabetin yapı taşlarından biri olmuştur. Bu süreçte, parti sistemlerini belirleyen bölünmeler "dondurulmuş / donmuş² (freezing)" ve parti sistemleri, önceki dönemlerdeki toplumsal çatışmaların yansımaları üzerine inşa edilmiştir. Kitlel oy hakkının tanındığı dönemde ortaya çıkan çatışmalar, 1960'larda Batı Avrupa'daki parti sistemlerinde hâlâ belirginliğini sürdürdüğü tespit edilmiş; "ulusal devrim"lerin "merkez-çevre" ve "devlet-

kilise" ayrışmalarına yol açtığını belirtmiştir. Merkez-çevre ayrışması, merkezi otoritenin dayattığı politikalar ile yerel kimlikler arasındaki gerilimden kaynaklanırken; devlet-kilise ayrışması, seküler devlet ile dini otorite arasındaki güç mücadelesini ifade etmektedir. Batı Avrupa'da bu ayrışmalar, kurumsallaşan partilerin seçim başarılarını sağlamış ve uzun vadede varlıklarını sürdürmelerine sebep olmuştur (Lipset ve Rokkan, 1967: 67-122).

Merkl (1969: 475), Lipset ve Rokkan'ın bu teorisi ve siyasal bölünmelere dair analizleri, Allardt ve Littunen'in Avrupa'da sınıf yapısındaki değişim üzerine kaleme aldığı makalesiyle önemli ölçüde paralellik taşıdığını belirtmiştir. Bu bağlamda, sosyal sınıfların sırasıyla; liberal, muhafazakâr ve sosyalist hareketlere yol açtığı, sanayileşmenin hızının ve işçi sınıfının yükselişinin sosyalist hareketler üzerinde önemli bir etkisi olduğu ifade edilmiştir. Parti ayrışmasının temel kaynaklarının büyük ölçüde sosyal tabakalaşma veya dinsel-kültürel farklılıklardan kaynaklandığı, ikincisinin gelişmekte olan toplumlara daha özgü olduğu, birincisinin ise Lipset ve Rokkan modelinde olduğu gibi gelişmiş toplumlarda daha yaygın olduğunu savunmuştur.

Lipset ve Rokkan, toplumsal ve siyasal yapıları şekillendiren ayrışma hatlarını analiz ederken, bu çerçeveye sanayi devriminin etkilerini de dahil etmiştir. Bu analiz, dört temel ayrışma hattını ortaya koymaktadır: Merkez-çevre, devlet-kilise, kır-kent ve sınıf.

Yukarıda ifade edildiği gibi, "merkez-çevre" ayrımı, ulusal bütünleşme çabaları ile yerel kimlikler arasındaki gerilimi temsil ederken; "devlet-kilise" ayrımı seküler ve dini otoriteler arasındaki çatışmaları kapsar. "Kır-kent" ayrımı, sanayileşmenin yarattığı toplumsal dönüşümde tarımsal ve kentsel toplumlar arasındaki farklılıkları vurgularken, "sınıf" ayrımı sermaye ile işçi sınıfı arasındaki ekonomik eşitsizliklere odaklanır (Lipset ve Rokkan, 1967: 6-44).

Toplumsal ve siyasal yapıları şekillendiren bu dört ayrışma hattı, toplumsal çatışmaların ve siyasal dinamiklerin anlaşılmasında temel bir çerçeve sunmaktadır (Lipset ve Rokkan, 1967: 14-18):

² Lipset ve Rokkan'ın bu kavramı (aynı zamanda hipotezi); siyasal parti sistemlerinin, belirli tarihsel dönemlerde ortaya çıkan sosyal ve siyasal çatışmaların etkisi altında şekillenerek bu çatışma hatlarını uzun süre boyunca koruduğunu ifade etmek için kullanılmıştır.

Merkez-Çevre	Ulusal bütünleşme süreçlerinde ortaya çıkan gerilimleri yansıtır. Ulusal merkezler, siyasi ve kültürel birliği sağlamlaştırmak adına çeşitli entegrasyon projeleri hayata geçirirken, çevredeki etnik, dilsel ve bölgesel kimlikler, kendi özgünlüklerini korumak adına direnebilirler. Lipset ve Rokkan'a göre bu çatışma, özellikle ulus-devletlerin kuruluş döneminde belirginleşir ve merkezde konumlanan baskın grubun, çevre grupları asimile etme çabalarıyla tetiklenir. Avrupa'da ulus-devletlerin oluşum sürecinde yaşanan çatışmalar, bu durumun somut örneklerini sunar (Lipset ve Rokkan, 1967, s. 14-15).
Devlet-Kilise	Seküler devlet yapısı ile dini kurumlar arasındaki güç mücadelesini yansıtır. Bu bölünme, özellikle eğitim sistemi üzerindeki kontrol, sivil hakların tanımı ve devletin dini kurumlara karşı genel tutumu gibi konularda kendisini gösterir. Lipset ve Rokkan, reformasyon ve karşı-reformasyon hareketlerinin bu bölünmeyi daha da belirginleştirdiğini ve özellikle Katolik ve Protestan topluluklar arasında derin ayrışmalara sebep olduğunu belirtir (Lipset ve Rokkan, 1967, s. 15-16).
Kırsal-Kentsel	Sanayileşme sürecinin beraberinde getirdiği ekonomik ve sosyal değişimlerle ortaya çıkar. Geleneksel tarım toplumlarıyla, sanayiye dayalı kent toplumları arasındaki farklılaşma, bu bölünmenin temelini oluşturur. Kırsal kesim, genellikle geleneksel değerleri ve yaşam biçimlerini korumaya odaklanırken, kentsel kesim, sanayileşmenin ve modernleşmenin getirdiği yeniliklere daha açıktır. Bu durum, tarım politikaları, toprak reformu ve kırsal kalkınma gibi alanlarda siyasi çatışmalara yol açabilir (Lipset ve Rokkan, 1967, s. 16-17).
Sınıf Temelli	Sanayileşmenin toplumsal yapıda yarattığı en belirgin ayrışmayı, yani işçi sınıfı ile sermaye sahipleri arasındaki sınıfsal farklılıkları ifade eder. Bu çatışmanın temelinde, işçi sınıfının daha iyi çalışma koşulları, ücret artışı ve sosyal güvence gibi talepleri ile sermaye sahiplerinin kâr maksimizasyonu hedefi arasında yaşanan gerilim yatar. Lipset ve Rokkan, bu bölünmenin genellikle sosyalist ve komünist partilerin doğuşuna yol açtığını, muhafazakâr ve liberal partilerin ise sermaye sınıfının çıkarlarını savunma eğiliminde olduğunu belirtir (Lipset ve Rokkan, 1967, s. 17-18).

Tablo 1: Lipset ve Rokkan'ın Sosyal Bölünme Türleri

Lipset ve Rokkan'ın sosyal bölünme teorisi, Avrupa'da parti sistemlerinin tarihsel gelişiminde belirleyici olmuş ve evrensel oy hakkının uygulanmasında toplumsal çatışmaların etkisini açıklamıştır. Bu teori, seçmen davranışlarını, siyasi partilerin seçmen tabanlarını ve ideolojik yönelimlerini şekillendiren temel ayrışmaları açıklamak için güçlü bir kuramsal çerçeve sunmakta ve bugün hâlâ akademide kullanılmaktadır (Ford ve Jennings, 2020: 296). Zuckerman'a (1975: 234) göre Lipset ve Rokkan, bölünmelerin hiyerarşisini, bölünmelerle siyasi partiler arasındaki bağlantıları ve partilerin bu bölünmeleri kurumsallaştırmadaki rollerini analiz ederek literatüre önemli katkılar sağlamıştır. Bu model, Marx'ın tek bir

sınıfsal bölünmeye odaklanan yaklaşımı ve Weber'in sınırsız bölünme tabanı iddiasına karşı daha sistematik bir analiz sunarak, siyasi bölünmeleri anlamada geniş bir çerçeve oluşturmuştur (Zuckerman, 1975: 234-235). Böylece, bir bütün içinde göstermek amacıyla tablolastırılan, "Tablo 1"deki ayrışmaları anlamak, geçmişin toplumsal ve siyasal dinamiklerini çözümlmek ve günümüzdeki siyasi rekabet kalıplarını yorumlamak için "sosyal bölünme teorisi" güçlü bir akademik bağlam sunmuştur (Lipset ve Rokkan, 1967: 18-20).

3. Sosyal Bölünme Türleri

Toplumsal yapıları şekillendiren ayrışmalar ve çatışmalar, siyasi ve sosyal dinamiklerin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Sosyal bölünme kavramı, bu ayrışma ve çatışma hatlarını analiz etmek için kullanılan temel bir araçtır. Bu başlık altında, Lipset ve Rokkan'ın sosyal bölünme teorisinde ortaya koyduğu temel bölünme türleri detaylı olarak incelenecektir. Her bir alt başlıkta, ilgili bölünmenin teorik temelleri, tarihsel bağlamı, siyasi sonuçları ele alınacaktır. Bu analizler yapılırken, Türkiye örneğine de zaman zaman atıflarda bulunulacak, bu sayede teorik çerçeve ile ampirik gerçeklik arasındaki ilişki daha net bir şekilde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.1. Merkez Çevre Bölünmesi

Merkez-çevre kavramı, sosyal bölünme türleri arasında Lipset ve Rokkan tarafından kavramsallaştırılmış olsa da literatürde ilk kez Edward Shils tarafından ortaya atılmış, Türkiye bağlamında ise Şerif Mardin tarafından Shils'ten uyarlanarak ele alınmıştır (Mardin 1990: 62). Shils'in merkez-çevre kuramı, toplumsal yapılar içinde güç ve kültürel değerlerin dağılımını inceleyen bir çerçeve sunar. Merkez, toplumsal düzenin çekirdeğini oluşturarak normatif değerleri, ideolojiyi ve siyasi gücü temsil ederken; çevre, merkezi değerlere daha sınırlı ölçüde entegre olmuş gruplardan oluşur. Shils, bu iki yapı arasındaki dinamik ilişkinin toplumsal değişim ve gelişim süreçlerini etkilediğini savunur (Shils, 2002: 86-96).

Lipset ve Rokkan (1967: 14-15), çalışmalarında merkez-çevre bölünmesini ulus-devlet oluşum sürecinde ortaya çıkan ve merkezi otorite ile yerel kimlikler arasındaki güç mücadelesini yansıtan bir çatışma eksenini tanımlar. Merkez, ulusal kimlik inşa ederek toplumu homojenleştirme çabası içinde bulunurken, çevre kendi dilini, kültürünü ve ekonomik çıkarlarını koruma yönünde direnç göstermiştir. Rokkan (1970: 103-105), Fransız Devrimi sonrası ulus-devletlerin güçlenmesiyle bu çatışmanın daha belirgin hale geldiğini ve merkezi otoritelerin dili, eğitimi ve dini kontrol altına alma çabalarının çevredeki grupların direnişini artırdığını ifade etmiştir. Bu durum, çevrenin marjinalleşmesi ve kimliklerini koruma çabalarının siyasi gerilimlere yol açmasına neden olmuştur.

Horowitz (1985: 141-143), merkez-çevre çatışmalarını etnik gruplar bağlamında ele alarak, bu bölünmenin yalnızca ulusal düzeyde değil, aynı zamanda etnik çatışmalarda da önemli bir rol oynadığını ileri sürer. Merkez, çevredeki etnik grupları asimile etme çabası içinde bulunurken, çevre grupları kimliklerini ve özerkliklerini koruma amacıyla direniş göstermiştir. Hechter (1975: 90-92), merkez-çevre bölünmesini ekonomik eşitsizlikler bağlamında ele alarak, merkezin çevreyi ekonomik açıdan sömürmesinin, çevrenin merkezi otoriteye karşı tepkisini artırdığını belirtir. Anderson (2006: 113-115) ise bu çatışmayı ulus inşa

süreçleri bağlamında değerlendirerek, merkezi otoritenin dayattığı ulusal kimlik ve tarih anlayışının çevrede direnişle karşılaştığını vurgular. Tilly (1975: 71-72), merkezi otoritelerin çevredeki grupları kontrol etmek için güç kullanmasının devletlerin güçlenmesine ve otoriterleşmesine yol açtığını, Elazar (1987: 122-124) ise federalizmin bu çatışmaları yönetmek için çevreye özerklik tanıyarak gerilimi azaltabileceğini ifade etmiştir.

Türkiye bağlamında Şerif Mardin (1990: 30-66), merkez-çevre kavramını Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte, "sekülerleşme ve milliyetçiliğin merkezde güç kazanmasıyla"; çevrenin "dinsel ve geleneksel değerlere dayalı" bir karşı pozisyon geliştirdiği bir bağlamda ele almıştır. 19. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı'da reformlar ile başlayıp, Cumhuriyet ile devam eden süreçte merkez, kendisini seküler ve milliyetçi bir yapıda güçlendirmiş ve dinsel bölünmeyi tetikleyen bir karşı çevre yaratımını/oluşumunu sürdürmüştür (Özbudun ve Hale, 2010: 77).

Türkiye'de merkez-çevre bölünmesi, özellikle siyasal partiler ve parti sistemi analizlerinde yaygın bir kuramsal çerçeve olarak kullanılmaktadır. Bugün de bu kavram, Türkiye üzerine yapılan akademik çalışmalarda ve değerlendirmelerde temel bir analiz düzeyi olarak benimsenmektedir (Kalaycıoğlu 2022: 5-9; Çarkoğlu 2024: 31-69; Aydın-Düzgüt, 2023: 223; Koçal, 2012: 81-111; Tuncel, 2012: 137-158). Merkez-çevre bölünmesi, ulusal bütünleşme süreçlerinde merkezi otoritenin homojenleştirme çabalarına karşı çevrenin geliştirdiği direnç ve refleksi anlamak için önemli bir araç sunmakta, modern siyasi sistemlerde de bu bölünmenin etkisini koruduğu görülmektedir.

3.2. Dinsel Bölünme

Toplumsal yapının temel dinamiklerinden biri olan din, tarih boyunca siyasi alanla sıkı bir ilişki içinde olmuştur. Lipset ve Rokkan (1967: 15-16), Batı Avrupa'daki parti sistemlerinin doğuşunu incelerken dinsel bölünmeyi toplumsal çatışmanın önemli bir eksenini olarak ele almıştır. Bu bölünme, özellikle kilise ile devlet arasındaki ilişkilerde, dinin toplumsal ve siyasi hayattaki rolü etrafında şekillenmiştir. Batı Avrupa'da dinin etkili olduğu toplumlarda, laiklik anlayışı ve dini otoritenin siyasi gücü, siyasi partilerin ideolojik yönelimlerinde ve toplumsal tabanlarında belirleyici bir unsur olmuştur. Reform ve karşı-reform dönemlerinde Katoliklik ile Protestanlık arasındaki rekabet, dini kimliklerin siyasete yansımaları ve toplumsal bölünmelerin derinleşmesini beraberinde getirmiştir. Sekülerleşme süreciyle birlikte dinin kamusal alandaki etkisi azalsa da siyasi partiler ve hareketler üzerindeki etkisi devam etmiştir (Martin, 1978: 89).

Kees van Kersbergen (1995: 145-147), dinsel bölünmenin refah devleti politikalarının oluşumundaki rolüne dikkat çekmiş ve Katolik toplumların kilise merkezli bir model benimserken Protestan toplumların daha laik bir refah anlayışına yöneldiğini ifade etmiştir.

Jose Casanova (1994: 57), sekülerleşme sürecinin dinsel bölünmeleri daha da derinleştirdiğini ve dini grupların siyasi mobilizasyonunu artırdığını belirtmiştir. Özellikle Katolik kilisesi ile laik devletler arasındaki gerilim, siyasi partilerin pozisyonlarını ve siyasi rekabetin dinamiklerini şekillendirmiştir. Fransa'daki başörtüsü tartışmaları, din ve laiklik arasındaki gerilimin güncel örneklerinden biridir. Bu bağlamda, Türkiye'de de 1990'lı yıllarda laiklik ve muhafazakârlık ekseninde yaşanan ayrışma, siyasal ve toplumsal çatışmaları derinleştirmiş, bunun sonucu olarak da siyasal İslamcı siyasi partilerin mevzi kazanmalarıyla sonuçlanmıştır.

Gill (1998: 102-104), Latin Amerika ve Avrupa'daki dinsel bölünmelerin siyasi sistemler üzerindeki kalıcı etkilerini ve siyasi aktörlerin bu bölünmeleri kendi çıkarları doğrultusunda nasıl kullandığını göstermiştir. Huntington (1996: 208-2010) ise dinsel bölünmeyi medeniyet çatışmaları bağlamında ele alarak dini kimliklerin ulusal ve küresel düzeyde siyasi sistemler ve ittifaklar üzerindeki etkisini vurgulamıştır.

Kalaycıoğlu (Moral, 2023: 185 vd.), dinin ve dini kimliklerin mezhepler arası ilişkilerde hem etkili olduğunu hem de bu ilişkilerden etkilendiğini belirtmiş, Türkiye'de laikler ile dindar kesimler arasında artan ayrışmanın siyasal çatışmalara dönüştüğünü ifade etmiştir. Almanca "kulturkampf" kavramıyla tanımlanan bu çatışma, siyasi aktörler tarafından kitleleri organize etmek ve yönlendirmek için bir araç olarak kullanılmıştır.

Türkiye'de dinsel bölünmeler genellikle merkez-çevre ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Cumhuriyetin seküler merkezi ile çevrenin muhafazakâr talepleri arasındaki uçurum, Demokrat Parti'nin (DP) siyaset sahnesine çıkışıyla belirginleşmiş ve Türkiye siyasetinde temel bir eksen haline gelmiştir (Kılıçbay, 1999: 87). Modernleşme sürecinde dini gruplar ve cemaatler, kültürel ve siyasi bölünme bağlamında ele alınmış, tek parti döneminde gerilimli olan bu ilişki, çok partili dönemde dini grupların sağ siyasi partilerle karşılıklı çıkar ilişkileri kurmasıyla dönüşüme uğramıştır. Bu ilişkiler, dini gruplara özgürlük alanları yaratmış ve siyasi alanda etkilerini artırmalarını sağlamıştır (Akın, 2017: 1-24).

2000'li yıllarda Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), muhafazakâr seçmenlerin temsilcisi olarak "muhafazakâr demokrasi" söylemiyle bu talepleri siyasi bir projeye dönüştürmüş, ekonomik kalkınma vaatleriyle politikalarını desteklemiştir. Bu söylem, "katılım" ve "hoşgörü" gibi kavramlarla ilişkilendirilerek geniş toplumsal kesimleri bir araya getirmeyi amaçlamıştır (Doğanay, 2007: 65-88). Türkiye'de dinsel bölünmeler, laiklik ile muhafazakârlık ve Alevilik ile Sünnilik gibi iki farklı eksende şekillenmiştir. Laiklik ve muhafazakârlık gerilimi, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren siyasal ve toplumsal yapıyı belirlerken, Alevi-Sünni ayrımı siyasal tercihlerin şekillenmesinde etkili olduğu görülmüştür. Alevilik, genellikle sol siyasal yelpazede konumlanırken,

Sünni dindarların tercihi muhafazakâr ve milliyetçi partilerden yana olmuştur (Ersoy, 1999: 89-103; Çarkoğlu 2004: 56-67; Uçar, 2009: 135-142).

Genel olarak değerlendirildiğinde, din, siyasi partilerin seçmen tabanlarını şekillendiren ve demokratik süreçlerin işleyişinde belirleyici bir rol oynayan önemli bir faktördür ve faktör olmaya da devam etmektedir. Din ve laiklik arasındaki gerilim, seçim sonuçlarını, siyasi ittifakları ve partilerin politikalarını doğrudan etkilemektedir. Pippa Norris ve Ronald Inglehart (2004: 85), Batı Avrupa üzerine tartıştığı bu gerilim, Türkiye'de de siyasal rekabetin dinamiklerini şekillendirmektedir.

3.3. Kır-Kent Bölünmesi

Kır-kent bölünmesi, toplumsal ve siyasal yaşamı şekillendiren temel dinamiklerden biri olarak modernleşme sürecinin yarattığı çatışmaları yansıtmaktadır. Lipset ve Rokkan (1967: 16-17), Batı Avrupa'daki parti sistemleri ve toplumsal yapılar üzerindeki etkisini analiz ederken, bu bölünmeyi tarımsal üretime dayalı kırsal yaşam ile sanayi ve ticaretin hâkim olduğu kentsel yaşam arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel farklılıklar üzerinden ele almıştır. Sanayileşme ile hız kazanan bu ayrışma, siyasi partilerin doğuşunda, ideolojik yönelimlerinde ve toplumsal tabanlarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Ekonomik çıkarların farklılaşması ve geleneksel yaşam tarzlarıyla modernleşme arasındaki gerilim, bu bölünmenin temel dinamiğini oluşturur. Kırsal kesim, geleneksel değerlere ve tarımsal üretim biçimlerine bağlılığını sürdürürken, kentlerde yaşayanlar modernleşme ve sanayileşmenin getirdiği yeni yaşam tarzlarına uyum sağlamıştır. Bu durum, kırsal ve kentsel nüfus arasındaki ekonomik ve sosyal taleplerin çatışmasına zemin hazırlamıştır.

Moore (1996: 413), tarım toplumlarından sanayi toplumlarına geçişin kırsal ve kentsel sınıflar arasında derin çatışmalara yol açtığını belirtirken, Skocpol (1979: 111), sanayileşme süreçlerinin devletin yapısını dönüştürdüğünü ve kırsal nüfusu modernleşme politikalarına karşı direnişe ittiğini ifade etmiştir. Polanyi (2001: 35) ise piyasa ekonomisinin yaygınlaşmasının kırsal topluluklardaki geleneksel dayanışma ağlarını çözererek bireyselleşmeyi ve modernleşmeye karşı direnişi artırdığını savunur. Flora (1983: 35), kır-kent bölünmesinin Avrupa'daki refah devletlerinin farklı modellerde gelişmesine yol açtığını, kırsal ve kentsel nüfusun sosyal refah taleplerinin bu süreçte etkili olduğunu belirtir.

Shils (1956: 23), kır-kent bölünmesini geleneksel ve modern değerler arasındaki çatışma bağlamında ele almış, kırsal nüfusun genellikle muhafazakâr değerlere bağlı olduğunu, kent nüfusunun ise bireysel özgürlüklere ve modern değerlere daha açık olduğunu vurgulamıştır. Rokkan (1970: 103), bu değer çatışmasının siyasi partilerin programlarını ve seçmen tabanlarını şekillendirdiğini, kırsal ve kentsel seçmenler arasındaki

farklılıkların parti sistemlerinin istikrarını ve siyasi rekabetin dinamiklerini belirlediğini ifade etmiştir.

Türkiye’de kır-kent bölünmesi, 1945 sonrası başlayan ve 1960’lardan itibaren hızlanan kentleşme sürecinde belirgin hale gelmiştir. Kırsal nüfusun kentlere göçü, demografik ve siyasi yapıyı dönüştürmüş, göç edenlerin siyasi katılım biçimleri kırsal alışkanlıklarla kent yaşamının dinamiklerinin birleşimiyle yeniden şekillenmiştir. “Hemşehrilik” iç göçün sonucu ortaya çıkmış ve kentlerde dayanışma ağlarının güçlenmesini ve dernekçilik adı altında sivil toplumun gelişmesini sağlamıştır. Türkiye’deki sanayileşmenin iti gücü ile ortaya çıkan iç göç sürecinin bir sonucu olarak var olan gecekondular; bu bölgelerinde yaşayanların siyasi davranışları hem kırsal değerlerden hem de kentsel koşullardan etkilenerek farklılaşmış ve siyasi partilerin toplumsal tabanlarını yeniden tanımlamalarına yol açmıştır. Böylece kentleşme, toplumların siyasi katılımını ve oy verme davranışlarını etkileyen temel bir faktör olarak önem kazanmıştır.

3.4. Sınıf Temelli Bölünme

Sınıf temelli bölünme, modern çağın en belirgin toplumsal çatışma eksenlerinden biri olup, toplumsal ve siyasi yapıları derinden etkileyen önemli bir dinamik olarak öne çıkar. Lipset ve Rokkan (1967: 17-18), Batı Avrupa’daki parti sistemlerinin gelişiminde sınıf temelli bölünmeyi temel bir unsur olarak ele almış, sanayileşmeyle birlikte işçi sınıfı ve sermaye sahipleri arasındaki ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin derinleştiğini vurgulamışlardır. Bu bölünme, işçi sınıfının adil ücretler, sosyal güvence ve daha iyi yaşam koşulları talepleri ile sermaye sınıfının kâr maksimizasyonu hedefi arasındaki çıkar çatışmasına dayanmaktadır. Bu süreçte sosyalist ve komünist ideolojiler, işçi sınıfının taleplerini dile getirirken, işçi sendikaları ve sosyal hareketler sınıfsal mücadelenin örgütlü yapıları olarak şekillenmiştir (Lipset ve Rokkan, 1967: 19).

Schoultz’a (2017: 33-34) göre, sermaye ve emek arasındaki bölünme, Batı Avrupa’daki siyasi yelpazenin solunda sosyalist partiler, sağında muhafazakâr partiler tarafından temsil edilmiştir. Bu ayırım, 20. yüzyıl boyunca siyasi rekabetin temel eksenini oluşturmuştur.

Marx ve Engels (2008: 15-19), sınıf mücadelesini tarihin itici gücü olarak tanımlamış ve kapitalist toplumlarda burjuvazi ile proletarya arasındaki çatışmanın kaçınılmaz olduğunu savunmuştur. Marx’a göre kapitalist düzen, üretim araçlarını az sayıda sermaye sahibinin elinde toplarken, işçi sınıfını yoksulluk ve sömürü altında bırakmaktadır. Miliband (1969: 23), kapitalist devletin sermaye sınıfının çıkarlarını koruduğunu ve işçi sınıfının taleplerine karşı sistematik bir direnç gösterdiğini ifade etmiştir.

Esping-Andersen (1990: 31-19), sınıf temelli bölünmenin refah devleti modelleri üzerindeki etkilerini analiz etmiş, sosyal demokratik refah devletlerinin sosyal eşitsizlikleri azaltmaya çalışırken, liberal refah

devletlerinin piyasa mekanizmalarına dayalı bir yapıyı koruduğunu belirtmiştir. Poulantzas (1974: 106), kapitalist devletin sınıfsal çıkarların bir aracı olarak işlev gördüğünü ve sermaye sınıfının egemenliğini sürdürmek için çeşitli ideolojik araçlar kullandığını savunmuştur. Giddens (1998: 86-95), sınıf temelli bölünmenin post-endüstriyel toplumlarda karmaşık bir hal aldığını, toplumsal hareketler ve kimlik siyasetinin yükselişiyle geleneksel sınıf çatışmalarının dönüştüğünü ifade etmiştir.

Türkiye’de sınıf temelli bölünmeler, 1950’lerdeki iki partili yapıdan çok partili sisteme geçişle daha görünür hale gelmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), “modernleşmeci ve devletçi” bir çizgideyken, 1970’lerde emekçi sınıfların taleplerine daha fazla yer vererek “merkez sol”un temsilcisi olmuştur. Adalet Partisi (AP) ise özellikle esnaf (Altınoklu, 2024: 67-91), ticaret burjuvazisi, toprak sahipleri ve kırsal kesimin desteğiyle “merkez sağ”ın temsilcisi konumuna gelmiştir. Türkiye İşçi Partisi (TİP), işçi sınıfının haklarını savunan “sosyalist” bir parti olarak ortaya çıkarken, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) “milliyetçi” ideolojiyi, Milli Selamet Partisi (MSP) ise dini “muhafazakâr”lığı temsil etmiştir. Bu partiler, toplumsal kesimlerin çıkarlarını açık şekilde temsil etmiş ve Türkiye siyasetinde sınıfsal kutuplaşmayı artırmıştır (Çelebi, 2019: 43).

Sanayileşme ve kentleşme süreçleriyle Türkiye’de siyasi katılım biçimleri dönüşmüş, yukarıda da ifade edildiği gibi özellikle gecekondu bölgelerinde yaşayanların siyasi davranışları hem kırsal alışkanlıkların hem de kentsel dinamiklerin etkisiyle yeniden şekillenmiştir. 1970’lerdeki sınıfsal bölünmeler, siyasetin farklı kesimlerin çıkarlarını temsil eden partiler arasında keskinleşmesine neden olmuş, bu durum toplumsal çatışmaların ideolojik olarak derinleşmesine ve siyasi temsiliyetin genişlemesine yol açmıştır. Bu süreç, sınıf temelli bölünmelerin Türkiye’nin siyasi yaşamında uzun süreli etkilerini göstermektedir.

4. Sosyal Bölünmelere Eleştirel Yaklaşımlar

Lipset ve Rokkan tarafından geliştirilen sosyal bölünme modeli, parti sistemlerinin ve toplumsal yapıların oluşumunu açıklamada önemli bir çerçeve sunmuş, ancak eleştirilere de maruz kalmıştır. Giovanni Sartori (1969: 195-214), modelin önerdiği nedenselliğe itiraz ederek, siyasi partilerin sosyal bölünmeleri siyasallaştırmadaki rolüne dikkat çekmiş ve partilerin bu bölünmeleri yoğunlaştırarak yeni dinamikler yarattığını savunmuştur. Lipset ve Rokkan’ın bölünme kavramının net bir tanımdan yoksun olması ve tarihsel koşullara dayalı sınıflandırmalar yapması, kavramın literatürde yeniden tartışılmasına yol açmıştır (Bertoa, 2012: 17). Bartolini ve Mair (1990: 1-13), bölünmeyi “toplumsal-yapısal”, “kollektif kimlik” ve “örgütsel tezahür” unsurlarını içeren bir kavramsallaştırmayla ele almış, bu yaklaşım sosyal bölünmeleri kalıcı siyasi davranış kalıpları olarak tanımlamıştır.

Lipset ve Rokkan'ın "donma hipotezi", parti sistemlerindeki istikrarı sosyal yapısal faktörlerin tarihsel kalıcılığına dayandırsa da Peter Mair (1989: 180-181), toplumun değişken yapısı nedeniyle bu görüşün gerçekçi olmadığını ileri sürmüştür, parti sistemlerindeki değişimlerin sol ve sağ gibi geniş ideolojik kategoriler içinde gerçekleştiğini belirtmiştir. Flanagan ve Dalton (1984: 7-11), 1970'lerden itibaren parti sistemlerindeki değişimlerin, yeni partilerin ortaya çıkışı ve seçmen davranışlarındaki oynaklıkla daha dinamik bir hal aldığını vurgulamıştır. Bu süreç, Lipset ve Rokkan'ın ulusal devrimler ve sanayi devrimlerinden kaynaklanan sosyal bölünmelere dayalı analizlerinin, post-materyalist değerler ve yeni sosyal hareketler gibi çağdaş dinamikleri kapsamada yetersiz kaldığını göstermiştir.

Lijphart (2009: 86-87), sosyal bölünmeleri toplumu farklı gruplara ayıran ve potansiyel çatışmalara yol açan hatlar olarak tanımlamış, "dil", "din", "ideoloji" ve "sosyo-ekonomi" eksenlerinde dört temel bölünmeyi öne çıkarmıştır. Dil ve dinsel bölünmeler, toplumsal çatışmalara yol açabilirken, ideolojik ve sosyo-ekonomik bölünmeler siyasi kutuplaşma ve eşitsizlikleri beraberinde getirmiştir. Lijphart (1977: 25), bu bölünmelerin demokratik istikrar üzerindeki etkilerini incelemiş ve "konsensüs demokrasisi" teorisi³ kapsamında bu ayrışmaların etkili bir şekilde yönetilmesi gerektiğini savunmuştur.

Sosyo-ekonomik bölünme, özellikle sınıf farklılıkları ve ekonomik eşitsizliklere odaklanır. Lijphart'a (1977: 44-49) göre bu bölünme, işçi sınıfı ile sermaye sahipleri arasındaki çıkar çatışmasını ifade eder ve siyasi partilerin ideolojik yönelimlerini şekillendirir. Lipset (1981: 22-24) ise, sanayileşme ve kentleşmenin ekonomik tabakalaşmayı derinleştirdiğini, bunun işçi sınıfını güçlendirdiğini ve sosyalist partilere yönelimi artırdığını savunmuştur. Bu bağlamda, sosyo-ekonomik bölünme, siyasi partilerin oluşumunda ve demokratik temsil süreçlerinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Lipset ve Rokkan'ın bölünme teorisi, ulusal parti sistemlerini toplumsal çatışmaların bir sonucu olarak görürken, yeni sosyo-ekonomik dinamiklerin etkilerini ele almakta yetersiz kalmıştır. Günümüzde ulusötesi meseleler ve yeni siyasi hareketler, geleneksel bölünmeleri yeniden şekillendirmekte ve parti sistemlerinde sürekli bir değişim sürecine yol açmaktadır.

5. Sosyal Bölünmelerin Dönüşümü

20. yüzyılın ikinci yarısından sonra, toplumsal ve ekonomik yapıda gerçekleşen hızlı dönüşüm, bölünme türlerinin çoğalmasına yol açmıştır. Daalder (1974), bu dönüşümü "bölünmüş toplumdan istikrarsız topluma geçiş" olarak tanımlarken, Otto Kirchheimer (1966) bunu

"her şeyi kapsayan parti"ye (catch-all party) yönelim olarak görmüştür. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş, yeni orta sınıfların yükselişi, bireyselleşmenin artışı ve post-materyalist değerlere yönelim bu yeni durumun ve değişimin temel unsurlarıdır.

Bartolini ve Mair (1990: 215), sosyal bölünmeleri toplumsal-yapısal (maddi ve sosyal farklılıklardan kaynaklanan çıkar çatışmaları), psikolojik (grup kimlikleri, ideolojik değerler ve çıkarların algılanması) ve örgütsel boyutlarıyla incelemiş, bu bölünmelerin siyasette nasıl mobilize edildiğini ortaya koymuştur.

Pippa Norris ve Ronald Inglehart (2019: 312), modernleşmenin toplumsal yapıyı nasıl dönüştürdüğünü ve bunun siyasi parti sistemleri üzerindeki etkilerini vurgulamışlardır. Sanayileşme ve teknolojik ilerlemenin emek-sermaye çatışmalarını körüklediğini, aynı zamanda dini-seküler ve merkez-çevre eksenlerinde yeni bölünmeler yarattığını savunmuşlardır. Inglehart (1977: 177-219), gelişmiş sanayi toplumlarında bireysel özgürlük, çevre koruma ve kadın hakları gibi post-materyalist değerlerin yükseldiğini belirterek bu süreci "sessiz devrim" olarak adlandırmıştır. İnsanların ekonomik güvenlik yerine kendini ifade etme ve yaşam kalitesine odaklanması, yeni toplumsal hareketlerin ve çatışma hatlarının oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Schwartz (1992: 1-65), değerlerin sosyal bölünmeler üzerindeki etkisini inceleyerek, dinsel-seküler ve kentsel-kırsal ayrımların parti politikalarını nasıl şekillendirdiğini analiz etmiştir. Değerler ve inanç sistemlerinin, siyasi kimliklerin ve parti aidiyetlerinin oluşumundaki önemini vurgulamıştır. Giddens (1984: 71-74), sosyo-ekonomik bölünmeyi modern toplumlarda sosyal adaletsizliklerin bir sonucu olarak ele almış, kapitalist sistemin ekonomik eşitsizlikleri sürekli kıldığını ve bunun yalnızca işçi sınıfını değil, düşük gelirli ve dezavantajlı grupları da etkilediğini savunmuştur. Bu yaklaşım, Esping-Andersen (1990: 31-39) gibi kuramcıların refah devletleri ve sosyal demokrat hareketlere dair analizleriyle de örtüşmektedir.

Robert A. Dahl (1989: 111), sosyo-ekonomik bölünmenin demokratik süreçler üzerindeki etkisini vurgulayarak, ekonomik eşitsizliklerin "siyasal katılımı" ve "temsil sistemleri"ni olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Sermaye sahiplerinin kaynak ve siyasi etki gücü avantajı, demokratik temsilde dengesizliklere neden olabilmektedir.

Bu dönemde, sınıf temelli siyasi bölünmelerin eleştirisi artarken, post-materyalist değerler, risk toplumu, yaşam tarzı politikaları ve bilgi toplumu gibi kavramlar, sosyal bölünmelerin analizinde önem kazanmıştır. Bu yeni paradigmalarda, sosyal bölünmelerin yalnızca ekonomik değil, kültürel, sosyal ve teknolojik

³ Lijphart, "Konsensüs Demokrasisi" (Consociational Democracy) teorisini 1960'ların sonlarından itibaren geliştirmiştir. Bu teori, özellikle çok parçalı ve derin toplumsal bölünmelerle (etnik, dinsel, dini, kültürel) karşı karşıya kalan ülkelerde, siyasi istikrarı sağlamak ve demokrasiyi sürdürülebilir kılmak için önerilen bir yönetim biçimidir. Lijphart'ın

konsensüs demokrasi modeli, çoğunlukçu demokrasi anlayışına alternatif olarak sunulmuş ve bu modelde, farklı toplumsal grupların siyasi süreçte dâhil edilerek temsil edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

dinamiklerle birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

6. Yeni Sosyal Bölünmeler

Klasik sosyal bölünme analizleri, günümüzde kimlik politikalarının yükselişiyle genişlemiştir. Etnisite, toplumsal cinsiyet ve cinsel yönelim gibi kültürel farklılıklar siyasallaşarak “yeni toplumsal hareketler”in doğmasına yol açmıştır. Stuart Hall, Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe gibi post-modern kuramcılar, bu sürecin toplumsal mücadeleler ve söylemler aracılığıyla inşa edildiğini savunur. Hall (1996: 2-11), kimliğin sabit bir kategori olmadığını, sürekli dönüşen bir yapı olduğunu vurgularken, Laclau ve Mouffe (1985: 109-119), Gramsci’nin “hegemonya” kavramını temel alarak kimlik politikalarının toplumsal değişimdeki rolünü inceler.

Daniel Bell’in (1973: 12-45) “post-endüstriyel toplum” kavramı, bilgi ve hizmet sektörlerinin yükselişiyle toplumsal yapının köklü bir dönüşüm geçirdiğini açıklar. Bell, geleneksel sınıfsal çatışmaların yerini bilgiye dayalı yeni ayrımların aldığını belirtir. Ulrich Beck (1992: 19-50), “risk toplumu” kavramıyla modernleşmenin getirdiği çevresel tehditler, teknolojik riskler ve ekonomik belirsizliklerin yeni toplumsal endişelere yol açtığını savunur. Bu durum, çevre hareketleri ve tüketici hakları savunuculuğu gibi yeni toplumsal hareketlere zemin hazırlamıştır.

Küreselleşme, sermaye, bilgi ve insan hareketliliğiyle yeni toplumsal bölünmeleri tetiklemiştir. Manuel Castells (2010: 135-147), “ağ toplumu” kavramıyla küresel elitler ile yerel topluluklar arasındaki bölünmelere dikkat çeker. Göç ve kültürel etkileşim gibi dinamikler bu süreçte önemli rol oynar. “Dijital aktivizm”, siyasal katılma bağlamında değerlendirilerek, vatandaşların internet aracılığıyla gerçekleştirdiği katılımı ifade etmek için kullanılmış ve yeni siyasal katılım biçimlerine yönelişi işaret etmektedir. (Marco, 2017: 131-140). Dijital teknolojilerin yaygınlaşması ise “dijital uçurum” kavramıyla ifade edilen yeni “eşitsizlikler”i doğurmuştur. Castells (2001: 247-274), internet erişimindeki eşitsizliklerin toplumsal dışlanmayı derinleştirdiğini, aynı zamanda dijital teknolojilerin marjinal grupların örgütlenmesi ve seslerini duyurması için fırsatlar sunduğunu vurgular.

Sosyal bölünmeler, din, sınıf ve statü gibi klasik eksenlerden kimlik politikaları, küreselleşme ve dijitalleşme gibi çağdaş dinamiklere uzanan geniş bir yelpazede incelenmelidir. Beck’in (1992: 19-50) belirttiği gibi, yapay zekâ ve otonom teknolojiler gibi gelişmeler, yaşamı kolaylaştırmanın yanında yeni belirsizlikler, yeni çatışma ve ayrışma alanları yaratabilir. Bu bağlamda sosyal bölünme kavramı, toplumsal değişimlerle birlikte anlamını genişleterek varlığını sürdüren bir analiz düzeyi olmaya devam etmektedir.

Ancak yeni sosyal bölünmeler, sadece bu mevcut dinamiklerle sınırlı değildir. Günümüzde, ekolojik, teknolojik, sağlık, mültecilik ve göçmenlik eksenli

kültürel entegrasyon, bilgi ve yanlış bilgi, nesiller arası, mekânsal gibi yeni bölünme türleri de önem kazanmaktadır:

Ekolojik bölünme (çevre temelli bölünme), çevresel sorunlar, sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği gibi konular etrafında şekillenir. Bir yanda çevreyi koruma odaklı hareketler ve bireyler, diğer yanda çevresel kaygıları daha az önemseyen veya ekonomik büyümeyi önceliklendiren kesimler arasındaki ayrışmayı ifade eder. Beck (1992: 19-50), “risk toplumu” kavramı ile çevre sorunlarının modern toplumlar için merkezi bir hale geldiğini vurgulayarak, çevresel risklerin sınıfsal ve ulusal sınırları aşarak yeni bir tür toplumsal eşitsizlik yarattığını belirtir. Giddens (1991: 209-232), modern toplumun geçirdiği dönüşümlerle birlikte ortaya çıkan çevresel sorunları ve bunların toplumsal hareketler üzerindeki etkilerini analiz ederek, ekolojik duyarlılığın, modern toplumda yeni bir kimlik biçimi olarak ortaya çıktığını ifade eder. Bu bölünme, siyasi tercihleri, tüketim alışkanlıklarını ve toplumsal katılım biçimlerini de etkilemektedir.

Teknolojik bölünme (dijital uçurumun ötesinde), sadece internet erişimi değil, aynı zamanda yapay zekâ, otomasyon ve biyoteknoloji gibi ileri teknolojilere erişim ve bunların toplumsal etkileri etrafında oluşur. Bir yanda teknolojik gelişmeleri destekleyen ve bundan faydalanan kesimler, diğer yanda teknolojik gelişmelerin olumsuz sonuçlarından etkilenen veya bu gelişmelere erişimi kısıtlı olan kesimler arasındaki ayrışmayı kapsar. Castells (2010: 135-170), “ağ toplumu” kavramı ile teknolojinin toplumsal eşitsizlikleri nasıl derinleştirdiğini ve yeni sosyal bölünmeler yarattığını vurgulayarak, bilgiye erişimin ve dijital teknolojileri kullanabilme becerisinin, günümüz toplumlarındaki temel güç kaynaklarından biri haline geldiğini belirtir. Floridi (2014: 1-10), “dördüncü devrim” kavramıyla bilgi teknolojilerinin toplum üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin ahlaki sonuçlarını analiz ederek, dijitalleşmenin, yeni bir tür etik ve sosyal sorunlar yarattığını ifade eder. Bu bölünme, iş piyasalarında, eğitimde ve siyasal katılımdaki eşitsizlikleri de yeniden üretmektedir.

Sağlık temelli bölünme, özellikle sağlık hizmetlerine erişim, ücretli sağlık hizmetleri, sağlık okuryazarlığı, aşı karşıtlığı gibi konular etrafında ortaya çıkar. Sağlık hizmetlerine erişim imkânı olanlar, sağlıklı yaşamı benimseyenler ile sağlık hizmetlerine erişim imkânı olmayanlar, hatta koruyucu sağlık hizmeti bile alamayan sağlık sorunları yaşayanlar, aşı yanlıları ile aşı karşıtları gibi gruplar arasındaki ayrışmaları kapsar. Geçtiğimiz yıllarda yaşanan Covid-19 salgını bu bölünmeyi daha da belirginleştirdiği görülmüştür. Rose (2007: 1-22), Foucault’nun “biyopolitika” kavramından hareketle, modern biyomedikal gelişmelerin insan yaşamını nasıl dönüştürdüğünü, bu süreçte iktidar, birey ve toplum arasındaki ilişkileri nasıl yeniden şekillendirdiğini tartışır. Sağlık, biyomedikal, biyoteknoloji ve tıp alanındaki gelişmelerin, bireylerin

özneleşme biçimleri üzerindeki etkilerini inceleyerek, sağlık konusundaki bilgi ve teknolojilerin, toplumsal bölünmeleri nasıl derinleştirdiğini analiz eder. Bu bölünme, sağlık politikalarına olan bakış açılarını ve bireysel tercihleri de etkilemektedir.⁴

Mültecilik ve göçmenlik eksenli kültürel entegrasyon bölünmesi, mültecilerin ve göçmenlerin toplumla entegrasyonu, çok kültürlülük, kimlik çatışmaları ve mülteci ya da göçmen karşıtı söylemler gibi konularda ortaya çıkar. Bir yanda mülteci ve göçmenlerin haklarını savunan ve kültürel çeşitliliği destekleyen kesimler, diğer yanda mülteci ve göçmenlere karşı şüpheli ve ayrımcı yaklaşan kesimler arasındaki ayrışmayı ifade eder. Fraser (2003: 35-55), “tanınma adaleti” kavramıyla, göçmenlerin ve azınlıkların kültürel kimliklerinin ve haklarının tanınması gerektiğini savunarak, toplumsal adalet kavramının sadece ekonomik değil, aynı zamanda kültürel boyutları da içermesi gerektiğini vurgular. Mültecilerin, göçmenlerin ve azınlıkların kendi kültürel kimliklerini korurken topluma entegre olabilmeleri için devletin nasıl bir rol oynaması gerektiğini analiz edilerek, farklı kültürel grupların haklarının tanınmasının, toplumsal barış ve istikrar için gerekli olduğunu savunulmuştur. Bu bölünme, siyasi tercihleri, kamu politikalarını ve toplumsal kabulü de etkilemektedir.

Enformasyon (bilgi) bölünmesi ve yanlış bilgi sorunu, bilgiye erişimdeki eşitsizliklerin yanı sıra, yanlış ve yanıltıcı bilginin (dezenformasyon) yayılması ve buna karşı oluşan duyarlılık konularında ortaya çıkar. Bir yanda eleştirel düşünme becerileri gelişmiş ve güvenilir bilgi kaynaklarına ulaşabilen kesimler, diğer yanda yanlış bilgilere kolayca inanan ve dezenformasyona maruz kalan kesimler arasındaki ayrışmayı ifade eder. Zuboff (2019: 2-35), “gözetim kapitalizmi” kavramıyla, dijital platformların kullanıcı verilerini toplama ve kullanma biçimlerini eleştirerek, bunun bilgi ve iktidar asimetrisini nasıl artırdığını analiz eder ve büyük teknoloji şirketlerinin bilgi üzerindeki kontrolünün, toplumsal ve siyasi sonuçları olduğunu belirtir. Sunstein (2018: 35-60), “yankı odaları” ve “filtre balonları” kavramlarıyla, internetin ve sosyal medyanın insanları kendi düşüncelerine benzer görüşlere sahip olan gruplar içinde nasıl hapsedtiğini ve bunun toplumsal kutuplaşmayı nasıl artırdığını analiz ederek, farklı görüşlere maruz kalmanın ve eleştirel düşünmenin demokrasinin temel unsurlarından olduğunu vurgular. Vaidhyanathan (2018: 1-25), “anti-entelektüalizm” ve “bilgi yozlaşması” kavramları üzerinden, bilgiye olan güvenin azaldığı ve gerçekliğin çarpıtıldığı post-truth çağını/“çıkarıcı doğruluk çağını” (Arkan, 2022: 1-14) analiz eder ve sosyal medya şirketlerinin, yanlış bilgilerin yayılmasında sorumlu olduğunu belirtir. Bu bölünme,

siyasi katılımı, seçmen davranışlarını, kamu politikalarını ve toplumsal güveni de etkilemektedir.

Nesiller arası bölünme, farklı nesillerin (örneğin, baby boomers, x kuşağı, millennials/y kuşağı, z kuşağı) dünya görüşleri, değerleri, yaşam tarzları ve teknolojiye yaklaşımları arasındaki farklılıklardan kaynaklanır. Bir yanda geçmişin deneyimlerine ve geleneksel değerlere bağlı kalan nesiller, diğer yanda daha yenilikçi, bireyci ve dijital odaklı nesiller arasındaki ayrışmayı ifade eder. Twenge (2006: 1-103), “ben kuşağı” kavramıyla, genç nesillerin bireysellik, özgüven ve kendine odaklanma gibi değerlere daha fazla önem verdiğini, bunun nedenlerini ve sonuçlarını tartışır ve bu değişimin, toplumsal normlar ve beklentiler üzerinde nasıl etkileri olduğunu inceler. Bu bölünme, siyasi tercihleri, toplumsal alışkanlıkları ve iletişim biçimlerini de etkilemektedir.

Kentsel ve kırsal alanlar arası gelişmişlik farklılıkları ve yeni mekânsal bölünmeler, kırsal alanların ekonomik, sosyal ve teknolojik olarak kent merkezlerinin gerisinde kalması ve bu durumun yarattığı eşitsizlikler etrafında oluşur. Bir yanda gelişmiş kentsel merkezlerde yaşayan ve daha iyi eğitim, sağlık ve iş olanaklarına sahip olan kesimler, diğer yanda kırsal alanlarda yaşayan ve kaynaklara erişimi kısıtlı olan kesimler arasındaki ayrışmayı ifade eder. Bu bölünme, sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi temsilde ve sosyal yaşamda da eşitsizlikler yaratır. Sassen (2001: 1-35), “küresel şehirler” kavramıyla, küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan kentsel merkezlerin, ekonomik, siyasi ve kültürel olarak ulus-devletlerin ötesinde bir güç kazandığını analiz ederek ve bu şehirlerin kendi içlerindeki ve diğer alanlarla olan ilişkilerinde yeni bölünmeleri ortaya koyar. Florida (2002: 1-25), “yaratıcı sınıf” kavramıyla, bilgi ekonomisinin ve yeni teknolojilerin kent merkezlerindeki eşitsizlikleri nasıl artırdığını analiz ederek ve bu yeni sınıfın toplumsal ve siyasi sonuçlarını tartışır. Brenner (2004: 1-35), kentsel alanların sadece yerel değil, aynı zamanda küresel süreçlerle ilişkili olduğunu ve bu süreçlerin mekânsal eşitsizlikleri nasıl derinleştirdiğini gösterir. Bu bölünme, kamu yatırımlarını, bölgesel kalkınma politikalarını ve bölgeler arası rekabeti de etkilemektedir.

Bu yeni bölünme türleri, sosyal bölünmelerin günümüzde ne kadar çok yönlü ve kompleks bir hale geldiğini göstermektedir. Bu bölünmeler, sadece sosyal ve ekonomik değil, aynı zamanda kültürel, teknolojik ve mekânsal etkenlerle de şekillenmektedir. Bu nedenle, sosyal bölünme kavramını anlamak için, bu yeni dinamiklerin de siyasi partilerin ideolojik yönelimlerini, seçmen tabanlarını, siyasi sistemdeki konumlarını ve seçmen davranışlarına etkilerini değerlendirirken göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

⁴ Literatürde değinilmese de “eğitim” de benzer ve güncel bir çatışma hattı olarak, potansiyel yeni sosyal bölünme alanı niteliğindedir. Özellikle Türkiye gibi ülkelerde uzun yıllardır artarak devam eden eğitimde fırsat eşitsizliği, nitelikli eğitiminin ücretli hale gelmesi ve ücretsiz ve yaygın

eğitimin bir hükümet politikası olarak dinselleştirilmesi ve toplumsal dönüşümün aracı olarak örgütlenmesi de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Sonuç

Sosyal bölünme kavramı, tarihsel süreçler boyunca toplumsal, siyasal ve ekonomik yapıları şekillendiren temel bir analiz düzeyi olarak önemini korumaktadır. Lipset ve Rokkan'ın geliştirdiği sosyal bölünme teorisi, toplumsal çatışma hatlarının siyasal parti sistemlerine ve seçmen davranışlarına nasıl yansıdığını açıklamada güçlü bir teorik çerçeve sunmuştur. Merkez-çevre, devlet-kilise, kır-kent ve sınıf temelli ayrışmalar gibi temel bölünme türleri, modernleşme ve sanayileşme süreçlerinin toplumsal yapıya kazandırdığı çatışma eksenlerini anlamayı mümkün kılmıştır.

Klasik sosyal bölünme analizleri, özellikle Batı Avrupa bağlamında siyasal partilerin ideolojik temellerini ve seçmen tabanlarının oluşumunu açıklamada etkili olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu analizler, ulusötesi ve çağdaş dinamikleri içermek için güncellenmek durumundadır. Post-materyalist değerler, kimlik politikaları, küreselleşme ve dijitalleşme gibi yeni unsurlar, klasik bölünme eksenlerini genişleterek sosyal bölünmelere dair çok boyutlu bir perspektifin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, kimlik temelli çatışmalar, cinsiyet ve cinsel yönelim ayrışmaları, çevre hareketleri, teknolojik gelişme, dijitalleşme ve dijital uçurum gibi yeni dinamikler, modern toplumlardaki sosyal ayrışma biçimlerini derinleştirmektedir.

Türkiye örneğinde ise merkez-çevre ilişkileri, dinsel ayrışmalar, kır-kent bölünmeleri ve sınıf temelli çatışmalar gibi klasik sosyal bölünme türleri, siyasal partilerin ideolojik yönelimlerini ve seçmen davranışlarını şekillendirmeye devam etmektedir. Ancak Türkiye'de modernleşme sürecinin kendine özgü dinamikleri, bu bölünme türlerine yerel ve tarihsel bir bağlam kazandırmıştır. Cumhuriyet'in seküler merkezi ile çevrenin muhafazakâr talepleri arasındaki gerilim, yalnızca siyasal rekabetin değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün de itici gücü olmuştur. Türkiye'de sosyal bölünmelerin, Batı Avrupa'daki klasik modellerle benzerlikler gösterirken, aynı zamanda kendine özgü bir dinamik içinde evrildiğini ortaya koymuştur. Özellikle din, etnik köken ve merkez-çevre eksenindeki bölünmeler, Türkiye siyasetinin klasik temelini oluşturmaktadır.

Günümüzde sosyal bölünmeler, yalnızca ulusal sınırlar içinde değil, küresel düzeyde meydana gelen toplumsal değişimlerle de şekillenmektedir. Küreselleşmenin ekonomik ve kültürel etkileri, toplumsal yapıyı yeniden biçimlendirirken, dijital teknolojiler yeni ayrışma alanları yaratmaktadır. Dijitalleşmenin getirdiği fırsatlara rağmen dijital uçurum, dezavantajlı grupların dışlanmasına yol açan önemli bir eşitsizlik kaynağı haline gelmiştir. Bu yeni sosyal bölünmelerin, geleneksel çatışma eksenleriyle nasıl etkileşim içinde olduğunu ve bu etkileşimlerin siyasal yansımaları da ayrıca değerlendirme konusudur. Küreselleşme ve dijitalleşme gibi modern süreçler, toplumsal ayrışmaları yeniden tanımlarken, sosyal bölünme kavramının da güncel bir

bakış açısıyla yeniden ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu makale, sosyal bölünme kavramının, farklı toplumlardaki çatışma eksenlerinin analizi için önemli bir bağlam sunduğunu göstermektedir. Ayrıca literatüre sosyal bölünmelerin hem teorik çerçevesini genişleterek hem de Türkiye bağlamında özgün bir değerlendirme yapmaktadır. Bu nedenle, sosyal bölünmelerin değişen yüzlerini kavramak, geçmişin toplumsal ve siyasal dinamiklerini çözümlmek, günümüz ve gelecekteki çatışma alanlarını anlamak için önemli bir bağlam sunmaktadır.

Günümüzde sosyal bölünmeler, sadece klasik ayrışma hatlarını değil, aynı zamanda ekolojik, teknolojik, yaşam tarzı, sağlık, göçmenlik, bilgi ve nesiller arası farklılıklar gibi yeni eksenleri de içermektedir. Bu yeni ayrışma düzeyi, toplumsal eşitsizliklerin neden olduğu çatışma hatlarının daha da karmaşıklaşmasına yol açmaktadır. Örneğin, iklim değişikliği ve çevresel sorunlar gibi ekolojik bölünmeler, sadece çevre hareketlerini değil, aynı zamanda siyasal partilerin politikalarını da etkilemekte ve yeni siyasal ittifakların oluşmasına neden olmaktadır. Avrupa'da, yeşil partilerin yükselişi ve iklim politikalarının siyasal gündemde önemli bir yer tutması, bu durumun somut göstergelerindedir. Türkiye'de çevre hareketleri, siyasal alanda etkisini artırmaya devam etmekte, HES projelerine, siyanürle altın arama gibi madencilik faaliyetlerine ve bazı kentsel dönüşüm projelerine karşı toplumsal direnişler örgütlenmesi bu bağlamda değerlendirilebilir.

Teknolojik bölünme, dijital uçurumun ötesine geçerek, yapay zekâ, otomasyon ve biyoteknoloji gibi ileri teknolojilere erişimdeki eşitsizlikleri ve bu teknolojilerin iş piyasaları üzerindeki etkilerini gündeme getirmektedir. Dijital platformlar üzerinden yayılan yanlış bilgiler ve dezenformasyon, toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmekte, seçim süreçlerini etkilemekte ve demokratik işleyişi sekteye uğratabilmektedir. Örneğin, 2016 Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başkanlık seçimleri, Brexit referandumu ve Türkiye'deki 2023 genel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Kemal Kılıçdaroğlu'na karşı kurgu videolar ile yöneltilen düzmece iddialar gibi güncel olaylarda, sosyal medyada yayılan yanlış bilgilerin seçmen davranışları üzerindeki manipülatif etkisi net bir şekilde görülmektedir. Türkiye'de yanlış/yanıltıcı bilgi, siyasal tartışmaları körüklemekte, toplumsal güveni zedelemekte; dijital negatif reklam ve sosyal medya kullanımıyla birlikte, toplumsal ve siyasal kutuplaşmayı daha da arttırmaktadır.

Ayrıca internet üzerinden yaygınlaşan sağlıkla ilgili yanlış bilgiler, toplum sağlığı üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Türkiye'de muhafazakâr kesimde yoğunlaşan aşı karşıtlığının, genel halk sağlığını etkileyecek düzeyde olduğu, özellikle pandemi döneminde sağlık konulu yeni çatışma alanlarının oluşmasına zemin hazırladığı görülmüştür. Sağlık hizmetlerine erişimdeki

eşitsizliklerle birlikte aşı karşıtlığı gibi konular üzerinden, yeni sosyal çatışma ve bölünme alanları oluşmaktadır.

Ayrıca, literatürde ele alınmasa da “eğitim” günümüzde yeni ve önemli bir sosyal çatışma hattı olarak değerlendirilebilir. Özellikle Türkiye gibi ülkelerde, eğitimde fırsat eşitsizliğinin artması, nitelikli eğitimin ücretli bir hizmet haline gelmesi ve ücretsiz, yaygın eğitimin dinselleştirilerek toplumsal dönüşümün bir aracı olarak yapılandırılması, bu olguyu daha belirgin hale getirmektedir. Bu dinamikler, eğitimin, potansiyel bir sosyal bölünme alanı olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Mültecilik ve göçmenlik eksenli kültürel entegrasyon bölünmeleri, dünyanın birçok yerinde mülteci ve göçmen karşıtı söylemler ile yabancı düşmanlığının yükselişinde kendini gösterir. Lider ile özdeşleşen partilerde, liderlerin siyasi serüveni ve popülerleşme süreçleri, Zafer Partisi (ZP) özelinde olduğu gibi Suriyeli mülteci ve göçmenler ekseninde kurulan çatışma hattında mevzilendiği ve siyasal alan açma sürecinde ivme kazındığı görülmektedir. Türkiye gibi ülkeler, nitelikli göç verirken, buna karşılık niteliksiz mülteci göçüne maruz kalmakta; mültecilerin ve göçmenlerin entegrasyonu ve kültürel çeşitliliğin yönetimi önemli bir meydan okuma alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

Nesiller arası bölünme, farklı nesillerin dünya görüşleri, değerleri ve teknolojiye yaklaşımlarındaki farklılıklardan kaynaklanır. Bu durum, iş piyasalarında, eğitim sisteminde ve siyasal katılımında yeni çatışmalar yaratabilmektedir. Son olarak, kentsel ve kırsal alanlar arası gelişmişlik farklılıkları, sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve siyasi hayatta da önemli eşitsizlikler yaratmaktadır. Türkiye’de de göç, kentleşme ve bölgesel kalkınma politikaları, mekânsal bölünmeleri derinleştirmektedir.

Bu nedenle, yeni bölünme türlerinin etkilerini daha derinlemesine inceleyerek, sosyal bölünme kavramını, günümüzün ve geleceğin toplumsal ve siyasi dinamiklerine uygun bir şekilde, bölünmelerin nasıl ortaya çıktığını, toplumsal eşitsizlikleri nasıl derinleştirdiğini ve demokratik süreçleri nasıl etkilediğini, anlamaya çalışma gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, sosyal bölünme kavramının sadece klasik analizlerle değil, aynı zamanda güncel ve yeni dinamiklerle birlikte ele alınması gerekmektedir. Geçmişte olduğu gibi bugün de sosyal bölünmeler, siyasi rekabetin dinamiklerini şekillendiren ve toplumsal değişimi yönlendiren başlıca faktörlerden biridir. Sosyal bölünme kavramı bağlamında, toplumsal çatışma dinamiklerini anlamak için hem klasik hem de çağdaş unsurları içeren bütüncül bir yaklaşım ile analiz düzeyini geliştirme gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Sosyal bölünmelerin değişen yapısını kavramak, hem geçmişin toplumsal ve siyasal dinamiklerini çözümlenmek hem de günümüz ve gelecekteki çatışma

alanlarını anlamak açısından önemlidir. Konuya akademik ilginin artması, ampirik araştırmalarla, bu yeni çatışma alanlarının derinlemesine incelenmesi ve sosyal bölünmelerin toplumsal sonuçlarının analiz edilmesi, toplumsal ayrışmaları ve bu ayrışmaların siyasi, ekonomik ve kültürel yansımalarını anlamaya katkı sağlayacaktır.

Kaynakça:

- Akın, M. H. (2017). “Türkiye Modernleşmesi Karşısında Dini Gruplar”, *İnsan & Toplum*, 7(1).
- Altınoklu, M. N. (2022). *Emek Dükkân, Devlet: Türkiye’de Esnaf Perşembe Pazarı Örneği*, İletişim.
- Altınoklu, M. N. (2024). “Esnaf”, *Toplumsal Yapı Türkiye’de Eşitsizlik, Tahakküm, Değişim*, (Der. C. Özatalay), İletişim.
- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso.
- Arkan, N. Z. (2022). “Post-Truth” Kavramı Üzerine Türkçe Karşılık Denemesi, *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 3 Sayı: 2.
- Aydın-Düzgüt, S. (2023). “Dünyadaki Örnekler Işığında Türkiye’de Kutuplaşma”, *Türkiye Siyasetinin Sınırları, Siyasal Davranış, Kurumlar ve Kültür*, Ersin Kalaycıoğlu’na Armağan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bartolini, S. & Mair, P. (1990). *Identity, Competition and Electoral Availability: The Stabilisation of European Electorates 1885-1985*, ECPR Press.
- Bartolini, S. (2005). *Restructuring Europe: Centre Formation, System Building, and Political Structuring Between The Nation State and The European Union*, Oxford University Press.
- Bornschier, S. (2009). “Cleavage Politics in Old and New Democracies”, *Living Review in Democracy*, October.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*, Sage.
- Bell, D. (1973). *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, Basic Books.
- Bertoa, F. C. (2012). “Party Systems and Cleavage Structures Revisited: A Sociological Explanation of Party System Institutionalization in East Central Europe”, *Journal of Party Politics*, Vol 20, Issue 1.
- Bornschier, S. (2009). “Cleavage Politics in Old nd New Democracies”, *Living Review in Democracy*, October 2009.
- Brenner, N. (2004). *New State Spaces: Urban Governance and The Rescaling of Statehood*, Oxford University Press.
- Casanova, J. (1994). *Public Religions in the Modern World*, University of Chicago Press.

- Castells, M. (2001). *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society*, Oxford University Press.
- Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*, Wiley-Blackwell Publishers.
- Çarkoğlu, A. & Kalaycıoğlu, E. (2024). Türkiye'nin Seçim Dinamikleri Kırılgan Ama Dirençli Bir Süreç?, (Çev. M. Doğan), Koç Üniversitesi Yayınları.
- Çelebi, M. B. (2019). "Sosyal Bölünmeler Sonucu Ortaya Çıkan Siyasal Partiler ve Millî Görüş Hareketi: MSP ve RP Örneği", *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1.
- Çetinkaya, Y. D. (2024). "Toplumsal Hareketler", *Siyaset Sosyolojisi Siyasallaşmanın Alanları, Özneleri ve Araçları*, (Der. A. Bekmen), İletişim.
- Daalder, H. (1974). "The Consociational Democracy Theme", *World Politics*, Vol. 26, Issue 4.
- Dahl, R. A. (1989). *Democracy and Its Critics*, Yale University Press.
- Davison, A. (2002). Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik, İletişim.
- Doğanay, Ü. (2007). "Akp'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasi ve Eleştirel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 62, Sayı 1.
- Elazar, D. J. (1987). *Exploring Federalism*, University of Alabama Press
- Ersoy, M. A. (1999). "Alevi Kimliğinin Gelişimine ve Alevi Sünnî İlişkinine Psikanalitik Bakış", *Doğu Batı*, Yıl 2, Sayı 8.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press.
- Flanagan, S. C. & Dalton, R. J. (1984). "Parties Under Stress: Realignment and Dealignment in Advanced Industrial Societies", *West European Politics*, Vol. 7, Issue 1.
- Flora, P. (1983). *State, Economy, and Society in Western Europe 1815-1975: A Data Handbook*, Macmillan.
- Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class and How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*, Basic Books.
- Floridi, L. (2014). *The Fourth Revolution: How The Infosphere is Reshaping Human Reality*, Oxford University Press.
- Fraser, N. & Honneth, A. (2003). *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*, Verso.
- Ford, R. & Jennings, W. "The Changing Cleavage Politics of Western Europe", *Annual Review of Political Science*, Vol. 23.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, University of California Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity Self and Society in the Late Modern Age*, Stanford University Press.
- Giddens, A. (1998). *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*, Polity Press.
- Gill, A. (1998). *Rendering Unto Caesar: The Catholic Church and the State in Latin America*, University of Chicago Press, 1998, s. 102-104.
- Goldthorpe, J. H. (1980). *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*, Clarendon Press.
- Hall, S. (1996). *Introduction: Who Needs 'Identity'? Questions of Cultural Identity*, S. Hall-P. Gay (Eds.), Sage Publications.
- Hechter, M. (1975). *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*, Routledge.
- Horowitz, D. L. (1985). *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press.
- Huntington, S. P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon-Schuster.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton University Press.
- Kalaycıoğlu, E. (2022). "Kültürel Kimliklerin Ürettiği Ayrıklar ve Siyaset", *TÜSİAD Küresel Siyaset Forumu Makale Dizisi*, No-3.
- Kılıçbay, M. A. (1999). "Türk Modernleş(eme)mesi Türk Post-Modernleşmesi", *Doğu Batı*, Yıl 2, Sayı 8.
- Kirchheimer, O. (1966). *The Transformation of the Western European Party Systems, Political Parties and Political Development*, Palombara-Wainer (Eds.), Princeton, University Press.
- Kersbergen, K. (1995). *Social Capitalism: A Study of Christian Democracy and the Welfare State*, Routledge.
- Koçal, V. (2012). "Çevre'den Merkez'e Yönelim Bağlamında Türkiye'de Muhafazakârlığın Dönüşümü: Siyasal İslâmcılıktan Muhafazakâr Demokratiğe AK Parti Örneği", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, Verso, London.
- Lijphart, A. (1977). *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, Yale University Press.

- Lijphart, A. (1981). "Political Parties: Ideologies and Programs" D. Butler (Der.), *Democracy at the Polls: A Comparative Study of Competitive National Elections*, American Enterprise Institute.
- Lijphart, A. (2009). *Demokrasi Motifleri: Yirmi Bir Ülkede Hükümet Biçimleri ve Performansları*, Yetkin.
- Lipset, S. M. & Rokkan, S. (1967). *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, Free Press.
- Lipset, S. M. & Rokkan, S. (1981). *Political Man: The Social Bases of Politics*, Johns Hopkins University Press.
- Mair, P. (1989). "Continuity, Change and The Vulnerability of Party", *West European Politics*, Vol. 12, Issue 4.
- Mair, P. & Smith, G. (1990). *Understanding Party System Change in Western Europe*, Routledge.
- Marco, S. D. & Robles, J. M. & Antino, M. (2017). "Reasons to Participate: The Role of Political Attitudes in Digital Activism", *International Review of Social Psychology*, Vol. 30, Issue 1.
- Mardin, Ş. (1990). "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Mahaleler 1, İletişim.
- Martin, D. (1978). *A General Theory of Secularization*, Blackwell, Oxford.
- Marx, K. & Engels, F. (2008). *Komünist Manifesto*, Can.
- Merkel, P. H. (1969). "Political Cleavages and Party Systems", *World Politics*, Vol. 21, Issue 3.
- Miliband, R. (1969). *The State in Capitalist Society*, Basic Books.
- Moore, B. (1996). *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Beacon Press.
- Moral, M. (2023). "Kültür Çatışması (Kulturkamp): Kutuplaşma ve Seçmen Davranışı İlişkisi Üzerine Bir Deneme", *Türkiye Siyasetinin Sınırları, Siyasal Davranış, Kurumlar ve Kültür*, Ersin Kalaycıoğlu'na Armağan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Norris, P. & Inglehart, R. (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*, Cambridge University Press.
- Norris, P. & Inglehart, R. (2004). *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*, Cambridge University Press.
- Oran, B. (2001). "Kemalist Milliyetçilik Bağlamında Cumhuriyet Demokrasi Tartışmaları", *Güzelyurt Tarih Buluşması - Bildiriler*, Lefke Avrupa Üniversitesi, Lefke, KKTC. https://baskinoran.com/makale/Guzelyurt_Tarih_Bulusmasi.pdf
- Özbudun, E. & Hale, W. (2010). *Türkiye'de İslamcılık Demokrasi ve Liberalizm*, Doğan Kitap.
- Polanyi, K. (2001). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press.
- Poulantzas, N. (1974). *Classes in Contemporary Capitalism*, New Left Books.
- Rokkan, S. (1970). *Citizens, Elections, Parties: Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Rose, N. (1970). *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power and Subjectivity in the Twenty-First Century*, Princeton University Press.
- Sartori, G. (1969). "From The Sociology Of Politics To Political Sociology", *Government and Opposition*, Vol. 4, Issue 2.
- Sassen, S. (2001). *The Global City: ew York, London, Tokyo*, Princeton University Press.
- Schoultz, A. V. (2017). *Party Systems and Voter Alignments*, Sage Handbook of Electoral Behaviour, Sage.
- Schwartz, S. H. (1992). "Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries", *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 25.
- Shils, E. (1956). *The Torment of Secrecy: The Background and Consequences of American Security Policies*, Free Press.
- Shils, E. (2002). "Merkez-Çevre" (Çev. Y. Z. Çelikkaya), *Türkiye Günlüğü*, Sayı 70.
- Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*, Cambridge University Press.
- Sunstein, C. R. (2018). *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*, Princeton University Press.
- Tilly, C. (1975). *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton University Press.
- Tosun, T. (1997). *Türkiye'de Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerde Bölünme*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tosun, T. (2003). *Siyasette Yeniden Mevzilenmeler*, Buke.
- Tuncel, G. & Gündoğmuş, B. (2012). "Türkiye Siyasetinde Merkez- Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu", *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*.
- Twenge, J. (2006). *Generation Me: Why Today's Young Americans Are More Confident, Assertive, Entitled- and More Miserable Than Ever Before*, Free Press.

- Uçar, M. (2009). *Nerelisin Kimlerdensin Mezhep, Cemaat ve Yurttaşlık Arasında Çorum, Dipnot.*
- Vaidhyanathan, S. (2018). *Anti-Social Media: How Facebook Disconnects Us and Undermines Democracy*, Oxford University Press.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at The New Frontier of Power.*
- Zuckerman, A. (1975). "Political Cleavage: A Conceptual and Theoretical Analysis", *British Journal of Political Science*, Vol. 5, No. 2.

Extended Abstract

Throughout history, societies have undergone continuous transformations in their social structures due to economic, cultural, and political shifts. The concept of social cleavage provides a crucial analytical framework for understanding these changes. Seymour Martin Lipset and Stein Rokkan's social cleavage theory analyzes how political parties and voter behavior are shaped by historical, sociological, and economic contexts. Classic axes of social cleavage, such as center-periphery, state-church, rural-urban, and class-based divisions, reveal the conflict lines resulting from modernization and industrialization. However, in today's world, these axes have become more complex due to identity politics, globalization, digitalization, and other contemporary dynamics.

Social cleavage refers to the enduring divisions that separate society along economic, cultural, and political lines. According to Lipset and Rokkan, these cleavages form the basis for party systems and voter behavior. The center-periphery divide, the state-church conflict, rural-urban differences, and class-based divisions are the main axes of classic social cleavages. In this context, social cleavages explain not only structural conflicts but also their reflections on the political system.

Lipset and Rokkan's "freezing hypothesis" suggests that social conflicts that emerged during specific historical periods leave long-lasting effects on party systems. However, new dynamics such as globalization and technological change are transforming these lines of conflict. For example, identity politics, environmental movements, and digitalization are among the factors that broaden the scope of social cleavages.

In addition to the classic axes of cleavage, new dynamics such as identity politics, digitalization, globalization, spatial inequalities, access to information, ecological problems, inequality of opportunity in education and inequalities in access to healthcare shape the social structure today. Ethnic, religious, gender, and sexual orientation-based divisions are factors that deepen social cleavages in modern societies.

Turkiye, in a context reflecting the unique dynamics of the modernization process, demonstrates the applicability and limitations of social cleavage theory. This article examines both classic and contemporary social cleavages in the Turkish context. With an emphasis on new social cleavages and their consequences, the current validity of the concept of social cleavage is also evaluated.

Turkiye is a country where both classic and contemporary forms of social cleavages are intensely experienced. The center-periphery relationship reflects the conflict between the secular-modernist project of the Republic and conservative traditions. This conflict became more pronounced, especially with the rise of the Democrat Party. In the 2000s, the conservative segments represented by the Justice and Development Party (AKP) expressed the political mobilization of the periphery against the center. The rural-urban divide has deepened in Turkiye with the processes of migration and urbanization that accelerated since the 1950s. The integration of the population from rural areas into urban life dynamics has created a unique political culture through the influence of squatter settlements and local solidarity networks. This situation has led to new conflicts between rural values and modern urban life. Class-based divisions became apparent in Turkiye's industrialization and modernization process. The labor movement and socialist parties in the 1970s provided the political representation of class conflicts. However, class-based divisions seem to have lost their influence today in the face of identity politics and other contemporary dynamics.

In Turkiye, issues such as the Kurdish question, the secular-religious conflict, and Alevisism are examples that show how identity politics are reflected in political parties and voter behavior. The tension between the secular center and the conservative periphery since the establishment of the Republic has increased societal polarization. Digitalization creates new inequalities regarding access to information and disinformation. In Turkiye, the role of social media platforms in spreading misinformation has been influential on political elections and societal polarization. In the 2023 general elections, it was observed that digital manipulation and fabricated content influenced voter behavior.

The digital divide, especially, has deepened the differences in access to information between rural and urban areas. As environmental problems become a global crisis, they have created new lines of conflict within societies. Local communities' resistance against hydroelectric power plant projects, mining activities such as cyanide gold mining, and urban transformation projects in Turkiye are examples of ecological division. In addition, environmental movements, even on a minor level, transform the policies of political parties and the level of societal awareness. The refugee crisis is one of the main factors that increases societal polarization in

countries like Türkiye. Discrimination against immigrants and problems of integration both lead to social unrest and shape contemporary populist political discourses. In Türkiye, the issue of the social acceptance of Syrian refugees can be considered in this context.

The concept of social cleavage provides a strong theoretical framework for the analysis of social and political dynamics. While classic social cleavage lines remain valid for understanding the ideological orientations of political parties and voter behavior in countries like Türkiye, new dynamics such as identity politics, digitalization, and globalization are adding new dimensions to these divisions. Social cleavages in Türkiye, while exhibiting similarities with classic models in Western Europe, also diverge due to local dynamics. Issues like the center-periphery conflict and the tension between secularism and conservatism reveal the unique characteristics of Türkiye's social structure. In addition, contemporary issues such as environmental problems, digitalization, and migration are creating new areas of social conflict. Future research should examine the impacts of these new forms of social cleavages more deeply and analyze the social and political consequences of these new dynamics. Understanding the changing face of social cleavages is critical to both comprehending the dynamics of the past and making sense of present and future conflicts.

This extended abstract provides a more detailed overview of the key arguments and findings of the article, while still maintaining an academic tone. It also includes specific examples and contexts to illustrate the points being made.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE LİBERALİZM VE LİBERAL DEVLET İNŞASI

*LIBERALISM AND LIBERAL STATE BUILDING IN THE
DISCIPLINE OF INTERNATIONAL RELATIONS*

Mehmet Erkin KARA
Dr., MSÜ, Uluslararası İlişkiler,
ekara79@yahoo.com

10.33537/sobild.2025.16.1.10

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 17.10.2024
Kabul edildiği tarih: 12.12.2024

Article Info

Date submitted: 17.10.2024
Date accepted: 12.12.2024

Anahtar sözcükler

*Liberalizm, Devlet İnşası, Liberal
Devlet İnşası, Uluslararası
İlişkiler, Uluslararası İlişkiler
Disiplini.*

Jel Kodları: H70, B10, B00.

Keywords

*Liberalism, State Building, Liberal
State Building, International
Relations, International Relations
Discipline.*

Jel Classification: H70, B10, B00.

Öz

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, Balkanlar'dan Kafkaslara, Ortadoğu'dan, Orta Asya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada, Weberyen anlamdaki sorumluluklarını ve fonksiyonlarını etkin olarak yerine getiremeyen, başarısız ve zayıf devletler ortaya çıkmıştır. Günümüze kadar devam eden süreçte bu devletlerin sayısı gün geçtikçe artmış ve artmaktadır. Yoksulluk, yolsuzluk, uyuşturucu kaçakçılığı, terör gibi ciddi pek çok uluslararası sistemin güvenliğini tehdit eden sorunların bu zayıf ya da başarısız devletlerden kaynaklandığı uluslararası kamuoyunda ve çeşitli disiplinlerdeki önemli çalışmalarda ifade edilmektedir. Liberal perspektifte, başarısız devletler sorunsalının çözümünün, etkili liberal demokratik devlet inşasından geçtiği ve uluslararası toplumun bu konuda birlikte hareket etmesi gerektiği düşüncesi paylaşılmaktadır. Makalede, uluslararası toplum açısından taşıdığı önemden hareketle, liberal devlet inşası konusu Uluslararası İlişkiler disiplini paradigması sınırlarında analiz edilmiştir.

Abstract

The objective of this article is to analyze weak and failed states which can't succeed effective Weberian responsibilities and functions, was occurred in wide geography from the Balkans to the Caucasus, from the Middle East to Central Asia since Cold War was ended. In the process up to the present these states number in crease dan dare increasing. It was said in important articles that poverty, corruption, narco traffic, teror and various conflicts which threathens international system's stability was caused by weak and failed states. Failed states conflicts can be solved by building succesful liberal democratic states for liberal perspective. In this article liberal states building which was very important for international community, was analized in the paradigm of International Relations discipline.

1. GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, Balkanlar'dan Kafkaslara, Ortadoğu'dan, Orta Asya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada, Weberyen anlamdaki sorumluluklarını ve fonksiyonlarını etkin olarak yerine getiremeyen, başarısız ve zayıf devletler ortaya çıkmıştır (Hehirve Robinson, 2007: 1). Günümüze kadar devam eden süreçte bu devletlerin sayısı gün geçtikçe artmış ve artmaktadır. Yoksulluk, yolsuzluk, uyuşturucu kaçakçılığı, terör gibi ciddi pek çok uluslararası sistemin güvenliğini tehdit eden sorunların bu zayıf ya da başarısız devletlerden kaynaklandığı uluslararası kamuoyunda ve çeşitli disiplinlerdeki önemli çalışmalarda ifade edilmektedir (Fukuyama, 2014: 22). Hatta bazı akademisyenler tarafından da uluslararası sistemin en büyük problemi bu başarısız ve zayıf devletler olarak görülmektedir (Ghanive Lockhart, 2008: 4)(Hameiri, 2010: 1).

Liberal perspektifte, başarısız devletler sorunsalının çözümünün, etkili liberal demokratik devlet inşasından geçtiği ve uluslararası toplumun bu konuda birlikte hareket etmesi gerektiği düşüncesi paylaşılmaktadır (Carothers, 2007: 10). Bu bağlamda, her geçen zaman diliminde devlet inşasının taşıdığı önem artmaktadır. Makalede, uluslararası toplum açısından taşıdığı önemden hareketle, liberal devlet inşası konusu Uluslararası İlişkiler disiplini paradigması sınırlarında analiz edilmiştir.

2. LIBERALİZM VE LIBERAL DEVLET

Liberalizm uluslararası ilişkiler disiplininde "Devletler ne yapar?" ve "Devletler ne yapmamalı?" sorularını açıklayan sosyal bilim teorisi. Liberal teori beş konuyu çalışmaktadır. Bunlar sırasıyla; uluslararası aktörler, motivasyonları, devletlerarası ilişkiler, sivil toplum ve "Uluslararası ilişkilerde hangi durumda devletler strateji geliştirir ve seçim yapar?" konularıdır (Moravcsik, 1992: 3-53). Liberalizmin önceliği, uluslararası işbirliği ve hangi koşullar altında işbirliğinin mümkün olduğunu ortaya çıkarmaktır (Viottive Kauppi, 2012: 129-164). Teorinin ilk temel varsayımı, birimlerin rasyonelliği ve davranışların rasyonel seçim teorisine¹ göre oluşmasıdır (Moravcsik, 1992: 3-53).

John Locke liberalizmin fikir babasıdır. Devletin varlığının nedenlerini sosyal sözleşme teorisine dayalı olarak açıklamıştır. Liberallerin devlet argümanları Lockecu sosyal sözleşmede ki doğa durumuyla biçimlenmektedir. Kuramının çerçevesini ise mikro ekonomik, rasyonel seçim teorisi oluşturmaktadır.

Devletin ortaya çıkmasından önceki dönemde, Locke'un tasvir ettiği doğa durumunda herkes eşitti.

İnsanlar arasında barış ve özgürlük vardı. İnsanlar mutlu bir yaşam sürüyorlardı. İnsanların üzerinde bir üst otorite bulunmuyordu. Bununla birlikte, doğa durumunda suçluların cezalandırılmasında sorunlar ortaya çıkıyordu. Suç işleyeni cezalandıracak herhangi bir kurum yoktu. İşte bu problemi ortadan kaldırmak için insanlar bir araya gelmiş, yapmış oldukları sözleşme ile devleti kurmuşlardır. John Locke'a göre devletin varlığının nedeni, insanların suçluları cezalandırma haklarının devri konusunda yaptıkları işte bu sözleşmedir (Gismondi, 2008: 54)(Gözler, 2018: 49).

Locke'a göre; doğa durumunda insanlar, hakları ile birlikte doğmuştur. Toplumsal sözleşme vasıtasıyla bazı haklarını sınırlamalarla devlete devretmişlerdir. Ama öncelikle yaşama, özgürlük, mülkiyet hakları² olmak üzere bazı haklarını hala elinde bulundurmaktadır. Liberal devlette kendine ait olmayan bu haklar üzerinde doğal hukuk esasından hareketle, eyleme geçme hakkı bulunmamaktadır. Bunun yanında toplumsal sözleşmedeki bir taraf olarak insanlar ve haklarını koruma sorumluluğunu da üstlenmiştir (Gözler, 2018: 49).

Devletin varlık nedenini toplumsal sözleşmeye bağlayan diğer bir görüş, Thomas Hobbes'a aittir. Hobbes'a göre, "doğa durumu, insanlar arasında sürekli şiddet eğiliminin, ölüm korkusunun hüküm sürdüğü, herkesin kendi gücü ve olanaklarıyla yaşamda kalabilmek için her şeyi yapmaya hakkı olduğu, bir anlamda zaman, mekân tanımayan sürekli ve genel bir savaş halidir"(Hobbes, 2007: 92-93)(McGlinchey, 2017: 48). Bu doğal yaşam hali Epikürçülerin tanımladığı doğa haline benzemektedir. Tanımlanması gerekirse, devleti kurmadan önceki cehennem hayatıdır (Sarıca, 1996: 64).

Hobbes'a göre, insanın toplum içindeki davranışlarının temelinde de yaşamını sürdürmek, güvenlik isteği ve bencillik yatar. Güvenlik ve yaşamını sürdürmek isteği insanın doğasının en temel gereksinimleridir. Hobbes'ın devlet modelinin ana maksadı bu gereksinimleri gidermektir. Bu bağlamda, Leviathan³ yani devlet (iktidar), insanlar tarafından doğa durumundaki kötü şartlardan kurtulmak amacıyla sosyal bir mutabakatla inşa edilmiştir. Leviathan'ın gücü insanların birbirine karşı güç kullanmasını engellemektedir. Otoriteyi sağlamaktadır. Bir anlamda iktidarı, egemeni temsil etmektedir (Şenel, 1996: 319).

Hobbescu devlet inşasında, devlet zorlamayla kurulmaktadır. İnsanlar zorunlu fena olan devleti kurmak zorunda kalmaktadır. Çünkü devlet olmazsa "insan insanın kurdu" olduğu doğa durumuna geri dönecektir. Doğa durumundaki sefil ve kısa hayatı devam edecektir. Kısacası devlet, düzenin kurulması

²Temel Haklar (Negatif Haklar).

³Leviathan, Thomas Hobbes'un (1588-1679) başyapıtı kabul edilen eseridir. 1651 yılında yayınlanmıştır. Kitabın ismi İncil'de geçen deniz canavarından esinlenerek konulmuştur.

¹Rasyonel seçim kuramının en temel kabulü, insanların rasyonel davranışlarda bulunacağıdır. Rasyonel seçim teorisine göre, insanlar seçim yapmak zorunda kaldıklarında, rasyonel olarak hareket ederek ya karı maksimize edecek ya da zararı minimize edecek ve en iyi davranış tarzını seçeceklerdir.

için zorunludur. Doğa durumu ile karşılaştırıldığında kötünün iyisidir.

Hobbes'in devlet modelinde devletin vatandaşlarına karşı bir sorumluluğu yoktur. Uluslararası İlişkiler Disiplinin ana teorilerinden Realizminin klasik formülünde, işte bu vatandaşlarının kişisel hak ve hürriyetleri korunması zorunluluğundan muaf, kendi çıkarı peşinde koşan egemen devlet yer almaktadır. Kısaca Realistler, Hobbesyen doğa durumundan, sosyal bilimler, teolojiden de faydalanarak, insanoğlu kötü ve günahkâr demektir. Yine bu kuramın insanlığın ilerlemesine ilişkin umutları olumsuzdur ve karamsarlık içindedir (McGlinchey, 2017: 48)(Doyle, 1983: 218).

Locke'un fikirleri, Hobbes'un fikirlerinin tam anlamıyla tersidir. Lockecu Liberal anlayışa göre devlet, insanların konsensüsü ile kurulmuştur. Konsensüsün bir parçası bireydir. Bu açıdan politik ve ekonomik tezleriyle ontolojik olarak bireyciliği başlangıç noktası almaktadır. Locke'a göre birey; Hobbes fikirlerindeki gibi düzen sağlamak için özgürlüğünden taviz vermemiştir. Özgürlük, fırsat eşitliği ve özel mülkiyet haklarını elinde bulundurmaktadır. Bu bağlamda; bireyin özel mülkiyet ve özgürlük hakkı, başka bireylerin özgürlük ve özel mülkiyet hakkına zarar vermemek koşuluyla, her zaman mevcuttur (Barkin, 2010: 16)(Gismondi, 2008: 41).

Yine başka bir düşünür Jeremy Bentham'ın, Liberal felsefenin oluşumuna büyük katkısı vardır. Bentham Faydacılık okulunun öncü şahsiyetidir. Faydacılar, yargılarımızı ölçebilen şeylere dayandırmamız gerektiğini savunurlar. Jeremy Bentham'ın faydacılık yaklaşımı; her şeyi iyi-kötü, doğru-yanlış diye ikiye ayırır, kategorize eder. Ana ayırım noktası faydalı ya da faydasız olmasıdır. Zevk, iyilik ve mutluluk faydalıdır. Acı, kötülük ve mutsuzluk faydasızdır. Dolayısıyla, yaşamımızda en fazla sayıda, en büyük faydayı elde etmeye çalışmalıyız. Faydacılığın en büyük tezi; faydanın maximizasyonu, faydasızlığın minimizasyonudur. Jeremy Bentham'a göre özgürlük, "toplumdaki herkesin çıkarlarını destekler ve herkesin ortak faydasını sağlar. Özgür birey ve özgür toplumun varacağı noktayı "en fazla sayıda kişinin en yüksek derecede mutluluğu" şeklinde tanımlamaktadır"(Sutch, 2007: 67). Sonuç olarak, Locke'un sosyal sözleşmesi ve Bentham'ın faydacılığı ışığında birey ve bireyin özgürlüğü liberalizmin temelidir (Barkin, 2010: 16)(Gismondi, 2008: 41).

3. LIBERALİZME GÖRE BİREYCİLİK, TOPLUM, HAKLAR VE ÖZGÜRLÜKLER

Liberal Devlet insanoğlunun iyi olduğu varsayımına, özgürlüğe, insanlığın ilerlemesi gerektiği fikirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu varsayımlar, anayasallık, ekonomik liberalizm, özellikle pozitif bilim ve yöntemlerine olan inancı güçlendiren Aydınlanma Dönemi'nde ki düşünce akımlarına dayanmaktadır (Griffiths, 2007: 69)(Rengger, 2005: 129). John Locke başta olmak üzere Aydınlanma filozoflarının

düşüncelerine göre birey kavramı liberalizm için önemli bir değer taşımaktadır. Bu önemi ifade etmek için ilk başta liberalizm için birey-toplum ve birey-iktidar ilişkisini tanımlamamız gerekmektedir.

Liberalere göre toplum; bireylerin kendi çıkarlarını, sosyal ve politik hedeflerini gerçekleştirebilmek için bir araya geldiği insan grubudur. Bireyle sivil toplumun çıkarları arasında otonom bir uyum vardır. Bireysel hedef ve çıkarların birleşmesiyle sosyal düzen ve gelişme sağlanır. Bu bakımdan, toplumu oluşturan bireyin varlığı, toplumdan daha üstündür.

Liberal teoriye göre iktidarla birey arasındaki ilişki ise şu şekildedir. Bireyler; iktidarın dış politikasında, icraatlarında; kazanç ve kayıplarını hesaplar. Rasyonel hareket ederler. Rasyonel seçim teorisi ışığında iktidarı destekleyerek kazançlarını çoğaltır ya da iktidarı desteklemeyerek kayıplarını azaltırlar. İktidarlarda, bireylerin en fazla tercih ettiği ve faydasına dokunacak icraatları yaparlar. Bu formül liberalizmin ana varsayımını oluşturmaktadır (Moravcsik, 1992: 3-53). Bu şekilde birey-toplum ilişkisinde olduğu gibi, birey-iktidar ilişkisinde de birey öncelenmekte ve daha değerli bir pozisyona konulmaktadır.

Liberalizm için bireyciliğin asıl amacı; bireyi devlet, toplum ve iktidara karşı korumaktır. Bu ilkeye bağlılık sonucunda insan hakları ve devletin kurumları yaratılmıştır. Bireycilik üzerine inşa edilmiş üç basamaklı bir haklar dizisi mevcuttur. Negatif (olumsuz) haklar yaşama, özgürlük, din ve vicdan özgürlüğü, özgür basın, kendini ifade etme hakkı, yasalara karşı eşitlik, mülk sahibi olma hakkı, din vicdan özgürlüğünü içermektedir. Bireyi korumak amacı güden negatif haklara hiçbir şekilde kısıtlama yapılamaz. İkinci tür haklar pozitif haklardır. Bunlar; eğitimde fırsat eşitliği, sağlık, çalışma, ekonomik haklar ve kendini özgürce ifade etme hakkı için gerekli olan sosyal haklardır. Bireyi sosyal açıdan korumayı amaçlayan bu haklar olağanüstü zamanlarda kanunla sınırlandırılabilir. Son hak türü ise katılım haklarıdır. Bunlar literatürde nötr haklar olarak da sınıflandırılmaktadır. Negatif ve pozitif hakları garantiye almak maksadıyla verilen bu haklar, bireyin siyasi ve demokratik topluma katılımını sağlamaktadır.

Liberalizme göre; devlete karşı bireysel hakları koruma mekanizması şu şekilde çalışmaktadır. İlk başta liberal devlet, doğal hukuka bağlı olmak zorundadır. Devletin hak ve özgürlükleri koruması, vatandaşına hesap vermesi gerekmektedir. Eğer devlet hukuka bağlı olmazsa ve bireylerin haklarına tecavüz ederse, vatandaşlar devlete karşı direnme hakkını ellerinde saklamaktadır. Bu durum iktidarın negatif hakları koruma görevini yapmadığı hallerde, vatandaşların birleşerek iktidarı yönetimden indirmesinin haklı olduğunu meşrulaştırmaktadır. Devrim ve ihtilal

kavramına sıcak bakmaktadır (Doyle, 2012: 4)(Gismondi, 2008: 19).

Liberalizmin; ekonomik, sosyoloji, hukuk ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinde kendine has değer ve argümanları mevcuttur. Ekonomi disiplininde; serbest piyasa, serbest ticaret ve özel mülkiyet; hukuk disiplininde; insan hakları, cinsiyet eşitliği, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, din özgürlüğü; uluslararası ilişkiler disiplininde ise uluslararası işbirliği ve uluslararası kurumların işlerliği savunduğu argümanlardır. Özellikle ekonomi disiplinin önemli teorisi kapitalizm ile ilişkisi de liberalizmin günümüze kadar ki gelişiminde önemli rol oynamış ve oynamaktadır. Bu kapsamda, liberaller, sivil toplumdaki bireysel rekabetin ve devletin baskısından uzak serbest pazar kapitalizminin, toplum içindeki kıt kaynakları en verimli şekilde değerlendirdiğini, refahı en iyi şekilde sağladığını iddia etmektedir ve kapitalizme sıkı sıkıya bağlıdır (Burchill, 2005: 55)(Doyle, 2012: 4)(Gismondi, 2008: 19).

Liberaller için diğer disiplinlerde olduğu gibi, uluslararası ilişkilerinde gündemi geniş ve kapsamlıdır. Uluslararası ticaretin geliştirilmesi ve küresel pazarların devletin elinden kurtarılması, refahın ve uluslararası örgütler vasıtasıyla barışın sağlanması kritik konulardır. Bu bakımdan, devlet ve devlet dışı aktörün dünya siyasetinde önemli roller oynadığını kabul eden çoğulcu bir düşüncedir. Liberalizm, uluslararası ilişkilerin gündeminin yalnızca askeri güvenlik meseleleriyle yönlendirildiği fikrini reddetmektedir. Ayrıca, liberallere göre; ekonomik, sosyal, çevresel vb. konular da gündem oluşturmaktadır (Burchill ve Linklater, 2005: 25). Bu bağlamda, Realistlerin yüksek politika (High Politics) ve düşük politika (Low Politics) ayrımını yanlış bulmaktadırlar. (Viotti ve Kauppi, 2012: 129-164). Realistler ise, liberal teoriyi gerçekleşmesi imkânsız olarak görmektedir. Liberal argümanların, insan davranışlarını genellemede gerçekleri yansıtmadığını düşünmektedir. Liberal teorinin olguları açıklamaktan çok normatif ideal barış ve iş birliği teorisi olarak kaldığıyla ilgili eleştirileri yoğunluktadır. Bu nedenle Realistler, liberalleri tanımlarken idealist, ütopyacı ve moralist gibi adlar kullanmaktadır (Moravcsik, 1992: 3-53).

4. NEOLİBERALİZM

Neoliberalizm; küreselleşme, teknolojinin ve haberleşmenin gelişmesi ve bu durumun uluslararası sisteme etkisini açıklanmasıyla doğmuş bir teoridir. Liberalizmin devamı ve günümüz koşullarına göre güncellenmesidir (McGlinchey, 2017: 48-49). Bu kapsamda; Neoliberalizm, devletleri uluslararası ilişkilerde egemen rasyonel aktörler olarak gören, devlet merkezli bir kuramdır. Neoliberalizmin argümanları, karşılıklı bağımlılığın etkisi, serbest ticaretin faydaları, devletlerarasındaki çıkarlar üzerine kurulan gerçek bir uyumunun varlığına ilişkin iddialara dayanmaktadır (Sutch, 2007: 65). Neoliberalizmin temel sorusu,

uluslararası sistemdeki devletler ve diğer aktörler arasında iş birliğinin nasıl sağlanacağıdır? Çözüm olarak, uluslararası örgüt ve kurumlar vasıtasıyla sistemde iş birliği sağlama rolüne odaklanmaktadır.

Neoliberalizm, anarşik uluslararası sistemde egosantrik devletlerin⁴ çıkarlarının bulunduğu yerde iş birliği yapılabileceği ana tezi üzerine ilk çalışmaları yapılmıştır.⁵ Robert Keohane ve Joseph Nye'nin "Interdependence" (1977) çalışması bunlardan en önemlisi sayılmaktadır. Nye ve Keohane çalışmalarında, bilişim ve iletişim teknolojilerinde gelişmeler nedeniyle uluslararası, ulus içi bağlantılar ve ilişkilerin derinleştiğini, çeşitlendiğini savunmuşlardır. Bu durumda sistemde ki aktörler arasında karşılıklı bağımlılık oluşturduğunu öne sürmüşlerdir. "Karşılıklı bağımlılık; devletler ve toplumlar arasında çok sayıda etkileşim kanalının yarattığı bağlantı ve ilişkilerin, belirli bir hiyerarşik gündemden yoksun olan uluslararası sistemde neden olduğu karmaşık koşullar bütünü olarak tanımlamışlardır." Küreselleşmeyle birlikte uluslararası ilişkilerde büyük güçler arasındaki karşılıklı bağımlılığın ağırlığının ekonomik konularda olduğu ve ekonomik boyutun güvenlik ve askeri boyutun önüne geçtiğini belirtmişlerdir (Keohane ve Nye, 2012: 252)

5. NEOLİBERALİZM – NEOREALİZM AYRIMI

Neoliberal – Neorealist tartışması, Uluslararası İlişkiler Disiplininin büyük tartışmalarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu iki teori arası tartışmanın, Neoliberal teorinin gelişimine büyük katkısı olmuştur. Bu nedenle, iki teori arası ayrılan ve birleşilen argümanların bilinmesi teorinin kavranması kapsamında üzerinde durulması gerekmektedir (Folker, 2013: 113-124).

Neoliberal ve Neorealist kuram dış politika ve çıkarları belirlemede iç politikanın rolünü olmadığıyla ilgili aynı argümanları paylaşmaktadır. Bu kapsamda Neoliberalizm, anarşik bir uluslararası sistemde iş birliğinin sağlanmasının zor olduğu konusunda neorealistler ile hemfikiridir. Ayrıldığı husus; aktörlerin ortak çıkarların uyuştugu noktada iş birliğinin sağlanabileceğidir.⁶ Ayrıca işbirliği ile ilgili önemli bir tezi de uluslararası örgütler ve kurumların vasıtasıyla anarşinin uluslararası sistem üzerindeki olumsuz etkisini azaltılmasının mümkün olduğudur (Folker, 2013: 114-129). Neoliberalere göre; uluslararası

⁴Neoliberalizm de devlet, birçok farklı içsel unsurun birleşiminden değil, spesifik hedeflere sahip olan yeknesak birim olarak ele alınır (Folker, 2013: 114-129).

⁵Neoliberal – Neorealist tartışması Uluslararası İlişkiler Disiplininin büyük tartışmalarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu tartışma paradigmalara arası tartışma, olarak nitelendirilmektedir. 1980-1990 arasında Robert Keohane'nin Neoliberal, Joseph Grieco'nun neorealistleri temsilen cevap ve cevaba cevap şeklinde gerçekleşen çalışmaları tartışmanın zirve aşaması olarak değerlendirilmektedir (Folker, 2013: 113-124).

⁶Neorealistler; sistem, devlet ve birey birimlerinde anarşi ve devlet davranışlarını "yukarıdan-aşağı" analiz etmekteyken, Neoliberaler "içten dışa" bir bakış açısıyla analiz etmektedir (Viotti ve Kauppi, 2012: 129-164).

kurumlar ve örgütler uluslararası iş birliğinin sağlanmasında, devletlerarasında ilişkilerin kurulmasında platform olurlar. Devletlerarasındaki engellerin kaldırılması ve temasın sağlanmasında temel rol oynarlar (Sutch, 2007: 65). Uluslararası örgütlerin çatışmayı önlemede ve iş birliğini sağlamada rolleri yalnızca tanımlama ötesine geçmektedir. İcraat ve açıklama elde etmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda uluslararası örgütlerin rolü, neoliberalist entegrasyon ve karşılıklı bağımlılık çalışmalarında önemli bir odak noktası oluşturmaktadır (Viottive Kauppi, 2012: 129-164). Neoliberaler; uluslararası ilişkiler sisteminde iş birliğini, Oyun Teorisindeki sıfır toplamı olmayan oyunlara benzetmektedir. İş birliği yapan devletlerarasında kazan-kazan modelinde ilişki olabileceğini öne sürmektedir. Ayrıca antlaşmayla resmi olarak kabul gören uluslararası örgütlenme olmasa bile, ilkelerin, normların ve oyuncuların beklentilerinin birleştiği noktada iş birliğinin mümkün olduğunu savunmaktadır (Rejim Teorisi). Neoliberal kuramcılar, Neorealitlerin epistemolojilerini ve pozitivist metodolojiyi benimsemişlerdir. Ortak devlet merkezli yaklaşımlarından kaynaklı, uluslararası ilişkiler disiplininin dinamik yönünü kaçırdıklarına ilişkin eleştirilmişlerdir. Bu epistemolojik ve metodolojik ortaklık nedeniyle; Waewer tarafından aslında böyle bir tartışma olmadığı, neorealizm ve neoliberalizmin aynı paradigma olduğu, böyle bir tartışma olsa bile paradigma içi bir tartışma yaşandığı eleştirilerine hedef olmuşlardır (Sutch, 2007: 11).

Tablo -1 Yuval Noah Harari'ye Göre Neoliberalizmin Argümanları

	Ulusal Seviye	Uluslararası Seviye
Ekonomik Alan	Serbest Piyasa, Özelleştirme, Düşük Vergi	Serbest Ticaret, Global Entegrasyon, Düşük Gümrük Vergisi
Siyasal Alan	Serbest Seçimler, Azınlık Hakları, Kanunların Üstünlüğü	Uluslararası Barışçıl İlişkiler, Uluslararası İşbirliği, Uluslararası Hukuk, Uluslararası Örgütler
Kişisel Alan	Özgür Tercihler, Bireycilik, Çeşitlilik, Cinsiyet Eşitliği	Serbest Seyahat Özgürlüğü, Göç

Kaynak (Harari, 2018: 22)

En son olarak da popüler yazarlardan Harari'nin disiplinler arası bir açıklama getirdiği tabloyu incelemek, Neoliberalizm büyük resmini sadece uluslararası ilişkiler değil, diğer disiplinler açısından da önemini görmemizi sağlayacaktır. Bu tabloda, ulusal, uluslararası seviyede ve ekonomik, siyasi, kişisel alanda hangi kavramları ortak paydada topladığı ve neoliberalizmin hangi anahtar argümanları kapsadığı görülebilmektedir.

6. DEMOKRASİ

Sözlük manasıyla “Demokrasi eski Yunanca “halk” anlamına gelen “demos” ve “yönetmek” anlamına gelen “kratein” sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu anlamıyla halkın yönetimi demektir.” Abraham Lincoln demokrasiyi “Halkın halk tarafından halk için yönetimidir.” olarak tanımlamıştır (Gözler, 2018: 103). Demokrasiler, Ampirik ve Normatif Demokrasiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Normatif anlamda demokrasi, ulaşılabilecek bir ideali anlatmaktadır. Bütün vatandaşların devlet idaresi ile ilgili alınacak her kararda oy kullanması ve yapılan oylamaya göre de kararların alınmasını ifade etmektedir. Nüfusu milyonları geçen ülkelerde devletin karar alması için (referandumlar hariç) her kararda vatandaşlarını toplaması ve böyle bir oylamanın yapılması imkânsızdır. Günümüzde bu tip bir demokrasinin uygulanması rasyonel bir değer taşımamaktadır.

Ampirik demokrasi teorisi ise, ideal demokrasiye yaklaşan, uygulanabilen gerçek demokrasileri anlatmaktadır. Ampirik demokrasiye göre; devletin kendisini demokrasi olarak adlandırılması ile demokrasi olmayacağı bilinmelidir. Bu kapsamda, demokratik devlet vasfını taşımak için bazı ortak özellikler ve uygulamaların olması gerekmektedir. Uluslararası toplum tarafından kabul gören demokratik yönetim şartlarının bazıları şunlardır;

“1. Etkin siyasal makamlar seçimle iş başına gelmelidir.

2. Seçimler düzenli aralıklarla yenilenmelidir.

3. Serbest seçimler yapılmalıdır.

4. Birden çok siyasal parti var olmalıdır.

5. Muhalefetin iktidar olma şansı mevcut olmalıdır.

6. Temel kamu hakları tanınmış ve güvence altına alınmış olmalıdır”(Gözler, 2018: 103-104).⁷

Yukarıdaki şartlardan da görüldüğü üzere; demokrasilerde halk, yönetime ortak olmakta ve çıkarlarına tehdit eden bir iktidarı kolaylıkla değiştirilebilmektedir. İktidarda bu durumu bilmekte, halkın menfaatleri ve hakları doğrultusunda politikalar uygulamak zorunda kalmaktadır. Bu bağlamda; halkın

⁷Sadece seçimlerle iktidarın belirlenmesi, devletlerin demokratik yönetim sayılmasının tek şartı değildir.

hak ve özgürlükleri, halkın kendisi tarafından ve demokratik sistem vasıtası ile korunabilmektedir.

Demokratik olmayan devletlerde ise böyle bir koruma gerçekleşmemektedir. Bu devletlerde vatandaşın, iktidarı denetleme veya değiştirme hakkı yoktur. Kararlar halka mal edilmemektedir. Yöneten elitler karar vermektedir. Verilen kararlarda elitler ve çevresinin çıkarları gözetilerek verilmektedir. Bu bağlamda; demokrasi ile liberalizmin birliktelikleri bir zorunluluğu ortaya koymaktır. Aynı ideali temsil etmekte ve çoğu yerde aynı anlamda kullanılmaktadır (Doyle, 1983: 205-235)(Akıncı, 2011).

7. NEDEN LİBERAL DEVLET İNŞA EDİLMELİDİR?

“Neden Liberal Devlet inşa edilmelidir?” Sorusunun cevabını, Micheal Doyle 1983'deki çalışmasında vermektedir. Micheal Doyle kuramcısı olduğu “Demokratik Barış Teorisinde”; Melvin Small ve J. David Singer'in “Resortto Arms” makalesinde 1816-1980 yılları arasındaki inceledikleri 575 savaşı (159'u yerel savaş) örneklem olarak almıştır. Bu yıllar arasındaki savaşan devletleri, demokratik (liberal) ve demokratik olmayan (liberal olmayan) devletler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Çalışmasında bu yıllar arasında gerçekleşen savaşların; demokratik olmayan devletlerin kendi arasında ya da demokratik olmayan ile demokratik devlet arasında olduğunu tespit etmiştir. Ampirik olarak yaptığı araştırmanın bitiminde, demokratik devletlerin birbiriyle savaşmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Doyle'un çalışması, Kant'ın vadettiği sonsuz barış (Perpetual Peace)⁸ ortamına dünyadaki liberal demokrasileri çoğaltılarak ulaşabileceği varsayımını dile getirmiştir. Demokratik Barış Teorisi diye isimlendirilen bu teori; “Dünyada liberal demokratik devletler çoğaltılırsa savaş olmaz ve sonuç olarak yeryüzü cennetine ulaşılır.” demektir (Russet, 1993: 4).

Demokrasiler birbirleriyle savaşmamaktadır. Çünkü iktidarın vatandaşlarına hesap vermesi gerekmektedir. Eğer vatandaşlarına hesap veremezse demokratik seçimlerle iktidarını kaybetme ihtimali vardır. Bu kapsamda; liberal demokratik devletler, siyasi sistemlerini kontrol ve denge (checkandbalance) üzerine kurmuştur. Ayrıca demokrasilerin diğer demokrasilerle arasındaki sorunları çözmek için kullanabileceği birçok mekanizma bulunmaktadır. Sorunların barışçıl yollardan çözülme ihtimali yüksektir. Demokrasilerde askeri bir harekâtı yapabilmek için büyük kamuoyu desteği gerekmektedir. Ekleme gerekmektedir ki; demokrasiler arası çatışma ve çözüm süreçleri daha uzun olmakta, bu durumda sorunların çözüm şansını artırmaktadır (Rengger, 2005: 117). Demokratik olmayan devletlerde ise savaş kararları çok kolay alınabilmekte ve yönetici elitler tarafından kimseye de

hesap verilmemektedir. Bu bağlamda, liberal bakış açısına göre uluslararası sistemde savaşların nedeni; antidemokratik yönetimler ve onların kötü kararlarıdır (Doyle, 1983: 205-235).

Başka bir liberal akademisyen Francis Fukuyama'da Demokratik Barış Teorisine önemli katkıda bulunmuştur. Fukuyama, demokrasilerin birbirleriyle savaşmamasının nedenini, liberal demokrasilerden oluşan bir dünyada bütün devletlerin birbirlerinin meşruiyetini karşılıklı olarak tanımamasından kaynaklandığını düşünmektedir. Karşılıklı meşruiyetlerin tanındığı bir uluslararası ortamda savaş için daha az neden kalmaktadır (Fukuyama, 1993: 48).

8. KARŞILIKLI BAĞIMLILIĞIN LİBERALİZME ETKİSİ

Ortak strateji ve hedeflere yönelik ulus ötesi ağların büyümesi ve genişlemesiyle küresel sivil toplum oluşmuştur (Viotti ve Kauppi, 2012: 129-164). Ticaret, sosyal, kültürel ve politik bağların gelişmesiyle birlikte ilişkiler derinleşmiş ve çeşitlenmiştir. Karşılıklı bağımlılıklar doğmuştur. Eğer savaş ya da çatışma olursa aktörlerin karşılıklı çıkarları etkilenecek, iki tarafında kaybı olacaktır. Rasyonel bir birey, seçenekleri tartacak, kazancını maksimize etmek isterken, kaybını da minimize etmek isteyecektir. Rasyonel bir birey gibi liberal devlette, şiddete veya savaşa başvurmayı tercih etmeyecek ve işbirliğine yönelecektir (Doyle, 1983: 205-235). Bu genellemeyi sadece devletlerarasında değil, devlet içi çatışmalar ve iç savaşlar açısından da düşünmek lazımdır. Kaybedecek çıkarı olan birey ve grup, şiddeti göze alamayacaktır. Kazancı çoğaltmak, kaybı azaltmak ana fikri doğrultusundaki davranışları tercih edecektir.

Karşılıklı bağımlılığın, ticaret ve ekonomiye etkisini ise en güncel McDonald's Barış Teorisi göstermektedir. McDonalds markası, Amerika Birleşik Devletleri kuruluşlu bir restoran zinciridir. Teori, McDonalds şirketinin restoran açtığı devletlerarasında savaş yaşanmamaktadır, demektir. Gerçektende McDonalds'ın kurulduğu 1983 yılından itibaren 2008 yılına kadar şube açtığı devletlerarasında savaş yaşanmamıştır. 2008 yılında Rusya-Gürcistan Güney Osetya Savaşına kadar da teorinin varsayımı geçerliliğini korumuştur. Teorinin sahibi Friedman'ın makalesinde yazdığı gibi McDonald's şirketinin 1996 yılı itibarıyla; 100 ülkede çok sayıda şubesi olduğu düşünüldüğünde, karşılıklı bağımlılığın dünya düzeni açısından etkisi görülmektedir. Bu örnek ile çok uluslu sermayeye sahip, orta büyüklükte bir firmanın nasıl örümcek gibi dünyayı çevrelediğini anlaşılmaktadır. İkinci aşamada ise bu ağların rasyonel anlamda çıkar birlikteliği oluşturduğu ve bu birlikteliklerden elde edilen çıkarların korunması motivasyonu üzerinden bir denge ve düzenin yakalandığı görülmektedir. Bu bağlamda uluslararası ticaret ortak çıkar birliktelikleri oluşturmaktadır. Fakat devletlerarasında yapıma ihtimali olan savaş, karşılıklı ortak çıkarlara zarar vermektedir. Bu durumda savaş ve çatışma, aktörler

⁸Kant'ın Uluslararası İlişkiler Disiplinine katkısı, “PerpetualPeace” çalışmasında kurguladığı uluslararası barışı sağlayacak federasyon ve bu federasyonun gerçekleşmesini sağlayacak argümanlardır.

açısından rasyonel bir tercih olmamakta ve iki tarafta ortak çıkarlara zarar verilmeyen başka bir yöntem ile (çoğunlukla diplomasi) soruna çözüm bulmaktadır. (Friedman, 1996). Montesquieu'nun, "Barış, ticaretin doğal sonucudur." sözü de karşılıklı bağımlılık tabanında oluşan liberal barış düzenini anlatmaktadır (Sandıklı ve Kaya, 2013).

9. SONUÇ

Sonuç olarak; Kant'ın "Ebedi Barış" eserinde de geçtiği gibi, liberalizmin uluslararası sisteme hâkim olmasıyla, vatandaşına hesap veren bireysel haklara saygılı cumhuriyetler vasıtasıyla (demokrasiler)⁹, savaşız ve dengeli uluslararası sisteme ulaşılacağı söylemi, liberal-neoliberal teorinin önemli iddialarından birini temsil etmektedir (Doyle, 1983: 205-235). Yeryüzündeki cennet diye tanımlayabileceğimiz bu düzenin formülü ise liberal devlet inşalarının başarıyla gerçekleştirilmesine bağlanmakta ve batı medeniyetinin dünya hegemonyasını devam ettirmesi açısından önemli bir tezini ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

Akıncı, A. (2011). "Demokrasi ve Liberalizmin Zorunlu Birlikteliği". *Paradoks Ekonomi*, 7(1), 7-28. www.paradoks.org, (05.08.2021).

Barkin, J. S. (2010). "Realist Constructivism Rethinking International Relations Theory Realism". Cambridge University Press, 16.

Burchill, S., Linklater, A., Devetak, R., Donnelly, J., Paterson, M., Reus-Smit, C., & True, J. (2005). "Theories of international relations" (Jervis, Ro). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107286207.002>, 25: 55.

Carothers, T. (2007). "How Democracies Emerge: The "Sequencing" Fallacy". *Journal Of Democracy*, 18(1), 12-27.

Doyle, M. W. (1983). "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs. *Philosophy and Public Affairs*", 12(3), 205-235. <https://doi.org/10.4324/9781315252629-22>, 205-235.

Doyle, M. W. (2012). "Liberal Peace". Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203804933>, 4.

Folker, J. S. (2013). "International Relations Theories Discipline and Diversity" (T. Dunne, M. Kurki, & S. Smith (eds.)). Oxford University Press, 113-129.

⁹Kant'ın daha fazla barışı sağlayacağını düşündüğü federasyonunun bazı farklı özellikleri vardı. Bunlardan birincisi Federasyonun vatandaşlarının özgürlük ve refaha olan istekleridir. İkincisi Federasyonda uluslararası hukuk ve ticaretin genişlemesi sonucunda, uluslararası hukuk ve örgütlerin gelişimini tetiklemesidir. Son olarak Federasyondaki cumhuriyetlerin çoğalması ve birimler arası barış kaidelerinin resmi kurallar üzerine bina edilmesidir. Buradaki cumhuriyet tanımı günümüzdeki demokratik devlet tanımına daha yakındır (Russett, 1993: 94-131).

Friedman, T. L. (1996). "Foreign Affairs Big Mac". *Nytimes*. <https://www.nytimes.com/1996/12/08/opinion/foreign-affairs-big-mac-i.html>, (04.09.2021).

Fukuyama, F. (1993). "End of History and the Last Man". In *Contemporary Sociology* (Vol. 22, Issue 2). Free Press. <https://doi.org/10.2307/2075746>, 22.

Fukuyama, F. (2014). "State – Building Governance And World Order In The 21st Century". Cornell University Press, 48.

Ghani, A., ve Lockhart, C. (2008). "Fixing Failed States A Framework for Rebuilding a Fractured World". Oxford University Press; 1st edition, 4.

Gismondi, M. D. (2008). "Ethics, liberalism and realism in international relations". Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203939932>, 19: 41: 54.

Gold, D., & McGlinchey, S. (2017). "International Relations Theory" (S. McGlinchey (ed.); E-International Relations Publishing. <https://doi.org/10.1017/9781316795514.006>, 48.

Gözler, K. (2018). "Anayasa Hukukuna Giriş". *Ekin Basın Yayın Dağıtım*, 49: 103-104.

Griffiths, M. (2007). "International Relations Theory for the Twenty-First Century". Routledge. <https://doi.org/10.1057/9780230005846>, 69.

Hameiri, S. (2010). "Regulating Statehood". Palgrave Macmillan, 1.

Harari, Y. N. (2018). "21 Lessons For The 21st Century". Penguin Books, 22.

Hehir, A., ve Robinson, N. (2007). "State-building: Theory and practice. *State-Building: Theory and Practice*", 1-200. <https://doi.org/10.4324/9780203964712>, 1.

Moravcsik, A. (1992). "Liberalism and International Relations Theory". Harvard University Press, 3-53.

Keohane, R. O., Nye, J. (2012). "Power and Interdependence". New York: Pearson, 252.

Rengger, N. J. (2005). "International Relations, Political Theory and The Problem of Order: Beyond International Relations Theory?" Routledge. <https://doi.org/10.5860/choice.37-6518>, 117: 129.

Russett, B. (1993). "Grasping The Democratic Peace" (Vol. 1). Princeton University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>, 4: 94-131.

Sandıklı, A., ve Kaya, E. (2013). "Barış Kavramına Teorik Yaklaşımlar ve Küresel Yönetişim". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, 12(23), 59-79.

- Sarıca, M. (1996). "100 soruda Siyasi Düşünce Tarihi". Gerçek Yayınevi, 64.
- Şenel, A. (1996). "Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarih Öncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş". Bilim ve Sanat Yayınları, 319.
- Sutch, P. (2007). "International Relations: The Basics". Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203960936>, 11: 65: 67.
- Viotti, P. R., & Kauppi, M. V. (2012). "International Relations Theory". Pearson, 129-164.

10.33537/sobild.2025.16.1.6

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 24.07.2024
Kabul edildiği tarih: 21.01.2025

Article Info

Date submitted: 24.07.2024
Date accepted: 21.01.2025

YAKINSAK TEKNOLOJİLER, YARATICI EKONOMİLER VE YÖNETİŞİM: PLATFORMLAR DÖNEMİNDE DEMOKRATİK BİR İLETİŞİM DÜZENİ VE KÜLTÜR POLİTİKASI DİYALEKTİĞİNİ YENİDEN OKUMAK

CONVERGED TECHNOLOGIES, CREATIVE ECONOMIES AND GOVERNANCE: RE-READING THE ONGOING DIALECTICS BETWEEN DEMOCRATICALLY STRUCTURED COMMUNICATION ORDER AND CULTURAL POLICIES IN THE AGE OF PLATFORMS

Serhat KAYMAS

Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, ahmetserhat.kaymas@windowslive.com

Anahtar sözcükler

Kötücül Problem, Teknoloji, Yakınsama, Teknoloji Politikaları.

Keywords

Wicked Problem, Technology, Convergence, The Politics of Technology.

Öz

Bu çalışma, karşılaştırmalı kamu yönetimi modelleri üzerinden bakarak, küresel ölçekte demokratik bir iletişim düzeninin nasıl geliştirilebileceğini sorgulamaktadır. Teknolojinin, siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda olduğu üzere kültürel uzam içerisinde de gittikçe genişleyen bir yer edinmesine koşut olarak, ülkelerin teknoloji politikaları üzerinde hegemonya kuran sınırlı sayıda küresel akış platformunu görünür kıldığını belirleyen bu çalışma, kamu yönetimi adına, küresel ölçekte teknoloji yönetimi için yeni bir perspektife ihtiyaç duyulduğunu belirlemiştir. Bu doğrultuda çalışma, platformlar ve egemen siyasa eğilimi arasındaki diyalektiği yakın dönemli gelişmeler üzerinden ele almaktadır. Çalışma son bölümünde kamu yönetimi adına bir dizi alternatif yönetim modeli önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kötücül Problem, Teknoloji, Yakınsama, Teknoloji Politikaları.

Abstract

This study has inquired been to this research question: How a democratic communication order and equitable cultural flows can be established on a global scale under the current conditions of platformization of cultural content production and the hegemony of platforms on the media landscape depended on the comparative public governance models and the critical economy of the media approaches. In this regard, this study, which determines that technology's ever-expanding place in the cultural space as well as in political, economic and social fields, makes visible a limited number of global flow platforms that establish hegemony over the technology policies of countries, and that a new perspective is needed for technology management on a global scale in the name of public governance. determined that it was heard. In this regard, the study examines the dialectics between platforms and the dominant political tendency through recent developments. In the last section, the study proposes a series of alternative governance models for public governance.

“Dijital Çağda geniş tabanlı bir sivil toplum mümkün mü? Sosyal medya ve internetin dijital kamusal alanlar yaratacağına dair bir zamanki iyimserlik, günümüzde yerini karamsarlığa bırakmış olsa da, yeni ve çevrimiçi topluluklar inşa etmek hayal değil” (Acemoğlu ve Johnson, 2023:372).

Giriş

Bu çalışma; kapitalizmin oldukça yakın dönemi içerisindeki konum savaşları, toplumsal güç ve iktidar mücadelesi içinden bakarak; oldukça temel bir soruya yanıt aramaktadır. Gerçekten de, teknolojinin toplumsal değişim ve dönüşümün anlamlı bir aktörü olarak; ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel uğraklar boyunca yer edinmesi ve edindiği yeri sürekli olarak genişletmesinin refakatinde, toplumun geniş kesimlerinin katılımına açık bir kamusal yönetim ve değerler dizisinin nasıl ve hangi koşullarda geliştirilebileceği? Bu çalışmanın, yukarıda da sözü edildiği üzere, platform kapitalizmi dönemindeki iktidar ve güç mücadelesi içinden bakarak yanıtlamayı amaçladığı temel sorusunu oluşturmaktadır. Küresel akış platformlarının egemen siyasa üzerindeki etkisi gitgide genişlerken, iletişim ve kültür siyasasına dair kadim soruların yeniden ancak bu kez farklı bir bağlam içerisinde yöneltilmesinin anlamlı olduğu belirtilmelidir. O denli ki, gelişmiş ülkelerden, gelişmekte olan ülkelere doğru arakesitlerinde yeni emperyalizm örüntülerini görünür kılacak denli gerçekleşen tek boyutlu iletişim akışı karşısında, geniş katılımlı bir sivil toplum deneyiminin nasıl inşa edilebileceği? Yönündeki kadim sorunun, çoğu Amerika Birleşik Devletleri merkezli küresel akışım platformlarının ulusal medya ekosistemi üzerindeki hegemonyası ile birlikte yeni boyutlar kazanarak kendi içerisinde tutarlı ve bütüncül yanıtlar beklediğini hatırlamak anlamlı olacaktır. Gerçekten de, toplumun geniş kesimleri için yeni refah ve istihdam kaynağı olarak yaratıcı ekonomilerin kültür politikaları ile yeniden bir diyalektiği nasıl kurabileceği? Yeni dijital ekosistemler içerisinde; sermayenin aracı olarak kullanılan makine öğrenmesi, algoritmalar, derin öğrenme, insan-insan dışı etkileşim ve hibrit çalışma deneyimleri karşısında teknoloji politikalarının nasıl yeni baştan ele alınabileceği? Yönündeki soruların, yukarıda sözü edildiği üzere, iletişim ve kültür politikalarındaki kadim tartışmanın yeni satır başlarını oluşturduğu söylenmelidir. Bu doğrultuda, bu çalışmanın, egemen siyasa ve teknoloji diyalektiği içinden bakarak eleştirilen bir perspektif üzerinden bütüncül ve tutarlı yanıt aradığı araştırma sorularını oluşturmaktadır. Çalışmanın amaçladığı tartışmanın satır araları okunduğunda önemli bir eşitsizliğin giderilmesine dair yeni bir siyasanın nasıl kurulabileceği “küresel kuzey” ülkelerinin teknoloji eliyle gittikçe dijital kültür politikalarını tartıştığı dönem içerisinde daha da bir önem taşımaktadır. Teknoloji ve teknoloji siyasını inşa eden küresel kuzey karşısında, yaratıcı endüstriler ekosistemi

içerisinde fark edilebilir bir potansiyeli olmasına rağmen, teknolojik bağımlılık içerisinde olan ve henüz bütüncül bir kültür politikası modelini geliştiremeyen “küresel güney” ve özelinde Türkiye için hiç değilse bir tartışma bağlamının kurulabilmesini sağlayacaktır. Bununla birlikte, teknoloji eliyle oluşan yeni gözetim ve kontrol ilişkilerinin her ne kadar kuzey ve güney arasındaki bir dizi çelişkili konumun ötesine geçerek Yuval Noah Harari’nin (2024:315) belirlediği üzere her iki cephede de yükselen kaygının bizatibi demokrasinin geleceği üzerine olduğu hatırlanmalıdır. O denli ki, Harari’nin (2024:314-315) sözleri ödünç alındığında “tarihin büyük kısmında, büyük ölçekli demokrasilerin kurulabilmesi mümkün değildi, zira bilgi teknolojisi büyük ölçekli politik müzakerelerin sürdürülebileceği kadar gelişmemişti. On binlerce kilometre kareye yayılmış milyonlarca insan, kamusal meseleleri eş zamanlı tartışabilecekleri araçlardan yoksundu”. Bugün ise sorun, demokrasiler için hayati olan müzakerelerin gerçekleştirilebileceği araçların yokluğu değil tam aksine, bir ironi olarak da düşünülebileceği üzere, bilgi teknolojilerinin karmaşıklaşması ile kamusal müzakerelerin sürdürülememesi ve demokrasilerin yeni bir tehdidin altına girmesidir (Harari, 2024:315). Ancak, gerek küresel kuzey ve gerekse küresel güney de bilgi teknolojilerinin “karmaşıklaşmasına” koşut olarak kamusal müzakerelerin kısıtlanması ortak olarak deneyimlenmekteyken, her iki cephenin birbirinden ayrılan sorun tanımları ve tanımlara getirilen yanıtların, hiç değilse, demokratik bir iletişim düzeninin yeniden tesis edilebilmesi için alternatif bir dizi öneriyi harekete geçirmesi beklenmelidir. Bu doğrultuda, bu çalışma Türkiye’nin içinde yer aldığı küresel güney için bir dizi alternatif siyasa geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın Yöntemi: Karşılaştırmalı Siyasa Analizi Üzerinden Küresel Güney İçin Teknoloji Politikaları İçin Yeni Bir Değerler Dizisini Tasarılamak

Kapitalist sermaye birikiminin egemen siyasa ile kurduğu “heyecanlı” ittifaklar boyunca teknoloji; ekonomi, siyaset, toplumsal ve kültürel cephelerdeki dönüşüm sürecinin bileşeni olarak güçlü bir rol üstlenirken; kapitalizmin, bilgi temelli yeni birikim rejimi içerisinde önemli bir gündemin öne çıktığı belirtilmelidir. Yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin, özel bir vurgu geliştirildiğinde ise yapay zekânın, egemen siyasa içerisinde gittikçe genişleyen konumu; gündelik yaşama dair örüntüleri olduğu kadar kapitalist değer üretimi adına kültürü de derinlemesine etkilediği, üstelik tartışılmaya yer bırakmayacak ölçüde, açıktır. Böylesi bir kesit içinden bakıldığında, teknolojinin egemen siyasa ve gündelik yaşam örüntüleri ile nasıl ilişkilendiğine dair kapsamlı tartışmaların henüz öncesinde yeni bir kavram seti üzerinden bakan ve teknolojinin, gerçekte, hangi güç bloklarının elinde ve hangi çıkar ilişkilerini ekseninde temsil edildiğine dair yeni bir sorgulama perspektifine ihtiyaç duyduğu söylenmelidir. Gerçekten de, teknolojinin “iyimserleri” ve “kötümserleri” arasındaki süre giden ancak çoğu

örneğinde gözlemlendiği üzere somut bir öneri geliştirmenin uzağında yer alan tartışmaların öncesinde tam da Daron Acemoğlu ve Simon Johnson'un (2023:366) işaret ettiği üzere, teknolojiye dair yeni bir değer zinciri ve yeni bir anlatı geliştirilmesinin gerekliliği belirtilmelidir. Bu doğrultuda “yeni teknolojiler üzerine yürütülen tartışmaların sadece yeni ürün ve algoritmaların ne kadar harika çalıştığına değil, aynı zamanda halkın lehine mi yoksa aleyhine mi çalıştığına” odaklanan tartışmalara ihtiyaç duyulduğu belirtilmelidir.

Bu çalışma boyunca, yukarıda işaret edilen kamu yönetimi ve teknoloji diyalektiğine dair tartışmanın, siyasal iktisadın eleştirisi ve karşılaştırmalı dijital kültür politikaları analizi üzerinden, sermaye birikiminin kendisini yeniden ürettiği koşullardan bakarak, iki eksenle ele alınması amaçlanmıştır. Kültürün¹, sermaye bileşenlerinin elinde kapitalist değer üretilmesi adına nasıl da bir haline getirildiği ve egemen siyasanın ise internet ekosisteminin yeni baronları karşısında sermaye cephesinin yükselen etki alanı karşısında gittikçe kamu yararı ve çıkarı kavrayışını bütünüyle terk etmese dahi ikincil kıldığı tartışmanın ilk uğrağını oluşturmaktadır. Tartışmanın ikinci uğrağı ise değişen değerler dizisi içerisinde bakarak kamu yönetimi için hangi koşullarda yeni bir değer dizisinin hangi araçlarla oluşturulabileceği adına ele alınacaktır.

Çalışmada amaçlandığı üzere siyasal iktisadın eleştirisi üzerinden açılan bir sorgulamanın; Nico Nicoli ve Petros Iosifidis'in (2023:26) değerlendirdiği üzere; enformasyonun dijital ekosistem ve çoğu Amerika Birleşik Devletleri merkezli bir dizi platformun hegemonyasına doğru taşınması ile birlikte alternatif bir dizi değerlendirmeye olanak tanıdığı belirtilmelidir. Bununla birlikte çalışma, sözü edilen alternatif perspektif bu kez egemen siyasanın terk etmiş görüldüğü kültürel çoğulculuk, çeşitlilik ve kamu yararı kavramlarını hiç değilse egemen tartışmaların odağına taşımaya dair bir çaba göstermektedir. Ole Marius Hylland'in (2022:814-815) “yavaş ve gönülsüz bir devrim” olarak işaret ettiği dijital kültür politikalarının, geleneksel kültür politikaları ile hem benzerlik ve süreklilik içerisinde ele alınmasından daha çok, yeni bir bağlam içerisinde tartışılmasının anlamlı olduğu belirtilmelidir. Gerçekten de, dijital kültür politikaları ile işaret edilen, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin ya da ulusal medya endüstrisi içerisinde süregiden dijitalleşmenin kültür ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğu değildir. Aksine, söz konusu siyasa değişimi ile birlikte işaret edilen çok taraflı ve aktörlü yeni

bir değerler dizisinin kamu politikalarının değişimi ile hangi koşullarda ve nasıl ilişkilendiği. Böylesi bir sorgulama perspektifi içerisinde bakıldığında, internet ekosistemi içerisindeki yapısal değişimin bir yandan medya ve iletişim politikaları sahasında olduğu kadar hatta daha da önemli olarak tam da bu çalışmada amaçlandığı üzere kültür politikaları cephesinde bir “meydan okuma” (Valtysson, 2022:786) ile karakterize edilebileceği söylenmelidir. O denli ki, Terry Flew'in (2021:44), internet ekosisteminin “platformlaştırılması” üzerinden değerlendirdiği üzere², sınırlı sayıdaki platform eliyle internet ekosisteminin sıkı sıkıya yeni bir kontrol ve gözetim örüntüsüne tabii kıldığı yeni dönemin kamu yönetimi içerisinde de köklü bir değerler dizisi değişimi içerisinde yansımaları bulduğunu söylemek hiç değilse şaşırtıcı olmayacaktır. Bu doğrultuda; Foucault'un (2002:217) “yönetim” kavrayışı üzerinden üretim ilişkileri ve üretici güçler arasındaki değişimin yeni baştan okunmasına ihtiyaç duyan değişim döngüsü, ilerleyen kısımlar içerisinde ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere, egemen siyasanın bu kez çevre yeniden inşasına ihtiyaç duymaktadır. Çalışmanın birinci bölümünden itibaren dijital dönüşüm ve platformların yükselen hegemonyası eliyle kültür politikalarının yeni gündemi, kamu siyasasında “kötücül bir problem” olarak teknolojinin yeni baştan kavramsallaştırılması, gerçekleştirilecektir. Bununla birlikte, derinlemesine bir tartışmanın öncesinde yukarıda işaret edilen yaklaşımın, “kötücül problem” (*wicked problem*), bu çalışmanın bir tercihi olmaktan daha çok, kamu yönetimi ve siyasa çalışmalarının toplumsal, kültürel, teknolojik ve siyasal dönüşüm süreçlerini sorgulayabilme adına geniş ölçekli olarak kullandığı bir analiz yaklaşımını oluşturduğu belirtilmelidir³.

Yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin, kapitalizmin dönüşümüne koşul olarak, yaratıcı endüstriler ve önemli bir bileşeni olan yaratıcı ekonomilerle ilişkilenesinin gerçekte birbiri ile ilişkili iki cephe üzerinden sürdürülen eleştirel çalışmalara duyulan ihtiyacı görünür kıldığı söylenebilir. Bu doğrultuda ilk tartışma cephesini, yeni enformasyon teknolojilerinin gittikçe genişleyerek kültür üreticileri ve kültür endüstrileri ile sermaye birikiminin aracı olarak nasıl da ilişkilendiğini ortaya çıkartmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda ise, alternatif bir perspektif içerisinde bakarak söylendiğinde, dijital teknolojiler eliyle kültürel çoğulculuk ve çeşitliliğin (Albornoz ve Levia, 2019:186) ile hangi koşullarda nasıl sınırlandırıldığı ya da tam aksine özgür iletişim düzeninin

¹ Fusun Üstel'in (2021:14), “zahmetli bir kavram” olarak işaret ettiği kültür kavramının henüz tanım aşamasından itibaren onu tanımlayan sıfatın içeriğini gerçekten de olanca büyüklüğü ile doldurmaktadır. O denli ki, gerek kapsamı ve sınırları gerekse ürettiği değerler ve söz konusu değerlerin toplumların makro yapısal koşulları ile nasıl ilişkilendiği düşünüldüğünde olabildiğince geniş bir alanın oluştuğu belirtilmelidir.

² Terry Flew (2021:104), internet ekosisteminin tam da neo liberal politikalar eliyle kapitalizmin yeni, bilişsel, sahnesine taşınmasının henüz öncesinde, 1990-2010 olarak tarihlendirdiği dönemin, internet ekosisteminin görece olarak özgür bir dönem olduğunu ileri sürmektedir.

³ Kate Crowley ve Brian H. Head (2017:541), kamu yönetimi çalışmaları içerisinde kötücül problem yaklaşımının bir sistem teorisini olan West

Churman'ın 1960'lı yılların sonundan itibaren çalışmaları ile birlikte yükseldiğini belirtir. Bununla birlikte, Churman'ın ardından, yaklaşıma dair çalışmaların artarak genişlemesinin ötesinde ilk kez yaklaşımın isminin belirlendiği 1973 yılındaki Horst W.J Rittel ve Melvin M. Weber'in (1973:157) çalışmalarının hem modern yönetim pratikleri hem de kuramsal düzeyde “kötücül problem” olarak tanımlanan yaklaşımlar için öncü olduğu belirtilmelidir. O denli ki, Rittel ve Weber genel kalkınma planlarının, toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel yaşam pratiklerinin genişlemesi ile birlikte, bir bakıma “ikilem” olarak gördükleri sorunlar ekseninde çerçevelendiklerini değerlendirmektedir.

nasıl yeniden oluşturulabildiği söz konusu cephe içerisinde açılan siyasa gündemini görünür kılmaktadır. Yukarıda işaret edilen ikinci cephe ise bu kez odağını kültür endüstrileri ekseninden bakarak söylendiğinde “dijital dönüşün” ulusal kültür politikaları ile nasıl bir ilişki kurduğudur ki, çalışmanın üçüncü bölümünde tam da Türkiye özelinde yaratıcı ekonomiler ve kültürel üreticilerin karşılıklı gelişen örüntüleri içerisinde bakarak süre giden ilişkilerin çözülmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise, Türkiye için yaratıcı ekonomiler özelinde bir dizi alternatif öneri sunulacaktır.

Kötücül Bir Problem Olarak Dijital Teknolojiler ve Kapitalizmin Yeni Birikim Koşulları Refakatinde Kültür Politikalarına Yeniden Nasıl Bir Değer Bilebilir?

Çalışmanın bu alt kısmının yönelttiği sorunun, en azından, kapitalizmin yeni birikim koşulları refakatinde yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri ve kültür politikaları ile ilişkilenebilir. Kendi içerisinde tutarlı, bütüncül ve derinlemesine bir sorgulamayı birbiri ile yakından ilişkili iki kesit içerisinde sürdürülen bir tartışma eliyle gerçekleştirmektedir. İlk kesit, çalışmanın henüz giriş kısmından itibaren işaret edilen, yaratıcı ekonomilerin gelişmesine koşut olarak kültür politikalarındaki “dijital dönüş” örüntüsüne dair, tam da yukarıda sözü edildiği üzere, karşılıklı ilişkilenebilirlik üzerinden bakarak bütüncül bir bağlam oluşturmayı amaçlamaktadır.⁴ Bununla birlikte, siyasa ve kamu yönetimi çalışmalarından farklı olarak kültür politikaları çalışmalarının, hiç değilse derinlemesine bir tartışmanın öncesinde, bir bakıma “eksikliğinden” söz edilmesi tam da neden böylesi geniş bir tartışmaya ihtiyaç duyulduğunu görünür kılmaktadır. Gerçekten de, Türkiye’de süre giden çalışmalar içerisinde gerçekleştirilen bir okumanın kültür politikalarına dair alan yazının kültür endüstrileri ve üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki karşılıklı ilişki söz konusu olduğunda, özellikle emek cephesinden bakıldığında, karamsar bir suskunluk içerisinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, yukarıdaki eleştirinin önemli bir boyutundan daha söz edilmesi doğru olacaktır. O denli ki Türkiye’de kültür politikaları alan yazınının, özellikle yaratıcı endüstrilerin yükselişine koşut olarak yükselen dijitalleşme ve yaratıcı ekonomiler söz konusu olduğunda, sözü edilen karamsarlığının yerini gittikçe bir sessizliğe terk ettiği dikkate alındığında, en azından bu çalışmanın yazarının öne sürdüğü üzere, bir endişenin uyandırdığı belirtilmelidir. Gerçekten de, Türkiye’de toplumun geniş kesimlerinin yalnızca talebe bağlı akış

platformları ile değil, internet ekosistemi üzerinde hegemonya oluşturan diğer platformlar ile de gerek kullanıcı ve gerekse üretici olarak kurduğu ilişkinin kültür politikaları alan yazınında bütüncül bir karşılık bulamamasının önemli bir karşılığı bulunmaktadır. Egle Rindzeviciute’nin (2022:830), belirttiği üzere, teknolojinin tam da sözü edilen yaklaşım çerçevesinde ele alınabilmesi adına güçlü bir dizi gerekçenin doğduğu söylenebilir. Önceki kısım içerisinde de belirtildiği üzere, kötücül problem kavrayışı Rittel ve Weber’in belirttiği üzere (1973:159), II. Dünya Savaşı’nın ardından devletlerin planlama alanı öncelikli olmak üzere karşılaştıkları yeni bağlamlardaki sorunların hiç değilse yeni yaklaşımları geliştirecek ölçüde odağa alınması olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda, ülkelerin karşısına çıkan yeni sorunlar dizisinin, hem sosyal hem de teknik bileşenlerinin olduğu dikkate alındığında, kamu yönetimi için yeni bir değerler dizisi değişimini içerecek denli yapısal problemler olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Örneğin, sürdürülebilir kalkınma, iklim değişimi, küresel ısınma örneklerinde gözlendiği gibi kamu yönetimi için bütüncül bir görevdeşliği içerecek denli geniş kapsamlı yapısal sorunlar dizisi olarak değerlendirilmesi doğru olacaktır. Geniş bir perspektif içerisinde bakarak; kötücül problemlerin, örneğin açlık, küresel ısınma, kitlesel yoksulluk ya da kent hakkının kullanılması gibi alanları tanımlarken (Sarkar ve Kotler, 2024:1), gündelik yaşam örüntülerine dair yeni cepheler boyunca da yönetim adına yeni sorun alanlarını dışarda bırakmamıştır. O denli ki, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin yükselişinin refakatinde, makro politik eksenlerde olduğu kadar, medya ve kültür üretimi eksenlerinde de gittikçe belirleyici bir rol üstlenmesi dijital teknolojilerinin kullanım örüntülerinin gittikçe kötücül bir problem olarak değerlendirilmesi adına bir dizi güçlü gerekçeyi oluşturmaktadır.⁵ Dijital teknolojilerin yükselişi ile birlikte olanca açıklığı ile görülebileceği üzere bizatihi teknolojinin gelişmesi ile değil ancak belirginleşen amaçlar çerçevesinde teknolojinin kullanım örüntüleri üzerinden yeni bir siyasa gündeminin oluştuğu belirtilmelidir. Michele Rioux ve Felipe Verdugo (2019:125), söz konusu değişim ve dönüşüm örüntüsünü kültür politikaları ekseninde bir yandan kapitalizmin kendi içerisinde süreklilik ve çelişkileri olarak okurken, diğer yandan, dijital teknolojilerin de içerisinde yer aldığı ülkelerin makro yapısal koşulları içerisindeki değişimin son kertesinde kültür politikalarına siyasa yakınsaması olarak yansıdığını belirtir. Ancak böylesi bir tartışmanın bağlamı içerisinde, sözü edilen “belirleyici” unsur tek başına dijital teknolojiler ve bir teknoloji yakınsaması örüntüsü

⁴ Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Kongresi’nin (UNCTAD) 2021 yılını Yaratıcı Ekonomiler Yılı ve 2022 yılını “Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Yılı” olarak ilan etmesini izleyen raporları içerisinde Türkiye’nin, gelişmekte olan ülkeler içerisinde yaratıcı endüstriler ve bileşen yaratıcı endüstriler ihracatındaki genişlemeyi vurgulamaktadır. UNCTAD, yakın dönemli raporunda (2022:30) yer verdiği üzere Türkiye’nin toplam işgücünün %4.3’ünü, 1.200.000 kişisel istihdamı ifade etmektedir, yaratıcı endüstrilere bağlı istihdamın oluşturduğunu belirlerken, telif hakkı temelli endüstrilerin Türkiye’nin yıllık gayri safi milli hasılasının %2.9’unu meydana getirdiğini açıklamaktadır.

⁵ Guillaume Pitron’un (2023:118-136) alan araştırmasına dayanan çalışmasında GAFAM (Google, Amazon, Facebook, Apple ve Microsoft) platformlarının özellikle veri merkezleri ve bulut uygulamalarında kullandığı başlıca enerji kaynağının kömür olduğunu belirtmesinin ardından, platformları ayakta tutabilmek için kullanılan enerji kaynağının, Amerika Birleşik Devletleri’nde akarsu yataklarını nerede ise yok ettiğini belirler. Ancak böylesi bir çevre yıkımının yalnızca Amerika Birleşik Devletleri ile sınırlı tutulamayacağı açıktır.

üzerinden değil, aksine, kapitalizmin yeni sahnesine koşut olarak üretici güçler, üretim ilişkileri ve üretim kapasitesi diyalektiğinin baştanbaşa yeniden örülmesi üzerinden anlamlandırmak doğru olacaktır. Bu doğrultuda, Rioux ve Verdugo'nun (2019:130), dijital teknolojilerin yükselişinin refakatinde kültür politikaları için yaratıcı endüstriler ve telekom yakınsaması, kültür endüstrileri ve yaratıcı endüstriler yakınsaması ile son olarak kültür endüstrileri ve telekom endüstrileri olmak üzere üç düzeyde gerçekleştiğini belirledikleri güçlü bir yakınsama sürecinin varlığından söz edilmesi anlamlı olacaktır. Bu doğrultuda, bu çalışmanın dijital ekosistemler içerisinde egemen siyasanın yeni bir kültür politikası inşa çabasının, tek boyutlu ve sınırlı bir yaklaşım olmaktan çıkarak ekosistem bileşenlerinin karşılıklı ilişkilene örüntüsü üzerinden okuma çabası tam da kendi içerisinde bütüncül ve tutarlı bir kültür politikası arayışından kaynaklandığı söylenmelidir. Nick Couldry ve Ulises A. Mejias'ın (2022:30) işaret ettikleri üzere, kapitalizmin yeni sosyal düzen ile ilişkilene pratiğinin çözülmesi tam da bu doğrultuda dijital teknolojilerin kullanımının nasıl da "kötücül bir problem" olarak değerlendirilebilmesi adına güçlü bir tartışma kesiti açmaktadır. Örneğin, küresel akış platformlarının, ya da farklı ifade edildiğinde internet ekosisteminin yeni "küresel gardiyanlarının" (Gillespie, 2018:129), elinde kültürün ve kültürel akış sürecinin aslında kapitalizmin yeni toplumsal pratikler ve bileşenleri ile nasıl ilişkilendiği sorgulanmaksızın anlamlı bir tartışma bağlamı kuramamaktadır. O denli ki; sermaye bileşenlerinin elinde dijital teknolojilerin, yeni denetim ve gözetim ilişkileri için bir araç haline getirildiğini, farklı bir perspektif içerisinden bakarak söylendiğinde, yukarıda işaret edilen kötücül problemin bileşeni olarak nasıl konumlandığını, tartışmak; aslında yeni bir değerler dizisi ile tanışan kültür politikalarını anlamlandırma adına önemli bir bağlam oluşturmaktadır. Tarleton Gillespie'nin (2018:74) işaret ettiği üzere, söz konusu yeni sorunlar için öncelikle platformların doğal yapılar olduğunun bir "mit" olduğunu vurgulayarak, tam aksine örneğin içerikler üzerindeki baskıcı denetim yapılarında olduğu gibi, sıkı sıkıya kontrolü elinde bulunduran odaklar olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.

Küresel Kültür Akışı ve Platformlar: Kötücül Problemlerin Hegemonyasında Kültür Politikalarını ve Değişim Sürecini Yeniden Ziyaret Etmek

Platformlar ile birlikte dönüşen kontrol ve güç ilişkilerine değer biçilmesine dair çabaların Gillespie'nin erken dönemli tartışmasının ardından da yoğunlaşarak devam ettiği söylenmelidir. Örneğin, Nico Nicoli ve Petros Iosifidis (2023:26), Evens ve arkadaşlarının yaklaşımına dayanarak, dijital platform ekosistemi içerisinde yükselen platformlar ve dönüşen kontrol diyalektiğini

değerlendirme adına 5C yaklaşımını⁶ öne sürmektedir. Bununla birlikte, egemen siyasanın düzenleme eğilimlerinde odağa alınan sözü edilen iki C'nin ayrıntılı olarak değerlendirilmesi anlamlı olacaktır. Buna göre, bağlantısallık (**connectivity**): Platform altyapısının ve mimarisinin kontrolü söz konusu bağlantılar üzerinden değerlendirilebilir ki, geniş bir perspektiften bakarak değerlendirildiğinde, Nick Couldry ve Ulises A. Mejias'ın (2022:36) sömürgeciliğin yeni yüzü olarak işaret ettikleri veri sömürgeciliğinin tam da platform ve kullanıcıları arasındaki bağlantılar üzerinden gerçekleştiği öne sürülebilir. (2) İçerik (**content**): Program ya da daha genişletildiğinde kültürel içeriklerin kontrolü olarak öne çıkmaktadır. İlerleyen kısımlar içerisinde de ele alınacağı üzere; platform ekosistemi dolayımı ile gerçekleştirilen kültürel içerik üretiminin, içerik üreticileri ve platformlar arasındaki ilişki pratiği boyunca, gerçekte her iki dinamiğin de kültür politikalarını önemli ölçüde etkileme potansiyeli bulunan, iki boyutunun olduğu belirtilebilir. Thomas Poell, David Nieborg ve Brooke Erin Duffy (2022:194); yaratıcı ekonomiler içerisinde, kültür üreticilerinin, hiç de sürpriz olmayan biçimlerde, platform-bağımlı bir üretim ilişkileri sürecine tabii tutulduklarını belirtir. Kültür üreticilerinin platformlarla ilişkilene pratiğinin ikinci biçimi ise "platform-bağımsız" üretim ilişkileri kesiti içerisinden kurulmaktadır. Kelley Cotter'ın (2019:899) değerlendirdiği üzere, kültür üreticilerinin platform mimarisine bağımlı bir üretim ilişkisi geliştirmesi gerçekte söz konusu mimariler içerisinde gelişen algoritmalar eliyle içeriklerin görünür kılınması adına bir görünürlük oyununu hareket geçirmektedir. Cotter (2019:909) platformlar eliyle oluşturulan böylesi bir döngünün platformların uyguladığı kurallar ekseninde görünür olabilenler ve görünürlük mücadelesini kaybedenler arasındaki dijital eşitsizliği derinleştirdiğini belirtir. Böylesi bir kesit içerisinden bakıldığında, kültürel içeriklerin tek başına olmasa da ağırlıklı olarak algoritmalar eliyle görünür olabildiği bir içerik akışının çoğulcu ve çok sesli bir iletişim düzeni önünde nasıl da kötücül bir problemi oluşturduğu açıktır.

Platformların hegemonyası altında gerçekleşen kültürel içerik akışının yol açtığı, yaratıcı ekonomiler içerisinde de özellikle bağımsız içerik üreticileri güçlü bir tehdide dönüşen, diğer sorunlardan da söz edilmesi anlamlı olacaktır. Stuart Davis'in (2023:1145), medya emperyalizminden platform emperyalizmine geçiş süreci olarak Netflix özelinde değerlendirdiği üzere, dijital ekonomiler içerisinde sermaye bileşenlerinin küresel kültür akışı içerisindeki hegemonyasının çoğulcu ve çok sesli bir iletişim düzeni ile kültürel çeşitlilik önündeki engelin farklı türevlerinin olduğunu belirtmek anlamlı olacaktır. Bu doğrultuda, küresel medya "devlerinden", tekel yapıları olarak da okunabileceği üzere, internet

⁶ Nicoli ve Iosifidis'in işaret ettiği 5C, hepsinin baş harfleri İngilizce'de C harfi ile başlayan "bağlantısallık" (connectivity), içerik (content), kredi (credit), tüketici (consumer) ve önceki unsurları bir eşgüdüm içerisinde ortak bir görevdeşlik olarak inşa eden kontrol (control) olarak öne çıkmaktadır.

“devlerine” doğru bir geçiş süreci olduğunu ve internet ekosistemi içerisindeki güçlerin birden çok aracı bir görevdeşlik içerisinde kullanıldığını belirten Janet Wasko'nun (2019:73-77) değerlendirmesini yeniden düşünmek kayda değer bir çaba olarak görülmelidir. Wasko (2019:80-81), kültürel içeriklerin üretim ve dağıtım ilişkileri cephesinde internet ekosisteminin yükselişine koşut olarak; daha fazla kanalın kurulabilmesi ile içeriklerin ekosistem içerisinde daha çok görünürlük olanağı elde edebildiğine dair uzlaşma oluştuğunun görülmesine rağmen gerçekte platformların yükselişinin yeni çözüm politikaları bekleyen yeni sorunlara yol açtığını belirtir. Öte yandan, kullanıcı için kullanılan katalogların gerçekte kota uygulamasına dönüşmesi ya da algoritmaların yeni gözetim ve denetim araçları olarak kullanılması söz konusu engellere dair örnekler olarak öne çıkmaktadır. Platformlar eliyle, medya endüstrisi içerisindeki çoğulcu ve çok sesli iletişim düzeninin nasıl da sınırlandırıldığına dair bir diğer yaygın uygulama pratiğini Philip Napoli (2019:85-86), “uzun kuyruk” ya da alan yazın içerisinde uzlaşma oluşturduğu üzere “Pareto İlkesi” ya da yaygın olarak kullanıldığı üzere “80/20 Kuralı”⁷ üzerinden açıklar. Bununla birlikte bu çalışma için söz konusu ilkenin, gerçekte, dijital platformların çoğulcu ve çok sesli bir iletişim düzeninin geliştirilebilmesi için sorgulamaların odağında yer edinirken; platformlar ve demokrasi arasındaki ilişkilenemenin aslında tam da kapitalizmin değişen birikim koşullarının nasıl da dikkate alınması gerektiğini ifade etmesi bağlamında önemli bir değer taşıdığı söylenebilir. Bununla birlikte, kapitalist değer oluşumunun kültürel içeriklerin üretim, dağıtım ve tüketim örüntüleri ekseninde nasıl ilişkilendiğine dair bir tartışmanın karşılıklı bir diyalektik olarak iki ilişkili eksen içerisinden bakan bir anlamlandırma çabasına ihtiyaç duyduğu söylenebilir. O denli ki sözü edilen ilk anlamlandırma çabasının Joseph Schumpeter'in (2000:84) yaratıcı yıkım düşüncesi üzerinden ele alınması⁸ önemli bir çabayı oluşturmaktadır. Ancak böylesi bir çabanın sözü edildiği üzere ikinci bir kesit üzerinden bakan karşılıklı bir diyalektik olarak okunması ile tamamlanabilir. O denli ki, Nick Srnicek'in (2017:36) kapitalizmin karşı karşıya kaldığı krizler boyunca kendisini nasıl da yeniden ürettiği ve yeni sahnesine nasıl taşındığını belirlerken kullandığı “platform kapitalizmi” söylemi sözü edilen karşılıklı okumayı tamamlayacaktır. Bununla birlikte, gerek “yaratıcı yıkım” kavrayışının gerekse “platform kapitalizmi” söyleminin önemli bir kör noktaya sahip olduğu belirtilmelidir. Olabildiğince geniş bir perspektif içerisinden bakıldığında; kapitalist değer

üretiminin, gerçekte tüm dönemlerinde, yenilik ve yaratıcılık ile güçlü bir bağ kurduğu oldukça anlaşılabilir iken süre giden yenilik ve yaratıcılık içerisinde yeni gözetim ve kontrol ilişkilerini nasıl kurabildiği ve geliştirebildiği çoğu kez ikincil kalmaktadır. Kapitalist değer üretiminin yeni bileşeni olarak platformlar, gözetiminde gerçekleştirilen kültürel içerik üretiminin yukarıda sözü edildiği üzere kapitalist değerlerin yeni gözetim ve sahiplik araçları denetiminde gerçekleşen bir iletişim akışı ile toplumun geniş kesimlerinin söz konusu akıştan beklentileri arasında zaten bir ikilemin olduğu söylenmelidir. O denli ki, ilerleyen kısımlar içerisinde ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, küresel iletişim akışı üzerinde önemli bir hegemonya oluşturan platformların çeşitlilik önündeki engelleri yalnızca egemen siyasa içerisinde son kertesinde yüzeysel bir yer edinebilmiş olan “çeşitlilik” ve “çoğulculuk” kavrayışının ötesinde ele alınmasını gerekli kılan önemli bir boyutunun olduğu belirtilmelidir. O denli ki, Heritiana Ranaivoson'un (2019:102) tartışması izlendiğinde; çeşitliliğin yalnızca sınırlı ölçüde bir arz ve tüketim çeşitliliği olarak görülmesinin, gerçekte, henüz düzenleme öncesinde siyasanın ancak sınırlı bir düzenleme olanağı ile karşı karşıya kalmasına yol açtığı belirtilmelidir. Egemen siyasanın, örneğin Avrupa Birliği düzenlemelerinin, ağırlıklı olarak bir tüketim çeşitliliğini odağına alması, hiç değilse, platformların yeni kontrol ve gözetim ilişkilerini anlamlandırma çabasını engellediği öte yandan kaynak çeşitliliğinin, içerik çeşitliliğinin ve sergileme çeşitliliğinin de demokratik bir iletişim düzeni adına önemli bileşenler olarak değerlendirmediğini belirtmek anlamlı olacaktır. Platformların medya endüstrisi içerisinde, aslında kullanıcı üzerinde bir dizi gözetim ve kontrol aracı ile birlikte, geniş bir yer edindiği dikkate alındığında çoğulcu ve çok sesli bir iletişim akışını düzenleyebilmenin koşullarının da sınırlandırıldığı öngörmek hiç değilse şaşırtıcı olmayacaktır. Bu doğrultuda platformların tercihleri ile kullanıcı üzerinde genişleyen yeni gözetim araçlarının diyalektiğine dair bir dizi örneğin verilebilmesi gerekir. Platform kullanıcıları için “masum” görünen tavsiye sistemlerinin, çoğu kültür içeriğini gizleyerek diğerlerini öne çıkartan ya da aşırı vurgulayan bir önyargı (Ranaivoson, 2019:108-109) sistemine dönüşmesinin çoğulcu ve çok sesli bir iletişim düzenini nerede ise yok sayan doğası gittikçe daha da bir görünür kılınmaktadır. Bununla birlikte; neo liberal politikaların hegemonyası altında egemen siyasanın da çoğulcu ve çok sesli bir iletişim akışının sağlanması adına kayda değer bir düzenleme çabasının olmaması⁹, ticaretin gölgesinde bir kültür politikasının nasıl ve hangi koşullarda inşa

⁷ İsminde de yer aldığı üzere Pareto İlkesi ya da 80/20 Kuralı, Vilfredo Pareto'nun İtalya'da servetin dağılımı üzerine yapmış olduğu çalışmalar ve belirlemeleriyle geliştirilmiştir. Pareto, İtalya özelinde yapmış olduğu araştırmasında ülkedeki arazilerin %80'inin, nüfusun %20'sine ait olduğunu belirler. Pareto İlkesi'nin önemi ise, toplumdaki sınırlı sayıdaki unsurun toplumun geneli üzerindeki gücünü göstermesinden kaynaklanmaktadır. Sosyal bilimlerde ise sözü edilen kural, ilk kez, bir ekonomist olan Joseph Juran (Juran, 2024:1) tarafından uygulanmıştır, bu doğrultuda, Juran'ın erken dönemli olarak logaritmik matematiksel modelinin halen yaygın olarak kullanıldığı belirtilir.

⁸ Joseph A. Schumpeter'in (2000:84) tartışması izlendiğinde kapitalist ekonominin reel koşullarının, ders izlencelerinden farklı olarak, şirketler eliyle yeni yöntemlerin, yeni metaların, yeni örgütlenme örüntülerinin, yeni finansman modellerinin uygulanmaya konulmasıyla yeni bir rekabet sürecinin yaşandığını belirtir.

⁹ UNESCO'nun aldığı kararların, özellikle 2005 yılındaki “Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi” (UNESCO, 2005:1) örneğinde görüldüğü üzere, anlamlı bir çabaya rağmen bir dizi açıdan önemli ölçüde eksik kaldığı söylenmelidir. Örneğin, Sözleşme tarafı olan ülkelerin, kendi aralarında ve üçüncü taraflarla gerçekleştirdiği anlaşmalar doğrultusunda doğabilecek hak kaybına karşı

edilebileceğine dair önemli bir tartışmayı görünür kılmaması adına önem taşımaktadır.

Çoğulcu ve Çok Bir İletişim Akışı Düşüncesi, Ticari Kaygularla Gölgeleirken: Egemen Siyasa Gündeminde Platform Politikaları

Küresel kültür akışını biçimlendiren yeni bileşenler olarak platformların yeni sahiplik ve kontrol örüntüsü olduğu kadar yeni gözetim ve denetim araçlarıyla da öne çıkması, kamu yönetişimi adına birbiri ile yakından ilişkili iki önemli soruyu görünür kılar. O denli ki, söz konusu ilk soru platformların küresel kültür akışının yeni bileşenleri olarak öne çıkarken kamu yönetişimi için yeni bir değerler dizisi değişiminin nasıl olanaklı kılınabileceği iken, ikinci soru tam da platformların medya ekosistemindeki yükselişine koşut olarak yeni yönetim ekseninin hangi koşullarda ve sınırlılıklarla düşünülebileceği üzerinden açılmaktadır. Bununla birlikte; izleyen satırlardaki derinlemesine tartışmanın olabildiğince geniş bir perspektif gözetilerek söylendiğinde Amerika Birleşik Devletleri, Çin Halk Cumhuriyeti ve Avrupa Birliği platform politikalarına açılan kesitler içerisinden baktığı söylenmelidir. Çalışma içerisinde söz konusu üç egemen siyasa alanının tercih edilmesi, ülke ve ulus üstü bir hegemonya projesi olarak Avrupa Birliği'nin platform politikalarına dair geniş bir tartışma uzamı oluşturma yönündeki amaçtan kaynaklandığı söylenmelidir. Bununla birlikte çalışma içerisinde söz konusu üç farklı deneyim alanının tartışılmasının aslında neo liberal politikaların ülke siyasa tercihlerindeki geniş hegemonyasının refakat ettiği bir aralıktan gerçekleştirilecek değerlendirme olanağı sunduğu belirtilmelidir. Amerika Birleşik Devletleri'nin ABD Temsilciler Meclisi'nin (2020:5) yakın dönemli ancak sınırlı eleştirisine rağmen, ABD merkezli platformları desteklemesi bu doğrultuda özel bir tartışma kesiti sunmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti ve otoriter siyasa eğilimi izleyen ülkelerin deneyimlerine yeniden bakmak ise internet ekosistemi söz konusu olduğunda baskıcı otoriteler ile platformlar arasındaki mevzi savaşlarını görünür kılan bir tartışma uzamı sunmaktadır. O denli ki, söz konusu ülkelerde platformların hem ticaret savaşlarının önemli bir bileşeni hem de devlet otoritesinin aracı olarak konumlandığı dikkate alındığında, küresel kamusal alan deneyimi ile baskıcı devlet aygıtının nasıl da neo liberal politikaların hegemonyası altında iç-içe girdiğinin görülebilmesini Çin Halk Cumhuriyeti politikalarının ete-kemiğe büründürdüğü söylenebilir. Çalışma içerisinde, Avrupa Birliği (AB) medya siyasası ise, görsel-ışitsel uzam içerisinde ortak bir Avrupa kültürünü oluşturmayı amaçlayan ancak gittikçe iletişim ve kültür politikalarının bir ticaret politikasına dönüşmesine rağmen kontrollü bir internet deneyiminin nasıl ve hangi koşullarda harekete geçirebileceğini görünür kılmaktadır. Bununla birlikte, çalışma hiç

değilse Avrupa'da önemli bir kültür içeriği tüketicisi olmasının yanı sıra görece olarak geniş kapsamlı bir medya endüstrisine sahip olan Türkiye deneyimine ise, tartışma boyunca getirilen özel vurgular dışında yer verememiştir. Türkiye deneyiminin çalışma içerisinde iki önemli gerekçe ile bütüncül olarak bir değerlendirmeye alınmadığı belirtilmelidir. Gerçekten de, 6112 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun'un 29. Maddesinde platform düzenlemeleri için Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu ile bir bakıma işbirliği önermesine rağmen söz konusu işbirliğinin sınırlarının belirgin olmaması ilk nedeni oluşturmaktadır. Diğer yandan, Türkiye'de siyasanın platformların üzerinde yükseldiği internet ekosistemi söz konusu olduğunda teknoloji ve toplumsal diyalektikçe yer vermemesi bir yana bizatihi algoritmalar, platform mimarisi, yapay zekânın kullanılması öncelikli olmak üzere bir teknoloji perspektifi içerisinden bakmadığı belirtilmelidir (Resmi Gazete, 2011:1). Platformların yükselişi ile birlikte kamu yönetişimi adına yeni bir değer dizisi değişimi sözü edildiği üzere, internet ekosisteminin yükselişi öncesi ve internet ekosistemi ile birlikte egemen siyasa adına süre giden bir eğilimi vurgulayan Terry Flew'in (2021:124) düşüncesini bu doğrultuda yeniden ziyaret etmek anlamlı olacaktır. Ancak, internet ekosisteminin gelişmesi ile egemen siyasanın yenilikçi bir politika arayışından daha çok çelişkili bir süreklilik içerisinde yaklaşımlarını geliştirdikleri belirtilmelidir. Bu doğrultuda, henüz internet ekosisteminin yükselişinin öncesinde egemen siyasanın belirginleşen iletişim ve medyaya dair siyasasının, internet ekosistemi ve önemli bir bileşeni olarak platformların yükselişi ile birlikte ikili bir doğaya sahip olduğu görülmektedir. O denli ki; bir yandan siyasa tercihlerinin yeni bağlamlarda bir bakıma süre gitmesi söz konusu karakteristiğinin ilk kesitini oluşturmaktadır. Ancak hemen öte yandan özellikle platformların yükselişi ile birlikte bir dizi güçlü kırılmanın siyasa tercihlerini de kökten sarsması ile sonuçlandığını söylemek hiç değilse şaşırtıcı olmayacaktır. O denli ki; platformların internet ekosistemi üzerindeki yükselişinin, aslında kamu yönetişimi karşısında yeni siyasa ihtiyacına yol açtığı söylenmelidir. Algoritmaların yaygın kullanımı üzerinden, kültür içeriklerinin bir görünürlük oyunu içerisine hapsedilmesi, yapay zekâ destekli platform mimarilerinin içerikler üzerinde yeni gözetim ve kontrol araçlarını bir baskı aracı olarak kullanması; kamu yönetiminin kapitalizmin yaratıcı ekonomiler döneminde yeni bir değerler dizisi değişimi ile neden tanışması gerektiğine dair yaygın bilinen gerekçeleri oluşturmaktadır. Ancak, alan yazın içerisinde sınırlı olarak yer almış olmasıyla birlikte, kamu yönetiminin değişimine dair bir diğer güçlü gerekçeyi tam da platform mimarileri içerisinde insan emeğinin yanı sıra bilgisayar destekli insan dışı teknolojilerin birlikteliğinde kurulan

bir yaptırımının olmaması hatta aynı Sözleşme içerisinde Madde-14 (f) bendinde kurulması amaçlanan Uluslararası Kültürel Çeşitlilik Fonu'nun nasıl bir gelişim izlediğinin belirlenememesi önemli bir açık olarak değerlendirilmelidir.

“hibrit” örgütlenmelerin gittikçe doğal karşılanan ölçülerde güçlenmesi oluşturmaktadır. Bununla birlikte kamu yönetişimi adına yeni değerler dizisi ve söz konusu değişime dair ayrıntılı bir tartışmanın öncesinde kültür içeriklerinin platformlaştırılması karşısında egemen siyasanın eğilimini görünür kılmaya dair bir tartışmanın yapılmasının anlamlı olduğu söylenmelidir. Olabildiğince geniş bir perspektif gözetilerek değerlendirildiğinde, bir yandan platformların üzerinde yükseldiği internet ekosisteminin merkezlessiz, içerisinde yer aldıkları pazar koşulları doğrultusunda devletlerin geleneksel düzenleme yöntemlerinin ve düzenleyici otoritelerinin yaklaşımları ile uyumlu olmayan yeni siyasa gündemlerinin birbiri ardına eklediği söylenmelidir. O denli ki, platformlar eliyle yaygın olarak kullanılan yapay zekâ, makine öğrenmesi, derin öğrenme ve algoritmalar gibi insan ve insan dışı etkileşim örüntülerinin gittikçe doğal karşılanan ölçülerde hibrit çalışma ortamlarını oluşturması, tavsiye sistemleri aracılığı ile kullanıcı deneyimlerini biçimlendirmesi ve yeni gözetim örüntülerine yol açması yeni gündemin satır aralarını oluşturmaktadır. Öte yandan, internet ekosistemi içerisinde telif hakları, ifade ve düşünce hürriyeti ve iletişim akışının çoğulcu ve çok sesli bir iletişim düzeni önünde oluşturduğu yeni gündemin egemen siyasa cephesinde ise yeni bir değerler dizisi ile tanışması adına önemli bir kesit sunmaktadır. Ancak, platformların egemen siyasa üzerindeki etkisini tek başına yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin kullanımı ve internet ekosistemi üzerindeki yeni gözetim – denetim örüntülerini üzerinden okumak ancak sınırlı bir tartışma olanağı vermektedir. Robert Gorwa, Gregorz Lechowsski ve Daniel Schneib’in (2024:9) değerlendirdiği üzere platformların egemen siyasa üzerindeki etkileme gücünü tam da Avrupa Birliği Dijital Hizmetler Yasası ve Dijital Pazar Yasası’nın yürürlüğe girmesi sürecinde uyguladıkları “lobi faaliyetleri” üzerinden örneklendirebilmek mümkündür. Platformların, Avrupa Parlamentosu üzerindeki finans baskısının yanı sıra medya eliyle kamuoyunun düşüncelerinin şekillendirilmesi, Avrupa Parlamentosu içerisindeki gruplarla birlikte koalisyon oluşturulması ve yanı sıra Avrupa Parlamentosu içerisinde yer alan muhalif görüşlerle koalisyon kurulması ile genişleyen lobi faaliyetlerinin sonucunda siyasanın henüz hazırlanma döneminden itibaren önemli bir baskının kurulduğu görülmektedir. Avrupa Hizmetler Yasası’nın amaçlandığı hedefler doğrultusunda oluşturulamamasının yanı sıra Gorwa, Lechowski ve Schenib’in belirlediği üzere (2024:17) Avrupa Birliği milli gelirinde 85 milyar Euro ve tüketici refahında ise 101 milyar Euro düzeyinde önemli bir kayba yol açtığı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, yeni bir ekosistem içerisinde yükselen platformlara dair egemen siyasanın, ya da siyasa sürecini etkileyebilme potansiyelini elinde bulunduran toplumsal güç ve iktidar odaklarının olarak da okunabileceği üzere, henüz hiç değilse kendi içerisinde bütüncül ve tutarlı bir siyasa kavrayışını geliştirmenin uzağında olduğu belirtilmelidir. Çalışma içerisinde egemen siyasanın tam

da bu doğrultuda görünür kıldığı ikili doğası karşısında, Stuart Davis’in (2023:1150-1155) işaret ettiği üzere, platformların yasal yükümlülüklerden kaçınma stratejileri diyalektikliğine yeniden değer biçilmesinin önemli olduğu bu çalışmanın yazarı tarafından öne sürülmektedir. Gerçekten de bir cephesinde neo liberal politikaların hegemonyası altında ülkelerin teknoloji politikalarının piyasa yanlısı bir eğilimi izlemesi ve karşı cephesinde ise platformların düzenleme örüntülerinden kaçınabilme adına bir dizi güçlü strateji geliştirmesi son kertesinde düzenlemelerin nerede ise yürürlüğe girmeden sona ermesine ya da ölü doğmasına yol açmaktadır.

Kurulduğu ilk yıllarında görsel-işitsel bir kültürel uzamı oluşturma yönündeki politikalarının, önce “tek pazarın” kurulması ve internet ekosisteminin gelişmesi ile birlikte bu kez “dijital tek pazarın” oluşturulması yönündeki siyasa tercihleri ile yer değiştiren AB teknoloji ve toplumsal dönüşüm tercihlerinin söz konusu siyasa yetersizliği adına bir dizi örneği sunduğu belirtilebilir. Avrupa Birliği teknoloji politikalarının hiç değilse kendi içerisinde bütüncül ve tutarlı bir siyasa eğilimi izlemekten daha çok, alan yazın içerisinde sıklıkla “Batının başarısızlığı” olarak değerlendirildiği (Krarup ve Hurst, 2023:3-4) üzere, AB politikalarının ancak kısa dönemli ve ancak proje temelli bir siyasa eğilimini meydana getirdiği söylenmelidir. Siyasa eğiliminin platformların küresel ölçekteki sahiplik ve kontrol ilişkileri dikkate alındığında ise bütüncül bir kültür politikasını izleyemeyeceği ise daha da bir açık olarak öne çıkmaktadır. Ancak egemen siyasanın politika tercihlerinin, neo liberal politikaların etki alanı içerisinde piyasa aktörlerinin tercihlerinden etkilenmesi, ya da Avrupa Birliği siyasa gündemi söz konusu olduğunda tek pazarın kurulması, olduğu kadar küresel platformların siyasa süreci üzerindeki etki alanı ya da düzenleyici politikalarından kaçınma stratejilerinin gücü olduğu görülmektedir. Platformların merkezlessiz bir ekosistem içerisinde izlediği egemen siyasadan kaçınma stratejileri, alan yazın içerisinde Batı’nın başarısızlığı olarak değerlendirilmiş olsa da, söz konusu “kötücül problemin” tek başına Batılı ülkeler ile sınırlı olmadığını belirtmek anlamlı olacaktır. Gerçekten de, platformların kültürel akış içerisindeki hegemonyasının yalnızca Avrupa ve gelişmiş ekonomiler içerisinde değil aksine, Çin Halk Cumhuriyeti ile yakın otoriter siyasa eğilimi izleyen Rusya Federasyonu, İran, Suudi Arabistan, Venezuela ve Küba gibi (Flew, 2021:192) ülkelerde de önemli bir sorun olarak öne çıktığı görülmektedir. Ancak, otoriter ülkeler deneyiminde ağırlıklı olarak platformların kapatılmasına dair kararının iki önemli ekseninde oldukça yetersiz kaldığı hem de ülkeler arasında yeni çatışma alanlarını oluşturma potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. İnternet kullanıcılarının, otoriter ülke deneyimleri altında dahi olsa, söz konusu platformların kullanımına devam edebilmek için internetin “arka bahçelerini” yaygın olarak kullanması oldukça yaygın bir örneği oluşturmaktadır. Ülkeler arasındaki rekabete dair bir dizi örneğin verilebilmesi tam da bu doğrultuda mümkündür. ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin ticaret savaşları döneminde

ülkelerin rakip devletin ev sahipliğindeki platformları, karşılıklı olarak kapatması bu doğrultuda anlamlı bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Ticaret savaşları ve COVID 19 küresel salgın dönemi boyunca Çin Halk Cumhuriyeti'nin Google, Facebook ve Amazon isimli platformları kapatması karşısında Trump Hükümeti'nin de "WeChat" platformunu kullanıma kapatması, küresel internet toplumunun oluşmasından daha çok internet kullanımının rakip ülkeler arasında parçalanması süreci olarak okunması olasıdır (Flew, 2021:195). Buna ilişkin bir diğer örnek ise, Putin Hükümeti'nin kararının ardından Rusya Federasyonu'nda da LinkedIn platformunun kapatılması üzerinden verilebilir. Otoriter ülkelerin baskıcı tavırlarının bir kurallaştırma politikası olarak okunabilmesi mümkün değildir. Aksine; Terry Flew'in (2021:198) belirlediği gibi, otoriter ülkelerin makro yapısal koşulları içerisinde olduğu gibi, sivil toplum kuruluşlarının platform politikasında da nerede ise yok sayıldığı gözlenmektedir. Hatta Çin Halk Cumhuriyeti'nin toplumun sivil bileşenlerine siyasa sürecinde yer verilmemesi bir yana, platformlar eliyle yurttaşları için yeni bir denetim stratejisini harekete geçirmek üzerinden de eleştirilmektedir. Bu doğrultuda, Google'ın karşısında Baidu, Amazon'un karşısında Ali Baba ya da YouTube karşısında BytDance öncelikli olmak üzere, Amerika Birleşik Devletleri merkezli platformların nerede ise kopyalarını ürettiği ancak sahip olduğu platformların işlevlerini genişleterek yurttaşları üzerinde yeni bir gözetim aracı olarak kullandığı üzerinden geniş bir eleştiri almaktadır (Flew, 2021:186). Küresel akışım platformlarının oldukça önemli bir bölümüne ev sahipliği yapan ve kurulduğu ilk yıllarından itibaren ticarileşme politikalarını, göreceli olarak ülkenin küresel gücü olarak anlamlandıran Amerika Birleşik Devletleri'nin ise ev sahipliği yaptığı platformlara üstü örtülü bir destek sunduğu görülmektedir. O denli ki, platformların gittikçe genişleyen ve Facebook'un kendi ekosistemi içerisindeki kullanıcıların kişisel verilerini seçmenlerin düşüncelerini etkileyebilme adına siyasetçilerin kullanımına açtığı "Cambridge Analytica" veri skandalında görüldüğü (The Guardian, 2018:3) üzere, kamu çıkarının açıkça ihlal edildiği kötücül örneklerde dahi Amerika Birleşik Devletleri'nin ticari sınırların açıklanması kapsamında değerlendirdiği görülmektedir. Bununla birlikte, Amerika Birleşik Devletleri Temsilciler Meclisi'nin ancak 2020 yılında dijital platformlara dair tekel karşıtı raporunda yer verdiği üzere "bir zamanlar cılız şirketler, statükoya meydan okuyan güçsüz girişimler en sonunda petrol çağı ve demiryolu dönemindeki baronlar kadar güçlü tekeller haline geldi" (US House of Representatives, 2020:5) ifadesi bu bağlamda önem taşımaya rağmen henüz kamu çıkarı ve kamusal yarar kavramlarına yer vermediği görülmektedir. Ancak, Amerika Birleşik Devletleri'nin otoriter devletlerin platformları söz konusu otorite uygulamalarının bir bileşeni olarak değerlendirmesinin aksine yasal düzenlemeleri boyunca söz konusu girişimler için "güvenli liman" (Poell, Nieborg ve Duffy, 2022:82) sunduğu görülür. O denli ki, ABD'nin 1996 yılındaki "Communication Deceny Act" Yasasında,

230. Maddede, olabildiğince açık olarak gözlemlendiği üzere Amerika Birleşik Devletleri'nin ticari çıkarlar karşısında kamu yararı kavramından nasıl da vazgeçebildiğine dair güçlü bir kanıt sunmaktadır. Bu doğrultuda; internet servis sağlayıcılarına tıpkı platformlar, telefon şirketleri ve internet servis sağlayıcılarında olduğu gibi üçüncü taraflar eliyle yüklenen içeriklerden sorumlu tutulmama hakkının verilmesi, gerçekte, ticari çıkarlar karşısında zayıf hatta nerede ise yok sayılan bir kamu yararı ilkesinin gözetildiğini gösteren önemli bir uğrak olarak ele alınmaktadır.

Otoriter ülke deneyimlerinin karşı cephesinde yer alan ve bu kez toplumun geniş kesimlerinin internet ile ilişkilene örneğini baskıcı olarak değil ancak uzlaşmaya dayanan bir kurallar içerisinde etik kullanımını amaçlayan örneğin Avrupa Birliği egemen politikasında ise piyasa aktörlerinin platform politikasından kaçınma stratejilerini geliştirdiği bir ilişkinin egemenliğinden söz edilmesi anlamlı olacaktır. Önceki alt kısımlar içerisinde olabildiğince geniş bir perspektif içerisinde ele alındığı üzere Avrupa Birliği politikası tam da sözü edilen siyasa ve platform diyalektiğine dair anlamlı bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda, Avrupa Birliği'nin piyasa bileşenlerini kontrol altında bulundurmaya amaçlayan bununla birlikte geleceğe dair öngörüsü olmayan, "ex-post" (Nicoli ve Iosifidis, 2023:33), Rekabet Yasası'nın devam etmesine rağmen Avrupa Birliği'nin iki önemli yasası tam da AB özelinde egemen siyasa ve platformlar arasındaki diyalektiğini görünür kılmaktadır. Avrupa Birliği'nin dijital geleceğine dair, "ex-ante", harekete geçirmeye amaçlayan 2020 yılındaki iki önemli yasa, Dijital Servisler Yasası (EU, 2022:1) ile Dijital Pazar Yasası (EU, 2020:1), küresel internet ekosistemi üzerinde bir eşik bekçisi tutumu alan platformlara karşı önemli bir açılım getirmektedir. Ancak söz konusu iki düzenleme öncesinde, küresel platformların Avrupa Birliği internet ekosistemi üzerinde nasıl da kural bozucu aktörler olarak yer edindiğine dair bir tartışmanın yapılması en azından derinlemesine gerçekleşecek bir tartışma öncesinde anlamlı olacaktır.

Neo liberal siyasanın hegemonyası altındaki düzenlemelerin, gerçekte, sermaye bileşenlerine nasıl da geniş bir yer tanıdığına dair aşağıdaki örneklerin anlamlı bir çerçeve sunabileceği, bu çalışmanın yazarı tarafından, öne sürülmektedir. O denli ki, AB'nin tüketicinin korunması, insan hakları, etik, nefret söylemi, demokratik bir iletişim akışının sağlanabilmesi olarak değerlendirilebilecek olan söylem dağarcığına rağmen, platformların etki gücünün söz konusu söylemleri nasıl da etkisiz hale getirdiği söylenmelidir. Örneğin Netflix'in Avrupa ülkelerinde getirilen ek vergi karşısında sözü edilen vergi düzenlemelerinden kaçınma adına elde ettiği geliri vergi cenneti ülkelere yönlendirmesi (Davis, 2023:1153) ya da Apple'ın, İrlanda'ya yatırım vaadi karşısında 13 milyar EURO düzeyindeki vergi indirimi bu doğrultuda dikkat çeken yalnızca iki örneği oluşturmaktadır. Öte yandan, bu çalışmanın tam da yazıldığı dönem içerisinde, Avrupa Birliği'nin önemli bir

yasal düzenlemesinin haber söylemlerinde yer aldığı üzere “çöktüğü” (Euronews, 2024:1) görülmektedir. Birlik üyesi ülkelerde dijital platform çalışanlarının yasal statüye alınarak serbest çalışan yerine platform çalışanı, ya da alternatif bir perspektif gözetilerek söylendiğinde preker emeğin yasal statü ekseninde temel haklara sahip olmasına yönelik yasa taslağının Brüksel’de Avrupa üyesi ülkelerin büyükelçilerinin katılım sağladığı toplantılarda söz konusu yasa taslağının reddedilmesi dikkat çekmektedir. Platform çalışanlarının serbest çalışan gibi belirsiz bir düzenleme yerine platform çalışanı olarak değerlendirilmesini sağlayacak değişimin emek için bir dizi sosyal ve refah hakkını getirebileceği ve sermaye cephesine karşı görece olsa da koruma sağlayabileceği düşünülebilirken, yasa taslağının yok edilmesinin platformların art alanında yer alan sermaye bileşenlerini güçlendirdiği açıktır. Platformların, Avrupa Birliği siyasasını yukarıda da belirtildiği üzere geniş ölçüde etkileme potansiyeli dikkate alındığında, Birlik politikalarının sermaye bileşenlerinin etkisi karşısında kamu çıkarını ve demokratik iletişim akışını gerçekleştirebilme adına sınırlı bir güce sahip olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, Avrupa Birliği medya siyasasının hiç değilse 2018 yılındaki Görsel İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesindeki genişleme dönemi ve ardından birbirine oldukça yakın tarihli olarak yürürlüğe giren Dijital Pazar Yasası ile Dijital Hizmetler Yasası üzerinden platformlar karşısında sürdürülebilir bir siyasa eğilimine sahip olduğu belirtilmelidir. Böylesi bir kesit içerisinden bakıldığında Avrupa Birliği’nin 10 Mart 2010 yılından itibaren yürürlükte olan Görsel İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesinde, 14 Kasım 2018 tarihinde gerçekleştirdiği yeni düzenleme ve kararlarının ilk kez platformlara siyasa odağında yer vermesi ile önemli bir uğrağı oluşturduğu görülmektedir (EU,2018:5). Bu doğrultuda, Yönergenin kültürel çeşitlilik, medya endüstrisinde çoğulculuk, medyada nefret söyleminin engellenmesi, tüketicilerin korunması, reklam düzenlemesi, medyada tekelleşmenin engellenmesi, çocuk ve engelli bireylerin haklarının korunması adına önemli uzlaşa oluşturmuş unsurların korunması ile birlikte, platformlara dair önemli bir düzenlemenin gerçekleştirildiği görülmektedir. Medya söylemlerinde her ne kadar Netflix Düzenlemesi olarak yer edinmiş olsa da, Disney Plus, Amazon, HBO gibi küresel akış platformlarının tamamını içeren yeni düzenlemenin, üye devletlere ülkelerindeki platform düzenlemesine dair anlamlı bir sorumluluk verildiği görülmektedir. Yönergenin 13. Maddesi 1. Bendinde yer aldığı üzere, üye devletlerin medya endüstrisindeki yasal düzenlemeleri ile uyumlu olması koşuluyla talebe bağlı görsel-işitsel içerik sağlayıcılarının kataloglarında Avrupa eserlerine en az %30 yer verilmesini sağlamak ve platform ekosistemi içerisinde Avrupa eserlerinin görünürlüğünü arttırmak yeni bir siyasa gündemini oluşturmaktadır. Ancak böylesi bir kesit içerisinden bakıldığında, Avrupa eserlerinin yalnızca Birlik üyesi ülkelerde üretilen kültürel içeriklerle sınırlı olmadığı, aksine, Türkiye gibi Sınırsız Televizyon Direktifi tarafı olan ülkelerdeki

kültürel içerikleri de işaret ettiği belirtilmelidir. Bununla birlikte, söz konusu Direktifin tam da ilgili düzenlemeyi gerçekleştirirken platformlara dair oldukça temel bir unsur dikkate almadığı söylenmelidir. O denli ki, Avrupa eseri olarak tanımlanan kültür içeriklerinin platform ekosistemi içerisinde yer edinmesinin ve bu doğrultuda kota ayrılmasının, gerçekte, platformların kültür içeriklerinin görünür kılınmasına dair oldukça temel yaklaşımlarını dikkate almadığı öne sünülmelidir. O denli ki, kültür içeriklerinin görünür kılınması bağlamında platformların belirgin bir müdahale gücüne sahip olduğu görülmektedir. Kültür içeriklerinin öne çıkartılmasında algoritma ve sınıflandırma işleyişi olduğu kadar, kullanıcılar cephesinde ise yeni bir gözetim ve kontrol örüntüsünü oluşturan, platformlar eliyle yaygın olarak kullanılan, “tavsiye” sistemlerinin etkisi karşısında platform mimarisini, algoritmaların oluşturulmasını ve sınıflandırma sistemlerini dikkate almayan bir kota düzenlemesinin ne derece etkili olabileceği ise tartışmaya açıktır.

Küresel platformların genişleyen etki alanına karşın, Avrupa Birliği siyasasında da görüldüğü üzere, yasal düzenlemelerin geciktirilmesi ya da son kertesinde sermaye bileşenlerinin ayrıcalık edinmesi ile sonuçlanması Avrupa Birliği’nde platformlara dair politikaların da, yukarıda olabildiğince geniş bir perspektif içerisinden değerlendirildiği üzere, etkisiz kalan girişimler olarak değerlendirilmesi gereken kesitler açmaktadır. Bununla birlikte, Avrupa Birliği’nin yakın dönemli her iki politikasının da gerçekte hazırlık ve yürürlüğe giriş tarihlerinin görece olarak geniş bir zaman aralığında hazırlandığı söylenmelidir. Örneğin, Digital Pazar Yasası’nın ön hazırlıkları 2020 yılı içerisinde hazırlanmış ve teklif edilmişken, Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi tarafından ancak 14 Eylül 2022’de yürürlüğe girmiştir (EU, 2020b:1). Ancak söz konusu Yasa’nın yaptırımlarının Mart 2024 tarihinden itibaren uygulanmaya başladığı dikkate alındığında sözü edilen geniş zaman aralığı daha da bir görünür olmaktadır. Avrupa Birliği’nin eş zamanlı olarak hazırlıklarına başladığı Dijital Hizmetler Yasası’nın ise yine, önceki yasal düzenleme süreci eş zamanlı olarak başlayarak 19 Ekim 2022 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Avrupa Birliği’nin birbirine yakın dönemlerde platformları odağına alarak gerçekleştirdiği düzenlemelerin önemli bir diğer boyutunu ise, Avrupa Birliği’nin ilerleyen dönemlerinde yer vereceği Yapay Zekâ Yasası öncelikle olmak üzere teknoloji siyasası için önemli bir art alan oluşturması olmuştur. Bununla birlikte, Dijital Hizmetler Yasası’nın önceki düzenleme eğiliminden farklı olarak küresel ölçekteki platformları “çok geniş kapsamlı online platformlar” ile “çok geniş kapsamlı online araştırma motorları” olmak üzere iki geniş şemsiye kavram altında değerlendirmesinin o güne değin birbirinden farklı değerlendirme ölçütlerini sadeleştirerek, platform mimarisine göre değilse de, işlevlerini dikkate alarak gerçekleştirildiği için önem taşımaktadır. Ancak daha da önemli olarak Avrupa Birliği teknoloji politikaları için geniş bir hareket alanı kazanmış olmasıdır. Bununla

birlikte, Nicoli ve Iosifidis (2023:33), Avrupa Birliği'nin her iki yasal düzenleme gerçekleştirilmiş olmakla birlikte henüz kamu çıkarı ve kamu yararı ilkelerini gözetemediğini, aksine, ekonomik ve siyasal çıkarların söz konusu yasal düzenlemelerin önceliği haline getirildiğini belirtmektedir. Ancak, küresel platformların siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel kesitler içerisinde gittikçe genişleyen yer edinmesi karşısında hiç değilse temel düzeydeki yasal düzenlemelerin kamu yararının gözetilebileceği bağlamı oluşturduğu belirtilmelidir.

Dijital Hizmetler Yasası'nda, Madde 15'de yer verildiği üzere, bir denetim ve şeffaflık ilkesinin yer almasının, ifade ve düşünce özgürlüğü ile dijital demokrasiye yer verilmesinin ve 42. Madde içerisinde düzenlendiği üzere bir içerik düzenlemesine tabii tutulmalarının anlamlı olduğu, bu çalışmanın yazarı tarafından, ileri sürülmektedir. Öte yandan, sözü edilen Yasa'nın 40. Maddesinde platformların elinde yoğunlaşan verilerin, dijital hizmet koordinatörleri olarak işaret edilen, kamu otoriteleri ile paylaşımının yalnızca ticari çıkarları bağlamında dikkate alınan verilere dair kamusal bir sorumluluk yüklenmesinin de kültürel çoğulculuk ve kişisel verilerin korunması adına anlamlı bir tartışma bağlamı kurduğu açıktır. Avrupa Birliği'nin neo liberal siyasanın hegemonyası altında ticari çıkarların korunmasını odağına almış olmakla birlikte, birbirine yakın dönemli söz konusu iki düzenlemenin hiç değilse kamu otoriteleri için de önemli bir siyasa yaklaşımı sunduğu görülmektedir. Yasal düzenlemelerin, güçlü bir eleştiri alabileceği önemli bir unsurunun ise, teknoloji ve toplumsal refah, kamu yararı ilkeleri arasındaki diyalektiği ikincil kılmasına dair eğilimi içerisinde gelişmektedir.

Sonuç

İnternet ekosisteminin demokratik bir iletişim akışı ile çoğulcu bir kültür politikasına, yeniden ancak bu kez yeni bir perspektifle değer biçilebileceğine dair oldukça temel bir sorunun, hiç değilse, sermaye bileşenlerinin ve medya endüstrisinin yeni "oyun kurucularının" tahakkümünde egemen siyasanın nasıl yeni baştan inşa edilebileceğine dair bir tartışmanın filizlendiği görülmektedir. O denli ki, çalışmanın henüz giriş bölümünden itibaren ele alındığı üzere teknolojinin bizatihi kendisinin olmasa dahi kullanım örüntülerinin ortaya çıkarttığı "kötücül" sorunların ancak yeni bir perspektifi bu doğrultuda da kamu yönetimi için yeni bir değerler dizisi değişimini gündemine alması gerektiği oldukça açıktır. Gerçekten de, çalışmanın tam da bu satırlarının yazıldığı günlerde, 19 Temmuz 2024, küresel ölçekteki önemli bir gelişme sermayenin baskısından uzak yeni bir teknoloji siyasasına nasıl da ihtiyaç duyulduğuna işaret eden anlamlı bir örneği oluşturmaktadır. Küresel ölçekte deneyimlenen uzun süreli "internet çökmesi" (Reuters, 2024:1) ve internet dolayımı ile gerçekleşmek zorunda olan finans hizmetleri, havayolları ve sağlık hizmetlerinin, medyanın söylem repertuarından ödünç alındığında, "felce uğraması" neo

liberal hegemonyanın, piyasa aktörleri yanındaki siyasa eğilimini küresel ölçekte nasıl dönüştürülmesi gerektiği adına özel bir uğraşı oluşturmaktadır. 19 Temmuz 2024 küresel internet felcinin, görünürdeki nedeninin Microsoft şirketi eliyle bir yazılım güncellemesi hatasından kaynaklandığı işaret edilmiş olsa da, en azından, piyasa aktörlerinin küresel bir kötücül probleme yol açtığı olarak da anlamlandırılmalıdır. Sermaye güçlerinin bu kez teknoloji eliyle egemen siyasa içerisinde yeni bir oyun kurucu olarak edindiği yer dikkate alındığında süregiden politika tercihlerinin yetersiz kaldığı söylenmelidir. Bu doğrultuda; küresel egemenliğin piyasa koşulları içerisinde gelişebileceğini düşünen yaklaşımların kamu çıkarı ve kamusal yarar kavrayışından keskin bir biçimde uzaklaştığı görülmektedir. Sürecin ardında bıraktığı yıkımın ise nasıl tazmin edilebileceği henüz muğlaktır. Egemen siyasanın diğer tercihlerinin ise kendi içerisinde çelişkili ve hatta bizatihi kendisini yok eden bir kesit açtığı tam da bu açıdan belirtilmelidir. Örneğin, internet ekosistemini otoriter devlet deneyimlerinin bir bileşeni haline getiren baskıcı politikaların bu kez sözü edilen devlet deneyimlerinin demokrasi ve insan hakları ile keskin bir kavga içerisinde ancak yetersiz kalan politikalarının işlevsel olamayacağı açıktır. Öte yandan, Avrupa Birliği siyasasında görüldüğü üzere neo liberal politikaların hegemonyasında teknolojiyi, teknolojinin ihtiyaç duyduğu politikalar üzerinden değil ancak yeni bir görelî kontrol yapısı üzerinden ele alan siyasa eğilimlerinin de son kertesinde sermaye bileşenlerinin etkisi altında daha fazla etkili olamayacağı söylenmek zorundadır. Bütün bu unsurlar dikkate alındığında, gerek kültürel içeriklerin dolayım aktörü olarak platformların ve internet siyasasının ve kültür politikalarının yeni baştan ancak bu kez yeni bir teknoloji perspektifi içerisinde ele alınmasının anlamlı olduğu, hiç değilse bu çalışmanın yazarı tarafından, öne sürülmektedir. Bu çalışmanın ise, teknoloji politikalarında yeni bir kamu yönetimi perspektifini birbiri ile yakından ilişkili üç kesit içerisinde bakarak geliştirdiği belirtilmelidir. Gerçekten de, ilk kesit bizatihi teknoloji politikalarında yeni bir değer zincirinin oluşturulması ancak bu kez toplumun geniş katılımını gözetirken, bugüne değin egemen siyasa içerisinde ihmal edilen, yakınsak teknoloji politikalarına dönülmesi oluşturmaktadır. Platformların, son kertesinde, yapay zekâ, makine öğrenmesi, derin öğrenme ve algoritmaların kullanılması üzerinden yeni gözetim ve kontrol araçlarını oluştururken, küresel platformlara serbest piyasa koşulları içerisinde etkisiz kalacağı öngörülebilir kota düzenlemesi getirilmesinden daha çok platformların üzerinde temellendiği yeni bir teknoloji perspektifine ihtiyaç duyulduğu söylenmelidir.

Çalışmanın ikinci önerisini ise, egemen siyasa eliyle toplumun geniş kesimlerine eleştirel bir teknoloji kullanımı yeterliliği kazandırılması ve bu doğrultuda teknoloji kullanım pratikleri ile kişisel verilerin bizatihi kullanıcılar eliyle korunabilmesine dair yeni ancak toplumun geniş kesimlerine doğru genişleyen eğitim olanaklarının açılması oluşturmaktadır. Platformlara

karşı sözü edilen yaygın eğitim modellerinin platformların kontrol altına alınmasında tek başına etkili olamasa dahi önemli bir direniş sağlayacağı tam da bu doğrultuda belirtilmelidir. Çalışmanın bu doğrultudaki ikinci önerisini, sivil toplum bileşenlerinin tek başına ülkelerin ulusal sınırları içerisinde değil ancak küresel ölçekte yeni bir olduğunun en azından hatırlatılması oluşturmaktadır. Karşılıklı diyalog ve ortak siyasa geliştirilmesi adına ortak bir görevdeşlik oluşturarak sermaye bileşenlerinin denetimindeki bir internet ekosistemi ve etkilerine maruz kalmanın toplumların geniş kesimleri için tek seçeneği oluşturmadığı, aksine, toplumun geniş kesimlerinin alternatif olanaklara sahip olduğunu görünebilir kılmanın önemli olduğu bu doğrultuda düşünülebilir. Çalışmanın bir diğer önerisini ise; platform sahiplerinin tıpkı kapitalizmin erken dönemlerinde olduğu üzere yeni “baronlar” olarak konumlanırken kamu yönetişimi adına ulusal sınırların ötesinde yeni diyaloglara ihtiyaç duyulduğu bu doğrultuda da ulusal sınırların ötesinde küresel ölçekte kamu yönetim platformlarının kurulması oluşturmaktadır. Siyasa tercihlerinin, siyasaları inşa edenlerin günlük tercihleri yerine uzun dönemli ittifakların kurulması ve geliştirilmesinin tam da merkeziz güçler karşısında yeni alternatifleri oluşturabileceği açıktır. Platform güçlerinin demokrasiler üzerindeki tehditlerine karşı yeni ancak kendi içerisinde tutarlı alternatiflerin geliştirilmesi için yeni adımların atılması ise kaçınılmazdır.

Kaynakça

- Albornoz, A. Luis, Levia, M. Trinidad Garcia (2019). “Audiovisual Diversity in the Digital Era: Trends and Prospects”. **Audiovisual Industries and Diversity: Economics and Policies in The Digital Era** içinde. Der: Luis A. Albornoz ve M. Trinidad Garcia Levia. New York and London: Routledge. 185-201.
- Chalaby, Jean K (2023). “The Streaming Industry and The Platform Economy: An Analysis”. **Media, Culture & Society**. 1-20.
- Cotter, Kelley (2019). “Playing the Visibility Game: How Digital Influencers and Algorithms Negotiate Influence on Instagram”. **New Media & Society**. Vol: **21(4)**. 895-913.
- Couldry, Nick ve Mejias, A. Ulises (2022). **Bağlantının Bedelleri: Büyük Veri Çağında Veri Sömürgeciliği Tartışmalarına Bir Giriş**. Çev: Gamze Boztepe. İstanbul: Nota Bene Yayınları.
- Crowley, Kate ve Head, W. Brian (2017). “The Enduring Challenge of Wicked Problems: Revisiting Rittel and Weber”. **Political Science**. Vol: **50**. 539-547.
- Davis, Stuart (2023). “What is Netflix Imperialism? Interrogating The Monopoly Aspirations of The World’s Largest Television Network”. **Information, Communication & Society**. Vol: **26(6)**. 1143-1158.
- EU (2018). **Audiovisual Media Service Directive**. <http://www.eur-lex.europa.eu>. Erişim Tarihi: 17.07.2024.
- EU (2020). Digital Markets Act. <https://commission.europa.ec>. Erişim Tarihi: 16.07.2024.
- EU (2022). Single Market for Digital Services and Amending Directive. <http://www.eur-lex.europa.eu>. Erişim Tarihi: 17.07.2024.
- Euro News (2024). “AB’de Dijital Platform Üzerinden Serbest Çalışanlara Yasal Statü Verilmesi Anlaşması Çöktü”. <http://www.euronews.com>. Erişim Tarihi: 15.07.2024.
- Flew, Terry (2021). **Platform Regulation**. Chambridge: Polity Publications.
- Foucault, Michael (2002). “Governmentality”. **Power: Essential Works of Foucault 1954-1984**. İçinde. Vol: 3. Ed: J. D. Faubin. London: Penguin Books.
- Gillespie, Tarleton (2018). **Custodians of The Internet: Platforms, Content Moderation and The Hidden Decisions That Shape Social Media**. New Haven and London: Yale University Press.
- Gorwa, Robert; Lechowski, Gregorz ve Schneib, Daniel (2024). “Platform Lobbying: Policy Influence Strategies and The EU’s Digital Services Act”. **Internet Policy Review: Journal of Internet Regulation**. Vol: **13(2)**. 1-26.
- Harari, Yuval Noah (2024). **Neksus: Taş Devri’nden Yapay Zekâya Bilgi Ağlarının Kısa Tarihi**. Çev: Çiğdem Şentüğ. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Hylland, Ole Marius (2022). “Digital Cultural Policy, The Story of a Slow and Reluctant Revolution”. **International Journal of Cultural Policy**. Vol: **28(7)**. 813-828.
- Johnson, Simon ve Acemoğlu, Daron (2023). **İktidar ve Teknoloji: Bin Yıllık Mücadele**. İstanbul: Doğan Kitap.
- Juran (2024). “Pareto Principle (80&20 Rule) & Pareto Analysis Guide”. <http://www.juran.com>. Erişim Tarihi: 16.05.2024.
- Krarp, Troels ve Hurst, Maja (2023). “European Artificial Intelligence Policy as Digital Single Market Making”. **Big Data & Society**. January – June. 1-14.
- Napoli, M. Philip (2019). “Re-Evaluating The Long Tail: Implications for Audiovisual Diversity on the Internet”. **Audiovisual Industries and Diversity: Economics and Policies in the Digital Era** içinde. Ed: Luis A. Albornoz ve M. Trinidad Garcia Levia. London and New York: Routledge Publications. 85-99.

- Nicoli, Nico ve Iosifidis, Petros (2023). "EU Digital Economy Competition Policy: From Ex-Post to Ex-Ante. The Case of Alphabet, Amazon, Apple and Meta". **Global Media and China. Vol: 8(1)**. 24-38.
- Pitron, Guillaume (2023). **Dijital Cehennem: Bir Like'in Ucuna Yolculuk**. Çev: Alp Tümertekin. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Poell, Thomas, Nieborg, David ve Duffy, Brooke Erin (2022). **Platforms and Cultural Production**. Chambridge ve Madford: Polity Press.
- Ranaivoson, Heritiana (2019). "Online Platforms and Cultural Diversity in the Audiovisual Sectors: A Combined Look at Concentration and Algorithms". **Audiovisual Industries and Diversity: Economics and Policies in the Digital Era** içinde. Ed: Luis A. Albornoz ve M. Triniad Garcia Levia. London and New York: Routledge Publications.100-18.
- Resmi Gazete (2011). "Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Esasları Hakkında Kanun". Resmi Gazete. Cilt:50, Sayı: 27863. <http://www.mevzuat.gov.tr>. Erişim Tarihi: 21.07.2024.
- Reuters (2024). "CrowdStrike Update that Caused Global Outage Likely Skipped Checks, Experts Says". <http://www.reuters.com>. Erişim Tarihi: 21.07.2024.
- Rindzeviciute, Egle (2022). "AI, a Wicked Problem for Cultural Policy? Preempting Controversy and The Crisis of Cultural Participation". **International Journal of Cultural Policy. Vol: 28(7)**. 829-844.
- Rioux, Michele ve Verdugo, Felipe (2019). "Digital Trade and Cultural Policy Nexus: A Challenge for the Promotion of the Diversity of Cultural Expressions in the Creative Economy". **Audiovisual Industries and Diversity: Economics and Policies in the Digital Era** içinde. Ed: Luis A. Albornoz ve M. Triniad Garcia Levia. London and New York: Routledge Publications.119-136.
- Rittel, W.J Horst, Weber, M. Melvin (2017). "Dilemmas in a General Theory of Planning". **Policy Science. Vol: 4**. 155-169.
- Sarkar, Christian ve Kotler, Philip (2024). "Wicked Problem: 10 Propherties of Wickedness". <http://www.wicked7.org/what-issue-wicked-problems>. Erişim Tarihi: 14.03.2024.
- Schumpeter, A. Joseph (2000). **Capitalism, Socialism & Democracy**. London and New York: Routledge.
- Srnicek, Nick (2017). **Platform Capitalism**. London: Polity.
- The Guardian (2018). "The Cambridge Analytica Files Revealed: 50 Million Facebook Profiles Harvested for Cambridge Analytica in Major Data Breach". <http://www.theguardian.com>. Erişim Tarihi: 18.07.2024.
- UNCTAD (2022). **Creative Economy Outlook: The International Year of Creative Economy for Sustainable Development Pathway to Resilient Creative Industries**. Paris: United Nations Publications.
- UNESCO (2005). "Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi". <http://www.unesco.org.tr>. Erişim Tarihi: 09.06.2024.
- US House of Representatives (2020). **Investigation of Competition in Digital Markets: Majority Staff Reports and Recommendations**. Washington DC: US House of Representatives Publications.
- Üstel, Füsün (2021). **Kültür Politikasına Giriş: Kavramlar, Modeller, Tartışmalar**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Valtysson, Bjarki (2022). "The Platformisation of Culture: Challenges to Cultural Policy". **International Journal of Cultural Policy. Vol: 28(7)**. 786-798.
- Wasko, Janet (2019). "From Global Media Giants to Global Internet Giants: Reflections on Media Diversity". **Audiovisual Industries and Diversity: Economics and Policies in the Digital Era** içinde. Ed: Luis A. Albornoz ve M. Triniad Garcia Levia. London and New York: Routledge Publications. 68-85.
- Web of Science (2024). "Topic Search: Pareto Principle". <http://www.webofscience.com>. Erişim Tarihi: 15.05.2024.

10.33537/sobild.2025.16.1.5

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 05.05.2024
Kabul edildiği tarih: 28.01.2025

Article Info

Date submitted: 05.05.2024
Date accepted: 28.01.2025

**GELENEKSEL BABALIKTAN YENİ BABALIĞA;
BABALARIN ÇOCUK BAKIMINA KATILIMI**

FROM TRADITIONAL FATHERHOOD TO NEW
FATHERHOOD; FATHERS'S PARTICIPATION IN
CHILD CARE

Sümeyye KILIÇ

Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, sumeyye_denizli@hotmail.com

Dolunay ŞENOL

Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, dolunaysenol@kku.edu.tr

Anahtar sözcükler

Ataerki; Geleneksel Babalık;
Yeni Babalık; Çocuk Bakımı; Aile

Keywords

Patriarchy; Traditional
Fatherhood; New Fatherhood;
Child Care; Family

Öz

Babalığın tarihsel gelişim süreci içerisinde ataerki ve modernite ile kesişimi ve ilişkiselliği doğrultusunda ortaya çıkan rol ve sorumluluklarının değerlendirildiği bu çalışmada, babaların çocuk bakımına katılımları yaş ve cinsiyet esasında değerlendirilmiştir. Amasya ilinde yaşayan hem kız hem erkek çocuğu olan 11 baba ile yapılan yüzyüze görüşmelerin niteliksel analizi üzerinden değerlendirmeler gerçekleştirilmektedir. Babaların çocuk bakımına katılımlarına, bu katılımın niteliğine, oranına doğrudan etki eden ataerki ve modernite unsurları geleneksel baba ile yeni babanın karşılaştırılmasını gerekli kıldığına inanıldığı için babaların çocuk bakımına yönelik algılarında ataerki ve modernite etkisi anlaşılmasına çalışılmaktadır. Babalık için temel referans niteliğindeki ataerki zeminde yaşanan sosyo kültürel gelişmeler, babalık ekseninde geleneksel çizgide seyreden babanın ibresini yeni babalığa çevirmekte, geleneksel babanın yeni babaya dönüşümünü zorlayan bir baskı unsuruna dönüşmekte; bu anlamda baba, itici güç olarak modernitenin katkıları ile revize olmaya zorlanmaktadır. Babalığın toplumsal hayatta varolan sosyokültürel değişimlere adaptasyonu ile geleneksel babadan "atılan" ya da "aktarılan" değerlerle "yeni" bir babalık örüntüsü ortaya çıkarılmaktadır. Ancak babaların çocuk bakımına katılımlarının yaş ve cinsiyete göre incelendiği bu çalışmada geleneksel annelik ve babalık rollerinin büyük ölçüde korunduğu, yeni babaya eklenen rollerin geleneksel babalık beklentilerini karşılamaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Görüşmecilerin yaşla birlikte çocuk bakımına artan katılımları bebeğin doğal bakıcısının anne olduğu görüşüne dayanmakta ve modelleme teorileri gereği babaların erkek çocuklarına yönelerek yetiştirilmelerinde daha çok sorumlu hissettikleri anlaşılmaktadır.

Abstract

In this study, which evaluates the roles and responsibilities of fatherhood in the historical development process, in line with its intersection and relationship with patriarchy and modernity, fathers' participation in child care is evaluated on the basis of age and gender. Evaluations are made through the qualitative analysis of face-to-face interviews with 11 fathers with both girls and boys living in Amasya. Since it is believed that the elements of patriarchy and modernity, which directly affect fathers' participation in child care, the quality and rate of this participation, necessitate the comparison of the traditional father and the new father, fathers' attitudes towards child care are evaluated. The impact of patriarchy and modernity on their perceptions is tried to be understood. Socio-cultural developments taking place on the patriarchal basis, which is the basic reference for fatherhood, turn the pointer of the traditional father on the axis of fatherhood towards new fatherhood, and turn into a pressure element that forces the transformation of the traditional father into a new father; In this sense, the father is forced to be revised with the contributions of modernity as the driving force. With the adaptation of fatherhood to the sociocultural changes in social life, a "new" fatherhood pattern emerges with the values "discarded" or "transferred" from the traditional father. However, in this study, where fathers' participation in child care is examined by age and gender, it is understood that traditional motherhood and fatherhood roles are largely preserved, and the roles added to the new father continue to meet traditional fatherhood expectations. The interviewees' increasing participation in child care with age is based on the view that the baby's natural caregiver is the mother, and according to modeling theories, it is understood that fathers tend to turn to their sons and feel more responsible for their upbringing.

Giriş

Babalık rolleri ve ideal babalığı konuşmak öncelikle babalık kurumu için referans çerçevesi olan ataerkinin hangi saiklerle kurulduğunu anlamayı gerektirmekte, babanın değişimi ve yeni babalıkla ilgili durum analizi, yeni babanın da içinden doğduğu ataerkinin sınırlarını ve sanrılarını ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda ilgili literatür babalığın ataerki ve modernite bağlamında ele alındığı iki ayrı bölüm halinde ele alınacaktır.

1. Ataerki, Babalık ve Aile

İnsanlığın binlerce yıllık tarihi, kadın ve erkeğin hakeza kadınlık ve erkekliğin farklı hatlarda, farklı alanlarda varlığına, ağırlığına şahitlik etmekte ve cinsler arasında adeta bir sarkacı andıran hiyerarşik döngüye ev sahipliği yapmaktadır. Güç ve iktidarın tanımı, kaynağı, gücün ve iktidarın kime aktarılacağını belirlerken değerlilik ve üstünlük iddiasına tutunan ideolojik refleksler birçok saikle meşrulaştırılmıştır. Firestone (1979: 14), Yin ve Yang bölünmesinin tüm kültürü, tarihi, ekonomiyi doğanın kendisini kuşatmış durumda olduğunu ve çağımızda Batı'da görülen cinsler arası ayrımı da bu kuşatmanın en son katmanı olarak değerlendirmektedir.

Baskın ebeveyn olan babanın evrimini ve babalığın kökenlerini konu alan çalışmasında Kraemer (1991: 377), babalığın yaklaşık altı bin yıl önce tarım devrimi sırasında insanlar tarafından icat edildiğini ve ataerkilliğin annelere yönelik kıskanç bir saldırıdan doğduğunu belirtmektedir. Nitekim Adler (1999: 12) de, erkek egemenliğinin doğal bir olgu olmadığını vurgulamaktadır.

Ataerkilliğe geçiş süreci, hayvanların evcilleştirilmesi ile sürü sahiplerinin üstünlüğünü artıran bir çizgide seyretmiş, erkeğe önemli bir ekonomik güç sağlayan bu durum ataerki toplum tiplerini ortaya çıkarmıştır (Türköne, 1995: 20). Avcı toplayıcı yaşamda kalıcı liderlere ihtiyaç duyulmazken, tarım ve hayvancılık toplumlarının liderliği elinde tutan güçlü adamlar yetiştirmesi, siyasi bir yönetici sınıfı ve beraberinde de iktidarın nasıl elde tutulacağına ilişkin yeni bir sorunu gündeme getirmiştir. Sonunda ise tamamen yeni güçlü bir erkeğin, dünyayı yaratan baba kralın ortaya çıkmasıyla Klasik Yunan efsanelerindeki Büyük Tanrıça, Evrensel Ana Zeus tarafından gölgede bırakılmış; İncil'in, Kuran'ın tanrısı gibi her şeyi gören, her şeyi bilen göklerin tanrısı ve en güçlü tanrı imgesi yaratılmaya çalışılmıştır (Kraemer, 1991: 383-384). Güç olgusu etrafında yaratılan erkeklik imgesi erkekliğin ve daha özelde ise babalığın mutlak, elzem ve kurucu unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Adler de (1999: 115), erkek idealine yönlendirilen kültürde sevginin zayıf ve zayıflık ekseninde değerlendirildiğini ve bu yönüyle erkek ve erkeklikle bağlantılı olan güçlü olma imajından ayrıştığına dikkat çekmektedir. Bu bilgi erkeklik imgesinden beslenen babalık örüntüleri için güç

unsurunun öneminin kavranması bakımından önemli gözükmektedir.

Kraemer (1991: 385-386), erkeğin yaratıcılık arzusunu Couvade prosedürü ve erkek çocukların penislerinin kesilmesini içeren ergenlik törenleri ile ilgili çalışmalarla desteklemekte ve buna göre, Couvade; erkeğin doğuma kendilerini dâhil etmek için ne kadar ileri gidilebileceğinin bir göstergesi ve geleneksel toplumlarda penisin kesilmesini ise menstrüasyonu simüle etme girişimi olarak değerlendirmektedir.

Kadının doğurganlıkla ilişkili olan yaratım nitelikleri adım adım erkeğin yeti alanına transfer edilmiş ve bu transfer dini anlatılar yoluyla da bilfiil desteklenmiştir. Eski Ahit Yaratılış bölümünde yer alan yaratılış öyküsü ve yaradılıştaki sunular detaylar yaratıcı etken, yaratıcı güç olarak erkeği öne çıkarmaktadır. *"Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem'e getirdi"* (Yaratılış, 1:22). Ve *"Baba artık çocuğa göre eskiden annenin elinde bulunan gücü ele geçirmekle kalmamış, kadının da yaratıcısı olmuştur"* şeklindeki ifadeleri ile bu durumu özetlemeye çalışmıştır (Badinter, 1992: 96). Duby (1991: 213), Orta Çağ'ın ortalarında kilise adamlarının vaazları ve rahip ideolojileri üzerinden dönemin kadın, erkek ve evliliğe ilişkin algılarına ışık tutmakta; *"Havva Âdem'in ayaklarından yaratılmadı: Kadını çiğnemek olmaz. Ama Havva Adem'in başından da yaratılmadı: Kadın yönetmemelidir... Ancak kadını denetleme görevi kocaya düşmektedir"* şeklindeki anlayış sonucunda, kadının tabii, erkeğin hâkim kılındığı ideolojinin salık verildiğini, kadını denetleme ve kadına egemen olma görevinin erkeğe devredildiğini belirtmektedir. Erkeğin kadın karşısında elde ettiği bu güç ve üstünlük, toplumsal yaşamda tüm kurumları kuşatmış, önemli, avantajlı, değerli, kutsal olan ne varsa erkeklik hanesinde toplanmasında etkili olmuştur. Yaşamın merkezine erkeğin konuşturıldığı bu sistemin çarkları arasında kadın ise ezilmeye, ufalanmaya, parçalanmaya ve nitekim topyekün değersizleştirilmeye mahkûm edilmiştir.

"Ataerki toplumlara özgü dünyanın yaratılışı ile ilgili mitoslar, babanın üstünlüğünü daha da artırdılar" (Badinter, 1992: 96). Babanın üstünlüğü ilkesi gereği oluşan ataerki toplumlarda aile dinamikleri, roller, sorumluluklar ve bunlara ilişkin tüm algıların temel hammadde üstün ve yüce varlık olan erkek ve erkeklik olmaktadır. Ataerki toplum tiplerinin oluşmasına paralel olarak oluşan erkeklik idealleri sosyal, kültürel, siyasal kaynaklarla da iç içe geçmekte ve aktarılmaktadır. Bell'e (2003: 93) göre tüm bu idealler ve değerleri çocuklar tamamen bilinçsiz bir şekilde veya sosyal ve yeniden yaratıma dayanan etkileşimlerle görerek öğrenmekte ve dünyaya olan bakış açılarının zeminini ise erkek değerlerinin kadın değerlerinden üstün olduğuna yönelik bu düşünce oluşturmaktadır. Nitekim Badinter (1992: 13); ideolojik fenerin yalnızca erkeği, babayı aydınlatması ve tüm gücü de erkeğe, babaya vermesi durumunda anneye gölge düşeceğini

vurgulamaktadır. İdeolojik iklimin erkeği incelemesi ve erkeğin bilfiil desteklenmesi toplumsal yaşamda erkeklik, kadınlık, annelik ve babalık rollerini doğrudan biçimlendirmekte, erkeğe kadına karşı üstün ve avantajlı bulunduğu konumu esasında görev ve sorumluluklar atfedilmektedir.

Ailenin toplum için anlamı, atomun fizik, hücrenin biyoloji için olan anlamına eşdeğer olmakla beraber Türk toplumlarının aile örgütlenmesi üzerine kurulan toplumlardan olması (Doğan, 2009: 1-2) ailenin her yönüyle incelenmesini gerektirmekte, annelik, babalık, erkeklik, yeni babalık kavramları eşliğinde ailenin değişen seyri ve gelinen noktada nasıl bir görüntü sergilediği önemli bir sosyolojik başlık olarak ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle Türk toplumunda aile olgusunun temelleri ve aileye temel teşkil eden normların beslendiği kaynaklar, babalık bağlamında değerlendirilmeye ve yeni babalık konseptinin yapılanmasındaki etkisi irdelenmeye muhtaç hale gelmiştir.

Türk ailesinin kültürel temellerini oluşturan faktörlerin başında gelenek ve din gelmektedir. Önemli bir toplumsal değer olarak itaat kültürü Orta Asya, Uzakdoğu ve Ortadoğu'nun tarihinden geçerek önce aileyi, sonra toplumu kuşatmış ve bu toplumsal zemin siyasal iktidarı da biçimlendirmiştir (Doğan, 2009: 9-10). Ana babaya itaat her ne kadar dini temelli bir davranış örüntüsü ve ayrıca bir eğitim aracı gibi görünse de temelde babanın egemenliğine yönelik olarak araçsallaşmaktadır. Baba ve çocuk arasındaki mesafenin varlığı ve korunması babanın otoritesi ve iktidar konumunun korunmasına yöneliktir (Onur, 2005: 533-534). İtaat kültürü, geleneksel babanın ataerki bir zeminde otoritesini kuran ve sağlamlaştıran bir etkiye sahipse de ataerki yapıdaki dönüşümün ve kırılmanın babalığa nasıl aksedeceği ve bu kırılmanın yeni babalığa uzanan yolculuğun seyrine etkisi, Modernite ve babalık bağlamındaki çalışmalarla daha çok netleşebilmektedir.

2.Modernite, Yeni Baba ve Aile

Ataerkiyi doğuran şartların değişkenliği sosyokültürel etkilerle bugün farklı şekillerde babalık rolleri için kapıda durmaktadır. Geleneksel babalığın kendini bu değişimden soyutlaması ise imkânsız görünmektedir. Ancak nelerin nasıl değiştiği, babalığın hangi boyutlarında nasıl bir değişim yaşandığı ve ne kadar daha değişebileceği de ideal baba ve yeni baba ile ilgili analizlerle netleşmektedir.

Patriyarkin Fransız devrimi ile girdiği değişim süreci siyasal arenada çözülen, evrilen bir süreci getirmekle kalmamış, siyasal arenada yerinden oynayan taşlar özel hayat düzleminde geleneksel babalığı yeni babalığa yaklaştırmaya zorlayan değişimin fitilini de ateşlemiştir. Ancak bu değişimin hızı, açısı, ivmesi, yönü ve son noktada günümüzdeki babalık modellerinin oturduğu kalıp Türkiye'de yeni babalık kavramının

tanımlanması ve tanılanması açısından son derece önemlidir.

Thoma (2009:47), Tanrı, hükümdar ve aile babasından oluşan hiyerarşik yapıyı üç katlı ataerki olarak tanımlamakta, Fransız devrimi ile birlikte siyasi patriyarka indirilen darbenin özel hayat düzleminde babalıkla ilgili boyutta da ciddi değişimlere neden olduğunu belirtmektedir. Nitekim babasal ve devletsel yetki aynı tarafta konumlanmaktadır (Thoma, 2009: 84-85). Modernleşme sürecine girilmesiyle birlikte farklı çarkların eklemlendiği sistemde kadın ve erkek için de farklı roller ve farklı bir işleyiş gündeme gelmiştir. Nitekim "*Kadının evde olduğu gibi hayatta da yeri değişiyor*" (Bebel, 1966: 107). Ancak Köşgeroğlu (2010: 13) toplumun bir yansıması olarak değerlendirdiği kalıp yargıları insan gelişiminin önünde kalın duvarlar olarak nitelemekte ve değişime en dirençli kalıp yargıların cinsiyete yönelik kalıp yargılar olduğunu bildirmektedir. O halde değişim ne oranda mümkündür? Ya da mümkün müdür?

Donovan'a (2015: 25) göre, 19. Yüzyılın başında başta Sanayi Devrimi olmak üzere yaşanan tarihsel dönüşümler neticesinde işin kamusal dünyası ve evin özel dünyası daha önce hiç olmadığı kadar birbirinden ayrılmıştır. Modernitede kadın ve erkeğe yönelik ideallerin oluşumunda Rousseau önemli bir figür olarak karşımıza çıkmakta ve bu ayrım Rousseau'nun Emile (1993) adlı eserinde de bariz şekilde gözükmektedir. Rousseau'nun Emile ve Sophie karakterleri üzerinden kurguladığı erkeklik idealinde, evin kumandası ve bilgisi içeride hüküm sürmesi beklenen kadına aittir. Dışarı erkek içindir, erkeğe bırakılmalıdır; erkeğin eve, içeriye dair bilgiyi öğrenme isteği dahi sakıncalı bulunmaktadır (Badinter, 1992: 196-197). Dolayısıyla modernite, kadına kamusal dünyanın kapılarını aralama fırsatı verirken bir yandan da kamusal ve özel alan ayrımıyla kadını eve hapsetme girişimine yeltenmektedir. Bu çelişki kadının yaşamını kamusal ve özel dünya arasına sıkıştırmakta, bu çelişkinin erkek hayatındaki cendere etkisi ise yeni babalık boyutunda yaşanmaktadır. Nitekim modernite, yarattığı özel kamusal dikotomi ile erkeği özel alandan dışlamakta ancak bir taraftan da çalışma yaşamına dâhil olan kadının çocuk ve ev içi sorumluluklarını paylaşması gerektiğini telkin etmektedir. Yeni babalık böyle bir çelişkinin tam ortasında kurulmayı bekleyen çelişkili bir kimlik olarak ortaya çıkmaktadır.

Babalık, yeni koşullarla, zorluklarla ve ya engellerle karşılaştıkça yeniden şekillenen, yeniden yorumlanan, ortaya çıkan bir kimliktir (Dally, 1993: 514). 1990'lı yıllarda yaygın şekilde tartışılır hale gelen babalık eksenindeki çalışmalarda ve değişen babalık rolüne artan ilgide temel etken "kadın"dır. Kadının değişen konumu ile erkeğin yani babanın tutum ve davranışlarında, sorumluluklarında da değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Babalara yönelik bu ilgi, çekirdek aile modeli, kadının yükselen eğitim ve çalışma oranları ve buna mukabil olarak ekonomik yönden

kazandığı bağımsızlığı ile ev işi ve çocuk bakımında sorumlulukların erkeklerle paylaşımı gibi pek çok sosyokültürel değişimin bir sonucudur. Bu değişimlerle toplumsal değer yargıları, geleneksel cinsiyet rolleri, ana babalık rolleri ile ilgili tanımlamalar da çeşitlenmekte ve değişmektedir (Zeybekoğlu, 2013: 324-325). Walby (2016: 167), on dokuzuncu yüzyılda babalığın hane reisliği mefhumuyla olan güçlü bağlantısının altını çizmekle beraber, günümüz yapılanmalarındaki değişime dikkat çekerek, babalığı ekonomik sorumluluktan duygusal bakıma doğru yönlendiren yeni şekillenmelere işaret etmektedir.

Kadın ve erkek arasındaki hiyerarşi, dikotomiklik ve ilişkisellik kadınlık ve erkeklik için durağan ve homojen bir görünüme imkân vermemektedir. Erkeğin güç, ekonomi ve iktidar alanlarına yakınlığının kadın yaşamına doğrudan ya da dolaylı etki etmesine benzer şekilde, kadın tarafında, kadın lehine edinilen kazanımlar ve değişmeye yüz tutmuş yüzlerce yıllık normlar da erkeğin yaşamına doğrudan ya da dolaylı etki etmeye başlamıştır. Bu etkiler babalığı geleneksel çizgiden uzaklaştırarak babalığa yeni bir konum tayin etme iddiasındadır. Ancak iddia odur ki “bu değişim bizi çok heyecanlandırmamalıdır” (Larossa, 1988). Nitekim eve eklemek getiren “aile erkeği” modeli heteroseksüel aile birimi içerisinde toplumsal cinsiyet rollerinin katı bir biçimde ayırımına dayanan, kamusal alanda başarı ve performans gibi erkeksi değerlere ve ev içerisinde de baba otoritesine dayanan erkeksi bir kimliğin inşa edilmesini sağlamıştır. Batı toplumları için 1950-1970 arası döneme karşılık gelen bu modelin ekonomik ve sosyal değişimlerce aşındırıldığına ilişkin önemli bir fikir birliği varsa da ev ve iş gibi kamu ve özel alanlarda gözlemlenebilen yeni davranışlara dayanan yeni erkeksi kimlik biçimlerinde henüz kültürel bakımdan baskın hatta ana akım olmadığı belirtilmektedir (Gregory ve Milner, 2011: 600). Değişim eğrisinin çizdiği grafiğe odaklanan bu çalışmada da iddiaları test etmek ve yeni babalık görünümlerini betimlemek amaçlanmaktadır.

Kadın ve erkek olmanın biyolojisinin insanlara birbirinden farklı psikolojik, toplumsal, davranışsal nitelikler dayattığına ilişkin inanç, modern düşüncenin karakteristik özelliğidir. Hiyerarşik ayırım ve eşitsizliklerin var olduğu toplumlar olarak modern toplumlar cinsiyete dayalı eşitsizlikleri üretmekte, toplumsal olanın biyolojik olana transferiyle cinsiyet rolleri değiştirilemez hale getirilmektedir (Sancar, 2014: 23-24). “... kadınlar, şimdiye dek ve sürekli öylesine doğal olmayan bir durum içinde tutulmuşlardır ki onların doğaları fazlasıyla çarpıtılmış ve bastırılmıştır” (Mill, 2019: 105). Farklılığın ve daha ileriye gidilecek olursa eşitsizliğin kökeninin biyoloji olduğu varsayımı sistemin değişimini engelleyen bir saik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim doğallaştırılan her bir husus değişimi ve devamında dönüşümü en baştan sekteye uğratmaktadır. Kadınlık, erkeklik, annelik ve babalıkla ilgili idealler, normlar, değerler, görev ve sorumluluklar,

doğallık iddiasına tutundurulmakta ve böylece süreğenleştirilmek istenmektedir.

1960'lardan bu yana endüstriyel ekonomilerde artan sayıda annenin işgücüne dâhil edilmesi ve bu sosyo-ekonomik değişimlerle kadınların tam zamanlı ev işlerinin yerini tam zamanlı ücretli istihdama bırakması, erkeklerin ev işi ve çocuk bakımına katılımlarının sorgulanmasına ve babaların aile ilişkilerinin kalitesinden daha fazla sorumlu tutulmalarına neden olmuştur (Ranson, 2001: 3). Ancak babanın asıl varlık göstermesi, çalışması, sosyalleşmesi gereken alan evden dışarısı, evin uzağıdır (Navaro, 2000: 154). Babayı evin dışında konumlandıran sistem içerisinde babanın çocuk bakımı ve ev içi rollere vakit ayırması ya da yaklaşması olağan karşılanmamaktadır. Erkek için öne çıkarılan vazife “dışarısı” ise, babanın “içeride” olması da doğal olarak beklenemeyecektir. Ya da erkeğin “içeride” olduğunda ne yapacağı sorusunun cevabı da aynı düzlemde erkeğin “asıl” vazifesine ilişkin olarak yapılabilecektir. Erkek nelerden sorumlu ise vaktini ve çabasını sorumlu olduğu alana kanalize edecek ve bu şekilde bir uzlaşma sağlamış olacaktır. Nitekim bir grup orta sınıf profesyonel erkekle aile sorumlulukları ve ebeveynliğin çalışma hayatına etkisi ile ve babaların babalığa ve kariyerlerine ilişkin bakış açıları üzerine yürüttüğü araştırmasında Ranson (2001: 3), babalık sorumluluklarının işyeri talepleri etrafında organize edilmeye devam edildiği sonucuna varmaktadır.

Yeni babalığa ilişkin rollerin yeterince tanındığı, desteklediği yasal çerçevenin-zeminin sağlanamaması, babaları, toplumsal değişimin, yasal ortamların ya da kadın eylemlerinin çaresiz kurbanları olarak ön plana çıkarmaktadır (Gregory ve Milner, 2011: 601). Bu araştırma, değişimin ve dahi babaların yeni babalığa geçişlerinin tüm kurumlarla ve yasal prosedürlerle de desteklenmesinin önemine işaret etmektedir. Yeni babalık alanındaki literatüre farklı bir pencere açan bu çalışma, yeni baba veya yeni erkeksi kimlik biçimleri için elverişli olmayan yasal prosedürleri tartışmaların odağına çekme bakımından oldukça önemli ve gerekli görülmektedir. Bu noktada kadınlara tanınan yasal hakların toplumsal hayatta bilfiil karşılık bulamamasına benzer şekilde yeni babalıkla ilgili yasal prosedürlerin de toplumsal hayatta bir karşılığının olamayacağı gerçeği unutulmamalıdır. Bu durum gerekli olmakla beraber yeterli olmayacaktır. Babalık, ataerki ve geleneksel bir zeminde hareket eden bir kurum olarak, değişiminin de bu zeminin değişimiyle doğru orantılı olması beklenmektedir. Değişimin boyutlarından birisi, yeni babalığı destekleyen yasal prosedürlerdir. Ancak yeni babalık mevcut kültür tarafından da desteklediği ölçüde “yeni”lenebilecektir. Furrow (1998: 19-20)'a göre, kültürel anlatılar bir babanın rol kimliğinin nasıl şekillendiğini anlamak için temel oluşturur, dolayısıyla ideal baba sosyal bir yapıdır ve kökleri bir kültürün diline, anlayışına dayanır. Yani idealin ne olduğunu anlamak için kültürün değerlerinin de anlaşılması

gerekir. İyi babalığı oluşturan etik iddialar, kültürel ideallerle ilişkilidir.

Erkeklerde görülen değişimler ve bunun sonucunda yeni çeşit erkekliğin mi ortaya çıkıyor olduğu yönündeki sorulara cevap ararken Segal (1990:52-53) erkeklere baba olarak bakmanın önemi ve gerekliliğine dikkat çeker. Bell (2003: 91-92), Batılı çocukların en temelde ve büyük oranda anneler tarafından büyütüldüklerini ve çocuğun güçlü bir güven bağı kurduğu en önemli kişinin anne olduğunu ve buna karşılık babaların ailesine ayırdığı zamanın işten arta kalan zamanlar ve hafta sonları gibi çok daha sınırlı bir zaman olduğunu altını çizmektedir.

Her ne kadar Batıdan farklı dinamiklere sahip olursa da Türkiye özelinde de babalık, dünyadaki mevcut eğriden farklı bir grafik çizmiyor görünmektedir. Doğan (2009: 119), Tanzimat'la birlikte kadına tanınan eğitim hakkına ve kadının konumunun değişimine rağmen, erkeğin ailenin dışı açılan tek penceresi olma özelliğinin stabil kaldığını belirtir. Nitekim Sancar (2016: 126), Türkiye'de en yaygın babalık biçimi ile ilgili olarak geçim sağlayan aile babasının başat model olduğunu bulgulamaktadır. AÇEV tarafından yürütülen ve babalık araştırmaları doğrultusunda hazırlanan Türkiye'de ilgili babalık ve belirleyicileri ana raporuna göre, mevcut durumda Türkiye'de babaların çocuklarının bakımı ile meşgul olmadıkları ve bakım görevini annelere bıraktıkları saptanmaktadır (AÇEV, 2017: 91). *Baba'nın Toplumsal Cinsiyet Merceğinden Çocukluk Algısı; Türkiye'de Çocuk ve Çocukluk* adlı çalışmasında ise Kılıç (2024: 294), babalığın "yeni" formunda çocukla ilgilenmek gerekli görülse de bu ilginin "anne kadar" ve ya "anne gibi" verilmediğini ve çocuk bakımı ile ilgili süreçte lokomotif ebeveynin hala anne olduğunu belirtmektedir.

3.YÖNTEM

Babaların çocuk bakımına katılım düzeyi, sıklığı ve niteliğinin araştırıldığı bu çalışmada, görüşme sağlanan her bir babanın babalık algıları ile babalık örüntüleri üzerinden "yeni babalık" konsepti anlaşılmasına çalışılmaktadır. Babalığın "geleneksel" ve "yeni" formunun yaklaştığı ve uzaklaştığı hususların tayini ile erkeklerin değişip değişmedikleri, değişiyorlarsa değişimin ne şekilde gerçekleştiği ve bu değişimin yeni bir tür erkekliği ve dolayısıyla yeni bir babalığı ortaya çıkarmaya kabil bir değişim olup olmadığı yönündeki sorulara cevap aranmaktadır.

Aktörlerin bakış açısına temel bir önem atfeden fenomenoloji, gerçekliğin somut deneyimler sayesinde anlaşılabilirliğinden hareket eden bir düşünce akımı olarak ön plana çıkmaktadır (Kümbetoğlu, 2020: 36). Nitekim pozitivist paradigma genel ilkeler üzerinden "açıklama" yapmayı amaçlarken, fenomenolojik paradigmadaki tekil durumlar üzerinden "anlama" tercih edilmekte ve hedeflenmektedir (Dikeçligil, 2017: 145). Bireylerin deneyimleri, etkileşimleri ve davranış örüntülerini kavramak için nitel veriye gereksinim

duyulmakta, "...birey davranışlarının öznel doğasını ve algısal yapısını ortaya koymak ve bireylerin dünyalarını anlamak için araştırmacının araştırılanla birlikte oluşturduğu bir etkileşim süreci sonunda ulaşılan bir veri" olarak tanımlanan nitel veri araştırılanların iç dünyalarına girme olanağı sunmaktadır (Kümbetoğlu, 2021: 43-45).

Yeni babalık ile ilgili araştırmaların iyiden iyiye hız kazandığı son yıllarda Türkiye'deki babaların deneyimleri doğrultusunda babalığın değişim ve dönüşüm eğrisine odaklanılan bu araştırma ile babaların çocuk bakımına katılımlarında yaş ve cinsiyet faktörü analiz edilmeye çalışılmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik yaklaşımın benimsendiği bu araştırma, babaların çocuk bakımı ile ilgili algıları ile süreçteki rollerine ilişkin yapılan yüz yüze görüşmelerle "içeriden bir bakış açısı kazanmak" (Creswell, 2021: 50) amacına yöneliktir.

3.1.Verilerin Toplanması ve Analiz Edilmesi

Bu çalışmada amaçsal (amaçlı) örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçsal örnekleme, çalışmanın amacı doğrultusunda zengin bilgi içeren durumların seçilmesine ve derinlemesine araştırılmasına olanak sağlamaktadır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2020: 92). Ölçüt örnekleme ise; "önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılması" şeklinde tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2000: 73). Görüşmecilerin çocuk bakımına katılımları cinsiyet ve yaş faktörü doğrultusunda analiz edileceğinden örneklem hem oğlu hem kızı olan 11 babadan oluşmaktadır. Araştırmada babaların hem erkek hem kız çocuklarının bakımına sağladıkları katkı, hem de erkek ve kız çocukları ile ilgili algıları anlaşılmasına çalışıldığından oğlu ve kızı olan babalar çalışmaya dâhil edilmiş, bu doğrultuda görüşme sağlanan babalara ev içi işlere ve çocuk bakımına dâhil oldukları konular ve katılım oranlarına ilişkin sorular yöneltilmiştir. Çalışmada araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu doğrultusunda 12 soru sorulmuş, Amasya ilinde yaşamakta olan on bir katılımcı ile yüz yüze gerçekleştirilen bu görüşmelerde katılımcıların izni dâhilinde görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Niteliksel analiz sonucunda birbiri ile ilgili cevaplar belli temalar altında birleştirilerek ilgili literatür doğrultusunda yorumlanmıştır. Alıntılarda görüşmeciler B1, B2, B3,.. şeklinde kodlanarak anonimite sağlanmıştır.

3.2.Demografik Bilgiler

Toplamda 11 görüşmeci ile gerçekleştirilen çalışmaya katılan babaların yaş ortalaması 48 olup, en küçük görüşmeci 38, en büyük görüşmeci ise 73 yaşındadır. Katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo.1'de verilmiştir.

Tablo.1: Görüşmecilere Ait Demografik Bilgiler

Görüşmeciler	Yaş	Meslek	Eş Mesleği	Çocuk sayısı ve cinsiyeti
B1	40 yaş	Öğretmen	Müzişyen	1 kız 1 erkek çocuk
B2	48 yaş	Öğretmen	Memur	1 kız 1 erkek çocuk
B3	47 yaş	Akademisyen	Hemşire	1 kız 1 erkek çocuk
B4	44 yaş	Bilgisayarcı	Ev hanımı	1 kız, 2 erkek çocuk
B5	42 yaş	Öğretmen	Öğretmen	1 kız 1 erkek çocuk
B6	73 yaş	Emekli	Ev hanımı	1 kız 1 erkek çocuk
B7	46 yaş	Öğretmen	Sağlık personeli	1 kız 1 erkek çocuk
B8	50 yaş	Serbest meslek	Ev hanımı	1 erkek 2 kız çocuk
B9	61 yaş	Memur	Ev hanımı	1 erkek 2 kız çocuk
B10	39 yaş	Polis memuru	Öğretmen	1 kız 1 erkek çocuk
B11	38 yaş	Tercüman	Çocuk Gelişim Uzmanı	1 erkek 1 kız çocuk

BULGULAR

Çalışmada niteliksel analiz sonuçları, babaların deneyimlerine ilişkin anlatımları açısından kategorize edilerek sunulmuş, alıntılar temsil edilebilirliğine göre uygun görülen başlıklar altında verilmiştir.

Niteliksel analiz sonuçlarına göre annelik içgüdüsel olarak icra edildiğinden bebekle ilgilenmesi gereken ebeveyn doğal olarak anne olmalıdır sonucuna ulaşılmış olup, babalık sonradan öğrenilen ve süreçte anne kadar rolü olmayan ancak maddi kaynakların sağlanmasından sorumlu olan birinci derecedeki ebeveyn olarak ön plana çıkarıldığı dikkati çekmiştir. Analizlerde, geleneksel baba ve modern babalık arasındaki farklar açısından, geleneksel babalığa ait nitelikler olan, tek yönlü hiyerarşik iletişim, baskı, disiplin ve koşulsuz itaat boyutlarındaki azalma eğilimi ön plana çıkmış, yeni babalığın en güçlü yönü çocuklarla kurulan iletişimin niteliği olarak bulgulanmıştır. Erkek ve kız çocuklarının eğitim ve bakımına sağlanan katkı ile ilgili olarak kız çocuğun anneye, erkek çocuğun babaya yakınlığı ve yatkınlığı vurgulanmış, gerekçe olarak mahremiyet olgusu işaret edilmiş ve cinsiyete yönelik bu eşleştirmenin beraberinde mekânsal bir ayrışmayı da desteklemekte olduğu görülmüştür.

1. Annelik ve İçgüdü

Bebeklerin doğumunu izleyen ilk 1 ila 3 yıl boyunca daha çok annenin fiziki bakımına gereksinim duyulduğunu belirten babaların katılımı yaşın büyümesiyle artmakta özellikle erkek çocukların belli ihtiyaçlarının anneden babaya devredildiği anlaşılmaktadır. Çocuğun fiziksel bakımında annenin

rolü doğallaştırılarak, bakım fitrat ve içgüdü ile ilişkilendirilmekte babanın ilk yaşlardaki en önemli etkisi annenin bebeğin bakımına yönelik materyallerin en iyisinin en kalitelisinin zamanında tedarik edilmesi şeklinde betimlenmektedir. Baba çocuk bakımına dâhil olduğunu belirtmekte ancak bu katılım hem süre hem içerik bakımından anneye oranla çok kısıtlı bir süreyi işaret etmektedir.

“Erkeklik ve ev ilişkisi birbirine uymayan kategoriler gibi algılanmasından dolayı sorunlu bir ilişki olarak görülebilir...Erkeğin kamusal alanla ilişkilendirilmesi, evin ise özel alan olarak kadınsılaştırma tehdidi savuran bir görüntüye bürünmesi, erkekliğin çoğu zaman ev ile ola(maya)n bağlantısını imkansız kılar” (Barutçu, 2015: 136). Erkek ve özel alan arasındaki bu sorunlu ilişki erkeğin ev içi sorumluluklardan ve çocuk bakımından uzaklaşmasıyla sonuçlanmakta, bu durum görüşmecilerin ifadelerine de yansımaktadır;

B5: Ben bakımla çok fazla ilgilenmiyorum. Temizlikleriyle tamamen eşim ilgileniyor. Yardım şöyle oluyor görev paylaşımı oluyor kızımın temizliği saçtır banyodur tırnaktır elbiselerin temizliği onun kontrolü tamamen eşim yapıyor. Tırnaklarını hep hanım keser ben bakım olarak maddi bakımlarını karşılıyorum. Temel ihtiyaçlarını karşılıyorum. Giyimdir şudur budur alma etme işleri bende. Yemek şudur budur beslenme ihtiyaçlarını hanım karşılıyor istedikleri bir şey olduğu zaman onları alıp getiren hep benim yani. Evin içinde hanım, dışarı ile ilgili işlerde ben. Yani atıyorum evde yoksa hanım nöbeti varsa ben ne yaparım sadece yemeği ısıtıp koyabiliyorum başka bir şey yapmıyorum. Ya da dışarıdan

söylüyorum bir şeyler. Ama onun dışında çok bir şey yok.

B3: Çocukların bakımında yarı yarıya diyebilirim yani. Etkili bir rolüm vardı. Eşime oldukça yardımcı oldum. Mesleğinden dolayı bir de benim kendi karakterimden dolayı hani ben genelde ailesine bağlı bir insandım o yüzden herhalde. Ev hanımıydı bir süre istifa ettirmiştim o zaman da aynı çalışınca da ayıydı tabi. Doğuya çıkmıştı tayini herkes ordan kaçmaya çalışırken ben tam tersi bir göç olacaktı. Çocuklarda çok küçüktü ben işe gideceğim o işe gidecek çocuklara bakıcı zor şartlar falan diye düşünüyordum. Küçükken bebeklikten itibaren her türlü yardım etmeye çalıştım. Bebekken banyosunu eşimle birlikte yaptırdığımız oldu ama genelde o tip şeyleri eşim yaptı banyo altını temizleme falan. Yaptıysam da çok azdır. O ilk bebeklikte annede idi ama onun dışında sürekli bakma kucağa alma gezme falan o şeylerde çok yaptım gece uyurken ilk ağladığında falan karyolasını ben sallıyordum annesi de yoruluyor diye. Fiziksel bakım beslenme örneğin yemek yedirme falan ben de yedirdim ama ağırlık olarak annede.

B1: Çocukların bakımındaki rolüm yüzde 30-40 civarındadır yaptım tabi yapmadım değil, kahvaltılarını hazırlarım mesela kızımın da oğlumun da banyolarında da tek yıkayamaz sonuçta yardımcı olmuşumdur ama ne kadar yapsak da tabi dediğim gibi benim rolüm anca yüzde otuzdur, kırktır onu geçmez, onlar daha çok eşime kalıyor eşime düşüyor. Ona daha uygun geliyor.

B2: Çocukların bakımındaki rolüm süper babayım (gülüyor). Çocuklarımın bakımındaki rolüm cinsiyet farkı olmaksızın ana roldü. Hem anne hem babalık rolünü üstlendim. Eşimin bu konuda yetersiz olduğunu düşündüm. Aynı zamanda eşimin mesaisinin 8-5 olması münasebetiyle benim de öğretmen olmam zamanımın daha çok olması münasebetiyle ayrıca çocuklarımla ilgilenmenin bana verdiği haz nedeniyle çocuklarımın doğumundan şuan ki zamana kadar yüzde 90 ben ilgilendim. Onların kişiliklerinin oluşumunda temizlikleri bakımı yaşam tarzları okudukları kitaba kadar yol haritasını ben çizdim. Eşim lise mezunu, lise mezunu olduğu için birçok konuya vakıf değil sonuçta ben eğitim uzmanıyım öğretmenim. Çocuklar da eğitimle şekillenecek varlıklar ben eğitimci olduğum için onların şekillenmesi beni çok mutlu etti tarafımdan. Eşimin bu konuda bilgi sahibi

olmaması sadece annelik içgüdüleriyle çocuklara sahip çıkması büyütmesi annelik vasfını yerine getirdi.

B7: İlk doğduğu andan itibaren bebekken olay zaten annede. Eşim hemşire ama 1 yıl evde kaldı tamamen annede idi herşeyi çocuklarımın. Ondaki sonrasında bende katılmaya başladım işte zaten.

B8: Genelde annesi ilgilendi hep ev hanımı olduğu için. Küçükken biz de mesela uyumasına yardımcı olmuşuzdur. Banyolarını hep anneleri yaptırdı genelde ben ilgilenmedim ben hiç yapmadım desem yeridir. Büyüdükçe akılları erdikçe daha tabi babayla ilgili oluyorlar. Maça gidiyoruz boş zamanımız olduğu zaman. Kızlarla da tiyatro oluyor sinema oluyordu. Eşim çalışıyor olsaydı kim erken geldiyse eve o bakmak zorunda olurdu. Eşim çalışmadığı için bütün işler eşimdeydi. Ödevlerine genelde ben yardım ettim şimdiye kadar anladığım kadarıyla. Eşim bakımlarını ben ödevlerini yönlendirmesini ben yapıyordum. Büyük kız üniversite mezunu oğlan şimdi fen edebiyatta son sınıfta öğretmen olacak inşallah en küçük de Anadolu lisesini kazandı. Ben ilgilendim hep. Ben ticaret lisesi mezunuyum eşim ilkokul mezunu. O yüzden ben ilgilendim Ankara'da büyüdüm ben, ben biraz daha anlıyordum daha çok anladığım için ben ilgilendim. Yani yemesi temizliği annesindeydi.

B10: Yüzde 65 oranında eşim yükleniyor sorumluluğu yüzde 35 oranında da ben yükleniyorum. Eşimin olmadığı zamanlarda çocuğun altını ben değiştiriyorum, yine eşimin eksik olduğu ya da yetişemediği zamanlarda mamasını ben yapıp yedirebiliyorum. Ama özbakım konusunda anne bir numaradır yani yapabilme açısından da diyorum bunu o sorumluluğun üstlenilme oranı açısından da. O varken ben karışmıyorum.

B2 ve B8 numaralı görüşmeciler kadının eğitim yönünden yetersiz olması nedeniyle çocukların ders ve ödevleri ve mesleki yönlendirme konusunda kendinin etkin rolleri üzerinde durmakta, fiziksel bakım ve temizlik konusunda herhangi bir eğitime gereksinim duyulmaması ve içgüdüsel olarak yapılabildiği gerekçesiyle bu görevin annede olduğu ifade edilmektedir.

Görüşmecilerin ifadelerine genel olarak bakıldığında çocuğun tüm özbakım ihtiyaçlarının giderilmesi ile ilgili olarak annenin içgüdüsel olarak, fitraten bir yetisi olduğu vurgulandığı, babanın ise çocuğun sosyal ihtiyaçları ve sosyal çevresi ile ilgili ihtiyaçlarını karşıladığı ve ideal olanın da bu olduğunun

belirtildiği dikkati çekmektedir. Özbakım ihtiyacı ile duygusal ihtiyaçlarda annenin; sosyal kültürel, bilişsel ihtiyaç ve faaliyetlerde babanın rolünün ön plana çıkarılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu doğal gibi görünen işbölümünün, sosyalizasyon süreci sırasında toplumsal cinsiyet rollerinin kazandırılması sırasında öğretiliyor olması sebebi ile içselleştirildiği ve sorgulanma gereği duyulmadan devam ettirildiği görüşmelerden anlaşılmaktadır.

2.Maddi Kaynak Olarak Baba

Çocuk bakımında babanın en önemli rolünün bakım sürecinde ihtiyaç duyulan malzemelerin, materyallerin, giysi, besin vs. tedarik edilmesi olarak algılanmakta, çocuğun bakımına daha dolaylı bir katılımdan bahsedilmektedir. Anne, çocuk bakımının temel bakım verici ebeveyni olurken baba, sürecin sorunsuz işleyişini sağlayan anneye göre daha dışarıdaki ebeveyn olarak algılanmaktadır:

B4: Çocuklarımın en iyi doktorlara gitmesini, en iyi ürünleri kullanmasına dikkat ettim, o yönde çalıştım. Maddi konularda en iyisini almaya çalıştım. En iyi bezi, en iyi ıslak mendili, en iyi pişik kremi o tarz malzemeleri almada en iyilerini tercih ettim.

B9: Benim sadece bir babanın yapacağı görevleri yaptık yani o da şöyle söyleyeyim maddi anlamda ne gerekiyorsa sonuçta annesi ev hanımı olduğu için sonuçta çalışan bir birey olmadığı için annesi üstlendi o tüm diğer görevleri hani bakımı vs. uyutmak, yedirmek, temizlik vs o işlere ben pek bakmadım. Annesi baktı. Arada büyük kızım bakıyordu ders olaylarına da hatta küçük çocuğumun. Büyük küçüğe bakıyordu zaman zaman. İşte biz sadece akşam işten döndüğümüzde soruyorduk nasıl geçti neler yaptın gibi bir şeyler soruyorduk.

B3: Çocuğun bakımıyla anne ilgilenmeli ama yeri geliyor bize de iş düşüyor tabi o ayrı. Elbette ki bakıyorsun ama şimdi bizde şöyle bir kültür var yani ebeveyn olarak işte anne çocukların bakımını üstlenir baba da ne yapar dışardan gelecek ihtiyaçları karşılar. Bizde öyle bir kültür var dolayısıyla dediğim gibi doğal olarak çocuğuna bakması getirmesi götürmesi hepsi ona ait yani anneye aittir. Sen de baba olarak ne ihtiyaç varsa karşılamak üzere oradasındır maddi açıdan.

Görüşmecilerin ifadelerinde babanın ev dışı görevlerine atıfta bulunulduğu, çocuk bakım sürecinin asıl yürütücüsü olarak annenin işaret edildiği dikkati çekmektedir. Görüşülen babaların çocuk bakımına katılımlarının farklılık gösterdiği, bu farklılıkta birçok

etkenin söz konusu olduğu görülmektedir. Görüşmeci babaların çalışma saatleri, eşlerinin beklentisi, eşlerinin mesleği, çocuk sayısı, yetiştiği aile atmosferi gibi birçok faktör farklılık gösteriyor olmasına rağmen tek ortak nokta tüm babaların birincil görevlerinin maddi kaynak sağlamak, maddi konularda eşlerine ve çocuklarına eksiklik hissettirmemeye çalışmak olduğuna yapılan vurgu dikkat çekicidir. Pek çok etken müzakere edilir olsa da babanın maddi kaynak rolü müzakereye kapalı olarak algılanmakta, dolayısıyla erkek bu rolünü yerine getirerek üzerine düşen görevi tamamladığını düşünmektedir. Kadının çalışması, ikiz çocuklar, çok çocuk sayısı, aile desteğinin olmaması, bakıcı desteği sağlanamaması gibi durumlar erkeği kadına destek olmaya zorlamakta ve bu destek bir noktaya kadar kabul edilebilir karşılanmaktadır. Ancak temelde var olan kadın erkek görevleri ile ilgili algıların büyük ölçüde stabil kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu noktada Segal'ın değişim ile ilgili fikrine değinmekte fayda var. Erkeklerin çocuk bakımı ve ev işleriyle ilgili değişimleri noktasındaki ikileme dikkat çeken Segal (1990: 63-64), tam anlamıyla değişmeyen şeylerin hiç değişmemiş olarak algılanması yanılgısına düşülmemesi gerektiğini vurgu yapmaktadır. Bundan dolayı büyük ölçüde geleneksel babalığa öykünen yeni babalığın kat ettiği yol göz ardı edilmemeli, değişen ve değişmeyen noktalar dikkatle değerlendirilmelidir.

3.Otoriter Babadan Modern Babaya Doğru

Günümüzdeki babalık modellerinin baba ve çocuk arasındaki mesafeyi azaltmış olması olumlu bir ilerleme olarak algılanmakta ancak bu dengenin sağlanamaması durumunda babaya olan itaati, babanın otoritesini sarsabilecek bir yönü olduğu da belirtilmektedir. Her jenerasyon bir önceki jenerasyondan farklı bir yöntemi benimsemekte bu anlamda yeni babalık yaklaşımlarında öne çıkan en önemli bileşen baba çocuk iletişiminin güçlendirilmesi, artırılması olarak gözükmektedir. Yeni babalar çocuğun bakım ve eğitiminde hala anne kadar rol almasalar da çocuğa daha yakın bir noktada konumlanmakta, çocuğun dünyasında daha somut ve daha büyük bir alan kaplamaktadırlar. Babaların görevleri genellikle çocuklarla daha çok fiziksel aktivite, güreş, futbol gibi etkinliklerin yapılması, çocuğa erkeklik ideallerinin aktarımı, homososyal ortamlara hazırlık ve erkekler dünyasının tanıtımı niteliğindedir. Bu anlamda bugün yetişen kuşağın babalarla yoğun iletişimi dolayısıyla erkekler dünyasına daha hazır hale geldikleri ve bu dünyaya daha erken girecekleri düşünülmektedir.

Osmanlı döneminde çocuk yetiştirme idealleri çerçevesinde çocuğun ebeveynleri başta olmak üzere büyüklerine karşı mutlak bir itaat göstermeleri istenmekte, çocuğun utanma duygusunun gelişimi ve sessizliği terbiyeli olmalarıyla ilişkilendirilmektedir (Araz, 2017: 127). Babaya duyulan koşulsuz itaat ve saygı, bugün çocuk gelişim modelleri ile yerini daha demokratik ve modern bir müzakere alanına bırakmış, yalnızca babanın değil çocuğun da fikrini söyleyebildiği,

süreci yönlendirebileceği bir içeriğin gelişmesini sağlamış görünmektedir.

Boratav ve arkadaşlarının (2014: 306-307) yapmış olduğu çalışmada da bu çalışmadaki bulgulara paralel olarak katılımcılar “erkek aile reisliği” kavramını ön plana çıkarır şekilde babaların baskın şahsiyet olduğunu vurgulanmakta ve ilişkilerini tanımlarken de saygı, korku, mesafe, kısıtlama gibi anahtar kelimeleri kullanma eğiliminde oldukları görülmektedir. Ayrıca babaları ile ilişkilerinde duygusal yoksunluk ve karşı taraftan kaynaklanan hiyerarşik bir iletişim eksikliğine rağmen bunun çalışma koşulları, gelenekler, yoksulluk ya da toplumsal baskılardan kaynaklandığı yönünde mazeretler bulma noktasında güçlü bir eğilim ortaya çıkmaktadır.

B6: Benim babam öldü ben onu görmedim ama babamın yanında belki sağ olsaydı kızımı kucağıma alamazdım sevemezdim ayıp karşılır hoş olmaz yani diye ama şimdiki nesil öyle değil şimdi rahatlar bakıyorum da.

B1: Eski babalar evdeki otorite gibi geliyor bana. Ekonomik anlamda işte eve üstüne düşen görevi yerine getirip eve ekmek getiren, evin ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli maddi imkânı sağlayan, ama onun dışındaki bütün şeyler annede ihtiyaçlarının karşılanması falan. Ama günümüzde öyle değil. Evin tabi ki ekonomik ihtiyaçlarını da karşılayacaksın onun yanında çocuğunun eğitimini yakından birebir takip edeceksin duygusal ihtiyaçlarını karşılamak için yanında olacaksın. Ne bileyim oyun ihtiyacını eğlence ihtiyacını yani her anı her aşamasında ihtiyaçlarının her aşamasında yanında bulunacaksın. Ha ama eskiden olduğu gibi baba evde mutlak otorite falan şua n yok. Daha çok arkadaş gibi falan oluyoruz, o şey biraz kırıldı gibi geliyor bana. Ve bu genel anlamda iyi ama bazen böyle eskinin şeyini de aramıyor değil insan evet. Sevgi konusunda karşılıklı gösterebildiğimiz kadar gösteriyoruz şımarma falan evet onun handikabını yazıyoruz dezavantajını tepemize çıkıyorlar laf söz dinletme noktasında zorluklar problemler yaşıyoruz en sonunda işte çıldırıp iş tehditle iş yaptırmaya geliyor. O ölçüyü eğitimci olmamıza rağmen ayarlayamıyoruz.

B2: Benim babam da duygusal bir adamdı çocuklarına karşı düşkün bir adamdı. Ama tabi despot yönleri çok ağırdı. Mesela kızlara bu tavizi vermezdi. Kızlara böyle rahatlık vermezdi. Bacaklarını kırardı bir kız bir erkekle görüşsün mesela canına

okurdu mümkün mü yani korkusundan yapamazdı zaten. Anadolu otoritesi ataerkil bir yapı. Ne değişti eğitim okuduğun kitaplar. Bu üniversitenin verdiği eğitim değil yani bireysel kendi münferit okuduğum kitaplar bakıyorsun diyorsun ki aa bu ne güzel şu ne güzel falan filan işte. Geçen bir yerde izledim yaşlı bir amca. Kadını döveceksin diyor öyle elini koyup da sevmeyeceksin diyor, seni seviyorum denmez kadına diyor. İşte bunu dersin o kadın yoldan çıkar diyor, içinden seveceksin diyor ama dışından döveceksin bağracaksın diyor. Ortadoğu felsefesi bu. Cehalet felsefesi de diyebilirsin yani.

B4: Her jenerasyon bir sonraki jenerasyonda babasından anasından görmediği şeyleri kendi çocuklarına yapmak istiyor bu ekonomik de olabiliyor sosyal de olabiliyor. Tabi yetiştiğimiz tarz nispetinde çocuklarımıza davranışlarımız değişiyor bir sonraki jenerasyonda

B7: Eskiden bizim bölgede anne ve ya baba dedenin anneannenin yanında kucağına bile alamazmış. Babam anlatır söyler ayıp yani alamazsın bakamazsın sevemezsin ama bu şeyler aşıldı çok aşıldı. Babam mesela benimle o kadar vakit geçirmemiştir. Kucağına almamıştır sevgisini o kadar gösterememiştir. Biz çocuklarla daha içli dışlıyız da yeterli değil benle de bile daha resmi. Ben de de resmi şey var babadan gelen kalıntılar var bende de öyle tam istediğim şekilde büyütmemişimdir öyle sarmaş dolaş yapmamışumdur yani bir resmiyet var aramızda yine hala. Mesela kız bunu aşmaya çalışıyor sabahları çıkarken öpmeye çalışıyor öpüp gönderiyor ben onda bile kaçmaya çalışıyorum kıyı köşe kaçmaya çalışıyorum ama kız ister şeydir ilgiyi alakayı ister o.

B8: Babam benim rahmetli oldu ben askerdeyken kaybettim. Tanıdığım kadarıyla iyiydi bize karşı ama eski şartlarla şimdiki şartlar farklı olduğu için değişik şimdi insanlar. Bizim zamanımız çocukluk dönemimiz bile farklı şimdikilerden. Çok şanslı şimdikiler. Babam çok sert değildi ama saygı sevgi çerçevesinde davranırdık. Çocuklar şimdi çok rahat yetişiyorlar saygı ortada kalmıyor. Saygı kalmamış yani.

B3: Benim babam biraz daha despot bağran çağran otoriter bir babaydı. Hatta baba anneyi dahi kıskanırdı böyle caddede sokakta gezmesini bile. Benim baba öyleydi. Çok azametli bir babaydı ama

şimdi öyle bir ortam yok yani. Biz oradan bir şey kaptık yani bunun yanlış olduğunu ailede bağırma şiddet midde ben biraz daha mülayim derler ya o seviyedeyim çok esnek davranırım çocuklarıma. Yanlış yani babamınki de yanlıştı bazen aile içi kavgalar olurdu o taraftan gözlemlediğimizde hâlbuki fazla kültürlü olmadığından basit şeylerden kavga çıkarırdı. Günümüzde biz öyle şey yapmıyoruz yani oradaki yanlışları gördüğümüzden biraz daha esnek davranıyoruz görmeden geliyoruz bazı şeyleri. Eski babalarda çocuklara karşı aşırı bir sevgi yoktu benim bildiğim kadarıyla. Benim babamın açıkçası uykumuzda sevdiğini de hatırlamıyorum kim nasıl hatırlıyor bilmiyorum da. Eskiden dedeme gidecek olursam dedem de evlatların karşı öyleymiş aşırı evlatlarına karşı otoriter baskıcı. Baba bize devretti o baskıyı da babadan gördük o baskıyı dedik bizde çocuklarımıza karşı böyle olmayalım dedik yani.

Görüşmecilerin kendi babalıkları ile babalarının babalığını kıyaslarken otorite, saygı ve itaat konusunda babalarından farklılaştıkları ve onlara göre geride kaldıklarına vurgu yaptıkları dikkati çekmektedir. Yeni babalık modelleri ile birlikte babanın koşulsuz otoritesi daha esnek bir zemine taşınmakta, babanın çocuğa yaklaşması ölçüsünce bu otorite daha olağan sınırlar içerisinde kalmakta ve yaşanmaktadır. Babanın birinci görevinin maddi kaynak sağlamak ve koşulsuz otorite olduğu geleneksel babalık, değişen birçok dinamik doğrultusunda mevcut statüsünü büyük ölçüde muhafaza etmekle birlikte yeni modüllerle de eklenmiş görünmektedir. Baba ve çocuk arasındaki açığı küçüldükçe erkekliğin otorite, disiplin, kontrol, itaat gibi bileşenlerinde irtifa kaybı yaşandığı ifade edilmektedir.

Baba modelinin eksikliği ve bu nedenle benimsenen parçalı yaklaşım bir mentor olarak tek kişiyi modellemekten ziyade pek çok babanın arzu edilen davranışlarının ebeveynlik rolüne eklenmesi şeklinde gerçekleşmekte, diğer babaları gözlemleyerek oluşan iyi babalık davranışı için istenen beceri ya da teknikler babalıkla ilgili repertuara eklenmekte ancak bu süreç kasıtlı ve etkileşimli bir arayıştan ziyade sessiz bir kendini kaptırma ile karakterize edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında babalığı öğrenmek rafların önünde durarak sepete eklenecek ürünleri dikkatli şekilde seçen bir tüketici olmak gibi (Daly, 1993: 522-523) şeklinde tanımlanmaktadır.

Özel alanda eril suskunluğu bir erkeklik stratejisi olarak ele alan Barutçu'a (2015: 142) göre; suskunluk sessizlikten farklı olarak bilinçli yapılan eril bir davranıştır ve güçlü tarafın uyguladığı bir stratejidir. Ek olarak erkeğin ev içerisinde gücünü sürdürmek ve

güçlendirmek için kullandığı, ev ile sorunlu ilişkilerinin üstesinden gelmek için bir araç olarak kullandığı ve kadınsılaştırma tehdidi yaşamadan ve erkeklığe zarar vermeden mekânsal ilişki kurabilmek için önemli bir araçtır. Nitekim eril suskunluk; bir "cezalandırma stratejisi", "üstesinden gelme stratejisi" ya da "babalık stratejisi" olarak işleyebilir (Barutçu, 2015: 138-139). Görüşmecilerin kendi babaları ile olan iletişimsizlikleri bu anlamda eril suskunluk kavramı ile ilişkilendirilebilir gibi görünmektedir. Baba evdeki otoritesini kurmak ve sağlamlaştırmak aynı zamanda evin kadını doğası ile arasına mesafe koymak istemekte ve eril suskunluk baba tarafından kadın ve çocuklara yönelik olarak uygulanan bir erkeklik ve babalık stratejisi olarak çalışmaktadır.

4.Yeni Babalık

Görüşmeciler günümüzdeki babalık modellerine mesafeli yaklaşmakta, kendi ailelerinden, babalarından görmeye alışık olmadıkları bu "yeni babalık" bir anlamda "kılıbıklık" olarak değerlendirmektedirler. Anneye ait olduğu düşünülen sorumluluklara erkeğin dahil, bir alan ihlali olarak algılanmakta, erkek için uygun davranışlar olmadığı kanısı yaygın olarak paylaşılmaktadır:

B4: Günümüzde babalar bebek arabası da sürüyor ana kucağında gezdiriyor görüyorum şahsım adına ana kucağında ben taşımam ama bebek arabasında taşırım. Kucağında yine taşırım ama o tarz aksesuarlar takıp da gezmem yani (gülüyor).

B9: Şimdiki babalar yapmasınlar diyorum ben sevgi bambaşka bir şeyde evladını seveceksin bağrına basacan ama bazı babalar da çok abartıyor ya harbiden abartıyor ya hani böyle mesela ne bileyim mesela eşiyile geziyorlar babanın kucağında çocuk ben görüyorum küçük kızımın yanına gittiğimizde yani yine keza benim kız diyor eşine ya işte çocuğun altını bir değiştiriver falan o da kalkıyor değiştiriyor bu tarz bize garip geliyor yani. Eskiden daha ataerkildi hani babalar falan biz öyle bir ortam görmedik yani. Bana garip geliyor yani. Saygı sevgi elbette olmalı çocuğuna sevgiyle bağlanmak o ayrı bir şeyde fakat o işler garip.

B11: Ya etrafta görüyorum da yani adam almış ula be adam yani bilmiyorum hakikaten garip geliyor size nasıl geliyor bilmiyorum da bir bayana nasıl geliyor size normal mi geliyor. Evlendiniz eşiniz aldı çocuğu babanızın yanına gitti baban ne der? Ula nerden buldu bu kılıbığı derler demi bizimkiler öyle derler hemen yapıştırma yapıyorlar yani. Baba böyle

daha katı gözüküyor öyle geliyor bana. Ondan garip geliyor herhalde.

B5: Günümüzdeki babalık benim mantığıma çok uymuyor işte ana kucağına alıyorlar gezdiriyorlar falan ya. Hiç yapmadım ha şeyi sürdürdüm bebek arabasını sürdürdüm niye sürdürdüm eşimin elinde bir yük varsa ben sürmüşümdür ya da yokuş çıkıyorsak ben sürmüşümdür. Güç gerektirdiğinde yani onun dışında ya garipsenir. Belki, babamda görsem yapardım bilmiyorum onda hiç görmedim. Hatta babam mesela bazen yaptığı zaman garipsiyorum, torunlarına yapıyordu mesela. O bebek arabasını bir gün pikniğe gitmiştik ben orda farklı şeyler yapıyordum baktım benim oğlan yok sürüyor acayip geldi çünkü daha önce görmedik yani biz. Normal mi normal bir babanın bebek arabasını sürmesi normal. Ama öyle yetişmediğimiz için.

Babaların çocuk bakımı ve ya diğer geleneksel kadın görevlerine katılımları incelenirken gözden kaçırılmaması gereken makro-ekonomik koşulları ve ekonomik dalgalanmaları işaret eden Connell ve Casper (1998: 248-249), babaların çocuk bakımındaki uzun süreli artışın tek seferlik ya da kısa süreli ekonomik karışıklıktan değil bilinç artırıcı kaynaklardan kaynaklanması gerektiğinin altını çizmektedir.

5.Kız Anneye Oğlan Babaya Yakın

Cinsiyet, görüşmecilerin çocuk bakımı ve eğitimine katılımlarını önemli ölçüde etkileyen, belirleyen bir faktör olarak çalışmaya yansımaktadır. Bebeklik döneminde kız ve erkek çocuğa yönelik bir ayrım güdülmemesine karşın özellikle ilk çocukluk ve ergenlik dönemi itibarıyla babaların kız çocukları ile ilgili birçok konuyu annelere devrettikleri görülmektedir. Bu devretilişte mahremiyet, en güçlü gerekçe olarak görülmektedir. Mahremiyete ek olarak kadın ve erkek rollerinin benimsenmesi ile ilgili olarak kız çocukların annelere daha yakın olması gerektiği inancı ağırlık kazanmaktadır. Erkek çocukların babalarını rol model alması, babaların da erkek çocukları ile daha çok aktivite yapmaları, erkek ve kız çocuklarla iletişimde farklılıklar yaşanmasında önemli bir etken olabilmektedir:

B2: Erkek çocuğumuzun bakımına gelirsek bunların banyo temizlik kişisel bakım tuvalet alışkanlıklarına kadar kendim verdim. Şu anda da zaten dediğim gibi üniversitede öğrenci. Bunların maddi ihtiyaçlarını karşılıyoruz sonuçta uzakta bir şehirde. Küçükken okul dönemine kadar ilkokul dönemine kadar her ikisini de ben banyosunu yaptırırdım. İlkokul başladıktan sonra atık bireyselleştirmeye başladım yani özel insanlar oldu özel bölgeleri oldu, özellikleri oldu. Kızı anneye devrettim oğlanla

yine biz beraber takıldık. Bebekken ben altlarını değiştiriyordum bu oran yüzde 60'a 40'dır eşimle paylaştığımda. Yüzde 60 benimdir yüzde 40 eşimindir. Ben daha çok meşgul olduğum için. Kızımın oğlum arasında geçirdiğim zaman konusunda tabi kızın yetişkin olması özellikle 18den sonra üniversite çağı lise son dönemleri bu dönemde annesine yönelttiğim konular olmuştur çünkü özel şeyleri vardır bir babayla paylaşmaması gereken o nedenle annesine yönelttiğim konular olmuştur. Erkek çocuk da tabi bana daha meyil gösteriyor neden çünkü babasıyla paylaşabileceği annesinden saklayacağı utandığı şeyler olabiliyor. İkisi arasında zaman ve içerik konusunda ayrıştığı noktalar elbette ki var. Cinsiyet farklılığından kaynaklı mesela bir kız çocuğunun kızın regl dönem oluyor. Bunu babayla paylaşır mı bunu gider anneye paylaşması lazım işte alacağı ne bileyim kadın bezidir bilmem nedir bunu gider anneye söyler. Ha bana söylediği oluyor baba marketten gelirken bana bir orkid al bilmem ne yap dediği oluyor ama bu oran olarak anneye daha fazladır. Karşı cinsle ilgili işte genç olduktan sonra ikisinin de tabi doğal olarak yönelimleri söz konusu, kız biraz daha çekingen davranıyor.

B1: Bebeklikte yaptık ettik tabi ama 5 yaşından sonra daha çok duşunu banyosunu annesiyle falan annesi yıkar tabi. Sanki özellikle kızımın bunu hissediyorum. Yani duygusal anlamda uzaklaşma değil kesinlikle yani iş hayatı biraz da iki çocuğun etkisi büyüdükçe anneye geçiyö sanki kızın herşeyi.

B5: Kızınkiyle annesi oğlumun banyosuyla da ben ilgileniyorum. Belli bi döneme kadar eşim bakıyordu daha sonra biraz büyümeye başlayınca banyosuna ben bakmaya başladım oğlanın. 7-8 belki 9 yaşlarından sonra hemen hemen ben bakmaya başladım. Bir iki sefer baktım sonra kendisi zaten kendini idare etmeye başladı.

B6: Baba biraz daha erkek çocuğu her an için el atında gezdirmeye efendim her işi konuşmayı meclisi okula onunla baba daha fazla ilgileniyor. Giyimiyle kuşamıyla bir topluma kazandırma için ama anne de bu defa ne yapıyor kız çocuğuna fazla önem veriyor çünkü o biraz daha anneye dertleşme yönünde biraz daha yakın oluyor. Çocuk ergenlik çağına girince örf

adet geleneklerimizi hepsini öğretiriz. Bir oğul bir babanın yanında asla sigara içmez. Ben içmedim biraderlerimin yanında, benim oğlum sigara içiyordu o da dahi benim yanımda içmez. Saygıdan örf adet geleneğinden dolayı. Ama bizde ne var köyümüzde Artvin yöresinde döner kebab var. Döner kebabı yerken 7 yaşında 5 yaşındayken kolundan tutarız 20 yaşında dahi olsa haydi oğlum kebab yemeye gidelim, benim yanımda o açıp kebab parasını veremez. Biz baba oğul kahveye gidersek mesela oturur çayımızı içeriz ama aynı kahvede bir baba oğul oyun oynayamaz. Mesela namaza gidiyoruz camiye teraviye gidiyorken haydi oğlum beraber gidelim beraber gider geliriz. Yani bizim örf adetlerimiz onlar. Arada bir sınır var babayla oğul arasında bir küçüklük bir büyüklük bir sevgi saygı hürmet var fark var.

B7: Erkek çocukla kız çocuğun bakımı bebekken fark etmiyor da yaş ilerleyince evet. Erkeklerde daha fazla oluyor sana görev daha fazla düşüyor. Kız anneye işlerini halletmeye çalışıyor. Banyo hususu mesela erkek çocuk babayla kız çocuk da anneye. Berbere götürme mesela o da banyo gibi babadadır. Kız çocuğun bakımıyla temizlenmesiyle ilgilenmesi gereken ebeveyn anne olması lazım.

Erkeklik ve çocuk bakımı arasında ancak geleneksel babalık rollerindeki kırılmalarla daha yakın bir ilişki kurulabilmiş, bir baba için söz konusu olan özellikle erkek değil kız çocuğu olduğunda bu ilgi çoğu zaman daha sorunlu ve mesafeli olmuştur (Barutçu, 2015: 139). Görüşmeciler kız çocukları ile ilgili olarak daha çok sevgi bağına atıfta bulunurken erkek çocukları ile ilgili olarak mesuliyet odaklı açıklamalarda buldukları dikkati çekmektedir. Kız çocuklarının anneyi erkeklerin ise babayı rol model alacak olmalarına gönderme yapılarak erkek çocukların gelecek yaşamlarına hazırlanmalarındaki etkin rolleri ön plana çıkarılmıştır.

6. Mekânsal Ayrışma

Erkek çocuklarla geçirilen vaktin yapılandırılmasında erkeğe kazandırılması gereken davranışlarla ilgili olarak futbol, güreş, mangal, tamir, gezi gibi etkinlikler dile getirilirken ve bu konuda çok farklı farklı örnekler ortaya konulurken, kız çocuklarla ilgili olarak daha çok saklambaç, minik oyuncaklar, istop, sohbet, kitap okuma gibi etkinliklerden bahsedilmesi, erkek ve kız çocuklara ayrılan vaktin niteliğine ek olarak mekânsal bir ayrışmanın olduğunu da gözler önüne sermektedir. Erkek çocuklarla daha çok dış mekânlarda gerçekleştirilen faaliyetler ağırlık kazanırken, kız çocuklarla gerçekleştirilen faaliyetlerin

iç mekânlara ev içi alana yönelik olduğu dikkati çekmektedir:

B6 : Oğlanla güreştim 18 yaşına kadar evin içerisinde ama kızlarla da evde otururum sohbet ederim hiç kalplerini kırmak istemem biraz sınırlı tipim ama işte ne yapacak. Şimdi oğlanla kız arasında çok değişiklik oluyor tabii. Erkek çocuk biraz daha hayatla mücadelesi fazla. Emsalleriyle karşılaşıyor güreş olsun efendim herhangi bir hareket olsun daha çevik olması lazım. Becerikli olması lazım. Yarı evlenip bir yuva kurduğunda efendim çivi çakmasını bir işi yapmasını bilmesi lazım onu babasından görmesi lazım küçükken. Büyük zamanında kart zamanında ne yapacak 20 yaşındaki adama bir şey öğretemezsin. Ben şimdi oğlan çocukla beraber arı kovana yaptığım zaman onun da testeresi keseri elinde o da benim yanımdaydı. Çünkü hayatın şartlarını oradan öğrenmesi lazım. Şimdi bir gün arı kovana yaptık efendim dışarıya çıktık ertesi gün o ne yapmış biliyor musun aynı odunluğa giriyor arı kovanlarını yapıyorken efendim odunluğa bile yakmıştı. Ne çektik söndürene kadar.

B3: ..ama oyunlar dersiniz toplumsal cinsiyetle alakalı olarak farklılıklar oldu. Oğlanla en çok güreştik mesela. Biz çocukken çok güreşirdik top çok oynadık. Kızla daha çok bebekler ayıcıklar falan o tip şeyler oynadık ama oyun çağında oldukları için elimden geldiğince ikisiyle de oynadık. Anne baba memursun farlı yerlerdesin akraba da olmayınca çocuklarla daha çok alakadar olman gerekiyor. Oğlana işte erkek rollerini verdim mesela silahtır arabadır oyuncaklardır veya oğlanı işte gittiğim arkadaş ortamlarına daha çok götürmeye de çalıştım. Kızı da götürdüm kızları varsa gittiğim yerin ama çocukları yoksa da oğlanı götürürdüm orada erkekler arasındaki rolleri öğrensin gibi. Erkek kız rollerini vermeye çalıştım çünkü bizim zamanımızda vardı bu ataerki yapıda vardı arım kızlar hep ikinci plana atılırdı. Ritüellerimiz de vardı baba kız baba oğul yemeklerimiz birde aile günümüz ama ergenlik dönemlerine girince artık aileyle çok vakit geçirmekten yana olmuyorlar. Akranlarına eğildikleri için. Benimle vakit geçirdiğinde benimle gidip bir esnafın önünde oturmak işte herhangi bir kafede kahvehanede oturmak olabilir oturmuşluğumuz vardır.

B1: Erkek çocuk çok fazla yoruyor. Daha sert hareketler. Hani herkes tabiatına uygun mu davranıyor desem. Kızla minişlerimiz vardı onlarla falan oynardık, resim falan yapardık işte kutu oyunlarımız falan var onlardan seçer oynardık. Oğlanla daha doğrusu yaşı itibarıyla oyun falan pek oynayamıyoruz. Daha çok sağa sola tırmanma yuvarlanma, tencereleri tavaları dağıtma oyuncaklarını dağıtma daha çok kırma dökme yıkma üzerine. Dışarıda gezmeyi falan çok seviyor öyle oyuncularla çok alakası yok. Etkinlik yapmaya çalışsak da çok orali oluyor.

B9: Valla çocukların küçüklüklerinde o dönemlerde tek maaşlı olduğumuz için biraz daha sosyalleşmemiz az oluyordu sinemamız tiyatromuz vs. bu durumda da sadece evde aile nasıl davranıyorsa çocuğumuzla bazen erkek çocuğumuza güreş tutardık hani onunla arada bir ahaa beni yendi falan filan böyle bir şey yapardık. Ama kız çocuğumuzla da elbette o da öyle bi sadece sevgi babında aferin şöyle yapmışsın böyle yapmışsın gibi yapardık öyle bir oyun moyun ortamına girmedik. Bebek falan alıyordum onlara ama annesi bir de iki kız kardeş ya onlar birlikte o işi götürüyordu oynuyordu. Ben öyle çok fazla üstlenmedim çocuklarımızın bakımını şeyiydi gibi. Bazen zaman zaman annesi benim kayınvalidem hasta olurdu onun yanına giderdi bizim hanım. Çocuklar bize kalırdı mütemediyen o zaman o işi ben üstleniyordum. O zaman kahvaltılarını hazırlardım yemeklerini yapardım falan filan (gülüyor) hani bir gürk düşün cücelerini düşün onları topluyordum böyle haydin gelin bak yemek hazır sofraya hazır çocuklar ufak tabi bazen iş paylaşımı da yapıyordum ecik yaşları büyüdükçe. Hani diyordum sen bulaşıkları yıka sen de evi temizle. Ama oğlumuzla bir şey demiyorduk o biraz daha hani pek fazla alıştırmak istemedim oğlan çocuğumu kızlar yapıyordu. Oğlan yapmasın diye bilakis annem baba küçüklüğümde bu işleri çok yaptırdığı için işte aferin oğlum bak ne güzel ütü yapıyor evi süpürüyor derdi evi süpürdüm ya dedim bari çocuklar alışmasın diye tamam ben günlük yaşamda iyiyim ama pek fazla alışkın olsun istemiyorum oğlum böyle işlere. İşte mutfak işlerine vs. eşi olacak zamanla bak sen ne kadar güzel yemek pişiriyorsun evi temizliyorsun artık bu sefer de o yüklenecek bu işleri. O yüzden pek fazla yapmasını istemedim o işleri tabi

B10: Daha çok çocuğun oyun ihtiyacını ve gezme, dışarıda gezme ihtiyacını ben karşılıyorum. Ama diğer türlü yemesiydi içmesiydi işte altının temizlenmesiydi genelde annesi karşılıyor. Öz bakım becerileri annesi tarafından sosyal çevresi benim tarafımdan sağlanıyor. Kısaca böyle diyebiliriz aslında. Oyun derken de çocuğu sosyal hayata hazırlamak, toplumsal hayata kazandırmak olabilir. Ha bunu nasıl yapıyor oyunla yapıyor. Mesela dışarı çıkıyorsun gezdiriyorsun falan buralarda çocuğu biraz daha sosyal yaşama hazırlıyorsun.

Osmanlıya ait çocukluğun izini süren araştırmalarda şer'îye sicilleri erkek ve kız çocuk arasındaki mekânsal ayrışmayı destekleyecek veriler ortaya konularak kızların sessizliği ve evin sınırları içerisindeki portrelerine karşın, erkeklerin dışadönüklüğü ve "dış dünya"daki varlığına ilişkin güçlü delillerin gösterildiği dikkati çekmektedir. Çocuk eğitiminde benimsenen yaklaşımların kızları ev içi alana, erkekleri ise dışadönük ve dış dünyaya yönelik yetiştirilmelerini destekleyen bulgular ortaya koydukları da bilinmektedir (Araz, 2017: 82). Görüşülen babaların da erkek ve kız çocuklarıyla geçirdikleri vakitlerde buldukları faaliyetler erkek ve kız çocuklarının yetiştirilmesinde aynı yaklaşımların geçerliliğini sürdürüyor olduğuna işaret etmektedir.

Baba, bedensel varlığı ile erkek çocuğun gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle erkek çocukla fiziksel oyunlar, dögüşler, itişme, kakışma yoluyla babanın bedenine, gücüne, kokusuna edilen temas çocuğun erkek kimliği, cinselliği ve öz bedeniyle barışıklığı için atılmış tohumlar (Navaro, 2000: 155) şeklinde tanımlanmaktadır. Babanın bu görevleri yerine getirmemesi, çocukta önemli eksikliklerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bir babanın çocuklarına karşı ayırdığı vaktin yapılandırılmasında cinsiyet rollerine dair izlerin oldukça belirgin olduğu görülmektedir. B6 numaralı görüşmecinin bahsetmiş olduğu gibi "erkeğin gelecekteki mücadelesine" hazırlığı için kız çocuğundan çok daha farklı bir eğitim ve yetiştirme sürecine ihtiyacı olduğuna inanılması ve bu yönde etkinliklerde bulunulması, sürecin devamlılığında etkili olmaktadır. Erkeğin güçlü ve dayanıklı olması gerektiğine olan inanç, daha sert fiziksel aktivitelerle desteklenmekte, kız çocuklarla geçirilen vaktin daha pasif ve annelik rollerinin kazandırılmasına yönelik oyun ve oyuncaklarla desteklendiği anlaşılmaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Annelik, babalık ve yeni babalık kavramları toplumun erkeklik ve kadınlık idealleri temelinde kurulmakta, anneliğin ve babalığın sınırları patriyarkal iklimin sert rüzgârları eşliğinde çizilmektedir. Toplumsal yapının devingenliği kadınlık, erkeklik ve yeni babalığın esaslarını belli ölçülerde değişime zorlamakta, erkeklik

idealleri esnediği ölçüde babalık da peyderpey yeni görünümüne dönüşmektedir. Yeni babalığı oluşturan modüller, toplumsal yapının devinim seyrine ve istikametine yön veren esaslarca düzenlenmekte, geleneksel babalıktan günümüzdeki babalığa devreden değerler dizisi içerisinde yükselen ve alçalan birimler son kertede yeni babalığı inşa etmektedir.

Çocuğa daha yakın halkanın anne olduğu kabul edilmektedir. Babalar her ikisini de çevreleyen daha dıştaki halka olarak kendilerini tanımlamaktadırlar. Çocuğun ihtiyaçları için anne, anne ve çocuğun gereksinim duyduğu her şey için ise baba ön plana çıkmaktadır. Çocuğun bakımına anne doğrudan, direkt baba ise dolaylı olarak dâhil olmaktadır. “Çocuğun dilinden anlamak” anneye atfedilmiş görevler arasındadır. Baba, annenin direktifleri doğrultusunda ne yapacağını öğrenmekte, annenin yönlendirmesine ve rehberliğine gereksinim duyulmaktadır. Çocukla olan “doğal” bağı nedeniyle kadının içgüdüsel olarak nasıl davranacağını bildiği kabul edilmekte, erkeğin bu konudaki eksik yetisi onu ikincil ebeveyn olmayı kabullenmeye itmektedir. “*Yapsam da onun gibi yapamam zaten*” gibi ifadeler bu işlerin asli değil yedek, doğal değil yapay bir görev ve bir zorunluluk hali olduğuna işaret etmektedir. Çocuğun fiziksel bakımında sorumlu ebeveyn anne, sosyal bilişsel gelişiminden sorumlu ebeveyn olarak ise baba ön plana çıkmaktadır. Yaşla birlikte erkek çocuk ile baba birlikteliği artan bir grafik çizerken, kız çocuk ile baba ilişkisi azalan bir grafik çiziyor görünmektedir. Evdeki simgesel baba, artık ev içerisinde daha görünür olmuştur denilebilir. Ancak bu görüntü halâ annenin evdeki varlığına denk bir görüntü değildir.

Kadın ve erkeğin anne ve baba olarak evdeki rolleri B11 numaralı görüşmeci tarafından tesbih ve imame benzetmesi ile ortaya konmaktadır. “*İslami görüşe göre de aile tesbihe benzer. Erkek imamedir, kadın ip. Derleyen toplayan kadındır, çocuklar da boncuk. İp dağılırsa her şey bozulur ama imame olmazsa o ip de kalmaz zaten*”. Bu benzetme ile roller, erkekten ve kadından beklenenler ve ev içerisindeki hiyerarşi anlatılmakta, kadın ev içi rollerle çocuklara yaklaştırılırken, erkek dışarıda konumlandırılmaktadır. Dini ve kültürel referanslarla erkeğin otoritesi vurgulanmakta, biyolojik atıflarla kadın çocuk bağı sağlanmaktadır.

Çocuk bakımı ve ev işleri bir kadın bakışı ve kadınsal incelik gerektirdiği, bu işlere yapılan dişil atıflarla erkeklerin bu alana uygun olmadığı mesajı verilmek istenmektedir. Erkeğin bu işleri yaptığında dahi erkeksi nitelikleri nedeniyle bir kadın gibi bu işleri yapamadığı vurgulanarak bu görevler için asli sorumlu olmadığı belirtilmektedir. Kadın doğası nedeniyle anne bir eğitime ihtiyaç duymaksızın çocuğunun özbakım ihtiyaçlarını karşılayabilmekte, bu nedenle bebeklik ve ilk çocuklukta anne ve çocuk ilişkisi derinleştirilmektedir. Buna karşılık baba çocuk bakımı ile ilgili olarak anneyi desteklemekten ibaret olan

görevini daha çok maddi boyutlarda tanımlamakta ve gerekli zorunlu hallerde “yardımcı” olarak sorumluluk üstlenmektedir.

Çocuk bakımı ve eğitiminde baba, annenin sunduğu özbakıma yönelik işlerden farklı olarak çocuğun bilişsel ve sosyal becerileri için katkı sunmakta, erkek ve kız çocukla olan paylaşımlar içerik ve zaman olarak da farklılaştırılmaktadır. Yaşın ilerlemesiyle çocukların hayatlarındaki katılımı artan babanın erkek çocuğu ile iletişimi de kızdan farklılaşmaktadır. Erkek çocuk için rol model olacak babanın erkek çocuğuyla daha fazla vakit geçirmesi bu anlamda anlaşılabilir karşılanmaktadır.

Yeni babalık, kadının değişen konumuna erkeğin bir anlamda ayak uydurabilmesi için kendinde uyarladığı, uyarlamaya çalıştığı modüllerle ilgili görünmektedir. Geleneksel baba çocuğunu büyüklerinin yanında kucağına almayan, sevgisini göstermeyen, otoriter katı bir baba iken, yeni baba bebek arabasını süren ancak bunu güç gerektiren bir eylem olduğu için yaptığını ekleyen babadır. Çocuğun temizlenmesi, uyutulması ya da beslenmesinde rol almak yerine çocuğuyla oynayarak, onu gezdirerek geleneksel babalıktan ayrılmakta ve yeni babalığa terfi etmektedir. Bu anlamda yeni babalık, kadın ve erkek rollerinin eşitlendiği bir alan olmaktan çok erkeklik ve kadınlık rollerinin yeniden müzakere edildiği; farklı ve yeni bir dikotomik anlayışla yeniden kurgulandığı bir alan olarak belirlemektedir. Geleneksel babalık ve yeni babalıkla ilgili dinamikler değişmekte ve fakat her iki tip babalık da aynı saiklerle yeniden şekillendirilmeye çalışılmaktadır.

Kaynakça

- Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV). (2017). Türkiye’de İlgili Babalık ve Belirleyicileri Ana Raporu (Türkiye’de Babalığı Anlamak Serisi I). <https://www.acev.org/wp-content/uploads/2018/01/BabalikArastirmasiAnaRapor.16.10.17.web.pdf> İndirilme Tarihi: 05.03.2024
- Adler, A. (1999). *Cinsiyetler arası işbirliği*, çev. Seçkin Selvi. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Araz, Y. (2017). *16. yüzyıldan 19. yüzyıl başlarına Osmanlı toplumunda çocuk olmak*. 2.basım. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Badinter, E. (1992). *Annelik sevgisi 17. yüzyıldan günümüze bir duygunun tarihi*, çev. Kamuran Çelik. İstanbul: Afa Yayıncılık
- Badinter, E. (1992). *Biri ötekidir kadınla erkek arasında yeni ilişki ya da androjin devrim*, çev. Şirin Tekeli. İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Barutçu, A. (2015). Bir erkeklik stratejisi: özel alanda eril suskunluk. *Fe Dergi*, 7/1, 131-145.

- Bebel, A. (1966). *Kadın ve sosyalizm*. Ankara: Toplum Yayınevi
- Bell, H. R. (2003). *Erkek işi//kadın işi: Dünyanın en eski kültüründe cinsiyetin tinsel rolü*, çev. Meltem Erkmen. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Bolak-Boratav, H., Okman-Fişek, G. & Eslen-Ziya, H. (2014). Unpacking masculinities in the context of social change: Internal complexities of the identities of married men in Turkey. *Men and Masculinities*, 17(3), 299-324.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, f. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*, 28.baskı. Ankara:
- Casper, L.M & O'Connell, M. (1998). Work, income, the economy, and married fathers as child-care providers. *Demography*, 35 (2), 243-250.
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri. Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*, çev. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir. 6.baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Daly, K. (1993). Reshaping fatherhood: find the models, *Journal of Family Issues*. 14/4, 510-530.
- Dick, G. L. (2004). The fatherhood scale, *Research on Social Work Practise*, 14/2, 80-92.
- Dikeçligil, F. B (2017). *Ontolojiyi hatırlamak. Sosyolojide yöntem sorunu*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Doğan, İ. (2009). *Dünden bugüne Türk ailesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Donovan, J. (2015). *Feminist Teori*, çev. Aksu Bora, Fevziye Sayılan, Meltem Ağduk Gevrek. 10.baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ergun, D. (1995). *Sosyoloji ve tarih. Sosyolojide yöntem sorunu*. Ankara: İlke Yayınevi.
- Firestone, S. (1979). *Cinselliğin diyalektiği, kadın özgürlüğü davası*, çev. Yurdanur Salman. İstanbul: Payel Yayınları.
- Furrow, J. L. (1998). The ideal father: religious narratives and the role of fatherhood. *The Journal of Men's Studies*, 7/1, 17-32.
- Gregory, A. & Milner, S. (2011). What is "new" about fatherhood?: the social construction of fatherhood in France and the UK. *Men and Masculinities*, 14/5, 588-606.
- Kılıç, S. (2024). Babanın toplumsal cinsiyet merceğinden çocukluk algısı; Türkiye'de çocuk ve çocukluk. Doktora tezi. *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırkkale*.
- Kitab-ı Mukaddes*. (2020). Tekvin, Bab 1:22. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Köşgeroğlu, N. (2010). *Toplumsal cinsiyet ekseninde kadın. Kalın duvar ince zar*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Kraemer, S. (1991). The origins of fatherhood: an ancient family process. *Family Process*, 30/4, 377-392.
- Kümbetoğlu, B (2020). *Niteliksel araştırmalarda analiz*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kümbetoğlu, B(2021). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. 7. baskı. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Mill, J. S. (2019). *Kadınların köleleştirilmesi*, çev. Ahmet Özcan. 2.baskı. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Navaro, L. (2000). *Tapınağın öbür yüzü bağımlılık ve bağımlılık üzerine*. 4.baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Onur, B. (2005). *Türkiye'de çocukluğun tarihi*, 2. baskı. Ankara: İmge Yayıncılık.
- Ranson, G. (2001). Men at work change or no change- in the era of the "new father". *Men and Masculinities*, 4/1, 3-26.
- Rousseau, J. J. (2013). Emile ya da eğitim üzerin, çev. Y. Avunç. 4. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sancar, S. (2014). *Türk modernleşmesinin cinsiyeti. Erkekler devlet kurar, kadınlar aile kurar*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sancar, S. (2016). *Erkeklik: imkânsız iktidar ailede, piyasada ve sokakta erkekler*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Segal, L. (1990). *Ağır çekim değişen erkeklikler değişen erkekler*, çev. Volkan Ersoy. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Thoma, D. (2011). *Babalar modern bir kahramanlık hikayesi*, çev. Fikret Doğan. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Türköne, M. (1995). *Eski Türk toplumunun cinsiyet kültürü*. Ankara: Ark Yayınları.
- Walby, S.(2016). *Patriyarka kuramı* (Çev. Hülya Osmanağaoğlu). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yıldırım, A & Şimşek, H. (2000). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zeybekoğlu, Ö. (2013). Günümüzde erkeklerin gözünden babalık ve aile. *Mediterranean journal of Humanities*, 3/2: 297-328.

Extended Abstract

In this study, which evaluates the roles and responsibilities of fatherhood in the historical development process, in line with its intersection and relationship with patriarchy and modernity, fathers' participation in child care is evaluated on the basis of age and gender. Evaluations are made through qualitative analysis of face-to-face interviews with 11 fathers of both girls and boys living in Amasya province. The main purpose of the research is to obtain in-depth information about the quality and quantity of fathers' involvement in child care as a result of women's intense presence in working life. It is also desired to investigate how fathers evaluate the ongoing discussions around the concept of "new fatherhood" today and what effect age and gender factors have on fathers' participation in child care. Since it is believed that the elements of patriarchy and modernity, which directly affect fathers' participation in child care, the quality and rate of this participation, require comparison of the traditional father and the new father, it is tried to understand the effect of patriarchy and modernity on fathers' perceptions of child care. Socio-cultural developments on the patriarchal basis, which is the basic reference for fatherhood, turn the pointer of the traditional father on the paternity axis towards new fatherhood, and turn into an element of pressure that forces the transformation of the traditional father into a new father; In this sense, the father is forced to be revised with the contributions of modernity as the driving force. With the adaptation of fatherhood to the sociocultural changes in social life, a "new" fatherhood pattern emerges with the values "discarded" or "transferred" from the traditional father. In this study, where the phenomenological approach was adopted, the sample of the research consisted of 11 fathers who had both sons and daughters, and in this context, the criterion sampling method was used. The fathers interviewed were asked questions about traditional fatherhood, new fatherhood, child care and housework. They were also asked to compare their own fatherhood with their father's fatherhood, and they were asked to describe the similarities and differences between old fatherhood and new fatherhood. The concept of "new fatherhood" has been tried to be evaluated through the changing and transforming aspects of fatherhood, and the dynamics in this transformation have been discussed. However, in this study, where fathers' participation in child care is examined by age and gender, it is understood that traditional motherhood and fatherhood roles are largely preserved, and the roles added to the new father continue to meet traditional fatherhood expectations. The interviewees' increasing involvement in child care with age is based on the view that the baby's natural caregiver is the mother, and in accordance with modeling theories, it is understood that fathers tend to turn to their sons and feel more responsible for their upbringing. Although the changing and transforming dimensions of traditional fatherhood form the basis of

studies on new fatherhood, this ground still seems quite suitable for preserving and maintaining traditional elements, and new fatherhood does not completely turn away from traditional fatherhood.

ORTA MACARCA DEVRİNDE (1526-1772) MACAR DİLİNİN GELİŞİMİ

DEVELOPMENT OF THE HUNGARIAN LANGUAGE IN
THE MIDDLE HUNGARIAN PERIOD (1526-1772)

Yasemin ALTAYLI

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hungaroloji
Anabilim Dalı, tesialtayli@ankara.edu.tr

Ayşe ÖZ

Ankara Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu,
ayoz@ankara.edu.tr

10.33537/sobild.2025.16.1.13

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 10.01.2025
Kabul edildiği tarih: 20.01.2025

Article Info

Date submitted: 10.01.2025
Date accepted: 20.01.2025

Anahtar sözcükler

Macarca; Matbaa; Reformasyon;
Karşı-Reformasyon; Dil; Çeviri

Keywords

Hungarian; Printing press;
Reformation; Counter-
Reformation; Language;
Translation.

Öz

Macar dilinin tarihsel dönemlerinden biri olan ve Macarca literatürde "középmagyar kor" olarak adlandırılan Orta Macarca Devri Macar dilinin gelişimi açısından önemli gelişmelerin ve değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Literatürde 1526-1772 tarihleri arasında konumlandırılan bu dil devrinde matbaanın Macarca yayın faaliyetine başlamasıyla birlikte Macarca basılı kaynaklar oluşmuş ve bu basım teknolojisi ile Macarca metinler geniş bir kitleye ulaşma imkânı bulmuştur. Özellikle Reformasyon hareketinin etkisiyle anadile verilen önem artmış, Macar dilinin kurallarını ve söz varlığını gösteren ilk dilbilimsel eserler, yani ilk gramer kitapları ve kapsamlı Macarca sözlük çalışmaları bu dönemde ortaya çıkmış, yabancı dillerden Macarcaya çeviri çalışmaları yapılmış, Macar edebiyatı kendi basılı yazınsal ürünlerini oluşturmuştur. Bütün bu çalışmalarla birlikte Macar dilinin kullanımı başta din ve eğitim alanında olmak üzere yaygınlaşmıştır. Zamanın ve tarihsel-kültürel sürecin de bir yansıması olarak özellikle seslerin yazı dilinde gösterilişinde ve kimi kuralların kullanımında değişimler gerçekleşmiş, Macar söz varlığına yeni alıntı kelimeler eklenmiştir. Bu çalışmada Macar literatürü temelinde 1526-1772 yılları arasındaki süreci kapsayan Orta Macarca Devri'nde ortaya çıkan önemli Macarca dil kaynaklarının sunulmasına çalışılmış, Macar dilinin bu süreçteki durumu ve gelişim seyri tarihsel ve kültürel bir arka planla birlikte gösterilmesi ve bu dil devrinin tanıtılması amaçlanmıştır.

Abstract

The Middle Hungarian Period, which is one of the historical periods of the Hungarian language and called "középmagyar kor" in Hungarian literature, is a period of significant developments and changes in terms of the development of the Hungarian language. In this language period between 1526-1772, as the printing press began to publish in Hungarian language, printed resources in Hungarian were created in this period and with this printing technology, Hungarian texts had the opportunity to reach a wide audience. Especially with the influence of the Reformation, increased significant of the mother tongue and the first linguistic works, showing the rules and vocabulary of the Hungarian language, namely the first grammar books and comprehensive Hungarian dictionaries, came out in this period, and translations from foreign languages into Hungarian were carried out, Hungarian literature created its own written (printed) sources. With these works, the use of the Hungarian language became common, firstly in the religious and educational fields. As a reflection of time and the historical-cultural process, changes have occurred especially in the representation of sounds in the written language and in the use of certain rules, and new loanwords have been added to the Hungarian vocabulary. In this study, in the base of Hungarian literature we tried to represent important Hungarian language sources that came out in the Middle Hungarian Period covering the period between 1526-1772.

Giriş

Dilin geçmişten-günümüze devam eden sürekliliği onun da insan gibi bir tarihinin olmasını sağlamıştır. İnsanın tarih çizgisindeki seyrine benzer bir seyir dilde de mevcuttur. Bu devasa ve halen devam etmekte olan uzunca seyrin evrelerini, değişim ve dönüşümlerini, evrelerin başlangıç ve sonlarını fark edebilmek, bunu anlaşılır hale getirebilmek, yorumlayabilmek için bilimsel dayanaklarla literatürde kabul gören tarihsel sınıflandırmalar dahilinde bir inceleme, o dilin tarihinin anlaşılmasını olanaklı hale getirecektir. Tıpkı insanlık tarihinin olduğu gibi dilin de geçmişini, zaman içindeki evrimini anlamlandırabilmek için dilin gelişim seyri, literatüre dayalı tarihsel bir sınıflandırmaya dayanarak ele alınabilir. Nitekim bir dilin tarihinin incelenmesi için o dilin tarihsel dönemlerinin bilinmesi gerekmektedir.

Macar dilinin de geçmişten günümüze olan yolculuğunda, sürekliliğinin tarihsel gelişiminde durakları, yani tarihsel dönemleri olmuştur. Bugünkü verilere ve literatürde yer aldığı genel biçimine göre Macar dili tarihsel açıdan üç ana döneme ayrılmaktadır. Bunlardan ilki *Az előmagyar kor* (*Ön Macarca Dönemi* [yak. MÖ 4000-500]) olarak bilinen dil tarihinin en eski dönemidir, ikinci ana dönem ise *Az ősmagyar kor* (*Ana Macarca Dönemi* [MÖ 5.yy-MS 896]) yahut *A nyelveléktelen magyar kor* (*Yazılı Belgelerin Olmadığı Dönem*) adıyla bilinir (Bárczi vd., 1967: 18; Güngörmüş, 1998: 131-132; Kiss, 2017: 131). Bu iki ana dönemde henüz Macar dilinin yazılı kaynakları oluşmamıştır. Sonraki ana dönem ise Macar literatüründe *A nyelvelékes magyar kor* (*Yazılı Belgelerin Olduğu Dönem*) olarak bilinmektedir ve Macar dili bu dönemde artık yazılı belgelere, kaynaklara sahiptir. Bu dil dönemi Macar dilinin tarihsel gelişim evrelerine göre alt gruplara ayrılmaktadır. Bunlardan ilki *Az ómagyar kor*, yani *Eski Macarca Devri*'dir: Macar yurt tutuşundan (896) Mohaç Savaşı'na (1526) kadar olan süreyi kapsayan bu dönemde Macar dili, ilk yazılı belgelerinden el yazması kitaplara kadar uzanan bir gelişim seyri sergilemiş ve Macarca kaynaklar el yazması biçiminde kaleme alınmıştır (Bárczi vd., 1967: 18; Fazakas, 2007: 24; Güngörmüş, 1998:132; Kiss, 2017: 131). Bu devrin hemen akabindeki dönem ise büyük tarihsel ve kültürel hadiselerin Macar dilinin gelişimini yoğun bir biçimde etkilediği, Macarca basılı kaynakların ortaya çıktığı ve ilk gramer kitaplarından kapsamlı sözlüklere kadar uzanan geniş bir dil malzemesinin olduğu *A középmagyar kor*, yani *Orta Macarca Devri*'dir: Bu devir 1526 yılından 1772 yılına kadar devam eden süreyi kapsamaktadır (Bárczi vd., 1967: 18; Fazakas, 2007: 24; Güngörmüş, 1998:132; Kiss, 2017: 131). 1772'deki Macar Aydınlanması'nın son çizgisini oluşturduğu bu dönemin ardından *Az újmagyar kor* olarak adlandırılan *Yeni Macarca Devri* gelir (Bárczi vd., 1967: 18; Güngörmüş, 1998:132; Kiss, 2017: 131), bu devrin akabinde güncel sınıflandırmaya göre 1920 yılında Trianon Antlaşması'nın imzalanmasından sonra

ise artık Macar dili tarihinin kaynaklarının geniş ve gelişkin olduğu, dil çalışmalarının güçlü bilimsel temeller üzerinde seyrettiği günümüz modern dil tarihi sürecine geçilir (Fazakas, 2007: 25; ; Kiss, 2017: 131, 138.).

Bu tarihsel dönemlerden *Orta Macarca Devri* Reformasyon hareketinin Macaristan'da etkisini gösterdiği, matbaanın faaliyete geçtiği, anadil kullanımının gerek din gerek eğitim gerekse edebiyat alanında etkisini genişlettiği, okuma yazma oranının okullaşmanın ve matbaanın da etkisiyle artış gösterdiği, Macarca çeviri çalışmalarının hızlandığı, erken dönem gramer kitaplarının ve sözlük çalışmalarının ortaya çıktığı bir dönemdir. Dönemin en belirgin özelliği ise Reformasyon hareketinin ve matbaa faaliyetlerinin Macar dilinin gelişimine olan katkısıdır. Bunun da bir sonucu olarak, bugünkü modern seviyede olmasa da Macar dilinin kuralları ve söz varlığını gösteren ilk dilbilimsel eserler bu dönemde verilmiştir. Bu çalışmada Macar literatürü temelinde 1526-1772 yılları arasındaki oldukça uzun bir süreyi kapsayan *Orta Macarca Devri*'nde ortaya çıkan önemli Macarca dil kaynaklarının sunulmasına çalışılmış, Macar dilinin bu süreçteki durumu ve gelişim seyrinin tarihsel ve kültürel bir arka planla birlikte gösterilmesi amaçlanmıştır.

1. Ana Hatlarıyla 1526-1772 Yılları Arasında Macaristan'da Gerçekleşen Tarihsel Olaylara Kısa Bir Bakış

Bilindiği üzere dil tarihinin dönemleri ile tarihsel dönemler genel itibarıyla birbirinden farklılık göstermektedir. Tarihsel dönemlerin belirlenmesinde tarihi bir olayın yahut bir hareketin insanları, toplumu, dönemi nasıl etkilediği referans alınırken dil tarihinin dönemlerinin belirlenmesinde bu hadisenin başlattığı süreçte dilin nasıl etkilendiği, nasıl bir değişim ve gelişim sürecine girdiği belirleyici rol üstlenmiştir. Bu iki sınıflandırma, yani dilin tarihsel dönemleri ile tarihin dönemleri bu referans merkezleri bakımından birbirilerinden farklı olsalar da önemli tarihi olayların doğal olarak her iki sınıflandırmada da devir açıcı veya kapatıcı oldukları görülmektedir. Tarihi, sosyal, siyasi yahut kültürel bir hadisenin hem toplumu hem de dili etkilemesi, bir başka ifadeyle tarihsel bir olayın hem tarihi devirleri hem de dil devirlerini başlatması yahut kapatması, geniş çaplı bir etki alanı yaratması da mümkündür. Bu, o tarihi hadisenin toplum ve dil üzerinde ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Macar dilinin yazılı belgelerinin olduğu son ana dönemde devir açan ve kapatan tarihlere bakıldığında bu durum daha net görülebilir. Örneğin *Eski Macarca Devri*'ni başlatan tarih olan 896, Macarların yurt tutuşunun tarihidir. Macarların "*honfoglalás* (*yurt tutuş*)" dedikleri bu tarihi hadise Macar tarihinin olduğu kadar dil tarihinin de dönemlerindedir. 895/896 yılında Macarlar Avrupa'da bugünkü yurtlarına gelip yerleşmişler ve sonrasında Avrupa'da farklı bir kültürel-tarihsel değişim sürecine girmişlerdir. *Eski Macarca Devri*'ni kapatan ve *Orta Macarca Devri*'ni başlatan 1526

tarihindeki Mohaç Muharebesi de tarihsel bir olay olmakla birlikte yurt tutuş gibi dil tarihinde devir açıcı ve kapatıcı bir özellik sergilemiştir. Bu muharebeyle Avrupa'nın en önemli krallıklarından biri haline gelmiş olan tarihî Macar Krallığı son bulmuş, Macar topraklarında artık Osmanlı hakimiyeti ve Osmanlı-Habsburg rekabeti kendisini göstermiştir. Oldukça önemli bir kültürel hareket olan Macar Aydınlanması'nın başladığı tarih olan 1772, Birinci Dünya Savaşı sonrası savaşın kaybedilmesinin ardından imzalanmış ve Macarların topraklarının büyük bölümünü kaybetmelerine neden olan Trianon Antlaşması'nın imzalandığı tarih olan 1920 yılı da bu örnekler arasında sayılabilirler. Bu da bir kez daha toplumu etkileyen tarihi yahut kültürel hadiselerin dilde izler bıraktığını, bu tarihsel-kültürel dönüm noktalarının literatürde kabul gören dil tarihindeki tarihsel sınıflandırmaları da belirleyebildiğini ve dolayısıyla tarih ve dilin birbirine kaynaklık ettiğini göstermektedir.

Bu sebeple, elbette çalışmanın niteliği çerçevesinde, dil çalışmalarında tarihsel, tarih çalışmalarında da dilsel verilerinin kullanılması büyük önem arz etmektedir. Aynı şekilde dil tarihi çalışmalarında da incelenen dönemde gerçekleşen tarihi ve kültürel olayların bilinmesi oldukça önemlidir. Bu sebeple *Orta Macarca Devri*'nde Macar dilinin gelişim seyri ele alınırken 1526-1772 yılları arasında gerçekleşen tarihi olayların ana hatlarıyla verilmesinin bu dil döneminin yorumlanabilmesi için faydalı olacağı düşünülmüştür.

Bilindiği üzere 16. yüzyıl Macar tarihi açısından oldukça büyük bir dönüm noktası olmuştur. 1526 yılında Osmanlı Devleti ve Macar Krallığı arasında yapılan Mohaç Muharebesi ile Avrupa'nın en güçlü krallıklarından olan tarihî Macar Krallığı son bulmuştur. Bu tarihten sonra ise oldukça uzunca bir dönem Macar topraklarında I. János Szapolyai (1526-1540) ve I. Ferdinand (1526-1564) üzerinden yürütülen bir Osmanlı-Habsburg rekabeti yaşanmıştır. Mohaç Muharebesi sırasında Macar Kralı II. Lajos (1516-1526) savaşta öldüğünden Macar tahtına Szapolyai geçmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) desteğiyle tahta geçen Szapolyai'ye karşı ise Alman İmparatoru V. Şarlken (1519-1556) kardeşi Ferdinand'ı desteklemiş, Ferdinand da Macar kralı ilan edilmiştir. Böylece bu tarihten itibaren Macar topraklarında biri Osmanlı Devleti'nin himayesindeki Szapolyai, diğeri Alman İmparatoru himayesindeki Ferdinand olmak üzere iki kral ortaya çıkmış ve uzun yıllar birbirleriyle mücadele halinde olmuşlardır (Uzunçarşılı, 1998: 327-328).

Osmanlı ve Alman imparatorlukları arasındaki rekabetin de göstergesi olan Szapolyai ve Ferdinand arasındaki mücadeleler, 1533 yılında Ferdinand ile yapılan antlaşma ile olduğu gibi bazı zamanlar süküt bulmuş gibi görünse de 1540 yılında Szapolyai'nin ölümüne kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra ise Ferdinand'ın Budin'e (Buda) karşı harekete geçmesi üzerine Osmanlı Devleti 1541 yılında yapılan seferle bu şehri almış ve burada bir beylerbeyliği kurmuştur. Böylelikle Macar toprakları Osmanlılara ait Budin Beylerbeyliği, Ferdinand'a ait bölge ve Erdel Beyliği olmak üzere üçe bölünmüştür, Budin Beylerbeyliği'nin kuruluşu ile 1686 yılında Budin'in elden çıkışına kadar devam edecek Türk hâkimiyet devri de böylece 1541 tarihinde resmen başlamıştır (Uzunçarşılı, 1998: 336-339; Altaylı, 2024: 1548).

Mohaç Muharebesine yakın tarihlerde Avrupa'da, Macaristan'ın hemen yanı başında önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Augustinyen (Augustinus) rahip Martin Luther, kilisenin endüljans satarak günahları affetmesi ve kurtuluş vaadinde bulunmasına tepki göstererek 31 Ekim 1517'de *Doksan Beş Maddelik Tezini* Wittenberg'ten halka duyurmuş ve kilise tarafından 3 Ocak 1521'te aforoz edilmiştir (Balázs, 2017: 105; Waardenburg, 2007: 530). Buradan Avrupa'ya yayılan Reformasyon¹ hareketi Macar topraklarında da etkisini göstermeye başlamıştır. Önce tarihî Erdel bölgesindeki Saksonlar ve maden şehirlerindeki Alman nüfus arasında etkili olmaya başlayan Reformasyon, Mohaç Muharebesi'nden sonra büyük bir ilerleme kaydetmiştir (Çoban, 1996: 101; Eckhart, 1924: 50). 1540'lı yıllarda ise Reformasyon artık Macar köy ve kasabalarına ulaşmıştır (Çoban, 1996: 101). Macaristan'da Osmanlı hâkimiyetinin başlamasının ardından, yani 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Macar nüfusunun büyük çoğunluğu Protestanlığı benimsemiş (Çoban, 1996: 101; Eckhart, 1924: 51; Doğan, 2013: 57), Erdel ise 1560'ta dini özgürlüğün tanındığı ilk yer olmuştur (Eckhart, 1924: 51). Protestanlığın bir kolu olan Kalvenizm (Kalvencilik) ise 1560'lı yıllarda Macar nüfusun en büyük bölümünün benimsediği mezhep haline gelmiştir (Balázs, 2017: 106; Çoban, 1996: 101).

17. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde ise Macar topraklarında Karşı Reformasyon hareketi etkili olmaya başlamıştır. İspanyol Ignatius Layola'nın 1540 yılında Katolikliği yaymak amacıyla temellerini attığı Cizvit tarikatı kuruluşundan yirmi yıl kadar sonra Macar topraklarında kendisini göstermiş, 1561'de Esztergom Piskoposu Miklós Oláh kendilerine Nagyszombat okulunu tahsis etmiş, bundan yirmi yıl sonra Erdel Beyi István Báthori de onlara Kolozsvár'da bulunan yüksek okulun idaresini vermiştir (Fitz, 1967: 275). Cizvitlerin

¹ Jacques Waardenburg reformun tanımını şu şekilde yapar: "Latince "bir şeye yeniden şekil verme" anlamına gelen reforme ve reformatio kelimelerinden türeyen reform ve reformasyon kavramları, özellikle 16. yüzyılda Katolik kilisesini eleştirmek ve Kitâb-ı Mukaddes'i temel almak suretiyle Hıristiyanlığın aslına dönmesini savunan harekete verilen isimdir" (Waardenburg, 2007: 530).

buradaki faaliyetleri ile Miklós Telegdi'nin 1577 yılında burada Karşı Reformasyon tarafında konumlanan bir matbaa kurmasının da etkisiyle (Fitz, 1967: 276-278; Fülöp: 68) Karşı Reformasyon hareketinin Macaristan'daki en önemli merkezlerinden biri Nagyszombat olmuş, Esztergom Piskoposu Ferenc Forgách 1615'te buradaki Cizvit okulunu yenilemiş, ardından bu hareketin en önemli simge isimlerinden olan Péter Pázmány burayı 1637'de bir üniversite seviyesine taşımıştır; bunun yanı sıra 1647'de Kassa'da da bir Cizvit yüksek okulu faaliyete geçmiştir (Kókay: 38). Görüldüğü üzere Karşı Reformasyon hareketinde de tıpkı Reformasyonda olduğu gibi eğitim önemli bir rol oynamıştır. Dini söylem ve öğretilerin yanı sıra Reformasyon hareketinde de etkili olan eğitim ve matbaa kanallarını da kullanarak ilerleyen Karşı Reformasyonun en önemli ismi haline gelen Pázmány'ın ve Karşı Reformasyona destek verenlerin girişimleriyle başta Macar soyluları olmak üzere nüfusun önemli bir bölümü de bu süreç ve sonrasında yeniden Katolik inancını benimsemişlerdir (Eckmann, 1946: 29; Doğan, 2013: 58).

Bu dönemin en belirgin tarihsel özelliği ise Mohaç Muharebesi'nden 17. yüzyıl sonuna kadar bu bölgede kendisini gösteren Osmanlı-Habsburg rekabeti olmuştur. Bunun en somut örneklerinden birini 1593'ten 1606 yılına kadar devam eden "Uzun Savaşlar Dönemi" oluşturmaktadır (Özçelik, 2023: 154-155). "On Beş Yıl Savaşları" olarak da nitelendirilen bu savaşlar dönemi Macarları yorgun düşürmüştür (Güngörmüş, 2010: 44). Bu dönem 1606 yılında imzalanan Zitvatoruk Antlaşması'yla son bulmuştur. Altı kez uzatılan bu barış antlaşması yaklaşık altmış yıl yürürlükte kalmış, Osmanlı ve Habsburg hükümdarı birbirine eşit sayılmış ve diplomatik bakımdan Osmanlı üstünlüğü sona ermiştir (Papp, 2013: 474).

Osmanlılar ve Habsburglar arasındaki mücadele, tarihi Erdel topraklarında da kendisini göstermiştir. Erdel'de Habsburglar ile karşı karşıya gelmeleri sonucu Osmanlılar 1661'de buraya iki sefer düzenlemiş, 1663-1664 yıllarındaki mücadeleler ise 1664 yılında taraflar arasında imzalanan Vasvár Antlaşması ile sonlanmıştır (Kolçak, 2012: 560). Ancak bu antlaşma başta Fragnepán, Rákóczi, Zrinyi, Nádasdy ve Wesselényi gibi önemli Macar soylu ailelerini oldukça rahatsız etmiş, Viyana politikalarına karşı tepkiler gelişmiş, bu ise Imre Thököly liderliğinde Habsburglara karşı verilecek mücadeleye zemin hazırlamıştır (Kolçak, 2012: 562; R. Várkonyi, 2009: 95). Ancak 17. yüzyıl sonlarında Erdel Beyi Imre Thököly liderliğinde Habsburglara karşı savaştan Macarlar bu mücadelelerini kaybetmişlerdir.

1683 yılına gelindiğinde Osmanlılar Viyana'yi ikinci kez kuşatmış, ancak başarı sağlayamamışlardır. Bundan kısa bir süre sonra Osmanlıları Avrupa'dan çıkarma arzusu Papa'nın da teşvikiyle 1686 yılında Habsburgların başında olduğu ittifakta kendisini göstermiştir. İttifak ordusu tarafından kuşatılan Budin'in 1686 yılında elden çıkışıyla Macaristan'daki Türk

hâkimiyet devri sonlanmış, 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşmasıyla ise Osmanlı Devleti bölgeden çekilmiştir.

Osmanlıların ardından Macar topraklarında Habsburglar etkili olmuştur. Macarlara karşı oldukça baskıcı bir politika izleyen Habsburglara karşı ise Imre Thököly'nin ardından gerçekleşen ikinci özgürlük mücadelesi II. Ferenc Rákóczi liderliğinde 1703-1711 tarihleri arasında verilmiş, ancak bir sonuç alınamamıştır. Habsburglara karşı verilen bu bağımsızlık savaşlarının liderleri ise maiyetleriyle birlikte Osmanlı Devleti'nden himaye almışlardır. Imre Thököly İzmit'e, II. Ferenc Rákóczi ise Tekirdağ'a beraberlerindeki Macarlarla birlikte yerleştirilmişlerdir.

Görüldüğü üzere *Orta Macarca Devri*nde Macar topraklarında tarihsel açıdan bir Osmanlı-Habsburg çekişmesi yaşanmış, bölgede önce Osmanlılar, ardından Habsburglar hakimiyet tesis etmişlerdir. Kültür tarihi bakımından ise bu tarihsel rekabetin paralelinde seyreden Reformasyon ve bunun ardından kendisini gösteren Karşı Reformasyon hareketi etkili olmuştur.

2. Matbaa Faaliyetleri ve Çeviri Çalışmaları

Orta Macarca Devri'nde Macar dilinin gelişimine katkı sağlayan en önemli icraatlar arasında matbaa faaliyetleri ve yabancı dilden Macarcaya yapılan çeviri çalışmaları gelmektedir. Başlangıçta Reformasyon hareketinin de etkisiyle genellikle dini metinlerin Macarcaya çevirisi şeklinde görülen bu çalışmalar, matbaalar tarafından da basılarak geniş bir kitleye ulaşma imkânı bulmuştur.

Matbaalar basım yapabilmek için dizgi aşamasından çıktıya kadar başta Macarca seslerin dizgide uygun harflerle gösterilmesi, yazım ve dil kurallarının kullanımı olmak üzere pek çok konuda belirleyici rol üstlenmişler, bunu kendi stillerine uygun belli kurallar üzerine yapmaya gayret etmişlerdir. Bu ise o dönemde elbette tek bir yazım birliğinden söz edilemeye de bu sürece giden yolda dilin bu yöndeki gelişimine katkı sunmuştur. Matbaa ve basımcıların kendilerine özgü yazım özellikleri ve teknikleri olabilmekle birlikte Reformasyon ve sonrasında Karşı Reformasyon etkisinde ortaya çıkan matbaalar ve matbaacılarla zamanla Protestan ve Katolik yazım ve basım tarzları da yine bu dönemde ortaya çıkmıştır (Balázs, 2017: 111).

Matbaa Macaristan'a Reformasyon hareketinden önce 15. yüzyılda girmiştir. Buda'da kurulan ilk matbaa Hess Matbaası olmuş, bunun hemen ardından yine burada Confessionale olarak anılan bir matbaa daha faaliyet göstermiştir, bunların kapanmasının ardından oldukça uzun bir süre sonra ise Reformasyonun etkisiyle tarihi Erdel bölgesinde yer alan Nagyszeben ve Brassó şehirlerinde de yine birer matbaa kurulmuş, ancak Macaristan'da Sárvár-Újsziget şehrinde kurulan matbaaya kadar bu eski matbaalar Macarca eser basmadıklarından Macar dili açısından bir etki

göstermemişlerdir (Altaylı, 2024:1541-1546; Eckmann, 1946: 21-22).

Macarca metinler basarak Macar dilinin gelişimine katkı sağlayan ilk matbaalar Macar toprakları dışında ortaya çıkmıştır. 16. yüzyılda Krakov'da faaliyet gösteren Jeromos Vietor'un (Hieronymi Vietoris) başında olduğu Vietor Matbaası ile Johannes Singrenius (Singriener) idaresinde Viyana'da basım yapan Singrenius (Singriener) Matbaası bunların en önemlilerindedir (Fülöp: 51-52). Bunlardan Vietor Matbaası 1527 yılında, içinde Macarca metinlerin olduğu iki yayın yapmış ve 1533'te Benedek Komjáti'nin çevirdiği ilk Macarca kitabı basmıştır (Eckmann, 1946: 22; Fülöp: 52). Singrenius (Singriener) Matbaası ise Gábor (Mizsér) Pesti'nin çevirdiği ilk Macarca Yeni Ahit'i (*Új Testamentum*) 1536'da yayımlamıştır (Eckmann, 1946: 22; Fülöp: 52). Károly Szabó'ya göre bu matbaa 1601-1700 yılları arasında doksan Macarca kitap basmış, ayrıca Macar Aydınlanma dönemini başlatan György Bessenyei'nin *Ágıs tragédiája* adlı eseri de yine 1772 yılında bu matbaadan çıkmıştır (Fülöp: 52).

Macar topraklarında Macarca basım yapan matbaaların ortaya çıkması ise yaklaşık olarak 16. yüzyılın ikinci yarısında Reformasyon hareketinin Macar topraklarında etki alanını arttırdığı dönemde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu dönemde ortaya çıkan matbaaların büyük bir bölümü Macar dilinin gelişimine hizmet etmekle birlikte Reformasyon'un geniş bir alana yayılmasında da oldukça etkili olmuşlardır². Nitekim 16. yüzyılda Reformasyon'un etkisiyle yirmi sekiz matbaa kurulmuştur (Ballagi, 1878: 65).

Bu yüzyılda Macarca yayımlarıyla Macar dilinin gelişimine hizmet eden matbaalardan ilki Sárvár-Újsziget Matbaası olmuştur. Macarca basım yapan Macar topraklarındaki bu en eski matbaanın faaliyetlerini sürdürmesindeki en etkili isimler ise János Sylvester ve Ábadi Benedek'tir; bu matbaa 1539'da Macar dilinin ilk gramer kitabını ve 1541'de Macaristan'daki ilk Macarca kitabı basmıştır (Altaylı, 2024: 1547-1548). Bu matbaadan sonra kurulan ve önceki kısa ömürlü matbaaların tersine uzun süre faaliyet gösteren ilk matbaa ise Hoffgreff-Heltai Matbaası'dır. Gáspár Heltai ve György Hoffgreff tarafından 1550 yılında Kolozsvár'da kurulan matbaanın idaresi önce Heltai, daha sonra Hoffgreff'de olmuş Hoffgreff'in ölümünden sonra 1559 yılından itibaren ise matbaayı tamamen Heltai idare etmiştir (Fülöp: 55). Bu matbaa 1550-1552 yılları arası sekiz (Heltai-Hoffgref birlikte), 1553'te üç (Heltai), 1554-1558 yılları arasında yine üç (Hoffgreff), 1559-1574 (Heltai) yılları arasında yirmi, Heltai'nin ölümünden sonra eşinin idaresinde 1575-1582 yılları arasında otuz sekiz Macarca eser basmıştır, kuruluşundan 1601'e kadar toplam Macarca yayım sayısı ise yüz dokuzdur

(Fitz, 1967: 159; Kiss, 1991: 100-101). Heltai Matbaası aynı zamanda uzun süre faaliyet gösteren ilk matbaa olması sebebiyle Macarca basımdaki yazım kurallarının oluşum sürecine önemli bir katkı sağlamıştır.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Macarca eser basan matbaaların sayısı hızla artmıştır. Bunların en önemlileri arasında Gál Huszár tarafından 1561'de Debrecen şehrinde kurulan matbaa, 1569'da Gyulafehérvár'da kurulan Hoffhalter-Wagner Matbaası, 1578'de Bártfa'da ve 1579'da Vizsoly'de kurulan matbaalar sayılabilir (Kiss, 1991: 98). 1578 yılında Dávid Gutgesell tarafından Bártfa'da kurulan matbaa Gutgesell'in 1599 yılındaki ölümünün ardından yine Bártfa'da faaliyet gösteren Jakab Klösz Matbaası ile birleşmiş ve 1622'den 1664'e kadar otuz iki Macarca kitap basmıştır (Fülöp: 56). Önce ünlü Macar edebiyatçı Péter Bornemisza'nın sahibi olduğu, sonrasında Bálint Mantskovit'in idaresinde yönetilen Vizsoly Matbaası da Reformasyonun önemli merkezlerinden biri olmuştur (Fülöp: 56). Hem bir edebiyatçı hem de matbaacı olan ve eserlerinde Macarca kullanan Bornemisza, Pál Gulyás'a göre 1558'den 1600 yılına kadar 317 Macarca kitap yayımlamıştır, bu ise 29.373 sayfalık bir içeriğe tekabül etmektedir (Fitz, 1967: 228). Karşı Reformasyonun etkisiyle Nagyszombat'ta kurulan ve Péter Bornemisza'ya karşı adeta savaş açan Miklós Telegdi'nin matbaası da bu dönemde faaliyet gösteren merkezlerden biridir, Telegdi'nin 1577'de kurduğu bu matbaa kendisinin 1586'daki ölümüne kadar olan dokuz yıl içinde Fitz'e göre dokuz, Fülöp'e göre sekiz Macarca kitap basmıştır (Fitz, 1967: 276-278; Fülöp: 68).

Giderek ileri bir seviyeye ulaşan Macar tipografisinin 17. yüzyıl sonundaki en önemli temsilcilerinden biri de Miklós Tótfalusi Kis'tir. Bir yazar ve oldukça iyi bir matbaacı olan Tótfalusi, Kolozsvár'da bir matbaa kurmuş, 1692'den 1702'ye kadar bu matbaayı yönetmiş ve burada bastığı eserlerle Macar tipografisini yüksek bir seviyeye taşımıştır (Fülöp: 69-70).

Bilindiği üzere Reformasyon hareketinin en önemli özelliklerinden ve geniş kitlelere ulaşmasının en önemli nedenlerinden biri, matbaaların faaliyetlerinden de anlaşılacağı gibi, anadil kullanıma verilen büyük önem ve bunun teşviki olmuştur. Bu özellik ise Macar dili tarihinde öncelikle çeviri çalışmaları ve bunların basılmasıyla kendisini göstermiştir.³ Macarcaya yapılan çevirilerle yabancı dildeki sözcük ve kavramların Macarca karşılıkları, Macar dilinin kuralları ile seslerin gösteriliş biçimlerinin standartlaşmasına yönelik ilk adımlar da atılmıştır. Başlangıçta genel olarak Latince'den Macarcaya yapılan Kitâb-ı Mukaddes çevirileri şeklinde karşımıza çıkan bu çeviri çalışmaları ilerleyen dönemde dünyevi temalı konuları da kapsayarak Macar edebiyatının gelişimine olanak sağlamıştır. Dini

² Fitz'e göre Reformasyonun Macar topraklarında hızlı yayılmasındaki en etkili rolü Latince bilmeyen halka Macarca vaaz veren din adamları ve Macarca basım yapan matbaalar üstlenmiştir (Fitz, 1967: 275).

³ Reformasyon hareketinin Macaristan'da Macarca üzerinden yayılış hızını fark eden Karşı Reformasyon hareketi de 17. yüzyıla birlikte Reformasyon'da etkili olan matbaa ve çeviri çalışmalarıyla benzer bir yol izlemiştir.

metinlerin Macarcaya çevrilmesi, ilahilerin Macarca söylenmesi ve vaazların Macarca yapılması Reformasyon'un Macar halkına ulaşmasını, halk tarafından hızla benimsenmesini sağlamıştır. Bu sebeple bu dönemde özellikle dini metinlerin Macarcaya çevrilmesine büyük önem verilmiş ve bu metinler Macarca olarak basılmışlardır. Bu Macarca çeviriler, basım teknolojisinin yaygınlaşmaya ve okuma yazma oranının da buna ve okullaşmaya bağlı olarak artmaya başlamasıyla birlikte etki alanını genişletmiş ve böylece halk dini alanda Latince yerine Macarcayı kullanmayı tercih etmiştir. Bu ise Macar dilinin gelişimine önemli bir katkı sunmuştur.

Macar topraklarında basılmış olmasa da Macarca çeviri çalışmalarının ilk matbu ürünü Benedek Komjáti'ye aittir. Komjáti'nin *Az Szent Pál levelei magyar nyelven* adlı çeviri eseri 1533 yılında Krakov'da Vietor Matbaası'nda basılmış olup Macarca basılan ilk kitap olma özelliğine sahiptir (Tevan, 1984: 200; Aktaran: Altaylı, 2024: 1544). Komjáti'nin ardından Gábor Pesti de bu dönemde çeviri çalışmalarıyla öne çıkan isimlerdendir. Pesti'nin Yeni Ahit'i Macarcaya çevirdiği *Új Testamentum magyar nyelven* adlı çalışması da Macar toprakları dışında 1536 yılında Viyana'da Singrenius (Singriener) Matbaası'nda basılmıştır. Aynı yıl Pesti'nin *Ezop Masalları* çevirisi olan *Aesopus fabulái* adlı çeviri çalışması yine Viyana'da Johannes Singrenius (Singriener) tarafından basılmıştır (Bognár, 2015: 528; Tevan, 1984: 200)⁴. Bu dönemin bir diğer önemli ismi de István Székely Bencédi'dir. *Zsoltárkönyv* adlı çalışması 1548 yılında Krakov'da basılmıştır (Fekete, 2001/2002: 417). Kendisi aynı zamanda 1538'de Krakov'da Vietor Matbaası'nda basılan ilk Macarca takvimin (*Calendárium*) de çevirmenidir (Kapronczay, 2013: 113; Tevan, 1984: 215).

Sözü edilen bu çeviriler Macar toprakları dışında basılan öncül Macarca dil kaynaklarını oluşturmaktadırlar. Bu süreçte Krakov ve Viyana bastıkları Macarca kitaplarla Macar dilinin gelişimine katkı sunan önemli basım merkezler haline gelmişlerdir. Nitekim bu kentlere eğitim almak üzere giden Macarların buralarda edindikleri birikimlerini Macar topraklarına taşıdıkları da görülmektedir. Örneğin János Sylvester Krakov'da eğitim almış ve bu şehirde bulunan Vietor Matbaası'nda edindiği tecrübesini Újsziget'e taşımıştır; ünlü Macar matbaacılarından Péter Bornemisza 1556'da Viyana'ya gitmiş, Viyana Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi'ne kayıt yaptırmıştır, dönemin bir diğer önemli Macar matbaacısı olan Gál Huszár da Bornemisza'nın Viyana'daki okul arkadaşıdır (Fitz, 130, 188, 229).

Macar topraklarındaki ilk basılı çeviri çalışması ise 1541 yılına aittir. János Sylvester tarafından Macarcaya çevrilen Yeni Ahit bu tarihte *Újtestamentum*

adıyla Sárvár-Újsziget'teki Macar matbaasında basılmıştır (Altaylı, 2024: 1547; Eckmann, 1946: 22). Eckmann, bu çeviri çalışmasının klasik Yunan şiirine özgü hexameter-pentameter vezni kullanması ve böylelikle Macarcanın klasik vezinler için de uygun olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamaktadır (Eckmann, 1946: 22). Sonraki çeviri çalışmaları Gáspár Heltai öncülüğünde yapılan dini metin çevirileri şeklinde olmuştur. 1551'de Kitâb-ı Mukaddes'in ilk bölümü Macarca olarak *A bibliának első része* adıyla Heltai-Hoffgreff Matbaası'nda basılmıştır, aynı yıl *Jézszuz Sirák könyve* adıyla dini ağıtların yer aldığı Macarca kitap ve 1552 yılında ise Kitâb-ı Mukaddes'in dördüncü bölümü *A bibliának neygedik része* adıyla Heltai-Hoffgreff Matbaası'nda basılmıştır (Borbély). Gáspár Heltai ve onunla birlikte çalışan isimler 1555-1556 yılları arasında İncil çevirileri yaparak bunları yayımlamaya devam etmişlerdir (Kiss, 1991: 98). Heltai dini metin çevirileri dışında dünyevi konularda da Macarca kitap basmıştır. Bunlardan en bilinenleri 1566 yılında basılan *Száz Fabula*, 1570'te basılan *Háló*, 1574'te basılan *Concionale*, *Azaz Históriás Énekeskönyv* ve 1575'te basılan *Krónika a magyaroknak dolgairól* adlı eserleridir (Kertész, 1941: 111-112).

Reformasyon hareketi sırasında beş Yeni Ahit ve bir tam Eski ve Yeni Ahit çevirisi Gábor Pesti, János Sylvester, Gáspár Heltai, Péter Melius Juhász ve János Felegyházi tarafından yapılmıştır (Balázs, 2017: 107). Péter Melius'un çevirisi 1567'de, Tamás Félegyházi'nin çevirisi ise 1586 yılında yayımlanmıştır, bunun dışında Miklós Telegdi'nin 1577 yılında yayımladığı çevirileri olmuştur (Kiss, 1991: 98). Gáspár Károlyi'nin ilk tam Protestan Kitâb-ı Mukaddes çevirisi ise 1590 yılında Vizsoly'da basılmıştır, *Vizsolyi Biblia (Vizsolyi İncil)* olarak da anılan bu Kitâb-ı Mukaddes çevirisi Macar edebi dilinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır (Balázs, 2017: 107; Doğan, 2013: 57). İlk tam Katolik Kitâb-ı Mukaddes çevirisi ise bundan ancak otuz beş yıl sonra Cizvit rahip György Káldi tarafından yapılmış ve 1626 yılında Nagyszombat'ta basılmıştır (Eckmann, 1946: 30; Doğan, 2013: 57).

Bu dönemde dini nitelikli çeviriler arasında ilâhî çevirileri de önemli bir yer tutmuştur. Bunlar arasında István Gálszécsi'nin Protestan ilâhî kitabı 1536'da Krakov'da basılmış, 16. yüzyılda bu çalışmayı Gál Huszár ve Kovács Gönczi'nin çevirileri takip etmiştir; ancak bu türün en önemli örneklerden biri Albert Szenczi Molnár'ın 1607'de basılan *Psalterium Ungaricum* adlı çeviri kitabı olmuştur (Balázs, 2017: 107).

⁴ Bognár aynı zamanda Gábor Pesti'yi Macarca epigram şiir kültürünün temelleri atan ilk Hümanist şair olarak değerlendirmektedir (Bognár, 2015: 528, 530).

3. Sözlükler ve Gramer Kitapları

Orta Macarca Devri'nde Macar dili ile ilgili dil çalışmaları da yapılmaya başlanmıştır. Macar dilbilim tarihinin de temellerinin atıldığı bu dönemde dil ve dilbilim ile ilgili bu ilk çalışmaları sözlükler ve dilbilgisi kitapları şeklinde iki ana kategoriye ayırmak mümkündür.

Bu dönemde oluşturulan sözlük çalışmaları Albert Szenczi Molnár'a kadar daha tam anlamıyla bir sözlük olmaktan ziyade Macarca literatürde *szójegyzék* olarak anılan ve Latince *nomenclatura* olarak karşımıza çıkan nispeten küçük ölçekli öncül sözlük çalışmaları, sözcük dizinleri olarak değerlendirilebilirler⁵. Dönemin bu türdeki ilk çalışması Gábor Pesti'ye ait olup Macar toprakları dışında basılmıştır. Pesti'nin *Nomenclatura sex Linguarum* adlı altı dilli sözlük çizelgesi 1538 yılında Viyana'daki Singriener Matbaası'ndan çıkmıştır (Tevan, 1984: 180). Bundan sonraki çalışmanın sahibi ise Balázs Szikszai Fabricius'tur. 1561'den 1576'daki ölümüne kadar Sárospatak'ta öğretmenlik yapan Szikszai bu süreçte Macar öğrencilerin Latince öğrenmesini kolaylaştırmak için pedagojik amaçlı Latince-Macarca bir sözcük çizelgesi hazırlamış (*Nomenclatura*), 1576'daki ölümünün ardından bu çizelge el yazması biçiminde birçok okulda kullanılır hale gelmiştir ve Szikszai'nin bu sözcük çizelgesi yine Sárospatak'ta öğretmenlik yapan Gáspár Pesthy tarafından basıma verilmiş, 1590 yılında Debrecen'de basılmıştır (Melich, 1906: 423, 425). Bu kategorideki bir diğer çalışma da Faustus Verancsics tarafından yapılmıştır. *Dictionarium Quinque Nobilissimarum Europae Linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae* adlı beş dilli (Latince, İtalyanca, Almanca, Hırvatça ve Macarca) sözlük çalışması 1595'te Venedik'teki Niccolò Moretti Matbaası'nda basılmıştır (Fóris, 2003: 121). Bu çalışmalardan farklı olarak bu süreçte bir de Macarca deyim ve atasözlerinin yer aldığı önemli bir eser ortaya çıkmıştır. Dönemin bu türdeki ilk örneklerinden olan János Baranyi Decsi'nin *Adagiorum Chiliades* adındaki atasözleri ve deyimler sözlüğü 1598 yılında Bártfa'da yayımlanmıştır (Cser, 2006: 7).

Orta Macarca Devri'ndeki en kapsamlı sözlükler ise Albert Szenczi Molnár'ın ve Ferenc Pápai-Páriz'in Latince-Macarca, Macarca-Latince sözlükleridir. Albert Szenczi Molnár'ın *Dictionarium Latino-ungaricum et Ungarico-latinum* adlı Latince-Macarca, Macarca-Latince sözlüğü 1604 yılında Nürnberg'te (Bkz. Szenci, 1990), Ferenc Pápai-Páriz'in *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungaro-Latinum* adlı Latince-Macarca, Macarca-Latince sözlüğü ise 1708 yılında Lócse'de basılmıştır (Bkz. Pápai, 1708). Her iki çalışma da Macar dilinin o dönemdeki en

geniş kapsamlı sözlük çalışmaları olarak kabul edilmektedirler.

Bu dönemin dil ve dilbilim açısından en önemli kaynaklarından birisi de gramer kitaplarıdır. Macar dilinin kurallarını açıklayan ilk eserler *Orta Macarca Devri*'nde ortaya çıkmışlardır. İlk Macar gramer kitabı 1539 yılında basılan János Sylvester'in *Grammatica Hungarolatina* adlı eseri olmuş, Macar Reformasyon hareketinin önemli isimlerinden olan Sylvester'in Macar dilinin kurallarını Latince olarak anlattığı bu çalışma Sárvar-Újsziget Matbaasında basılmıştır (Altaylı, 2024: 1547). Sylvester, eserine Macarca seslerin tanıtımıyla başlamış; sözcük türlerini ve bu sözcük türlerinin aldıkları ek türlerini örneklerle ve Latince karşılıklarıyla açıklamıştır (Bkz. Sylvester, 2006). Macar dilinin 16. yüzyıldaki durumunun, kurallarının ilk kez gösterildiği bu eser dil ve dilbilim tarihi açısından oldukça büyük bir önem taşımaktadır. Macarcadaki sözcük türleriyle birlikte Macarca eklerin de o dönemdeki kullanımı ve kurallarıyla birlikte yine o döneme ait sesletimle anlatılması Macar dilbilim tarihine de bir başlangıç oluşturmuştur. Ayrıca eser o dönemde başta dil ile ilgili olmak üzere Macar dilinde yeni terminolojik kavramların oluşumuna da katkı sunmuştur (Bartók, 2009: 96-98).

Macar dilinin en eski ikinci gramer kitabı ise Macar Reformasyon hareketinin en meşhur isimlerinden ve aynı zamanda Sylvester ile Sárvar-Újsziget'te de birlikte çalışan Mátyás Dévai Bíró'nun kaleminden çıkmıştır⁶. Dévai Bíró'nun *Orthographia Ungarica* adlı Macarca dilbilgisi kitabı 12 Mart 1549 yılında Krakov'da Vietor Matbaası'nda (Hieronymi Vietoris) basılmıştır (Dévai, 1549). Macar alfabesi, Macarca seslerin yazılış kuralları ve son bölümde sayı tablosuna da yer verilen eser "C. M. D"⁷ harfleriyle sonlandırılmıştır (Dévai, 1549).

17. yüzyılda basılan ilk Macarca gramer kitabı ise Albert Szenczi Molnár'ın *Nova Grammatica Ungarica* adlı eseri olmuştur. 1610 yılında Hanou'da basılan eser "Etymologia" ve "Syntaxis" adındaki iki kitaptan oluşmaktadır: İlk kitabın ilk bölümlerinde harfler, sesler, heceler ele alınmış, ardından Macar dili İbranice ve çeşitli Avrupa dilleri ile karşılaştırılmıştır, sonrasında ise harf-i tarif ve sözcük türleri ile ekleri, ikinci kitapta ise söz dizimi ele alınmıştır (Cser, 2006: 5-6). Albert Szenczi Molnár'ın bu gramer kitabı sesbilgisinden doğru yazıma, tümce bilgisine kadar Macar dilinin kurallarının gösterildiği çağın Avrupa'sındaki en iyi örneklerden biri kabul edilmektedir (Cser, 2006: 6).

Bu dönemde eser veren isimlerden biri de István Geleji Katona'dır. Geleji, *Magyar Grammatikatska* adlı dilbilgisi çalışmasını 1645 yılında Gyulafehérvár'da basılan *Titkok Titka* adlı eserinin sonuna eklemiş ve

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Altaylı, 2021: 186.

⁶ Dévai 1537 yılında Kont Nádasdy'nin mülküne gelmiş olup bu sırada burada Sylvester'in idaresinde bir okul, Dévai'nin gelişinden yaklaşık bir yıl sonra ise meşhur Újsziget Matbaası da kurulmuştur; bu da Nádasdy, Dévai ve Sylvester'in Macar topraklarında Reformasyon hareketinin

yayımları sırasında anadili eğitim ve edebi eserlerle de desteklediklerini göstermektedir (Révész, 1863: 47).

⁷ Imre Révész son sayfada yer alan bu harfleri "Csinálta Dévay Mátyás" [Türkçesi: *Mátyás Dévay tarafından kaleme alınmıştır*] ifadesinin kısaltılması olarak yorumlamıştır (Aktaran: Dévai, 1549, Tanıtım yazısı: 1).

önceki Latinceye dayalı dilbilgisi kitaplarından farklı olarak bu eserde yazınsal çalışmaları sırasında geliştirdiği görüşlerini sunmuş, aynı zamanda Latince yerine yeni Macarca teknik kelimeler de oluşturmuştur (Geleji, 1906: 1; C. Vladár, 2016: 39). Çalışması, otuz iki maddelik “*Az igaz magyar irásnak*” ve kırk dört maddelik “*Az igaz magyarán szollásnak*” adlı iki bölümden oluşmaktadır (Geleji, 1906).

István Geleji Katona’dan sonra dilbilgisi çalışmalarının sayısı hızla artmıştır. Bunlardan György Komáromi Csipkés’in *Hungaria Illustrata* adlı eseri 1655’te, Pál Pereszlényi’nin *Grammatica Linguae Ungaricae* adlı çalışması 1682’de, Pál Kövesdi’nin *Elementa Linguae Ungaricae* adlı eseri 1686’da, István Szónyi Nagy’nin *Magyar Oskola* adlı çalışması 1695’te, Miklós Misztótfalusi Kis’in *Ratiocinatio de Orthographia* adlı eseri 1684’te ve János Tsétsi’nin *Observationes Orthographico-Grammaticae*’sı 1708’de yayımlanmışlardır (C. Vladár, 2016: 15; H. Bottyánfy vd., 1990: 51). *Orta Macarca Devri*’nin son dönemine ait bir diğer çalışma ise özellikle dilbilim tarihinde önemli bir yeri olan *Demonstratio* adlı eserdir. Macar dili ile Lap dili arasında karşılaştırma yapılarak iki dilin benzerliğinin konu edildiği János Sajnovics’in bu çalışması 1770 yılında yayımlanmıştır (Altaylı, 2021: 183; Szathmári, 2006: 9).

4. Dilde Meydana Gelen Değişiklikler

Orta Macarca Devri’nde Macar dilinin gelişimi açısından önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. Bu dönemde dil kaynaklarının sayısı ve çeşitliliği artmış, kaynakların niteliği de değişim göstererek dilbilgisi kuralları ile söz varlığının gösterildiği dilbilimsel kaynaklar ortaya çıkmıştır. Bu gelişim bunlarla sınırlı kalmamış, dilin yapısında da etkisini göstermiştir. Dilde sesbilgisi ve dilbilgisi alanında çeşitli değişimler meydana gelmiştir.

Fonetik değişiklikleri mevcut seslerin farklı harflerle gösterilmesi yahut yeni harflerin yazı diline dâhil olması şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür. İlki ile ilgili en belirgin değişiklikler arasında *ly* sesinin yerine *j* sesinin yaygın olarak kullanılmaya başlaması gelmektedir; ancak bu değişim Macarca konuşulan her bölgede gerçekleşmemiş, Dunántúl (Tunaötesi) ve Paloc gibi Macar dilinin bazı ağzlarında *j* sesi yerine *l* veya *ly* sesletimi daha yaygın bir biçimde kullanılmıştır (Fazakas, 2008: 26; “Középmagyar kor: a felvilágosodásig”).

Bunun yanı sıra bu dönemde Latince olmayan Macarca bazı seslerin gösterilmesi için hangi harfin kullanılacağına saptanması da üzerinde durulan önemli bir konu olmuştur. Özellikle Macarcadaki *ö*, *ü* sesleri ile uzun ünlülerin nasıl gösterileceği konusu ciddi bir zorluk yaratmış; *ö* sesi çoğunlukla *ew* şeklinde ya da *o* ve *u* sesinin üzerine küçük *e* harfi getirilerek; uzun ünlüler ise ses çiftleşmesine uğrayarak yahut harfin önüne, üstüne veya yanına diakritik işaretler koyularak gösterilmiştir (Balassa, 2023: 86-87). Ünsüzlerde de diakritik işaretler

kullanılabilmiştir. *sz* sesi başlangıçtan itibaren sırasıyla *z*, *ŷ*, *ŷz* ve son olarak *sz* biçiminde; *zs* sesi de yine önce diakritik işaretlerden oluşan *ŷ*, *ŷz* s harfleriyle, daha sonra *z* ile gösterilmiş; başına konulan virgülle de bu ses *s* sesinden ayrılmıştır (Balassa, 2023: 87). Bugünkü *ty*, *gy*, *ly ny* seslerinin de başlangıçta diakritik işaretler kullanılarak gösterildiği görülmektedir (Balassa, 2023: 87; Fazakas, 2007: 104). Bu dönemde bu seslere ek olarak *tz*, *ts* seslerinin kullanımı da kabul görmüştür (Balassa, 2023: 87); *c* ve *cs* seslerini belirtmek için eski harflerle birlikte yeni harfler de kullanılmıştır: *c*, *cz*, *ch*, *ch*, *cz*, *ci*, *cy*, *chy*, *c*, *ts* (Fazakas, 2007: 104).

Bu fonetik değişimlerin yanında *Orta Macarca Devri*’nde bu alanda karşılaşılan en belirgin değişim yeni bir harfin ortaya çıkışı olmuştur. Bu dönemde Macarcanın ünsüz yapısına *dzs* harfi dâhil olmuş; bu ses Macarcaya Osmanlı döneminde *dzsida*, *findzsa*, *handzsar* gibi Türkçe ödünç sözcükler aracılığıyla girmiştir (Fazakas, 2008: 26; Pusztai). Bu ise tarihsel sürecin dilde bıraktığı izlerden biri olarak dilin bu alanda ne derece önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir.

Seslerin baskıda ne şekilde gösterileceği, Macarcaya özgü seslerin ve bu sesler arasındaki ayrımın yapıma biçimleri basım tarihinin başlamasıyla birlikte önemli meseleler haline gelmiştir. Her ne kadar bu dönemde standart bir yazım biçimi oluşmamış, farklı yazım stilleri gelişmiş ve bu farklı stiller basılı kitaplar aracılığıyla geniş kitlelere ve bölgelere kolayca ulaşabilmiş olsa da (Fazakas, 2007: 105) uzun vadede özellikle uzun süre basım yapan matbaalarla birlikte belli yazım tarzlarında ana stiller oluşmaya başlamıştır. Bugünkü anlamda bir yazım standardizasyonundan elbette söz edilemeye de basılan harflerin geniş bir kitleye ulaşması ve bu kitlenin bu yazım tarzından etkilenmesi nedeniyle matbaalar yazım kurallarının oluşmasına başlangıç aşamasında da olsa etki etmişlerdir. Bu dönemde özellikle Macarca sesleri göstermek için kullanılan harflerin seçimi konusunda matbaalar arasındaki basım farklılıklarından kaynaklanan iki ana stil ön plana çıkmıştır. Macar literatüründe Protestan ve Katolik yazım tarzı şeklinde ortaya çıkan bu iki ayrı stilin sesleri nasıl gösterdikleri ile ilgili olarak en belirgin örnekler arasında ise *c* harfinin Katolik yazım tarzında *cz* ile, Protestan yazım tarzında ise *tz* şeklinde gösterilmesi; *cs* sesinin Katolik yazım tarzında *ch* ile, Protestan yazım tarzında ise *ts* olarak aktarılması sayılabilir. (Balázs, 2017: 111).

Orta Macarca Devri’nde Macarcanın gramer yapısında da değişimler olmuştur. Fiil çekimlerinin sadeleştirilmesi bunlar arasındaki en önemli değişikliklerden biri olup Macarcada görülen farklı farklı geçmiş zaman biçimleri (*var vala*, *vart volt*, *vara*, *vara vala*) arasındaki şekilsel ve işlevsel farklar zaman içinde kaybolmuş ve *-t* ekli geçmiş zaman biçimi (*vart*) yaygın hale gelmiştir (“Hangtani, nyelvtani, szókészleti változások”).

Bu dönemde yapım ekleriyle yahut sözcük birleştirme yönetimiyle de yeni kelimelerin Macar sözcük varlığına dahil olduğu görülmektedir. Bu kelimelerin büyük bir kısmı birleşik kelime şeklindedir: *könyvnyomtató* (matbaa), *betűrakó* (dizgici), *mesterlegény* (usta çırak), *tüdögyulladás* (zatürre), *földrengés* (deprem) (“Középmagyar kor: a felvilágosodásig”); “*köznév* (ortak ad), *tulajdonnév* (özel ad); *emberiség* (insanlık), *fűszer* (baharat), *gyanúsít* (suçlamak), *hozomány* (çeyiz), *igenel* (onaylamak), *kinevez* (atanmak), *lelkiség* (maneviyat), *terméketlen* (verimsiz); *arányos* (oranlı), *középpont* (merkez), *nevező* (payda); *hófehér* (bembeyaz), *napirend* (gündem), *nyelvjárás* (lehçe), *sütemény* (hamur işi), *vesztés* (kayıp)” (“Hangtani, nyelvtani, szókészleti változások”).

Bu döneme ait önemli değişimlerden biri de *-né* ekinin ortaya çıkmasıdır. Bu ek, bir kadını eşinin unvanıyla tanımlarken kullanılmaktadır. Örneğin, kont unvanına sahip birinin eşinden bahsederken *grófné* [kont eşi/kontes] biçimi kullanılır. Ayrıca Macarcada resmi hitap biçimi (*magázás*) de yine bu dönemde şekillenen önemli özelliklerdendir (“Középmagyar kor: a felvilágosodásig”). Ayrıca bu dönemde cümlelerin bağlaçlarla ve edatlarla desteklendiği de görülmektedir: “*mulva* (1552), *nézve* (1561), *tajban* (1562), *ellenben* (1653), *ugyanis* (1594)” (“Hangtani, nyelvtani, szókészleti változások”).

Orta Macarca döneminde dilde görülen gelişmelerden biri de Macarcanın kelime hazinesine dâhil olan alıntı kelimelerdir. Dönemin tarihsel ve kültürel koşullarının bir yansıması olarak Macar diline başta Osmanlı Türkçesi ve Almanca olmak üzere çeşitli dillerden alıntı sözcükler girmiştir. Osmanlı Türkçesinden geçen sözcüklerin büyük bölümü askeri, siyasi ve gündelik yaşamla ilgili olarak Macar söz varlığına dâhil olmuş, ancak bu sözcüklerin büyük bir kısmı Macarlar açısından farklı bir kültürü ve idari-siyasi yapılanmayı yansıttığı için Osmanlı'nın buradan geri çekilmesiyle birlikte kullanımdan kalkmış olsa da bir kısım Osmanlı Türkçesi sözcük halen halk dilinde lehçesel düzeyde yaşamaktadır (Balassa, 2023: 88; Güngörmüş, 1998: 137). Bu alıntı kelimelere şu örnekler verilebilir: “*szultán* (*sultan*), *szandzsak* (*sancak*), *szeraaj* (*saray*), *basa* (*paşa*), *bég* (*bey*), *derviş* (*derviş*), *janicsár* (*yenicheri*), *diván* (*divan*), *deli* (*deli*), *harács* (*haraç*), *piláf* (*pilav*), *padlidzsán* (*patlıcan*), *szörset* (*şerbet*), *handzsár* (*hançer*), *findzsa* (*fincan*), *tepsi* (*tepsi*), *zseb* (*cep*), *defter* (*defter*)...” (Balassa, 2023: 88; Güngörmüş, 1998: 137-138). Bunların dışında Almandan, Fransızcadan ve İtalyancadan da Macarcaya alıntı kelime geçişleri olmuştur. Örneğin Almandan: “*cukor* (*şeker*), *kalap* (*şapka*), *prés* (*pres*, *basmak*), *ráspoly* (*törpü*), *pisztoly* (*silah*), *gomba* (*mantar*)...”; Fransızcadan: “*mars* (*Mars*), *rang* (*rütbe*)...”; İtalyancadan: “*bandita* (*eşkiya*), *furfang* (*uyanık*, *kurnaz*), *golyó* (*kurşun*), *torta* (*pasta*)...” kelimeleri yine tarihsel ve kültürel değişimin bir sonucu olarak Macar diline Orta Macarca Devri'nde giren alıntı

sözcükler arasında yer almıştır (“Hangtani, nyelvtani, szókészleti változások”).

Sonuç

Orta Macarca Devri'nde Macar dili büyük bir gelişim sürecine girmiştir. Bu devirden önce oluşan Macarca el yazması biçimindeki kaynaklar yerini matbu kaynaklara bırakmıştır. Dönemin en önemli teknolojik gelişimi olan matbaalar bu devirde Macarca basım yapmaya başlamış olduklarından Macarca dil kaynakları da bu teknolojik gelişimin paralelinde basılı kaynaklar haline dönüşmeye başlamıştır. Dolayısıyla dil tarihi açısından dönemin en önemli gelişmelerinden biri basılı Macarca kaynakların ortaya çıkışı olmuştur. *Eski Macarca Devri*'nde (896-1526) Macarca yazılı belgeleri manastırlarda kaleme alan rahip ve keşişlerin yerini *Orta Macarca Devri*'nde matbaalarda çalışan basımcılar, dilciler, edebiyatçılar almaya başlamıştır. Macarca kaynaklar ise matbaalar sayesinde belli bir zümrenin elinden geniş bir kitleye ulaşma imkânı bulmuştur.

Bu dönemde ortaya çıkan Macarca kaynaklar içeriklerindeki konuları bakımından da önceki devirden farklı bir özellik göstermeye başlamıştır. *Eski Macarca Devri*'nin konu bakımından yaygın olan dini içerikli Macarca metinlerinin yerini bu dönemde zamanla dünyevi içerikli konular almaya başlamıştır. Bunları ise dilbilimsel kaynaklar ve edebi kaynaklar şeklinde alt bir sınıflandırmaya tabii tutmak da mümkündür.

Orta Macarca Devri'nde Macar dilinin gelişimine en büyük katkıyı sağlayan ve matbaaların Macarca basım yapmasına imkân veren hadise ise Reformasyon'dur. Tarihsel süreçte Mohaç Muharebesi'ne yakın tarihlerde ortaya çıkan Reformasyon hareketi Osmanlı döneminde Macar topraklarında kendine geniş bir manevra alanı bulmuştur. Bu ise ağırlıklı olarak Karşı Reformasyon tarafında konumlanan Habsburglar ile Osmanlılar arasındaki rekabetinin siyasi bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Dolayısıyla Osmanlıların doğrudan olmasa da Reformasyona alan açtıklarını ve Habsburgları bu bölgeden uzak tuttuklarını da söylemek mümkündür. Bunun ise, Reformasyonun bu dönemde Macar dilinin gelişimindeki rolü dikkate alındığında, dilin sınırları üzerine düşünme ve çalışma motivasyonunu pekiştiren bir tarihsel gelişme olduğunu ve dilde yeni arayışların dolaşıma girmesini kolaylaştırdığı düşünülmektedir.

Reformasyon hareketi geliştirdiği düşünceleri halka yaymada en önemli araç olarak anadili gördüğünden Reformasyon taraftarları fikirlerini yayabilmek için dini alanda anadil kullanımına büyük önem vermişlerdir. Bunun dildeki en belirgin yansıması bu dönemde genellikle Latince'den Macarcaya yapılan dini metin çevirileri olmuştur. Bu çeviriler ilerleyen dönemde konu ve kapsamalarını genişleterek Macarcanın bir edebi dil olarak da etkin şekilde kullanılmasına olanak sağlamışlardır. Reformasyonun ve sonrasında Karşı Reformasyonun etkisiyle gelişen Macar edebiyatı

Gábor Pesti, Gáspár Heltai, Bálint Balassi, Sebastyén Tinódi, Péter Bornemisza, Péter Pázmány ve Miklós Zrínyi gibi önemli yazarların yazdıkları Macarca eserlerle zenginleşmiş, Macar dili bir edebiyat dili olarak da kendisini göstermiştir. Tüm bu süreçte ise özellikle Orta Çağ'da tüm Avrupa'da olduğu gibi Macaristan'da da uzun yıllar etkili olan Latince'nin egemenliği geri döndürülemez bir biçimde sarsılmıştır.

Bu dönemde Macar dilinin gelişim seyrini ana hatlarıyla dört ana temele ve bu dört ana temelden ilerleyen alt gelişim seviyelerine oturtmak mümkündür. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi Reformasyon hareketidir. Bu hareket Macarcanın farklı alanlarda anadil olarak kullanımının önünü açmıştır. Buna karşı gelişen Karşı Reformasyon hareketi de zaman içinde anadilin kullanımının önemini fark etmiş ve anadil konusunda bir dönüşüm yapmak zorunda kalmıştır. İkinci ana temel matbaa faaliyetleri üzerine inşa edilmiştir. Matbaalardan çıkan Macarca matbu metinlerin farklı basım tekniği ve stillerini sergilemekle birlikte aslında uzun vadede Macarca yazı dili ve yazım kurallarının oluşumundaki başlangıç evresini oluşturduklarını söylemek mümkündür. Üçüncü temel anadilin kurallarının ve söz varlığının gösterildiği dil çalışmaları oluşturmaktadır. Bu çalışmalar sayesinde Macarca bugünkü modern seviyede olmasa da dilbilimsel açıdan incelenmiş, Macar dil bilim tarihinin temelleri atılmıştır. Bu dönemde Macar dilinin gelişimine yön veren dördüncü dayanak ise Macarca çeviri çalışmalarıdır. Başlangıçta dini metinlerin Macarcaya çevirileri şeklinde karşımıza çıkan bu çalışmalar Macar dilinin bir edebiyat dili olarak da kullanılmasına, ilerleyen süreçte ise özgün Macarca edebi eserler verilmesine temel oluşturmuşlardır. Tüm bu özellikler çerçevesinde *Orta Macarca Devri* özellikle 17. yüzyıldan itibaren bilhassa dil alanındaki çalışmalarla Macar Aydınlanma döneminin hazırlayıcısı olmuştur.

Orta Macarca Devri'nde gerçekleşen tarihsel ve kültürel olaylar, teknolojik gelişmeler dilde de tarihte olduğu gibi izler bırakmıştır. Bu dönemde Macar sözcük varlığına giren alıntı kelimeler, yeni harfler, farklı yazım ve basım stilleri gibi pek çok konu bunun göstergelerindedir. Bu da dil gelişiminin toplumsal gelişimle paralel seyrettiğini, dilin pek çok alanda veri sunan bir kaynak olduğunu göstermektedir. Dildeki veriler toplumun geçirdiği tarihsel ve kültürel sürecin, değişimlerin somut izlerini taşımakta ve dil tarihsel çalışmalarla bu süreçlerin ana hatları belirlenmektedir. Bu bakımdan dilin, tarihin ve kültürün en önemli kaynaklarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Altaylı, Y. (2021). "Macar Dili Tarihinin Erken Dönem Yerli Yazılı Kaynaklarının Sınıflandırılması" *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), pp. 182-191.
- Altaylı, Y. (2024). "Hess'ten Sárvár-Újsziget'e Macaristan'da Matbaanın Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 64 (2), pp. 1537-1553.
- Balassa, J. (2023). *A magyar nyelv életrajza*, Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Balázs, G. (2017). "A reformáció és a magyar nyelv", *Valóság*, 60 (11), pp. 105-112. https://epa.oszk.hu/02900/02924/00059/pdf/EP_A02924_valosag_2017_11_105-112.pdf (Erişim tarihi: 23.12.2024).
- Ballagi, A. (1878). *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472-1877*, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest. <https://real-eod.mtak.hu/9659/1/07130ocr.pdf> (Erişim tarihi: 26.12.2024).
- Bárczi, G.- Benkő, L.& -Berrár, J. (1967). *A Magyar Nyelv Története*. Szerk. Benkő Loránd, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bartók, I. (2009). "A *Grammatica Hungarolatina* (1539) szaknyelvi jelentősége", *Iskolakultúra*, 10.sz., pp. 96-100. https://misc.bibl.u-szeged.hu/42415/1/9_EPA00011_iskolakultura_2009-10.pdf (Erişim tarihi: 31.12.2024).
- Bognár, P. (2015). "Pesti Gábor, az első magyar nyelven alkotó költő", *Irodalomtörténeti Közlemények*, 119 (4), pp. 528-542. <http://itk.iti.mta.hu/megjelent/2015-4/bognar.pdf> (Erişim tarihi: 22.12.2024).
- Borbély, I. *Heltai Gáspár*. <https://mek.oszk.hu/01600/01612/01612.htm> (Erişim tarihi: 23.12.2024).
- C. Vladár, Zs. (2016). *A korai magyar grammatikák*, Tinta Könyvkiadó, Budapest. <https://real.mtak.hu/45554/1/Korai%20magyar%20grammatika.pdf> (Erişim tarihi: 31.12.2024).
- Çoban, E. (1996). "Macaristan'da Protestanlığın Gelişmesi ve Osmanlı Hakimiyeti", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 7, Ankara, pp. 99-112.
- Cser, A. (2006) "A magyar nyelvtudomány történetének áttekintése a kezdetektől a 20. század elejéig", *Magyar Nyelv*, Szerk. Kiefer Ferenc, Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 481-512. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/8564/file/Cser_Nytud_tort.pdf (Erişim tarihi: 29.12.2024).

- Dévai, B. M. (1549). *Ortographia Ungarica*, Hieronymi Victoris, Krakkö. <https://mek.oszk.hu/02700/02712/02712.pdf> (Erişim tarihi: 30.12.2024).
- Doğan, İ. (2013). "Macaristan'da Aydınlanmanın Dili ve İdeolojisi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53 (1), pp.53-62.
- Eckhart, F. (1924). *Bevezetés a magyar történelembe*, A Danubia Kiadása, Pécs-Budapest. https://real-eod.mtak.hu/8926/1/MTA_TudomanyosGyujtemenyDanubia_006.pdf Erişim tarihi: 15.12.2024.
- Eckmann, J. (1946). *Macar Edebiyatı Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, no. 51, Hungaroloji Enstitüsü no. 1, Pulhan Matbaası, İstanbul.
- Fazakas, E. (2007). *Bevezetés a Magyar nyelvtörténetbe*, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár.
- Fazakas, E. (2008). *A magyar nyelv kistörténeti nyelvtana*, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár.
- Fekete, Cs. (2001/2002), "Bencédi Székely István és Vizsolyi Biblia öt psalmusa", *Magyar Egyházzene*, 9 (3-4), pp. 417-426. https://mez.egyhazzene.hu/pdf/09/09_34_417426.pdf (Erişim tarihi: 22.12.2024).
- Fitz, J. (1967). *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története II, a reformáció korában*, Akadémiai Kiadó, Budapest. https://real-eod.mtak.hu/16460/1/504_638_II.pdf (Erişim tarihi: 22.12.2024).
- Fóris, A. (2003). "Sulyok Hedvig: Magyar-olasz és olasz-magyar szójegyzék Verancsics Faustus Dictionariuma alapján", *Modern Filológiai Közlemények*, 5 (2), pp.121-122. https://real-j.mtak.hu/24653/2/modern_filologiai_kozlemenyek_2003_5_2.pdf (Erişim tarihi: 29.12.2024).
- Fülöp, G. *A könnyvkultúra a könyvnyomtatás kézműipari időszakában (Gutenbergtől a francia forradalomig)*. <https://mek.oszk.hu/01600/01625/01625.pdf> (Erişim tarihi: 22.12.2024).
- Geleji, K. I. (1906). *Magyar Grammatikatska*, jegyzetekkel újra kiadta: Simonyi Zsigmond, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.Társaság Kiadása, Budapest. https://real-eod.mtak.hu/6599/1/1906_Magyar_grammatikatska_Simonyi_000928272.pdf (Erişim tarihi: 31.12.2024).
- Güngörmüş, N. (1998). "Macar Dilinde Bulunan Türkçe Alıntı Sözcüklerin Dil Tarihi Açısından Genel Bir Değerlendirmesi", *Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, pp.123-139.
- Güngörmüş, N. (2010). *Macaristan'da Değişim ve Demokrasiye Geçiş (1989-2009)*, Köksav Yayınları, Ankara.
- H.Bottyánfy, É.- Horváth, M.- Korompay, K.- D. Máta, M.(1990). *Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.
- Kapronczay, K. (2013). *A magyar-lengyel és lengyel-magyar orvosi-közegészségügyi kapcsolatok múltjából (1945-ig)*, A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei 54, Budapest. <https://core.ac.uk/download/pdf/42932646.pdf> (Erişim tarihi: 22.12.2024).
- Kertész, Á. (1941). *A nyomtatott betű története és útja magyarországon*, Pesti Lloyd-nyomda, Budapest. https://mtda.hu/books/kertesz_arpad_a_nyomtatott_betu_tortenete.pdf (Erişim tarihi: 23.12.2024).
- Kiss, J (2017). "A Magyar nyelvtörténet korszakolásának kérdésköréhez", *Magyar Nyelv*, 113 (2), pp. 129-145. https://real.mtak.hu/60135/1/KissJ_MNy_17_2_u.pdf (Erişim tarihi: 11.12.2024)
- Kiss, E. J. (1991). "Reformáció és könyvkultúra a XVI.századi Magyarországon", *A Tiszáninnen Református Egyházkerület Tudományos Gyűjtemények Évkönyve 1989-1990*, Szer. Endre József Kiss, Sárospatak, pp. 86-102.
- Kókay, Gy. *A könyvkereskedelem Magyarországon*, Erişim tarihi: 15.12. 2024. <http://vmek.niif.hu/03200/03233/03233.pdf>
- Kolçak, Ö. (2012). "Vasvar Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42, pp. 560-562.
- Melich, J. (1906). *Sziksai Fabricius Balázs Latin-Magyar Szójegyzéke 1590-ből*, Értekezések a magyar nyelv-és széptudomány köréből, Szerk. Szinnyei József, XX (9), A Magyar Tudományos Akadémia, Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest. https://real-eod.mtak.hu/519/1/ERTNYELVSZEP_19_09.pdf (Erişim tarihi: 29.12.2024).
- Özçelik, E. (2023). "Üngürüs sözünden müteneffir olmağla: Uzun Savaşlar Döneminde (1593-1606) Doğu Eyaletlerinden Habsburg Seferlerine Askeri Desteğin İmkân ve Sınırları", *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 4, no. 2, 2023, pp. 154-188. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3297695> (Erişim tarihi: 09.12.2024).
- Papp, S. (2013). "Zitvatorok Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 44, pp. 472-474.
- Pápai, F.P. (1708). *Dictionarium Latino Hungaricum*. https://real-r.mtak.hu/623/1/RMK_I_1746-Rath_0507-koll_01-02.pdf (Erişim tarihi 10.01.2025).

- R. Várkonyi, A. (2009). *Zrínyi Ilona „Európa legbátrabb asszonya”, Ilona Zrínyi „Avrupa'nın En Cesur Kadını”, Magyar-Török Baráti Társaság (Macar-Türk Dostluk Derneği), Budapest.*
- Révész, I. (1863). *Dévay Bíró Mátyás, első magyar reformátor, életrajza és irodalmi művei*, Osterlamm Károly, Pest. <https://mek.oszk.hu/17300/17310/17310.pdf> (Erişim tarihi: 31.12.2024).
- Sylvester, I (2006), *Grammatica Hungarolatina*, Akadémiai Kiadó-Argumentum Kiadó, Budapest. <https://mek.oszk.hu/20200/20270/20270.pdf> (Erişim tarihi: 31.12.2024).
- Szathmári, I. (2006). *A magyar nyelvtudomány történetéből*, Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Szenci, M.A (1990). *Dictionarium Latinoungaricum Nürnberg 1604*, MTA Irodalomtudományi Intézete, Akadémiai Kiadó, Budapest. https://real-eod.mtak.hu/17670/2/508_376_mlk.pdf (Erişim tarihi: 10.01.2025)
- Tevan, A. (1984). *A könyv évezredes útja*, Gondolat Kiadó, Budapest. <https://mek.oszk.hu/01600/01650/01650.pdf> (Erişim tarihi: 21.12.2024).
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Tarihi, İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, c. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Waardenburg, J. (2007). “Reform”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34, İstanbul, pp. 530-533.

İnternet Kaynakları

- (“Középmagyar kor: a felvilágosodásig” <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/a-magyarsag-kezikonyve-2/nyelv-es-irodalom-1919/a-magyar-nyelv-tortenete-1CA3/kozepmagyar-kor-a-felvilagosodasig-1CBC/> (Erişim tarihi: 20.12.2024).
- (“Hangtani, nyelvtani, szókészleti változások”) <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyar-nyelv-es-irodalom-31D6/a-magyar-nyelv-tortenete-34AE/kozepmagyar-kor-pusztai-ferenc-3563/hangtani-nyelvtani-szokeszleti-valtozasok-3584/> (Erişim tarihi: 20.12.2024).
- Pusztai, Ferenc <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyar-nyelv-es-irodalom-31D6/a-magyar-nyelv-tortenete-34AE/kozepmagyar-kor-pusztai-ferenc-3563/> (Erişim tarihi: 20.12.2024).

Extended abstract

The continuity of language from past to present has ensured that it has a history like human beings. Its similarity to the course of human beings in the history also seems in language. A journey similar to that of human beings in the line of history is also present in language. In order to be able to recognize the phases, changes and transformations, beginnings and endings of this gigantic and still ongoing long journey, to make it comprehensible and to interpret it, this journey must have certain stops. Just like the history of humanity, in order to see the history of language and its evolution over time, the observable course of language development should be categorized with reference to scientific methods, because in order to study the history of a language, it is essential to know the historical periods of that language. According to current data and the general form in Hungarian literature, there have been three main historical periods in the history of the Hungarian language. The last main period, in which the written documents of the Hungarian language were created, is divided into subgroups. The second one is a period, which is called “középmagyar kor” in Hungarian literature. According to the general approach in the literature, this period, in which major historical and cultural events mainly influenced the development of the Hungarian language, Hungarian printed sources came out, and a wide range of linguistic material, ranging from the first grammar books to comprehensive dictionaries, covers the period from 1526 to 1772. The Middle Hungarian Period is a period in which the Reformation showed its influence in Hungary, the printing press became being active, the use of the mother tongue expanded its influence in both religious, educational and literary fields, the literacy rate increased with the effect of schooling and the printing press, Hungarian translation studies accelerated, and early grammar books and dictionary studies came out. The most significant feature of this period is the contribution of the Reformation and printing activities to the development of the Hungarian language. The most distinctive feature of the period is the reformation and the printing press and as its conclusion, although not at today's modern level, the first linguistic studies, which represent the Hungarian language rules and its vocabulary, are given in this period. Among the most important activities that contributed to the development of the Hungarian language in this period were printing press activities and translations from foreign languages into Hungarian. These works, which were initially seen as translations of religious texts into Hungarian with the influence of the Reformation, found the opportunity to reach a wide audience by being printed by printing presses. In order to be able to print, the printing presses took an important role in many issues from the typesetting stage to the output, especially as showing Hungarian sounds with appropriate letters in typesetting, using of spelling and language rules, and they had tried to do this according to their own style and some certain rules. This gave an important speed to the development of the language in this direction on the way to this process, although of course a single written unity could not be mentioned in this time. The first printing presses that contributed to the development of the Hungarian language by printing Hungarian texts came out outside Hungarian territory. In the 16th century, Cracow and Vienna were at the forefront in this regard. The emergence of printing presses in Hungarian lands took

place approximately in the second half of the 16th century when the Reformation movement increased its influence in Hungarian lands. Therefore, most of the printing houses that emerged out in this period not only served the development of the Hungarian language, but were also very effective in spreading the Reformation to a wide area. Since the second half of the 16th century, the number of printing presses printing works in Hungarian increased rapidly. One of the most important features of the Reformation movement and one of the most important reasons for its reaching large masses, as can be seen from the activities of the printing presses, was the great importance attached to the use of the mother tongue and its encouragement. In the history of the Hungarian language, this feature manifested itself primarily in translation works and their printing.

10.33537/sobild.2025.16.1.1

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 21.08.2024
Kabul edildiği tarih: 03.12.2024

Article Info

Date submitted: 21.08.2024
Date accepted: 03.12.2024

CUMHURİYET'İN YENİ YÜZYILINDA YENİ DÜNYA POLİTİKASI: KAFİYE ÇAĞI

Ali Emre SUCU

Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
aliemresc@windowslive.com

Kitap Tanıtımı

Cumhuriyet'in Yeni Yüzyılında Yeni Dünya Politikası: Kafiye Çağı, Taşansu Türker, İstanbul: Kronik Kitap, Birinci Baskı, 2023, 411 s., ISBN 978-625-6989-75-7

Prof. Dr. Taşansu Türker, 2018 yılından bu yana Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde, kurucuları arasında yer aldığı Karşılaştırmalı Siyaset Anabilim Dalı başkanı olarak görevine devam etmektedir. Prof. Türker, başta Osmanlı tarihi ve Rusya tarihi olmak üzere, Ortadoğu ve Türkistan bölgeleri, karşılaştırmalı siyaset, uluslararası politika, imparatorluk ve milliyetçilik, strateji ve iş dünyası alanlarında günümüze kadar Türkçe, Rusça ve İngilizce olarak birçok akademik çalışma kaleme almıştır. Bunun yanında, çeşitli Türk ve Slav dillerine farklı seviyelerdeki hakimiyeti, yazarın söz konusu akademik faaliyetlerinin zengin arka planını oluşturmaktadır.

Prof. Türker'in, *Cumhuriyet'in Yeni Yüzyılında Yeni Dünya Politikası: Kafiye Çağı* ismini taşıyan bu kitabı, dünyanın önemli bir dönüşümden geçtiği tespitinden yola çıkmakta; bu dönemin belirsizliklerle dolu olan karakterine vurgu yaparak, Cumhuriyetimizin ikinci yüzyılına dair belirli çıkarımlar yapmaya izin verecek bir değerlendirme sunma amacıyla kaleme alınmıştır. Yazarın günümüze kadar verdiği dersler, katıldığı konferanslar ve kongreler, gazete mülakatları, televizyon programları ve "Mülkiye'nin münbit akademik ortamında"¹ meslektaşlarıyla sohbetleri ile zenginleşen fikirleri sonucunda ortaya çıkan yaklaşık üç bin sayfadan oluşan notlar, bu çalışmanın içeriğinin arka planını oluşturmuştur.

Bu amaç çerçevesinde, bir zaman dizini içinde, 2018-2023 yılları arasında dünya siyasetinde meydana gelen gelişmeler farklı alt başlıklar üzerinden, okuyucuya akademik nitelikten taviz vermeden ancak sadece akademiye has olmayan bir üslupla kaleme alınmıştır. Ayrıca kitabın içeriğinin şekillenmesinde doğrudan ve dolaylı olarak etkili olan mekanlar ise başta doktora çalışmalarını yürüttüğü Moskova Devlet Üniversitesi bünyesinde bulunan Asya ve Afrika Enstitüsü, misafir hoca olarak bulunduğu ve bu kitaba dair fikirlerinin geliştiği Georgetown Üniversitesi ve nihayet görev yaptığı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'dir. Bu çerçevede sözü edilen alanlardaki çalışmalar ve bu çalışmaların yürütüldüğü bu farklı ülke ve şehirlerin yazarın bakış açısına sunduğu zenginlik, bu kitabın arka planına dair bir fikir vermektedir.

Prof. Türker bu kitabında dünya siyasetinin içinde bulunduğu dönemi yaygın kanı olan belirsizlik üzerinden yorumluyor. Ancak buna bir özellik daha ekliyor: Kaygı Çağı. Bu kitabın isminde yer alan "kafiye çağı" Mark Twain'in "Tarih tekrür etmez ama sıkça kafiyelenir" sözünden hareketle bu kitabın isminde yerini buluyor. Bu bakış açısı, tarihin tekrür etmediğinin zaten farkında olarak, buna bir alternatif, tarihle bugün arasındaki benzerlikleri anlayıp yorumlama alternatifi sunuyor. Bu alternatif bakış açısı, "kayı"nın kökeninde yer alan belirsizliğin doğru okunabilmesi ve Cumhuriyetin 100. yılında dünya siyasetinde Türkiye'nin yeri ve öneminin iyi anlaşılabilmesi adına yazarın üstlendiği bir çaba ve mesuliyetin ürünü olarak bu çalışmanın merkezinde yer almaktadır.

¹ Taşansu Türker, Cumhuriyet'in Yeni Yüzyılında Yeni Dünya Politikası: Kafiye Çağı, Taşansu Türker, İstanbul: Kronik Kitap, Birinci Baskı, 2023, Giriş, s. 17.

Kitabın bir “dünya siyaseti” konsepti çerçevesinde kaleme alınması, şüphesiz bu çalışmanın sosyal bilim dallarından sadece birine ait yaklaşım, teori ve bakış açılarına olacak olan bağımlılığı ortadan kaldırması açısından önemli bir özelliktir. Bu özellik okuyucuya söz konusu alanın nasıl çalışılması gerektiği hakkında da önemli bir ipucu vermektedir. Nitekim yazarın tarih, felsefe, coğrafya, hukuk, dilbilim, sosyoloji, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, edebiyat ve bölge çalışmaları gibi birçok alanda sahip olduğu bilgi ve tecrübeyi, kitabın konusuyla bir araya getirerek sunma amacı, bu kitabı tek bir bilim dalı üzerinden kaleme alınan dünya siyaseti çalışmalarından ayırıyor.

Bu yönüyle bu kitap her şeyden önce dünyada olup bitenlere karşı sahip olduğumuz merakı cevap vermekten ziyade, bu merakın farklı disiplinler ve kaynaklar üzerinden derinleştirilerek araştırılması noktasında okuyucularına önemli bir kapı aralıyor. Bundan dolayı, dünya siyasetini okuma ve anlama ihtiyacına, özellikle ansiklopedik bir bilgi olarak, bu çalışmanın kapsamlı bir karşılık vermesi beklenmemelidir. Tam tersine bu çalışma, Cumhuriyetin 100. yılına yaklaşırken meydana gelen önemli gelişmeleri ele alarak, içinde bulunduğumuz ve yazarın ifade ettiği şekliyle “çoklu hakikatler” döneminin temel dinamiklerinin anlaşılmasını amaçlıyor. Dolayısıyla, bu kitabın okuyucusu bu çalışmayı dünya siyasetini anlamak için bir giriş kitabı olarak değerlendirebilir ancak bu değerlendirmeyi yapabilmesi için de belli bir bilgi düzeyine sahip olması gerekir. Aksi takdirde, ele alınan başlıklar okuyucu için yalnızca dünyada olup bitenler hakkında haber verme niteliği sahip olur. Şüphesiz bu haber verme niteliği bu kitapta ikinci plandadır.

Kitabın içeriği söz konusu yıllar üzerinden yapılan bölümlendirme ile oluşturulmuştur. Hakikatin evrensel bir hegemonya üzerine inşa edilebileceği, bunun sağlanmadığı dönemlerde ise hakikatin inşa edilmesindeki zorluktan hareket eden yazar, içinde bulunduğumuz dönemin karakterini “hakikatler arası” ya da “çoklu hakikatler” olarak belirlemektedir. Bu bakış açısı üzerinden kitabın içeriği 2018 yılından 2023 yılına kadar, 2023 yılı “sonuç yerine” olmak üzere altı bölüm üzerinden oluşturulmuştur. Diğer bir deyişle yazar, içeriği oluştururken kullandığı bu yöntem üzerinden, dünya siyasetinin belirsizlik noktalarını tespit etmeyi ve bunu da bu “çoklu hakikat” ve “hakikatler arası” kavramlarıyla anlamlandırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca hakikatin var olmakta zorlandığı bir dönem olarak dünya siyasetini analiz etme amacında olan yazar, bu kronolojik içerik yöntemini de Eric Hobsbawm’ın kategorileştirme ve dönemselleştirme geleneğini kullanarak ve bunu ayrı bir kaynak olarak kitabın ismi ve içeriğinin oluşturulması noktasında böylece değerlendiriyor.

Bu doğrultuda, 2018 yılından başlamak üzere kitabın içeriğini oluşturan yıllar ayrı başlıklar altında isimlendirilmektedir: Karmaşa Yılı (2018), Yarılma Yılı (2019), Donuş Yılı (2020), Arayış Yılı (2021), Savaş Yılı (2022) ve Sonuç Yerine (2023).

Bu bölümlerden her biri, bölüme konu olan yıl içinde küresel ve bölgesel düzeylerde dünya siyasetinde meydana gelen gelişmeleri farklı alt başlıklarla değerlendiriyor. Aynı zamanda yazarın günlükleri şeklinde de bir görünüm veren bu bölümlerde yazar, söz konusu alt başlıklarda bazen ABD, Rusya, İsrail, Türkiye, Azerbaycan, Suriye gibi ülkelerin iç politikalarını ele alıyor bazen de tarihi vakalar ve istatistiksel bilgiler üzerinden bu ülkelerin iç dinamiklerini ve birbirleriyle olan ilişkilerinin temel parametrelerini anlamak adına kapsamlı analizler sunuyor. Bölümler arasında zaman zaman birbirinden bağımsız görünse de ele alınan bu alt başlıklar bir bütünlük oluşturuyor ve okurun zihninde sürekliliği koruyor. Bu yöntem, dünya siyasetinin içinde bulunduğu belirsizlik durumunun, “uzun bir baladdaki kafiyenin uyumlu bir şekilde kullanılması”² yoluyla anlaşılıp anlamlandırılmasını mümkün kılıyor. Burada ele alınan başlıca gelişmeler ışığında ele alınan ülkelerin güncel siyasetlerinin analizi, okuyucu üzerinde tarihsel arka planlara dair soru işaretleri de uyandırıyor. Bu bakımdan, bu soru işaretlerinin uyanması nispetinde bu kitap, okuyucu için dünya siyaseti hakkında bir başlangıç noktası olma niteliği de taşıyor.

“İçinde bulunduğumuz yüzyılın en belirgin özelliği nedir?” sorusuna verilecek cevap, tekrar vurgulamak gerekirse, bu kitapta yer aldığı şekliyle yaygın bir kanı olarak, dünya siyasetinin bir belirsizlik döneminden geçtiğidir. Bu belirsizliği ortaya çıkaran temel gelişmeleri ise öncelikle Batı’nın yüzyıllardır dünya siyasetini belirleme, yönlendirme ve etkileme kapasitesinde meydana gelen zayıflama ve bunun sonucunda küresel ve bölgesel sorunların çözümünde Batılı devletlerin öncülüğünde kurulan organizasyonların artık etkisiz hale gelmeye başlaması şeklinde tespit etmek gerekir. 1990’lı yılların başında SSCB’nin dağılmasından 2010’lu yıllara kadar olan dönem Batı’nın tarihsel rolünün bir zirvesi olarak, ABD’nin ‘tek kutuplu dünya’ söyleminin güçlendiği bir dönemdir. Bir diğer deyişle bu dönem Amerikan hegemonyasının ‘zirvesidir’. Bugün ise bu hegemonyanın zayıflamakta olduğundan kesin olarak bahsetmek mümkündür.

Küresel ve bölgesel düzeylerde, siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal sorunların bir arada ve birbirini etkileyerek ortaya çıktığı ve derinleştiği bu dönem, öncelikle, yazarın söyleminin de merkezine oturan, bu belirsizlik kavramının dünya siyasetini tanımlarken kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu belirsizlik döneminde Çin ve Rusya gibi devletlerin askeri ve ekonomik alanlarda güçlenerek Amerikan hegemonyasına meydan okumaya başladığını görülmektedir. Rusya ve Çin örneğinden

² Türker, a.g.e., ‘Takdim, Prof. Dr. İlber Ortaylı’, s. 16.

hareketle, dünya siyasetinde güçlenen devletlerin yeni bir düzen kurmak için maddi ve ideolojik kapasiteye sahip olmadıkları gerçeğini bu belirsizliği güçlendiren önemli bir etken olarak belirlemek gerekmektedir. Küresel ve bölgesel sorunların çözümünde, devletlerarası ortak mekanizmaların işlerliği yerine, her devletin ABD'nin zayıflaması ile ortaya çıkan güç boşluğunu, ulusal çıkarları bağlamında maksimum düzeyde doldurmaya çalıştıkları açıktır. Bu çerçevede içinde bulunduğumuz dönemi anlamak ve anlamlandırmak, varsa bu yüzyılın hakikatine ulaşmak için farklı yaklaşımlara başvurmak ve yeni bakış açıları geliştirmek bir zorunluluktur. Burada yazar, söz konusu belirsizliğin en önemli karakterini ise dünyada sermaye gruplarının el değiştirmesi ve ulus-devletlerin yeniden güçlenmeye başladığı tespitiyle belirliyor. O'na göre, bu durum devletlerarası ilişkilerde, güçlü olan devletin güçsüz olan devletlere, gücünün yettiği ölçüde, bu gücü kabul ettirme çabasında olduğu gibi bir rekabet ortamı yaratmaktadır. Sonuç olarak, dünya siyasetine dair bu çerçeve, içinde bulunduğumuz dönemin belirsizlik üzerinden tanımlanması noktasında yeterli gerekçeleri sunmaktadır.

Diğer taraftan, bu belirsizlik çağının tespiti nedensel olarak bu şekilde mümkün iken, bu durum içinde bulunduğumuz yüzyılın dinamiklerinin anlaşılması ve anlamlandırılması konularını ise karmaşık hale getirmektedir. Bu karmaşıklığın temel nedeni şüphesiz içinde bulunduğumuz yüzyılda zaman algısı ve bilgi akışında meydana gelen değişimdir. Bundan altı-yedi asır önce bir günde en çok 40 kilometre yol alınabildiği gerçeği, eğer güzergâh yeterince güvenli ve yollar sürekli olarak ilerlemeye uygunsa, göz önünde bulundurulduğunda, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin ortadan kaldırdığı bilgiye ulaşma sorunu, hakikat arayışlarının önüne geçmektedir. Söz konusu durum devletlerin siyasetlerini belirleme süreçlerine de doğrudan etki etmektedir. Bunun sosyal boyutu ise gerçeğin, doğru bilginin ve hakikat arayışının önemsizleşmesi sonucuna yol açmaktadır. Günümüzde gerçek-sonrası (post-truth) tartışmalarının özünü bu oluşturur. Bunun üzerinden dünya siyasetindeki söz konusu belirsizliğin en azından zihinlerde fark edilmesinin zorunluluğu anlaşılabilir.

Tarihin tekerrür etmediği, etme imkanının olmadığı genel kabuldür. Peki, bu kabul üzerinden, tarihte meydana gelen olayların, günümüzle benzerlikleri nasıl yorumlanırsa bugüne doğru bir anlam verilebilir? Bu noktada tarihle günümüzü arasında bir tekerrürden değil ancak alternatif bir bakış açısı olan "kafiyeler" üzerine düşünmek için bir yardım eli gerekmektedir. Bu noktada, Prof. Türker'in 2018-2023 yılları arasında ancak bunun da ötesinde ele aldığı başlıkların, 2023 yılından itibaren aslında Türkiye'nin yeni yüzyılda nerede yer aldığı konusunda okuyucuda uyandırdığı merak, aynı zamanda bir yardım elidir. Yazar bunun farkındadır ve metin içinde sunduğu sınırlı ancak önemli dipnotlar üzerinden,

okuyucu için bu kitaptan sonra takip edilmesi gereken çalışmalar ve konular hakkında ipuçları vermektedir.

Sonuç olarak, yazarın söz konusu kitabı, dünya siyasetinin belirsizlik üzerinden tanımlanması konusundaki yaygın kanıya "kafiye çağı" adı altında kaygılara vurgu yaparak önemli bir bakış açısını sunmanın yanında, Türkiye'nin dünya siyaseti içindeki konumunu, her şeyden önce Türkiye için anlamlandırmaya çalışmaktadır.